TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANA BİLİM DALI
DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

TÜRK BASININA GÖRE ARNAVUTÇA EĞİTİM VE ALFABE TARTIŞMALARI (1908–1912)

MESUT YAVAŞ
7701205

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. ERCAN KARAKOÇ

İSTANBUL
2016

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANA BİLİM DALI
DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

TÜRK BASININA GÖRE ARNAVUTÇA EĞİTİM VE ALFABE TARTIŞMALARI (1908–1912)

MESUT YAVAŞ
7701205

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. ERCAN KARAKOÇ

İSTANBUL
2016

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANA BİLİM DALI
DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ
ESER ÇALIŞMASI

TÜRK BASININA GÖRE ARNAVUTÇA EĞİTİM VE ALFABE TARTIŞMALARI (1908–1912)

MESUT YAVAŞ
7701205

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 07.06.2016
Tezin Savunulduğu Tarih : 23. 06. 2016

Tez Oy birliği / ~~Oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Adı Soyadı		İmza
Tez Danışmanı:	Doç. Dr. Ercan KARAKOÇ	
Jüri Üyeleri	: Doç. Dr. Bülent BAKAR	
Jüri Üyeleri	: Doç. Dr. Şerafettin Can ERDEM	
Jüri Üyeleri	: Doç. Dr. Mustafa GÜNDÜZ	
Jüri Üyeleri	: Yrd. Doç. Dr. Hayrünisa ALP	

İSTANBUL
HAZİRAN 2016

ÖZ

TÜRK BASININA GÖRE ARNAVUTÇA EĞİTİM VE ALFABE TARTIŞMALARI (1908–1912)

Mesut YAVAŞ

Haziran, 2016

Bu çalışma İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Arnavutların eğitim alanındaki faaliyetlerini, Arnavutça eğitim taleplerini ve bu eğitimin hangi alfabe ile yapılacağı konusunda Arnavutlar arasında ortaya çıkan alfabe tartışmalarını dönemin Türk basını üzerinden incelemeyi ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, 1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilanından başlayarak 1912 yılında Arnavutluk'un bağımsızlığıyla sonuçlanan döneme kadar olan süreci kapsamaktadır. Radyo ve televizyonun olmadığı bir dünyada gazetelerin bilgi, haber ve fikirlerin çok daha geniş kitlelere ulaştırılmasında önemli bir kitle iletişim aracı olduğu varsayımından hareketle dönemin yüksek tirajlı beş büyük gazetesi *Tanin, İkdam, Sabah, Yeni Gazete* ve *Tasvir-i Efkâr* bu tezin ana kaynakçasını oluşturmuştur. Bunlarla birlikte arşiv belgelerinden ve ikinci el kaynaklardan da yararlanılmıştır. Basın üzerindeki sansürün kalktığı ve adeta bir basın patlamasının yaşandığı bu dönemin gazeteleri incelendiğinde, Arnavutların Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte kurdukları kulüp ve cemiyetler aracılığıyla eğitim alanındaki faaliyetlerine hız verdikleri görülmüştür. Ayrıca düzenlenen kongrelerde bu alanda yapılması gerekenleri masaya yatırmışlar ve bu konuda atılması gereken adımları kararlaştırmışlardır. Bu dönemde Arnavutların yanı sıra hükümetin de eğitim konusunda faaliyetlerde bulunduğu ve Arnavutluk'ta eğitimin yaygınlaştırılması konusunda çalışmalar yürüttüğü görülmüştür. Diğer yandan Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Kanun-i Esasi'den çok şey bekleyen Arnavutların Anayasa'nın yeniden yürürlüğe girmesiyle birlikte anadilde eğitim taleplerini yüksek sesle dillendirmeye başladıkları, bunun da beraberinde Arnavutça eğitimin hangi alfabe ile yapılacağı sorusunu gündeme getirdiği tespit edilmiştir. Böylece Arnavutlar arasında ayrışmalara sebebiyet verecek olan bir tartışmanın da fitili ateşlenmiştir. Bu bağlamda dönemin gazetelerinin hedef kitlelerinin olduğu ve sayfalarında yer verdikleri haber ve yorumlarla bu kitlelerin inanç, düşünce ve tutumları üzerinde etkili olmayı amaçladıkları varsayımından hareketle alfabe meselesi gazetelerde incelenmiştir. Neticede bu meselenin Türk basınını uzun süre meşgul ettiği, tartışmaların yalnızca Arnavutlarla sınırlı kalmayıp Türk aydınlarını da kapsadığı görülmüştür. Ayrıca gazetelerin gündem belirleme ve kamuoyu oluşturma etkisinin bir ürünü olarak halkın, düzenlenen mitingler vasıtasıyla tepkisini ortaya koyduğu ve tartışmalara müdahil olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Meşrutiyet dönemi, Arnavutlar, Arnavutluk, Arnavutça eğitim, alfabe tartışmaları, Türk basını.

ABSTRACT

EDUCATION IN ALBANIAN LANGUAGE AND THE DISCUSSIONS OF ALPHABET ACCORDING TO THE TURKISH MEDIA (1908–1912)

Mesut YAVAŞ

June, 2016

This Ph. D. thesis aims to examine and evaluate the activities of the Albanian people in the field of education that started with the proclamation of the Second Constitutionalist Era, their demands of education and the discussions on alphabet among Albanians concerning which alphabet would be used in education based on the Turkish media of that time. The study encompasses the period that started with the proclamation of the Second Constitutionalist Era and ended with the independence of Albania in 1912. Based on the assumption that newspapers were an important tool for mass communication in conveying information, news and ideas to wide masses of people in a world without radios and television, five important newspapers that had a high circulation at that time - *Tanin, İkdam, Sabah, Yeni Gazete* and *Tasvir-i Efkâr* constituted the main sources of reference in the present study. Additionally, archive documents and second hand sources were used. Examining the newspapers of the time when the censorship on the media was lifted and there was in fact a blasting in media, it was seen that the Albanian accelerated the speed of the activities in the field of education through the clubs and foundations they established with the start of the Second Constitutionalist Era. The steps that should be taken in this field were handled in congresses and it was decided to take the necessary steps regarding this matter. In this period, it was seen that the government also carried out some activities concerning education and took some actions about the dissemination of education in Albania. On the other hand, it was found that the Albanian who had a lot of expectations from *Kanun-i Esasi* (*Ottoman Basic Law of 1876*) began to raise their voice about the demands of education in their mother language when the new Constitution entered into force and this brought along the question of which alphabet would be used in Albanian education. Thus, the fuse of a discussion that would cause differences of opinion among Albanian people was ignited. In this regard, the alphabet issue was investigated in newspapers based on the assumption that the newspapers of the time had a target audience and aimed to influence the beliefs, thoughts and attitude of the these masses of people with their news and columns. As a result, it was seen that this matter occupied the agenda of the Turkish press and the discussions did not remain limited to the Albanian but also included Turkish intellectuals. Also, as a result of newspapers influence in setting an agenda and creating a public opinion, it was found out that the public demonstrated their reaction through mass meetings and were involved in the discussions.

Keywords: Second Constitutionalist Era, Albanians, Albania, Albanian Education, discussions on alphabet, Turkish media.

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın hazırlık ve yazım aşamasında katkılarını benden esirgemeyen birçok isme ve kuruma teşekkür etmek istiyorum. Öncelikli olarak çalışmam esnasında şahsıma gösterdiği engin hoşgörüsü, sabrı ve tavsiyeleri dolayısıyla bu tezin ikmalinde çok büyük katkısı olan danışman hocam Doç. Dr. Ercan Karakoç'a şükranlarımı sunuyor, ona minnettar olduğumu belirtmek istiyorum. Ayrıca tez izleme komitesinde yer alarak değerli tavsiyeleriyle şahsımı yönlendiren iki kıymetli hocam Doç. Dr. Bülent Bakar ve Doç. Dr. Şerafettin Can Erdem'e ilgi ve yardımlarından dolayı çok teşekkür ediyorum. Bunların dışında uzun soluklu kaynak araştırması esnasında yardımlarını ve katkılarını gördüğüm Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Atatürk Kitaplığı, İSAM Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi çalışanlarına ayrı ayrı teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca isimlerini yazmadığım ama çalışmam esnasında bana yardımcı olan tüm hocalarıma, dost ve arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.Son olarak ise her zaman dualarıyla beni destekleyen anne ve babama, tez çalışmam süresince büyük fedakârlıklar gösteren eşime ve biricik yavrum Zeynep'e çok teşekkür ediyorum.

Balıkesir, Haziran 2016 Mesut YAVAŞ

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
BEO.	: Bâb-ı Âli Evrak Odası
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
ks.	: Kısım
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
gen. yön.	: Genel Yönetmen
DH. MKT.	: Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi
DH. MUİ.	: Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umûmiyye İdâresi
DH. ŞFR.	: Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
IRCICA	: Research Centre for Islamic History, Art and Culture
İ. DH.	: İrade, Dâhiliye
MF. MKT.	: Maarif Nezâreti Mektûbî Kalemi
MMZC	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
No.	: Numara
OTAM.	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
Red.	: Redaktör
s.	: Sayı
tah. hey.	: Tahrir Heyeti
TFR. İ. MKM.	: Rumeli Müfettişliği Makâmat Evrâkı
Vol.	: Cilt
yay. haz.	: Yayına Hazırlayan
Y. PRK. AZJ.	: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller
yay. ty.	: Yayın Tarihi Yok
yay. y.	: Yayınevi Yok
yay. yön.	: Yayın Yönetmeni

1. GİRİŞ

Bu tez çalışması, İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Arnavutların eğitim alanındaki faaliyetlerini, Arnavutça eğitim taleplerini ve bu eğitimin hangi alfabe ile yapılacağı konusunda Arnavutlar arasında ortaya çıkan alfabe tartışmalarını Türk basını üzerinden vermeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde ilk olarak tezin konusu hakkında bilgi verilmiştir. İkinci olarak tezin kapsamı ve yöntemi anlatılmıştır. Üçüncü olarak tezin bölümleri ve içerikleri aktarılmıştır. Dördüncü olarak ise tez çalışması esnasında taranan birinci el kaynaklar olan *Tanin, İkdam, Sabah, Yeni Gazete* ve *Tasvir-i Efkâr* gazeteleri tanıtılmıştır. Beşinci olarak Arnavutlar üzerine yapılmış olan araştırmalar değerlendirilmiştir. Giriş bölümünde altıncı ve son olarak Arnavutların kökeninden başlayarak İkinci Meşrutiyet dönemine kadar olan tarihlerine değinilmiştir. Bu bağlamda sırasıyla Arnavutların ve Arnavut kelimesinin kökeni, kelimenin anlamı, Arnavutların dili ve tarihleri ele alınmıştır.

1.1. Tezin Konusu

Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesiyle birlikte Arnavutların eğitim alanında ortaya koyduğu çalışmalar, yeniden yüksek sesle dillendirilmeye başlayan Arnavutça eğitim talepleri, buna paralel olarak bu eğitimin hangi alfabe ile yapılacağı konusunda ortaya çıkan tartışmalar ve buna karşılık hükümetin Arnavutluk'ta eğitimin yaygınlaştırılması konusunda attığı adımlar bu tez çalışmasının konusunu oluşturmaktadır.

Arnavutça eğitim, 1878'den itibaren ivme kazanan Arnavut milli hareketinin en önemli taleplerinden birisini oluşturmaktaydı. Kendi milli kimliklerini inşa etme düşüncesinde olan Arnavutlar, Arnavutça eğitimi milli kimlik anlayışının olmazsa olmazlarından birisi olarak görmekteydiler. Oysa Osmanlı yönetimi Arnavutları, etnik kimlikleri yerine dinsel kimlikleriyle tanımayı tercih etmişti ve Müslüman Arnavutların Türkçe, Ortodoksların Yunanca, Katoliklerin ise Latince eğitim

yapmalarına izin vermişti. İkinci Meşrutiyet'in ilanında önemli katkıları olan Arnavutlar, hürriyetin ilanının ülkenin bütün sorunlarını çözeceğine inanmaktaydılar ve bu yönde oluşturulan iyimser havanın da etkisiyle alfabe ve eğitim konusundaki taleplerini Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte yeniden gündeme getirdiler.

Kanun-i Esasi'den çok şey bekleyen Arnavutlar, Anayasa'nın yeniden yürürlüğe girmesiyle özlemini çektikleri eğitimde anadillerini kullanma özgürlüğüne kavuştuklarını düşünerek hemen işe koyuldular. Birçok şehirde Arnavutça eğitime destek vermek amacıyla cemiyetler oluşturuldu. Şehir ve köylerde Arnavutça eğitim veren okulların açılmasını İstanbul, Selanik, Manastır, Görice, Yanya, Elbasan, İşkodra ve diğer yerlerde Arnavutça gazete ve mecmuaların yayımlanması izledi. Fakat bu dönemde Arnavutlar arasında eğitim konusunda esas anlaşmazlık, Arnavutçanın hangi harflerle öğretileceği yani alfabe konusunda yaşandı. Çünkü İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Arnavutçanın okullarda öğretilmesinin serbest bırakılması, o döneme kadar Arap, Yunan ve Latin alfabeleri kullanmakta olan Arnavutlar arasında bu eğitimin hangi alfabe ile yapılacağı tartışmalarını gündeme getirdi. Alfabe konusunda yaşanan tartışmalar 1909 yılı sonlarında siyaset ve basın çevrelerinde daha da alevlendi ve 1910 yılında zirveye ulaştı. Arnavutlar Arap ve Latin harfleri yanlıları olmak üzere belirgin bir şekilde ikiye ayrıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise Arnavut milli hareketine ivme kazandıran alfabe tartışmaları karşısında net bir politika geliştiremedi. Buna paralel olarak da hükümet, önlem almakta zorlandı. Tüm bu yaşananlar ise dönemin gazete sütunlarına taşındı ve basının gündemini belirledi.

1.2. Tezin Kapsamı ve Yöntemi

Bu tez çalışması, İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılı ile İsmail Kemal Bey önderliğinde Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan ettiği 1912 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bu dönem, okullarda Arnavutça eğitime izin verilmesi ve buna paralel olarak da alfabe tartışmalarının yoğun bir şekilde yaşanması sebebiyle önem arz etmektedir. Ayrıca Meşrutiyet ortamının özgür havasını teneffüs eden Arnavutların "ulusal hareketlerinin" hız kazandığı ve bağımsızlık ilanı ile sonuçlandığı son evreyi oluşturması hasebiyle de önemlidir.

Diğer yandan bu dönemde basın üzerindeki sansür kalkmış ve âdeta bir basın patlaması yaşanmıştır. Her ne kadar 31 Mart olayı sonrası uygulamaya konulan sıkıyönetimle basına sansür getirilmiş ve bazı gazeteler kapatılmış olsa da Meşrutiyet dönemi basını, kısa bir dönem de olsa, sansürsüz olarak teneffüs ettiği havanın da etkisiyle o güne kadar söylenmeyenin söylendiği, yazılmayanın yazıldığı bir dönemin temsilcisi olmuştur.

Radyo ve televizyonun olmadığı bir dünyada gazeteler, haber ve düşüncelerin çok daha geniş kitlelere ulaştırılmasında ve fikirlerin yayılmasında şüphesiz en önemli kitle iletişim araçlarından birisiydi. En temel ve bilenen işlevi haber vermek olan gazetelerin bir hedef kitlesi vardı ve yayımladıkları haber ya da yorumlarla hedef kitlenin inanç, düşünce ve tutumları üzerinde etkili olmayı amaçlamaktaydılar. Böylece bireylerin, grupların ve dolayısıyla da kamuoyunun kanaat oluşum sürecinde etkili olmayı ummaktaydılar. Hızla okunabilen bir kitle iletişim aracı olarak gazeteler ayrıca propaganda vasıtası işlevi de görmekteydi. Halk üzerinde gündem belirleme ve kamuoyu oluşturma etkisine de sahiptiler. Gazetenin gücünü ve toplumsal fayda için önemini bilen İttihat ve Terakki Cemiyeti de zaten dönemin başlangıcında gazetelerin çıkarılmasına hiçbir engel koymamıştı. Hatta gazetelerden Meşrutiyet'i tanıtmak ve öğretmek gibi bir beklenti içerisine de girmişti. Bu durum dönemin gazetelerini önemli kılmaktaydı. Meşrutiyet dönemi basınının zengin bir doküman ve araştırılmaya değer bir miras bıraktığı tezinden hareketle o dönemin izini sürmek, kamuoyu görüşünü belirlemek için gazeteler bu çalışmanın temel kaynakçasını oluşturdu. Gazetelerin taraflı yayın yapabilecekleri de dikkate alınarak, dönemin farklı görüşlerini yansıtan yüksek tirajlı gazeteleri *Tanin, İkdam, Sabah, Yeni Gazete* ve *Tasvir-i Efkâr*, bu çalışmasının en önemli veri toplama araçları olarak belirlendi.

Tez çalışmasıyla ilgi veri toplama süreci yaklaşık olarak 4 yıl sürdü. Bu süre zarfında gazetelerin her bir sayfası "Arnavudlar", "Arnavudluk", "Arnavudca", "Alfabe", "Hurûf", "Tedrîs", "Tedrîsât", "Tahsîl" ve "Maârif" kelimeleri başta olmak üzere belirli anahtar kelimeler temel alınarak tarandı. Tarama sürecinde Arnavutlarla ilgili her türlü bilgi, belge, haber, yorum, vd. tespit edilerek, eğitim ve alfabe konularıyla ilgili olanlar tasnif edildi. Daha sonra bu bilgilerin önce transkripsiyonu, akabinde ise sadeleştirilmesi yapılarak tezde kullanılacak aşamaya getirildi. Çalışmanın kaynakçası yalnızca gazetelerle sınırlı tutulmadı. Ayrıca dönemin dergileri de

incelendi. Fakat önceki dönemlerde dergiler üzerine yapılmış tez çalışmalarının varlığı da dikkate alınarak ağırlıklı olarak gazeteler üzerinde duruldu. Bunun yanı sıra konuyla ilgili olarak Osmanlı Arşivi'nde belge taraması yapıldı ve Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri incelendi. Bunlara ilaveten gerek Meşrutiyet döneminde gerekse sonraki dönemlerde kaleme alınmış çok sayıda yerli ve yabancı kaynak (kitap, makale, bildiri, vd.) incelenerek bunlardan geniş ölçüde faydalanıldı. 4 yıllık veri toplama süreci sonunda elde edilen bilgiler ışığında tezin yazım aşamasına geçildi ve bu süre de yaklaşık olarak 2 yıl sürdü. Yazım aşamasında yaşanan olayların nasıl bir tarihi seyir izlediğinin net bir şekilde ortaya konulabilmesi için olaylar, bir kronoloji dâhilinde verilmeye çalışıldı.

İkinci Meşrutiyet dönemi Türk basını üzerinden Arnavutların eğitim alanındaki faaliyetlerini ve buna paralel olarak yaşanan alfabe tartışmalarını araştırmayı amaçlayan bu tezin yanıt aradığı başlıca sorular şunlar olmuştur: 1. İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Arnavutlar eğitim alanında ne gibi faaliyet göstermişlerdir? 2. İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla başlayan süreçte Arnavutların eğitim alanında ortaya koydukları çalışmalar ve dile getirdikleri talepler, hükümet tarafından nasıl karşılanmış ve Arnavutlara yönelik nasıl bir politika benimsemiştir? 3. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Arnavutların anadilde eğitim taleplerine paralel olarak ortaya çıkan alfabe tartışmaları Arnavutlar arasında nasıl yankı bulmuştur? 4. Alfabe tartışmaları karşısında hükümet nasıl bir politika izlemiştir? 5. İlk olarak Arnavutlar arasında yaşanmaya başlayan tartışmalar, nasıl bir seyir izlemiştir? Bu tartışmalar yalnızca Arnavut aydın ve mebuslarıyla mı sınırlı kalmıştır? Yoksa Arnavut halkına da sirayet etmiş midir? 6. Eğer sirayet etmişse alfabe tartışmalarında Arnavut halkının tepkisi nasıl olmuştur? 7. Alfabe tartışmalarında hükümet ve İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin ne gibi mesajları olmuştur? 8. Tartışmalar esnasında taraflar hangi tezleri ileri sürmüşler ve karşılıklı olarak birbirlerini hangi konularda suçlamışlardır? 9. Yaşanan alfabe tartışmalarında Türk aydınının konumu ne seviyede olmuştur? Olaylara bakışı ve olayları değerlendirmesi nasıl olmuştur? 10. İkinci Meşrutiyet dönemi Türk basını Arnavutların eğitim alanındaki faaliyetlerini ve yaşanan alfabe tartışmalarını sayfalarına taşırken yalnızca Türk basınından mı faydalanmıştır? Yoksa bunu yeterli görmeyip tüm bu konularla ilgili olarak yabancı basında çıkan haber, röportaj, makale, yorum, vb. bilgileri de tarayarak okuyucusuna aktarmış mıdır?

1.3. Tezin Bölümleri

Girişin ardından gelen tezin ikinci bölümünde 1908-1909 yıllarında Arnavutça eğitim ve alfabe konusunda yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Bölüm, eğitim ve alfabe alanında yaşanan gelişmeler olmak üzere 2 ana başlık ve bunlara bağlı farklı alt başlıklardan oluşmuştur. İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Arnavutların eğitim ve alfabe alanında ivme kazanan faaliyetlerine geçmeden önce ilk olarak her iki konunun tarihsel arka planına değinilmiştir. Bu bağlamda 19. yüzyılın son çeyreğinde gelişen Arnavut milliyetçiliği içinde her geçen gün önem kazanan ve Arnavut ortak kimliğinin en ayırt edici unsuru konumunda olan "dil birliği" alanında yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Sürgündeki Hıristiyan Arnavutların liderliğinde ortaya çıkan dil, eğitim ve alfabe konusundaki faaliyetler anlatılmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak imparatorluktaki Müslüman Arnavut aydınların tutumları ortaya konulmuştur. Arnavutların tüm bu faaliyetlerine karşılık İkinci Abdülhamit'in nasıl bir politika izlediği aktarılmıştır. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tutumuna ve hükümetin politikalarına değinilmiştir. Daha sonra ise eğitim ve alfabe konularında Arnavutların teşkilatlanma çalışmaları ve buna paralel olarak düzenlenen Arnavut kongreleri ele alınmıştır. Bu bölümde son olarak gerek Arnavutça eğitim, gerekse bu eğitimin hangi alfabe ile yapılacağı konularında yaşanan tartışmalara yönelik tepkiler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna göre ilk olarak Arnavut halkının tepkisi aktarılmıştır. Akabinde ise gazeteler üzerinden yapılan değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu bağlamda ileri gelen Arnavutların; Arnavut basınının, eski sadrazamların ve Hüseyin Cahit, Süleyman Nazif gibi dönemin önemli kalemlerinin konuyla ilgili görüşleri aktarılmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde Arnavutça eğitim ve alfabe konularında 1910 yılında yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Bu dönem özellikle alfabe tartışmaların en yoğun yaşandığı ve zirve yaptığı bir yıl olması hasebiyle ayrı bir bölüm olarak incelenmiştir. Konular, tıpkı ikinci bölümde olduğu gibi eğitim ve alfabe alanında yaşanan gelişmeler olmak üzere 2 ana başlık ve bunlara bağlı farklı alt başlıklar altında değerlendirilmiştir. Eğitim alanında yaşanan gelişmeler başlığı altında Arnavutça eğitim konusunda yaşanan gelişmelerle, hükümetin bu konudaki tutumuna değinilmiştir. Akabinde Arnavut kulüplerinin eğitim alanındaki faaliyetlerine ve eğitimin yaygınlaştırılması konusunda hükümet tarafından Arnavutluk'ta atılan

adımlara yer verilmiştir. Alfabe tartışmaları başlığı altında ise ilk olarak alfabe konusunda Arnavut halkı arasında yaşanan görüş ayrılıkları aktarılmıştır. Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılmasının gerekliliğine inanan birçok Arnavut ulema, mebus ve ileri gelenlerinin girişimiyle oluşturulan "İttihad-i Osmani Arnavut Maarif Mahfili"nin kuruluşu ve faaliyetlerine değinilmiştir. Ayrıca Arnavut harfleri meselesini çözüme kavuşturmak ve böylece yaşanan tartışmalara son vermek amacıyla düzenlenen Manastır Kongresi ele alınmıştır. Alfabe tartışmaları sürecinde hükümetin bu konudaki tutumu ve buna yönelik değişik kesimlerden gelen tepkiler, bu bölümün bir diğer alt başlığını oluşturmuştur. Alfabe konusunda Arnavut mebuslar arasında yaşanan ve Sadrazam'a kadar intikal eden görüş ayrılıklarıyla, yaşananlara yönelik halkın tepkisi ele alınan diğer konulardır. Bu bölümün önemli bir alt başlığını alfabe tartışmalarında halkın kitlesel tepkileri olarak ortaya çıkan mitingler oluşturmuştur. Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları yerlerde düzenlenen mitinglerin konu edildiği bölümde, alfabe konusunda dile getirilen görüşlere yer verilmiştir. Üçüncü bölümün son kısmını ise alfabe tartışmalarının basındaki değerlendirmeleri oluşturmuştur. Bu konuda *Tanin, İkdam, Yeni Gazete, Sabah* ve *Tasvir-i Efkâr* gazetelerinde dile getirilen görüş ve değerlendirmeler ele alınmıştır. Bu bağlamda Bedri Bey, Gani Bey, Said Bey gibi Arnavut mebusların yanı sıra Hüseyin Cahit, Ebuzziya Tevfik ve Diran Kelekyan gibi devrin önemli kalemlerinin bu konudaki görüşlerine yer verilmiştir. Ayrıca Beyrut Eski Defterdarı Melik Bey ile Arnavutların ileri gelenlerinden Avlonyalı Süreyya Bey arasında yaşanan alfabe tartışmaları ele alınmıştır. Bunların yanı sıra halktan sıradan kişilerce kaleme alınıp bireysel olarak gönderilen ve alfabe konusunda değerlendirilmelerde bulunulan mektuplara da yer verilmiştir. Böylece alfabe konusunda farklı kesimlerce dile getirilen görüşler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tezin dördüncü ve son bölümünde ise 1911-1912 yıllarında Arnavutça eğitim ve alfabe konusunda yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Konular, önceki bölümlerde olduğu gibi eğitim ve alfabe alanında yaşanan gelişmeler ana başlıkları altında ve farklı alt başlıklarda incelenmiştir. Eğitim alanında yaşanan gelişmeler başlığı altında ilk olarak Arnavut maarif kulüplerinin faaliyetleri ele alınmıştır. Akabinde ise dönemin önemli siyasi partilerinden İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Hürriyet ve İtlaf Fırkası ve Arap Fırkası'nın eğitim konusundaki taahhütleri aktarılmıştır.

Arnavutluk'ta eğitimin yaygınlaştırılması konusunda hükümetin 1911 ve 1912 yıllarındaki faaliyetlerinin ayrı ayrı değerlendirildiği bölümde, okullar ve öğretmen ihtiyacının karşılanması konularında yapılan girişimlere yer verilmiştir. Ayrıca Arnavutluk'ta eğitim alanında yapılacak faaliyetlerin tespitine yönelik hükümetin girişimleri ve bu konuda yaptığı görevlendirmeler aktarılmıştır. Bu bağlamda Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey'in başkanlığındaki Islahat Heyeti'nin Rumeli'deki, Arnavutların yoğun olarak yaşadığı bölgelerdeki, faaliyetlerine değinilmiştir. Bu bölümde ayrıca Arnavutların eğitim konusu görüşmeleri esnasında Meclis-i Mebusan'da yaşanan tartışmalara yer verilmiştir. Böylece Mebusan Meclisi'ndeki mebusların konuyla ilgili eleştirileri ve buna karşılık hükümet üyelerinin tepkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Arnavut alfabesi konusunda yaşanan gelişmeler başlığı altında ise hükümetin bu konudaki tutumu ve verdiği fetva ile Şeyhülislamlık makamının olaya müdahil olması ele alınmıştır. Ayrıca *İkdam* ve *Tanin* gazetelerinin yanı sıra Hüseyin Cahit ve Ebuzziya Tevfik Beylerin alfabe konusundaki değerlendirmeleri aktarılmıştır. Dördüncü bölümde son olarak 1912 yılında yaşanan Arnavut isyanı ve Balkan Savaşları üzerinde durulmuştur. Yaşanan isyan karşısında hükümetin tutumu ve bu konuda basında çıkan değerlendirmelere yer verilmiştir.

1.4. Tez Çalışması Esnasında Taranan Birincil Kaynaklar

Bu tez çalışması esnasında taranan gazeteler hakkında ayrıntılı bilgi vermeden önce Türk basın tarihi konusundaki çalışmalarıyla tanınan Orhan Koloğlu'nun ifadelerine yer vermekte fayda vardır. Orhan Koloğlu'nun aktardığına göre Meşrutiyet dönemi basınının içinde yer alan kalemlerden Ahmet Emin (Yalman), ABD'nin Kolombiya Üniversitesi'nde, "Basının Değerlendirmesiyle Modern Türkiye'nin Gelişmesi" (The Development of Modern Turkey as Measured by its Press) adlı bir doktora tezi hazırlamış ve bu çalışması 1914 yılında basılmıştır. Yalman tez çalışmasında, 1909 yılı ortasıyla 1911 yılı Ekim ayı içerisinde *Tanin, İkdam, Yeni Gazete* ve *Sabah*'ın da yer aldığı 6 gazeteyi içerikleri açısından incelemiştir. Buna göre *Tanin*, hükümet yanlısı olarak değerlendirilmiş ve % 34.67'lik kısmını siyasi haberlere ayırdığı tespit edilmiştir. Aynı gazetenin başyazı kısmı ise gazetenin % 6.17'lik kısmını oluşturmaktadır (Toplamda ise bu oran % 40.84'tür). Diğer gazeteler de ise oranlar şu şekilde verilmiştir: *İkdam* (ılımlı muhalif): Başyazı % 6. 26, siyasi haber % 42. 48

(toplamda % 48, 74); *Sabah* (bağımsız hükümete yakın): Başyazı % 11.74, siyasi haber % 28. 95 (toplamda & 40.69), *Yeni Gazete* (bağımsız muhalefete yakın): Başyazı % 10. 17, siyasi haber % 31. 90 (toplamda % 42.07)[1]

Diğer yandan zamanın Matbuat-ı Dâhiliye Müdürü Fazlı Necip, dönemin matbuat durumunu aktardığı 2 Şubat 1910 tarihli yazısında *Tanin*, *Tercüman-ı Hakikat, Tasvir-i Efkâr*, vd. gazeteleri hükümet yanlısı olarak göstermiştir. *İkdam* ve *Sabah* gazetelerini ise tarafsız gazeteler olarak nitelemiştir. Fazlı Necip aynı yazısında hükümet karşıtı gazeteler olarak da *Sadâ-i Millet*, *Yeni Gazete*, vd. saymıştır.[2] Bu verilerden hareketle, bir döneme adını veren İttihat ve Terakki ile taraftarlarının Arnavutların eğitim ve alfabe konusundaki faaliyetlerine yönelik görüş, düşünce ve önerilerini anlayabilmek için *Tanin* gazetesi incelenmeye değer görülmüştür. Bu gazeteye ve hükümet yanlısı tutumuyla nitelenen diğer bir gazete *Tasvir-i Efkâr*'a muhalif olarak da *Yeni Gazete* tercih edilmiştir. Yaşanan olayların tarafsız bir gözle değerlendirilebilmesi için de *İkdam* ve *Sabah* gazeteleri çalışmasının diğer iki kaynağını oluşturmuştur. Bu gazeteler, tez çalışmasının ana kaynakları olarak seçilirken dönemin yüksek tirajlı ve siyasi haber ağırlıklı gazeteleri olmalarına dikkat edilmiştir. İkinci Meşrutiyet döneminde yayımlanmaya başlayan *Tanin* ve *Yeni Gazete* gibi devrin ilk iki siyasi gazetesi[3] başta olmak üzere çalışmaya konu olan gazeteler şöyledir:

Tanin:

Dönemin siyasi hayatında önemli rol oynayan *Tanin*, Meşrutiyet'in ilk günlerinde Servet-i Fünûn başyazarı olan Hüseyin Cahit, Tevfik Fikret ve Hüseyin Kazım Beyler tarafından 2 Ağustos 1908 (20 Temmuz 1324)'de günlük olarak yayımlanmaya başlanmıştır. Gazetenin çıkarılması konusunda fikir babalığını Hüseyin Kazım Bey yapmış, gazeteye *Tanin* adını da Tevfik Fikret koymuştur. Tıpkı Servet-i Fünûn'da olduğu gibi Tevfik Fikret, yine yazı işleri yönetimini üzerine almıştır. Koyu bir ittihatçı olan ve İstanbul milletvekili olarak Meclis'e seçilen Hüseyin Cahit'in yönettiği *Tanin* ittihatçıların fikirlerini savunmuş, Cemiyet'in mücadele organı olarak ağırlığını hissettirmiş ve siyasal hayata damgasını vurmuştur.

---

[1] Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi** (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2006), 94-95.
[2] A. Şerif AKSOY, **İttihat ve Terakki** (İstanbul: Nokta Kitap, 2008), 40-47.
[3] Hamza Altın, **II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını** (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 61.

Hüseyin Cahit bu konuda: "*Tanin,* okurlarının gözünde Cemiyet'in organıydı. Aslında tek başıma ve bağımsızdım ama Cemiyet'i iç yükümlülüğü ile savunduğum için böyle sanılıyordu" demektedir.[4] Oysa aynı Cahit, bir başka yazısında gazetenin parti ile nasıl kopmaz bir organik bağı olduğunu şu sözleriyle ortaya koymaktaydı: "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin düşüncelerini yayacak *Şura-yı Ümmet* adlı gazete çıkıncaya değin, Cemiyetin bildirileri gazetemiz aracılığıyla duyurulacaktır. Gazetemizde yayımlanmayan bildiriler Cemiyet'in değildir." [5] *Tanin*, özellikle ittihatçı siyasilere yakın ve onlarla içli dışlı olmuştur. Hüseyin Cahit ise yalnızca gazetenin başyazarı değil, aynı zamanda parti milletvekili olarak ittihatçıların tam savunuculuğunu üstlenmiştir. Parti kendisini ödülsüz bırakmamış ve Duyun-u Umumiye Osmanlı Alacaklılar Vekilliği'nde görevlendirmiştir.[6]

Eski İttihatçılardan Maliye Bakanı Cavit Bey ve Adnan Adıvar'ında çalıştığı *Tanin,*[7] 31 Mart Olayı'nda isyancıların saldırısına uğramış ve talan edilmiştir. İsyancılar, "en hızlı hürriyetçi" olarak nitelendirdikleri Hüseyin Cahit'e suikastta bulunabilmek için harekete geçmişler ve Meclis kapısında Hüseyin Cahit sandıkları Lazkiye mebusu Emin Aslan Bey'i öldürmüşlerdir.[8] Hüseyin Cahit ve arkadaşları ise ancak yurt dışına kaçarak canlarını kurtarabilmişlerdir.[9] *Tanin,* sıkıyönetim tarafından kapatılınca Maliyeci Cavit Bey ve Babanzade İsmail Hakkı adlarına alınan imtiyazlar neticesi *Cenin, Senin, Hak, Yeniden Senin, Renin* adlarıyla yayımlanmaya devam etmiştir. [Nitekim tez çalışması esnasında bu isimler altında yayımlanan nüshalarından faydalanılmıştır.] Hüseyin Cahit ile Cavit Beyler ise Harp Divanı'nda yargılanmışlar ve beraat etmişlerdir.[10] Balkan Savaşları nedeniyle kendi partisini dahi eleştirmekten çekinmeyen Hüseyin Cahit, sahibi olduğu *Tanin* gazetesini 17

---

[4] M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, 2. bs. (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1982), 308.
[5] Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, yay. haz. Rauf Mutluay (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976), 19.
[6] Caner Arabacı, "İttihat ve Terakki Basını", **İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset**, ed. Hakan Aydın (Konya: Palet Yayınları, 2010), 125-128.
[7] Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi** (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973), 308-309.
[8] İnuğur, **Basın ve Yayın,** 308–309.
[9] Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejim", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, gen. yön. Murta Belge, yay. yön. Fahri Oral, c. 1 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983): 68-93.
[10] Alpay Kabacalı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, gen. yön. Murta Belge, yay. yön. Fahri Oral, c. 3 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985): 607-616.

Ocak 1913 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne devretmiş, Parti Genel Sekreteri olan Mithat Şükrü Bey de gazeteyi satın almıştır.[11]

İkdam:

İkinci Abdülhamit döneminde 5 Temmuz 1894 tarihinde Ahmet Cevdet Bey tarafından ilk sayısı yayımlanan bu gazete, İkinci Meşrutiyet döneminin en önemli yayın organlarından birisi olmuştur. Gazetenin sahibi ve başyazarı Ahmet Cevdet Bey'dir. *İkdam*, dönemin haber ve fikir gazetesi olarak ün yapmış, özellikle tarihi temaları içeren yazılara ağırlık verilmiştir. Ahmet Refik Bey, tarihsel olayları edebi bir üslupla bu gazete de dile getirmiş, Ali Reşat Bey ise siyasi tarihle ilgili konuları işlemiştir. Şehir haberlerini 10–15 muhabirle izleme olanağı bulabilen *İkdam,* Meşrutiyet'in ilk yıllarında baskı sayısını kırk binlere yükseltmiştir.[12]

İkdam'ın yazar kadrosunda Babanzade İsmail Hakkı, Abdullah Zühdü, Ahmet Rasim ve Hüseyin Cahit yer almıştır.[13] Bir süre sonra *Tanin* ve *Yeni Gazete*'nin yayın hayatına girmesiyle Hüseyin Cahit ve Abdullah Zühdü *İkdam*'dan ayrılmıştır. *İkdam,* Ali Kemal başyazar olduktan sonra kuvvetli bir muhalefete başlamış ve ittihatçılara karşı Ahrar Partisi'nin fikirlerini savunmuştur.[14] 31 Mart olayında ayaklanmacıları destekleyen *İkdam*, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelerek ayaklanmayı bastıracağının anlaşılması üzerine ağız değiştiren gazete,[15] bir dönem "*Yeni İkdam*" ve "*İktihâm*" adlarıyla da yayımlanmıştır.[16] Tez çalışması esnasında bu isimler altında yayımlanan nüshalarından da faydalanılmıştır.

Sabah:

Mihran Efendi'nin çıkarmakta olduğu *Sabah*, bu dönemin tarafsız kalan gazetelerinden bir tanesi olmuştur.[17] Gazetenin yazarları Mahmut Sadık, Selanikli

---

[11] İnuğur, **Basın ve Yayın**, 308–309.
[12] M. Nuri İnuğur, **Türk Basın Tarihi (1919–1989)** (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1992), 36-37.
[13] Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi Her Yönüyle Basın** (Ankara: Güven Matbaası, 1971), 170.
[14] İnuğur, **Basın Ve Yayın**, 307.
[15] Alpay Kabacalı, **Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü** (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1990), 136.
[16] Hasan Duman, **İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Kataloğu 1828–1928** (İstanbul: IRCICA, 1986), 169-170.
[17] İnuğur, **Basın ve Yayın**, 307.

Tevfik ve Halit Beyler,[18] Bafralı Yanko Bey, Ahmet Rasim, Semih (Rıfat) ve Nuri Beylerdir.[19] 24 Temmuz 1908 tarihinde *Sabah* gazetesi sahibi Mihran Efendi, *İkdam*gazetesi sahibi Ahmet Cevdet Bey ile kendi aralarında anlaşarak gazetelerini sansür için göndermemişler; gelen sansür memurlarına da “gazeteler hürdür, sansür yasaktır” diyerek tepki göstermişlerdir.[20] Birinci Dünya Savaşı ile birlikte basın üzerine uygulanan sansüre ve kâğıt sıkıntısına rağmen *Sabah*, bu dönemde ayakta kalabilen birkaç gazeteden bir tanesi olmuştur.[21]

Yeni Gazete:

20 Ağustos 1908 tarihinde yayımlanmaya başlanan *Yeni Gazete*, 17 Ağustos 1919 tarihindeki 1820. sayısıyla yayın hayatına son vermiştir.[22] Abdullah Zühtü tarafından çıkarılmaya başlanan gazetenin Başyazılarını Abdullah Zühtü yazmaktaydı. Dönemin tanınmış kalemlerinden Mahmut Sadık’ın “Takvimden Bir Yaprak” genel başlığını taşıyan köşe yazıları da gazete de yayımlanmaktaydı. Sadrazam Kamil Paşa’yı destekleyen ve bu yüzden sermayesinin Kamil Paşa’nın oğlu Said Paşa tarafından verildiği iddia edilen *Yeni Gazete,* İttihatçıların Babıâli Baskını sonrası iktidara gelmeleri üzerine yayınını durdurmuş, fakat bir süre sonra tekrar yayımlanmaya devam etmiştir.[23]

İngilizlerin dostluğuna ve siyasetine fazlasıyla eğilimi olan gazete, İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhindeki yazılarıyla dikkat çekmektedir. Bir dönem Ahmet Emin Yalman’ında imzasız yazılar kaleme aldığı gazetede Hakkı Behiç, Nazım Poray, Cenap Şahabettin, Süleyman Nazif ve Mehmet Rauf gibi dönemin ünlü kalemleri de yazılar yayımlamışlardır. Ali Kemal de *Sabah*’tan ayrıldıktan sonra bir süreliğine bu gazetenin başyazarlığını yapmıştır.[24]

---

[18] Şapolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi**, 171.
[19] Koloğlu, “**Osmanlı Basını**”, 90.
[20] Alpay Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi** (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994), 56.
[21] Orhan Koloğlu, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın**, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 60.
[22] Duman, **age**, 454.
[23] Alpay Kabacalı, **Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa, Basın Ve Yayın** (İstanbul: Literatür Yayınları, 2000), 135.
[24] İnuğur, **Basın ve Yayın**, 310–311.

Tasvir-i Efkâr:

Şinasi'nin çıkardığı *Tasvir-i Efkâr*'dan yaklaşık olarak yarım asır sonra Ebuzziya Tevfik Bey tarafından "*Yeni Tasvir-i Efkâr*" gazetesi çıkarılmıştır. 31 Mayıs 1909 – 5 Mart 1925 tarihleri arasında yayımlanmıştır.[25] İttihat ve Terakki yanlısı bir tutum sergileyen gazete,[26] zaman zaman sıkıyönetim tarafından kapatılınca *Yeni Tasvir-i Efkâr; Tasvir-i Efkâr, İntihâb-ı Efkâr, Tefsir-i Efkâr, Tevhîd-i Efkâr* isimleriyle yayın hayatını sürdürmeye çalışmıştır.[27] Tez çalışması esnasında gazetenin bu isimler altında yayımlanan nüshalardan da faydalanılmıştır.

1.5. Arnavutlar Üzerine Hazırlanmış Olan Önemli Kaynaklar

İkinci Meşrutiyet döneminde Arnavutların eğitim alanındaki faaliyetlerinin ve buna paralel olarak yaşanan alfabe tartışmalarının basın üzerinden niçin araştırılmaya değer bir konu olduğunu daha iyi anlayabilmek için Arnavutlar konusunda ülkemizde yapılmış olan tez ve kitap çalışmalarına kısaca değinmekte fayda vardır.

Türkiye'de Arnavutlar konusunda yapılmış olan en eski kitap çalışmaları Süleyman Külçe'nin "Osmanlı Tarihinde Arnavutluk"[28] ve *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*[29] adlı eserlerdir. Bu iki eserin önemi, yazarın 1905 yılından itibaren olayların geçtiği Arnavutluk ve Kosova'da görev yapmış ve o günleri yaşamış bir Osmanlı subayı olmasından kaynaklanmaktadır. Yazar, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet* adlı eserinde, İkinci Meşrutiyet'in ilanını hızlandıran Firzovik Toplantısı'nı kendi kaleminden aktarmaktadır. *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk* adlı eser ise 1909 yılında kaleme alınmaya başlanmış ve ancak otuz dört sene de tamamlanabilmiştir. Arnavutların ilk çağlardan 1912 yılındaki bağımsızlıklarına kadar geçen dönemi kapsayan eser, her ne kadar kütüphaneler dolaşılarak ve olayları bilenler taranarak hazırlanmış araştırma bir eser olsa da eserde yazarın anılarına da yer verilmiştir. Bu yönüyle araştırma-hatırat karışımı bir niteliğe sahip olan eserin tarafsızlığı şüphelidir. Diğer yandan her iki eserin hazırlanması esnasında dönemin basınından

---

[25] Duman, **age**, 409.
[26] Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla**, 90.
[27] Duman, **age**, 409.
[28] Süleyman Külçe, **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk** (İzmir: Ticaret Basımevi, 1944).
[29] Süleyman Külçe, **Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet**(İzmir: yay. y. 1944).

faydalanılmadığı görülmektedir. Fakat buna rağmen her iki eser de birinci el kaynak niteliğindedir.

Arnavutlar konusunda yapılmış bir diğer çalışma da Necip Alpan'ın, *Tarihin Işığında Arnavutluk* adlı eseridir.[30] Kitapta Arnavutların tarihi, dili, edebiyatı, vd. hakkında bilgiler verilmektedir. Arnavutların milattan önce 6000 yılından başlayan tarihleri, kronolojik olarak 1974 yılına kadar verilmiştir. Türk–Arnavut kardeşliğinin vurgulandığı eser, daha ziyade Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanmış Arnavutluk'un yakın tarihiyle ilgilidir. Bu eserde, İkinci Meşrutiyet dönemi basınından faydalanılmadığı görülmektedir. Hatta eserin bibliyografya kısmında 53 adet kaynakça belirtilmiş olmasına rağmen bunların çoğunluğu Arnavutça başta olmak üzere yabancı dilde yazılan kaynaklar olup, yalnızca 5 tanesi Türkçe kaynak niteliğindedir.

Arnavutlar üzerine hazırlanmış ve Cumhuriyet Dönemi'nde basılmış olan bu en eski eserlerinin yanı sıra bu konuda ülkemizde üniversitelerde akademik çalışmalar da yapılmıştır. Kamil Andıç'ın *Osmanlı Devleti Döneminde Arnavutluk'un Durumu,*[31] Rezart Mezani'nin *İttihat ve Terakki, Arnavutlar ve Arnavutluk,*[32] Ali Sacit Türker'in *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk Siyaseti,*[33] Ayten Görgülü'nün *Arnavut Bağımsızlığının Osmanlı Gazetelerinden İncelenmesi (1912–1913) (Tanin, Tercüman-ı Hakikat, İkdam ve Sabah)*[34] adlı yüksek lisans tezleri bu çalışmalara örnek teşkil etmektedir. Diğer yandan Nuray Bozbora'nın *Osmanlı Yönetiminde Arnavutlar ve Arnavut Ulusçuluğu,*[35] Bilgin Çelik'in *II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk,*[36] Banu İşlet Sönmez'in *İttihat ve*

---

[30] Necip P. Alpan, **Tarihin Işığında Arnavutluk** (Ankara: Kardeş Yayınları, 1975).
[31] Kamil Andıç, "Osmanlı Devleti Döneminde Arnavutluk'un Durumu" (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000) .
[32] Rezart Mezani, "İttihat ve Terakki, Arnavutlar ve Arnavutluk" (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003).
[33] Ali Sacit Türker, "2. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk Siyaseti" (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996).
[34] Ayten Görgülü, "Arnavut Bağımsızlığının Osmanlı Gazetelerinden İncelenmesi 1912–1913 (Tanin, Tercüman-ı Hakikat, İkdam ve Sabah)" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).
[35] Nuray Bozbora, "Osmanlı Yönetiminde Arnavutlar ve Arnavut Ulusçuluğu" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994).
[36] Bilgin Çelik, "II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk" (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2003).

Terakki Dönemi Arnavut Muhalefeti ve Arnavut Ulusal Hareketi,[37] İhsan Burak Birecikli'nin *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu (1908-1914),*[38] Said Olgun'un *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*[39] adlı çalışmalar, Arnavutlar konusunda yapılmış olan doktora tezleridir.

Arnavutlar konusunda yakın dönemde yayımlanmış olan çalışmalardan ilki, Nuray Bozbora'nın *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*[40] adlı eseridir. Bozbora eserinde Arnavutların 15. yüzyıldan, İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılına kadar olan geniş bir tarihsel dönemini ele almıştır. Arnavut ulusçuluğu olarak ortaya çıkan hareketi de geleneksel–muhafazakâr bir hareket olarak değerlendirmiştir. Fakat eser, Arnavut ulusçuluğunun ivme kazandığı ve Arnavutların bağımsızlıklarını ilan ettiği İkinci Meşrutiyet dönemini kapsamamaktadır.

Bilgin Çelik ise *İttihatçılar ve Arnavutlar, İkinci Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*[41] adlı eserinde, Nuray Bozbora'nın tam aksine Arnavut ulusçu hareketini çağdaş ve laik bir çizgiye oturtmuş ve Arnavut ulusçuluğunun çağdaş ve laik karakterine dikkat çekmiştir. Çelik eserinde Arnavut cemiyetleri, kongreleri, basını ve isyanları hakkında geniş bilgiler vermiştir. Hatta Arnavutların eğitim ve alfabe konusundaki faaliyetlerine de değinmiştir. Tüm bunları yaparken de 1908 sonrasında Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamında Arnavutların ulusal bilinçlenme sürecini ortaya koymaya çalışmıştır. Fakat eser, Arnavut ulusçuluğunun kültürel boyutunu oluşturan eğitim ve alfabe konusunda yaşanan gelişmeleri "basın üzerinden" aktarmakta yetersiz kalmıştır. Şöyle ki eğitim ve alfabe konusunda yaşanan her bir gelişmenin basındaki yankıları haber, bilgi, yorum şeklinde ayrıntılı olarak verilmemiştir. Genellikle bir olayla ilgili olarak eğer gazeteye bir atıf yapılacaksa, yalnızca bir gazeteyle yetinilmiş; söz konusu olayın

---

[37] Banu İşlet Sönmez, "İttihat ve Terakki Dönemi Arnavut Muhalefeti ve Arnavut Ulusal Hareketi" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004).
[38] İhsan Burak Birecikli, "Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu (1908-1914)" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).
[39] Said Olgun, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler" (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).
[40] Nuray Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi** (İstanbul: Boyut Yayınları, 1997).
[41] Bilgin Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar, II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu** (İstanbul: Büke Kitapları, 2004).

diğer gazetelerdeki yankıları verilmemiştir. Eğitim ve alfabe konusunda daha ziyade, yorumlardan istifade edilme yoluna gidilmiştir. Fakat aktarılan yorumlar gerek gazete sayısı gerekse ayrıntı bakımından sınırlı tutulmuştur. Aynı konuyla ilgili olarak farklı gazetelerden farklı görüşlere yer verilmemiştir. Çelik'in eserinde eğer her olay sonrası basında yaşanan tartışmalar irdelenip aktarılmaya çalışılsaydı, çalışma amacından sapmış ve çok geniş bir sahaya yayılmış olacaktı. Her şeye rağmen onun eserinin bir basın çalışması olmadığını ve yaşananları basın üzerinden vermek gibi bir amaç taşımadığını da unutmamak gerekir.[42]

Yakın dönemde basılan ve konusu Osmanlı yönetimindeki Arnavutlar olan bir diğer çalışma da Banu İşlet Sönmez'in, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti* adlı eseridir.[43] İkinci Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki yönetimine karşı gelişen Arnavut muhalefetini ve bu muhalefetin bir parçasını oluşturan Arnavut ulusçu hareketini konu alan eser, Osmanlı Arşivi'nin yanı sıra özellikle Avusturya Arşivi'nden beslenen geniş bir kaynakçaya sahiptir. Buna rağmen bu çalışmada dönemin hiçbir gazetesine atıf yapılmadığı, yaşanan gelişmelerin basındaki yankılarına değinilmediği görülmüştür.

Arnavutlarla ilgili yapılan bir diğer çalışma da Peter Bartl'ın, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878–1912)* adlı eseridir.[44] Bağımsızlık hareketleri esnasında Arnavut Müslümanlarını konu alan eser, çok geniş

---

[42] Yukarıda dile getirilen iddiaları birkaç örnekle ortaya koymakta fayda vardır. Fakat bunu yaparken Bilgin Çelik'in çalışmasının yalnızca dönemin basınına göndermeler bağlamında yetersiz olduğunu göstermek amaçlanmıştır. Bu konuda Manastır Kongresi sonrasında Arnavut alfabesi konusunda basında yaşanan tartışmalar ilk örnek olarak gösterebilir. Çelik eserinde: "…Manastır Kongresi'nden sonra Arnavut alfabesi konusunda basında tartışmalar başlamış ve konu hakkında çeşitli görüşler ortaya konmuştur. Bu yazılardan birinde…" şeklinde ifadelere yer vermekte ve diğer gazetelerin görüşleri aktarılmadan yalnızca tek gazeteyle (Serbesti) yetinilmektedir. Bkz. Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar**, 277. Bir diğer örnek ise 1909 yılı sonlarına doğru Arnavut alfabesi konusunun basında sıklıkla tartışılan bir konu haline gelmesi meselesidir. Çelik eserinde : "…1909 yılı sonlarına doğru Arnavut alfabesi konusu basında sıklıkla tartışılan bir konu haline gelmiştir. Arnavut gazetelerinden İ.T'ye yakınlığı ve muhafazakâr çizgisi ile tanınan 'Yıldız'da, Ekim ayında bir yazı dizisi başlamış ve bu yazılarda Arnavutçanın Arap harfleri ile yazılması gerektiği üzerinde durulmuştur…" ifadelerine yer vermiş ve sadece Yıldız gazetesinin görüşünü aktarmakla yetinmiştir. Bkz. Çelik, **age**, 280. Burada, Arnavut alfabesi konusunda basında çıkan tartışmaların neler olduğuna ve kimin hangi görüşleri savunduğuna değinilmemiş; yalnızca tek bir gazeteden (Yıldız) bahsedilerek, diğer gazetelerin görüş ve eleştirilerine yer verilmemiştir. Bu örnekler çoğaltabilir ancak verilen örneklerin yeterli olduğu değerlendirilerek, Bilgin Çelik'in eserinin olayları basın üzerinden aktarmakta yetersiz olduğuna dikkat çekilmek istenmiştir.

[43] Banu İşlet Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti** (İstanbul: YKY, 2007).

[44] Peter Bartl, **Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878–1912)**, çev. Ali Taner (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1998).

bir yabancı kaynakçaya sahiptir. Fakat eserde, dönemin gazetelerine atıf yapılmadığı ve olayların Türk basınındaki yankılarının aktarılmadığı görülmüştür.

Arnavutlarla ilgili olarak yakın dönemde basılan önemli bir eser de Nathalie Clayer'in "Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu" adlı çalışmadır.[45] Arnavut milliyetçiliğinin Avrupa, Balkanlar ve Osmanlı İmparatorluğu çerçevesinde ele alındığı eserde, Arnavut kimliğinin inşa edilme süreci 19. yüzyılda Osmanlı'da yaşanan siyasi ve sosyal dönüşümlerle birlikte ele alınmıştır. Batı dillerinde yazılmış kaynakların yanı sıra Osmanlıca/Türkçe ve Arnavutça kaynaklarla da beslenen eser, zengin bir kaynakçaya sahip olmasına rağmen -birkaçı dışında- dönemin Türk gazetelerine atıf yapmamakla dikkat çekmektedir. Yapılan çok az sayıdaki atıfta ise gazetelerin kendilerinden ziyade bu gazeteleri kullanan kaynaklardan faydalanılma yoluna gidilmiştir. Buna rağmen bu çalışma, Arnavutlar konusunda önemli bir eksikliğin doldurulması yönünde büyük bir katkı sağlamıştır.

Arnavutlar konusunda yapılan ve kitap olarak yayımlanmayan çalışmalara bakıldığında ise akla ilk olarak İhsan Burak Birecikli'nin, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914* adlı doktora tezi gelmektedir. Osmanlı yönetimindeki Arnavutların 1908 yılından başlayarak 1914 yılına kadar olan tarihlerinin anlatıldığı çalışmada Arnavutların dil, eğitim ve alfabe konusundaki faaliyetleri de değinilmiştir. Fakat çalışmada bu konularla ilgili olarak dönemin gazetelerinden yeterince faydalanılmadığı ve çok az sayıda atıfla yetinildiği görülmüştür.

Arnavutlar konusunda yapılmış olan ve kitap olarak yayımlanmayan bir diğer çalışma da Said Olgun'un *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler* adlı doktora tezidir. Çalışmada, Arnavut milli kimliğinin inşası sürecinde Arnavutların milli birlik ve beraberliklerinin tesisi için eğitim alanındaki faaliyetleri ele alınmıştır. Fakat tez çalışması XIX. yüzyılın ikinci yarısını kapsadığından, Meşrutiyet döneminde bu alanda yaşanan gelişmeler tezin kapsamı dışında kalmıştır.

---

[45] Nathalie Clayer, **Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu**, çev. Ali Berktay (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013).

Ülkemizde yapılan tez çalışmaları içerisinde Ayten Görgülü'nün, *Arnavut Bağımsızlığının Osmanlı Gazetelerinden İncelenmesi 1912–1913 (Tanin, Tercüman-ı Hakikat, İkdam ve Sabah)* adlı yüksek lisans tez çalışması, yaşanan olayları basın üzerinden değerlendirdiği için diğerlerinden çok daha farklıdır. Bu çalışma Arnavutların bağımsızlık adına önemli aşamalar kaydettikleri 1912–1913 yıllarında yaşanan gelişmeleri ele almıştır. Olaylar *Tanin*, *İkdam*, *Sabah* ve *Tercüman-ı Hakikat* gazeteleri temel alınarak değerlendirilmiştir. Fakat bu çalışma İkinci Meşrutiyet döneminin yalnızca iki yılı ile sınırlı tutulduğundan, 1908-1911 yılları arasındaki dönem çalışmanın dışında kalmıştır. Diğer yandan bu tez çalışması adından da anlaşılacağı üzere siyasi olayları konu edinmiştir. Bundan dolayı da Arnavutların eğitim ve alfabe konularındaki çalışmalarına yok denecek kadar az seviyede değinilmiştir.

Tüm bu çalışmalar, Arnavutların İkinci Meşrutiyet döneminde eğitim ve alfabe alanında ortaya koydukları faaliyetlerin dönemin gazetelerinden ayrıntılı olarak taranmadığını göstermektedir. Buradan hareketle Arnavutların bu dönemde eğitim ve alfabe alanındaki faaliyetlerini basın üzerinden incelemeyi amaçlayan böyle bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmanın ülkemizde Arnavutlar konusunda bir boşluğu doldurması ve yeni araştırmalara kapı açması temenni edilmektedir.

1.6. Arnavutların Kökeni ve İkinci Meşrutiyet Dönemine Kadar Olan Tarihleri

1.6.1. Arnavutların Kökeni

Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun soluklu tarihinde askeri, idari ve sosyal alanda ortaya koydukları ortak kader paylaşımı ve birliktelikleriyle Arnavutlar; Osmanlı Devleti'nin bir dünya imparatorluğu niteliği kazanmasında önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bundan dolayıdır ki gerek ülkemizde gerekse yurtdışında imparatorluğun tarihi üzerine yapılan çalışmalarda araştırma konusu olarak ele alınan etnik unsurların da başında gelmektedirler.

Arnavutların kökeni konusunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bunlardan Skender Rizaj'a göre Arnavutlar, Pelasg-İlirlerin torunları ve Balkan Yarımadası'nın daimi sakinleridirler. Bin yıldan beri de kendi toprakları olan bugünkü Arnavutluk ve

Kosova'da yaşamaktadırlar.[46] Vasa Paşa'ya göre de Arnavutlar milattan önce 19. yüzyılda Yunanistan'da yerleşmiş bulunan en eski kavimlerden "Pelaj"ların [Pelasgların] torunları ve Balkanların da en eski yerleşimcileridirler.[47] Sami Fraşeri de Arnavutların şu anki mevcut yerlerine göç ettiklerinde isimlerinin "Pelasc" ya da "Pelasg" olduğunu bildirmiştir. Pelasclar ya da Pelasglar, yani eski Arnavutlar dört kola ayrılmıştı. Bunlar İliryanlar [İliryalılar], Makedonyalılar, Trakyalılar ve Fricyalılar [Frigyalılar] idi. Bunlardan İliryanlarla Makedonyalılar; Trakyalılarla Fricyalılar gerek ahlak ve adetleri, gerekse lisanları bakımından birbirlerine çok yakındılar.[48]

Arnavutlar üzerine araştırmalarda bulunmuş olan günümüz bilim insanları da Arnavutların kökeni konusunda değişik görüşler ortaya koymuşlardır. Noel Malcolm'e göre bu konuda birbiri ile rakip iki görüş vardır. Bunlardan ilkine göre Arnavutların soyları İllirya'dan gelmektedir. Diğer görüşe göre ise Arnavutların kökleri Traklara dayanmaktadır. Malcolm, Roma İmparatorluğu öncesinde ve imparatorluk döneminde İlliryalıların, Balkanların batısında (Arnavutluk ve eski Yugoslavya topraklarının büyük bölümünde); Trakların ise yarımadanın doğusunda (Bulgaristan ve Makedonya'nın bir kısmında) yaşadığını, Arnavutların her zaman Arnavutluk'ta yaşadığı tezinden daha çok hoşlanan Arnavut tarihçilerin de bundan dolayı İllirya teorisini tercih ettiklerini dile getirmiştir.[49]

Nuray Bozbora'ya göre de Arnavutların soyları, Hint-Avrupa kökenli antik bir toplum olan ve Balkan Yarımadası'na en erken tarihlerde gelip yerleşmiş bulunan İlliryalılara dayanmaktadır. Bozbora'ya göre bu görüş Balkan tarihçileri arasında genel kabul görmüştür.[50] Bilgehan Pamuk da Arnavutların kökeni konusunda Nuray Bozbora'nın yukarıdaki görüşünü kabul etmekte ve İlliryalıların bağımsız bir devlet

---

[46] Skender Rizaj, Kosova, **Shqiptaret dhe Turqit Dje, Sot dhe Neser = Kosova, Albanians and Turks Yesterday, Today and Tomorrow=Kosova, Arnavutların ve Türklerin Dünü, Bugünü ve Yarını** (Prishtine: Akademia e İntellektualëve Shqiptarë e Shkencave dhe e Arteve, 1993), 167.
[47] Vasa Paşa, **Arnavutluk ve Arnavutlar** (İstanbul: Mihran Matbaası, 1297/1879-1880), 7-9.
[48] Şemsettin Sami Fraşeri, **Kamûsü'l-a'lâm**,c. 1 (İstanbul: Mihran Matbaası, 1306/1889), 144.
[49] Noel Malcolm, **Kosova Balkanları Anlamak İçin**, çev. Özden Arıkan(İstanbul: Sabah Kitapları, 1998), 52, 56.
[50] Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk**, 23.

olarak tarih sahnesinde görülmediklerini ve çeşitli devletlerin egemenlikleri altında kaldıklarını ifade etmektedir.[51]

Arnavut tarihçi Hasan Kaleshi [Bundan sonra Kaleşi] ise Arnavut tarih yazıcılığında kabul görmüş ve yerleşmiş olan bu görüşlere ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Kaleşi, Balkanlardaki en eski halklardan birisinin Arnavutlar olmasına rağmen Arnavut devlet geleneği ve Arnavut kültürel mirasına ait hiçbir kanıtın tespit edilemediğini dile getirmiştir. Ayrıca İllirya diline ait tek bir kitabe ve metne ulaşılamadığını Yunan, Germen, Hint kavimlerinde görülen halk destanlarıyla da karşılaşılamadığını ifade ederek, İllirya tarihi ve Arnavutların bu kavimden geldiklerine dair herhangi bir efsanenin mevcut olmadığını savunmuştur.[52] Noel Malcolm de somut olarak mevcut İllirya dilinde yazılmış tek bir metnin olmadığını, buna karşılık Trakça yazılmış olduğu varsayılan iki kısa metnin de anlamının kimse tarafından bilinmediğini belirtmiştir. Hatta Arnavutların İlliryalılar veya Trakyalılar ile ilişkisini araştırmanın çok fazla bilinmeyeni olan bir denklemi çözmeye çalışmaya benzediğini ifade ederek bir anlamda tartışmalara son noktayı koymuştur.[53]

1.6.2. Arnavut Kelimesinin Kökeni ve Anlamı

"Arnavut" kelimesinin kökeni ve anlamı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Latince 'Albanenses' ya da 'Arbanenses', Bizans dilinde 'Albanoi' ya da 'Arbanitai', Türkçede ise 'Arnavud' daha sonra 'Arnavut' ya da 'Arnaut' olarak kullanılan bu ismin ilk kullanımı konusunda şu görüşlere yer verilmiştir: Malcolm, ikinci yüzyılda 'Albanoi' adında bir kabilenin varlığından bahsederek, yerleştikleri 'Albanopolis' kentinin bugünkü Draç'ın doğusuna düştüğünü savunmaktadır. Malcolm'e göre 11. yüzyıla gelindiğinde Arnavutluk'un orta ve kuzey kesimlerinde 'Arbanon' diye bir bölge mevcuttu ve 12. yüzyıl başlarında bugünkü Kruja (Akçahisar) yakınlarındaki bir bölgeye de yöre halkı 'Arben' demekteydi.[54]

---

[51] Bilgehan Pamuk, "Osmanlı Döneminde Arnavutluk", **Balkanlar El Kitabı, Tarih**, c.1. der. Osman Karatay– Bilgehan A. Gökdağ (Çorum: KaraM & Vadi Yayınları, 2006): 340-349.
[52] Hasan Kaleshi, "Türklerin Balkanlara Girişi ve İslamlaştırma, Arnavut Halkının Etnik ve Milli Varlığının Korunmasının Sebepleri", çev. Kemal Beydilli, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s. 10-11 (1979–1980): 179.
[53] Malcolm, **age**, 56.
[54] **age**, 53.

Kelimenin ilk kullanımı konusunda Nuray Bozbora, günümüz Arnavutluk'unun kuzey-batı şeridinde bulunan bölgenin 'Arbanon' coğrafi adıyla anıldığını; bu bölgede yerleşmiş olan halkın ise bir İllirya boyu olan 'Albanoiler' olarak adlandırıldığını ifade etmektedir. Bozbora'ya göre 'Arbanon' ismi İlliryalıların yerleşmiş oldukları toprakların bir kısmını, 'Albanoiler' ise 12. yüzyılda İlliryalılara 'Arnavutlar' adını verecek olan İlliryalı kabilelerden yalnızca bir tanesini ifade etmektedir.[55] 12. yüzyıla gelindiğinde Bizanslılar tarafından kullanılmaya başlayan 'Arnavut' ismi, o dönemde Slav ve Bizans etkisiyle parçalanmış bir halde yaşayan ve ortak dili kullanan İllirya kökenli toplulukların tümünü kapsayan bir dilsel birlikteliği ifade etmiyordu. Bilakis sadece Bizans sınırları içerisindeki toprakların belli bir bölgesinde teşkil edilen sınırlı dinsel ve siyasal bir oluşumu temsil etmekteydi.[56] Bölgede Osmanlı hâkimiyetinin egemen olacağı 15. yüzyıldan itibaren ise bu kapsam genişleyecek ve aynı dili kullanan bu halk için 'Arnavut' genel adı kullanılmaya başlanacaktır.[57]

Arnavut kelimesinin anlamı konusuna gelinceMalcolm'ün dilbilimcilere dayandırdığı görüşe göre 'Alb-', Hint-Avrupa dil grubunda bir çeşit dağlık araziyi ifade eden bir sözcüktür ve 'Alp' adı aynı kökten gelmektedir. Arnavutların dilinde bu kelimenin karşılığı 'Shqiptar'dır. Arnavutluk, Shqipëria; Arnavutça da 'Shqip' olarak adlandırılmaktadır. 'Alb-' kökünü ise yalnızca 15. asırda İtalya'ya göç etmiş olan Arnavutlar kullanmakta ve kendilerine de 'Arbëresh' demektedirler. İlk olarak 15. yüzyıldan kalma belgelerde bir insan adı olarak ortaya çıkan 'Shqiptar' sözcüğünün kökeni, tamamen geçmişin karanlıklarında kalmışsa da anlamı konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bir görüşe göre kelime, 'anlayan' manasına gelmektedir ve Arnavutça 'shqipoj' fiilinden türetilmiştir. Diğer bir görüşe göre ise kelimenin kökeni bir tür kartal anlamına gelen 'shqipoj'a dayanmaktadır ve adı geçen kartalın da ilk kabilelerden birinin totemi olabileceği düşünülmektedir.[58] Tarihin çeşitli dönemlerinde kurulan ve tarih sayfasındaki yerini çoktan almış olan Arnavut beyliklerinin birçoğunun armalarında kartal figürünü kullanmış olmaları,

---

[55] Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk**, 23.
[56] Nuray Bozbora, "Arnavutların Kökeni", **Balkanlar El Kitabı, Tarih**, c. 1. der. Osman Karatay – Bilgehan A. Gökdağ (Çorum: KaraM & Vadi Yayınları, 2006): 261-269.
[57] **age**, 261.
[58] Malcolm, **age**, 53–54.

Arnavutların kartal anlamını benimsediklerinin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.[59]

Şemsettin Sami'ye göre ise Arnavutlar, yaşadıkları topraklara "Arbenya" ya da "Arberya" demekteydiler. Gegalar "Arbanya" ismini kullanırlarken; Toskalar "Arberya"yı kullanmaktaydılar. Oysa Avrupalılar bunların dışındaki "Albanya" ismini kullanmayı tercih etmişti. Şemsettin Sami'nin tezine göre Rumlar 'b' harfini telaffuz edemedikleri için bunu "Arvanya" şeklinde söylemişler, halkına da "Arvanit" demişlerdir. Osmanlılar da bu kelimenin "n" ve "v" harflerinde değişiklikler yaparak "Arnavit" veya "Arnavud" kelimelerini kullanmışlardır. "Ar", Arnavutçada "tarla"; "ban" ise Farsçada olduğu gibi "yapıcı" anlamlarına gelmektedir. Bu durumda "Arban" kelimesi "çiftçi", tarlayı işleyici anlamına gelmektedir. Hatta Sami'ye göre çiftçiliği Avrupa kıtasına ilk getirenler de Arnavutlar olmuştur. [60] Diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu kayıtlarında Arnavutluk'a ait olup tespit edilebilen en eski kaynak niteliğindeki Hicri 835 (Miladi: 1431–1432) tarihli defterde dahi 'Sancak-i Arvanid' tabirinin kullanıldığı görülmektedir.[61]

1.6.3. Arnavutların Kullandıkları Dil: Arnavutça

Noel Malcolm, Arnavutların kullandıkları dil konusunda Arnavutçanın Hint-Avrupa dil ailesine mensup olmasına rağmen tek başına bir alt grup oluşturduğunu ve birinci derecede akraba olduğu hiçbir dil olmadığını ileri sürmüştür. Hatta eski bir Balkan dilinin Yunanca dışındaki tek temsilcisi olma özelliğine sahip olduğunu ifade etmiştir.[62] Necip Alpan'a göre de Hint-Avrupa dilleri içerisinde yer alan Arnavutça, başlı başına bağımsız ve orijinal bir dildir.[63] Süssheim ise Arnavutçanın eski bir İllirya lehçesi ve Hint-Avrupa dil ailesinin bir kolu olduğunu, nitelik ve özelliklerini de muhafaza edebildiğini belirtmiştir.[64] Diğer bir görüşe göre ise Arnavutça, hem İllirya hem de Trak diline akrabadır. Arnavutçanın Balkan Yarımadası'ndaki

---

[59] Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk**,296.
[60] Fraşeri, **age**, 143-148.
[61] Halil İnalcık, **Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid** (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987)
[62] Malcolm, **age,** 56.
[63] Alpan, **Tarihin Işığında**, 150.
[64] K. Süssheim, "Arnavutluk", **İslam Ansiklopedisi**, c. 1, 5. bs. (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978): 573-592.

anayurdu, yarımadanın kuzeyinde Trak ile İllir dillerinin birleştiği Dardania bölgesidir.[65] Kosova, Dardanoi kabilesinin yerleşim alanıydı ve çok kuvvetli bir kanaate göre de bu kabile İllirya kökenliydi.[66]

Arnavutça, asırlarca süren siyasi ve kültürel etkileşimin bir sonucu olarak Romen, İtalyan, Slav, Yunan ve Türkçe dillerinin etkisi altında kalmıştır.[67] Özellikle Latince, Türkçe ve Slav dillerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Arnavutçanın Gega ve Toska olmak üzere iki lehçesi vardır. Kuzeyde Gega, Güneyde Toska lehçeleri olarak isimlendirilen bu ayrım, Arnavutların da Gega ve Toska Arnavut'u olarak adlandırılmalarına yol açmıştır. Bilgin Çelik'e göre bu ayrıma rağmen Arnavut dili, Arnavut ulusal bütünlüğünün muhafazasında önemli derecede rol oynamış, Arnavut milliyetçiliğinin doğuşu ve gelişimine katkı sağlamıştır.[68]

1.6.4. Arnavutların Tarihi

Balkan tarihçileri arasında ağır basan Arnavutların İllirya kökenli oldukları görüşünden hareketle, onların tarihlerine bakmakta yarar vardır. Tarihin en erken dönemlerinde Balkan Yarımadası'na gelen ve antik kökenli bir toplum olan İlliryalıların, günümüz Arnavutluk'unun kuzey ve güney bölgelerine dağınık olarak yerleştikleri görülmüştür. İlliryalı kabilelerin siyasal bir birlik oluşturamamaları, M.Ö 1. yüzyılda başlayan dış güçlerin işgallerini büyük oranda kolaylaştırmış ve bunun sonucu olarak da İllirya toprakları, M.Ö. 1. yüzyıl ile M. S. 6. yüzyıl arasında Roma İmparatorluğu'nun işgali altında kalmıştır.

M.S. 6. yüzyıl ile 9. yüzyıllar arasında yaşanan Slav göçünün neden olduğu siyasal, ekonomik, kültürel ve etnik değişimler İlliryalıları da etkilemiştir. Bu göçün tarımla uğraşan İlliryalılar üzerindeki en önemli etkisi, nüfusun etnik yapısının büyük ölçüde değişimi şeklinde ortaya çıkmıştır. Etnik yapı üzerinde görülen bu değişim ve kaynaşma öylesine büyük olmuştur ki Arnavutlar üzerine yapılan tarih çalışmalarında İlliryalıların tarih sahnesine 'Arnavut' olarak çıktıkları 6. yüzyıl ile 12. yüzyıllar arasında adeta ortadan kayboldukları sıklıkla ifade edilir

---

[65] "Arnavutluk", **Türk Ansiklopedisi**, c. 3, 2. bs. (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971): 374.
[66] Malcolm, **age**, 56.
[67] Alpan, **Tarihin Işığında**, 150.
[68] Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar**, 18.

olmuştur.[69] M.S. 9. yüzyıldan itibaren Güney İllirya toprakları ilk olarak Türk soyundan olan Bulgarlar tarafından ele geçirilmiş, 11. yüzyıla gelindiğinde bölge tekrar Bizans egemenliğine girmiş ve yönetim de merkezi Albanon (Arbanon veya Elbanon) şehri olmuştur. Arnavutların yaşadığı topraklar Sırplar ve Bulgarlar arasında uyuşmazlık konusu olmuş ve bunun neticesinde Arnavutluk'ta bulunan Rum Ortodoks Piskoposları tek kurtuluş çaresini (1250'ye doğru) Latin Katolikliğini kabul etmekte bulmuşlardır. Venedik Cumhuriyeti'nin Korfu ve Draç'ı alması üzerine Sırpların büyük çarı Stefan Duschan (1331–1355) Arnavutluk'un kuzeyini, Makedonya'yı ve Tesalya'yı ele geçirmiştir. Yaşanan gelişmeler üzerine Arnavutların bir kısmı Katolik mezhebini terk ederek, Ortodoks mezhebine dönmüştür.[70]

13. yüzyılın ikinci yarısı ile 14 yüzyılın ilk yarısı arasındaki dönemde Kuzey Arnavutluk'ta, Sicilya Kralı I. Charles Anjou idaresinde "Arnavut Krallığı" kurulmuştur.[71] Arnavut kabileler ile I. Charles arasında varılan mutabakat sonucu kurulan bu krallıkla Arnavut kabileler, yabancı bir kralın himaye ve yönetimi altında da olsa ilk kez resmi olarak yaşadıkları bölgenin yerel yöneticileri olma vasfını elde etmişlerdir.[72] Kendilerine 'özerklik' ve 'kabilelerin kendi kendilerini yönetebilmesi' sözü verilmiş olan Arnavutlar, verilen vaatlerin yerine getirilmemesi üzerine ayaklanmışlar ve Kral I. Charles Anjou'yu tahttan indirmişlerdir. Sonrasında ise tüm bölge yerli ve yabancı toprak sahipleri arasında pay edilmiştir. Böylece Arnavutlar arasında büyük toprak sahibi olan güçlü aileler ortaya çıkmıştır.[73] Bunlardan bazıları Thopia, Muzaka, Dukagjin, Skuraj gibi yerel güçlü ailelerdir.[74] Bu güçlü aileler, sahip oldukları arazi üzerinde inşa ettikleri kalelerinde yaşamışlar; çevrelerinde ise özgür köylülerin yaşadığı köyler yer almıştır. Kendilerine ait para ve bayrakları olan bu yerel beyler, kendi aralarında ve bölgeye yerleşmiş bulunan yabancı toprak sahipleriyle sürekli olarak bir çatışma halinde bulunmuşlardır. Bu çatışmalar, 14. yüzyılın ilk yarısında Arnavutların yaşadığı bölgeyi işgal eden Sırp Stephan Duschan

---

[69] Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk**, 23–25.
[70] Süssheim, **age**, 583.
[71] Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk**, 28.
[72] Bozbora, "**Arnavutların Kökeni**", 264.
[73] Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk**, 28–29.
[74] Bozbora, "**Arnavutların Kökeni**", 264.

[Duşan] döneminde dahi devam etmiştir.[75] Kuzeyde bunlar yaşanırken güney, Bizans'ın işgalini yaşamaktadır.[76]

Türklerin Arnavutlarla ilk karşılaşmaları, onların bugün bulundukları coğrafyada gerçekleşmiştir.[77] Öncesinde Aydınoğlu Umur Bey, 1337 yılında ilk kez iki bin kişilik bir kuvvetle Bizans İmparatoru III. Andronikos'un müttefiki olarak bölgeye gelmiştir.[78] Bizans için önemli bir sorun olan Epir Despotluğu'nun imparatorluk topraklarına katılmasını sağlayan bu yardım sonrasında yaşanan gelişmeler, Osmanlılara bölgede at koşturma imkânı sunmuştur. 1355'te Sırp Kralı Stephan Duşan'ın ölmesiyle Arnavutluk'taki Sırp baskısı ortadan kalkmış; on yıl zarfında bütün Arnavutluk topraklarında Sırp ve Arnavut kökenli feodal beyler bağımsız olarak hareket etmeye başlamıştır. Topraklarını birer küçük prenslikler haline dönüştüren bu derebeylerin birbirleriyle mücadelesi, Osmanlılara bölgede aktif olma fırsatı sunmuştur.[79]

Orta Arnavutluk topraklarında hüküm süren Karlo Thopia, Arnavutluk'un kuzeyine hâkim olan Sırp II. Balşa ile olan mücadelesinde kendisine yardımcı olunması amacıyla Osmanlılara müracaat etmiştir. Sultan I. Murat'ın bu çağrıya olumlu cevap vermesi üzerine Thopia'ya yardım için bir miktar birlik gönderilmiştir. 1385 yılında Viyosse Nehri üzerinde yaşanan savaşta, Osmanlıların yardımıyla II. Balşa'nın mağlup edilmesi ve ölmesi,[80] Osmanlı hâkimiyetinin Arnavutluk'taki başlangıcı

[75] On ikinci yüzyılda Bizans hâkimiyeti altında bulunan topraklarda bir çözülme yaşanırken, buna karşılık Slavların kontrolü altında olan bölgelerde ise ilk ve en gelişmiş Sırp Devleti olarak tarihe geçecek olan Sırbistan Krallığı kurulmuştur. On dördüncü yüzyılda ise Bizans ve Bulgarların gücünün zayıflamasından yararlanmak isteyen Sırp Despotu Stefan Duschan, Bizans'ın kontrolünden çıkan Balkan topraklarını Sırbistan Krallığına ilhak ederek en büyük hayali olan büyük Sırbistan'ı kurmak yönünde önemli adımlar atmıştır. Fakat eski İllirya topraklarını da içine alan bölgede uzun süre etkili olan Slavların Balkanlarda kurduğu ilk ve en gelişmiş devlet olan Sırbistan Krallığı uzun soluklu olamamıştır. Stephan Duschan'ın bu krallığı kendisinin ölümü ile birlikte sona ermiştir. Sırbistan Krallığı'nın hızlı çözülme sürecinde, güçlü Arnavut yerel beylerin öncülük ettiği ayaklanmalar da büyük rol oynamıştır. Bkz. Bozbora, "**Arnavutların Kökeni**", 264–265.

[76] Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk**, 28–29.

[77] Feridun M. Emecen, **Osmanlı Klasik Çağında Siyaset** (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009) 291.

[78] Pamuk, "**Osmanlı Döneminde Arnavutluk**", 340.

[79] Bilgehan Pamuk, "Güney Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyeti", **Türkler**, c. 9 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 196.

[80] Bilgin Çelik, Arnavutluk'taki en güçlü feodal bey olan II. Balşa'nın Osmanlılara karşı direnişe geçtiğinden ve kısa bir sürede Osmanlı hâkimiyetini tanımak zorunda kaldığından bahseder. Öldüğü konusunda bilgi vermez. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar,** 20. Aynı şekilde Nuray Bozbora da bu savaşta II. Balşa'nın gücünün kırıldığına değinir ama ölümünden bahsetmez. Ayrıca bkz. Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk**, 53.

olarak kabul edilir.[81] Halil İnalcık'a göre bu savaştan hemen sonra Arnavutluk'ta Osmanlı idaresinin yerleştiğini söylemek güçtür, fakat bu savaşın akabinde Arnavutluk'un belli başlı feodal beyleri (Balşalar, Thopialar, Dukaginler, Coia Zacarialar, Musakiler, Zenebisslier, Aranaitiler, Vulkaşinler ve Kostriotalar) Osmanlı hâkimiyetini tanımışlardır. Osmanlılar da oğullarını Osmanlı sarayına rehine vermek, yardımcı asker ve yıllık haraç göndermek gibi şartlar karşılığında Arnavut beylerini yerlerinde bırakmıştır. Ayrıca Osmanlı fetih politikasının bir kuralı olarak da her bölge ilk haraç veren feodal beyin adıyla anılmıştır.[82] Böylece Arnavutluk topraklarında Osmanlı hâkimiyetinin tanınması ilk aşamada Osmanlı yönetimi ile Arnavut feodal beyleri arasında bir 'vassallık' ilişkisi şeklinde ortaya çıkmıştır. Osmanlılar, geleneksel fetih politikaları geleneğine uygun olarak Arnavut derebeyleriyle kurulan bu ilişkiyi başlangıç evresi olarak yeterli görmüşlerdir.[83]

Diğer yandan yaşanan bu gelişmeler o dönemde Adriyatik kıyılarında siyasi ve ticari çıkarları bulunan Venediklileri oldukça kuşkulandırmıştır. Kıyılardaki kolonilerini koruma ve geliştirme gayreti içerisinde olan Venedikliler ile Balkanların doğusunda Bizans'ın yerine geçmeye başlayan Osmanlılar arasında Arnavutluk üzerinde bir çekişme ortaya çıkmıştır. Bu durumda Osmanlıların daha ziyade stratejik gerekçelere dayanan bir Arnavutluk politikası oluşturduğu görülmektedir.[84] Şöyle ki Arnavutluk sahip olduğu dar vadileri ve boğazlarıyla, yüksek dağlık bölgelerinde isyana ve yağmaya hazır birçok kabileleri barındırmaktaydı. Ülkenin batı sınırı ise denize dayanmakta ve Venedikliler, kıyıda birçok yerde yerleşmiş durumdaydılar. Bölge, Adriyatik sahillerinden Papa ve Hıristiyan Avrupa'nın özellikle de İtalyan (şehir) devletlerinin (Venedik, Cenova, Napoli Krallığı gibi) kışkırtmalarından ve yardımlarından geri kalmıyordu. Bu durum Osmanlıları Arnavutlara karşı uzlaşmacı bir siyaset gütmeye iten faktörlerin başında gelmekteydi. Ayrıca Arnavut derebeyleri Bulgarlar veya Sırplar gibi bir kral etrafında toplanarak Osmanlılara karşı meydan savaşı yapmamışlardı. Zaten yapılan meydan savaşları da Osmanlılara, Sırp ve

---

[81] Pamuk, "**Osmanlı Döneminde Arnavutluk**", 340.
[82] Halil İnalcık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", **Fatih ve İstanbul**, c. 1, s. 2 (1953): 154–155.
[83] Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk**, 54.
[84] Emecen, **age**, 294. Arnavutluk, sahip olduğu dar vadileri ve boğazlarıyla yüksek dağlık bölgelerinde isyana ve yağmaya hazır birçok kabileleri barındırmaktaydı. Diğer yandan ülkenin batı sınırı denize dayanmaktaydı ve Venedikliler de kıyıda birçok yerde yerleşmiş durumdaydılar.

Bulgar soylularının birçoğunu etkisiz hale getirme ve topraklarını ele geçirme fırsatı vermişti. Oysa Arnavutluk'ta devletle uzlaşmaya hazır, her biri bağımsız küçük derebeyleri bulunmaktaydı. Bu şartlarda Osmanlılar için en makul çözüm, feodal beylerin beklentilerine cevap vermekti. Yani onları öteden beri sahip oldukları toprakları üzerinde Osmanlı tımar sahipleri olarak bırakmaktı. Devlet, kendi hâkimiyetini tanıdığı müddetçe böyle bir anlaşmayı kabul etmemek için hiçbir neden görmüyordu. Diğer yandan Hıristiyan Arnavut derebeyleri de sahip oldukları topraklarını ve dinlerini koruyarak Osmanlı tımar sipahileri konumuna geçiyorlardı.[85] Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini tanıyarak onunla vassallık bağı kuran Arnavut derebeylerin bir kısmı anlaşmanın gereklerini yerine getirirken, diğer bir kısmı ise zamanla şartları ağır bularak bu ilişkiyi tek taraflı sonlandırmışlardır. Bununla da yetinmeyerek Osmanlı Devleti'ne karşı Balkan devletleriyle birleşmişler ve bir Balkan ittifakı oluşturmuşlardır.[86] Osmanlı ordusunun 1388 yılında Ploşnik'te ağır bir darbe alması, başta Sırplar olmak üzere Boşnak, Macar, Eflak ve Arnavut feodal beylerini harekete geçirmiştir. 1389 yılında Kosova sahrasında yapılan savaşta bağlaşıkların ağır yenilgi alması, Osmanlılara karşı oluşturulan kuvvetleri ortadan kaldırmış ve Arnavutluk'taki Osmanlı idaresini devam ettirmiştir.[87] Süssheim, Arnavutların bu savaşta Osmanlılara yardım ettikleri hakkında bir takım Rumeli efsaneleri mevcut olsa da söylentilerin aksine Arnavutların karşı tarafa yardım ederek Slav prenslerinin ordusunun ihtiyatını oluşturduklarını ileri sürmüştür.[88]

Osmanlılar, bu savaş sonrasında 1391 yılında Paşa Yiğit idaresindeki Saruhanlıları, Üsküp civarına yerleştirmişler ve orada kuvvetli bir üs oluşturmuşlardır.[89] Kosova Savaşı ve I. Bayezid'in cülusu sonrası Anadolu Beylikleriyle yaşanan mücadele, Arnavutluk'taki ilerlemeyi bir süre geciktirmiştir. Ancak Üsküp'te bulunan uç beyi Paşa Yiğit, bu süre zarfında Arnavutluk'ta bulunan derebeyleri üzerine akınlar düzenleyerek onları itaat etmekten ve baskı altında tutmaktan geri kalmamış, hatta bölgeyi gerçek anlamda fetih için hazırlamıştır.[90] Bu dönemde Osmanlılar için bir

---

[85] İnalcık, "**Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi**", 158–159.
[86] Bozbora, "**Arnavutların Kökeni**", 268.
[87] Pamuk, "**Osmanlı Döneminde Arnavutluk**", 341.
[88] Süssheim, **age**, 584.
[89] Mustafa L. Bilge, "Arnavutluk" **İslam Ansiklopedisi**, c. 3 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991): 385.
[90] Pamuk, "**Güney Arnavutluk'ta Osmanlı**", 197.

bölgenin gerçek anlamda fethi demek, öncelikle o bölgenin nüfusunun ve gelirinin tespit edilmesi, kayıt altına alınması ve akabinde tımar sisteminin bölgede uygulanmaya başlanması demektir. Devlet bu şekilde toprağı gerçek anlamda doğrudan doğruya kendi hâkimiyeti altına alıyor ve en uzak köylere kadar ulaşan bir şebeke biçiminde gelirleri ve durumları tamamen merkezdeki defterlere bağlı bir eyalet askeri teşkilatı oluşturuyordu. Bundan sonra o bölge gerçek anlamda bir Osmanlı toprağı sayılıyordu. İşte Osmanlı fetih politikasının ikinci evresi olarak adlandırılan bu aşama ilk olarak Güney Arnavutluk'ta I. Bayezid döneminde 1394'ten sonra gerçekleştirilmiştir. Güneyde Premeti ve Görice havalisinde, kuzeyde ise Akçahisar'da (Croia) tımar sisteminin yani doğrudan doğruya Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmiş olduğu görülmektedir. Yine bu dönemde Osmanlılar, Kanina ve Ergiri çevresindeki feodal beyleri bölgeden kovarak kendileri yerleşmişler ve Ergiri Kasrı Kalesi sonraki süreçte Arnavutluk'taki Osmanlı egemenliğinin ve ileriki fetihlerin bir üs bölgesi, bir uç merkezi haline gelmiştir.[91]

1402 tarihinde yaşanan ve Osmanlıların yenilgisiyle sonuçlanan Ankara Savaşı sonrası kimi Arnavut derebeyleri bir kez daha vassallık ilişkilerini tek taraflı olarak sonlandırmışlar ve bağımsız olarak hareket etmeye başlamışlardır.[92] Bu fırsattan istifade etmek isteyen Venedik ise kısa bir süre sonra feodal beyleri kendi koruması altına almıştır.[93] Feridun Emecen, Ankara Savaşı esnasında Osmanlı saflarında Arnavut asıllı tımarlı sipahilerin bulunduklarını ve yaşanan yenilgi sonrası ülkelerine döndüklerinde Venedik hâkimiyetini tanıdıklarını ifade etmiştir.[94] Süssheim ise 1413 yılına kadar Arnavutlar için nispeten sakin geçen bu sürede onların bu fırsattan yararlanarak ulusal birliklerini kuracakları yerde, geleceklerinden ümitlerini keserek yabancı ülkelere göç etmeye başladıklarını ileri sürmüştür.[95] Arnavutluk'taki Osmanlı fetihleri I. Mehmet'in kontrolü ele alarak duruma hâkim olmasıyla yeniden başlamıştır. Güney Arnavutluk'ta Musachia, İşkumbi, Devolli ve Osumi havzalarının ele geçirilmesinin yanı sıra Berat, Avlonya, Kanina ve Ergirikasrı gibi önemli şehirler de fethedilmiştir. Ayrıca Venediklilerle yapılan savaşı kazanan Osmanlılar;

---

[91] İnalcık, "**Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi**", 155–156.
[92] Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk**, 55.
[93] Pamuk, "**Osmanlı Döneminde Arnavutluk**", 341–342.
[94] Emecen, **age**, 296.
[95] Süssheim, **age**, 584.

bölgede daha da aktif hale gelerek ‘Arvanid-ili’ (Arnavut-ili) adıyla bilinen sancağı (1415–1417) kurmuşlardır. Sancak merkezi Ergiri Kasrı olmuştur.[96] Bu tarihten itibaren başta Kruja olmak üzere Arnavutluk’un birçok yerleşim yerinde Osmanlı askeri garnizonları oluşturulmaya başlanmış; Arnavutluk’un vassallık statüsüne son verilmiş, ele geçirilen topraklar kayıt altına alınarak tımarlı araziler haline getirilmiştir. Böylece fethedilen Arnavutluk toprakları doğrudan Osmanlı Devleti’nin kontrolü altına alınmıştır. Bu uygulamayla Arnavutluk’taki büyük toprak sahibi yerel beyler arazileri üzerindeki feodal haklarının bir kısmından feragat etmek zorunda kalmış, bu da ileride yaşanacak isyanlara zemin hazırlamıştır. Nitekim bu isyanların ilki 1432 yılı ortalarında bölgenin feodal beylerinden George Arianite tarafından başlatılmıştır. İsyanı bastırmak üzere Arnavut Sancak Beyi Ali Evrenos Bey harekete geçmişse de henüz bu isyan bastırılamadan bunu, bölgenin en güçlü ailelerinden Kostriotelerin 1434 yılındaki isyanı izlemiştir. Bu olayların cereyan ettiği dönemde tahtta bulunan Sultan II. Murat, Arnavutluk’ta yaşanan bu isyanları bastırmak ve devletin bölgedeki konumunu güçlendirmek için 1434 yılında bölgeye güçlü bir ordu göndermiş ve 1435’te Kostriotelerin, ertesi yılda da Arianiteler’in gücünü kırmıştır. Böylece Osmanlı Devleti’nin Orta ve Kuzey Arnavutluk’ta uygulamaya koyduğu tımar sisteminin yerleşmesine karşı ortaya çıkan yerel ayaklanmalar 4–5 yıl gibi bir süre sonunda bastırılabilmiştir. Fakat kısa bir süre sonra, 1444 yılında, patlak veren ‘İskender Ayaklanması’ Osmanlı-Arnavut ilişkilerini bir kez daha germiştir.[97]

Haçlı birliklerinin Macaristan’da toplandığı esnada Yorgi Kastriota (İskender Bey), Kroya’yı (Akçahisar) alarak yeni bir isyan başlatmıştır. Bir dönem Osmanlıya karşı isyan etmiş olan Araniti’nin kızıyla da evlenen ve tekrar Müslümanlıktan Hıristiyanlığa geçen İskender Bey; Papa’nın ve Hıristiyan devletlerin gözünde büyük üne sahip olmuştur. Kroya’yı merkez yaptığı isyanı esnasında Osmanlı kuvvetlerine karşı direniş göstermiş, Fatih Sultan Mehmet defalarca üzerine birlikler gönderdiyse de İskender Bey’in kalesi alınamamıştır. Ta ki İskender Bey’in 1468’deki ölümüyle bu isyan bastırılabilmiştir. Sonrasında ise Venediklilerle uzun savaşlara tutuşulmuş

---

[96] Pamuk, “**Osmanlı Döneminde Arnavutluk**”, 342.
[97] Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk**, 86–90.

ve sonunda 1478'de Kroya (Akçahisar), 1479'da İşkodra ve 1501 yılında Draç alınarak Arnavutluk'un fethi büyük oranda tamamlanmıştır.[98]

Fatih Sultan Mehmet döneminde Arnavutluk'ta bir takım idari düzenlemeler de yapılmıştır. Bu döneme kadar tek sancak olan Arvanid-ili'nin yanı sıra Elbasan, Avlonya, Ohri ve İşkodra Sancakları da kurulmuştur. Konya yöresinden ve Kocacık Yörüklerinden yapılan göçlerle fethedilen bölgeler iskân edilirken, diğer yandan Arnavutluk'ta tımar verilmiş olan bazı eski bey aileleri de Trabzon'a nakledilmiştir. Bölgedeki idari ve iktisadi düzenlemelere Sultan II. Bayezid zamanında da devam edilmiştir. 1490 ve 1491 tarihleri arasında Arnavutluk'taki sancaklar Rumeli eyaletine ait idari teşkilata dâhil edilirken aynı yıl içersinde İşkodra, Dukakin, Ohri, Elbasan, Avlonya ve Yanya sancaklarında cizye sayımı yapılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise Osmanlı-Venedik savaşlarından en fazla etkilenen bölgelerden birisi olan Arnavutluk, 1570'teki Kıbrıs ve 1571'deki İnebahtı savaşlarında çatışma alanı içerisinde yer almıştır. Kıbrıs'ın fethi üzerine muhtemel bir Venedik saldırısına karşı bölge tahkim edilmiş, Venedik ile yaşanan savaşlar sonucunda 1571 tarihinde Bar ve Ülgün alınarak Arnavutluk'taki Osmanlı hâkimiyeti tamamlanmıştır.[99]

16. yüzyılın sonuna kadar geçen süreçte Osmanlı yönetimindeki Arnavutluk'ta barış ve refah hüküm sürmüştür. Bu süre zarfında Arnavutların Osmanlı Devleti'nde belirli bir konuma sahip oldukları görülmektedir. Bunlardan Gedik Ahmet Paşa, Koca Davud Paşa, Dukakinzade Ahmet, Lütfi, Kara Ahmet Paşa, Nasuh Paşa ve Kara Murat Paşa gibi sadrazamlar Arnavut kökenli olup imparatorluk yönetiminde görev almışlardır.[100] Bunların yanında kapıkulu askerleri arasında Arnavutlar çoğunluğu oluşturmuştur. Bunun temel nedeni ise Bosna'da olduğu gibi Arnavutluk'ta da devşirme sisteminin uygulanmış olmasıdır.[101]

---

[98] Ahmet Cebeci – Güray Kırpık, "Tahrir Defterlerine Göre Osmanlı Fethinden Sonra Arnavutluk'ta Hıristiyan ve Müslüman Nüfus Değişimleri", **Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, 4–7 Aralık 2003** (İstanbul: IRCICA, 2006): 294.

[99] Pamuk, "**Osmanlı Döneminde Arnavutluk**", 344–346.

[100] Bilgehan Pamuk, sadrazam sayısının toplamda 32 olduğunu belirtmektedir. Bkz. Pamuk, **age**, 346. Bilgin Çelik ise birçok vezir ve on beşten fazla sadrazam olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar**, 21.

[101] Pamuk, "**Osmanlı Döneminde Arnavutluk**", 346.

Diğer yandan I. Kosova Savaşı'ndan 1583 yılına kadar geçen yaklaşık 200 yıllık sürede İslamiyet, bölgedeki nüfus arasında giderek benimsenmiş ve 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Arnavutluk nüfusunun % 30'dan fazlasının İslamlaştığı görülmüştür. Osmanlı Devleti tarafından herhangi bir zorlama ve zulme maruz kalmadan kendiliğinden gerçekleşen ve bazı özendirmelerle sürdürülen İslamlaşma süreci sonunda bu oran 17, 18 ve 19. yüzyıllarda hızla artarak % 33'lerden, % 66'lara ulaşacaktır.[102] Osmanlıların bölgeye egemen olmasıyla başlayan Arnavutluk'taki İslamlaşma sürecinde Arnavut feodal beylerin büyük rolü olmuştur. Onlar, devlerin bölgede uygulamaya koyduğu yeni sistemle kaynaşmak ve kendilerinin o ana kadar sahip oldukları siyasi ve ekonomik ayrıcalıkları mümkün olduğu kadar koruyabilmek için en güvenilir seçenek olarak İslamiyet'e geçmeyi tercih etmişlerdir. Diğer yandan bölgede uygulanan devşirme sisteminin Arnavut feodal beylerin İslamlaşmasında büyük payı olmuştur. Bölgedeki feodallerin İslamlaşması, İslamiyet'in şehirli ve kırsal nüfus arasında yayılmasına da yol açmıştır.[103] Kushtrim Shehu'ya göre Osmanlının Balkanlara gelişiyle Arnavut halkının Slavlaşma ve Helenleşmeleri durmuştur. Halkın çoğunluğunun İslamlaşması onları Ortodoks Slav ve Yunan kiliselerinin etkisinden uzaklaştırırken, asırlarca süren yoğun Slavlaşma ve Helenleşme süreçlerini de kesintiye uğratmıştır. Böylece Arnavutlar İslamlaşma süreciyle imparatorluk bünyesinde önemli bir unsur olmak üzere bütünleşme imkânı bulmuşlar ve kendi siyasi, iktisadi konumlarını koruyabilmişlerdir.[104]

Osmanlı İmparatorluğu'nda zamanla tımar sisteminin bozulmaya başlaması ve merkezi otoritenin güç kaybetmesi, 16. yüzyılın sonlarından itibaren vilayetlerde geniş malikânelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Maliyenin zayıflaması, yeni vergilerin konmasına ve cizyenin arttırılmasına neden olmuş; bu gelişmeler Hıristiyan nüfusu olumsuz yönde etkilemiş ve hoşnutsuzluk yaratmıştır. Hoşnutsuzluk, 17. yüzyılda bölgede Katolik dağlıların Osmanlıya karşı düşman kuvvetleriyle işbirliği yapması şeklinde kendini göstermiştir.[105] 18. yüzyıla gelindiğinde ise imparatorluğun diğer coğrafyalarında olduğu gibi Arnavutluk

---

[102] Cebeci – Kırpık, **age**, 295.
[103] Ferit Duka, "XV. – XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusun İslamlaşma Süreci Üzerine Gözlemler", **OTAM**, s. 2, (1991): 64–65.
[104] Kushtrim Shehu, "Prizren Birliği'nden Bağımsızlığa Arnavut Milli Kimliğinin Oluşumu (1878–1912), " (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 57.
[105] Pamuk, "**Osmanlı Döneminde Arnavutluk**", 346.

topraklarında da devletin merkezi otoritesinin zafiyetinin bir sonucu olarak güçlü yerel otorite merkezlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan en önemlileri güneyde Tepedelenli Ali Paşa yönetimindeki 'Yanya Paşalığı' ile kuzeyde Bushati [Bundan sonra Buşati] ailesi yönetimindeki 'İşkodra Paşalığı' olmuştur. Bölgelerindeki diğer feodal beyleri kendi kontrolleri altına alarak önemli iki egemen güç haline gelen ve merkezi otoriteden bağımsız hareket etme eğiliminde olan bu iki paşalık, kendi aralarında anlaşarak bir siyasi birlik kurmak yerine birbirleriyle rekabet halinde olmuşlardır. II. Mahmut'un merkezi otoriteyi yeniden egemen kılmak adına 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ayanlık düzenine karşı açtığı savaş neticesinde bu iki paşalık güçlerini yitirmiştir.[106] II. Mahmut paşalık sistemini ilga ettikten sonra 1830 tarihinde, merkezin kontrolünde olacak şekilde bölgede yeni bir idari yönetim tesis etmiş ve oluşturulan sisteme göre Arnavutluk; İşkodra, Manastır, Yanya ve Kosova olmak üzere dört vilayete ayrılmıştır.[107]

Sultan II. Mahmut tarafından uygulamaya geçirilen ve 1839 Tanzimat Fermanı ile sürdürülen 'yönetimin merkezileştirilmesi' çalışmaları, yüzyıllardır yerel geleneksel liderleri aracılığıyla idare edilmeye çalışılan Arnavutlar arasında tepkiyle karşılanmış ve döneme yayılan Arnavut ayaklanmalarına yol açmıştır.[108] Tanzimat'la birlikte Arnavutluk'ta zorunlu askerlik ve yeni vergilendirme sisteminin uygulamaya konulması, Lek Dukakin Kanunu gibi geleneksel kanunların yerine yeni düzenlemelere gidilmesi Arnavutlar arasında tepkiyle karşılanmıştır. Bölgenin âdetlerini bilmeyen ve merkezden gönderilen memurlar da tepki çeken bir diğer unsur olmuştur. Tımar sisteminin kaldırılması büyük çoğunluğu eski feodal beyler ile bölgenin yerel ileri gelenlerinden oluşan tımarlı sipahilerin tepkisini çekmiş; bölgede yaşanan ayaklanmalarda bu kesimin büyük katkısı olmuştur.[109]

Nuray Bozbora'ya göre Tanzimat'ın uygulanmaya başlanmasıyla birlikte Osmanlı Devleti yeni bir problemle -Arnavutluk sorunuyla- karşı karşıya gelmiştir.[110] Bu sorun ayaklanmalar ve Arnavut aydınların liderliğinde gelişen kültürel hareketler

---

[106] Nuray Bozbora, "Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu, Gelişimi ve Günümüze Etkileri", **Avrasya Dosyası (Balkanlar Özle Sayısı)** c. 14, s. 1 (2008): 114.
[107] Pamuk, "**Osmanlı Döneminde Arnavutluk**",346.
[108] Bozbora, "**Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu**", 115.
[109] Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar**, 25.
[110] Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk**,164.

şeklinde ortaya çıkmıştır.[111] Süleyman Külçe de Tanzimat'ın Arnavutlara hoyratlık enjekte ettiğini ve onların saflığını kabalaştırdığını ileri sürmüştür. Külçe'ye göre Osmanlılığı teşkil eden toplulukların siyasal durumları bu tarihten sonra çözülmeye yüz tutmuştur. Bundan dolayı Tanzimat asırların birikimi olan duygu, düşünce ve tarih birliğini de sarsmıştır.[112] Falma Fshazi de 19. yüzyılda yaşanan iki gelişmenin Osmanlının Arnavutlar üzerindeki saygınlığını ve otoritesini sarstığını ifade etmiştir. Bu olayların ilki 1826 yılında yeniçeri ocağının ortadan kaldırılması, diğeri ise Tanzimat Fermanı'nın ilanıdır. Fshazi'ye göre 'Ocak' dağılınca yeniçerilerin birçoğu Balkanlar'a, özellikle de Arnavutluk'a gitmiştir. Bunda yeniçerilerin büyük kısmının Arnavut kökenli olmasının yanında, günümüzde özellikle güney Arnavutluk'ta yaygın olan Bektaşi tarikatı mensubu olmaları da etkili olmuştur. Halk arasına dağılan ve saklanan yeniçeriler halkı sürekli olarak Osmanlıya ve padişaha karşı kışkırtarak bir memnuniyetsizliğin oluşmasında rol oynamışlardır. Bu olumsuz havayı iyice geren ve Osmanlılar ile Arnavutlar arasında kurulmuş olan sıkı işbirliğini sarsan bir diğer faktör ise Tanzimat reformlarının bölgede uygulanmak istenmesidir.[113]

Tüm bu faktörlerin etkisiyle Müslüman Arnavutlar 1835, 1844–1845 ve 1847 yıllarında; Kuzey'deki Hıristiyan Arnavutlar 1844'te, Güneydeki Çamlar ile Toskalar ise 1847'de ayaklanmışlardır. Bunları Mirditlerin reisi Prenk Bib Doda'nın 1876 yılında Katolik Arnavutları ayaklandırması izlemiştir. [114] Yönetimin merkezileştirilmesi uygulamalarına karşı bir tepki olarak ortaya çıkan bu tür ayaklanmalar, ortak siyasal bir amaca hizmet etmekten ziyade daha çok geleneksel ayrıcalıkların korunmasını amaç edinen birbirinden bağımsız ayaklanmalar şeklinde yaşanmıştır.[115] Arnavutların Tanzimat dönemi boyunca ayaklanmalar ve kültürel hareketler şeklinde ortaya koyduğu tepki, 1878 yılına gelindiğinde Prizren Birliği'nin oluşturulmasıyla somut ve siyasal bir programa dönüşmüştür. Daha 1877 yılında bir kısım Arnavut aydını, Abdul Frasheri [Bundan sonra Fraşeri] liderliğinde

---

[111] Bozbora, "**Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu**", 117.
[112] Süleyman Külçe, **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, 208.
[113] Falma Fshazi, "2. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı: Arnavutlarla Osmanlının Düşman Olduğu O An", **İstanbul Ünversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, s. 38 (2008): 167–168.
[114] "Arnavutluk", **Türk Ansiklopedisi**, 378.
[115] Bozbora, "**Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu**", 115.

gerçekleştirdikleri toplantı sonrasında Babıâli'ye bir muhtıra sunmuşlardır. Yönetim tarafından reddedilen muhtırada Arnavutlar, Osmanlı Devleti'nin Arnavutların yaşadığı toprakları koruyamaması durumunda bölgede otonom bir yönetim kurularak bu toprakların bizzat Arnavutlar tarafından korunacağını dile getirmişlerdir. Bunun için Arnavutluk topraklarının tek bir vilayet altında birleştirilmesini ve özerk bir statüye kavuşturulmasını talep etmişleridir.[116]

1877–1878 yıllarında yaşanan Osmanlı-Rus harbi esnasında Rusların bütün kışkırtmalarına rağmen dağlı Katolik ve Ortodoks Arnavutlar, padişaha karşı isyan etmeyince Rusya Ayastefanos Antlaşması'nda Arnavut topraklarının bir kısmını Sırbistan ve Karadağ'a vererek bunun intikamını almıştır. Babıâli ile imzalanan antlaşma sonucu kısmen Arnavutlarca iskân edilmiş Vranya, Kurşunlu, Leskoviç Sırbistan'a; Bar, Ülgün, Podgorista ve İşboza da Karadağ'a verilmiştir. Bulgaristan'a ise Trakya ve Makedonya'dan başka Üsküp, Ohri ve Manastır gibi önemli şehirler bırakılmıştır. Yaşanan bu gelişmeler üzerine İngiltere ve Avusturya-Macaristan, bu antlaşmayı çıkarlarına aykırı bularak antlaşmanın hükümsüz olduğunu ilan etmişlerdir.[117]

Ayastefanos Antlaşması maddelerinin yeniden ele alınacağı Berlin Kongresi'nin 13 Haziran 1878'de toplanacağı ilan edilince, İstanbul'da kurulmuş olan "Arnavut Haklarını Savunma Komitesi" 10 Haziran 1878 tarihinde Kuzey Arnavutluk'un merkezi konumundaki Prizren'de olağanüstü bir kurultay yapılmasına karar verdi.[118] Bu karar gereği tespit edilen tarihte, 10 Haziran 1878'de, Berlin Kongresi'nin açılışından üç gün önce Prizren'de Sinan Paşa Camii'nde çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Katolik ve Ortodoks 300 Arnavut'un katılımıyla bir toplantı gerçekleştirildi.[119] Diğer yandan İkinci Abdülhamit devam eden müzakereler esnasında Yakova, Prizren ve Debre şehirlerinin askeri ve dini yetkililerine Arnavut

---

[116] **age**, 117–118.
[117] Emine Altunay Şam, "Arnavutluk Birliğinin Kurulması ve Derviş Paşa'nın Lâyîhası", **Türk Dünyası Araştırmaları**, s. 149 (2004): 202.
[118] Necip P. Alpan**, Prizren Birliği ve Arnavutlar**(Ankara: yay. y. 1978), 46.
[119] Yüksel Çelik, "Prizren İttihad Cemiyeti ve Faaliyetleri (1877–1881)", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları – Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1997), 35. Süleyman Külçe'ye göre bu toplantıya 38'i Müslüman ve 5'i de Hıristiyan (Katolik ve Ortodoks) olmak üzere toplam 43 delege katılmıştır. Bkz. Külçe, **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, 249.

ittihadına engel olunmaması yönünde tavsiyelerde bulundu.[120] Bu arada Prizren Birliği 15 Haziran 1878 tarihinde Babıâli'ye gönderdiği muhtırada Sırplar, Karadağlılar, Ruslar ve Bulgarlar tarafından Arnavutluk topraklarına bir saldırı olması halinde bütün Arnavutların bunlara karşı direneceğini ilan etti ve Arnavutluk'un bütünlüğü konusunda Babıâli'nin yardımını istedi.[121]

İki hafta devam eden Prizren Birliği toplantısı sonrasında 60 kişilik bir merkez idare kurulu teşkil edilmiş ve Arnavutluk'un her yerinde 'İttihad' şubelerinin açılmasına; birlik adına vergilerin toplanmasına, asker kaydedilmesine ve bunlar için mühimmat ve silah temin edilmesine karar verilmiştir. Cemiyet bir sonraki toplantısında ise bir anayasa hazırlamış ve akabinde on sekiz maddelik bir kararnameyi kabul etmiştir.[122] 18 Haziran 1878 tarihli kararnamede Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'a hiçbir toprağın bırakılmaması ve bu devletlere verilmiş olan Arnavutların oturdukları toprakların geri verilmesi istenmiştir. Kararnamede ayrıca Berlin Kongresi'ne bir heyet gönderilmesi, Arnavutluk'a geniş bir özerklik verilmesi ve merkezi hükümete hiçbir verginin ödenmemesi kararları alınmıştır. Bu kararname birliğin iç ve dış hedeflerini ortaya koymaktaydı, fakat iç hedeflere yönelik maddelerin Babıâli tarafından kabul edilmesi beklenemezdi. Nitekim hükümet zamanı gelince bu kararlara yönelik tepkisini sert bir şekilde ortaya koyacaktır.[123]

Prizren'de bunlar yaşanırken Arnavutların yaşadığı toprakların müzakere edildiği Berlin Kongresi de başlamıştır. Ayastefanos Antlaşması kararlarının yeniden müzakere edildiği kongrede, Arnavut yerleşim yerleri olan Gosine, Ülgün ve Plavya kazalarının Karadağ'a verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar Arnavutlar arasında büyük hayal kırıklığı yaratmıştır. Arnavutların, adı geçen yerleşim yerlerinin ilhakının milliyetler prensibine aykırı olduğu yolundaki karşı çıkışlarına rağmen Bismarck'ın cevabı: "Arnavut diye bir milleti yoktur" şeklinde olmuştur.[124] Yaşanan gelişmeler karşısında ise Prizren İttihat Birliği'nin tepkisi askeri teşkilatlanmaya hız vermek şeklinde olmuştur. Birlik Prizren, İşkodra, Debre, Preveze ve Yanya'da bu yöndeki çalışmalarını hızlandırmış, Babıâli de cemiyete silah temin etmiş ve mahalli

---

[120] Süssheim, **age**, 588.
[121] Şam, **age**, 203.
[122] Y. Çelik, **age**, 38–40.
[123] Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar**, 69–70.
[124] Bozbora, "**Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu**", 119.

vergilerin cemiyet tarafından toplanmasına müdahil olmamıştır.[125] 13 Temmuz 1878'de Berlin'de imzalanan anlaşma ile adı geçen Arnavut topraklarının Karadağ'a terkinin kabul edilmesi, Prizren Birliği'ni harekete geçirmiş ve birlik 1879 Ekim'inden itibaren silahlı direnişe geçmiştir. Bunun üzerine Berlin Kongresi delegelerinden Müşir Ahmet Ali Paşa, Arnavutları yatıştırmak için bölgeye gönderilmiştir. Fakat onun bu girişimi ihanet sayılmış ve konağında misafir olduğu Yakova Askeri Komutanı Abdullah Paşa ile birlikte öldürülmüştür.[126] Yaşanan bu gelişme üzerine Osmanlı Devleti, Arnavut Birliği'nin kendi kontrolünden çıktığını ve birliğin isteklerinin devletin politikalarına ters düştüğünü anlamış, ancak Yunan Meselesi ve Berlin Kongresi kararları sebebiyle dış güçlerin baskısı altında bulunduğundan birliğe karşı gerekli askeri müdahaleyi gerçekleştirememiştir.[127] Diğer yandan 26 Haziran 1880 tarihinde toplanan Londra Konferansı'nda Arnavutların direnişlerinin bir neticesi olarak Karadağ'a, Plavya ve Gosine yerine bir liman şehri olan Ülgün'ün verilmesi kararlaştırılmıştır. Arnavutların bu kararı reddetmelerine önceleri tepkisiz kalan Babıâli, Avrupa Devletlerinin İzmir'i işgal etme tehditleri karşısında harekete geçmiş ve Müşir Derviş Paşa komutasındaki bir kuvvetle 1880 Kasım'ında Ülgün'ü Karadağ'a teslim etmiştir.[128]

Bu gelişme sonrasında Derviş Paşa Dersaadet yolundayken Prizren Birliği, Aralık 1880'de yaptığı bir toplantıda "Geçici Arnavut Hükümeti"ni ilan etmiştir. Ayrıca gönüllülerden oluşan 20.000 kişilik bir ordu kurulmuş ve Gjakovalı Süleyman Vokşi komutasına verilerek Üsküp, Priştine, Mitroviçe şehirlerine girilmiştir. Bunun üzerine Selanik'te hazırlıklarını yapmakta olan Derviş Paşa, 1881 Mart'ı sonunda Arnavutluk'a doğru sefere çıkmış ve sırasıyla 7 Nisan 1881'de Üsküp'e, 15 Nisan'da Firzovik'e ve 21 Nisan 1881 sabahı da Prizren'e girmiş; akabinde sıkıyönetim ilan edilmiştir.[129] Böylece birliğin milliyetçi kanadının en büyük özlemi olan "Özerk Arnavutluk" çabaları sonuçsuz kalmıştır. Birliğin Abdül Fraşeri gibi milliyetçi liderleri tutuklanarak etkisiz hale getirilmiş, muhafazakâr üyeleri ise yönetim tarafından makam ve mevkiler verilerek ödüllendirilmiştir. İkinci Abdülhamit,

---

[125] Y. Çelik, **age**, 41.
[126] Ali Sacit Türker, "II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk Siyaseti", XX.
[127] Y. Çelik, **age**, 43.
[128] Türker, **age**, XX.
[129] Alpan, **Prizren Birliği**, 70–71.

birliğin ortadan kaldırılması sonrasında Arnavutların sadakatini yeniden tesis edebilmek için onların dinsel ve geleneksel hassasiyetlerini kullanma yoluna gitmiştir. Nitekim bu bölgede tepkilere yol açan vergilendirme ve askerlik konularında merkezileştirici uygulamalara bir süreliğine ara verilmiştir.[130]

Nuray Bozbora, Prizren Birliği'nin iki önemli sonucu olduğunu ileri sürmüştür. Bunlardan ilki, Arnavutların kendi topraklarını korumak amacıyla ilk kez bir araya gelmiş olmalarıdır. Diğeri ise uluslararası camiada ilk kez seslerini duyurmuşlar ve yabancı devletlerin dikkatini çekmişlerdir. Bozbora'ya göre Prizren Birliği, Arnavut Ulusal Hareketi'nin hem örgütsel hem de politik bir güç olarak gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur.[131] Kushtrim Shehu da Prizren Birliği'nin Arnavut milliyetçiliğinin miladı olduğunu ifade ederek, bu tarihten sonra gerçekleştirilen tüm kültürel, siyasi ve ideolojik faaliyetlerde Arnavut milli kimliğinin oluşumunun amaç edinildiğini dile getirmiştir.[132] Necip Alpan ise 'özgürlük öyküsü'nün 10 Haziran 1878'de teşekkül eden Prizren Birliği ile başladığını savunmuş ve bağımsızlık mücadelesinin 1912'de istiklalle son bulduğunu ifade etmiştir.[133]

Prizren Birliği'nin dağıtılmasından sonra 1890'lı yıllarda Makedonya'da genişleyen Bulgarcılık, Yunancılık ve Sırpçılık gibi milliyetçi hareketler, Arnavutlar arasında endişe yaratmıştır. Bunun üzerine Prizren Birliği'nin yeniden canlandırılması faaliyetlerine girişilmiş[134] ve 1899 yılı Ocak ayında Kuzey Arnavutluk Müslümanlarının temsilcileri Peç'te (İpek) bir araya gelerek 'Besa Bese' adını verdikleri yeni bir birlik oluşturmuşlardır. Oluşturulan yeni ittifakın amacı Makedonya İhtilal Komitesi'ne karşı mücadele vermek şeklinde belirtilmiştir.[135] Toplantıda, padişah yanlısı muhafazakâr Arnavut paşa ve beylerin radikal milliyetçi kesime beklediği desteği vermemesi üzerine Arnavutluk'un özerkliği konusunda yeni bir adım atılamamış, ama toplantı sonunda bir 'besa' imzalanmıştır.[136] Malcolm'e göre bu toplantıda alınan kararların can alıcı noktasını toprakların savunulması oluşturmuştur. Toplantı sonunda Sultan'a bağlılıkla başlayan 12 maddelik bir liste

---

[130] Bozbora, "**Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu**", 120.
[131] Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk**, 205–207.
[132] Shehu, **age**, 99.
[133] Alpan, **Prizren Birliği**, 79.
[134] Bozbora, "Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu", 121.
[135] Bartl, **age**, 254.
[136] Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk**, 211.

onaylanmış ama özerklikten hiç söz edilmemiştir. Örtülü biçimde özerkliği çağrıştıran tek ifade ise dört vilayetin tek bir Arnavut birimi olarak ele alınması ve asayişi koruyup şeriat ile geleneksel hukukun (Lek Kanunu'nun) uygulanmasından sorumlu olacak yerel Müslüman komitelerin kurulması olmuştur.[137] Fakat birlik kısa bir süre sonra etkinliğini kaybetmiştir.

1903 yılı başlarında Rusya ile Avusturya-Macaristan Babıâli'ye Makedonya konusunda ortak bir öneri sundu. Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinde reformlar yapılmasını içeren bu planın (Mürzsteg Planı) Babıâli tarafından kabul edilmesi, Arnavutların tepkisini çekti. Çünkü bu plan halkın silahsızlandırılmasını zorunlu kıldığından Kosova Arnavutları buna şiddetle tepki gösterdiler. İsa Bolatin liderliğindeki 2000 kişilik bir Arnavut grubu Mitroviçe'de Osmanlı garnizonuna saldırdı. Ertesi gün ise Rus konsolosuna saldırıldı ve yaralanan konsolos 10 gün sonra öldü. Mürzsteg Planı 1904 yılında uygulamaya konulurken yaşanan gelişmelerin kısmen bir sonucu olarak reformların Arnavutların yoğun olduğu bölgelerde uygulanmasından vazgeçildi. [138] Arnavutluk'taki ayaklanmalar Meşrutiyet'in ilanına kadar hemen hemen her yıl tekrarlanmıştır. 1903 yılı Şubat ayında Mirdita ve Puka'da ayaklanmalar yaşanmış, isyancılar Prenk Bib Doda'nın geri dönmesini ve Mirdita bölgesinin bağımsızlığını talep etmişlerdir. Peç (İpek) halkı da 1905 yılı Şubat'ında aşar vergisi oranlarının arttırılmasını gerekçe göstererek ayaklanmış, bunu aynı yıl Kruja (Akçahisar)'da yeni uygulanan hayvan vergilerinin kaldırılmasını isteyen ayaklanma izlemiştir. Ertesi yıl ise Debre halkı göreve yeni başlayan Türk mutasarrıfına karşı ayaklanmıştır. Bu yılın en önemli ayaklanması, sığırlarından yeni vergi alınmak istenmesi üzerine ayaklanan Kurbine Nahiyesi halkının isyanıdır. Ayaklanma nahiyenin sığır vergisinden muaf tutulmasıyla sona ermiştir. Elbasan halkı da 1907 yılı Mayısında devlet memurlarının keyfi uygulamalarına karşı çıkarak ayaklanmış ve yapılan askeri müdahale ile ayaklanma bastırılmıştır.

1905–1907 yılları arasında yaşanan isyanların temelinde yerel bazı talepler yatmaktaydı. Oysa Arnavut ihtilalci komitelerinin talepleri tamamen siyasi nitelik taşımaktadır. Nitekim 1905 yılında Ergirili Bajo Topilli tarafından kurulan ilk

---

[137] Malcolm, **age**, 289–290.
[138] **age**, 290–291.

Arnavut Komitesi hedefini, bütün Arnavutluk topraklarında silahlı bir ayaklanmanın hazırlıklarını yapmak şeklinde ortaya koymuştur. 1906 yılı Mart ayına gelindiğinde Kolonja'da [Kolonya'da] silahlı bir grup oluşturulmuş ve Çerçiz Topilli liderliğinde Korça [Görice] ve civarında eylemlerde bulunmaya başlamıştır. Bajo ve Çerçiz Topilli kardeşler 1906–1907 kışını Sofya'da geçirerek ihtilalcilere yardım ve gönüllü bulmaya çalışmışlar ve 1907 yılı başında burada yeni bir grup kurmuşlardır. Çerçiz Topilli liderliğindeki grup, 1908 yılında güney Arnavutluk'ta gerçekleştirmeyi planladığı silahlı ayaklanmaya hazırlık amacıyla Ergiri ve Korça'da çete faaliyetlerine girişmiştir. Bir süre sonra kendileri gibi Arnavut olan Niyazi Bey ile temasa geçen Arnavut komiteciler, bu irtibat sayesinde Jön Türk (İttihat ve Terakki) ihtilalcilerine katılmışlardır.[139]

Arnavutların İttihat ve Terakki Cemiyeti saflarına katılmaları 1860'lara kadar uzanmaktadır. İkinci Abdülhamit yönetimine karşı 1889 yılında Askeri Tıp Mektebi'nde örgütlenen ilk muhalif hareketin liderliğini İbrahim Temo adında bir Arnavut yapmıştır. Kurulan örgüte ilk katılanlardan ikisi, Şahin Kolonya (Görice mebusu olacaktır) ve Kosovalı Necip Draga ileride Arnavut ulusçu hareketinde kritik rol oynayacak Arnavut milliyetçilerindendirler. 1902 yılında Paris'te düzenlenen Jön Türk Kongresi'ne[140] katılan İbrahim Temo ve İsmail Kemal, Prens Sabahattin'in tarafını tutmuştur. Bunlardan İsmail Kemal, Arnavutluk'un özerkliği konusuyla yakından ilgilenmiş ve kongrede Arnavutların ulusal haklarını kazanması konusunda çok daha fazla imkân tanıyan Prens Sabahattin'in 'âdem-i merkeziyetçi' görüşlerini desteklemiştir.[141] Hatta Prens Sabahattin ile birlikte İkinci Abdülhamit'i tahttan indirebilmek için bir plan dahi hazırlamıştır. 1903 yılındaki bu hükümet darbesi teşebbüs planında kendisiyle birlikte Trablusgarp Fırkası Komutanı Recep Paşa ve Cafer Brejdani aktif rol alacak kişiler olarak ön plana çıkmıştır.[142]

1907 yılında gerçekleştirilen İkinci Jön Türk Kongresi'nde ise İkinci Abdülhamit'in alaşağı edilmesi sonrasında uygulanacak siyaset konusunda ortaya çıkan fikir

---

[139] Bartl, **age**, 255–259.

[140] Jön Türk Kongresi'nin düzenlendiği sene içerisinde Arnavutlar da Paris'te Romanyalı Giga'nın liderliğinde bir kongre düzenlemişlerdir. Bu kongrenin Arnavutlar adına söz söylemek ve karar vermek yetkisi tartışılı ise de kongrede Arnavutluk'un özerkliğine karar verilmiştir. Bkz. Külçe, **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, 293.

[141] Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk**, 264–266.

[142] Bartl, **age**, 261–262.

ayrılıklarının taraflarca bir tarafa bırakılmasına karar verilmiştir. Ayrıca İkinci Abdülhamit iktidarının ortadan kaldırılarak anayasal rejimin kurulması ve gerekirse silahlı mücadeleye başlanması konularında karar alınmıştır. Bu kararlara yurt içindeki en büyük destek Makedonya'da konuşlu bulunan 3. Ordu'nun personelleri arasında kurulmuş olan ve 1907 yılında yurt dışındaki Jön Türklerle işbirliği yapan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nden gelmiştir.[143] Kurulan işbirliği sonrasında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında birleşmiş ve içerideki ayrılıkçı-milliyetçi hareketlerin yanında Arnavut komitelerini de rejim karşıtı Jön Türk hareketi saflarına çekme ve onları bu hareket içerisinde teşkilatlandırma faaliyetlerine hız vermiştir.[144]

Alınan kararlar sonrasında İbrahim Temo Arnavutluk'ta özellikle Manastır, Kosova ve Selanik'te faaliyete geçerek cemiyete taraftar kazanmaya başlamıştır. Bunun yanında cemiyetin Arnavutlar arasında yayılmasında özellikle iki kanal çok etkili olmuştur. Bunlardan ilki Bektaşi Tekkeleri, diğeri ise Makedonya'daki birliklerde görev yapan Arnavut kökenli subaylar olmuştur. Bütün Bektaşilerde olduğu gibi Arnavut Bektaşilerinin de Halife'ye değil 'İmamlık' kurumuna bağlı oldukları göz önüne alındığında İkinci Abdülhamit'in hilafeti tekrar canlandırma girişimlerine karşı bir tepki olarak Arnavutların Jön Türk hareketi içerisinde yer aldığı görülmektedir. Yine cemiyetin önderlerinden Talat Paşa ve Ahmet Rıza (Tevfik)'in birer Bektaşi olmaları Arnavutları bu hareketin içine çeken bir diğer faktör olarak değerlendirilmektedir.[145] Arnavut kökenli subaylardan Resne Tabur Komutanı Resneli Niyazi ve Redif Tabur Komutanı Ohrili Eyüp Sabri Beyler, hareketin kendi bölgelerinde genişlemesinde önemli rol oynamışlardır. Arnavut subayların katkısıyla hareket Arnavutlar arasında hızla yayılırken, Debre'deki Arnavut Komitesi 1907 yılında İttihat ve Terakki ile birleşmiştir. Yakova İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri aynı zamanda Arnavut Komitesi üyeleriyken; Üsküp'teki İttihat ve Terakki üyeleri yerel Arnavut komiteleriyle işbirliği içindeydiler. Selanik'te Arnavut komitesi üyesi

[143] 1906 yılında Selanik'te Talat Paşa, Mithat Şükrü, Tahir Bey gibi, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile hiçbir bağlantısı olmayan kişiler tarafından 'Osmanlı Hürriyet Cemiyeti' adı altında bir cemiyet kurulmuştur. Bkz. Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk**, 267.
[144] Bozbora, "**Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu**", 123.
[145] Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk**, 267–268.

olan Mithat Fraşeri, Arnavutlar ile İttihat ve Terakki hareketinin birleşmesinde etkin rol oynamıştı.[146]

Resneli Niyazi, 3 Temmuz 1908 tarihinde 200 kişilik birliğiyle dağa çıktığında birçok Arnavut'un silah ve para yardımını görmüştür. Debre, Struga, Elbasan ve Korça arasında bulunan bölgelerdeki Arnavutlar, kendisine bizzat destek olmuşlardır. Korça'daki Arnavut komitesinin desteğini daha ilk günlerde alan Niyazi Bey ve adamları onlara, Sultan tarafından atanan bir valinin yönetiminde müstakil bir Arnavutluk'u vaat etmiştir. Özerklik taleplerinin kabulünü gören Arnavutlar da bu beklentiyle Niyazi Bey'in eylemlerini desteklemişlerdir.[147] Arnavut milliyetçiler İttihatçı hareketi kendileri için faydalı görmekteydiler ve bundan dolayı da İttihat ve Terakki Cemiyeti ile hemen işbirliğine girdiler. Bunda Makedonya'nın yabancılar tarafından bölünmesine neden olabilecek bir çalışmaya her iki tarafın karşı olmasının da etkisi bulunmaktaydı. Çünkü Haziran ayı içerisinde Reval'de gerçekleşen İngiltere-Rusya görüşmesi ve sonrasında kabul edilen Makedonya Reform Programı, ülke topraklarının bütünlüğü konusunda acil bir tehlikenin varlığına işaret etmekteydi. Diğer yandan Arnavutlar, anayasal bir yönetimi kendileri için yararlı bulmaktaydılar. Onlar, İttihatçıların ulusal çıkarları monarşistlerden çok daha iyi koruyacaklarına inanıyorlardı. Ayrıca liberal demokratik bir rejimde bağımsız bir Arnavutluk kurma idealini gerçekleşmenin, mutlak monarşilerden çok daha rahat olacağını düşünmekteydiler.[148] İttihatçıların özellikle 3. Ordu bünyesinde konumlarını güçlendirmiş olmaları ve yaşanan Reval görüşmeleri, onlara eyleme geçmek için uygun zemini hazırlamıştı. Ağırlıklı olarak Rumeli'de aktif olan İttihatçılar, Arnavutları da saflarına çekmeye çalışmışlardı. Nitekim bir yandan sözü geçen Arnavutlar ikna edilmeye çalışırken, diğer yandan silahlı Arnavutlar cemiyete kazandırılmaya çalışılmıştır.[149] Cemiyet bunları yaparken yabancı güçlerin imparatorluk topraklarını ele geçirme girişimlerine karşılık, direnme arzusunu önemli ortak öğe olarak kullanmıştır. Malcolm, İttihatçıların hedefleriyle Kosova Arnavutlarının taleplerinin birbirleriyle taban tabana zıt olduklarını ifade etmiştir. Malcolm'e göre Kosova Arnavutları daha az merkezileşme veya bütünleşme

---

[146] **age**, 268–269.
[147] Bartl, **age**, 263–264.
[148] Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, 4. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 117-118.
[149] Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar**, 99.

istemekteydiler. Arnavutça eğitim veren okulların açılması dışında her türlü batılılaşma ve modernleşmeye de karşıydılar. Bundan dolayı Kosova, Jön Türkler için nazari olarak bir ayak bağıydı. Pratikte ise onları iktidara taşımada kilit rol oynuyordu. Malcolm'ün ifadesiyle Kosova Arnavutlarının desteği kuyruklu bir yalanla kazanılmıştır.[150]

1908 Temmuz'unun ilk günlerinde bir hadise yaşanmıştır. Üsküp'teki Avusturya okulunun yılsonu eğlenceleri için Firzovik'ten iki kilometre uzakta bir mevki seçilmiştir. Bu faaliyet mutaassıp Arnavut Müslümanlar tarafından dini ve milli duygularına bir saldırı olarak düşünülmüş ve hazırlanan her şey ateşe verilmiştir. Yaşananlar sonrası grup hemen dağılmamıştır, çünkü Avusturya askeri birliğinin Kosova istikametine geldiği şayiaları duyulmuştur. Bu esnada İttihat ve Terakki devreye girmiştir.[151] Prizren, Priştine, Vuçitrin [Vulçıtrin] hatta Yakova'dan haberi alanlar silahlarıyla birlikte bölgeye gelmeye başlamışlardır. Vilayet Jandarma Komutanı Miralay (Albay) Galip Bey'in gelişmeleri yakından takip etmesi için bölgeye gönderilmesi üzerine Cemiyet, bunu fırsat bilerek Galip Bey'den toplanan halkı Kanun-i Esasi talebinde bulunmaya ikna etmesini istemiştir. Aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan Galip Bey, yanına Kalkandelenli Arnavut Emin Bey ve Recep Efendileri alarak Firzovik'e doğru yola çıkmış ve geçtiği köylerde halkı Firzovik'teki toplantıya katılmaya ikna etmiştir.[152] Necip Draga ve Bayram Curri'nin de yardımlarıyla bu sayı Temmuz ayı ortalarında 30.000'e ulaşmıştır. İttihatçılar, Arnavutları öven konuşmalarla onları hoşnut etmeye ve kendi davalarına kazanmaya çalışmışlardır. Oysa onların konuşmalarında verdikleri sözler, gerçek siyasi programlarına hiç uymuyordu. Sultanın geleneksel haklarına saygı göstermeyi, şeriatı uygulamayı ve Arnavutlara bütün eski ayrıcalıklarını iade etmeyi taahhüt ediyorlardı. Verilen sözler arasında en önemlisi ise silah taşıma hakkıydı. Taahhütler karşısında ikna edilmiş olan Kosova'nın ileri gelenleri, Sultan'a hitaben İttihatçılar tarafından yazılmış olan ve 1876 Kanun-i Esasi'sinin yeniden yürürlüğe konmasını talep eden telgrafları imzalamışlardır. İkinci Abdülhamit, Kosova'dan

---

[150] Malcolm, **age**, 293.
[151] Bartl, **age**, 265–266.
[152] Süleyman Külçe, **Firzovik Toplantısı**, 50–55.

gelen telgraflardan çok etkilenmiş ve İttihatçılar karşısında geri adım atarak 24 Temmuz 1908'de Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymuştur.[153]

Bartl, İttihatçıların Arnavutların yardımıyla başarılı olduklarını söylemenin olayları abartmak olmayacağını, çünkü İttihatçıların Kosovalı Müslüman Arnavutları belirli vaatler karşılığında yanlarına çektiklerini dile getirmiştir.[154] Nuray Bozbora da Firzovik toplantısının İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri tarafından Meşrutiyet'in yeniden ilanı için ustaca kullanıldığını ifade etmiştir. Bozbora'ya göre İttihat ve Terakki Cemiyeti Firzovik'te toplanmış bulunan Arnavutlara bir takım geleneksel imtiyazlar konusunda vaatlerde bulunmuştur. Böylece Arnavutların bu toplantısını Meşrutiyet'in yeniden ilanını sağlayabilmek için toplumsal bir desteğe dönüştürmüştür. Gerek imparatorluk sınırları dışında gelişen Jön Türk hareketine Arnavut aydınların katkıları, gerekse Firzovik'te toplanmış olan Arnavutlara verilmiş olan sözler bu iki kesim arasında tesis edilmiş olan işbirliğinin temelini oluşturmaktaydı. Bu işbirliği aynı zamanda Arnavutların yeni rejimden beklentilerini yükseltmiş ve İttihat ve Terakki erkiyle olan ilişkileri de bu beklentiler çerçevesinde biçimlenmiştir.[155] Falma Fshazi, Arnavut kökenli Osmanlı vatandaşlarının Jön Türk hareketinin oluşumunda, etkinliklerinde ve 1908 yılındaki İkinci Meşrutiyet'in ilanında önemli roller oynadığını ancak Meşrutiyet sonrasında tarafların birbirinin düşmanı kesildiğini ve uzun geçmişi olan başarılı birlikteliğin karşılıklı ağır ithamlarla sona erdiğini dile getirmiştir.[156] Aslında İkinci Meşrutiyet'in ilanı beş asır süren ortak kader paylaşımını ve başarılı birlikteliği sona erdirecek olayların sahneleneceği yeni bir perdeyi açmıştı.

---

[153] Malcolm, **age**, 294.
[154] Bartl, **age**, 267–268.
[155] Bozbora, "**Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu**", 123–124.
[156] Fshazi, **age**, 169.

2. 1908 – 1909 YILLARINDA ARNAVUTÇA EĞİTİM VE ALFABE ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER

2.1. Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler

2.1.1. İkinci Meşrutiyet'in İlanına Kadar Olan Süreçteki Faaliyetler

Konuştukları ağız farklarına göre Gega, Toska, Çam, Lab, Arbereş, vd. gibi mahalli bölgelere ayrılmış olan Arnavutlar; Osmanlı Devleti'nin gücünü Balkanlara yaydığı XIV. yüzyılda üç kilisenin ve bunların üç farklı dilinin etkisi altında bölünmüş ve kültürel asimilasyon sürecine girmiş bulunmaktaydılar.[157] Katolik Latin-İtalyan, Ortodoks Grek ve Ortodoks Sırp kiliseleri ve dilleri Arnavutları etkisi altına almış durumdaydı. Bundan dolayı gerek kiliselerde gerekse manastırlarda yapılan ayinler ve söylenen ilahiler, Arnavutça dışında adı geçen bu üç dilin birinde okunmaktaydı.[158] Bu yüzden Arnavut dili geçmiş yüzyıllarda çökmüş, temel kelimelerini yitirmiş ve onların yerlerini yabancı sözcükler almıştı. Her ne kadar evlerde ve pazarlarda insanlar Arnavutça konuşuyor olsalar da henüz yazıya geçirilmiş bir edebiyatları mevcut değildi. Nitekim 1880 yılına gelene kadar Arnavutluk'ta eğitim Müslümanlar için Osmanlıca ve Arapça, Ortodokslar ve Katolikler için ise Rumca ve İtalyancaydı.[159] 17. asırdan itibaren ise Arnavutluk şehirlerinde medreselerin kurulmaya başlandığı görülmektedir. Bu dönemde Berat şehri Doğu kültürünün en önemli merkezlerinden biri haline gelmiş ve burada hem

---

[157] Fakat zamanla bu dil farkları giderilecek ve dil daha ziyade güney şivesinde birleştirilecektir. Hatta bütün gazete, dergi ve kitaplar bu dilde yazılacak; radyo ve televizyonlar da bu ortak diyalektiği [lehçeyi] kullanacaklardır. Bkz. Necip Alpan, "Hayatları Savaş İçinde Geçen Bir Ulus", **Kemalizm**, c. 8, s. 86 (1969): 25-28. Şemsettin Sami Bey ise Arnavutların lisanca Gega ve Toska olmak üzere başlıca iki büyük kısma ayrıldıklarını, oysa her ikisinin de kendilerini bu isimlerle adlandırmayıp "İşkiptar" yani "Arnavud" unvanını kullandıklarını ifade etmiştir. Bkz. Fraşeri, **age**, 148.

[158] Muzaffer Tufan, "Arnavutların Milli Kimliğini Koruyan Osmanlı Hoşgörüsü", **Osmanlı İdari Yazışmalarında Hoşgörü Sempozyum Bildirileri, Tiran 2005** (Ankara: Tika Yayınları, 2005): 243-255.

[159] Abdurrauf Sinno, **Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar-Kürtler-Arnavutlar 1877-1881**, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2011), 163.

17. hem de 18. yüzyılda kuvvetli bir İslami entelektüel kültür oluşmuştur.[160] 1878'e gelindiğinde Flora, Berat ve Ergeri Sancaklarındaki Osmanlı medresesi sayısı seksenlere ulaşmıştır.[161] 19. yüzyılda özellikle Manastır ve Kosova vilâyetlerinin bazı bölgelerindeki Müslüman unsurlar arasında, kendi anadillerinden ayrı olarak Türkçeyi de gündelik hayatlarında kullanma eğiliminin ivme kazandığı görülmektedir. Nitekim bu asrın sonuna gelindiğinde Balkanlar'da gerek Rum Ortodokslar, gerekse Müslüman unsurlar arasında sadece okumuş üst tabakayla sınırlı olamayacak şekilde halka inen iki dillilik hadisesi görülmeye başlanmıştır.[162] Bu dönemde Osmanlı yönetimindeki Müslüman Arnavutlar Türkçe konuşmakta ve Arap harflerini kullanmaktaydılar. Ortodoks Arnavutlar arasında ise hâkim dil Yunancaydı. Arnavutça ise daha ziyade ülkenin kuzeyinde yaşayan Katolik Arnavutlar arasında kullanılmaktaydı. Bundan dolayı Arnavutçayı kullanan ilk yazarlar ağırlıklı olarak Katolik papazlar olmuştur.[163] 19. yüzyılda İncil'i Arnavutçaya çevirenler de yine Arnavut papazlardı ve bunlar Arnavutça olarak ayin yapmaktaydılar.[164] Fakat bu papazlar zamanla Yunanlıların tepkisiyle karşılaşmışlar, hatta işkenceye uğramışlardır. Nitekim tanınmış Arnavut papazlardan Aristo Negovanin'in başı 1905 yılında satırla kesilerek halka teşhir edilecektir.[165]

Diğer yandan Tanzimat'ın Arnavutlarca "ülkelerinin yeniden fethi" olarak değerlendirildiği ve bunun neticesi olarak da Arnavutluk'ta milliyetçi hareketlerin ön plana çıkmasının sağlandığı görülmektedir. Gerçekten de Arnavutluk'ta yaşanan kültürel, sosyal ve ekonomik gelişmeler, 19. yüzyılın ortalarından itibaren milli bir Arnavut kültür hareketinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.[166] Bunda Tanzimat dönemi Osmanlı resmi görüşünün Arnavutça yayınlara ya da Arnavutların kültürel faaliyetlerine karşı düşmanca bir tavır içinde olmayışının da etkisi olduğu söylenebilir. 1870'lerin başlarında Yanya Vilâyeti resmi gazetesinin iki sayfasının

---

[160] Süleyman Kocabaş, **Avrupa Türkiyesi'nin Kaybı ve Balkanlarda Panislavizm**, (İstanbul: Vatan Yayınları, 1986), 167.
[161] Sinno, **age**, 164.
[162] Selçuk Akşin Somel, "Arnavut Milliyetçiliği, Bâbı ali ve İstanbul Ekümenik Patrikhanesi", **Tarih ve Milliyetçilik, 30 Nisan - 2 Mayıs 1997** (Mersin: Mersin Üniversitesi, 2007): 327-340.
[163] Kocabaş, **Avrupa Türkiyesi'nin Kaybı**, 180.
[164] Necla Atalay, "XX. Yüzyıl Başlarında Balkanlar'da Fener Patrikhanesi ile Diğer Ortodokslar (Sırp, Ulah ve Arnavut) Arasındaki Kilise Mücadeleleri", **Yeni Türkiye**, c. 8, s. 44 (2002): 213.
[165] Necip Alpan, "Fener Patrikhanesi ve Ortodoks Arnavutlar", **Kemalizm**, c. 3, s. 34 (1965): 19.
[166] Sinno, **age**, 195-196.

Arnavutça yayımlanıyor olması, buna örnek olarak gösterilebilir.[167] Fakat bu dönemde Arnavutlar ortak bir dil ve alfabeden yoksun durumdaydılar ve bu da aslında Fransız İhtilâli'nin yaydığı ulusçuluk fikrinin Arnavutlar arasında yayılmasını geciktirmişti.[168] Bundan dolayı dil birliği Arnavut ortak kimliğinin en ayırt edici unsuru durumundaydı ve 19. yüzyılın sonlarına doğru gelişen Arnavut milliyetçiliği içinde her geçen gün önem kazanmaktaydı. İşte bu durum dil birliği etrafında gelişecek bir Arnavut kültürel hareketinin de doğmasına yol açacaktır. Arnavut kültürel hareketinin ilk temsilcilerinin Osmanlı sınırları dışında yaşayan Arnavut yurtsever aydınlar arasından çıktığı görülmektedir. Bu aydınlar, Arnavutlar arasındaki milli bilincin gelişmemiş olmasını Osmanlı Devleti'ndeki din tekeline bağlamışlar ve Arnavut dili, edebiyatı ve folkloru üzerine çalışmalar yapmaya başlamışlardır.[169] 1860'lı yıllara gelindiğinde ise Arnavutçanın eğitim ve öğretim dili olarak kullanılmasını talep etmeye başlamışlardır. Bu hareketin önderliğini ise iki Katolik Arnavut, Naum Vekilharcı ve Zey Jubani yapmaktaydı. Çünkü Katolik Arnavutlar Avusturya, İtalya ve Fransa'nın desteğiyle Arnavutluk milliyetçiliğini uyandırma gayreti içerisine girmişlerdi.[170] Ulus inşa etme çabasındaki küçük ve elit diğer bir Arnavut aydın grubu ise Arnavut dilinin yazılı kültürünün oluşmasını arzulamaktaydı. Bundan dolayı bu dönemde yayımlanan kitapların birçoğu, bizzat Arnavutça okuma yazmayı öğrenmeye yönelik dil ve alfabeyle ilgili eserlerden oluşmaktaydı.[171] Bu dönemde ortaya konulan çalışmalar yalnızca basın yayın hayatıyla sınırlı kalmamıştır. Aralarında İsmail Kemal'in de bulunduğu bir grup Arnavut aydını 1871 yılında İstanbul'da düzenledikleri bir konferansta bir araya gelerek okullarda Arnavutça eğitim yapılması, dernek kurulması ve bazı kültürel haklar verilmesi yönündeki taleplerini dile getirmişlerdir. Hatta bununla yetinmeyip taleplerini Âli Paşa'ya da iletmişlerdir.[172] Fakat Arnavut aydınların istekleri gerek

---

[167] Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 262.
[168] İhsan Burak Birecikli, "Arnavutluk Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, (Prof. Dr. Reşat Genç'e Armağan Özel Sayı-II), c. 29 (2009): 1035.
[169] Bozbora, "**Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu**", 116-117.
[170] Kocabaş, **Avrupa Türkiyesi'nin Kaybı**, 180.
[171] Bülent Bilmez, "Şemsettin Sami mi Yazdı Bu Sakıncalı Kitabı? Yazarı Tartışmalı Bir Kitap: Arnavutluk Neydi, Nedir ve Ne Olacak? (1899)", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, s. 241 (2005): 134.
[172] İhsan Burak Birecikli, "Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)", **Gazi Akademik Bakış**, c. 3, s. 5 (2009): 99.

Ortodoks Fener Rum Patrikhanesi'nin gerekse Osmanlı yönetiminin karşı çıkması dolayısıyla sonuçsuz kalmıştır. Böylece ıslahatların gayri Müslim unsurlar için dinsel aidiyete göre eğitim zorunluluğunu ortadan kaldıran düzenlemelerinden Arnavutlar yararlanamamışlardır. Oysa bu durum Arnavutlar arasındaki mevcut dinsel bölünmüşlüğün, Arnavut milliyetçilerin karşısına bir engel olarak çıkması anlamına gelmekteydi.[173]

Bu dönemde Arnavut milli kimliğinin belirginleşmesinin temel basamağını oluşturan dil ve kültürün yeniden canlandırılması konularında Arnavutlardan gelen ısrarlı talepler, Osmanlı yetkililerince görmezlikten gelinmişti. Fakat buna rağmen 1840'lardan itibaren sürgünde gelişen Arnavut kültür ve milli uyanış hareketi bir yandan Arnavutların dili ve kültürleri üzerine çalışmalar yapan yazarlar yetiştirirken, diğer yandan milli duyguları dini inançların önünde tutan ve Arnavutların geleceğini düşünen aydınlar yetiştirmiştir. Sürgündeki öncü Hıristiyan Arnavutların başında gelen Naum Vekilharcı'na (1797-1854) göre milli dilin ihmal edilmiş olması ve Arnavutlar arasında yabancı dillerin kullanılması, Arnavutluk'un kültürel ve siyasi çehresini bulanıklaştırmıştır. "Bilgiden mahrum edilen bir halk, köledir; bilgi ise ancak ana dille sağlanır" tezini savunan Vekilharcı, kölelik bağlarından kurtuluşun ve milletçilik fikrinin aşılanmasının tek yolunun Arnavutçanın yeniden canlandırılması olduğunu savunmuştur.[174] Ayrıca Arnavutlar arasında milli bilincin gelişmemiş olmasını Osmanlı Devleti'ndeki din faktörüne bağlamış ve bunun aşılabilmesi için Arapça ve Latince dışında Arnavutça eğitim veren okulların açılmasının önemine dikkat çekmiş ve bu konuya büyük önem vermiştir.[175]

"Eğer Arnavut diliyle yazılmayacaksa kısa süre sonra yeryüzünde Arnavutluk diye bir şey olmayacak ve Arnavutluk adı dünya haritasında hiç yer almayacak" görüşünü savunan Kristoforidhi, bu konuda Arnavutlara öncülük eden ikinci fikir adamıydı. Arnavutçayı yeniden canlandırmak amacıyla İncil'i dahi Arnavutçaya tercüme eden Kristoforidhi, bir de sözlük hazırlamıştır. Bu harekete ivme kazandıran Girolamo Rada (1814-1903) ise Arnavut halkının kendi dili ve milli gelenekleri olduğunu dile

---

[173] Bozbora, "**Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu**", 117. Ayrıca bkz. Nuray Bozbora, "Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi", **Balkanlar El Kitabı, Tarih**, c. 1, der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ (Çorum: KaraM & Vadi Yayınları, 2006): 568-588.
[174] Sinno, **age**, 165.
[175] Bozbora, "**Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi**", 572.

getirerek, bu konuda batılı devletlerin dikkatini çekmeye çalışmıştır. Ayrıca İskender Bey'in 15. yüzyılda Osmanlılara karşı ortaya koyduğu mücadeleyi övmek amacıyla 1866 yılında "Skenderbeg" adını verdiği şiir kitabını yayımlamış ve Arnavutların milli duygularını alevlendirmiştir.[176] 1878 yılında Mısır'da ikamet etmiş olan Thimi Mitko da bu konunun önemli isimlerinden birisi olmuştur. Çalışmalarında Arnavut halkının kökenini, kimliğini ve geleneklerini ortaya koymaya çalışan Mitko; Arnavut halkını diriltecek birinci ortak gıdanın anadil olduğunu ve Arnavutların anadillerini öğrenmeleri gerektiğini savunmuştur. Diğer yandan dünya kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla o dönemin önemli siyasi eserlerinden birini yayımlayan Pashko Vasa [Vasa Paşa] ise Arnavut halkına hitaben yaptığı bir konuşmasında: "… Uyanın ey Arnavutlar! Camilerin ve kiliselerin sizi ayırmasına izin vermeyin! Arnavutların gerçek dini kendi vatanlarıdır!" şeklinde seslenmiştir.[177] Hatta "Arnavutların inancı Arnavutçuluktur" görüşünü dile getirmiştir.[178]

Sürgündeki Hıristiyan Arnavutlar her geçen gün milliyetçi duyguları alevlendirirken, zamanla Müslüman Arnavut aydınlar da bu çalışmaların içinde yer almışlardır. Nitekim Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde liderlik üstlenen ve Müslüman Arnavutların Osmanlı kültüründen ayrılarak milli Arnavut kültürüne yakınlaşmaları konusunda çalışmalar yapan Fraşeri Kardeşler (Abdül, Naim ve Sami Fraşeri); bu hareketin önemli isimleri olmuşlardır. Bunlardan Abdül Fraşeri (1839-1894) gerek Osmanlıya gerekse Arnavutluk topraklarına göz diken Balkan devletlerine karşı milli Arnavut hareketinin gerçek lideri olmuştur. Arnavut cemiyetini aktif ve milli bir örgüt haline getirmeyi başaran Abdül Bey, 1885 yılında Romanya'da kardeşleri Naim ve Sami Beyler ile birlikte Arnavutça kitaplar yayımlayan bir edebiyat derneği dahi kurmuştur. Arnavut milli hareketinin "şiir elçisi" olarak nitelendirilen Naim Fraşeri (1846-1900) ise Arnavutçayı ve Bektaşilik kavramlarını yabancı sözcüklerden temizlemeye çalışmıştır. Bektaşiliğin Anadolu ile olan tüm bağlarını koparmaya çalışan Naim Bey, Arnavutlar arasında yankı uyandıran tarih kitaplarında

---

[176] Osmanlı yönetiminde tam bir gelişme gösteremeyen Arnavut dili, bu eksikliğini sözlü gelenek yani edebiyatla doldurulmaya çalışmıştır. Hatta Skenderbeg [İskender Bey] Efsanesi de bu geleneğin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bkz. Artemida Kabashi, "İtalyan Arberişlerinde George Castriota Scanderbeg'in Hatıraları: Arnavutluk Ulusal Kimliğinin Oluşturulmasında Diasporanın Rolü Üzerine Bir Çalışma", çev. Dilaver Yıldırım (Yüksek Lisans Tezi, Texas Tech Üniversitesi, 2005), 42.

[177] Sinno, **age**, 166-167.

[178] Olsi, Jazexhi, "Düşmanı Tasvir: Arnavutluk Lise Ders Kitaplarındaki Türk ve Müslüman İmajı", çev. Ahmet Kaldırım, **Balkan Araştırmaları Dergisi**, c. 2, s. 2 (2011): 40.

Bektaşiliğe milli bir karakter kazandırarak Arnavut halkını bağımsızlığını kazanması yolunda birlik olmaya ve vatan sevgisine davet etmiştir. Arnavut milli destanı sayılan ünlü "İskender Bek"i de yayımlayan Naim Fraşeri, Bektaşilerden gece gündüz Arnavutluk'un ve Arnavutların kurtuluşu, halkın eğitilmesi ve kendi dilleri için mücadele etmelerini istemiştir.[179] Ayrıca Jeronim De Rada ve Gjergj Fishta ile birlikte Arnavut alfabesinin geliştirilmesi çalışmalarına katılmış; bunun yanı sıra onlarla birlikte Arnavutluk'taki okullar için müfredat programları hazırlamıştır. Birçok ilkokul kitabını gözden geçiren Naim Fraşeri, Arnavut okullarında kendi dillerinde eğitim yapılabilmesi için yetkililerden izin alma konusunda yoğun çaba harcamıştır. Bir yandan Arnavut dilini anlatan şiirler kaleme almış, diğer yandan Arnavutları İskender Bey'in lisanını hatırlamaya çağırmıştır. Böylece Arnavutların kendi dilleri ve tarihleri olduğu düşüncesini canlı tutmayı amaçlamıştır.[180] Çünkü bu dönemde Arnavut milli bilincinin oluşturulmasında başvurulabilecek tek ortak referans noktasını "dil birliği" oluşturmaktaydı. Bu açıdan içerisinde bulunan süreçte Arnavut dili ve alfabesi üzerine ortaya konulan çalışmalar, Arnavutlar arasında milli bilincin oluşumunda ve milliyetçi hareketin gelişiminde önemli bir siyasal işleve sahipti. Yurtdışında gelişmeye başlayan ve yurtiçindeki Arnavut aydınlarca da geliştirilen Arnavut kültürel hareketi, nihayetinde Tanzimat reformlarının diğer Osmanlı unsurlarına tanıdığı "milli dillerinde eğitim yapma hakkı"nın Arnavutlara da tanınması ve Arnavutça eğitim veren okulların açılması yönündeki talepleri ülke gündemine getirmiştir.[181]

Oysa Arnavutların okullaşma sürecine bakıldığında ilk defa 17. yüzyılın ilk yarısında Arnavutça [eğitim veren] okulların Arnavutluk'ta açılmaya başlandığı görülmektedir. Nitekim Neofit Rodini adlı bir papaz Himar Bölgesi'nde Arnavutça okullar açmış fakat onun bu girişimi Fener Rum Patrikhanesi tarafından engellenmiştir. Çünkü patrikhane İncil'in Yunancadan başka dillere çevrilmesine ve ibadetlerin milli dillerle yapılmasına karşı çıkmaktaydı. Kuzey Arnavutluk'taki ilk Arnavutça [eğitim veren] okul ise 1632 yılında Kruya'nın [Kruje/Akçahisar] Kurbin Köyü'nde açılmıştır. Bu okulu, Arnavutları Katolik mezhebine çekmek isteyen Fransisken

---

[179] Sinno, **age**, 169-172.
[180] Kabashi, **age**,45-46.
[181] Bozbora, "**Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi**", 569, 573.

Papazların açtığı dini okullar izlemiştir. 1671 yılında Kosova, 1692 yılında Mirdita ve 1699 ilâ 1861 yıllarında İşkodra'da açılan dini okullar bunlardan bazılarıdır.[182] İmparatorluğun eski gücünü kaybetmesiyle birlikte birçok devletin kendi dinlerini ve kültürlerini yaymak için bölgede okullar, kiliseler, hastaneler ve basımevleri açtıkları ve bu kurumlar aracılığıyla misyonerlik faaliyetlerine giriştikleri görülmektedir. Avusturya, özellikle İkinci Abdülhamit döneminde Fransisken rahipleri aracılığıyla bölgede etkili olurken, İtalya da Arnavut çocukları için bölgede okullar açmıştır.[183] Bu iki devlet Katolik Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde açtıkları bu okullar aracılığıyla ayrıca Slav yayılmasına karşı Arnavut milli bilincinin güçlenmesini desteklemişlerdir.[184] Hatta bu konuda İsmail Kemal Panslavizm'e karşı Arnavutları koruması için ilk olarak Avusturya'ya yanaşmış ve bu ülkeden okullar kurmasını istemiştir.[185] Gerçekten de ilk okulunu 1856 yılında İşkodra'da açan Avusturya'nın bu tarihten Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte sadece Kuzey Arnavutluk'ta açtığı okul sayısı yirmi dörde ulaşacaktır. Özel bir fermanla Katolik Arnavutların koruyuculuğunu üstlenen Avusturya, açtığı bu okullar sayesinde bir yandan Arnavutça eğitim verirken diğer yandan da Arnavutlar arasından seçtiği papazları yetiştirerek Arnavutluk'un kuzeyindeki nüfuzunu pekiştirmiştir. Avusturya eğitim konusunda o kadar ileri gitmiştir ki İşkodra'daki Katolik okullarına devam eden Arnavut çocuklarına Avusturya milli marşı Arnavutça ve Almanca olarak öğretilmiştir.[186] Ayrıca eğitim için Viyana'ya giden Arnavut gençleri burada güler yüzle karşılanmış ve bu şehirde eğitim görmeleri sağlanmıştır.[187] Diğer yandan daha ziyade Güney Arnavutluk'ta etkili olan Yunanistan'ın bu faaliyetleriyle Fener Rum Patrikhanesi bizzat ilgilenmiştir. Öyle ki Patrikhane Ortodoks Arnavutların dini kitapları Arnavutça olarak okumalarına dahi izin vermemiştir.[188] Aynı patrikhane

---

[182] Alpan, **Tarihin Işığında Arnavutluk**, 133-134.
[183] Türker, **age**, XXII.
[184] Bozbora, "**Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi**", 577.
[185] Birecikli, "**Avlonyalı İsmail Kemal**", 111.
[186] Bilgin Çelik, "Avusturya'nın Arnavutluk Politikası: Viyana'da Bir Arnavut Komitesi: Dia", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, c. 3, s. 243 (2006): 60-61.
[187] Çelik, **age**, 82.
[188] Türker, **age**, XXII.

1909 yılına gelindiğinde devletin resmi dili olan Türkçenin okullarda ders olarak okutulmasına ve öğretilmesine de karşı çıkacaktır.[189]

Yukarıda açılan okulların Hıristiyan Arnavutlara hitabeden dini nitelikli okullar oldukları görülmektedir. Bu ülkelerden İtalya özellikle İşkodra'da açtığı öksüzler ve sanayi okulları vasıtasıyla Arnavutları kazanmayı amaçlamıştır. Epir bölgesine sahip olma hayaliyle yaşayan Yunanlılar ise Arnavutluk'un güneyinde açtıkları okullar aracılığıyla dillerini yaygınlaştırmayı ve Hıristiyan [Ortodoks] Arnavutları Rumlaştırmayı arzulamışlardır.[190] Hatta Rumlar, Ulahların kendi lisanlarıyla kilise ve okullarda ayin ve eğitim yapmaları konusunda 1892 yılında patrikhaneyle birlikte müşterek karar verildiği halde kendi lisanlarının kullanılması konusunda baskılarına devam etmişlerdir. Bu baskılar zamanla o kadar şiddetlenmiştir ki Ulahların yaptırdıkları okulların Rum despotlar tarafından kasıtlı olarak kapatılmasına kadar varmıştır.[191]

Müslüman nüfus açısından ise durum çok daha farklıydı. Çünkü 1890'lı yılların Rumeli'sinde, Anadolu'da olduğu gibi, köylerin büyük bir kısmında okul yoktu. Binaları mevcut olan okulların birçoğunda ise öğretmensizlik nedeniyle eğitim verilememekteydi. [192] Yanya mebusu Abdül Bey, bundan yıllar önce Meclis-i Mebusan'da yaptığı bir konuşmasında durumu şu sözlerle dile getirmişti: "… Hele Rumeli ve Arnavutluk bölgesinde hiçbir karye yoktur ki mektebi olsun ve ne bayram namazı kıldıracak ve hiç olmazsa Cumadan Cumaya bir ezan için imamları bulunsun. Şu biçare ahaliden Müslüman olduklarına dair senet aranılırsa, maarifsizlik sebebiyle isimlerinden başka gösterecek senetleri yoktur. Artık insaf, bu cehaletle biz nasıl medeni olabiliriz? Nasıl terakki edebiliriz?"[193] Abdül Bey konuşmasının devamında bundan sonra yapılması gerekenleri de bir bir sıralamıştı: "Mevcut bulunan medreseler ve mekteplerin öğretim usullerini ve kaidelerini tamamen kaldırıp, erkek

---

[189] Bülent Atalay, **Fener Rum Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)** (İstanbul: Tatav Yayınları, 2001), 72.

[190] Abdurrahman Nafiz, **1912-1913 Balkan Savaşı'nda İşkodra Savunması**, c. 1-2 (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2007), 31.

[191] N. Atalay, **age**, 211.

[192] Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği, Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti 1856-1908** (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992), 238, 243-244.

[193] Cezmi Eraslan, "Osmanlı Devleti'nin Arnavutlara Yönelik Politikalarında Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinin Karşılaştırılması", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, s. 13 (2008): 65.

ve kızlara mahsus ayrı ayrı köylere varıncaya kadar sıbyan ve rüştiye okulları kurulmalıdır. Sancak merkezlerine birer idadi açılmalıdır. İstanbul'da ilim ve fennin her dalı için Avrupa'da olduğu gibi büyük bir Darülfünun tesis edilmelidir."[194] İbrahim Temo da anılarında çocukluğuna değinmiş ve Arnavutluk'un her yerinde olduğu gibi kendi kasabalarında da düzensiz bir ilkokulda okuduğunu, biraz Arapça biraz da Türkçe öğretim yapan yarı rüşti bir okulda iki sene öğrenim gördüğünü ifade ederek o dönemin şartlarını gözler önüne sermiştir.[195]

Tüm bu gerçeklerden hareketle İkinci Abdülhamit dönemi hükümetleri de ülkenin her yerinde ilkokulların sayısının arttırılıp, seviyelerinin yükseltilmesi yönünde planlamalar yapmışlardır. Özellikle halkı farklı lisanlarla konuşan; okul sayısı yetersiz ve kalitesiz olan Ege Adaları, Doğu Anadolu, Rumeli ve Arnavutluk'ta ilkokullardan başlayarak mevcut eğitim müesseselerinin ıslahı, ihtiyaca göre de yenilerinin yapılması amaçlanmıştır.[196] Bunların yanı sıra ayrıca 1892 yılında İstanbul'da bir aşiret mektebi açılmıştır.[197] Eşrafın ve aşiret liderlerinin sadakatini sağlamak, çocuklarının modern yönetim sistemini öğrenmelerini temin etmek amacıyla kurulan okulda[198] Arap, Arnavut ve Kürt kökenli ileri gelenlerin çocuklarına Türkçenin, Osmanlı Tarihi'nin ve Coğrafyanın öğretilmesi; bu çocukların devlete ve halifeye bağlılıklarının sağlanması amaçlanmıştır.[199] 12-16 yaş

---

[194] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c. 8, 4. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 382.
[195] **İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları** (İstanbul: Arba Yayınları, 1987), 6.
[196] Eraslan, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği**, 238, 243-244.
[197] Türker, **age**, XXII.
[198] Kemal, H. Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, çev. Güneş Ayas (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 92.
[199] Kemal H. Karpat, **İslamın Siyasallaşması Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması**, çev. Şiar Yalçın (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 420. Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap vilâyetlerinde bulunan ilkokullar ile her seviyedeki dini okullarda temel eğitim dili olarak Arapça kullanılmaktaydı. Ama daha yüksek düzeydeki modern okullarda ve hükümet kademelerinde ise Türkçe ağır basmaya başlamıştı. Nizamiye mahkemelerinin dili Türkçe iken, orta ve yüksek düzeydeki meslek okullarında da eğitim Türkçe yapılmaktaydı. Sultan İkinci Abdülhamit döneminde rüştiye ve idadilerin müfredatına Arapça dâhil edildi ama bu bir öğretim dili olarak değil, tıpkı Fransızca gibi bir yabancı dil statüsündeydi. Karpat'a göre Abdülhamit müfredat programlarını ve hükümet işlerinde kullanılan dili Türkçeleştirirken, Türkçenin kullanımını yaygınlaştırmaktan ziyade tek bir dil kullanımını sağlayarak yönetim işlerinde etkinliği arttırmayı amaçlamaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karpat, **age**, 623. Hıristiyan Araplar da Arapçanın eğitim ve yönetimde resmi dil olarak kullanılmasını istemekteydiler. Ayrıca Jön Türkler gibi liberal ve meşruti bir rejimin kurulmasından yanaydılar ve nitekim Liberal Araplar II. Abdülhamit yönetimini eleştirmişler, hatta ihtilâli de desteklemişlerdir. Bkz. Fevzi Demir, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914** (İmge Kitabevi: Ankara, 2007), 120.

arasındaki erkek çocukların beş yıl süreyle okutulacağı okulun[200] ilk yılında, elli Arap çocuğunun okula devamı sağlanmıştır. Sonraki yıllarda ise Doğu Anadolu'daki Hamidiye Alaylarının beyleri ve komutan çocukları da bu okula kabul edilmiştir. Hatta 1907 yılına kadar açık kalan okula, Arnavutluk'tan da öğrenci kaydı yapılmıştır.[201]

Oysa Arnavut milliyetçilerinin İkinci Abdülhamit iktidarında milli dil, milli okul ve alfabe konularındaki taleplerini dillendirmeye başladıkları görülmektedir. Özellikle 1878'de Prizren Birliği'nin kurulmasıyla birlikte, anadil konusundaki taleplerini yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardır. Standart bir dil ve alfabe isteyen Arnavut entelektüelleri, kültürel alandaki faaliyetlere önem vererek kendi tarih ve folklorlarını araştırmaya başlamışlardır.[202] 1 Kasım 1878'de İlyas Paşa Başkanlığı'nda toplanan Prizren Birliği, Arnavutlar arasındaki dil ve alfabe birleşimi çalışmalarına hız vermiş ve birlik tarafından ilan edilen programda eğitimin Arnavutça olarak yapılmasına izin verilmesi talep edilmiştir.[203]

Tüm bu gelişmeler neticesinde ise ilk Arnavut Okulu 1886 yılında Korça'da [Görice'de] açılmıştır.[204] Yurt içi ve yurt dışındaki Arnavut kültür derneklerinin girişimleri ve Korça halkının yoğun isteği karşısında İkinci Abdülhamit, okulun açılmasına izin vermiştir. Açılan bu ilk özel okulu Korça civarında açılan yeni okullar izlemiştir.[205] Müslüman ve Hıristiyan 200 kadar kız ve erkek çocuğun kayıt yaptırdığı Korça'daki bu okul, Osmanlı yönetimindeki Arnavutluk'ta lâik anlamda eğitim veren ilk Arnavut okulu olma özelliğini taşımaktaydı.[206] Naim Fraşeri'nin kopardığı izin neticesi açılan okul, aslında 1878'den itibaren ivme kazanan Arnavut milli hareketinin en önemli taleplerinden birinin hayata geçirilmesi anlamına da gelmekteydi. Bu gelişmeyi, Şemsettin Sami ve önde gelen bazı Arnavut aydınlarca

---

[200] Jacob M. Landau, **Pan-İslam Politikaları–İdeoloji ve Örgütlenme**, çev. Nigar Bulut (İstanbul: Anka Yayınları, 2001), 78.
[201] Türker, **age**, XXII.
[202] Süleyman Kocabaş, **Avrupa Türkiyesi'nin Kaybı**, 179-180.
[203] Tayfun Atmaca, **Krallıktan Cumhuriyete Tarihte İz Bırakan Dostluğun Mimarları Zogu ve Atatürk** (Ankara: Lazer Ofset Matbaacılık, 2007), 35-57.
[204] Nathalie Clayer, "Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu", çev. Orhan Koloğlu, **Toplumsal Tarih** (1 Şubat 1994): 59. Süleyman Kocabaş ise bu tarihi 1885 olarak vermektedir. Bilgi için bkz. Süleyman Kocabaş, **Avrupa Türkiyesi'nin Kaybı**, 180. Necip Alpan ise okulun açılış tarihini 7 Mart 1887 olarak vermektedir. Bkz. Alpan, **Tarihin Işığında Arnavutluk**, 135.
[205] Bozbora, "**Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi**", 577.
[206] Alpan, **Tarihin Işığında Arnavutluk**, 135.

ilk Arnavutça ders kitaplarının hazırlanması izlemiştir.[207] Diğer yandan Korça'da açılan bu okula ilk tepki Ortodoks Kilisesi'nden gelmiş ve Arnavut nüfusun % 20'sini oluşturan Ortodoks Arnavutların bu okula giden çocukları aforoz edilmiştir.[208] Buna rağmen 1891 yılında yine Korça'da Arnavutça [eğitim verecek] ilk kız ilkokulu açılmıştır.[209] Fakat hem 1886 yılında Korça'da hem de bunun akabinde farklı yerlerde açılan yeni okullar, Patrikhane'nin ve muhafazakâr Arnavutların muhalefeti üzerine kısa süre sonra kapatılmıştır. Aslında burada belirleyici olan İkinci Abdülhamit'in bu konuda isteksiz davranması ve net bir politika ortaya koyamaması olmuştur.[210]

İkinci Abdülhamit'in Arnavutlara yönelik politikasının şekillenmesinde 1878'de teşekkül eden Prizren Arnavut Birliği'nin etkili olduğu görülmektedir. İlk zamanlarda Arnavutların yaşadığı topraklara komşu devletlerin girmesine karşı bir direniş hareketi olarak görülen ve desteklenen birlik; zamanla özerklik yanlısı bir tutum sergileyince İkinci Abdülhamit'in tepkisini çekmiş ve 1881'de yasaklanmıştır.[211] Arnavut milliyetçilik hareketinin örgütlü siyasal bir güç olarak başlangıç noktasını teşkil eden Prizren Birliği'nin liderlerinden sayılan Şemsettin Sami Fraşeri, Osmanlı askeri Prizren'e girmeden önce, 20 Şubat 1881'de Güney İtalya'daki Arnavut aydını ve edebiyatçısı Jeronim De Rada'ya şöyle diyordu:

---

[207] Kemal Yakut, "Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları", **Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri**, **Tiran, Arnavutluk 4-7 Aralık 2003** (İstanbul: IRCICA, 2006): 29-53.

[208] Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu**, çev. Şirin Tekeli (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 105. 1905 yılına gelindiğinde Sultan İkinci Abdülhamit Yunanlıların itirazlarına aldırmayarak Mayıs ayında Ulahlara kendi okullarını açma izni verecektir. Fakat okul ve kiliselerinde Yunancanın yerine kendi lisanlarını kullanmak isteyen Ulahlar, Yunan halkı ve yetkililerinden büyük düşmanlık görecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gül Tokay, **Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilâlinin Kökenleri (1903-1908)** (İstanbul: Afa Yayınları, 1995), 68. Oysa Yunanlılar daha 16. Yüzyıldan itibaren Arnavutluk'ta Grek dil okulları açmaya başlamışlardı. Hatta 1922 yılına gelindiğinde Arnavutluk Hükümeti Güney Arnavutluk'ta 36 Grek okulunun var olduğunu bildirmiştir. Bilgi için bkz. Hugh Poulton, **Balkanlar, Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler**, çev. Yavuz Alagon (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1993), 239. Ortodoks Arnavutlar arasında Rum okullarının gerçek anlamda yaygınlık kazanması 1850'den sonra olmuştur. Çoğu Ortodoks Arnavut da başka bir eğitim alternatifi olmadığından bu patrikhane okullarına devam etmek zorunda kalmışlardır. Diğer yandan patrikhane okullarının yaygın olarak bulunduğu bölgelerde Arnavutlar arasında milliyetçi duyguların ve bilincin kuvvetlendiği, Arnavut dilinde eğitime yönelik taleplerin ortaya çıktığı görülmüştür. Tamamen Rum eğitimi görmüş Naum Vekilharcı örneğinde olduğu gibi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Somel, "**Arnavut Milliyetçiliği**", 337.

[209] Alpan, **Tarihin Işığında**, 135.

[210] Nuray Bozbora, "Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu, Gelişimi ve Günümüze Etkileri", 121.

[211] François Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, çev. Ali Berktay, 2. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 256-257.

“Merkezi Prizren’de olan Arnavut Birliği, üç yıldan beri Arnavutlarla meskûn tüm illerin birleşmesi ve otonomisi için çalışmaktadır. Arnavutluk bağımsız olunca bizi soyacak ve kanımızı içecek ne bir Müslüman ne de Hıristiyan Prenslere ihtiyacımız olmayacaktır. Arnavutluk, halk temsilcileri tarafından idare edilen demokratik bir devlet olacaktır.”[212]

Prizren Birliği’nin yasaklanması sonrasında ise Bâb-ı âli’nin Arnavutlara yönelik genel tutumu, Arnavutların dillerini alenen kullanıp geliştirmelerini bütün gücüyle engellemek şeklinde olmuştur. Yani Arnavutça eğitimin yanı sıra Arnavutça yayın yapılması ve kitap basılması engellenmeye çalışılmıştır.[213] Nitekim bu süreçte Korça’da açılan ilk Arnavut Okulu başta olmak üzere diğer Arnavut okulları birer birer kapatılarak, eğitim konusunun tüm Arnavutlar için ulusal dilde eğitimi sağlayacak bir harekete dönüşmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.[214] Bu bağlamda 1902 yılında ülkedeki bütün Arnavut okulları kapatılırken, ayrıca Arnavutça kitapların basımı[215] ve yurt dışındaki merkezlerde basılmış olanların da yurda sokulması yasaklamıştır.[216] Hatta 1902’den sonra Arnavutça olarak mektup yazılması dahi engellenmeye çalışılmıştır.[217] Tüm bu yasakların temelinde ise iktidarın Arnavut diline bakışı yatmaktaydı. Çünkü iktidara göre Arnavutlar arasındaki çok dilliliğin ortadan kaldırılıp tek bir Arnavut diline dönülmesi, Arnavutların geçmişlerini keşfetmelerine ve doğal olarak da milli bir uyanışın şahlanışına yardımcı olabilecek ortak bir edebiyatın doğuşuna katkı sağlayabilirdi. Bu dönemde Fener Rum Patrikhanesi’nin de Bâb-ı âli’nin ayrıştırıcı eğitim siyasetini desteklediği görülmektedir. Çünkü Patrikhane de Arnavutluk’ta yaşanacak milli uyanışın kendi çıkarlarına zarar vermesinden çekinmekteydi. Latin alfabeli Arnavutçanın, Rumcanın yerini almasından ve böylece Ortodoks Arnavutların kendi etki alanından çıkmalarından korkmaktaydı.[218] Bundan dolayı Bâb-ı âli ve Patrikhane, Müslüman ve Ortodoks Arnavutlar için aşılması son derece zor bir cepheydi. Nitekim bunun

---

[212] Hale Şıvgın, “Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, s. 147 (Aralık 2003): 145.
[213] Somel, “**Arnavut Milliyetçiliği**”, 332.
[214] Bozbora, “**Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi**”, 577.
[215] Clayer, “**Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu**”, 59.
[216] Türker, **age**, XXIV-XXV, XXXVII.
[217] Somel, “**Arnavut Milliyetçiliği**”, 332.
[218] Sinno, **age**,164.

sonucu olarak da Müslüman ve Ortodoks Arnavutların 1908'e kadar geçen sürede Arnavut dilinde eğitim yapan okullar açmaları engellenmiştir.[219]

İkinci Abdülhamit'in tüm bu engelleyici politikalarına rağmen Arnavut aydınları, Abdülhamit devri boyunca anadillerinde eğitim konusunda gizli gizli çalışmalar yürütmüşlerdir. Nitekim Görice ve havalisinin yanı sıra Ergiri taraflarında kısmi bazı okul kurma girişimleri olduğu halde bunlar süreklilik sağlayamamış ve bir süre sonra kapanmışlardır. Bu dönemde Debre, Elbasan, Kolonya, Görice, Ohri, Tepedelen ve Avlonya'da korsan nitelikli ulusal bir eğitim tarzının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu eğitim tarzında öğrenciler, Arnavutça okuma yazmayı öğrenmekteydiler. Arnavutça alfabe ve ders kitapları ise Bükreş'te basılmakta ve tüccarlar aracılığıyla kaçak olarak ülkeye sokulmaktaydı. Hatta zaman zaman tüccarların ambarları derslik olarak kullanılmaktaydı.[220] Bu dönemde iktidarın endişesinin hiç de yersiz olmadığı görülmektedir. Çünkü Arnavut okulları ve dili hakkında ortaya konulan mücadele, ulusal siyasi bir niteliğe sahipti ve Arnavutlar; dil aracılığıyla ulusal bilincin derinleşebileceğine ve gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda gerekse Avrupa planında Arnavut ulusunun tanınabileceğine inanmaktaydılar.[221]

İkinci Abdülhamit dönemini değerlendiren İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther'e göre de Arnavutlar, Genç Türkler gibi fikirlerini aşılayabilmek için uygun zemin buldukları okulları kullanmışlardır.[222] Buna karşılık Osmanlı yönetimi ise Arnavutlar arasında milli bir bilincin oluşumunu engelleyebilmek için Arnavutça eğitime izin vermemiştir.[223] Çünkü Osmanlı eğitim sistemi, etnisiteyi ve dil farklılıklarını dikkate almayarak dinin birliğine vurgu yapmaktaydı. Böylece Türk, Arap, Arnavut, vb. Müslüman etnik grupları bir arada tutmayı amaçlamaktaydı.[224] Bu sistemde Müslüman Arnavutlar da Türk kabul edilmekteydiler. Bundan dolayı da Osmanlı yönetimindeki Arnavutluk'ta, Arnavut milli bilincinin oluşabilmesi için gereken şartlar çok geç oluşmuştur.[225]

---

[219] Somel, "**Arnavut Milliyetçiliği**", 338.
[220] **age**, 333-334.
[221] Gazmend Shpuza, "Millet Sistemi Çerçevesinde Arnavutların Durumu", **Osmanlı, c. 4. Toplum**(Ankara: Yeni Türkiye Yayını, 1999): 294.
[222] **Türkiye 1908, İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther'in 1908 yılı Türkiye Raporu,** çev. Halil Ersin Avcı (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Basımı, 2003), 65.
[223] İlhan Saygılı, "Balkanlardaki Milliyetçilik Hareketlerinin Osmanlı Devleti'nin Dağılması Üzerindeki Etkileri", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 27.
[224] Karpat, **İslamın Siyasallaşması**,541.
[225] Saygılı, **age**, 27.

Sonuç olarak Abdülhamit siyasetinin en önemli amacının bir Arnavut milliyetçiliğinin yükselmesini engellemek olduğu görülmektedir. Nitekim bu yöndeki politika, 19. yüzyılın son yıllarına kadar ana hatlarıyla uygulanmıştır. Diğer yandan bu dönemde her ne kadar az sayıda Arnavut aydını milliyetçi bir tutum geliştirmeyi sürdürse de Arnavutların çoğunluğu Sultan'a olan bağlılıklarını devam ettirmişlerdir. Çünkü onlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması halinde Arnavutluk'un parçalanacağına samimi olarak inanmışlardır.[226] Bu dönemle ilgili değerlendirmelerde bulunan Orhan Koloğlu Arnavutlar arasında alfabe tartışmalarının yaşandığı bir süreçte Arnavutların kendi dillerinin resmi dil olmasını istemelerini ve ayrıca bağımsızlığa yakın taleplerde bulunmalarını, Osmanlıdaki çözülmenin Müslümanlar arasında ne denli egemen olduğunun birer kanıtı olarak görmüştür.[227] Bir başka görüşe göre ise aslında Arnavutlara verilecek basın ve edebiyat alanında Arnavutçanın serbest bırakılması gibi bazı tavizlerle, onların çok güvenilir sadakatleri uzun soluklu olarak kazanabilirdi. Oysa tüm bunlara rağmen Sultan, anlaşılmaz bir şekilde devamlı hiddetlenmiş ve kendisini tehdit eden yıldırımlara karşı bir Arnavut paratoneri kurmakta gecikmiştir.[228] Gerçekten de İkinci Abdülhamit, Arnavutların sadâkatine güvenmekte ve onların *Besa* suretiyle verdikleri söze ihanet etmediklerini bilmekteydi. Nitekim bunun bir sonucu olarak da muhafız alayını Arnavutlardan kurmuş ve Arnavutçayı öğrenerek onlarla *Besa* dahi yapmıştır.[229] Gençliğinden itibaren Arnavutların sadakatini takdir etmiş olan İkinci Abdülhamit, ayrıca nezaretlerde, idari ve askeri makamlarda en yüksek ve seçkin makamlara Arnavutları getirmiştir.[230] Arnavutların eğitimi konusunda da değerlendirmelerde bulunan Abdülhamit, Selanik'te sürgünde bulunduğu esnada muhafızlarından Rasim Bey ile yaptığı bir söyleşide bu konuya değinmiş ve gerek Arnavutların gerekse Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları dağlık arazilerde okullar

---

[226] Georgeon, **age**, 256-258.
[227] Orhan Koloğlu, **Avrupa Kıskacında Abdülhamit**, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 234.
[228] Alexander Ular-Enrico Insabato, **Sönen Hilal, Türk Sırlarının Perdeleri Aralanıyor**, çev. Ali Taner (İstanbul: Tarih Encümeni Yayınları, 2008), 258.
[229] Türker, **age**, XIII, XVII. Kuzey Arnavutların *Besa* verdiklerinde sözlerinden dönmediklerini ifade eden Sultan Abdülhamit, Gegaların çok mutaassıp olduklarını ve kendisinin de onların dilini konuşabildiğini aktarmıştır. Abdülhamit'e göre Güney Arnavutluk'taki Toskalar, Rumların etkisinde kalmışlardır ve dillerine de Rumca karışmıştır. Onların ileri gelenlerinin çocukları da Atina'da eğitim görmektedirler. Bilgi için bkz. Atıf Hüseyin Bey, **Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri**, yay. haz. M. Metin Hülagü (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 165.
[230] **İsmail Kemal Bey'in Hatıraları**, ed. Sommerville Story, çev. Adnan İslamoğulları-Rubin Hoxha (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 261.

yapmanın faydasız olacağını savunmuştur. Kendisi, okulların daha ziyade şehir merkezlerinde açılmasının çok daha uygun olacağını ileri sürmüştür.[231]

İkinci Abdülhamit, her ne kadar iktidarı süresince bir Arnavut milliyetçiliğinin yükselişini engellemeye çalışsa da diğer yandan Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları yerlerde okullaşma çalışmalarına önem vermiştir. Nitekim İkinci Meşrutiyet'in ilanı arifesinde, 1905-1908 yıllarını kapsayan dönemde, Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları vilâyetlerdeki resmi ve özel okul sayıları şöyleydi:

Tablo 1: 1905-1908 Yıllarında İşkodra Vilayeti'ndeki Okul Sayıları

Okullar	Müslümanlar		Gayrimüslimler	Toplam
	Resmi	Özel	Özel	
İbtidai	138	-	10	148
Rüştiye	3	-	6	9
İdadi	2	-	1	3
Toplam	143	0	17	160

Tanzimat'tan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1939-1924, c. 6, yay. haz. Mehmet Ö. Alkan (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, yay. ty.), 126.

Tablo 2: 1905-1908 Yıllarında Manastır Vilâyeti'ndeki Okul Sayıları

Okullar	Müslümanlar		Gayrimüslimler	Toplam
	Resmi	Özel	Özel	
İbtidai	475	86	476	1837
Rüştiye	20	6	53	79
İdadi	4	2	2	8
Toplam	499	94	531	1924

Tanzimat'tan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1939-1924, c. 6, yay. haz. Mehmet Ö. Alkan (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, yay. ty.), 157.

---

[231] Süleyman Kocabaş, **Kendi İtirafları, Jön Türkler Nerede Yanıldı? 1890-1918, Hayaller, Komplolar, Kayıplar** (Kayseri: Vatan Yayınları, 1991), 326.

Tablo 3: 1905-1908 Yıllarında Yanya Vilayeti'ndeki Okul Sayıları

Okullar	Müslümanlar		Gayrimüslimler	Toplam
	Resmi	Özel	Özel	
İbtidai	76	42	790	908
Rüştiye	11	-	51	62
İdadi	4	-	4	8
Toplam	91	42	845	978

Tanzimat'tan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1939-1924, c. 6, yay. haz. Mehmet Ö. Alkan (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, yay. ty.), 152.

Tablo 4: 1905-1908 Yıllarında Kosova Vilayeti'ndeki Okul Sayıları

Okullar	Müslümanlar		Gayrimüslimler	Toplam
	Resmi	Özel	Özel	
İbtidai	500	57	-	557
Rüştiye	35	-	-	35
İdadi	4	-	-	4
Darül Muallimin-i İbtidai	3	-	-	3
Toplam	542	57	-	599

Tanzimat'tan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1939-1924, c. 6, yay. haz. Mehmet Ö. Alkan (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, yay. ty.), 154.

Meşrutiyet arifesinde Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları vilayetlerdeki okulların sayısı bunlardan ibaretti, fakat İkinci Abdülhamit döneminde Hıristiyan azınlıkların okulları mahalli cemaatler tarafından desteklenmekteydiler ve nitelik olarak da Türk okullarından üstün durumdaydılar.[232] Ayrıca kendilerine verilen imtiyazlar dâhilinde devlet tarafından kontrol edilemeyen bu okullarda, Müslüman okullarında verilmeyen çok liberal eğitimler de verilmekteydi.[233]

---

[232] Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Asker**, 59.

[233] Edward F. Knight, **1908 İhtilâlinin Hikâyesi, Jön Türkler ve II. Abdülhamid**, çev. Sabiha Deniz (İstanbul: Kariyer Yayınları, 2010), 49.

2.1.2. İkinci Meşrutiyet'in İlanı Sonrasında Eğitim Konusunda Yaşanan Gelişmeler

2.1.2.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Arnavutlar

Arnavutlar Meşrutiyet'i, Arnavut ulusal hareketinin gelişimi için ideal bir ortam sağlayacağı düşüncesiyle desteklemekteydiler. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise Meşrutiyet sayesinde merkezi yönetimi güçlendirmeyi, devleti ekonomik ve siyasi bağımlılıktan kurtarmayı düşünmekteydi. Abdülhamit'in mutlakıyet yönetimini devirme konusunda Arnavutlarla birleşen ve Arnavutların desteğini alan İttihat ve Terakki Cemiyeti,[234] 1908 yazında binlerce Arnavut'un Firzovik'te toplanmasını bir fırsat olarak görmüş ve onlara bazı vaatlerde bulunarak bu fırsatı değerlendirmeyi bilmiştir. Cemiyet; Arnavutların eski ayrıcalıklarına saygı gösterilmesi başta olmak üzere Arnavut milli okullarının açılması, Halife Sultan'a dokunulmaması ve Arnavutların ellerindeki silahlarının alınmaması konularında taahhütlerde bulunarak Arnavutların İkinci Abdülhamit üzerinde baskı kurmasını ve akabinde Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlamıştır.[235] Arnavutların ileri gelenleri Firzovik Camii'nde Arnavutça olarak verdikleri demeçlerin bir sonucu olarak hürriyet verildiği gün her tarafın cennet olacağına inanmaktaydılar.[236] Ayrıca özerklik ve Arnavutça okullar konusundaki taleplerinin karşılanması için artık hiçbir engelin kalmadığını düşünmekteydiler.[237] Arnavutlara göre bundan sonra Kanun-i Esasi sayesinde daha ziyade şer'i hükümler geçerli olacağından, sonradan konan vergiler de kaldırılacaktı. Diğer yandan genç ve özgür fikirli Arnavutlar Manastır, Elbasan ve Tiran'da gerçekleştirdikleri toplantılarda Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılmasını, okullarda okutulmasını ve resmi dil olarak kabul edilmesini istemekteydiler.[238] Arnavutlar, Meşrutiyet isteklerinde samimiydiler. Çünkü Meşrutiyet'in ilanıyla Yemen çöllerinde yok olmaktan kurtulacaklarına inanmaktaydılar. Ayrıca eğitime önem vererek okullara kavuşmayı umuyorlardı. Böylece okul ile kiliseyi birleştirerek

---

[234] Hale Şıvgın, "İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifakını Hızlandırmadaki Rolü", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, c. 6, s. 11 (2012): 7.
[235] Bozbora, "**Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi**", 581. Ayrıca bkz. Bozbora, "Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu", 123.
[236] Külçe, **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, 352.
[237] Fshazi, **age**, 173.
[238] Türker, **age**, XLVII.

Hıristiyan Arnavutları Rumlaştırmaya çalışan Yunan politikalarına karşı, milli varlıklarını muhafaza edebileceklerini düşünmekteydiler.[239] Hatta İbrahim Temo dahi Jön Türklerin iktidara gelişiyle hataların düzeleceğine, en önemlisi de Arnavut topraklarının bir vilâyet çatısı altında toplanıp özerk olacağına inanmaktaydı.[240] Arnavutların Jön Türk devrimine neden destek verdikleri konusunda İsmail Kemal Bey ise 1917 yılında şöyle yazacaktır:[241]

> "Jön Türkler -ilk bakışta Arnavutların milli emelleriyle uyuşur gibi görünen- çeşitli etnik unsurları aynı adalet ve eşitlik bayrağı altında birleştirme ve böylece de yabancı ülkelerin hasedini alt etmek şeklindeki politik programlarının uygulanmasında onlardan yardım talep ettiler."

Ayrıca Arnavutların ulusal gelişimi için meşruti bir yönetimin Sultan'ın yönetiminden daha faydalı olacağına inanılmaktaydı.[242]

Fakat Arnavutların bu dönemde milliyetçilik hedeflerini gerçekleştirebilmeleri konusunda önlerinde birçok engeller bulunmaktaydı. Ulaşım zorluğunun yanı sıra Arnavutların farklı dinlere mensup olmaları, ortak bir dil ve alfabelerinin olmayışı bunlardan bazılarıydı ve Arnavut milliyetçilerin bu tarz kültürel sorunları aşmaları gerekiyordu. Onlar da bu dönemde kültürel bir maske altında kurdukları Arnavut kulüplerinin yanı sıra İstanbul, Görice ve Manastır'da çıkardıkları Arnavutça gazeteler aracılığıyla bu engelleri aşmaya ve siyasi ayrılık emellerini gerçekleştirmeye giriştiler.[243]

Diğer yandan Meşrutiyet'in ilânı sonrasında toplanan yeni Meclis-i Mebusan, 1876 Anayasası'nı hemen değiştirmemiştir. İkinci Abdülhamit de 19 Temmuz 1908 tarihinde ilan ettiği hatt-ı hümayunda eğitim ve öğretimin tamamen serbest olduğunu duyurmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti de aynı yıl içerisinde yaptığı kongresinde eğitim konusuna ağırlık vererek, bütün okullarda devlet denetimi ilkesini kabul etmiştir.[244] İttihatçılar, Meşrutiyet'in daha başında birlik ve ilerlemenin ancak eğitimin ortak Osmanlılık kültürünün pekiştirilmesine hizmet etmesiyle mümkün

---

[239] Ahmed Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki** (İstanbul: Tan Matbaası, 1948), 284.

[240] Fshazi, **age**, 170.

[241] Mehmet Hacısalihoğlu, **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**, çev. İhsan Catay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008), 176.

[242] **age**, 176.

[243] F. Demir, **age**,114-115.

[244] Tevfik Çavdar, **İttihat ve Terakki** (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 56-57, 89.

olabileceğine inanmaktaydılar ve değişimin merkezine de devleti koymuşlardı. Bu amacın ancak Maarif Nezareti'nin ülkedeki bütün okulların eğitim programlarını denetlemesine imkân veren yasalar çıkarılmasıyla gerçekleşebileceğini düşünmekteydiler. Cemiyete göre, orta ve yükseköğretim kurumlarında ders dili Türkçe olacaktı ve ortaöğretimde yerel diller de okutulacaktı.[245] Ayrıca özel okul açmak serbest olacaktı, fakat devletin kontrolü altında bulunacaktı.[246] İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyet'in ilanından itibaren bütün siyasi programlarında "resmi dil" vurgusu yaptığı görülmektedir. Devletin resmi dilinin Türkçe olduğuna dikkate çeken cemiyet, 1908 yılında yayımladığı siyasi programın 17. maddesinde [yerel dilin Türkçe olmadığı] ilkokullarda Türkçenin zorunlu ders olarak okutulması, özel ya da devlete ait lise ve yüksekokullardaki eğitimin Türkçe olarak yapılması görüşlerine yer vermiştir.[247] Cemiyet bu dönemde eğitim konusu üzerine yoğunlaşmıştı, çünkü Türk olmayan unsurların okullar sayesinde Türkleştirileceğine inanmaktaydı. Cemiyetin programına göre resmi olmayan okullarda Maarif Nezareti aracılığıyla kontrol sağlanarak, müfredattaki Osmanlılığa yani Türklüğe aykırı unsurlar kaldırılacaktı. Resmi ya da özel ilkokullarda dersler öğrencilerin ana dilinde yapılacaktı. Bunun yanında her türlü resmi haberleşmeler ve görüşmeler de Türkçe olacaktı.[248] Bu dönemde İttihat ve Terakki'nin yanı sıra cemiyetin ateşli savunucularından ve keskin kalemlerinden Hüseyin Cahit'in de eğitim konusuna önem verdiği görülmektedir. Nitekim Cahit yayımladığı seçim beyannamesinde bu konuya değinmiş ve eğitimin yaygınlaşması için elden gelen yardımların yapılmasını ve Türkçenin bütün Osmanlı unsurlarına öğretilmesini savunmuştur. Tüm bunların okullar açmakla ve dilin sadeleştirilmesiyle mümkün olabileceğini dile getiren Cahit, Osmanlı lisanının kolay okunup yazılabilmesi için de harflerin ıslah edilmesi gerektiğini -daha Meşrutiyet'in ilk günlerinden itibaren- dillendirmeye başlamıştır. Cahit ayrıca her köyde bir ilkokulun açılması gerektiğini ileri sürerek, bunun için hiçbir masraftan kaçınılmamasını tavsiye etmiştir.[249]

---

[245] Ercan Uyanık, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikaları (1908-1918)", **Amme İdaresi Dergisi**, c. 42, s. 2 (2009): 73.
[246] İlay İleri, "Batı Gözüyle Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetlerinin Dil ve Eğitim Politikalarına Karşı Tepkiler", **OTAM**, s. 18 (2005): 214.
[247] Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik** (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993), 178.
[248] F. Demir, **age**,73.
[249] Hüseyin Cahid, "Beyannâme", **Tanin**, 13 Eylül 1324 [26 Eylül 1908], 2-3.

Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte yeniden yürürlüğe konan Kanun-i Esasi'ye göre resmi dil zaten Türkçeydi, fakat bu durum diğer unsurlarca Türklüğün tahakkümü şeklinde telakki edilmekte ve kendilerini Türkleştirmek için bir vasıta olarak görülmekteydi. Çünkü Meşrutiyet'in ilanı sonrasında imparatorluğun bünyesindeki unsurlar milliyetçilik hislerine kapılarak kendi dillerinin hüküm sürmesini arzu etmeye başlamışlardı.[250] Bundan dolayı Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte eğitimde "ulusal dil" kullanma sorunu baş gösterdi. Cemaat ve yabancı okullar dışında kalan Müslüman Araplar, Çerkezler ve Arnavutlar kendi dilleriyle eğitim talep etmeye başladılar. Tedrîsât-ı İbtidâiyye Kanunu'nda bu yönde bir hüküm olduğu gibi, İttihat ve Terakki Fırkası'nın kendi parti programında dahi mahalli dilde eğitim yapılmasının serbest bırakılması yönünde vaatler yer almaktaydı. Çerkezler de bu amaçla İstanbul'da bir okul açmış ve kitaplar yayımlamaya başlamışlardı. İlerleyen süreçte Arapları tatmin edilebilmek için Arapça eğitim yapmak üzere Şam'da iki idadinin açılmasına karar verilecek ve bu konuda bütçeden pay dahi ayrılacaktır. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması sebebiyle bu çalışmalar hayata geçirilemeyecektir.[251]

Arnavutlar açısından ise 1908 Temmuz'unda anayasal rejime geçilmesiyle birlikte Arnavutlar üzerindeki kültürel ve eğitsel kısıtlamaların ortadan kaldırılması, Arnavut ulusalcılığının daha da güçlenmesi anlamına gelmekteydi. Bu durum, Bâb-ı âli ile Arnavutlar arasındaki ihtilafın artması demekti.[252] Çünkü daha Meşrutiyet'in ilk günlerinden itibaren Arnavut şehirlerinde birer birer açılmaya başlayan "Arnavut Kulüpleri", Arnavut milliyetçiliğinin merkezi olarak görev yapmaya başlamıştı.[253] Özellikle 1908 Ekim'inden itibaren adına sıkça rastlanılmaya başlayan bu Arnavut Başkim Kulüplerinin görünürdeki amaçları arasında, Arnavut okullarının açılmasını ve milli dil olan Osmanlıca ile Arnavutçanın öğretilmesini ve yaygınlaştırılmasını sağlamak vardı. Ayrıca Arnavutça eğitimin Arap harfleriyle verilmesini temin etmek

---

[250] Kocabaş, **Kendi İtirafları**, 322.

[251] Mehmet Ö. Alkan, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiyesi**, der. Kemal H. Karpat (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 204-205. Oysa Kasım 1909'da Adalet Bakanlığı Arap illerinde bulunan mahkemelerde Türkçenin kullanılmasını emretmiş ve bu da Arap aydınlar arasında son derece olumsuz etki bırakmıştı. Hatta direnmeler baş göstermiş, konu bir Türklük ve Araplık sorunu noktasına gelmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. İleri, **age**, 215.

[252] Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi**, 269.

[253] Kocabaş, **Kendi İtirafları**, 316.

ve resmi yazışmalarda Arnavutçanın kullanılmasını sağlamak istiyorlardı.[254] Arnavut kulüplerinin yanı sıra Arnavut milletvekilleri de bu yöndeki taleplerinin bir an önce karşılanmasını, imar ve ıslah faaliyetlerinin memleketlerinde hayata geçirilmesini istemekteydiler.[255]

Arnavutlar bir yandan bu taleplerini dile getirirlerken, diğer yandan eğitim alanındaki faaliyetlerine hız vermişlerdir. Oluşturulan Arnavut kulüpleri, kısa sürede Arnavutluk'un çeşitli şehirlerinde Arnavut okullarının açılmasını sağlamışlardır. Kasım 1908'e gelindiğinde Arnavutluk'ta faaliyet gösteren 15 gündüz ve 5 gece okulu mevcuttur.[256] Meşrutiyet'in ilânı sonrasındaki ilk bir yıllık süreçte ise 100'e yakın Arnavut okulunun açıldığı görülmektedir. Ayrıca Arnavutça eğitim verebilecek öğretmen ihtiyacının karşılanabilmesi amacıyla 3 Aralık 1909 tarihinde Elbasan'da ilk öğretmen okulu açılmış; Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Yunanca bu okulda seçmeli ders olarak verilmeye başlanmıştır.[257] Bu dönemde eğitim alanındaki faaliyetlerin hız kazandığı bir diğer bölge ise Arnavutluk'un güneyi olmuştur. Daha 1908 Ağustos'unda Elbasan'da halkın gönüllü bağışlarıyla desteklenen bir Arnavut Okulu kurulmuş, ayrıca Konitza'da İkinci Abdülhamit döneminde kapatılmış olan iki Arnavut okulu yeniden açılmıştır. Bu okulları güneydeki diğer kasabalarda açılan okullar izlemiştir.[258] Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamı içerisindeki Arnavutlar, okullaşma çalışmalarının yanı sıra basın yayın faaliyetlerine de hız vermişlerdir. Açtıkları Arnavut kültür dernekleri aracılığıyla Arnavutça kitap ve gazeteler yayımlamaya başlamışlardır.[259] Ayrıca kendi lisanlarında tiyatro gösterileri düzenlemişlerdir. Nitekim Meşrutiyet'le birlikte Namık Kemal'in "*Vatan*" adlı eseri -Sabri Küteza tarafından- Arnavutçaya çevrilmiş ve geliri eğitimde harcanmak üzere genç amatör Arnavut tiyatrocular tarafından Beyoğlu Tepebaşı Kışlık Tiyatro'sunda sahnelenmiştir. Tiyatro gösterisi sonrasında ise Arnavutça şarkılar söylenmiştir.[260] Diğer yandan bu dönemde açılan okullar yalnızca Arnavut okullarıyla sınırlı kalmamıştır. Bunların yanı sıra Osmanlı hükümetinin iznini alan Slav ve Yunan

---

[254] F. Demir, **age**,116.
[255] Türker, **age**, XLIX.
[256] Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut**, 100.
[257] Alpan, **Tarihin Işığında**, 135.
[258] **Türkiye 1908**, 67.
[259] Bozbora, "**Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu**", 124.
[260] "Arnavudca Vatan", **Tanin**, 2 Teşrin-i sânî 1325, [15 Kasım 1909], 4. Ayrıca bkz. "Arnavudca Vatan Piyesi", **Sabah**, 4 Teşrin-i sânî 1325 [17 Kasım 1909], 3.

okulları da Rumeli'nin tamamına yayılmış ve Arnavut milliyetçiliği aleyhinde açık ve etkili çalışmalar yapmaya başlamışlardır.[261]

Fakat İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte ülkede esmeye başlayan ılık rüzgârlar, 31 Mart olayı sonrasında yerini sert rüzgârlara bırakacaktır. Çünkü Ayaklanmanın bastırılması sonrasında İttihat ve Terakki iktidarının süratle yürürlüğe koyduğu yasama faaliyetleri sonunda, Arnavut milli kültürünün gelişiminde önemli görevler yüklenmiş bulunan Arnavut cemiyet ve dernekleri yasaklanacaktır. Bunu Arnavut basınının susturulması, basım evlerinin ve Arnavutça eğitim veren okulların kapatılması gibi yasaklayıcı uygulamalar izleyecektir ki bu uygulamalar Arnavutların büyük tepkisini çekecektir.[262] Özellikle Arnavutça eğitim konusunda İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Arnavutlar arasında yaşanan gerilim, birçoğu Arnavut derneklerinin desteği ile seçilmiş olan Arnavut mebusların Ahrar Fırkası'na ya da Osmanlı Demokrat Partisi gibi küçük muhalif partilerin saflarına geçmelerine sebep olacaktır.[263]

Bu dönemde çok uluslu Osmanlı Devleti'ni muhafaza etmeye çalışan İttihat ve Terakki'nin bunu yaparken -özellikle- Türkçenin kullanımını evrenselleştirmek istemesi, Türk olmayan unsurları Türkleştirmek olarak algılanmış ve ülkede tepkiyle karşılanmıştır. Nitekim cemiyetin bazı Arap okullarında ve Arnavutluk'ta dil olarak Türkçenin kullanımını yerleştirmeye çalışması, Osmanlı Devleti'nin evrenselci Müslüman özelliğini kaybederek Türk milliyetçiliğinin hâkim duruma geçmesine bir sebep olarak görülmüştür. Bu durum başta Mehmet Akif olmak üzere Arnavut, Boşnak, Çerkez ve Tatar kökenli Müslüman Osmanlı aydınlarının tepkisini çekmiştir. Onlar, milliyetçiliğin Osmanlı varlığını sona erdireceğini savunarak ümitsizce de olsa milliyetçi gidişatı durdurmaya çalışmışlardır.[264] Bu konuyla ilgili olarak bir değerlendirmede bulunan Kazım Karabekir, bu dönemde Arnavutların kendilerini aşırı derecede milliyetçilikle itham ettiklerini aktarmıştır. Hatta bazı Arnavut memurların yalnızca Arnavut oldukları için hakarete uğradıklarına

---

[261] Tufan, **age**, 253.
[262] Bozbora, "**Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi**", 583. Ayrıca bkz. Bozbora, "**Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu**", 126.
[263] **age**, 126.
[264] Kemal H. Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, çev. Dilek Özdemir (Ankara: İmge Kitabevi, 2006), 212.

inandıklarını dile getirmiştir. Karabekir, bu konuda bir özeleştiride bulunmuş ve tüm bunlara karşılık kendilerinin akıllıca tedbirler alacakları yerde, halkı dinden ve imandan edecek aşırılığa gittiklerini beyan etmiştir.[265] Sonuç olarak Meşrutiyet'in ilanıyla başlayan bu süreçte İttihat ve Terakki'nin politikaları zamanla tepki çekmiş ve devletin gittikçe daha hoşgörüsüz, daha milliyetçi ve özellikle de İkinci Abdülhamit iktidarından daha Türk olduğu ileri sürülmüştür.[266]

2.1.2.2. İstanbul Arnavut Başkim Kulübü'nün Açılışı

İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte eğitim alanındaki faaliyetlerine hız veren Arnavutlar, Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra İstanbul'da, "Arnavut Başkim Kulübü"nün kuruluşunu gerçekleştirirler. Osmanlı milli lisanı ile Arnavutçanın tedrisini ve yaygınlaştırılmasını amaçlayan kulüp, kendilerine katılmak isteyen Arnavutlara çağrıda bulunarak kayıt ücretlerini yatırmalarını ve isimlerini kulübe yazdırmalarını ister.[267] Kulübün açılışı her ne kadar basında haber olarak yer alsa da diğer yandan çeşitli yorumlara da konu olmuştur. Leskovikli Hayrettin imzasıyla *Sabah*'ta yer alan makale bunlardan bir tanesidir.

Hayrettin Bey bu konuyu ele aldığı makalesinde, İstanbul'da kurulan Arnavut Başkim Kulübü'nün Türkçe ve Arnavutçanın yaygınlaştırılmasına çalışmak üzere kurulduğunu haber vermektedir. Makalede ayrıca kulübün diğer görevleri de sıralanmıştır. Buna göre kulübün hayır işlerinde bulunmak ve bu konuda rehberlik etmek; harflerin yaygınlaştırılması ve ticaretin gelişimi için her zaman işin ehli kişileri teşvik ederek imkânlar dâhilinde bunlara yardımcı olmak şeklinde görevleri bulunmaktadır.

Hayrettin Bey makalesinde, kulübün kısa süre önce gerçekleştirilen iki toplantısı hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre toplantıda mahalli durumlar hakkında bilgi sahibi olmak üzere Debre, Kosova, Manastır ve Yanya vilayetlerinden beşer kişinin seçimiyle yirmi kişiden oluşan geçici bir heyet tespit edilmiş ve seçilen heyet halis bir niyetle hemen göreve başlamıştır. Yazıda ayrıca en kısa sürede İstanbul'da Türkçe, Arnavutça ve Fransızca olarak başlangıç seviyesinde ders verebilecek özel bir okulun açılmasına karar verildiği bildirilmiştir. Makalesinde kimsenin ayrı gayrı

---

[265] Ziya Nur Aksun, **Osmanlı Tarihi**, c. 5(İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1994), 301-302.
[266] Jean-Paul Garnier, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu, II. Abdülhamit'ten Mustafa Kemal'e**, çev. Zeki Çelikkol (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007), 118.
[267] "Şuûn-ıMuhtelife", **Sabah**, 8 Eylül 1324 [21 Eylül 1908], 4.

özel bir maksadının olmadığını dile getiren Hayrettin Bey, ortaklaşa gerçekleştirilmiş olan girişimlere dikkat çekmiştir. Ona göre bu tarz girişimler her türlü kötü niyetten arınmış olarak millet ve memlekete karşı halisane ve samimiyetle hizmet ve sadakat dairesinde gerçekleşmektedir ve bu gerçekler de zaten ortadadır. Taşrada dahi Başkim Kulüplerinin kurulmakta olduğu ve bunların sayılarının gittikçe arttığı haber verilen yazıda son olarak, bu kulüplerin hayata geçirecekleri uygulamaların da aynı içtenlik ve samimiyette olacağı ifade edilmiştir.[268] Hayrettin Bey'in bu yazısıyla her geçen gün sayıları artmakta olan Arnavut Başkim Kulüplerinden korkulmaması gerektiğini, onların niyetlerinin halisane ve samimi olduğunu ortaya koymayı amaçlamıştır. Fakat bu konuda Hayrettin Bey ne kadar samimi olsa da Arnavut Başkim Kulüpleri için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Çünkü bu kulüpler zamanla Arnavut ulusal hareketinin önemli merkezleri haline geleceklerdir.[269]

2.1.2.3. Arnavut Maarif Komisyonu'nun Kuruluşu

Bu dönemde başkentte bulunan ileri gelen Arnavutlar ile Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları dört vilâyetin mebusları, bir komisyon oluşturulması konusunda kendi aralarında fikir birliğine varırlar. Bunun üzerine Üsküp mebusu Necip Draga, Priştine mebusu Hasan, Ergiri mebusu Müfit, Görice mebusu Şahin Taki, Doktor İbrahim Temo ve Doktor Zeynel Abidin Beylerin katılımıyla Maarif İane Komisyonu oluşturulur. Amaçlarını ise eğitimin yaygınlaştırılması gibi hayırlı bir işe katkı sağlamak olarak açıklarlar ve bütün vatandaşlardan yardım talep etmeye, kendilerine katkıda bulunanları basın aracılığıyla peyderpey ilan ederler.

Arnavut Maarif Komisyonu'nca gazeteye verilen beyanatta, bundan sonra da yardım gönderecek kişilerin isimlerinin aynı şekilde gazetede ilan edileceği duyurulur. Hatta kolaylık olması için yardımların Divanyolu'nda bulunan Maarif Başkim Kulübü'nde Gilanlı Doktor Zeynel Abidin Bey adına gönderilmesi istenir.[270] Arnavut Maarif Komisyonu'nun bu çağrısının Arnavutlar arasında beklenen ilgiyi gördüğü anlaşılmaktadır. Çünkü zamanla Arnavutluk'ta açılacak okullara yardım için toplanan paranın miktarı bin lirayı aşar. Komisyon değişik ülkelerde bulunan

[268] Leskovikli Hayreddin, "Arnavudca ve Arnavud Hurûfu", **Sabah**, 10 Eylül 1324 [23 Eylül 1908], 3.
[269] Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar**, 210.
[270] "Der-saâdetde Müteşekkil Arnavud Maârif Komisyonu Tarafından", **Sabah**, 5 Kânûn-ı evvel 1325 [18 Aralık 1909], 4.

Arnavutlara da çağrı yaparak onlardan taleplerine olumlu yönde destek vermelerini ister. Ayrıca yardım için toplanan paranın üç bin liraya yaklaşması durumunda okulların tesisine süratle başlanacağı müjdelenir.[271] Bu kulübün çalışmaları yalnızca yardım kampanyalarıyla sınırlı kalmamıştır. Kulüp ayrıca –Arnavutların ileri gelen öğretmen ve yazarlarından Göriceli Naci örneğinde olduğu gibi- Arnavut aydınları zaman zaman Divanyolu'ndaki merkezine davet ederek onlara konferanslar verdirmiştir. Böylece maarifin yükseltilmesi ve yaygınlaştırılması konularında halkın bilinçlendirilmesini amaçlamıştır.[272]

2.1.2.4. Arnavut Okullarının Yaygınlaşması

Bu dönemde Başkim Arnavut Kulübü'nün İşkodra, Kosova, Manastır ve Yanya vilayetleri dâhilinde Arnavut lisanının genelleştirilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla okullar kuracağı yönündeki haberlerin, özellikle Rum basınında yer aldığı görülmektedir.[273] Bu konuda Osmanlı Arnavut İttihat Kulübü'nce *Sabah* gazetesine gönderilen Arnavutça bir yazıda ise Rum basınında çıkan bu tarz iddialara cevap verilmiştir. Fakat cevap metninde okullar konusuna hiç değinilmemesi dikkat çekicidir. Bu konuda Rum basınında çıkan haberleri ve onlara gösterilen tepkileri sayfalarında okuyucusuna aktaran *Sabah*'ın, Arnavutları "mert ve vefakâr bir millet" olarak nitelediği görülmektedir. Ayrıca Arnavutlar tarafından kaleme alınan cevap metninin Arnavutça olarak yazılmasının da mertçe olduğunu savunması dikkat çekicidir.[274] *Sabah*'ın bu yöndeki söylemleriyle Arnavutların anadillerini yazılı metinlerde kullanmasını desteklediği savunulabilir. En azından karşı olmadığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte yalnızca Arnavut okullarının değil Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan diğer unsurların okulları da birer birer açılmaya başlanmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Sadrazamlığa getirilmesiyle birlikte Kosova Vilâyeti'nde bulunan ve daha öncesinde mahalli yetkililerce kapatılarak öğretmenleri sürgün edilen, öğrencileri de çıkarılan Sırp okullarının tekrar açılması konusunda izin

---

[271] "Mekteb için İâne", **Sabah**, 20 Kânûn-ı evvel 1325 [2 Ocak 1910], 3.
[272] "Maârif-i Arnavud Başkim Kulübünden", **Sabah**, 10 Kânûn-ı evvel 1325 [23 Aralık 1909], 3.
[273] "Arnavudluk Amâli Perverde Edenler ile Avusturya Hükümeti", **Sabah**, 23 Teşrîn-i evvel 1324 [5 Kasım 1908], 4.
[274] "Osmanlı Arnavud İttihâd Kulübü Tarafından Vârid Olmuşdur", **Sabah**, 24 Teşrîn-i evvel 1324 [6 Kasım 1908], 4.

çıkmıştır.[275] Fakat 1909 yılı sonuna gelindiğinde Sırp okulları bir kez daha basının gündemine gelmiştir. Bu kez Selanik sınırları içerinde bulunan Sırp okullarının, 1910 yılı içerisinde kapatılacağı hakkındaki söylentiler dillendirilmeye başlanmıştır.[276] Nitekim 1910 yılına gelindiğinde Taşlıca Sancağı'na bağlı Plave'deki Sırp okulları öğretmenlerinin diplomalarını tasdik ettirmedikleri gerekçesiyle kapatılmıştır.[277] Diğer yandan Arnavutların yoğun olarak yaşadığı Florina'nın Belkamin Köyü'nde anadillerini öğrenmek amacıyla bir okul açılışı gerçekleştiren Hıristiyan Arnavutlar, okul açılışına Florina Osmanlı Arnavut Kulübü heyet üyelerini de davet etmişler ve kulüp üyelerinden iki üç kişi bu daveti kabul ederek açılışa katılmıştır.[278] Bu haberden Hıristiyan Arnavutların rahatlıkla anadillerinde eğitim yapabilecekleri okullar açtıkları anlaşılmaktadır. Kendilerinin Müslüman Arnavutlardan ayrı olarak azınlık statüsünde sayılmalarının bunda etkisi olduğu söylenebilir. Tabi bu konuda Katolik Arnavutları destekleyen Avusturya gerçeğini de unutmamak gerekir.

Nitekim bu konuda *Sabah*, *Matin* gazetesine dayandırdığı bir haberinde Avusturya tarafından Arnavutça olarak hazırlanan ve Arnavutluk'ta yayınlanan bir beyannameyi sayfalarına taşımıştır. Buna göre Avusturya hükümeti, Arnavutluk'un ilerlemesini fazlasıyla takip etmekte ve Arnavutlar için genel bir lisan oluşturulması konusunda da çalışmalar yapmıştır. Hatta bu amacını gerçekleştirebilmek için okullar dahi kurmuştur.[279] Avusturya Hükümeti'nin bu tutumu 1910 yılına gelindiğinde de devam edecektir. Hükümet bu defa Viyana'da bir Arnavut okulunun açılması konusundaki kararlılığını ortaya koyacaktır.[280] Bu tarz haberler Arnavutluk'taki Avusturya parmağını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Geçmişte olduğu gibi Meşrutiyet döneminde dahi Arnavutlar üzerinde söz sahibi olmak isteyen Avusturya, Arnavutça olarak yayımladığı bu tarz beyannamelerle sanki Arnavut halkının arkasında durduğunu göstermeyi ve onların sempatisini kazanmayı amaçlamıştır.

---

[275] "Sadr-ı azamın Tebdîli", **Tanin**, 12 Şubat 1324 [25 Şubat 1909], 2.
[276] "Selanikde Sırb Mektebleri", **Sabah**, 11 Kânûn-ı evvel 1325 [24 Aralık 1909], 3.
[277] "Rumelide Sırb Mektebleri", **Sabah**, 15 Mayıs 1326 [28 Mayıs 1910], 3.
[278] "Kilisâda Gizli Dolablar", **Tanin**, 14 Mart 1324 [27 Mart 1909], 3.
[279] "Arnavudlukda Avusturya Entrikası", **Sabah**, 30 Teşrîn-i sânî 1324 [13 Aralık 1908], 3.
[280] "Viyanada Arnavud Mektebi", **Yeni İkdam**, 23 Teşrîn-i sânî 1326 [6 Aralık 1910], 5.

Meşrutiyet döneminde yalnızca Arnavutların olduğu bölgelerde değil ülkenin genelinde yeni okulların açılması yönündeki çalışmalar devam ettirilmiştir. Örneğin mevcut darülmuallimin iptidailerinde ilkokullar için uygun öğretmenlerin yetiştirilmesinin mümkün olamayacağı anlaşıldığından içlerinde Yanya da olmak üzere Ankara, Sivas, Kastamonu, Elazığ, Musul, Kudüs, Adana, Trablusgarp, Erzurum, Bitlis ve San'a darülmuallimlerinin karma olmak üzere iyileştirilmesine ve düzenlenmesine karar verilmiştir. Ayrıca Görice, İşkodra, Şam, Van, Medine, Bağdat ve Beyrut'ta da yine aynı gerekçeyle yeniden birer ilkokul öğretmen okulunun açılması kararlaştırılmıştır. Bunların yanında miktarları her seneki ihtiyaçlara göre arttırılmak üzere olacak şekilde çeşitli vilayetlerde yirmi yedi adet rüştiye kısmının açılması da karara bağlanmıştır.[281] Basında çıkan bu yöndeki haberler hükümetin bu dönemde yeni okulların açılması için gayret gösterdiğini ve açılacak okulların seçimi konusunda Balkanlardan, Afrika'ya hiçbir ayrım yapmaksızın tespitlerde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu da iktidarın okullaşma konusunda herhangi bir ayrıma gitmeden ülke sınırları içerisindeki her noktaya ulaşmak istediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

2.1.2.5. Açılan Okulların Giderlerinin Karşılanması Meselesi

Arnavutluk'ta hükümetin girişimleriyle de olsa okullarının birer birer açılıyor olması, aynı zamanda bu okulların masraflarının karşılanması sorununu da beraberinde getirmiştir. Nitekim Berat Sancağı'nda açılan iki Arnavut okulunun giderleri petrol gazıyla ve dışarıya çıkarılan derilerden alınan çeşitli vergilerden karşılanmaktaydı ki bu uygulamaya Yanya Valiliği karşı çıkmıştır. Valilik, Berat Mutasarrıflığı'na gönderdiği yazıda okul giderlerinin karşılanabilmesi için yeni vergiler konulmasının uygun olmadığını ve buna izin verilemeyeceğini bildirmiştir.[282]

Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de Arnavutluk'ta açılan okullar konusuna duyarsız kalmadığı ve bölgedeki şubeleri aracılığıyla olaylara müdahil olduğu görülmektedir. Bununla bağlantılı olarak cemiyetin bölgedeki şubesi, Berat'ta açılan bu iki Arnavut okulun sürekliliğinin sağlanabilmesi için petrol gazından ve derilerden elde edilen gelirlerin alınmasına devam edilmesi gerektiği görüşünü ileri

---

[281] "Maârifde Islahât", **Sabah**, 6 Ağustos 1325 [19 Ağustos 1909], 2.
[282] [Berat Mutasarrıflığından Yanya Valiliğine] 27 Eylül 1324 [10 Ekim 1908], BOA. DH. MKT. 2732/47.

sürmüştür. Cemiyetin bölgedeki yerel şubesi, petrol gazı ve derilerden alınmakta olan vergilerin tüccarların arzu ve rızası ile yardım parası olarak alındığını dile getirerek, bu uygulamaya eskiden olduğu gibi şimdi de devam edilmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Cemiyet temsilcilerine göre bu uygulamadan ancak Arnavut okulları için eğitim yardımından pay ayrıldığında ve okulların idaresi için aylık bağlanıldığında vazgeçilecektir. Cemiyet yetkilileri ayrıca bu konudaki kararların üyelerinin çoğunluğunca alındığını da Berat Mutasarrıflığı'na bildirmiştir.[283] İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bölgedeki temsilcilerinin Yanya Valiliği'nin tebliğinin aksi yönünde açıklamalarda bulunması üzerine Berat Mutasarrıflığı ve Yanya Valiliği durumu aynen Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir.[284] Dâhiliye Nezareti ise Berat Kasabası'nda Arnavutça tedrisat yapmak üzere açılan bu iki okulun giderlerinin petrol gazı ile derilerin dışarıya çıkarılmasından elde edilen çeşitli vergi gelirleriyle sağlanmasına olur vermeyerek, karşı bir görüş ortaya koymuştur. Dâhiliye Nezareti'ne göre kanunla tayin olunmadıkça vergi konulmasına ve gelirlerinin toplanmasına müsaade edilemez. Bundan dolayı da durumun vilayet ve sancak meclisleriyle, vilayet genel meclisince görüşülerek usul gereğince gerekli olan işlemlerin yapılması istemiştir. Dâhiliye Nezareti ayrıca izin verilmediği müddetçe de adı geçen petrol gazı ile derilerden vergi alınmasının uygun olmadığına karar vermiş ve bu görüşünü de Yanya Valiliği'ne bir yazı ile bildirmiştir.[285] Dâhiliye Nezareti ayrıca Yanya Vilayeti'nden kendisine gönderilen yazının bir suretini çok daha önceden Maarif Nezareti'ne de göndererek bilgi paylaşımında bulunmuştur.[286]

Fakat Maarif Nezareti bu konuyla ilgili olarak kaleme aldığı cevabi yazısında, Dâhiliye Nezareti'nin görüşü yönünde değil, aksine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bölgedeki yetkililerinin düşüncelerine paralel bir görüş ortaya koymuştur. Maarif Nezareti'nin yazısında, adı geçen iki Arnavut okulun masraflarının petrol gazı ve derilerden çeşitli vergiler alınması suretiyle karşılanmasının mahalli İttihat ve Terakki Cemiyeti ile aynı mahaldeki bütün tüccarların arzusuyla gerçekleşmekte olduğuna dikkat çekilmiştir. Adı geçen okulların masraflarının yardım parası

---

[283] [Berat Mutasarrıflığından Yanya Valiliğine], 27 Eylül 1324 [10 Ekim 1908], BOA. DH. MKT. 2732/47.
[284] [Yanya Valiliğinden Dâhiliye Nezâretine], 6 Teşrin-i evvel 1324 [19 Ekim 1908], BOA. DH. MKT. 2732/47.
[285] [Yanya Vilâyetine], 26 Kanun-i sânî 1324 [8 Şubat 1909], BOA. DH. MKT. 2732/47.
[286] [Maârif Nezâretine], 25 Teşrin-i evvel 1324 [7 Kasım 1908], BOA. DH. MKT. 2650/20. Ayrıca bkz. [Maârif Nezâretine], 25 Teşrin-i evvel 1324 [7 Kasım 1908], BOA. DH. MKT. 1076/21.

payından sağlanması halinde bu uygulamadan vazgeçileceği yönündeki görüşlerin bir kez daha hatırlatıldığı yazıda, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi gereğince yönetimleri mahallerine ait olan ilkokul ve benzeri okullar için yardım parası paylarından ödenek verilemeyeceği bildirilmiştir. Bundan dolayı da adı geçen okulların idareleri için halkın iyi niyetiyle ve rızasıyla alınmakta olan vergilerin yardımdan başka bir şey olamayacağı ifade edilmiştir. Aynı yazıda bu uygulamanın bir sakıncasının olmadığı, değişik mahallerde bu tarz uygulamaların örneklerinin de bulunduğu dile getirilerek ahalinin arzusu dairesinde vergilerin toplanması ve okulların masraflarının karşılanmasına izin verilmesi gerektiği yönünde görüş beyan edilmiştir.[287] Arnavut okullarının giderlerinin karşılanması konusunda Maarif ve Dâhiliye Nezaretlerinin görüş ayrılığı içinde olduğu görülmektedir. Diğer yandan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bölgedeki yerel yetkililerince Arnavut okullarının giderlerinin karşılanması için petrol gazı ile ihraç edilen derilerden çeşitli vergiler alınması konusunda cemiyet merkezinden hiçbir tepkinin gelmemesi de gözlerden kaçmamaktadır.

İkinci Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamında okulların yanı sıra ayrıca çok sayıda Arnavut kültür derneklerinin de açıldığı unutulmamalıdır. Açılan bu derneklerin girişimiyle Arnavutça kitap ve gazetelerin de yayımlanmaya başladığı görülmektedir. Tüm bunlar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Arnavutlar arasındaki iyi ilişkilerin ya da işbirliğinin birer göstergesi olarak kabul edilse de aslında cemiyet, daima bu dernekleri kontrol altında tutmayı amaçlamıştır. Bunun için de Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde içinde az sayıda ittihatçı subayın da yer aldığı ve çoğunluğu Arnavut üyelerden oluşan Osmanlı İttihat Cemiyetlerini kurdurmuştur. Diğer yandan Arnavutça eğitimi engellemek için Müslüman Arnavut muhalefetini de gizliden gizliye bu yönde desteklemeyi ihmal etmemiştir. Buna karşılık Arnavut milliyetçiler tarafından tamamen milliyetçi emellere hizmet etmek üzere çok sayıda gizli Arnavut cemiyetlerinin kurulması ve bu faaliyetleri yürütenlerin aynı zamanda cemiyet üyeleri olmaları iki kesim arasında görülen işbirliğinin aslında görüldüğü gibi olmadığını ve içten içe çatışmacı bir özellik taşıdığını göstermektedir.[288]

---

[287] [Dâhiliye Nezâretine], 13 Kanun-i sânî 1324 [26 Ocak 1909], BOA. DH. MKT. 2732/47. Ayrıca bkz. [Dâhiliye Nezâretine], 13 Kanun-i sânî 1324 [26 Ocak 1909], BOA. MF. MKT. 1076/21.
[288] Bozbora, "**Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi**", 581.

2.1.2.6. İkinci Abdülhamit'in Arnavutlara İhsanda Bulunması

İkinci Abdülhamit'in bu dönemde Arnavutluk'taki eğitim faaliyetlerine maddi destek sağladığı görülmektedir. 1908 yılı Ağustos'unda Manastır Arnavut Kulübü delegeleri Arnavutluk'ta eğitimin yaygınlaşmasına, ilerlemesine ve yükselmesine hizmet etmek amacıyla Manastır merkezinde bir Arnavut kulübü kurduklarını ifade ederek bu tarz hayırlı faaliyetlere kutsal bir hatıra olmak üzere Sultanın da ihsanda bulunmasını talep etmişlerdir. Sultan İkinci Abdülhamit, Manastır Arnavut Kulübü delegelerinin bu talebini olumlu karşılamış ve Saray'ın gelir giderlerine bakan Hazine-i Hassa Nezareti'ne talimat vererek adı geçen kulübe yüz lira ihsanda bulunulması talimatını vermiştir. [289] Sultan İkinci Abdülhamit bu girişimiyle bir anlamda Arnavutların gönlünü almayı da bilmiştir.

Fakat aynı yılın Ekim ayı içerisinde Sadaret makamından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen talimatta, padişahın ihsanını elde edebilmek için -Yanya Maarif ve Teavün Arnavut Kulübü Heyet-i İdaresi Reisi Ziya imzasıyla- Yanya'dan kendilerine bir telgrafın arz edildiği ve bu gibi müracaatların devam etmekte olduğunun hatırlatıldığı görülmektedir. Sadaretin yazısında bu yöndeki taleplerin tamamını kabul etmenin doğal olarak mümkün olmadığı ifade edilerek, bu tarz talepler konusunda yerel yetkililerin çözüm bulması istenmiştir. Dâhiliye Nezareti de yaklaşık on günlük bir süre zarfında Sadrazamlığın bu talimatını Yanya Vilayeti'ne iletmiştir.[290] Fakat Yanya Maarif ve Teavün Arnavut Kulübü'nün talebinin karşılanıp karşılanmadığı ve Manastır Arnavut Kulübü gibi padişahın lütfuna nail olup olamadığı tespit edilememiştir.

Bu dönemde İkinci Abdülhamit'in yanı sıra hükümetin de Arnavutlara eğitim desteği sağladığı görülmektedir. Nitekim hükümet 1909-1910 eğitim öğretim yılı başlamadığı halde Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdeki okullara zaman zaman yardımlarda bulunmaktaydı. Bu bağlamda Maarif Nezareti Yanya vilayetindeki ilkokullara beş bin lira gibi bir yardımda bulunurken, aynı zamanda öğretmen okulu için de farklı bir ödemenin yapılacağını vilâyete bildirmişti. [291]

[289] [Manastır Arnavud Kulübü], 1324 [1908], BOA. Y. PRK. AZJ. 54/46.
[290] [Dâhiliye Nezareti ve Yanya Vilâyetine], 1324 [1908], BOA. DH. MKT. 2629/65.
[291] **Tanin**, 19 Ağustos 1325 [1 Eylül 1909], 4.

Ayrıca İpek ve İşkodra gibi önemli şehirlerdeki okullarda idadi bölümlerinin açılabilmesi için gerekli olan ödeneği bu şehirlere göndermişti.[292]

İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında açılan yeni okullara devletin yanı sıra halkın da maddi yardımlarda bulunduğu görülmektedir. Bu yöndeki katkının daha ziyade halkın ileri gelenlerinden ve ekonomik durumları iyi olan kişilerden geldiği anlaşılmaktadır. Resne'de açılması kararlaştırılan ilkokul ve ortaokul için gerekli olan kitap ve kırtasiye malzemelerinin merhum Halim Paşa'nın kızı Prenses Zehra Hanım ve eşi Ali Rıfat Bey tarafından karşılanmasının taahhüt edilmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Çiftin bununla da yetinmeyerek ayrıca elli lira nakdi para yardımında da bulunduğu anlaşılmaktadır. Resne'deki okul için yapılan yardımlar bununla sınırlı kalmamıştır. Bu kez Tiran eski eşraflarından olup başkentte ikamet etmekte olan Aziz Paşa da eğitime destek olabilmek amacıyla elli liralık bağışta bulunmuştur.[293] Bu tarz haberler devletin yanı sıra varlıklı ailelerin de eğitim konusunda desteklerini esirgemediklerini göstermesi açısından önemlidir. Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdeki okullara yardımda bulunan kişilerin yalnızca Arnavutlarla sınırlı kalmadığı görülmektedir. Kendileri Arnavut olmadıkları halde Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdeki okullara destek sağlayan kişilerin olması, imparatorluğu oluşturan farklı unsurlar arasındaki birlikteliği göstermesi açısından önem arz etmektedir.

2.1.2.7. Arşiv Belgelerine Göre Arnavutça Öğretim Talepleri

İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde Arnavut okullarının açılmaya başlanması, devletin resmi yazışmalarına da konu olmuştur. Nitekim Meşrutiyet'in ilanının üzerinden henüz birkaç hafta geçmişti ki bu şehirlerden bir tanesi olan Avlonya'da, Müslüman ve gayri Müslim binlerce kişinin katılımıyla Arnavutça tedrisat yapmak üzere bir okulun açılışı gerçekleştirilmiştir. Açılış esnasında gerek Müslüman gerekse gayri Müslim bazı kişilerce Arnavutça olarak konuşmalar yapılmış, Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesinin bir sonucu olarak tüm bu yaşananlardan dolayı bütün halkın

---

[292] "Mekteb-i İdâdiye Tesîsi", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 16 Eylül 1909, 8.
[293] "Bir Eser-i Hamiyyet Daha", **Sabah**, 6 Ağustos 1325 [19 Ağustos 1909], 3.

sevinç ve heyecan içinde oldukları görülmüştür.[294] Avlonya'da yaşanan bu gelişmeler Dâhiliye Nezareti'nce değerlendirilmiş ve Arnavut diliyle öğretim yapılmasının önceleri yasak edilmiş olduğu hatırlatılarak, halen bu yasağın devamına gerek olmadığı yönünde kanaat bildirilmiştir. Öğretimin Kanun-i Esasi dairesinde serbest olduğu ifade edilerek, bundan dolayı da yaşananlara söylenecek bir şeyin olmadığı Sadrazamlık makamına görüş olarak arz edilmiştir.[295]Sadrazam tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen cevapta ise Arnavutça tedrisat yapmak üzere Avlonya'da açılan okul hakkında Yanya Vilayeti'nden [Avlonya Kaymakamlığı'ndan] gönderilen yazının, bilgi amacıyla süratle Maarif Nezareti Vekâleti'ne tebliğ edilmesi istenmiştir.[296] Nitekim çok geçmeden Dâhiliye Nezareti de bildirildiği şekilde Yanya Vilayeti'nden gönderilen yazıyı Maarif Nezareti Vekâlet'ine göndererek, bakanlığı yaşanan gelişmelerden haberdar etmiştir.[297] Meşrutiyet'in ilanı sonrasında eğitim alanında Arnavutluk'ta yaşanan gelişmelere Türk basını duyarsız kalmamış ve bölgeye ait haberlere gazete sütunlarında yer vermiştir. Nitekim *Tanin* gazetesi bu konuyla ilgili olarak Viyana gazetelerine dayandırdığı bir haberinde Avlonya ve Tiran'da okulların açılmakta olduğunu, saçlı sakallı kişilerin dahi bu okullara başladıklarını okuyucularına aktarmıştır.[298]

Diğer yandan Meşrutiyet'in ilanından henüz bir ay geçmiş olmasına rağmen Arnavutluk'ta açılan okulların yanı sıra, açılmak istenilen okul taleplerinin de dile getirildiği görülmektedir. Bununla ilgili olarak Manastır Vilayeti sınırları içerisinde kalan Görice Livası'nın Kolonya Kazası'na bağlı Butka Köyü'nde, Türkçe ve Arnavutça olarak tedrisat yapmak üzere bir ilkokul kısmının açılması isteğinin bildirildiği ifade edilmiştir. Adı geçen köyün yanı sıra komşu dört köyün halkı adına da dile getirilen talepler arasında, Türkçe ve Arnavutça dillerini bilen bir öğretmenin tayin edilmesi ve maaşının eğitim gelirlerinden ödenmesi talepleri de yer almıştır. Ayrıca okul adına gerekli olan diğer ihtiyaçların temin edildiği ve okulun hazır hale getirildiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine Manastır Valiliği'nce, adı geçen okulun Butka Köyü'nde açılması ve öğretmenlerine de Dersaadet'e ait eğitim payından aylık

---

[294] [Avlonya Kaymakamlığından], 1324 [1908], BOA. BEO. 3389/254155.
[295] [Sadr-ı a'zamlık Makâmına], 1324 [1908], BOA. DH. MKT. 1288/30.
[296] [Dâhiliye Nezâreti Âliyesine], 1324 [1908], BOA. DH. MKT. 1288/30.
[297] [Maârif Nezâreti Vekâlet-i Âliyesine], 1324 [1908], BOA. DH. MKT. 1288/30.
[298] **Tanin**, 14 Ağustos 1324 [27 Ağustos 1908], 4.

bağlanması talepleri Maarif Nezareti’ne sunulmuş ve isteklerin uygunluğu konusunda görüş talep edilmiştir.[299]

Maarif Nezareti’nden yaklaşık üç aylık bir sürenin sonunda gönderilen cevapta ise adı geçen ilkokulun açılması konusuna değinilmekten ziyade ödenek konusunun ele alındığı görülmüştür. Nezareti’n yazısında bu okulun, bulunduğu mahallinin yönetiminde olması gereken okullardan olduğu ve bu çeşit okullara eğitim payından ödenek verilmesi uygun olmayacağından dolayı da ödenek taleplerinin desteklenemeyeceği kararı iletilmiştir.[300] Bu dönemde Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde Arnavutça olarak eğitim yapacak okulların açılması taleplerinin her geçen gün arttığı görülmüştür. Nitekim 1908 yılı Eylül ayının ilk çeyreğine gelindiğinde Yanya Vilayeti’ne bağlı bazı yerleşim yerlerinde Arnavut diliyle tedrisat yapacak okulların açılması yönündeki talepler dillendirilmeye başlamıştır.[301] Yanya Vilayeti’nce Maarif Nezareti’ne iletilen bu talepler, nezaretçe Rumeli Vilayeti Genel Müfettişliği’ne iletmiş ve müfettişliğin bu konudaki bilgi ve görüşlerinin kendilerine süratle bildirilmesi istenmiştir.[302] Yapılan yazışmalardan Yanya Valiliği’nin yaşanan gelişmeleri yalnızca Maarif Nezareti’ne bildirmekle kalmadığı ayrıca Dâhiliye Nezareti’ni de bildirdiği anlaşılmaktadır. Valiliğin yazısında, alfabe konusunun yanı sıra yeni atanan Ergeri Mutasarrıfı’nın etkili çalışmalarına da değinildiği görülmektedir. Yazıda tedrisat meselesi mevcut sıcaklığını korurken, Ergiri Kazası’ndaki okulların düzenlenmesine çalışılmasının önemine değinilmiş ve özellikle de orada inşasına başlanılan ve halkın artık yardım parası vermemesinden dolayı yarım kalmış olan idadinin süratle tamamlanmasına önem verilmesinin gerekliliği dile getirilmiştir. Kaza Kaymakamı’nın verdiği hesaba göre adı geçen okulun bin beş yüz liraya tamamlanabileceği hatırlatılan yazıda paranın, maksadının önemine göre cüz’i olduğu ifade etmiştir. Durumun Maarif Nezareti’ne de bildirilerek izin verilmesinin önemle arz edildiği dile getirilen valilik yazısında, arz edilen görüşlere destek talep edilerek ihsan da bulunulması istirham

---

299 [Maârif Nezâreti Celîlesine], 1324 [1908], BOA. MF. MKT. 1085/38.
300 [Manastır Vilâyeti Âliyesine], 1324 [1908], BOA. MF. MKT. 1085/38.
301 [Maârif Nezâreti Celîlesine], 1324 [1908], BOA. MF. MKT. 1076/21.
302 [Rumeli Vilâyeti Umûmî Müfettişliğine], 1324 [1908], BOA. TFR. İ. MKM. 32/3101. Ayrıca bkz. 1324 [1908], BOA. MF. MKT. 1076/21.

edilmiştir.[303] Yanya Valiliği'nce Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bu telgraf, Dâhiliye Nazırı'nın imzasıyla iki gün içerisinde Maarif Nezareti'ne iletilmiştir. Telgrafta, dile getirilen taleplerin önemine binaen gereğinin süratle yapılması konusunda Maarif Nezareti'nin görüşleri sorulmuş ve bu konuda gayret göstermesi talep edilmiştir.[304] Maarif Nezareti de durumu Rumeli Vilayeti Genel Müfettişliği'ne iletmiş ve bahsi geçen konularda gereğinin süratle yapılması, kendilerinin de bilgilendirilmesi temennisini dile getirmiştir.[305]

Maarif Nezareti'nden gönderilen gerek 10 Eylül 1908 gerekse 17 Eylül 1908 tarihli telgraflara, Rumeli Vilayeti Genel Müfettişliği 22 Eylül 1908 tarihinde uzun bir cevap yazmıştır. Önemli değerlendirmelere yer verilen müfettişliğin cevabi telgrafında, Arnavut diliyle tedrisat yapılması için okul açılması arzusunun uzun yıllardan beri Güney Arnavutluk'un çoğu kısmında; Kuzey Arnavutluk'un ise bazı taraflarında son derece şiddetle mevcut olduğu, bu isteğe karşı koymanın ve direnmenin de mümkün olmadığı görüşü dile getirilmiştir. Rumeli Vilayeti Genel Müfettişliği yazısının devamında, geçmiş yönetim döneminde Arnavutça tedrisata ve adı geçen dilde basılmış zararlı olmayan eserlerin kullanımıyla, dolaşımına dahi engel olunmaya çalışıldığı; buna rağmen ne tedrisata ne de basılmış kitapların kullanımına ciddi biçimde engel olunamadığı aktarılmıştır. Ayrıca bazı yerlerde hükümetin gözü önünde aleni olarak, bazı yerlerde ise hükümetin haberdar olamayacağı şekilde gizli olarak tedrisat yapılmış olduğu hatırlatılmıştır. Osmanlı ülkesinde yerleşmiş bulunan İslam kavimlerinden Arapların, Hıristiyan unsurlardan ise Rum, Bulgar, Sırp, Ulah ve Ermenilerin kendi dillerinde öğretim görmelerine izin verildiği halde sadece Arnavutlar hakkında böyle bir istisnai davranışın yapılmış olmasının Arnavutlar için bir gücenme ve darılma sebebi olduğu dile getirilmiştir. Bundan dolayı da Arnavutluk'ta ayrı bir yönetim oluşturulması fikrine kalkışıldığı; değişik yerlerde çeteler oluşturulduğu ve fiilen saldırılara dahi başlanıldığı aktarılmıştır. Kanun-i Esasi'nin hükmünü yeniden kazanması, yani yeniden yürürlüğe girmesi üzerine bu tarz zararlı girişimlerin şeklinin ve esasının değiştiği

---

[303] [Dâhiliye Nezâreti Celîlesine], 1324 [1908], BOA. DH. ŞFR. 404/133. Ayrıca bkz. 1324 [1908], BOA. MF. MKT. 1076/21.
[304] [Maârif Nezâretine], 1324 [1908], BOA. MF. MKT. 1076/21. Ayrıca bkz. 1324 [1908], BOA. DH. MKT. 1295/41.
[305] [Rumeli Vilâyeti Müfettişliğine], 1324 [1908], BOA. TFR. İ. MKM. 32/3101. Ayrıca bkz. 1324 [1908], BOA. MF. MKT. 1076/21.

ifade edilen yazıda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Arnavutları Osmanlı birliği dairesine alarak millete ve Osmanlı memleketine bu şekilde büyük bir hizmet yaptığı dile getirilmiştir.

Rumeli Müfettişliği yazısının son kısmında ise Arnavutça tedrisat konusunda tavsiye niteliğinde önemli değerlendirmelerde bulunulmuştur. Arnavutça tedrisatın engellenmesinin eskiden mümkün olamamışken, Kanunun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulmasından sonra engellenmesine devam etmenin asla akıllıca ve uygun olamayacağı ifade edilmiştir. Hükümet tarafından bu konuda kabul edilecek zorlayıcı tedbirlerin faydalı olması şöyle dursun, aksine çok büyük müracaatları ve güçlükleri doğurmasının muhtemel olduğu vurgulanmıştır. Bu sebeple de Arnavutların bu arzusunun desteklenmesinin ve hikmet gereği olduğu bildirilmiştir. Fakat yazıda dikkat çeken bir konu ise Arnavutça tedrisatın ilkokullar ve özel okullarla sınırlandırılması, rüştiyeler ve idadiler ile yüksekokullarda yapılacak tedrisatın devletin resmi diliyle yapılması gerekliliğinin vurgulanmış olmasıdır.[306] Rumeli Müfettişliği'nin bu telgrafı, Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde ve olayların en yakınında görev yapan devletin en üst seviyedeki organlarınca kaleme alınmış olması sebebiyle önem arz etmektedir. Telgrafta, Arnavutça eğitim konusunda bakanlığa çok önemli tavsiyelerde bulunulmuş ve bu konuda bakanlığı yönlendirici nitelikte çok değerli görüşlere yer verilmiştir.

1908 yılı Eylül'ünde Yanya Vilayeti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen bir yazıda ise tedrisat[307] programına Arnavut dilinin dâhil edilmesi konusunun ele alındığı görülmektedir. Vilayetin yazısında ilkokullarda her kavmin anadillerini tahsil etmesinin Kanun-i Esasi gereği olduğu ve bu haktan Arnavutların da doğal olarak faydalanmalarının aşikâr olduğu ifadelerine yer verilmiştir. Yazıda ayrıca Yanya Vilayeti Maarif Müdürlüğü'nün görüşleri de aktarılmıştır. Buna göre birinci dereceli okulların öğrenim sürelerinin altı sene olması ve bu okullarda lisâni Osmânîden

---

[306] [Maârif Nezâretine], 1324 [1908], BOA. TFR. İ. MKM. 32/3101.

[307] Tedrîsât, kelime anlamı olarak öğretim anlamına gelmektedir ve tez çalışması içerisinde bu anlamıyla kullanılmıştır. Bilgi için bkz. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, yay. haz. Aydın Sami Güneyçal, 17. bs. (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2000), 1055. Tedrîsât, İngilizcede ise "instruction" (öğretme, öğrenim, eğitim, talim, bilgi verme) anlamlarıyla kullanılmaktadır. Bkz. **Türkçe/Osmanlıca-İngilizce Redhouse Sözlüğü**, tah. hey. V. Bahadır Alkım, Nazime Antel, Robert Avery ve diğ. 20. bs. (İstanbul: Sev Yayıncılık, 20144) 1119. Ayrıca bkz. **İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü**, ed. Robert Avery, Serap Bezmez ve diğ. 33. bs. (İstanbul: Sev Matbaacılık ve Yayıncılık, 2002), 511.

başka öğrencilerin ana dillerini de öğrenmeleri gerektiği, fakat yüksekokullardaki öğretimin lisân-ı resmi ile yapılmasının doğal olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca ana dilin ilerlemesinin ve gelişiminin özel okullarla da sağlanabileceği hatırlatılarak, bu yönüyle konunun her kavmin fertlerinin istek ve arzularına bırakılmasının devlet idare hukuku açısından adil ve uygun olacağının Vilayet Maarif Müdürlüğü'nce ifade edildiği aktarılmıştır. Yanya Vilayeti'nin yazısı, olagelen taleplerin kabul edilip yerine getirilmesine izin verilmesi temennisi ile son bulmuştur. Manastır Maarif Müdürlüğü'nün Maarif Nezareti'ne gönderdiği yazıda ise Arnavutça eğitim ve öğretmen ihtiyacı konularına değindiği görülmektedir. Maarif Müdürlüğü yazısında, 1908 yılı Eylül'ünde Nezaret tarafından kendilerine gönderilen talimatta Arnavutçanın ilkokullarda ve ortaokullarda tedris olunacağının kendilerine yazıldığı hatırlatılarak, okulların açılmasıyla birlikte Arnavutçanın öğretimine başlanılmak üzere gerekli olan öğretmenlerin şimdiden mahallerince seçilip seçilemeyeceği sorusuna yer verilmiştir.[308]

Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde bulunan maarif müdürlerinden ayrı olarak ayrıca valilerin de bu konularla ilgili olmak üzere zaman zaman Maarif Nezareti ile doğrudan yazışmalar yaptıkları tespit edilmiştir. Nitekim 1908 yılı Kasım ayında Selanik Valiliği'nce, Maarif Nezareti'ne gönderilen bir yazıda mevcut dönem içerisinde ders programlarında yapılacak değişikliklerin zaman alacağından içerisinde bulunulan yıl içinde eski ders programlarının takip edilmesi gerektiği görüşünün bakanlıkça, Selanik Maarif Müdürlüğü'ne bildirildiği hatırlatılmıştır. Yazının devamında Arnavutçanın 1908 yılı ders programlarına dâhil edilemeyecek olmasından kaynaklanan ve 28 Arnavut lise öğrencisi tarafından kendilerine iletilen taleplere yer verilmiştir. Arnavut öğrenciler taleplerinde, Meşrutiyet devrinde dahi kavim olarak hakları konusunda Rum ve Bulgarlardan geri bırakılmalarının kendilerini son derece ümitsizliğe sevk ettiğini dile getirerek, öğretilmekte olan Rumca ve Bulgarca gibi Arnavutçanın da öğretimine başlanılmasını istemişlerdir. Aksi takdirde kendilerinin de hiç ihtiyaç duymadıkları iki dilin [Rumca ve Bulgarcanın] derslerine kesinlikle katılmayacaklarını ifade etmişlerdir. Aynı öğrenciler ayrıca Arnavutçayı öğrenebilmek için Arnavut kulüplerine her gün ikişer

[308] [Maârif Nezâretine], 1324 [1908], BOA. MF. MKT. 1076/21.

saat devam etmeye mecbur olacaklarını, eşitliğin sağlanabilmesi için ders programının düzeltilmesini ya da okuldan vazgeçmelerine sebebiyet vermemek için günde ikişer saat olacak şekilde Arnavut kulüplerine devam etmelerine izin verilmesini talep etmişlerdir. Öğrencilerin bu taleplerini Maarif Nezareti'ne ileten Selanik Valiliği, Nezaret tarafından kendilerine sonradan gönderilen yazıda Arnavutçanın öğretilmesi konusunda bir netlik olmadığını ifade etmiştir. Seçmeli dillerin öğretilmesi için o tarihe kadar ikişer saatin ayrılmış olduğu ve Selanik İdadisi'nde Rumca ve Bulgarca derslerinin öğretilmekte olduğu hatırlatılarak, hangi dillerin öğretilmesi gerektiği konusunda Vilayet Maarif Müdüriyetinin, bakanlıktan görüş alınmasını kendilerinden talep ettiği dile getirilmiştir. Bundan dolayı Selanik Valiliği olarak bu konuda Maarif Nezareti'nin görüşlerini beklediklerini ve kendilerinin haberdar edilmesini talep ettiklerini bakanlığa arz etmişlerdir.[309]

Gerek Manastır Maarif Müdürlüğü'nün, gerekse Selanik Valiliği'nin Maarif Nezareti'ne gönderdikleri yukarıdaki yazılar incelendiğinde, Arnavutçanın ders programlarına dâhil edilmesi konusunda bakanlığın her iki vilayete gönderdiği yazılarda farklılık olduğu görülmektedir. Şöyle ki Manastır Maarif Müdürlüğü 1908 yılı Eylül ayında Maarif Nezareti'nce kendilerine gönderilen yazıda, Arnavutçanın ilkokullarda ve ortaokullarda tedris olunacağının bakanlıkça kendilerine yazıldığını dile getirmiştir. Diğer yandan aynı yılın Kasım ayında Selanik Valiliği'nce, Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda ise mevcut dönem içerisinde ders programlarında yapılacak değişikliklerin zaman alacağından dolayı içerisinde bulunulan yıl içinde eski ders programlarının [Arnavutça dâhil edilmeden] takip edilmesi gerektiği görüşünün Maarif Nezareti'nce kendilerine bildirildiği ifadelerine yer verilmiştir. Bu ifadeler Maarif Nezareti'nin 1908 yılı Eylül ayı ile aynı yılın Kasım ayı arasında Arnavutça tedrisat konusunda farklı görüşler dile getirdiğini göstermektedir. Fakat yaşanan görüş ayrılığı Arnavutçanın öğretilmesi konusunda olmayıp, bunun ders programlarına ilave edilmesi zamanı konusunda yaşanmıştır. Yazışmalardan çıkan sonuca göre bakanlık, Arnavutçanın öğretilmesi konusunda kararlıdır. Karışıklık ise bu dilin öğretilmesinin hangi dönem içerisinde ders programlarına dâhil edileceği

[309] [Maârif Nezâretine], 1324 [1908], BOA. MF. MKT. 1076/21.

konusunda yaşanmaktadır. Nitekim bakanlık 1909 yılının ilk ayına gelindiğinde bu gibi taleplerde topu yerel yetkililere atacaktır.

1908 yılı sonlarına gelindiğinde Arnavutçanın ders programlarına dâhil edilip edilmemesi konusundaki karışıklığın sadece Selanik ile sınırlı kalmadığı görülmektedir. Nitekim Yanya Vilayeti Maarif Müdürlüğü de bakanlığa gönderdiği bir yazısında, Arnavutçanın Kosova, Manastır ve Yanya vilayetlerindeki okulların ders programlarına dâhil edildiğinin bazı gazetelerde ilan edildiğine değinerek, bilakis adı geçen dilin okullarda öğretimine henüz başlanılmamasından dolayı vilayet merkezinden ve çevre yerleşim yerlerinden şikâyetlerin birbiri ardına geldiğini ifade etmiştir. Yanya Vilayeti Maarif Müdürü yazısında, soruşturma yapmanın mümkün olmadığı gibi dilin öğretilmesi konusunda ücretsiz olarak bunun sağlanabileceği şeklinde her taraftan beyanatların da olduğunu dile getirilerek, şikâyet ve müracaatlara son vermek üzere gereğinin süratle kendilerine bildirilmesini bakanlıktan istirham etmiştir.[310] Maarif Nezareti ise 1909 yılı ilk ayında Yanya Maarif Müdürlüğü'ne gönderdiği cevabi yazısında topu adeta vilayete atmış, Arnavutçanın nerelerde ve hangi derecedeki okulların ders programlarına eklenmesinin uygun olacağının mahallerince etraflıca ele alınarak değerlendirilmesini istemiştir.[311]

Arnavutçanın ders programlarına dâhil edilip edilmemesi konusunda Selanik ve Yanya vilayetleri gibi Manastır Vilayeti'nin de ikilem içerisinde kaldığı görülmektedir. Manastır Valiliği'nce Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda, vilayet sınırları içerisindeki dört idadi ile on sekiz rüştiyede Arnavutçanın öğretilmesinin gerekli olup olmadığı bilinemediğinden bahisle, maaş miktarlarının belirlenmesinde de tereddütler yaşandığı dile getirilmiştir.[312] Manastır Vilayeti Maarif Müdürlüğü'nce, Maarif Nezareti'ne gönderilen bir başka yazıda ise vilayet sınırları içerisinde bulunan bir idadinin Arnavut öğrencilerince kendilerine iletilen taleplere yer verilmiştir. Buna göre Arnavut öğrencilerin tamamı eskiden beri öğretile gelen seçmeli diller arasına Arnavutçanın da dâhil edilerek kendilerine öğretilmesini talep etmişlerdir. Manastır Maarif Müdürlüğü'nün yazısının devamında ayrıca adı geçen

[310] [Maârif Nezâretine], 1324 [1908], BOA. MF. MKT. 1089/65.
[311] [Yanya Maârif Müdürlüğüne], 1324 [1908], BOA. MF. MKT. 1091/20.
[312] [Maârif Nezâretine], 1324 [1908], BOA. MF. MKT. 1076/21.

dilin ücretsiz olarak öğretilmesi konusunda taleplerin bulunduğu ve bundan dolayı da her hangi bir ücretin ödenmesine gerek olmadığı bildirilmiştir. Yazının son kısmında ise, bu şartlar altında Arnavutçanın öğretimine başlanılmasının caiz olup olmadığının kendilerine bildirilmesi talep edilmiştir. [313] Bu yazışmalar Arnavutça tedrisat konusunda bölgedeki yöneticilerin kafalarının hâlâ karışık olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde Yanya Maarif Müdürlüğü'nce bakanlığa gönderilen bir başka yazıda da okullarda Arnavutçanın tedrisi konusundaki başvuruların arttığı dile getirilerek, bu konuda yeniden ödenek verilmesine bütçenin izin vermediği ifade edilerek ve gereğinin yapılması arz edilmiştir. [314] Yukarıdaki yazışmalardan ilkokullar ve ortaokullar düzeyinde olmak üzere Arnavutçanın öğretimi konusunda Maarif Nezareti'nin 1908 yılı Eylül'ünde izin verdiği anlaşılmaktadır. Fakat bölgedeki maarif müdürlüklerince Maarif Nezareti'ne gönderilen telgraflardan bu dersi verecek öğretmenlerin temini ve ücretlerinin ödenmesi konularında sıkıntılar yaşandığı anlaşılmaktadır. Arnavutçanın ders programlarına dâhil edilmesi konusunda Yanya Maarif Müdürlüğü'nün yanı sıra, Yanya Valiliği'nce de Maarif Nezareti'nden görüş talep edilmiştir. 1908 yılının son günlerinde valilikçe nezarete gönderilen yazıda, Ergiri İdadisi Fransızca öğretmenliğine Arnavutça öğretmenliğini de ifa etmek üzere bir atamanın yapıldığının Ergiri Mutasarrıflığı'nca kendilerine bildirildiği aktarılmıştır. Yazının devamında okulların ders programlarına dâhil edilmesi konusunda her taraftan taleplerin geldiği Arnavutça için henüz bir emrin gelmediği hatırlatılarak, bu konuda yapılması gerekli olan işlemlerin kendilerine bildirilmesi talep edilmiştir.[315] Yanya Maarif Müdürlüğü'nden, Maarif Nezareti'ne gönderilmiş olan bir başka yazıda ise anadil konusu ele alınmıştır. Yanya Maarif Müdürü Mehmet Bey tarafından kaleme alınan yazıda, sancak ve vilayet merkezlerinde halk arasında konuşulan dillerin çoğalmasından dolayı anadilin yalnızca birinci derece okulların programlarına dâhil edilmesinin uygulanmasında güçlükler yaşanacağını dile getirilmiştir. Buna rağmen [anadilin] idadilerde uygulanması gerektiği takdirde, seçmeli ders şeklinde okutulmasının uygun olacağı görüşü ileri sürülmüştür.[316]

---

313 [Maârif Nezâretine], 16 Teşrin-i sânî 1324 [29 Kasım 1908], BOA, MF. MKT. 1076/21.
314 [Maârif Nezâretine], 25 Teşrin-i evvel 1324 [7 Kasım 1908], BOA, MF. MKT. 1076/21.
315 [Maârif Nezâretine], 9 Kanun-i evvel 1324 [22 Aralık 1908], BOA, MF. MKT. 1076/21.
316 [Maârif Nezâretine], 17 Eylül 1324 [30 Eylül 1908], BOA. MF. MKT. 1076/21.

Yukarıdaki telgrafta anadilin sadece bir lisanla sınırlı olmadığına, halk arasında konuşulan dillerin çeşitli ve sayılarının da her geçen gün artmakta olduğuna değinildiği görülmektedir. Ayrıca anadilde eğitimin uygulamaya konulmasıyla çeşitli güçlüklerin ortaya çıkmasının muhtemel olduğu dile getirilerek, bu uygulamanın idadilerde tatbik edilmesi halinde dersin seçmeli olarak programa dâhil edilmesinin uygun olacağı görüşüne yer verilmiştir. Yanya Maarif Müdürlüğü'nün bu telgrafı, Maarif Nezareti Meclis-i Kebir-i Maarif İlmiye Dairesi'nde görüşülmüştür. Görüşmede ülkedeki kavimlerin farklılığına vurgu yapılmış ve bunun doğal bir sonucu olarak da dillerin birden çok olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca şimdiye kadar öğretile gelen dillerden başka bir dilin idadi okullarının programlarına dâhil edilmesinin ise izin alındıktan sonra uygulanmasının mümkün olabileceği görüşünün benimsendiği bildirilmiştir. İlmiye Dairesi üyeleri yaptıkları değerlendirmelerde rüştiyelerin de ilkokul seviyesinde olduklarını kabul ederek, adı geçen okullarda arzu edildiği biçimde ders programlarına zarar verilmemek üzere Arnavut lisanının talim ve tedrisine öğretmenlerin süratle seçimine müteakip başlanılmasına karar vermiştir. Fakat öğretmen maaşlarının karşılanması konusunda ise ücretin adı geçen yerleşim yerlerince sağlanması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca buyruğun telgrafla Yanya, İşkodra, Kosova, Manastır ve Selanik maarif müdürlüklerine bildirilmesine oybirliğiyle karar verilmiştir. Bu kararlar kaleme alındığında tarihler 1909 yılının ilk ayını göstermektedir. İlmiye Dairesi üyeleri yaptığı değerlendirmede ayrıca idadilerde lisanlar dersi arasında Arnavut dilinin de tedrisine karar vermiştir. Bu dersi vermek üzere atanacak öğretmenler için gerekli olan aylık maaş ödeneği hakkında muhasebe birimince gerekli olan işlemin yerine getirilmesi ve öğretmenlerin hemen seçilmesiyle birlikte öğretime başlanılması kabul edilmiştir. Bunların gereğinin yerine getirilebilmesi için de kararların Yanya, İşkodra, Kosova, Manastır ve Selanik maarif müdüriyetlerine telgrafla haber verilmesi kararlaştırılmıştır.[317] Bu kararlar kaleme alındığında tarihler 1909 yılının ilk ayını göstermektedir. Maarif Nezareti İlmiye Dairesi'nin yukarıdaki kararlarından ilkokullarda ve ortaokullarda Arnavut lisanının öğretilmesinin serbest olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Ancak bu dersi verecek ilkokul ve ortaokul öğretmenlerinin

[317] [Maârif Nezâreti İlmiyye Dairesi], 27 Kanun-i evvel 1324 [9 Ocak 1909], BOA. MF. MKT. 1076/21.

ücretlerinin yerel halkça karşılanmasına, liselerde ise öğretmen ücretlerinin devlet tarafından ödenmesine karar verildiği anlaşılmaktadır. Fakat Maarif Nezareti İlmiye Dairesi'nin Arnavutçanın iptidaiye ve rüştiyelerde öğretilmesine izin vermesi, bazı Müslüman ve Ortodoks Arnavutlarca tepkiyle karşılamıştır. Nitekim İşkodralı Müslümanlar Osmanlıca dışında bir dili tanımadıklarını açıklamışlar ve Arnavutçanın okullarda öğretilmesine karşı çıkmışlardır. Yunan eğilimli olan Ortodoks Arnavutlar da Rum Ortodoks Kilisesi'nin teşvikiyle Arnavutça eğitime karşı cephe almışlardır.[318]

2.1.2.8. Arnavutça Dersleri için Öğretmen İhtiyacı Meselesi

Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Arnavutçanın öğretilmesine izin verilmesiyle birlikte, bu dili öğretecek öğretmen ihtiyacının gündeme geldiği yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. Nitekim 1908 yılının Eylül ayında Yanya ve Manastır Vilayetleri Maarif Müdürlüklerinden, Maarif Nezareti'ne gönderilen telgraflarda bu taleplerin dile getirildiği görülmektedir. Yanya Vilayeti'nden gönderilen yazıda, mevcut on rüştiye ve dört idadi için toplam on dört öğretmene ihtiyaç olduğu ve bunlardan rüştiyelerde görev yapacak öğretmenlere iki yüz ellişer kuruş; idadilerde görev yapacak öğretmenlere ise üç yüz ellişer kuruş aylık bağlanmasının uygun olacağı görüşüne yer verilmiştir.[319] Manastır Maarif Müdürlüğü'nden gönderilen yazıda ise vilayette bulunan üç bölüm idadi ile on üç bölüm rüştiyede, Arnavut lisanı öğretmek üzere üçer yüz kuruş maaşla birer öğretmenin atanmasına ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir. Ancak aynı telgrafta Arnavut lisanının tedrisatı konusunda vilayetin her tarafından başvuruların olmadığı, sadece Görice ve Kolonya kazalarından taleplerin geldiği ifade edilmiştir. Bundan dolayı da şimdilik adı geçen iki kazadaki okul için üçer yüz kuruş maaşla bir öğretmenin atama yöntemiyle istihdamının uygun olacağının düşünüldüğü Maarif Nezareti'ne görüş olarak iletilmiştir.[320]

Fakat bir süre sonra Manastır Valiliği'nce Maarif Nezareti'ne gönderilen bir başka yazıda ise vilayet sınırları içerisindeki dört idadi ile on sekiz rüştiyede Arnavutçanın öğretilmesinin gerekli olup olmadığının bilinememesinden kaynaklanan muamma

---

318 Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut**, 100.
319 [Maârif Nezâretine], 17 Eylül 1324 [30 Eylül 1908], BOA. MF. MKT. 1076/21.
320 [Maârif Nezâretine], 17 Eylül 1324 [30 Eylül 1908], BOA. MF. MKT. 1076/21.

yüzünden maaş miktarlarının belirlenmesinde tereddütler yaşandığı dile getirilmiştir. Aynı yazıda ayrıca idadilerde okutulan seçmeli dil dersleri gibi Arnavutçanın da her sınıfa haftada iki defa öğretilecek olması durumunda, idadilerde istihdam olunacak Arnavutça öğretmenlerinin Rumca ve Bulgarca öğretmenleri maaşları oranında aylık bağlanmasına değinilmiştir. Rüştiyelerde ise Arnavutça öğretmenlerinin atanmasının masrafların artmasını zorunlu kılacağı görüşüne yer verilerek bu konuda çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Bu öneriler arasında Arnavutçanın öğretilmesi konusunda muktedir ikinci ve üçüncü derece öğretmenlerin yöredeki rüştiyelere tayininin daha uygun olacağı görüşü de yer almıştır. Diğer bir öneride ise idadi mezunlarından ya da dışarıdan istekli olanlardan giderler tüzüğü gereğince beşer yüz kuruş maaşla ikinci ve üçüncü derece birer öğretmenin rüştiyelere atanmasının uygun olacağı dile getirilmiştir. Eğer belirlenen kıstaslarda yeterli öğretmen bulunamaz ise istihdam edilecek seyyar (yerel olmayan) Arnavutça öğretmenler için merkeze bağlı olan mahallerince yüz elli kuruştan beş yüz kuruşa kadar maaş talep edildiği; vilayet eğitim bütçesinin ise ayda iki yüz elli kuruştan daha fazla bir ücretin ödenmesine izin vermediği ifade edilmiştir. Yazının devamında Arnavutça ders saatlerinin fazla olması durumunda maaşların da ona göre arttırılmasının uygun olacağı görüşünün Vilayet Maarif Müdüriyeti ile İdare Meclisi'nce dile getirildiği aktarılarak; yapılması gerekenler konusunda kendilerinin haberdar edilmesi Maarif Nezareti'nden istirham edilmiştir.[321]

Maarif Nezareti'ne gönderilen öğretmen ihtiyacı taleplerinin yanı sıra bu göreve talip olan Arnavutların da olduğu görülmektedir. Nitekim bu konuda hukuk okulu mezunlarından avukat Kolonyalı Ferit Ali Bey'in Maarif Nezareti'ne gönderdiği dilekçesi dikkate değerdir. Ferit Ali Bey dilekçesinde vatanın bir evladı ve pek küçük bir hizmeti olarak Manastır İdadisi'nde okutturulan kanunlar ve dil öğretimi arasına dâhil edilecek Arnavutça derslerinin okutulmasını uzmanlık alanından dolayı ücretsiz olarak üstlendiğini ifade ederek, kendisinin de bu göreve uygun görülmesini dilediğini beyan etmiştir.[322] Yukarıdaki yazışmalardan bu dönemde Arnavutçanın tedrisinin yalnızca ders olarak verileceği; diğer yandan bu dilin öğretiminin yalnızca

[321] [Manastır Valiliğinden Maârif Nezâretine], 10 Teşrin-i sânî 1324 [23 Kasım 1908], BOA. MF. MKT. 1076/21.
[322] [Maârif Nezâretine], 21 Eylül 1324 [4 Ekim 1908], BOA. MF. MKT. 1076/21.

ilkokullarla sınırlı olmayıp rüştiyeleri ve idadileri de kapsadığı anlaşılmaktadır. Hükümetin Arnavutluk'ta görev yapacak ilkokul ve ortaokul öğretmenlerinin teminini ve maaş ödemelerini, okulların bulundukları mahallere havale ettiği görülmektedir. Buna rağmen 1908 yılı sonlarına gelindiğinde bölgede bulunan maarif müdürlüklerinden zaman zaman Maarif Nezareti'ne gönderilen yazılarda, öğretmen temininde sıkıntılar yaşandığı ve bundan dolayı da dışarıdan öğretmen temini yoluna gidileceğinin dile getirildiği görülmektedir. Ayrıca bu durumun maaş miktarlarını arttıracağı görüşüne de yer verilmiştir.[323]

2.1.2.9. Debre Kongresi

Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte başlayan süreçte Arnavut aydınlar, Arnavutça eğitim ve Arnavut alfabesi gibi kültürel sorunları çözmek ve aralarında bir uzlaşı sağlamak amacıyla çeşitli tarihlerde kongreler düzenlediler. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında bu kongrelerden ilki Arnavut alfabesi sorununu çözmek amacıyla 1908 yılı Kasım'ında Manastır'da düzenlenmiştir. Her ne kadar Manastır'da düzenlenen kongrede Latin harflerinin kabulü yönünde bir karar alınmışsa da Jön Türkler [İttihatçılar] bu defa 1909 yılı yazında Debre'de yeni bir kongre organize etmişlerdir. İttihatçılar bu kongre ile Arnavut delegelerini Arap harflerinin kullanımı yönünde ikna etmeyi[324] ve böylece Manastır'daki kongreyi etkisiz hale getirmeyi amaçlamışlardır.[325] Zaten Debre'deki Arnavut kulübünün yönetimi de Jön Türklerin [İttihatçıların] elindeydi ve bundan dolayı da kulübün adı Dibra [Debre] Osmanlı-Arnavut Meşrutiyet Komitesi idi. Kongre tarihi olarak 23 Temmuz seçilmişti. Böylece ihtilalin birinci yıldönümü Arnavutluk'ta bütün Osmanlıların birliğini tescil edercesine kutlanacaktı.

---

[323] [Maârif Nezâretine], 1 Teşrin-i evvel 1324 [14 Ekim 1908], BOA, MF. MKT. 1076/21.

[324] Clayer, "**Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu**", 59. İttihat ve Terakki'nin bu tutumu bazı delegelerin kongreden ayrılmasıyla ve bir Bektaşi tekkesinde toplanmasıyla sonuçlanacaktır. Bu dönemde Müslüman olmalarına ve Arap harfleriyle bir Arnavut edebiyatının gelişimine katkıda bulunmalarına rağmen Bektaşiler de ulusçuluk dürtüsüyle hareket etmişler ve Latin alfabesi yanlılarının safında yer almışlardır. Bektaşi baba ve dervişleri, 20. yüzyılın başlangıcından itibaren önce yarı resmi sonrasında ise resmi olarak bütün Arnavutluk şehirlerinde yaygınlaşan Arnavut kulüp ve cemiyetlerinin kurulması ve yaşatılmasında da rol oynamışlardır. Bektaşilerin de desteğini alan bu kulüp ve derneklerin asıl görevi ise anadil eğitiminin gelişmesi, gazetelerin basılması ve kitapların yayımlanması olmuştur. Bilgi için bkz. Clayer, **age**, 59.

[325] Kemal Gurulkan, "Arnavut Ulusçuluğu Sürecinde Anadilde Eğitim Sorunu Osmanlı Devleti'nin Konuya Yaklaşımı", **Uluslararası İslamın Arnavutlar Arasında Altı Yüz Yılı Sempozyumu = Gjashtë shekuj të Islamit ndër shqiptarë / Six centuries of Islam among Albanians, 16-17 Eylül 2006 Priştine–Kosova** [Tebliğ], 13.

Kongreyi düzenleyenler bütün Arnavut kulüplerine davetiye göndermişlerdi. Arnavutların sempatisini kazanmak isteyen Jön Türkler [İttihatçılar] 1909 yılı başındaki askeri darbeye [31 Mart olayına] katılanların tamamı için genel bir af ilan etti.[326] Ayrıca Cavit Paşa'nın birliklerinin geri çekilmesine ve Arnavutçanın rüştiye ve idadilere zorunlu ders olarak okutulmasına karar verildi.[327] Kongreyle ilgili olarak Debre Osmanlı-Arnavut Meşrutiyet-i İctima'i Komisyonu'nca Selanik ulema ve ileri gelenlerine gönderilen telgrafta, Rumeli'nin ve Arnavutluk'un parça parça taksimine dair önceden hazırlanmış haritaların bir seneden beri piyangoda kazanamamış işe yaramaz bir bilet gibi koparılıp yırtıldığının dile getirildiği görülmektedir. Telgrafın devamında Osmanlı toprağı "nurlandırılmış bir muhit" olarak adlandırılmış ve kendilerinin kan istemedikleri ifade edilmiştir. İstibdat yönetiminin o ana kadar haksız yere kan döktüğü hatırlatılan telgrafta, kendilerinin ise dökülen bu kanlara karşılık hayatın yeni bir baharını ortaya koymak istedikleri dile getirilmiştir. Ayrıca büyük devletlerin bu arzularına iyi niyetle yaklaşmaları ve isteklerine yardımcı olmaları talep edilmiştir.

Telgrafın devamında kendilerinin bu yöndeki kat'i düşüncelerini Allah'ın lütfu ve yardımıyla toplantı yaparak kararlı bir şekilde gösterebilmek için Arnavutluk'un ortasında yer alan Debre'de içtima edilmesine karar verildiği bildirilmiştir. Toplantı tarihi olarak da 10 Temmuz seçilmiştir ki böylece bu mutlu günün kutsallaştırılması amaçlanmıştır. Bundan dolayı Selanik vilayeti merkez ve kasabalarından halkın oybirliği ile seçilecek olan Müslüman ve gayri Müslim delegelerin Temmuz ayının dokuzunda Debre'de olacak şekilde merkezden hareket etmeleri istenmiştir. Telgraf metninde Selanik ulema ve ileri gelenlerine bir çağrıda bulunularak mahallerinden uygun görecekleri büyük vatanseverler ile birlikte kendilerinin de teşriflerinin beklendiği hatırlatılmıştır. Telgrafta son olarak ise gelecek misafirlerin sayılarının kendilerine bildirilmesi istenmiş ve bir kez daha vatan sevgisi ve muhabbetle katılımlarının beklendiği hatırlatılmıştır. Debre'den gelen bu davet üzerine şehrin ulema ve ileri gelenleri belediye binasında toplantı yaparak bir komisyon oluşturmaya karar vermişlerdir. Selanik vilayeti adına gönderilecek kişilerin seçimi bu komisyonca gerçekleştirilecek ve isimleri de telgrafla Debre'ye bildirilecektir.

---

[326] Bartl, **age**,285-286.
[327] Clayer, **Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri**, 487.

Debre'den, Selanik'e bu davet ulaştığı esnada Debre Mutasarrıfı ve Komutanı Faik Bey'de Selanik'te bulunmaktadır.[328]

Selanik'teki komisyon bir süre sonra çalışmalarını tamamlayarak kongreye gönderilecek olan isimleri tespit eder ve seçilen heyet, Manastır yoluyla Debre'ye gitmek üzere Selanik'ten hareket eder. Heyetle birlikte hareket edenler arasında Debre mebusu İsmail Bey'de bulunmaktadır.[329] Debre'den gönderilen telgraflar yalnızca Selanik'le sınırlı kalmamıştır. Debre Arnavut Osmanlı İttihad Komisyonu, İşkodra Vilayeti 'ne de bir davetiye yazısı göndermiştir. İşkodra'nın ulema ve ileri gelenlerine gönderilen yazıda, Arnavut kavminin Meşrutiyet'e ve hükümete olan bağlılık ve sadakatlerini ve Osmanlılık uğrunda canlarını vermekten çekinmeyeceklerini ilan etmek için uygun görülecek kişilerin tespit edilerek 23 Temmuz 1909'da Debre'de olacak şekilde gönderilmeleri istenmiştir. Komisyon yazısında ayrıca 10 Temmuz milli bayramını yüceltmek için özellikle bu tarihin seçildiğini dile getirilmiştir.

İşkodra'nın ulema ve ileri gelenlerinin kendilerine gelen bu davet üzerine Debre Mutasarrıflığından bilgi talep ettikleri görülmektedir. Gerek mutasarrıflıktan gerekse Manastır Valisi tarafından şahsen gönderilen cevap yazısında, bu toplantının sadece Osmanlı birliğinin sağlamlaştırılması ve daha da kuvvetlendirilmesi gibi vatanperver bir amaca dayandığı ifade edilmiştir. Bu yazı üzerine İşkodra'nın ileri gelenleri bir araya gelerek, Müslüman ve gayri Müslimlerden oluşan on bir kişiden oluşan bir heyet seçerek Debre'ye hareket etmek üzere hazırlıklara başlamışlardır.[330] İşkodra'nın bilgin ve ileri gelenlerinin Arnavutlarca düzenleneceği ilan edilen bir toplantıya hemen icabet etmedikleri ve temkinli davrandıkları görülmektedir. Delege seçimi öncesinde devletin resmi kurumlarından kongre hakkında olumlu yönde görüş aldıkları ve sonrasında kongreye delege göndermeye karar verdikleri onların Osmanlı birliğine olan inancının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Kongre çalışmalarına geçmeden önce kongreye katılan delege sayısına bakmakta yarar vardır. Bu konuda kaynakların farklı rakamlar verdiği görülmektedir. Stavro Skendi ve Banu İşlet Sönmez, kongreye katılan delege sayısını 315 olarak

---

[328] "Debrelilerin Müessir Hamiyyeti", **Tanin**, 5 Temmuz 1325 [18 Temmuz 1909], 3.
[329] "Debre Kongresi", **Tanin**, 10 Temmuz 1325 [23 Temmuz 1909], 3.
[330] "Dâhili Telgraflar", **Tanin**, 6 Temmuz 1325 [19 Temmuz 1909], 3-4.

vermektedir. Bunların 95 tanesi Hıristiyan diğerlerinin ise büyük bir kısmı Müslüman Arnavutlardan oluşmaktadır.[331] Süleyman Kani İrtem de kongreye katılan delege sayısını 315 olarak vermektedir.[332] Süleyman Külçe bu sayıyı 350 olarak verirken,[333] Faruk Ilıkan ise 270 olarak vermektedir.[334] *Yeni Gazete*'ye göre ise kongreye 305 delege katılmıştır.[335] Bu konuya son noktayı *Tanin* ile koymakta yarar var. Gazete, kongreye Selanik delegesi olarak katılan Mustafa Arif Bey'e dayandırdığı haberinde toplantıya 315 kişinin katıldığını bildirmektedir.[336]

Kongre çalışmalarına bakıldığında ilk olarak 23 Temmuz 1909 gecesi Debre'de eşine az rastlanır bir milli şenliğin gerçekleştirildiği görülmektedir. 24 Temmuz 1909 sabahı ise beş vilayeti temsilen gelen ve çeşitli unsurlardan oluşan delegeler ile mebusların katıldığı bir toplantı yapılır. Debre Askeri Kulübü Salonu'nda gerçekleştirilen ve saat dokuz sularında başlayan kongre çalışmalarında ilk olarak, komisyon başkanı ve aynı zamanda Sancak Müftüsü olan Vehbi Efendi bir konuşma yapar. Kongre görüşmelerine başlanıldığı ilan edilen konuşma sonrasında, kongrenin yüce maksadını yaymaya vesile olması gayesiyle hazırlanan kongre programının birer sureti katılımcılara dağıtılır. Bununla da yetinilmeyerek program salonda okunur ve Kolonyalı Abdul Bey tarafından Arnavutçaya tercüme edilir. Programın, kongreye katılan bütün delegelerin alkışları arasında kabul edilmesiyle kongrenin ilk gün çalışmaları sona erer. Tasarlanan kararların esas metninin düzenlenmesi düşüncesiyle ikinci toplantı ertesi güne bırakılır.[337] Kongre çalışmalarına devam ederken bu arada kongreden beklentiler de dillendirilmeye başlanır. Buna göre kongreden iyi niyetli yaklaşımların bir sonucu olarak milletin menfaatlerine uygun maddelerin kabul edilmesi ve birkaç toplantı sonrasında iyi neticeler elde ederek kongrenin tamamlanması beklenilmektedir.[338] Osmanlı Arnavut İttihat ve Meşrutiyet Kongresi, bu esnada Sadaret makamına bir şikâyet dilekçesi gönderir. Söz konusu

---

331 Stavro Skendi, **The Albanian National Awakening 1878-1912** (New Jersey: Princeton University Press, 1967), 379. Ayrıca bkz. Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut**, 140.
332 Süleyman Kani İrtem, **Meşrutiyetten Mütarekeye** (**Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Yılları 1908-1918**), yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu (İstanbul: Temel Yayınları, 2004), 117.
333 Külçe, **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, 385.
334 Faruk Ilıkan, "Debre Kongresi", **Simurg Dergisi**, s. 1 (Ekim 1999): 200.
335 "Debreden", **Yeni Gazete**, 17 Temmuz 1325 [30 Temmuz 1909], 2.
336 "Bir Mülâkat", **Tanin**, 24 Temmuz 1325 [6 Ağustos 1909], 1.
337 "Debre Kongresi", **Tanin**, 18 Temmuz 1325 [31 Temmuz 1909], 3. Ayrıca bkz. "Debre Kongresi", **Yeni Tasvîr-i Efkâr**, 17 Temmuz 1325 [30 Temmuz 1909], 4.
338 "Debre Kongresi", **Yeni Tasvîr-i Efkâr**, 30 Temmuz 1909, 4.

yazıda kongrenin, unsurların birliği için bütün varlığıyla çalıştığı halde Berat İttihat Kulübü'nün kentte Arnavut dili ve Başkim Kulübü aleyhinde şiddetli gösteriler düzenleyerek arzulanan birliğin teminine engel olduğu dile getirilir. Sadrazamlık makamından birliği cehaletle ihlal edenler ve Kanun-i Esasi'nin bahşettiği lisan hürriyetine açıkça saldırma cesareti gösterenler hakkında gerekli olan kanuni işlemlerin başlatılması talep edilir.[339]

Debre Kongresi çalışmalarına devem ederken kongre heyetince Selanik Belediye Başkanlığı'na bir telgraf gönderilir. Telgrafta kongrenin her sene Ekim ayı başında toplanmasının kararlaştırıldığı ve çekilen ilk kuranın da Kosova'ya isabet ettiği bildirilmektedir. Kongrenin yapılacağı şehir olarak da Üsküp belirlenmiştir.[340] Debre Kongresi Heyeti'nce Selanik Belediye Başkanlığı'na gönderilen bir başka telgrafta ise Girit meselesinden dolayı bazı kişilerce Rum vatandaşlara yönelik olarak onları darıltacak ve gücendirecek şekilde tavırların sergilendiğine dair konuşmaların yapıldığı dile getirilir. Bu tarz tutumların sürdürülmesinin çeşitli unsurlar arasında kuvvetlendirilmesi şiddetle arzulanan birlik ve kardeşliğin tesisine engel olacağı hatırlatılan telgrafta, bu gibi üzücü durumların yaygınlaşmadan ortadan kaldırılmasının Debre'de toplanmış bulunan Arnavut Meşrutiyet-i İctimai Komisyonu kararıyla kendilerinden rica edildiği iletilir.[341] Bu haber, Debre Kongresi Heyeti'nin Osmanlı birliğinin tesisi konusunda ne kadar samimi olduğunun da göstergesi olarak değerlendirilebilir. Çünkü sadece Arnavutlara karşı değil -Rumlar örneğinde olduğu gibi- diğer Osmanlı unsurlarına karşı da tavır alınmaması gerektiği ifade edilerek bu tarz yanlış tutumların unsurlar arasındaki birlik ve kardeşliği zedeleyeceği samimi olarak dile getirilmiştir. Bir anlamda hükümetlerin tasvip edilmeyen kararlarının bedelini, o ülkenin ırkdaşlarına ödetmenin yanlış olduğu ortaya konulmuştur. Telgrafta ayrıca yönetimlerle halkların ayrı tutulması gerektiği mesajı verilmektedir. Debre Kongresi heyetince her ne kadar yukarıdaki telgraf kaleme alınmış olsa da Debre'de toplanmış olan Arnavutlar, Girit meselesinin Osmanlının çıkarlarına uygun olarak çözümlenebilmesi için canlarını ve mallarını feda etmeye karar verdiklerini duyurmuşlardır. Aynı şekilde Makedonya'daki

[339] **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 30 Temmuz 1909, 4.
[340] [Telgrafname], **Tanin**, 22 Temmuz 1325 [4 Ağustos 1909], 3.
[341] [Telgrafname], **Sabah**, 24 Temmuz 1325 [6 Ağustos 1909], 2.

Ulahlar da Arnavutlarla aynı fikirde olduklarını ilan ederek Yunanistan ile bir savaşın yaşanması durumunda hükümete maddi destek sağlayacaklarını bildirmişlerdir.[342]

Bu kongrede "alfabe" ve "eğitim" konuları yoğun bir şekilde tartışıldığı görülmektedir. Hafız Ali Efendi'nin hâlâ ilkokulu olmayan köylere hükümetin ilkokul inşa etmesini ve Arnavutluk'taki bütün okullarda Arnavutçanın okutulmasını istemesi görüş ayrılıklarını da gün yüzüne çıkarmıştır. Kongre zabıtlarında (M) olarak gösterilen bir başka delege ise harf sorununun tartışılmaması gerektiğini, eğer tartışılacak olursa kongrenin toplanma amacından sapacağını savunmuştur. Aynı kişi sadece okul talep edilmesini ve resmi dil ile birlikte Arnavutçanın da okutulmasını istemiştir. Hangi harflerle okutulacağının ise kişisel tercihe bırakılması gerektiğini ileri sürmüştür. Türkçe eğitim taraftarı olan Rıza Bey ise Arnavutça eğitime gerek olmadığını, Türkçenin yeterli olduğunu ve bu yüzden de okullarda yalnızca Türkçe okutulmasının gerektiğini savunmuştur. Bu görüşe Said Ağa (Kroya) sert bir tepki göstermiş: "Biz herhalde Arnavutça okuyacağız. Zira biz de terakki isteriz, Türkçeden öğrenemeyiz." şeklinde yanıt vermiştir.[343] Kongrede eğitim konusundaki talepler yalnızca bunlarla sınırlı kalmamıştır. Eğitimle ilgili olarak ayrıca medrese reformu yapılması, öğretmen okullarının açılması, okullarda din felsefesine ve Kur'an eğitimine daha fazla yer verilmesi, Rumeli'de bir fakülte ve Arnavutluk'un her yerinde masrafları devlet tarafından karşılanmak üzere her seviyede okullar açılması ve bu okullarda Arnavutça eğitimin zorunlu hale getirilmesi, alfabe tercihinin ise halka bırakılması konularında talepler de dile getirilmiştir. Kongrede Ortodoks Hıristiyanlar, Ulahlar ve Arnavutlar için eğitim kurumlarının kiliseden ayrılarak Maarif Nezareti'ne bağlanması da istenmiştir.[344] Kongre sonunda 5 maddelik bir karar metni imzalanmıştır.[345] Fakat bunun dışında ayrıca 12 maddeden oluşan bir başka karar metninin daha imzalandığı görülmektedir.[346] Alınan kararların 3. maddesi eğitim konusuna ayrılmıştı. Buna göre yukarıda da zikredildiği gibi medreselerin ıslah edilmesi, eğitimin ve sanayinin yaygınlaştırılmasına katkı

---

[342] "Debrede", **Yeni Gazete**, 30 Temmuz 1909, 2.
[343] Ilıkan, **age**, 212-213.
[344] Clayer, **Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri**, 488.
[345] Debre Kongresi kararlarından yalnızca 5 maddelik kısım gazete sütunlarında yer almıştır. Bu maddeler için bkz. "Bir Mülâkat", **Tanin**, 24 Temmuz 1325 [6 Ağustos 1909], 1.
[346] Kongrenin 12 maddelik kararları için ayrıca bkz. Ilıkan, **age**, 226-228.

sağlamak için gerekli olan mahallerde öğretmen okullarının açılması, Rumeli'de bir üniversitenin kurulması; eğitim konusunda çok geride kalmış olan Arnavutluk'ta süratle ilk, orta ve lise eğitimi veren okulların yanı sıra sanayi ve ziraat okullarının da kurulması istenmekteydi. Ayrıca resmi ve yerel dilin (Arnavutçanın) tahsilinin seçmeli ve serbest olması için çalışılması kararlaştırılmıştır.[347] Alfabe konusunda ise Arap ya da Latin harflerinin kullanılmasının halkın tercihine bırakılması istenmiştir.[348]

Bu süreçte basının kongreye duyarsız kalmadığı ve daha başından itibaren hatta öncesinden kongreyle ilgili haberlere sayfalarında yer verdiği görülmektedir. Daha Nisan ayı ortalarında basında yer alan bir haberde 1909 yılı Mayısının ilk gününde genel bir Arnavut kongresinin toplanacağı duyurulmuştur. Haberde ayrıca meşhur Arnavut yazarlarından ve Rus ruhban okulu mezunlarından olan ve halen Amerika'da bulunan Papaz Fan Nois'in, Ortodoks Arnavutların Ruhani Liderliği'ne tayin edilmesinin beklendiği de dile getirilmiştir.[349] Bu kongrede Ortodoks Arnavutların ruhani liderliğine bir atama yapılması beklentisi, aslında Arnavutlar nezdinde kongreye ne kadar çok önem atfedildiğini göstermesi açısından önemlidir. Kongre bir anlamda bir meclis gibi görülmüş, Arnavutları ilgilendiren her konuda kararlar alınması beklentisi içine girilmiştir.

Tanin, kongreyi "İttihad-ı Anasır ve Müdafaa-i Vatan Kongresi" olarak adlandırırken,[350] kongre heyeti ise toplantılarını "Osmanlı Arnavut İttihat ve Meşrutiyet Kongresi" olarak isimlendirmiştir.[351] *Osmanischer Lloyd* ise Arnavutları konu alan ve içerisinde Debre Kongresi'nin de ele alındığı bir makale kaleme almıştır. *Yeni Tasvir-i Efkâr* da bu makaleyi sayfalarına taşıyarak okuyucularıyla paylaşmıştır. Makalede ilk olarak Arnavutların kabiliyetlerinden ve zekâlarından övgüyle bahsedilerek Meşrutiyet'in ilanı esnasında Arnavutların cansiperane hizmetlerde bulundukları hatırlatılmıştır. Yeni hürriyet fikirlerinin halen bütün Arnavutluk'a yayılmakta olduğuna ve bu fikirlerin saygı gördüğüne değinilerek, konu Debre Kongresi'ne getirilmiştir.

---

[347] Ilıkan, **age**,226-228.
[348] Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut**, 140.
[349] "Arnavudların Harekâtı", **İkdam**, 31 Mart 1325 [13 Nisan 1909], 2-3.
[350] "Debre Kongresi", **Tanin**, 10 Temmuz 1325 [23 Temmuz 1909], 3.
[351] [Osmanlı Arnavud İttihâd ve Meşrûtiyyet Kongresi], **Yeni Tasvîr-i Efkâr**, 30 Temmuz 1909, 4.

Makalede, Debre’de gerçekleştirilen bu kongre Arnavutların meşruti hükümet içerisinde ilerlemeyi seven bir unsur olduklarının ispatı olarak gösterilmiştir. Ayrıca kongrede kabul edilen bir maddenin Arnavutların Osmanlı milli birliğine katılmayacakları hakkındaki zan ve şüpheyi kesinlikle sona erdirdiği ifade edilmiştir. Bu madde ise Mebusan ve Ayan Meclislerince kabul edilen ve padişahın iradesiyle onaylanan ‘Askere Alma Kanunu’yla ilgilidir ve Arnavutlar bu kanuna iftiharla boyun eğeceklerini ilan etmişlerdir. Böylece Arnavutlar o döneme kadar kendilerine bahşedilmiş olan bir ayrıcalıktan [askerlikten muaf sayılmalarından] feragat etmişler ve istisna tanımayan yüce bir görevin ifası için koşacaklarını duyurmuşlardır.

Makaleye göre Debre Kongresi’nde düzenlenen programın manevi ve medeni kısımları çok önemliydi. Şöyle ki ilk olarak medreselerin ıslahı söz konusu olmuş ve bununla beraber yeni öğretim kanununun güzel başarılar ile taçlandırılması için Rumeli’de Darülfünun açılması talep edilerek büyük bir eğitim perverlik örneği gösterilmiştir. Kongrede ayrıca çeşitli dillerin serbest bırakılması düşüncesi ortaya atılmıştır. Gazeteye göre böyle bir talebin dillendirilmesi Arnavutların, “İhtilaf, vesile-i ittihattır” görüşünü benimsediklerini göstermektedir. Makalenin devamında ise Maarif Nezareti’nce ilkokullarda tedrisatın lisanı milli ile yapılacağının temin edilmesinin, hükümetin bu esasa riayet ettiğinin ispatı olup olamayacağı sorusu yöneltilmekteydi.

Gazeteye göre programda ayrıca vilayet idare meclislerinin genişletilmesi, oralarda istihdam edilmiş olan memurların yörenin âdetlerini bilen, mahalli dili konuşabilen kişilerden seçilmesi gibi taleplerin iletilmesi, yetki dağılımı esasının asıl anlamıyla kabul edilmekte olduğunun bir göstergesiydi. Makalenin devamında Debre Kongresi programının [kararlarının] onuncu maddesine değinilmekteydi ki bu madde “Kiliselerde Anadilin Kullanılması Meselesi” başlığı altında aktarıldığından burada bir kez daha tekrarına gerek görülmemiştir. Makalenin sonunda, birçok talebi dile getiren ve milli iddiaları ortaya koyan Debre Kongresi Programı’nın diğer milletlerle iyi ilişkilerin sürdürülmesine çalışılmasını tavsiye ettiği dile getirilmiştir. Bu programla üzücü sonuçları hala göz önünde olan girişim ve uyuşmazlıkların yerine unsurların birliğinin çok daha faydalı meyveler bahşedeceğine olan kanaat ortaya konulmuştur. Gazeteye göre Debre Kongresi’nin önemine nazaran hazırlanan ve

kabul edilen bu program, Arnavutların ilerlemenin büyük yolunda adım atacaklarının en güçlü delilidir.[352]

Diğer yandan *Osmanischer Lloyd* gazetesinin bir muhabiri de Üsküdar Mutasarrıfı Faik Bey ile bu konuyla ilgili olarak bir mülakat gerçekleştirir ve kendisine Debre Kongresi hakkındaki görüşlerini sorar. Faik Bey mülakatında ilk olarak Debre'nin coğrafi konumuna değinerek, bu şehrin Arnavutluk'un tam ortasında bulunduğuna dikkat çeker. Halkının oldukça cesur ve son derece zeki olduklarını ifade eder. Sonrasında ise kongre hakkındaki düşüncelerini aktarır. Faik Bey, Arnavutluk'un fikir ve düşünce sahibi aydın kişilerinin bu kongre vesilesiyle bir araya geldiklerini ve meşruti yönetimin feyzi hakkında Arnavutlara düşünceler telkin etmeye karar verdiklerini dile getirir. Ona göre kongreden son derece memnuniyet verici sonuçlar elde edilmiştir. Arnavutlar, memleketin saadeti için çalışmaları ve hükümetin emirlerine itaat etmeleri gerektiğini anlamışlardır. Türkiye'den ayrılmalarının kendi menfaatlerine asla uygun olmadığını ve bunun uygulanabilir olmadığını da hissetmişlerdir. Faik Bey, Arnavutlar ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki ilişkilere yönelik bir soruya ise ilişkilerin çok mükemmel olduğu cevabını vermiş ve daha çok büyük şehirlerde cemiyetin Arnavutlardan kurulu olduğunu aktarmıştır.[353] Devletin resmi bir görevlisi olma sıfatına haiz olan Faik Bey'in kongreden hiçbir rahatsızlık duymadığı gibi aksine duyduğu memnuniyetini ifade ettiği görülmektedir. O, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Arnavutlar arasındaki ilişkilerin sağlıklı olduğunu düşünmekteydi. Ona göre Arnavutlar bu kongrede Türkiye'den ayrılmalarının hem kendi çıkarlarına ters olduğunu hem de bunun uygulanabilir olmadığını anlamışlardır. Zaman, Faik Bey'in düşüncelerinde ne derece haklı olduğunu ya da yanıldığını ortaya koyacaktır.

Tanin, 6 Ağustos 1909 tarihli nüshasında *Yeni Asır*'dan aktardığı ve Debre Kongresi'nin ele alındığı bir mülakatı yayımladı. *Yeni Asır*, bu mülakatın Osmanlı unsurları arasındaki birliği kuvvetlendirmek amacıyla Debre'de gerçekleştirilen kongreye Selanik delegesi olarak katılan Avukat Mustafa Arif Bey ile yapıldığını duyurmaktaydı. Arif Bey'e göre kongreye Selanik, Manastır, Kosova, Yanya ve İşkodra vilayetlerinin delegeleri katılmıştı ve tertipçiler de dâhil olmak üzere

[352] "Matbûât-ı Mahalliye", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 23 Temmuz 1325 [5 Ağustos 1909], 4-5.
[353] "Arnavudluk Ahvâli", **İkdam**, 26 Ağustos 1325 [8 Eylül 1909], 4.

katılanların sayısı 315 kişiden ibaretti. Kongre, Debre Müftüsü Vehbi Efendi'nin başkanlığında 23 Temmuz 1909 tarihinde Debre'de toplandı. Mustafa Arif Bey'e göre ilk toplantı, daha önce bahsedilen Debre Askeri Kulübü Salonu'nun yerine hükümet binası avlusunda gerçekleştirildi. Müftü Efendi'nin konuşması esnasında merhum İsmail Bey düşerek ansızın vefat etmiştir. Ertesi günkü toplantıda birliğe yönelik maddeleri ihtiva eden programların dağıtımı yapılmış ve kongre çalışmaları 28 Temmuz Çarşamba akşamına kadar, her gün olmak üzere sürdürülmüştür. Kongrede alınan kararlar 11 maddeden ibaretti. Fakat bu maddelerden ayrı olarak kongrenin kuruluş esasını gerekli kılan unsurları ve milletlerin birliğine dair kararları içeren beş madde daha vardı. Kongre çalışmaları esnasında kabul edilen her madde için gerekçesinin de anlatıldığı konuşmalar yapılmakta, bunları alkışlar izlemekteydi.

Mustafa Arif Bey'e göre gerek Debre ahalisi gerekse merkeze bağlı yerleşim yerleriyle komşu vilayetlerden Debre'ye gelen bütün Arnavut halkı gayet zeki, duygulu, fıtraten cesur ve zihinleri de zararlı siyasi fikirlerle zehirlenmemiş bir durumdaydı. Kongre kararlarını da canı gönülden iyi niyetle kabule hazırdılar. Arif Bey'e göre özellikle Kongre Başkanı Müftü Efendi'nin yüksek faziletleri anılmaya değer nitelikteydi. Kongreye katılan delegelerin karşılanmaları ve uğurlanmaları esnasında parlak gösteriler düzenlendi ve kendilerine son derece nazik davranıldı. Ayrıca Debre mebusu merhum İsmail Bey'in oğlu Fuat Bey tarafından Üsküp'ten Sanayi Mektebi Mızıkası özel olarak çağrılmış ve bandonun da katılımıyla şenlikler üç gün devam etmişti. Arif Bey'e göre şenlikler esnasında halkın gösterdiği medeni tavırlar anılmaya değerdi. Mülakatın devamında mevcut olan yanlış bir inanışa da değinen Arif Bey bu inanışa göre Debre, Arnavutluk'un en vahşi kasabası olarak anılmaktaydı. Oysa bütün halk revolverlerle silahlanmış olmasına rağmen gösteriler esnasında bir el bile silah atılmadığı gibi asayişi bozacak küçük bir olay dahi yaşanmamıştı. Arif Bey'e göre bütün bunlar anılmaya ve teşekkür etmeye değer durumlardı ve bundan dolayı da kendisi Debre halkını ve kongrenin düzenleyicilerini tebrik etmekteydi. Arif Bey ayrıca kongrenin kuruluş biçimi ile genel kurulundan çok memnun olduğunu dile getirerek bu sayede Osmanlı milletleri arasında birlik ve ittifakın esas olabileceğine olan inancının çok daha sağlamlaştığına inanmaktaydı. Arif Bey'in verdiği bilgiye göre kongrede sonradan da olsa her vilayetten gelen delegelerden sekizer kişinin, kurucularından ise beşer kişinin katılımıyla kırk beş

kişilik bir protokol danışma heyeti oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Kongrede kabul edilen her maddenin gerekçesi anlatılmakta ve konuşmalar sonunda alkışlar kopmaktaydı.[354] Mustafa Arif Bey'in bu mülakatı kongrede yaşananları ilk ağızdan okuyucuya aktarması açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma adeta kongrenin bir fotoğrafını çekmektedir.

Yeni Gazete de bu konuya duyarsız kalmayan bir diğer yayın organıydı. Gazete, Debre Kongresi hakkında Selanik'ten *Neue Freie Presse*'de yayımlanan bir haberi sayfalarına taşımıştır. Haberde, Arnavutların Meşrutiyet ilan edilir edilmez dillerini istedikleri gibi kullanma hakkını elde ettiklerine değinilerek bu durumdan çok memnun olan Arnavutların, hükümetin de yardımıyla Arnavutluk'ta okullar açmayı ve böylece Yunan okullarını etkisiz kılmayı ümit ettikleri aktarılmıştır. Ayrıca Debre'de toplanan Arnavut Kongresi'nde en önemli problemlerin masaya yatırıldığı ve hepsinde de tam bir mutabakat sağlandığı dile getirilmiştir.[355]

Oysa Kongrede her ne kadar Arnavutların Osmanlı memurlarına sorun çıkarmayacakları yönünde karar alınmış olsa da Kongre'den kısa bir süre sonra Arnavutluk'un bazı yerlerinde vergilendirme konusunda tepkiler oluşmaya başlamıştır.[356] Örneğin kongre sonrası Ragova ve Firzovik'te olaylar yaşanmış ve yaşanan olaylar eleştirilerek bu tarz olayların kongreyle uyuşmadığı ve halkta da şaşkınlık yarattığı ifade edilmiştir.[357] Kongre sonrası Kosova'da ortaya çıkan bu tarz olaylar halk arasında heyecana da sebep olmuştur. Böyle bir kongre sonrasında hükümetin şiddet kullanarak müdahalesini gerektirecek olayların yaşanması, kimse tarafından beklenmeyen gelişmelerdi. Her ne kadar bazı taraflarca yaşanan olayların temelinde vergi meselesinin yattığı ve olayların mahalli olduğu iddia edilse de olaylarda çeşitli dış faktörlerin etkisi inkâr edilemezdi. Ayrıca Arnavutları olayların bastırılması konusunda tam yetki ile donatılmış olan Cavit Paşa'nın şiddete başvurmasından ve özellikle de Sultan Abdülhamit döneminde elde etmiş oldukları imtiyazların ellerinden alınmasından fazlasıyla etkilendikleri de görülmektedir.[358]

---

[354] "Bir Mülâkat", **Tanin**, 24 Temmuz 1325 [6 Ağustos 1909], 1.
[355] [Rum Patrikhânesi ve Hıristiyan Arnavudlar], **Yeni Gazete**, 15 Ağustos 1325 [28 Ağustos 1909], 2.
[356] Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar**, 257.
[357] [Üskübden–Telgrafnâme], **Tanin**, 16 Ağustos 1325 [29 Ağustos 1909], 4.
[358] "Arnavudluk Ahvâli", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 1 Eylül 1909, 6.

Kongre yalnızca dönemin gazetelerince değil sonradan kaleme alınan eserlerde dahi değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu eserlerde kongrenin genel bir değerlendirmesine bakıldığında farklı yazarların farklı değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Örneğin Süleyman Külçe'ye göre alınan kararlar görünüşü kurtarmak isteğinden ileri gelmiştir ve kongrede bulunanlar dahi söylediklerine inanmamışlardır.[359] Süleyman Nazif'e göre ise Debre Kongresi'nde Gegalar Osmanlı olduklarını ve Osmanlı kalmak isteklerini göstermişlerdir. Fakat güneydekiler [Toskalar] ise duygu ve düşünce olarak Osmanlı bulunduklarını daima ispat etmekle beraber, ikaz edilebilecek bazı egoistçe işaretler göstermişlerdir.[360] Peter Bartl ise Osmanlıların birliğinin bir gövde gösterisi olarak düşünülen ve katılanların çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Debre Kongresi, Jön Türklerin yarı başarısıyla sona ermiştir. Çünkü katılanların çoğunluğu İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birlikte çalışma yanlısı olmakla birlikte kendi milli meselelerinden en küçük bir taviz dahi verme taraftarı değillerdi.[361]

Süleyman Kani İrtem bu kongrede İttihatçıların beklentilerinin tam olarak karşılanmadığını ama kongrenin sonrasındaki süreçte Arnavut alfabesi ve Arnavutça eğitim konularındaki taleplerin daha serbestçe dillendirilmesinde etkili olduğunu savunmuştur. Bu da bağımsız Arnavutluk düşüncesi yanlılarını bir kat daha cesaretlendirmiştir.[362] Enver Ziya Karal'a göre ise bu kongrede saptanan isteklerden bazılarının özerk bir Arnavutluk statüsüyle ilgili bulunması, İttihatçılar ile Arnavutların arasını bir daha onarılmayacak biçimde açmıştır.[363] Bilgin Çelik'e göre de kongre sonrasında Arnavutluk'un bazı yerlerinde olayların çıkması ve Arnavut aydınların kısa bir süre sonra Elbasan'da yeni bir Arnavut kongresi düzenleme girişimleri, Debre Kongresi'nde alınan kararların bütün Arnavutları tatmin etmediğini hatta onların tamamını bağlamadığını ve onların düşüncelerini de yeterince yansıtmadığını göstermektedir.[364]

---

359 Külçe, **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, 385.
360 Süleyman Nazif, "Osmanlılık-1-Arnavudlar", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 22 Ağustos 1325 [4 Eylül 1909], 1-2.
361 Bartl, **age**,287.
362 İrtem, **age**,118.
363 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, c. 9, 2. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 246.
364 Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar**, 257-258.

2.1.2.10. Elbasan Kongresi

Debre Kongresi sonrası yaşanan gelişmelere bakıldığında bu kongrede alınan kararların bütün Arnavutluk'u tatmin etmediği görülmektedir. Nitekim bu kez radikallerin öncülüğünde Elbasan'da yeni bir kongre düzenlenmiştir.[365] 2 Eylül 1909 tarihinde başlayan Elbasan Kongresi, okul meselesini görüşmeyi ve bir de öğretmenler için okul açılmasını sağlamayı amaçlamaktaydı. Kongreye Orta ve Güney Arnavutluk'tan 35 delege katılırken, kuzeyli Arnavutlar hiç temsil edilmemiştir. Avlonya'dan ise hiç temsilci gönderilmemiştir.[366] 2-8 Eylül 1909 tarihleri arasında gerçekleştirilen Arnavut Maarif Kongresi sonunda aşağıdaki kararlar alınmıştır:[367]

Mâdde 1- İlbasan'da sene-i hâliye Eylül'ünde altı sınıfı hâvî bir dâru'l-mu'allimîn te'sîs ve güşâd edilecektir. Bu mektebin idâresi Arnavudluk'da ve diğer

---

[365] Yakut, **age**, 35.
[366] Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut**, 140-141. Kongreye katılan delege sayısı konusunda farklı rakamlar zikredilmektedir. Örneğin Peter Bartl, kongreye 30 civarında Orta ve Güney Arnavutluk delegesinin katıldığını bildirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bartl, **age**, s. 287. Miranda Vickers de kongreye katılan delege sayısını 35 olarak vermektedir. Bkz. Miranda Vickers, **The Albanians: A Modern History** (London: I. B. Tauris, 2006), 60. Gawrych'e göre ise kongreye yaklaşık olarak 120 kişi katılmıştır. Bkz. George Gawrych, **The Crescent and the Eagle, Ottoman Rule, Islam and the Albanians 1874-1913** (London: I.B. Tauris, 2006), 180. Şevket Süreyya Aydemir de kongreye katılan delege sayısını tıpkı Gawrych gibi 120 kişi olarak vermektedir. Aydemir ayrıca Arnavut Maarif Kongresi olarak adlandırdığı bu kongrenin tarihini 20-26 Ağustos 1909 olarak zikretmektedir. Aslında bu tarih Rumi 20-26 Ağustos 1325 olmalıdır. Aydemir ayrıca kongre sonunda hükümete eğitim ve Arnavutçanın eğitim dili olması yönünde isteklerin de yer aldığı 12 maddelik bir talepler listesinin sunulduğunu ve listenin son maddesinde taleplerin karşılanmaması halinde Arnavutların ortak bir direniş hareketi konusunda karar aldıklarının duyurulduğunu aktarmaktadır. Bilgi için bkz. Şevket Süreyya Aydemir,**Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa 1908-1914**, c. 2, 10. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006), 198-199, 252. Oysa gerek arşiv belgeleri gerekse dönemin gazeteleri incelendiğinde Arnavutların kongre sonunda 15 maddelik bir karar metnini ilan ettikleri görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA. MF. MKT. 1141/13. Ayrıca bkz. "Arnavudluk Kongresi Mukarrerâtı", **Tanin**, 5 Eylül 1325 [18 Eylül 1909], 3–4. "Arnavud Kongresi Mukarrerâtı", **Sabah**, 4 Eylül 1325 [17 Eylül 1909], 2. Diğer yandan Stavro Skendi Kuzey Arnavutluk'un bu kongrede temsil edilememesinin nedenini, sonrasında ayrı davetiyelerin gelmediği bir davetiyenin "Lirija" gazetesinde yayımlanmasından çıkan karışıklık olarak göstermektedir. Skendi'ye göre bu davetiye karışıklığı bir ihtimal güneyliler tarafından kasıtlı olarak yapılmıştır. Güneyliler bir önceki Debre Kongresi'ndeki deneyimlerine dayanarak eğitim konularının tartışılacağı bu kongreden kuzeylileri uzak tutmanın daha akıllıca olacağını düşünmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Skendi, **age**, 381. Avlonya'dan temsilci gönderilmemesi konusunda ise Prof. Dr. Kristaq Prifti'nin editörlüğünü yaptığı Arnavut kaynağı, Jön Türklerin Avlonya'nın vatanperverleri üzerine uyguladığı baskı yüzünden kongreye delege gönderemediğini savunmuştur. Kongreye delege gönderemeyen bir başka şehir de İşkodra olmuştur. Neden olarak ise Türk fanatikler ve muhafazakâr din adamlarınca desteklenen Jön Türkler gösterilmiştir. Ayrıca imparatorluk sınırları dışındaki cemiyetler bu kongrede temsil edilmemiştir. Bu konularda ayrıntılı bilgi için bkz. Kristaq Prifti, **Historia E Popullit Shqiptar, Rilindja Kombëtare, Vëllimi I Dytë, Vitet 30 të shek. XIX–1912** (Tiran: Toena 2002), 415.
[367] BOA. MF. MKT. 1141/13.

memleketlerde bulunan bi'l-umûm kulübler ve şirketlerle Arnavud kavminin terakkīsini arzu buyuran vatanperver hamiyetmendân tarafından te’mîn olunacakdır. Sınıfların hadd-i mukarrere iblâğı ve talebe adedinin mikdâr-ı matlûba vusûlü hâlinde mezkûr mekteb için senevî bin lira bir tahsîsâtın lüzûmu var ise de taleb adedinin noksân ve sınıfların nâ-tamâm bulunacağı müddet zarfında mektebin idâresi için yalnız yedi yüz lira kadar bir paranın lüzûmu vardır. Kongre mektebin ayrıca tab‘ ve neşr olunacak bir nizâmnâmesini tertîb etdi.

Mâdde 2- Görice'de Terakkī-i Arnavud Mekâtibi Cem‘iyeti nâmıyla bir i‘âne sandığı te’sîsi ve bu sandığın Meclis-i Meb‘ûsânca bir şahs-ı ma‘nevî mâhiyetinde tanınması kongrece takarrur etdi. Bu umûmî sandık bi'l-umûm Arnavud kulübleriyle cem‘iyetlerin ve kendi kavmin arzukeş-i terakkīsi olan zevât-ı muhteremenin i‘âneleriyle idâme edilecekdir. Sandık en evvel İlbasan'da te’sîs ve güşâd edilen dâru'l-mu‘allimînin idâresini te’mîne mecbûr olduğu gibi Arnavudluk'un her bir tarafında te’sîs ve güşâd olunup mü’essisleri tarafından idâre edilemeyen mekâtibe mu‘âvenet edecek ve diğer tarafdan sandık hey’etince teşkîli mutasavver olan hey’et-i ilmiyece tedkīk edilmek şartıyla kütüb ve resâil-i lâzıme ve tedrîsiyye tab‘ ve neşrine çalışacakdır.

Mâdde 3- Görice Cem‘iyeti'nin idâre edeceği mekâtib için hükûmetin mu‘âvenetini de taleb etmesi mukarrerdir.

Mâdde 4- Görice Mekâtib Cem‘iyeti İlbasan Dâru'l-mu‘allimîn'in te’mîn-i idâresinen sonra Arnavudların fakīr ve iktidârsız bulunacağı yerlerde mektebler güşâdı teşebbüsâtına girişecekdir. Kongre Görice Mekâtib Cem‘iyeti'nin idâresine müte‘allik bir nizâmnâme tertîb ve neşr etmişdir.

Mâdde 5- Arnavudlar Arnavudluk'da mevcûd olan resmî ve gayr-ı resmî bi'l-umûm mekâtib-i sâirede Arnavudca lisânının da idhâl ve icrâ-yı tedrîsâtı esbâbını istihzâra çalışacaklardır.

Mâdde 6- Arnavudluk'da maârif ve sanâyi‘i ta‘mîm ve intişârıyla esbâb-ı umrân ve sa‘âdetin taharri ve te’mîni maksad-ı ulvîsine vusûl için bi'l-umûm kulüb ve cem‘iyetlerle erbâb-ı hamiyet Arnavudlar müttehiden ve müttefikan çalışmağla ve Görice'deki Arnavud Mekâtib Cem‘iyeti sandığına mu‘âvenet etmekle mükellefdir.

Mâdde 7- Umûm kulüb ve cem‘iyetler için bir merkez bulunacakdır.

Mâdde 8- Merkez Kulübü Arnavudluk'da bulunacak ibtidâî ve rüşdî mekteblerinde tedrîsâtın Arnavud lisânı üzerine icrâ edilmesini taleb etmek vazîfesiyle mükellefdir.

Mâdde 9- İki sene için kongre merkez kulübü olmak üzere Manastır Başkım Kulübü'nü intihâb etmiş ve kulüblerin yek-diğeriyle te'mîn-i merbûtiyeti hakkında birkaç mevâdd-ı esâsiyyeyi hâvî ayrıca neşr olunacak bir nizâmnâme tertîb etmişdir, yapmışdır.

Mâdde 10- Arnavudlar vilâyet merkez-i umûmiyyesi vesâtatıyla Arnavudluk'un îcâb eden mahallerinde birer zirâat mektebinin te'sîs ve güşâdını hükûmetden taleb eyleyeceklerdir.

Mâdde 11- İlbasan şîve-i tekellümü Arnavudluk'un her bir tarafında kolayca tefehhüm ediliyor bir şive olması hasebiyle kongre umûm Arnavud muharrirlerine te'lîf edecekleri kütüb ve resâilde İlbasan şive-i tekellümünün istimâline ricâ eder.

Mâdde 12- Görice Mekâtib Cem'iyeti Hey'et-i İdâresi'nin intihâb ve ta'yîni zımnında Midhat Bey, Derviş Bey, Naki Bey, Ahmed Efendi, Dakli Hristo Dako, Selman Beloşmi, Kiryas, İrfan Bey ve Hacı beyfendilerden müteşekkil bir hey'etin Görice'ye azîmeti karârlaşdırılacakdır.

Mâdde 13- Arnavudluk'da ilim ve ma'rifet ve san'at ve hirfetin medâr-ı neşr ve ta'mîmi olan Arnavud lisânının serbestî-i ta'lîmi maksadını ta'kīb eden kulüb ve cem'iyet ve mekteblerden her hangisinin her hangi tarafdan her ne gibi tas'îbâta dûçâr olur ise bu dâire-i ittihâzda bulunan bütün kulüb ve cem'iyetler yek-vücûd olarak ve her türlü vesâit-i kānûniyyeye mürâcaat ederek tas'îbât-ı vâkı'ayı ref' ve izâleye çalışacaklardır.

Mâdde 14- Arnavudların umûm ihtiyâcât-ı ilmiyesi hakkında müzâkerât ve mütâla'ât dermiyân edilmek üzere fî 20 Ağustos sene [1]328 "1912 ve 1328" senesinde İlbasan'da tekrâr bir kongrenin teşkîli taht-ı karâra alınmışdır.

Mâdde 15- Üç sene sonra İlbasan'da in'ikād edecek kongre programının tanzîmi ve vakt-i münâsibde bu bâbda i'lânât ve ihbârât-ı mukteziyyede bulunması husûsâtı kongrece İlbasan kulüb ve cem'iyetlerine havâle ve tevdî' olunur.

Kongre kararlarına bakıldığında en önemli maddelerden bir tanesinin Elbasan'da açılacak öğretmen okuluyla ilgili olduğu görülmektedir. Okul, 6 sınıflı olarak ve aynı

yılın sonbaharında açılacak şekilde planlanmıştı.[368] Arnavut ilkokulları için öğretmen yetiştirecek olan bu okul, bütün Arnavut dernekleri ve kulüplerinin yardımıyla ayakta kalacaktı. Diğer bir maddeye göre ise Arnavut okullarını bir çatı altında toplamak için Görice'de, "Përparim" adında "Arnavut Okul Cemiyeti" kurulacaktı. Bu derneğin vazifesi, Elbasan Pedagojik Lisesi'nin ve Arnavutluk'taki diğer okulların açılmasını, yönetimini ve gerekli olan kitapların basılmasını sağlamak olarak belirlendi. Kongre ayrıca "Përparim" derneğinin hiçbir engelle karşılaşmadan serbest bir şekilde görev yapabilmesi için kanuni olarak hükümetçe tanınmasını istedi ve devletin onayı için bir de tüzük hazırladı. Bütün kulüp ve dernekler arasındaki bağlantı ve işbirliğini güçlendirmek için bunların tek merkezden yönetilmesini kararlaştıran kongre, Arnavut ulusal hareketinin başında bulunan Manastır Kulübü'nü de iki yıl için Merkez Kulüp olarak seçti. Ayrıca bu kulübü, Arnavutluk'taki bütün okulların Arnavutça dilinde eğitim yapmalarını sağlamakla görevlendirdi. Arnavut derneklerinin ve kulüplerinin kültürel ve politik faaliyetlerini daha iyi koordine edebilmek için onların arasındaki görev dağılımlarını, bağlantı şekillerini ve kendi aralarındaki işbirliğini belirleyen bir tüzüğü de onayladı. Ayrıca kendileri için çok gerekli olan ziraat okullarının açılması taleplerinin bütün Arnavutlarca vilayet heyetlerinden istenmesi kararlaştırdı.

Arnavutlar, kongre kararlarına dayanarak 20 Eylül 1909 tarihinde "Përparim" adlı cemiyeti kurdular ve yönetimin başına Orhan Poyani'yi getirdiler.[369] Bu cemiyetin oluşturulmasıyla Arnavutların koordinesiz bir şekilde yürütülen okul kurma girişimleri tek elde toplanıyor ve böylece eğitim konusunda sağlanacak ilerleme açısından uygun bir imkân elde edilmiş oluyordu.[370] Nitekim Arnavutluk'taki okullar bu cemiyet tarafından yönetilecektir.[371] Diğer yandan "Përparim" Derneği'nin yanında kulüplerin, derneklerin ve vatandaşların yardımları ile dolacak bir kasa da oluşturuldu.[372] Kongre, Manastır Başkim Kulübü'nü Arnavut kültürel faaliyetlerinin

---

[368] Okulun öğrenci sayısı ise 90 kişi olarak kararlaştırılmıştı. Bkz. Gawrych, **age**, 180.
[369] Prifti, **age**, 416-417.
[370] Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut**, 141.
[371] L. S. Stavrianos, **The Balkans since 1453** (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1961), 508.
[372] Prifti, **age**, 416.

merkezi olarak belirlerken ilerlemeleri değerlendirebilmek için 3 yıl sonra, 1912 yılında, Elbasan'da yeni bir kongrenin toplanmasını da kararlaştırdı.[373]

Kongre kararları gereği ihtiyaç duyulan öğretmen ihtiyacını karşılayabilmek için ilk öğretmen okulu 3 Aralık 1909 tarihinde Elbasan'da açıldı.[374] Okula müdür olarak atanan ilk kişi ise 28 Kasım 1912 tarihinde Avlonya'da Arnavutluk'un bağımsızlık ilanında da yer alacak olan Luigj Gurakuqi idi. Kendisi aynı zamanda İsmail Kemal Bey'in başında bulunduğu ilk Arnavut hükümetinin eğitim bakanı olarak da görev yapacaktır.[375] Gurakugi'nin müdür olduğu bu okulda Türkçe ve Fransızca zorunlu, İngilizce ve Rumca ise seçmeli ders olarak verilmekteydi.[376] Diğer dersler ise hesâb, ilm-i felsefe, hikmet-i tabî'iyye, ilm-i hayvânât, Arnavudca'nın kavâ'id-i lisâniyyesi ve sarf nahiv edebiyât, hendese, ilm-i ahvâl-i rûh, târih-i tabî'î, maâdin-i tabakātü'l-arz, cebir, mantık, ilm-i teşrîh, coğrafya-i umûmî, müsellesât, ilm-i terbiye-i etfâl, ilm-i menâfi'u'l-a'zâ, târih-i Osmanî, resim, ilm-i hey'et, kimya, ilm-i nebâtât, Arnavudluk târihi, akāid, resim ve jimnastik olarak belirlenmişti.[377] Arnavut eğitim tarihinde önemli bir yere sahip olan bu okul, Arnavutların gönlünde öyle taht kurmuş olmalı ki günümüzde de halen Etnografya Müzesi olarak kullanılmaktadır.[378]

Kongre ayrıca Arnavutluk'taki tüm özel ve devlet okullarında Arnavutçanın Latin alfabesiyle propagandasının yapılmasını ve yayılmasını kararlaştırmıştır.[379] Böylece bu kongrede Latin alfabesi tercihi bir kez daha tasdik edilmiştir.[380] Bu kararıyla kongre aslında resmen Manastır kararını desteklemiş olmaktaydı. Kongre'de Arnavutça için Latin alfabesinin Arap ve Grek karakterlerinden daha uygun olduğu ve Arnavutçanın ünlü ve ünsüzlerini diğer alfabelere kıyasla daha iyi karşıladığı bundan dolayı da öğrenimin kolay olduğu görüşü kabul edilmiştir.[381] Elbasan

---

[373] Gawrych, **age**, 163-165.
[374] Alpan, **Tarihin Işığında**, 135. Robert Elsie okulun açılış tarihini 1 Aralık olarak vermektedir. Bkz. Robert Elsie, **Albanian Literature: A Short History** (London: I.B. Tauris, 2005), 91.
[375] Elsie, **age**, 91.
[376] 26 Ağustos 1325 [8 Eylül 1909], BOA. MF. MKT. 1141/13. Alpan'a göre ise Türkçe ve Fransızca dersleri de seçmeliydi. Bkz. Alpan, **Tarihin Işığında**, 135.
[377] 26 Ağustos 1325 [8 Eylül 1909], BOA. MF. MKT. 1141/13.
[378] Tuğrul Kihtir, **Balkanların Osmanlı Tarihi 1352-1913** (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2015), 265.
[379] Gawrych, **age**, 180.
[380] Ali Arslan, "Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Karşı Osmanlı Yönetiminin Tavrı", **Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Tiran, Arnavutluk, 4–7 Aralık 2003** (İstanbul: IRCICA, 2006), 65.
[381] Vickers, **age**, 60.

Kongresi'nin Arnavut eğitim hareketini uyandırdığı görülmektedir. Nitekim kongre sonrasında Kosova vilayetinin Mitroviçe ve Gilan kasabalarında bile ulusal Arnavut okulları açılmıştır. Ayrıca Arnavut Eğitim Kulübü'nün vasıtasıyla Üsküp Rüştiyesi'nde Arnavut dili Latin alfabesiyle kullanılmaya başlanmıştır.[382] Diğer yandan hem Gegler hem de Toskalar için ortak bir yazın oluşturabilmek amacıyla Elbasan lehçesi yazın dili olarak seçilmiştir.[383] Ayrıca Arnavut gazeteci ve yayıncılarından gelecekte yalnızca Elbasan lehçesini kullanmalarının istenmesine karar verilmiştir. Böylece kuzey ile güney arasında bir bağ ve yazın dili için de bir temel oluşturulması amaçlanmıştır.[384] Nitekim Arnavutluk'ta ülkenin müşterek edebi dili, Geg ve Toska dillerinin ortalaması olarak işlenen Elbasan lehçesi üzerine kurulmuştur.[385] Bunun sonucu olsa gerek ki en temiz Arnavutçanın Elbasan'da konuşulduğu konusunda yerli halk da hemfikir olmuştur.[386]

Hatırlanacağı üzere Arnavut milliyetçiler bu kongreyle Arnavutçanın eğitim dili olmasının yanında Latin harflerinin kabulünü de kararlaştırmışlardı.[387] Oysa o döneme kadar Arnavutluk'taki ilk ve ortaokullar ile liselerde eğitim Türkçe yapılmaktaydı. Şimdiye kadar süregelen bu uygulamayı terk ederek Arnavutçayı okullara sokmak ve bunun Osmanlıca harflerle değil de Latin harfleriyle yazılmasını kabul etmek demek, hükümet için Arnavutların da az zaman içinde Türklerden uzaklaşmalarına ve ayrılmalarına zemin hazırlamak demekti. Bu düşünce hükümeti korkutmaktaydı ve bu gerekçeyle hükümet, açıktan söylemeye cesaret edemese de böyle bir şeyin olmasını istemiyordu.[388] Arnavut milliyetçileri ile İttihat ve Terakki arasındaki uzlaşmazlık, Latin alfabesinin benimsenmesinin engellenmesi çabaları esnasında iyice artmıştır. İttihat ve Terakki, zamanla yeni Arnavut okullarının beklentisine duyarsız kalmayacak ve Arnavut milliyetçiliğini bastırmak için bütün

---

382 Skendi, **age**, 383.
383 Gawrych, **age**, 180.
384 Skendi, **age**, 381–382.
385 "Arnavutluk", **Türk Ansiklopedisi**, 374.
386 Süssheim, **age**, 578.
387 İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c. IV. (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1947), 382.
388 Mehmet Ali Ayni, **Ulusçuluk (Milliyetçilik)**, (İstanbul: Peva Yayınları, 1997), 267. Hükümetin Arnavut okulları ve oradaki eğitim sistemi ile esaslı bir şekilde ilgilenmeye başlaması Sultan Reşat'ın Kosova gezisinden sonra olacaktır. Bilgi için bkz. Mustafa Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908–1914)** (Ankara: Ocak Yayınları, 1996), 383.

Arnavut gazetelerini, ulusal kulüp ve okullarını kapatarak tepkisini kararlı bir biçimde ortaya koyacaktır.[389]

Kongreye duyarsız kalmayan sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti değildi. Dönemin basını da sayfalarında kongreyle ilgili haberlere yer vermiştir. Fakat kongrenin çok daha öncesinde bu konuyla ilgili haberlerin basında yer aldığı görülmektedir. Nitekim daha 1909 yılı Ağustos'unda basında yer alan bir haberde Elbasan Sancağı'nda bir kongrenin toplanacağı duyurulmaktaydı. Gazetenin haberine göre bu kongrede hazır bulunacak Arnavutların o andan itibaren Rum Patrikhanesine tabi olmadıklarını ilan etmeleri beklenmekteydi, çünkü Ortodoks Arnavutlar bu konuda birkaç aydan beri çalışmalar yapmaktaydılar.[390] Bu kez Eylül ayının ilk günleriydi ki *Yeni Tasvir-i Efkâr, Osmanischer Lloyd'*a dayandırdığı haberinde Elbasan'da bir Arnavut kongresinin açıldığını duyurdu.[391] Gazete birkaç gün sonraki haberinde ise kongreye Arnavutluk'un çeşitli şehirlerinden yüz yirmi delegenin katıldığını, Arnavut siyasetinin ileri gelenlerinden Derviş Hima Bey'in kongre başkanlığına seçildiğini ve kongrenin on beş gün süreceğini bildirdi.[392]

Bu konuda *İkdam* ise Selanik'te basılan *Osmanischer Lloyd*'a dayandırdığı "İlbasan Kongresi" başlıklı haberinde Elbasan'da toplanan kongrenin sadece Arnavutluk'un her tarafında okullar açılması meselesiyle ilgilendiğini bildirmekteydi. Haberde ayrıca açılacak olan okulların ihtiyaç duyduğu öğretmenleri yetiştirmek üzere öncelikli olarak bir öğretmen okulunun açılmasına karar verildiği de aktarılmaktaydı.[393] *Yeni Gazete* ise "Arnavut Maarif Kongresi" başlıklı haberinde okuyucularına şunları aktarmaktaydı:

> "Mahallinden iş'âr olunduğuna göre:
>
> İlbasanda on günden beri mün'akıd olan Arnavut Kongresi kemâl-i ciddiyetle iş görmekte ve mekâtibe âid olan mesâil-i müşkile yavaş yavaş hal olunmaktadır. Kongre ilk teşebbüs-ü hayr olmak üzere bir dâr-ül-muallimin te'sisine karar vermiştir. Bu dâr-ül-mualliminin binasına yedi yüz lira masraf tahmin edilmiş ve erbâb-ı hamiyyet tarafından hemen toplanmıştır. Arnavutların ilim ve maarife gösterdikleri bu rağbet a'dâyı me'yûs itmektedir."

---

[389] Vickers, **age**, 60.
[390] "Rum Patrikhânesi ve Hıristiyan Arnavudlar", **Yeni Gazete**, 15 Ağustos 1325 [28 Ağustos 1909], 2.
[391] **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 8 Eylül 1909, 5.
[392] "Arnavud Kongresi", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 12 Eylül 1909, 6.
[393] "İlbasan Kongresi", **İkdam**, 31 Ağustos 1325 [13 Eylül 1909], 2.

Haberin akabinde ise kongreyle ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur. Arnavutların gerçek bir çalışma ve gayretle anlayış seviyelerini ve zekâlarını [eğitim seviyelerini] diğer unsurlar seviyesine yükseltmek istediklerini görmekle kendilerinin iftihar ettikleri ve övündükleri ifade edilen yazıda, Arnavutların her zaman Osmanlılara sağ elini yardıma uzattıkları ve her muharebede de cengâverlikler gösterdikleri hatırlatılmıştır. Arnavutların Osmanlı Hükümeti'ne olan eski samimi bağlılıklarını bir kez daha tekrar etmenin boş olduğu ifade edilen yazıda, Arnavutların bu ilmi kongrelerini Allah'ın hayır ile başarılı kılması temennisi dile getirilmiştir.[394] *Yeni Gazete*'nin Arnavutlarca düzenlenen böyle bir kongreye olumlu yaklaşması ve kongre çalışmalarında delegelere başarılar dilemesi gözlerden kaçmamaktadır. Ayni Gazete, 17 Eylül 1909 tarihli nüshasında ise 2-8 Eylül 1909 tarihleri arasında Elbasan'da gerçekleştirilen Arnavut Maarif Kongresi'nde alınan kararların kendilerine ulaştığını bildirerek, 15 maddelik kongre kararlarını hiçbir değerlendirmede bulunmaksızın okuyucusuna aktarmıştır.[395]

Kongre hakkındaki bilgilerin her geçen gün daha da netleşmesiyle daha ayrıntılı haberlerin de gazete sütunlarında yer aldığı görülmektedir. Örneğin *İkdam* bir önceki haberinden farklı olarak yine *Osmanischer Lloyd*'a dayandırdığı haberinde bu kez Elbasan Kongresi'nin çalışmalarına son verdiğini ve kongrenin lisan meselesi üzerinde önemle durduğunu aktarmıştır. Haberde ayrıca bütün ilk ve ortaokullarda Arnavutçanın okutulmasına karar verildiği, kısa süre içerisinde Görice'de Arnavut okulları öğretmenlerinin bir toplantı yapacakları ve bu toplantıda milli bir iânenin toplanacağı duyurulmuştur.[396] *Yeni Tasvir-i Efkâr* ise haberinde kongrenin 2-8 Eylül 1909 tarihleri arasında ve 120 delegenin katılımıyla gerçekleştiğini bir kez daha hatırlatmış ve akabinde kongre kararlarını maddeler halinde sıralamıştır.[397]

Dönemin önemli yayın organlarından biri olan *Tanin* de tıpkı İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi kongreye duyarsız kalmamış ve konuyla ilgili haberlere sayfalarında yer vermiştir. Nitekim 17 Eylül 1909 tarihli nüshasında yer alan "Arnavutluk Ahvali" başlıklı haberinde, Elbasan şehrinde toplanan ve çalışmalarına son veren

---

394 "Arnavud Maârif Kongresi", **Yeni Gazete**, 1Eylül 1325 [14 Eylül 1909], 2.
395 "Arnavud Kongresi Mukarrerâtı", **Yeni Gazete**, 4 Eylül 1325 [17 Eylül 1909], 2.
396 "Arnavudluk Ahvâli", **İkdam**, 4 Eylül 1325 [17 Eylül 1909], 3.
397 "Arnavudluk-İlbasan Kongresi", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 17 Eylül 1909, 8-9.

kongrenin okullar meselesini ele aldığını yazmıştır. *Tanin*'in haberine göre kongrede ayrıca ilkokul ve özel okulların programları, Arnavut mektepleri için bir cemiyet oluşturulması ve Görice Kasabası'nda milli bir yardım sandığının kurulması konuları da karara bağlanmıştır. [398] Ayni gazete bir sonraki sayısında ise hiçbir değerlendirmede bulunmaksızın 15 maddelik kongre kararlarını aktarmıştır.[399] *Sabah* da 17 Eylül 1909 tarihli nüshasında "Arnavut Kongresi Mukarreratı" başlığıyla verdiği haberinde tıpkı *Tanin* gibi söz konusu toplantı hakkında hiçbir değerlendirmede bulunmadan kongre kararlarını okuyucusuna aktarmayı tercih etmiştir.[400]

Yeni Tasvir-i Efkâr, kongrenin sona ermesinden çok kısa bir süre sonra "İlbasan Kongresi" başlığıyla bir makale yayımladı. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında gerek basında gerekse halk arasında Arnavutlar hakkında çeşitli görüşlerin ileri sürüldüğüne değinilen makalede, meseleye birkaç noktadan bakılması gerektiği vurgulanmaktaydı. Osmanlı ordularıyla Arnavutların karşılaşmalarının kısa tarihine değinilen yazıda, İslamiyet'i kısmen kabul etmiş olan Arnavutlarla Türklerin sürekli kaynaşmalarının işin gereği olduğu görüşü dile getirilmiştir. Makalede ayrıca Arnavutların kabul ettikleri İslam dinine kendi eski inançlarını katmaktan geri kalmadıkları hatırlatılmış ve hükümetin de bu duruma ilgisiz ve kayıtsız kalmasının sonucu olarak Arnavutların hâlâ dillerini ve geleneklerini muhafaza edebildikleri ifade edilmiştir.

Makalenin devamında Elbasan Kongresi'ne değinilerek, kongreden "Lisan Kongresi" olarak bahsedilmiştir. Eğitimin ilerlemesi ve yükselmesi için bazı kararlar almak üzere toplanan kongrenin arzu edilen iyi sonuçları verecek mahiyette olduğu savunulmuştur. Kongrenin aldığı çeşitli kararlar arasında bir Darülmuallimin kurulması, değişik yerlerde özel okullar açılması, ziraat okullarının kurulması gibi Arnavutların irfanlarını ve kültürlerini yükseltecek hususların yer aldığı belirtilmiştir. Makalede ayrıca Arnavutları bulundukları üzüntülü durumdan kurtaracak şeyin eğitim olduğu görüşü dile getirilmiştir. Hükümetin eğitim konusunda daha birkaç sene toplumun bireylerine gereği kadar yardım edemeyeceğinin üzülerek görüldüğü ifade edilerek, Elbasan Kongresi'nin memleket hakkında çok faydalı bir girişim

---

[398] "Arnavudluk Ahvâli", **Tanin**, 4 Eylül 1325 [17 Eylül 1909], 2.
[399] "Arnavudluk Kongresi Mukarrerâtı", **Tanin**, 5 Eylül 1325 [18 Eylül 1909], 3–4.
[400] "Arnavud Kongresi Mukarrerâtı", **Sabah**, 4 Eylül 1325 [17 Eylül 1909], 2.

olarak bilinmesi istenmiştir. Bundan dolayı da kongrenin tam bir samimiyetle takdir edilmesi gerektiği dile getirilmiş ve bunun bir görev olduğu ileri sürülmüştür. Makalede son olarak Arnavutların Osmanlı vatanına olan bağlarının sanıldığı kadar çürük olmadığı dile getirilerek, kendilerinin Arnavutlara gösterecekleri güvenin Arnavutların kendilerine olan bağlılıklarını kuvvetlendireceği ifade edilmiştir.[401] *Yeni Tasvir-i Efkâr*'ın makalesinde Arnavutların eski geleneklerini İslâm dinine kattıkları hatırlatılarak, hükümetin bu duruma ilgisiz ve kayıtsız kalmasının Arnavutların dillerini ve geleneklerini muhafaza edebilmelerinde etkili olduğu görüşü savunulmuştur. Adeta Arnavut dilinin ve geleneklerin İslam sayesinde korunduğu ifade edilmek istenmiştir. Makalede Arnavutların eğitimi üzerinde durulması ve Elbasan Kongresi'nin de bu konuda bir fırsat olarak görülmesi önemlidir. Arnavutların bu çalışmalarının takdir edilmesi ve kendilerine yönelik karşılıklı güven vurgusu yapılması dikkat çekicidir. Makale, kongre ve Arnavutlar hakkındaki ılımlı değerlendirmeleriyle dikkat çekmektedir.

Elbasan Kongresi'nin üzerinden henüz birkaç ay geçmişti ki kongreye Selanik'ten delege olarak gönderilen "*Liberja*" gazetesi başyazarı ve aynı zamanda Yabancı İşler Müdürü Mithat Bey tarafından, Arnavut Başkim Kulübü'nde bir konferans verildi. Kongrede alınan genel kararların ve doğuracağı sonuçların uzun uzadıya aktarıldığı konferansta, eğitimle ilgili maddeler de bir sıra dâhilinde sunuldu. Mithat Bey'in aktardıklarına göre [kongrede] ilk olarak Arnavutluk'ta okul açmak için bir cemiyetin oluşturulması kararlaştırılmıştı. Bu cemiyet Görice'de kurulacak ve adı da "Arnavud Mekâtib Cemiyeti" olacaktı. Kuruluş amacı ise Arnavutluk'ta okulların kurulmasını ve yönetilmesini sağlamaktı. Cemiyet, sadece mahalli yardımlar ile çalışacak ve eğitim esnasında ihtiyaç duyulan kitapların basım ve dağıtımına yardımcı olacaktı.

İkinci olarak kongrenin yapıldığı şehir olan Elbasan'da idadi derecesinde bir okul açılacak ve okulda Darülmuallimin hizmetini yerine getirecek şekilde ders verilecekti. Okul, yatılı ve gündüzcü kısımlardan oluşacaktı. Gündüzcü öğrenciler ücretsiz olacak, fakat yatılı öğrenciler on lira ücret ödeyeceklerdi. Okula şimdilik ücretsiz olarak on öğrenci kabul edilecek ve okullar yalnızca idadi derecesinde altı sınıfı içine alacaktı. Arnavut kulüpleri hakkında bir nizamname hazırlanarak bu kulüplerin bütün çalışmalarını eğitimin yayılmasına, sanayi ve ziraatın ilerlemesine

[401] "İlbasan Kongresi", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 17 Eylül 1909, 8-9.

ayırması sağlanacaktı. Bunun gerçekleşebilmesi için de gerekli olan araçların sarf edilmesi konusunda kulüplerin teşvik edilmesi kararlaştırılmıştı.

Mithat Bey konferansının sonunda kongrenin Arnavutluk'un ihtiyaç duyduğu bayındırlık ve ilerleme konularına özellikle önem verdiğini dile getirmiş ve her şeyden önce eğitim ve uygarlaşma konularında çalışmalar yapılmasının kongrece uygun bulunduğunu aktarmıştır.[402] Mithat Bey'in ifadelerinden de anlaşıldığı üzere Elbasan Kongresi bir eğitim kongresiydi. Arnavutların eğitim alanında yapacakları faaliyetlerin masaya yatırıldığı kongrede, bu konuda atılacak adımlar için adeta bir yol haritası çizilmiştir. Nitekim kongre sonrasında atılan adımlar kongrenin Arnavutlar için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Kongre hakkında değerlendirmelerde bulunan Şevket Süreyya Aydemir, bu kongrenin gerçekte bir hazırlık ve istişare toplantısı olduğunu ve âdeta milli bir danışma havası içerisinde geçtiğini savunmaktadır. Aydemir'e göre kalabalık bir azınlığın kendi bölgesinde okullar açması ve bu okullarda Türkçe ile beraber kendi dilini okumak ve kendi dilinde yayınlar yapmak istemesi çok doğaldır. Hatta böyle bir çözüm yolunun Osmanlılar için Arnavutluk'ta -geçici de olsa- diğer milliyetlere karşı bir dayanak da olabileceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Arnavutluk'un ihmal edildiğine de vurgu yapmıştır.[403]

2.1.2.11. Resne Mekteb-i İnkılâbı ve Ohri Mektebi

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Müslüman Türk unsurun kültürel seviyesinin yükseltilebilmesi ve Türk çocuklarının yabancı özel okullardan kurtarılabilmesi için daha Meşrutiyet'in ilk yıllarında özel okullar açılması yönünde çalışmalara başladığı görülmektedir. 1909 yılı içerisinde "Osmanlı İttihat Mektepleri" adıyla bir dernek kuran ve himaye ettiği okulların tamamına "İttihat ve Terakki Mektebi" adını veren Cemiyet, hem bu okulların programını hem de devletten yardım almaksızın yönetimini kendisi üstlenmiştir. Nitekim bu anlamda İstanbul, Bursa, Edirne ve İzmir gibi büyük şehirlerde ilk ve orta dereceli okulların açıldığı görülmektedir. Hatta

---

[402] "Rumeli Ahvâli", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 3 Kanun-ı Evvel [Aralık] 1909, 5-6.
[403] Aydemir, **age**,252.

açılan ve açılması planlanan okullara öğretmen yetiştirmek amacıyla Selanik'te özel bir öğretmen okulu dahi kurulmuştur.[404]

Meşrutiyet döneminin hürriyet kahramanı olarak da tanınan Resneli Niyazi Bey, bu konuda girişimlerde bulunan dönemin önemli isimlerinden biri olmuştur. Kendisinin teşvik ve yönlendirmesiyle Resne'de inşasına başlanılan okula "Mekteb-i İnkılâb" adı verilmiştir. Okul, erkek öğrenciler için ilkokul ve ortaokul; kız öğrenciler için ise bir ilkokul kısmından oluşmaktaydı.[405] Bu okulun resmi açılışı için belirlenen ilk tarih ise 23 Temmuz 1909 Cuma günüydü. Bu tarihin seçilmesinde 10/23 Temmuz milli bayramının ve Cuma gününün uğurlu sayılması etkili olmuştu.[406] Oysa kısa bir süre sonra basında yer alan haberlerde, okulun resmi açılışının Temmuz ayı sonuna ertelendiği duyurulmaktaydı.[407]

Fakat bir süre sonra Resne Belediye Başkanı Cemal Bey tarafından basına gönderilen bir yazıda, okulun resmi olarak 3 Eylül 1909 Cuma günü açılacağı haber verilmekteydi. Hatta basına verilen ilan metninde resmi açılışta hazır bulunmak üzere her taraftan bir hayli katılımın olacağının haber alındığı dile getirilerek, kasabada yeterli sayıda otel bulunmadığı için gelecek kişilerin birkaç gün öncesinde isimlerini bildirmeleri istenmekteydi.[408] Ayrıca okulun açılışı için uğurlu kabul edilmesinden dolayı özellikle Cuma gününün seçildiği aktarılmaktaydı. Bu konuda basına yansıyan son haberlerde, Niyazi Bey'in biraderi Osman Fehmi Bey refakatinde olarak açılış için Osmanlı Musiki Evi'nden diğer bir ifadeyle Özel Türk Musiki Konservatuarı'ndan bir müzisyen grubunun oluşturulduğu ve Resne'ye gitmek üzere trenle hareket edeceği bildirilmekteydi. Yolda giderken Selanik ve Manastır'da konserler verilecek ve elde edilen konser gelirlerinin tamamı bu okula bağışlanacaktı. Haberde ayrıca Osman Fehmi Bey'in bir çağrısına da yer verilmişti. Fehmi Bey, açılışta bulunmak ve o güzel resimde yer almak isteyenlerin trene yetişmeleri tavsiyesinde bulunmaktaydı.[409]

---

[404] Uyanık, **age**, 77.
[405] "Resnede Mekteb-i İnkılâbın Resmi Güşâdı", **Tanin**, 17 Ağustos 1325 [30 Ağustos 1909], 2-3.
[406] "Resnede Mekteb", **Sabah**, 6 Temmuz 1325 [19 Temmuz 1909], 3.
[407] "Resne Mektebi", **Sabah**, 7 Temmuz 1325 [20 Temmuz 1909], 4.
[408] "Resne Mektebi", **Sabah**, 12 Ağustos 1325 [25 Ağustos 1909], 3. Ayrıca bkz. "Resnede Mekteb-i İnkılâbın Resmi Güşâdı", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 25 Ağustos 1909, 4.
[409] "Resnede Mekteb-i İnkılâbın Resmi Güşâdı", **Tanin**, 17 Ağustos 1325 [30 Ağustos 1909], 2-3.

Nihayet Resne Mekteb-i İnkılâbı'nın resmi açılışı daha öncesinde ilan edildiği tarihte, 3 Eylül 1909 Cuma günü, gerçekleştirildi. Açılışa Manastır Valisi Fahri Paşa, yüksek rütbeli askeri personel, mülkiye memurları, askeri personeller ile Manastır, Debre, Ohri ve daha birçok mahallin ileri gelenleri katıldılar. Ayrıca Niyazi Bey'in biraderi Osman Fehmi Bey'in refakatinde İstanbul'dan gelen bir heyet de açılışta hazır bulundu. Daha öncesinde duyurulduğu gibi açılış esnasında Osmanlı Musiki Evi müzik grubu ve Manastır Askeri Bandosu hürriyet marşlarından oluşan birer konser verdi. Açılış töreninde ilk konuşmayı Niyazi Bey yaptı. Onu sırasıyla Manastır Valisi Fahri Paşa, Manastır Maarif Müdürü ve Ohri Müderrisinin konuşmaları izledi. Son olarak da Gelibolu halkı tarafından özellikle açılış için gönderilen Doktor Fahri Bey bir konuşma gerçekleştirdi. Konuşmalar sonrasında ise törende bulunan bir kız çocuğunun, erkeklerin bir okulu olduğu halde kendilerinin okullarının olmayışı yönündeki serzenişi işitildi. Bunun üzerine tören alanında bulunan Manastır Valisi Fahri Paşa'nın girişimiyle kız okulu için hemen bir yardım kampanyası başlatıldı ve Osman Fehmi Bey tarafından hazır bulunanlardan kısa süre içerisinde belli bir miktar para toplandı.

Açılış esnasında yaşanan bir diğer gelişme de yine Niyazi Bey'in girişimleriyle Ohri yolunun inşasına başlanılması olmuştur. Yolun ilk taşlarını Niyazi Bey ile Manastır Valisi Fahri Paşa birlikte koyarlarken, okulun yapımı için yüksek miktarda para yardımında bulunan Ali Rıfat Bey de yolun başlangıç noktasına bir bayrak dikmiştir. Tüm bu yaşananları sayfalarına taşıyan *Sabah*, Niyazi Bey'e övgüler dizerken kendisini tebrik etmeyi de ihmal etmemiştir.[410] Resne'deki okul açılışına katılımın yüksek olması okula ve okullaşmaya verilen önemi göstermektedir. Diğer yandan tören alanındaki bir kız çocuğunun serzenişi üzerine devletin oradaki en üst temsilcisi olan valinin, kız çocuklarının gidebileceği bir okul için yardım kampanyası başlatması devlet nezdinde kız çocuklarının eğitimine verilen önemi göstermesi açısından dikkate değerdir.

Resne Mekteb-i İnkılâbı'nın her ne kadar resmi açılışı gerçekleşmişse de okul tam olarak bitirilebilmiş değildi. Geri kalan kısımlarının tamamlanabilmesi için bir komisyon oluşturuldu ve katkı sağlaması için basın aracılığıyla eğitim sevdalılarına

---

410 "Resnede Mekteb-i İnkılâbın Resmi Güşâdı", **Sabah**, 23 Ağustos 1325 [5 Eylül 1909], 3.

çağrı yapıldı. İlginç olan ise teşkil edilen komisyonda yer alan üyelerin imparatorluğun değişik vilayetlerinden gelmiş olmalarının yanı sıra komisyona imparatorluk sınırları dışından da katılımın olmasıydı. Örneğin bu komisyona Üsküdar Mutasarrıfı Faik Bey'in dışında Diyarbakır, Beyrut, Lübnan Baalbek ve Mısır eşrafının yanı sıra Hindistan eşrafından da katılımların olduğu görülmektedir.[411] Balkanların bir köşesinde Resne'de inşa edilmekte olan bir okul için yardım toplamak üzere oluşturulan bir komisyona Anadolu'dan, Afrika'ya kadar değişik bölgelerden katılımların olması Osmanlı birliğinin en güzel göstergelerinden biriydi. Aslında teşkil edilen bu komisyon, Osmanlı birliğinin de bir fotoğrafını vermekteydi.

İkinci Meşrutiyet döneminin bazı gazetelerinde kendisinden hürriyet savaşçısı olarak bahsedilen Kolağası Eyüp Sabri Bey de bu dönemin okul yapımında aktif olan kişileri arasında yer aldı. 1909 yılı içerisinde Sabri Bey tarafından Ohri kasabasında çok geniş bir okul inşaatına başlanıldı. Ayrıca bununla da yetinilmeyerek okul inşaatının karşısında yer alan ve yaklaşık olarak bir asırdır harap ve terk edilmiş bir halde bulunan caminin de inşaatına başlanılmıştı. Nitekim bu çalışma yakın bir zaman önce bitirildi ve caminin resmi açılışı yapıldı. Eyüp Sabri Bey'in bu tutumu, Ohri halkınca minnet ve şükranla karşılandı.[412] Cami inşaatının tamamlanmasına rağmen okul inşaatı devam etmekteydi. Eyüp Sabri Bey'in gayretleriyle sürdürülen çalışmaları takip etmek ve yapılan yardımları toplamak üzere bir de komisyon kuruldu. Bu komisyonun raporuna göre para yardımında bulunanlar arasında Sultan Reşat da bulunmaktaydı ve padişah tarafından okul inşaatında kullanılmak üzere elli lira yardım yapılmıştı. Halifeyi, Ohrili Süleyman Paşanın yirmi liralık yardımı izlemekteydi.[413] Bu arada Eyüp Sabri Bey tarafından Ohri Kasabası'nda inşa edilen bu okulun bulunduğu İskender Bey Mahallesi'nin isminin bir süre sonra Eyüp Sabri Bey Mahallesi olarak değiştirildiği görülmektedir.[414] Bu da İttihat ve Terakki'nin isimleşmeye verdiği önemi ve eğitim üzerindeki etkisini göstermesi açısından dikkate değerdir.

---

[411] "Resnede Mekteb-i İnkılâb", **Sabah**, 3 Eylül 1325 [16 Eylül 1909], 4.
[412] "Ohride Mekteb ve Câmi-i Şerif İnşâsı", **Tanin**, 13 Eylül 1325 [26 Eylül 1909], 3.
[413] "Ohride İnşâ Olunacak Rüşdî ve İdâdî Mektebleri", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 15 Temmuz 1909, 2.
[414] **Osmanlı Belgelerinde Ohri** (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006), 96.

2.1.2.12. Hıristiyan Arnavutların Kiliselerde Anadilde Ayin Talepleri

Arnavutlar bu dönemde kendi dillerinde eğitimin yanı sıra ana dillerinde ibadet de yapabilme gayreti içerisine girmişlerdir. Ortodoks Arnavutlar, 1909 yılı Mart ayı içerisinde Patrikhane'ye başvurarak kiliselerdeki ayinlerini Arnavutça olarak yapabilmeleri için izin talep etmişlerdir. Aradan geçen onca süreye rağmen başvurularına herhangi bir cevap verilmemesi üzerine bir kez daha patrikhaneye başvurarak taleplerinin dikkate alınmasını istemişlerdir. Ayrıca kendilerine kısa süre içerisinde cevap verilmediği takdirde bunu taleplerinin reddi olarak değerlendireceklerini ve bundan sonra yaşanacaklardan kendilerinin sorumlu olmayacaklarını bildirmişlerdir.[415] Rum Patrikhanesi'ne yönelik tehdit içerikli sözler kullanan Ortodoks Arnavutların kendi dillerinde ayin talepleri, Hıristiyan Arnavutlar arasındaki milli uyanışın bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Onlar bu tavırlarıyla - tıpkı bazı Müslüman Arnavutlar arasında görüldüğü gibi - din birliği yerine dil birliğini yeğlemişlerdir.

Times gazetesinde bu konuyla ilgili olarak bir süre önce bir makale yayımlanmıştı. Makalede ilk olarak Rum Patrikhanesi'nin Arnavutluk'taki okul ve kiliselerde milli lisanın kullanılmasına izin vermediği dile getirilerek, kilisenin bu tutumu eleştirilmişti. Buna karşılık *Eklisiastiki Alithia* gazetesinde *Times*'ın iddialarını çürütmek üzere bir karşı makale yayımlandı. Fakat *Eklisiastiki Alithia*'nın bu yazısına ilk tepki Ekrem Vlora Bey'den geldi. Ekrem Bey, bu konuyla ilgili olarak kaleme aldığı cevabi makalesini *Osmanischer Lloyd* gazetesi aracılığıyla okuyucularıyla paylaşmıştır.

Ekrem Bey makalesinde ilk olarak Arnavutların o ana kadar kendi dillerini ilerletememeleri yüzünden Arnavut kavminin büyük bir kısmının özellikle de güneydeki birçok kazanın Rumlaştırılmış olduğunu -üzülerek de olsa- ifade etmiştir. Bir asır öncesinde papazdan başka kimsenin Rumca bilmediği birçok yörede oysa şimdi yalnızca ihtiyar kadınların Arnavutça konuştuklarını ve bunların dışında da kimsenin kalmadığını dile getirmiştir. Arnavutların milliyetlerini kaybetme tehlikesine karşı mücadele temek ve dillerini de ilerletmek istediklerini ama Run Patrikhanesi'nin buna karşı direndiğini ifade eden Ekrem Bey, iddiasını örneklerle

---

[415] "Ortodoks Ayîninin Arnavudca İcrâsı", **Tanin**, 16 Mart 1324 [29 Mart 1909], 3.

desteklemiştir. Florina civarındaki Negovan Köyü'ndeki kilisede son zamanlarda bir hafta Arnavutça bir hafta da Rumca olarak dua edilmesi kararlaştırıldığı halde bunun yalnızca üç hafta uygulanabildiğini aktarılmıştır. Dördüncü haftada Rum papazın alınan karara riayet etmemesi üzerine halk arasında gerginlik yaşanmış ve bunun üzerine de Patrikhane, Negovan Köyü'nü aforoz etmiştir. Ekrem Bey'in bir başka örneği yine Florina civarındandı. Buna göre Tiren Köyü'nde Arnavut milliyetçilerinden bir kişinin on iki yaşındaki oğlu vefat etmiştir. Yörenin despot yöneticisi, Arnavut milliyetçilerini tebaalıkla itham ederek cenazenin mezarlıkta defnedilmesine izin vermemiş ve çocuk, mezarlığın dışında bir yere defnedilmek zorunda kalınmıştır.

Ekrem Bey son örnek olarak ise Görice'de yaşanmış bir olayı aktarmaktadır. Buna göre çocuklarını Arnavut okullarına gönderen milliyetçilere yönelik çok büyük bir öfke besleyen metropolit, büyük bir dini tören esnasında kilise içerisinde bulunan ve Arnavut milletini muhafaza edenleri aforoz etmiştir. Bununla da yetinmeyen metropolit, çocuklarını Arnavut okullarına gönderen ailelerin mumlarını üzerlerine katran ve zift sürerek söndürmüştür.

Ekrem Bey son olarak ise aktardığı bu örnek olayların Rum Patrikhanesi'nin o ana kadar Arnavut lisanını engellemeye yönelik herhangi bir girişiminin olmadığı ve Arnavutlara karşı aforoz yönteminin uygulamadığı tezini savunan *Eklisiastiki Alithia* Gazetesi'nin iddialarını çürütmek için yeterli olduğunu savunmuştur.[416] Ekrem Bey'in önemli tespitlere yer verdiği bu makalesi aslında Arnavutların kilise aracılığıyla nasıl da asimile edildiklerini göstermesi açısından önemlidir. Patrikhane'nin bir köyü aforoz edecek kadar dini etkili bir şekilde kullanması gözlerden kaçmamaktadır. Bu örnekler Rum Patrikhanesi'nin Arnavutlara yönelik uyguladığı asimile politikasını bir Arnavut'un dilinden aktarması açısından önem arz etmektedir.

Fraye Press de Rum Patrikhanesi ile Arnavutlar arasındaki ilişkileri konu alan bir haber yayımladı. *İkdam*da bu haberi sayfalarına taşıyarak okuyucularıyla paylaştı. Habere göre Hıristiyan Arnavutlar, Dersaadet'teki Rum Patrikhanesi'nin, son zamanlarda, kabul etmiş olduğu bazı tedbirlerden rahatsızlık duymaktaydılar.

[416] "Arnavudluk ve Rum Kilisâsı", **Sabah**, 12 Kânûn-ı evvel 1325 [25 Aralık 1909], 3-4.

Özellikle kiliselerde yalnızca Rumca dua edilmesi hakkında verilen talimatlar, Arnavutları fazlasıyla gücendirmekteydi. Nihayet bir Arnavut Ortodoks Cemiyeti Birliği oluşturuldu. Bu cemiyetin amacı kiliselerde duaların Rumca yerine Arnavutça olarak yapılmasını sağlamaktan ibaretti. Cemiyetin kuruluşu Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde ikamet eden tüm Ortodoks Arnavutlarca da memnuniyetle karşılanmıştı.

Arnavut Ortodoks Cemiyeti, 1909 yılı Şubat ayı içerisinde Dersaadet'teki Rum Patrikhanesi'ne bir muhtıra göndererek, gerek kilise içerisinde gerekse kilise dışında yapılacak her türlü dini törenlerin Arnavutça olarak yapılmasına izin verilmesini istendi. Bu talebin cevapsız kalması üzerine Ortodoks Arnavutlar bir kez daha patrikhaneye başvurarak taleplerini yinelediler. Fakat her iki başvuru da patrikhane tarafından cevapsız bırakıldı. Bunun üzerine Ortodoks Arnavutlar 29 Mart 1909 tarihinde bir toplantı gerçekleştirerek, Rum Patrikhanesi'nin bundan böyle Ortodoks Arnavutlar nazarında ruhani liderlik anlamında hiçbir öneminin kalmadığını ilan ettiler. Artık onlar için patrikhane hiçbir anlam ifade etmiyordu. Bununla da yetinmeyen Ortodoks Arnavutlar, Meclis-i Mebusan'a da bir telgraf çekerek Patrikliğin tutumu aleyhinde protesto edilmesini ve Ortodoks Arnavutlar meselesinin süratle çözülmesini talep ettiler. Bununla beraber Arnavut mebuslar ile Genç Türklerden Ortodoks Arnavutların bu taleplerini desteklemelerini istediler. Haberde ayrıca Arnavutluk'taki mevcut Ortodoks Arnavut okullarının hiç birinde Arnavut lisanıyla öğretim yapılmadığı hatırlatılarak, Rumca kullanımından dolayı Arnavutların Yunanlaştırılmak istendiği ifade edilmiştir. Habere göre meşhur Arnavut yazarlarından ve Rus Ruhban Okulu mezunlarından olan ve halen Amerika'da bulunan Papaz Fan Nois'in, Ortodoks Arnavutların ruhani liderliğine atanması beklenmektedir.[417]

Bu konu Debre ve Elbasan Kongrelerinde de gündeme gelmiştir. Debre Kongresi'nde kongre programının onuncu maddesinde bu konuya yer verildiği görülmektedir. Programa göre genel okullar kısmındaki derslerle ilgili daireler, kilise yönetimlerinden alınarak hükümetin kontrolüne verilecektir. Ayrıca kiliselerdeki dini ayinlerin Arnavutça olarak yapılması ve ruhbanların da bu dile aşina olmaları

---

[417] "Arnavudların Harekâtı", **İkdam**, 31 Mart1325 [13 Nisan 1909], 2-3.

sağlanacaktır.[418] Diğer yandan henüz 1909 yılı Ağustos ayı olmasına rağmen basında çıkan haberlerde Elbasan'da bir kongrenin toplanacağı duyurulmaktaydı. Haberde, Elbasan Sancağı'nda bir kongrenin toplanacağına değinilerek bu kongrede hazır bulunacak Arnavutların o andan itibaren Rum Patrikhanesine tabi olmadıklarını ilan etmelerinin beklendiği aktarılmaktaydı. Çünkü Ortodoks Arnavutlar birkaç aydan beri bu konuda çalışmalar yapmaktaydılar. Öncesinde ise Arnavutçanın gerek kiliselerde gerekse okullarda kullanılması konusunda Ortodoks Arnavutların Patrikhane nezdindeki girişimleri sonuçsuz kalmıştı. Gazete ayrıca kongrenin yapılacağı Elbasan şehrinde bir Rum piskoposu ile iki Rum kilisesinin bulunduğunu hatırlatarak, bin yıl önce inşa edilmiş olan Saint J. Manastırı'nın da bu civarda bulunduğuna dikkat çekmekteydi.[419]

Diğer yandan 1909 yılı içerisinde Manastır, Kosova ve Edirne'den gelen raporlara bakıldığında, Arnavutların kendi dilleriyle ibadet edebilmeleri için şartların oluşturulması ve bu konudaki mevcut patrikhane baskısının bertaraf edilmesi yönünde tavsiyelerde bulunulduğu görülmektedir. Raporlarda ayrıca tavsiyelerin dikkate alınmaması durumunda önü alınamayacak kavgaların yaşanabileceği uyarısında da bulunulmuştur.[420]

Ortodoks Arnavutların şikâyetleri sonraki yıllarda da devam etmiştir. Nitekim bu konuyla ilgili olarak 1912 yılı Ağustosunda Berat'a bağlı Fier Nahiyesi'nden gönderilen ve *Drita* gazetesinden aktarılan bir telgrafta, Güney Arnavutluk'taki Rum Ortodoks Arnavutların milliyetlerinden uzaklaştırılmak için Ortodoks rahip ve öğretmenlerin baskılarına maruz kaldığına dikkat çekilmiştir. Telgrafta bu durum eleştirilerek Ortodoks Arnavutları, Ortodoksluğa manevi bir kuvvetin bağladığı ama damarlarında dolaşan kanın Arnavut kanı olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca kendilerinin hâlâ Arnavut lisanıyla konuştukları hatırlatılarak, gelecekte de atalarından kendilerine miras kalan dili konuşmaya devam edecekleri ve bunu engellemeye yönelik girişimlerin de sonuçsuz kalacağı bildirilmiştir.[421]

---

[418] "Matbûât-ı Mahalliye", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 23 Temmuz 1325 [5 Ağustos 1909], 3-4.
[419] **Yeni Gazete**, 15 Ağustos 1325 [28 Ağustos 1909], 2.
[420] N. Atalay, **age**, 214.
[421] "Berata Bağlı Fier Nahiyesinden Telgraf", **Sabah**, 21 Temmuz 1328 [3 Ağustos 1912], 3.

2.1.3. Eğitim Alanındaki Faaliyetlerin Basındaki Yankıları

Bu dönemde başkentteki Arnavutlar ticaretin yanı sıra maarifin ilerlemesi için zaman zaman bir araya gelerek, aralarında müzakerelerde bulunmaktaydılar.[422] Fakat yaşanan gelişmeler yalnızca başkentle sınırlı değildi ve Arnavutluk'un farklı bölgelerine sirayet etmiş durumdaydı. Bu gelişmelerin önemli bir kısmı dönemin gazete sayfalarına yansımakta ve farklı kesimlerce değerlendirilmekteydi. Nitekim 1909 yılının ilk aylarında *Sabah* gazetesi "Arnavutların Görice'de Hükümete Karşı Kıyamları" başlığıyla Rumca *Neologos* gazetesinden bir haber aktardı. Buna göre Arnavutlar muhtariyetleri için çalışmakta ve istihdam edilecek memurların Arnavutlardan seçilmesini talep etmekteydiler. Ayrıca kendi dillerinde kitaplar ve dergiler basarak dağıtmaktaydılar. Rum gazetesi, bazı Arnavutlarca da desteklenen bu gibi fikirlerin zamanla bütün Arnavutlarca benimsenerek hükümetin başına büyük dertler açabileceği görüşünü de ortaya atmaktaydı. *Neologos* haberin devamında Görice'de bulunan memurlarının tamamının Türk olmasından dolayı Arnavutların, bunların hepsini bölgeden uzaklaştırdıklarını ve "Arnavutluk Arnavutlarındır" söylemini ortaya attıklarını aktarmaktadır. Hürriyet Kahramanı Niyazi Bey ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı üyelerinin Arnavutları sakinleştirmek için Görice'ye gittikleri ama olayların önünü almaya muvaffak olamadıkları dile getirilen haberde, Görice'deki Arnavutların daha da ileriye giderek mahkemelerde ve okullarda Arnavutçanın kullanılmasını istedikleri ileri sürülmüştür.[423]

Bu haberin üzerinden henüz birkaç gün geçmişti ki *Tanin*, Göriceli M. Hasan imzasıyla bir makale yayımladı. *Sabah* gazetesinde yayımlanan ve *Neologos* gazetesinden aktarılan yukarıdaki haberin yalanlandığı makalede, Arnavutların Osmanlılığın önemli bir direğini teşkil ettiği bildirilmiştir. Ayrıca Arnavutların altı yüz seneden beri en dehşetli savaşlarda ön saflarda yer aldıkları hatırlatılarak, bütün dünyada "besası" ile tanınmış olan Arnavutları vatana ihanetle suçlamanın ancak hainlerin işi olduğu ifade edilmiştir. Görice'de yaşana hadisenin önemsiz olduğu vurgulanan yazıda, olayların altında yatan gerçek nedenin mutasarrıf olarak halkın Cavit Bey'i görmek istemesine rağmen hükümetin bu talebi görmezden gelmesi ve

[422] **Tanin**, 19 Ağustos 1324 [1 Eylül 1908], 4.
[423] "Arnavudların Görice'de Hükümete Karşı Kıyâmları", **Sabah**, 24 Kanun-i sânî 1324 [6 Şubat 1909], 3.

yerine Niğde eski mutasarrıfı Şükrü Paşa'yı ataması olduğu savunulmuştur. Hasan Bey makalesinin devamında ayrıca Göricelilerin, memurların mutlaka Arnavut olması şeklinde bir düşüncelerinin olmadığını da dile getirmiştir. Arnavutların kendi dillerini tahsil[424] etmesi konusunda ise: "Sâye-i hürriyette bundan sonra Arnavut Ortodoks kardaşlarımız da kendi lisanlarını tahsil ederek 'Elen' namıyla değil belki Osmanlı Arnavut nâm-ı mübecceliyle iftihar edeceklerdir" görüşüne yer verilmiştir.[425]

Göriceli Hasan Bey'in makalesinin Arnavutları ihanetle suçlayanlara yönelik bir tepki olduğu görülmektedir. Görice'de yaşananların abartılmaması gerektiğini ifade ederek bir anlamda sükûnet çağrısı yapmıştır. Arnavutların kendi dillerini öğrenmeleri konusuna da değinen Hasan Bey, Ortodoks Arnavutların dahi Meşrutiyet sayesinde kendi lisanlarını öğrenebileceklerini ve "Helen" adıyla değil de Osmanlı Arnavut namıyla övünecekleri vurgusunu yapmıştır. Aslında bu ifadesiyle Ortodoks Arnavutlara mesaj göndererek onların kendi lisanlarını öğrenmeleri sayesinde Arnavut olduklarını hatırlayabilecekleri ifade edilmiştir. Fakat burada kullanılan Osmanlı Arnavut namı dikkat çekmektedir. Bu ifade bir ayrışmadan ziyade kendilerini imparatorluğun bir parçası olarak gördüklerinin de bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Sabah'ın, *Neologos*'tan aktardığı yukarıdaki habere karşı gösterilen tepkiler yalnızca *Tanin*'le sınırlı kalmamıştır. Priştine Mebusu Hüseyin Fuat Bey de bu haberi yayımlayan gazeteye tepki gösterenlerden biriydi. Fuat Bey *Sabah*'a gönderdiği yazısında ilk olarak mensubu olmakla övündüğü Arnavutların Sultan Murat Han'ın Kosova Muharebesi'nde şehit düşmesinden itibaren geçen beş yüz küsur senelik süreçte din, devlet ve vatanlarını korumak için ne kadar sadık hizmetlerde bulunduklarına değinmiştir. Akabinde ise Arnavutların muharebe sahalarında nasıl canlarını feda edercesine gayret gösterdiklerinin herkesçe bilindiğini hatırlatmıştır. Ayrıca bazı kötü niyetli kişilerin uydurma sözlerle henüz hürriyet ve Meşrutiyet

---

[424] "Tahsîl" kelime anlamı olarak hâsıl etme, ele geçirme ve ilim öğrenme anlamlarına gelmektedir. Bilgi için bkz. Ferit Devellioğlu, **age**, 1022. Tahsil, İngilizcede ise "study, education" (çalışma, okuma, irdeleme) ve (eğitmek, yetiştirmek, eğitim ve öğretim) anlamlarıyla kullanılmaktadır. Bkz. **Türkçe/Osmanlıca-İngilizce Redhouse Sözlüğü**, 1083. **İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü**, 302, 967.

[425] Göriceli M. Hasan, "Neologos Gazetesini Tekzîb", **Tanin**, 29 Kanun-i sânî 1324 [11 Şubat 1909], 3.

ortamına kavuşmuş olan Osmanlı milleti arasına fesat tohumları ekerek, ortalığı telaşa vermeyi umduğunu dile getirmiştir.

Hüseyin Fuat Bey'in yazısında Arnavut lisanı ve alfabe konularına da değindiği görülmektedir. Arnavutların dillerini ve kavmiyetlerini korumak istemelerinin doğal olduğunu savunan Fuat Bey, alfabe konusunda ise Arnavut çocuklarına Latin harfleriyle ders verilmesi ve okutulması uygulamalarının Toska taraflarında ve Gegaların yaşadığı bazı kısımlarda kabul edildiğini aktarmıştır. Fuat Bey'e göre Kosova vilayetinde durum çok daha farklıdır. Çünkü halk bu vilayetteki vatan evlatlarına Latin harfleriyle ders verilmesine ve okutulmasına kesinlikle razı değildir. Fuat Bey ayrıca son zamanlarda bazı kişiler tarafından hazırlanmış olan diğer tarzda alfabe ile ders verildiğini ve okutulduğunu da hatırlatmıştır. Ona göre bu çocukların hem Kur'an-ı Kerim'i hem de Türkçe ve Arnavutçayı okuyup konuşacakları anlaşıldığından harfler yüzünden devam etmekte olan dedikodunun sona ermesi beklenilmeliydi. Hüseyin Fuat'a göre Gega Arnavutlarının yaşadıkları bölgelerin tamamında hatta Toska Arnavutlarında dahi bu alfabenin kabul edilmesi beklenilmekteydi.[426] Priştine Mebusu Hüseyin Fuat Bey'in de bir Arnavut olarak ana dillerini ve ırklarını muhafaza etme düşüncesine sahip olduğu görülmektedir. Her ne kadar kendisi alfabe tartışmalarının sona ereceğini ve Arnavutlar arasında bir sükûnetin sağlanacağını düşünse de bu öngörüsü tutmayacak, aksine yaşanan tartışmalar bir sonraki yıl iyice alevlenecektir.

Sabah, kendilerine gönderilen ve haberi yalanlayan tüm tekzip yazılarına rağmen yayınladığı Görice haberini geri çekmemiştir. Hatta haberi geri adım atmak şöyle dursun bir adım daha ileriye giderek *Neologos*'un o haberini sayfalarına taşımakla gerçeklerin ortaya çıkmasına hizmet ettiklerini ve bundan dolayı da gururlu olduklarını ifade etmiştir. Osmanlı birliğine düşman olan bir takım kindarların dillerinde dolaşan bu gibi uydurma sözlerin reddi ve yalanlanması için Arnavut kavmine mensup birçok kişi tarafından kendilerine gönderilen mektupları sayfalarına taşımanın yeterli olduğunu savunmuştur. Gazete son olarak *Neologos*'a yüklenmiş ve

[426] Priştine Mebusu Hüseyin Fuad, "Arnavudlar", **Sabah**, 30 Kanun-ı sânî 1324 [12 Şubat 1909], 3.

alaycı bir dil kullanarak gazetenin uydurma haberler konusundaki öneminin gönderilen tekzip yazılarından anlaşıldığını dile getirmiştir.[427]

1909 yılı sonlarına gelindiğinde Arnavutluk'un durumuna dair haberlerin basındaki yerini koruduğu görülmektedir. Nitekim basında yer alan haberlere göre bu dönemde bir heyet, Arnavutluk'un durumu hakkında Osmanlı Hükümeti'ne bir layiha sunmuştur. Hatta heyet üyelerinden bir kişi konu hakkında Atina'da *Osmanischer Lloyd* gazetesi muhabirlerinden birine bir demeç vermiştir. Demecinde eğitim konusuna da değinmiş ve Arnavutların bu konudaki taleplerinin hukuka aykırı olmadığı gibi, aşırı da olmadığını dile getirmiştir. Meselenin çözüme kavuşturulmak üzere olduğunu da aktararak Ergiri, Avlonya, Draç, Selanik, Manastır ve Görice okullarında Arnavut lisanının tedris edileceğini hatırlatmıştır. Ayrıca Arnavut okullarına öğretmen yetiştirmek üzere Elbasan'da bir öğretmen okulunun da kurulacağını müjdelemiş, hatta Dersaadet'te bulunan Mekteb-i Mülkiye'de dahi Arnavut lisanının tedris edileceği haberini aldığını aktarmıştır. Arnavut okullarının açılması konusunda on sene öncesine giden ve o tarihlerden örnekler veren heyet üyesi, dönemin Sadrazamı tarafından bu konuda girişimlerde bulunulduğunu hatırlatmıştır. Dönemin hükümetinin bu konudaki girişimlere ilk zamanlarda olumlu tepki gösterdiğini, fakat sonrasında fikir değiştirerek Maarif Nezareti'nin bütçesinin uygun olmadığını gerekçe göstererek dört beş Arnavut okulunu kapattığını hatırlatılmıştır. Mevcut Meşrutiyet hükümetinin okul konusundaki tutumundan övgüyle bahsederek hükümetin bu konuda babacan bir tutum sergilediğini ifade etmiştir. Son olarak ise Arnavutların bazı taleplerine değinilmiştir ki bunlar arasında demiryolu yapımına ve bayındırlık işlerine önem verilmesi, eğitimin yaygınlaştırılması, Arnavut lisanına hâkim ulema ile adil ve dürüst memurların atanması gibi talepler yer almıştır.[428]

Gani Bey, *Osmanischer Lloyd* gazetesine demeç veren bir başka isimdir. Demecinde Arnavutların meşruti hükümetin en sadık hizmetkârları olduklarının Osmanlı Hükümeti'nce anlaşıldığına değinen Gani Bey, bunun sonucunda Arnavutluk'ta baskılardan vazgeçildiğini dile getirilmiştir. Kendisi hem Arnavut hem de bir mebus olan Gani Bey, Arnavut mebusların hükümete karşı olmadıklarını hatta hükümete

---

[427] **age**, 3.
[428] "Arnavudluk Ahvâli", **Sabah**, 21 Teşrin-i sânî 1325 [4 Aralık 1909], 2.

taraftar olduklarını savunmuştur. Çünkü ona göre hem kendileri hem de Arnavut halkının menfaatleri için bu şekilde bir politika izlenmesi gerekmektedir.[429]

Diğer yandan *İkdam*, Osmanlı Arnavutlarının birlikteliğine ve ilerlemesine destek olmak amacıyla çıkarılan "*Başkim Kombit*" gazetesinden bir makaleyi de sayfalarına taşımıştır. Bu makale, Arnavutlara ait bir yayın organından aktarılması hasebiyle önem arz etmekteydi. Makalede dil konusuna değinilmekte ve okuyucuya [kişilerin, kavimlerin] milliyeti ve diliyle ne kadar istekli olursa olsun meşgul olmasının Osmanlı ortak çıkarlarını tehdit edecek bir bencillik olup olmadığı sorusu yöneltilmekteydi.

Makalenin devamında maarife vurgu yapılmakta ve eğitimin hüzün kaplamış Arnavut kavmini mesut etmenin, insan hakları ve medeniyetiyle tanıştırabilmenin tek yolu olarak görüldüğü bildirilmekteydi. Arnavut halkının eğitim sayesinde rahat ve bolluk içerisinde büyütülebileceği değerlendirilen makalede, bunu yaparken de toplum düzenini bozacak her türlü faaliyetten uzak kalınacağı duyurulmaktaydı. Kanun-ı Esasi dairesinde kalınmak şartıyla komite çalışmalarında bulunmanın bir hak olduğu dile getirilen makalede ayrıca bir uyarıda da bulunulmuştu. Buna göre [Arnavutların] çalışmaları esnasında işleyiş biçiminde bir hata olursa haysiyetlerini yaralayıcı ve tehdit edici sözlerle değil bilâkis iyi niyetle ve iftiralara sapılmadan akıllı, mantıklı sözlerle ve yumuşak bir üslupla bu durumun dile getirilmesi istenmişti. Çünkü vatan ve milletin kurtuluşu arzusu ve birlikte yaşama isteği onlara aynı mahiyette cevap vermeyi imkânsız kılmaktaydı. Makalede aşağıdaki sorulara da yer verilmiştir:

Şimdi dilimizi okumayalım, yeniden canlandırmayalım mı? Niçin?

Ayrıca, "Osmanlıların genel bir dili mevcuttur ve diğer unsurların dilleri resmi dil olamadıysa bundan dolayı sizler gerilemeye mahkûmsunuz." şeklindeki ifadeler eleştirilmiştir. Böyle bir düşüncenin kabul edilemeyeceği dile getirilen makalede, resmi dil statüsü kazanamayan ya da o bu özelliğini kaybeden lisanları konuşanların yeryüzünden kalkması ya da işe önce başladıkları için ilerlemiş resmi lisanları konuşan milletlere benzeyerek kendi milliyetini unutmaları mı gerektiği sorusu yöneltilmiştir. Makalede bu durumun hayretle karşılandığı ifade edilerek dünyadaki

[429] **age**, 2.

yüzlerce milletin varlığını yok etmek isteyen böyle bir mantık kuralının hatırlanmadığına dikkat çekilmiştir.

Makalede, ne denirse denilsin Arnavutlar olarak dillerini okuyacakları ve canları pahasına da olsa milliyetlerinden vazgeçmeyecekleri ilan edilmiştir. Bir dönem dine olan sevgileri ve varlıklarının selameti düşüncesiyle bütün vatandaşları aynı millet, aynı din, aynı cinsiyet ve aynı dili konuşan bir durumda görmek istedikleri hatta bunun hayali uğrunda canlarını dahi vermeye hazır oldukları ifade edilen makalede, ama artık bunun geçtiği görüşüne yer verilmiştir. Makalede ayrıca tarihin insanlık için zaman zaman ve dönem dönem bulaşıcı bir şekilde bazı durumlar yaşattığı dile getirilerek, bu dönemin bulaşıcı duygusunun da milliyet ve vatanseverlik olduğu ileri sürülmüştür. Hatta elli sene öncesi vatan tabirini bilmeyen ve milliyetini düşünmeye lüzum dahi görmeyen birçok insan sürülerinin [topluluklarının] artık vatan ve milliyet sözlerine karşı heyecan duyduğu ifadelerine yer verilmiştir. Makalenin devamında devlete yönelik bir eleştiride de bulunulduğu görülmektedir. Buna göre devlet, Türkçeyi ana dil edinen ve diğer dillere ait hiç bir harf ve kelime bilmeyen Ermeniler ile Anadolu'daki Rum vatandaşların kendi milliyetlerini ve milli dillerini ilerletmelerini önleyememiştir. Makalede ayrıca ilerlemeye giden yolunun bütün milletlere açık olduğu bir dönemde çok güzel bir dile ve övünülecek bir kavmiyete sahip olan Arnavutları kuşatarak dillerini terk etmeye davet etmenin boş olduğu kadar pişmanlık verici olduğu da ifade edilmiştir. Bu konuda yapılacak girişimlerin, Almanya'da Alsas Loren'in direnmesi ve fedakârlığı örneğinde olduğu gibi, sonuçsuz kalacağı uyarısında da bulunulmuştur. İrfan ve tahsil akımının emri vaki hükmüne girdiği ve artık buna karşı durmanın zararlı olduğu hatırlatılan makalede, yapılması gerekenin uyanmak olduğu vurgulanmıştır. Aksi halde küçük Arnavutluk'un mu büyük başka yerleri kaybedeceğinin, yoksa genel kayıp ve hüsranın mı baş göstereceğinin siyaset öğretmenlerince görüleceği bildirilmiştir.

Başkim Kombit'e göre, Osmanlılığın Avrupa'daki durumunun en etkili unsuru ve en hizmetkârı olan Arnavutların süratli bir şekilde fakat akıllıca uyandırılması, siyasi ve dini bağların geciktirilmeksizin kuvvetlendirilmesi gerekmektedir. Bundan sonraki aşamada yalnızca Arnavutların değil bütün Osmanlı milletlerinin Osmanlılık duygularının sürdürülebilmesi için yapılması gerekenin ise tek çare olan ortak çıkarların belirlenmesi olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bununla da yetinilmeyerek tespit edilen bu çıkarların anlaşılabilmesi ve herkese anlatılabilmesi için ilk olarak

maarifin Arnavutluk'a sokulması gerektiği bildirilmiştir. Makalenin son kısmında ise eğitime önem verilmesinin ve eğitimin kolaylaştırılmasının her vatanseverin ve icra kuvvetinin birinci görevi olduğu uyarısında bulunulmuştur.[430] Makalede eğitime vurgu yapıldığı ve eğitimin Arnavutların ilerleyebilmesinin tek yolu olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Fakat eğitim alanında çalışmalar yapılırken toplum düzenini bozacak girişimlerden uzak durulması yönünde tavsiyelerde bulunulması ise önemlidir. Birlikte yaşama vurgusunun yapıldığı makalede, Arnavutlara kendi milliyetlerini ve dillerini unutmaları yönünde tavsiyeler yapıldığının dile getirilmesi ise dikkat çekicidir. Ayrıca ne pahasına olursa olsun Arnavutların dillerini öğrenmekten ve milliyetlerini korumaktan vazgeçmeyeceklerini dile getirmeleri ise adeta bir meydan okumadır. 1909 yılında başlayan Arnavut isyanları da onların bu konudaki kararlılıklarını göstermesi açısından önemlidir. Bir dönem bütün vatandaşları tek millet ve tek din anlayışıyla kabul eden görüşlerinin artık geçerliliğini yitirdiğinin savunulması ise Arnavutlar arasında milliyetçiliğin ne kadar önemli bir aşama kaydettiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

2.2. Alfabe Alanında Yaşanan Gelişmeler

2.2.1. İkinci Meşrutiyet'in İlanına Kadar Geçen Süreçteki Çalışmalar

Balkan halkları arasında kullanılan alfabenin ulusal bilincin oluşumunda rol oynamış olmasının Arnavutlar için pek geçerli olduğu söylenemez. Çünkü Katolik Arnavutlar Latin, Ortodoks Arnavutlar Yunan ve Müslüman Arnavutlar da Arap harflerini kullanmaktaydılar. Bu da Arnavutlar arasında ortak bir milli bilincin oluşumunu büyük ölçüde engellemekteydi.[431] Fakat bir süre sonra Katoliklerce kullanılan Latin, Ortodokslarca kullanılan Yunan ve kısmen de Slav, Müslümanlarca kullanılan Arap harflerinin terkedilerek 1879 yılında oluşturulacak ve 1908 yılında son şekli verilecek olan milli Arnavut alfabesinin kullanılmaya başlandığı görülecektir.[432] Ama bu geçiş süreci uzun soluklu olacaktır, çünkü ne Müslüman ne de Katolik ve Ortodoks Arnavutlar kullanageldikleri alfabelerini bir anda terk etmeyeceklerdir.

---

[430] "İttihâd mı – Şikak mı", **İkdam**, 6 Teşrin-i evvel 1325 [19 Ekim 1909], 4-5.
[431] Saygılı, **age**, 26-27.
[432] Alpan, **Tarihin Işığında**, 154-155.

Öncelikle Arnavutların İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen süreçte alfabe konusunda ortaya koydukları çalışmalara göz atmakta yarar vardır. İlk olarak Arnavut dilinde yazılmış en eski anıtların 14. ve 16. yüzyıllara tarihlendiği görülmektedir. Bunlar genellikle Hıristiyan dini metinlerinin Arnavutça tercümelerinden ve Arnold von Harfi'nin 1496'da topladığı Arnavutça kelimelerin listesinden oluşmaktadır.[433] Diğer Avrupa dilleriyle karşılaştırıldığında yazıya en son geçen dil olan Arnavutçaya, 1405 yılında kaleme alınmış *Bellifortis* adlı bir evrakta rastlanmıştır.[434] Arnavutça ilk kitabı, 1555 yılında John Buzuku yayımlamıştır. Bu kitap ibadetle ilgili konuları ihtiva etmekteydi ve adı "Mechari" idi.[435] Bu eserin özelliği Arnavutluk'ta yayımlanan ilk Arnavutça eser olmasıdır. Kitap, Arnavutçanın Gega ağzıyla kaleme alınmıştır.[436] Frang Bardhi ise 1635 yılında ilk Latin-Arnavutluk gramerini yazmıştır.

Arnavutlar, yazı dilinde 18. yüzyıla kadar olan dönemde Latince başta olmak üzere değişik harfler kullanmışlardır. 1770'ten sonra ise Theodhor Kavalloti, Mieshtri Daniel, Grigor Argjirokastriti ve De Rada gibi isimlerin kısmen de olsa Yunan harflerini kullandıkları görülmektedir. 18. asırdan itibaren ise Osmanlı dili ve edebiyatının etkisinin bir sonucu olarak Arap harflerini kullanmaya başlamışlardır. İlk Arnavut alfabesi, 1825 yılında Naum Vekilharcı (1797-1866) tarafından hazırlanmıştır.[437] 1867 yılında ise Elbasanlı aydınlardan Kostandin Kristoforidhi iki Arnavut alfabesi yayımlamıştır.[438] Ama gerek Naum Vekilharcı'nın, gerekse Kristoforidhi'nin hazırlamış oldukları alfabeler Şeyhülislam'ın ve Rum Patrikhanesi'nin şiddetli tepkisiyle karşılaşmış ve başarısız olmuştur.[439] Bu alanda özellikle albanoglar çeşitli çalışmalar yapmışlar ve alfabeler hazırlamışlardır. Nitekim 19. asrın ortasına gelindiğinde Arnavutlar dışında kalan ve Albanoji ile uğraşan G. Von Hahn, G. Mayer, A. Dozon gibi yabancı Albanologların özel işaretli

---

433 Tufan, **age**, 252-253.

434 Mustafa Balcı, Yüksel Özgen, Necip Karaevli, "Arnavut Edebiyatı Tarihi", **Balkanlar El Kitabı, Dil ve Edebiyat Balkan Kaynakçası**, c. 3, der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ-Melahat Pars (Çorum: Karam Yayınları, 2007): 63.

435 Kocabaş, **Avrupa Türkiyesi'nin Kaybı**, 180.

436 Mustafa Balcı ve diğ.,**age**, 64.

437 Alpan, **Tarihin Işığında**, 151-155.

438 **age**,72.

439 Sinno, **age**,166.

alfabeler kullandıkları görülmektedir.[440] Arnavutlar Meşrutiyet dönemine kadar gelen süreçte o kadar çok değişik alfabe kullanmışlardır ki sadece 1860 ilâ 1875 yılları arasında otuz kadar farklı Arnavut alfabesinin kullanıldığı bilinmektedir.[441]

Arnavutlar arasındaki alfabe çalışmalarında Naum Vekilharcı'nı izleyen bir diğer Arnavut ise De Rada olmuştur. Çünkü bu dönemde standart bir Arnavut alfabesinin oluşturulması, Arnavut birliğinin sağlanması yolunda en önemli safhalardan birisi olarak görülmekteydi. Nitekim standart bir Arnavut alfabesini savunmak için 1897 yılında bir makale yayımlanan Rada, dilin ve ona ait seslerin onu konuşan ulusla doğacağını ileri sürmüştür. Ayrıca terk edilmiş Arnavut ulusunun tekrar yükseldiği ve özgürce nefes aldığı zaman kendisini tam ve özgürce ifade edebileceği bir alfabeye sahip olacağını savunmuştur. De Rada, bir başka eserinde ise Arnavut dilinin sürekli geliştiğinin farkında olduğunu ve Arnavutluk'taki bağımsızlık hareketine hizmet etmeyi amaçladığını dile getirmiştir.[442]

Diğer yandan Müslüman Arnavut aydınların da bu yönde çalışmalar yaptıkları görülmektedir. Fakat bu döneme kadar geçen süreçte Osmanlı'nın Arnavutluk'a yerleşmesiyle birlikte bu topraklarda yeni Müslüman elitin ürünü olarak Arap harfli Arnavut edebiyatı görülmeye başlanmıştır. Bu edebiyatın temelinde ise elit tabakanın Arnavut dilini oluşturma ve kendini ifade edebilme gereksinimlerini karşılama ihtiyacı yatmaktaydı.[443] Arap harfleriyle ortaya konulan Arnavut edebiyatına ait bu metinler el yazmaları halindeydi ve yalnızca şehirlere özgü bir olaydı. Fakat bu edebiyatın gelişiminde Bektaşilerin ortaya koydukları Arap harfleriyle Arnavut edebiyatı, özel bir yer tutmaktadır.[444] Bu dönemdeki İslami Arnavut edebiyatına ait eserler bir yandan Arap harfleriyle kaleme alınırken, diğer yandan Arnavutlara Arap harflerini öğretebilmek için alfabeler hazırlanmaktaydı. İşkodralı Davut Boriçi'nin 1861 yılında İstanbul'da hazırladığı alfabe, bu yöndeki çalışmalara destek niteliğindeydi.[445] Tanzimat dönemi sonlarına doğru -1864 yılında- bir kısım Arnavut

---

[440] Alpan, **Tarihin Işığında**, 151, 169.
[441] Türker, **age**, XXIII.
[442] Kabashi, **age**, 33-34.
[443] Genciana Abazi Egro, "Arap Harfli Arnavut Edebiyatındaki Kültürel Arnavut Eliti", **Osmanlı İdari Yazışmalarında Hoşgörü Sempozyum Bildirileri", Tiran 2005**, çev. Nezir Bata (Ankara: Tika Yayınları, 2005): 399.
[444] Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", **XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999**, c. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002): 396.
[445] Alpan, **Tarihin Işığında**, 169.

aydını İstanbul'da bir cemiyet kurarak Arnavut dili ve kültürü üzerine çalışmalar yapmaya başladı.[446] 1869 yılında milli bir Arnavutça yazının hazırlanabilmesi amacıyla İstanbul'da bir komisyon oluşturulmuş,[447] 1879 yılının Mart ayında ise Arnavut harflerinin tespiti çalışmalarına girişilmiştir.[448] Arnavutlar, 12 Ekim 1879 tarihinde İstanbul'da "Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye" adıyla bir cemiyet kurdular.[449] İkinci Abdülhamit'in izniyle kurulan ve üyeleri arasında Şemsettin Sami Bey'in de bulunduğu "Cemiyet-i İlmiyye-i Arnavudiye"nin[450] nizamnamesinde milletlerin tamamının kendi dillerini yazıp okumakla medeniyete kavuştukları, kendi lisanlarını yazıp okuyamayan milletlerin ise zulmet ve cehalet vahşetinde kaldıkları bildirilmiştir. Arnavutların da o ana kadar kendi lisanlarını yazıp okumadıklarından böyle bir durumda oldukları ve üç bin seneden beri de yabancı dillerle medeniyete ulaşma çabalarının boşuna olduğu ve hiçbir fayda vermediği bildirilmiştir.[451] Şemsettin Sami Bey'in başkanlığındaki bu yirmi sekiz kişilik Arnavut İlim Cemiyeti, eğitim ve öğretime ait olmak üzere Arnavutça telif ve tercüme olunacak eserlerin basım ve dağıtımıyla da ilgilenecekti.[452] Bu teşekkül ilk iş olarak Şemsettin Sami'nin hazırladığı çoğu Latince ve birkaçı da Yunanca olmak üzere 36 harften oluşan alfabeyi Arnavut alfabesi olarak kabul etti. Ayrıca bu tarihten sonra basılacak gazete, dergi ve kitapların bu alfabeyle yazılmasını istedi.[453] İstanbul alfabesi olarak da bilinen bu alfabenin resmen kabul edilmesindeki amaç ise Arnavutlar arasındaki okuryazarlık seviyesini arttırmaktı.[454] Nitekim bu amaçla olsa gerek ki aynı yıl içerisinde bu alfabeden İstanbul'da yirmi bin adet basılarak Arnavutluk'un değişik yerlerine gönderildi.[455] Bu alfabe o esnada yazılı kültüre geçiş süreci yaşayan Arnavutçanın belli bir süre için en çok kullanılan alfabesi olacak ve 20. yüzyılda

---

[446] Fetnan Derviş, "XVIII. - XIX. Yüzyıllarda Prizren: Siyasi ve Sosya-Ekonomik Tarihi" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 121.
[447] Türker, **age**, XXIII.
[448] Alpan, **Tarihin Işığında**, 74, 163.
[449] Cemiyet, Arnavutça Basın/Yayın Derneği adıyla bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Bilmez, "Ölümünün Yüzüncü Yılında Şemsettin Sami Frashëri, Paylaşılamayan Aydın", **Toplumsal Tarih**, c. 20, s. 126 (2004): 41.
[450] Bülent Bilmez, "Bir Kitabın Kopardığı Fırtına: Yazarı Tartışmalı Bir Kitap Hakkında Arnavutluk ve Türkiye'deki Tartışmalarda Milliyetçi Retorik", **Müteferrika**, s. 29 (2006): 70.
[451] "Cemiyet-i İlmiyye-i Arnavudiyye Nizamnâmesi", Mecmuâ-i Ulûm, c. 1, s. 3, (İstanbul: yay. y. 1297 [1879-1880]): 217. "Arnavutça Eserleri Neşir Cemiyeti"nin tüzüğü için ayrıca bkz. Abdurrauf Sinno, **age**,172-173.
[452] Türker, **age**, XXIII. Şemsettin Sami Bey; "Arnavutça Eserleri Neşir Cemiyeti"ni 10 Müslüman, 14 Ortodoks ve 4 Katolik arkadaşıyla birlikte kurmuştur. Bilgi için bkz. Abdurrauf Sinno, **age**,172-173.
[453] Alpan, **Tarihin Işığında**, 134, 170.
[454] Karpat, **İslâm'ın Siyasallaşması**, 627.
[455] Türker, **age**, XXIII.

kabul edilen modern Arnavut alfabesinin temelini teşkil edecektir.[456] Alfabe konusunda yapılan bu çalışmaları 1886 yılında yine Şemsettin Sami'nin "*Arnavut Dili ve Alfabesi*" adlı eserinin yayımlanması izleyecektir.[457]

Yaşanan süreçte farklı dinlere mensup Arnavutların bir yandan kendilerine özgü dillerini canlandırırlarken, diğer yandan Arap alfabesini terk etme girişiminde bulundukları görülmektedir. Çünkü onlara göre "Latin alfabeli Arnavut dili" ülkedeki Müslümanlar ile değişik dinlere mensup Arnavutlar arasında birliğin oluşturulmasında, dolayısıyla da ortak bir milli kültürün geliştirilmesinde tek vasıtaydı.[458] Nitekim bu dönemde ortaya konulan Arnavut diline bir alfabe kazandırma çalışmalarının, dile dayalı bir milliyetçiliğin belirmesinde etkili olduğu görülmektedir. Bu konuda Türk dilinin de önde gelen araştırmacılarından biri olan Şemsettin Sami Bey (1805-1903), Arnavut milliyetçi hareketi konusundaki düşüncelerini daha 1878 yılında şu sözlerle ortaya koymuştur: "… Arnavutluk, vatan-ı hususiyemdir. İnsan için vatandan aziz, milliyet ve cinsiyetten mukaddes bir şey yoktur. İnsan vatan-ı umumisini bir derece severse, vatan-ı hususisini iki derece sever…"[459] Sami Bey, Arnavutların lisanlarını kullanmaları konusunda ise onlara dillerini istedikleri gibi öğrenmelerini ve yaygınlaştırmalarını tavsiye etmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nde kullanılmakta olan diller arasında, Arnavutçanın asla rekabet edemeyeceği derecede mükemmel ve gelişmiş diller olduğunu da unutmamaları gerektiğini hatırlatmıştır. Hatta "iptidai bir vasıta-i beyan, hiçbir zaman lisan-ı resmi olamaz" diyerek, Arnavutçanın resmi bir dil olamayacağını ifade etmiştir.[460]

Şemsettin Sami Bey aslında Arnavut milli hareketinin beyni ve siyasi programını hazırlayan kişidir ve ölünceye kadar da fikirleriyle bu hareketi yönlendirmiştir. Meşhur eseri *Kamus'ul a'lâm*'ın dışında klasik Arnavut ve İslâm tarihiyle ilgili bir de ansiklopedi hazırlamıştır. Arnavutları cami ve kiliseleri bırakmaya çağıran Sami Bey, tüm Arnavutların kardeş olduğu vurgusunu yapmıştır. Ayrıca Osmanlı yönetiminin sona ermesi halinde Arnavutların parlamenter sisteme sahip bir cumhuriyet kurmak için kültürel ve siyasal hazırlıklar yapması çağrısında

---

[456] Bilmez, "**Ölümünün Yüzüncü Yılında Şemsettin Sami**", 41.
[457] Alpan, **Tarihin Işığında**, 134, 151, 163.
[458] Sinno, **age**,197.
[459] Orhan Koloğlu, **Abdülhamit Gerçeği** (İstanbul: Eylül Yayınları, 2002), 365.
[460] Muhammed Erat, "Türk Basınında Alfabe Meselesi" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991), 164.

bulunmuştur.[461] Kendi dönemine kadar Türkçe olarak hazırlanmış en kapsamlı modern ansiklopediyi yayımlayan ve ülkede "*ansiklopedicilerin babası*" sayılmaya hak kazanan Şemsettin Sami Bey, kardeşi Naim Bey ile birlikte 1884 yılında İstanbul'da ilk Arnavutça dergi *Drita*'yı çıkarmaya başlamıştır. Toplam 12 sayı olarak yayımlanan bu dergi, Sami'nin Arnavut ulusal hareketi içinde önemli yeri olan eserlerinden biri olmuştur.[462] Arnavutluk'ta Arnavutça eğitim veren okulların açılması konusundaki yardımlarıyla da dikkat çeken Sami Bey,[463] bir yandan Arnavutça eğitim verecek okulların açılması yönündeki çalışmaları desteklerken diğer yandan da Arnavut kültürel milliyetçiliğinin en önemli aşamalarını oluşturan dil, tarih ve coğrafya konularındaki eserlerini Bükreş ve Sofya'da bastırmaya devam etmiştir. 1899 yılında yayımlanan ve kendisine atfedilen *Arnavutluk Neydi, Nedir ve Ne olacak?* adlı eserde dahi dilin, ulusu oluşturan en önemli öğe olduğu konusunun tartışıldığı görülmektedir. Kitapta ayrıca Yunanlılar kadar Türklerin ve mevcut yönetimin de Arnavut dilinde yayınlara ve eğitime karşı, hatta düşman olduğu ileri sürülmüştür.[464]

Bu dönemde yaşanan alfabe tartışmalarına müdahil olan bir diğer isim ise Namık Kemal olmuştur. Çünkü kendisi bu konuda yaşananlara duyarsız kalmamış ve tartışmalara kalemiyle dâhil olmuştur. Fakat bu müdahale Şemsettin Sami Bey'e âdeta bir karşı çıkış niteliğindedir. Kemal, Arap harflerinin yerine Latin harflerinin benimsenmesi konusunda şu değerlendirmelerde bulunmuştur:[465]

> "Elimizden gelse memleketimizde mevcut olan lisanların Türkçeden maada kâffesini mahvetmeye çalışmak iktiza ederken Arnavutlara, Lazlara, Kürtlere birer elifba tayiniyle ellerine şikak için bir silah-ı manevi mi teslim edelim? … Lisan, bir kavmin diğerine inkılâbını men için belki diyanetten bile daha metin bir seddir... Vâkıa Rumlara, Bulgarlara, bizim lisânı tamim etmek kâbil değildir; fakat Arnavutlara, Lazlara yani Müslümanlara tamim etmek kâbildir. Oralarda münasip yolda idare olunur, mektepler yapılır ve hatta bizim o nakıs maarif nizamnamesinin hükmü icra olunur ise yirmi sene sonra Lazca, Arnavutça bütün bütün unutulur."

Meşrutiyet döneminin canlı şahitlerinden Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey de yıllar sonra kaleme aldığı anılarında, alfabe konusunda yaşananları değerlendirmiş ve

---

[461] Sinno, **age**,172-173.
[462] Bilmez, "**Ölümünün Yüzüncü Yılında Şemsettin Sami**", 43.
[463] Bilmez, "**Bir Kitabın Kopardığı Fırtına**", 49. Ayrıca bkz. Bilmez, "**Şemsettin Sami mi Yazdı**", 100.
[464] Bilmez, "**Şemsettin Sami mi Yazdı**", 125, 128.
[465] Massami Arai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, çev. Tansel Demirel (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 17-18.

Arnavutların İkinci Abdülhamit döneminde Latin harflerini kabul ederek Müslüman ve Hıristiyan bütün Arnavutlar arasında bir "birlik" oluşturmaya ve "milliyetçilik" duygusunu yaymaya başladıklarını aktarmıştır.[466]

2.2.2. İkinci Meşrutiyet'in İlanı Sonrası Alfabe Alanında Yaşananlar

2.2.2.1 Arşiv Belgelerine Göre Arnavutların Alfabe Tercihleri

İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Arnavutçanın öğretilmesiyle bağlantılı olarak alfabe sorununun, yani Arnavut dilinin yazılacağı alfabenin seçimi konusunun gündeme geldiği görülmektedir. Nathalie Clayer'e göre bu durum aslında bir yandan birleşmenin gereğini, diğer yandan da özerklik arzusunu yansıtmaktaydı. Bu konuda yaşanan temel tartışmalar Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesi içinde devam anlamına gelen Arap alfabesinin benimsenmesi ile imparatorluktan kopuşu ifade eden Latin alfabesinin kabulü arasında yaşanacaktır.[467] Çünkü bu döneme gelindiğinde Arnavutların kullandığı harfler arasında bir birliktelikten söz etmek mümkün değildi. Müslüman Arnavutların bir kısmı Arap harflerini kullanırken, Hıristiyan Arnavutların bir kısmı Latin harflerini kullanmaktaydı. Dolayısıyla harfler konusunda Arnavutlar arasında tam bir karışıklık yaşanmaktaydı.[468] Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde Arnavutça öğretim yapacak okulların açılması taleplerinin her geçen gün arttığı bir dönemde Arnavutlar arasında yaşanmaya başlayan bu tartışmalar, Süleyman Külçe'nin ifadesiyle "Meşrutiyet'in Arnavutluk'a getirdiği bir dert" idi. Külçe'ye göre yüzyıllardır ihmal edilen Arnavut yazısı, Meşrutiyet'in feyizlerinden beslenerek yeniden düzenlenmek ve yaygınlaştırılmak istenmişti. Çünkü 20. yüzyılda yazısı olmayan bir milletin kültürünün ayakta kalması imkânsız görünmekteydi. İşte Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Arnavut Başkim Kulüpleri de Müslüman Arnavut çocuklarına Latin harfleriyle eğitim vermeye başladılar. Hatta ilk zamanlarda İttihat ve Terakki Cemiyeti de bu uygulamayı destekledi. Ama bir süre sonra Arnavutların ayrılma propagandalarından ürkerek bu desteğini geri çekecektir. Sonrasında ise Arnavutçanın Arap harfleriyle

[466] Galip Kemali Söylemezoğlu, **Hariciye Hizmetinde Otuz Sene, Mutlakıyet-Meşrutiyet ve Milli Mücadele Yıllarında Gördüklerim ve Başıma Gelenler 1892-1922** (İstanbul: Şaka Matbaası, 1950), 196.
[467] Clayer, "**Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu**", 59.
[468] Erat, **age**, 165.

yaygınlaştırılmasını destekleyecek, Latin harflerine cephe alacaktır. Bunun üzerine yaşananlardan etkilenen Arnavut aydınlar İttihat ve Terakki'ye cephe almaya, milli birlik ve bağımsızlıkları yönündeki çalışmalarına ivme kazandırmaya başlayacaklardır.[469]

Bu sürecin ilk evresinde henüz 1908 yılı Eylül ayının ilk çeyreğiydi ki Yanya Vilayeti'ne bağlı bazı yerleşim yerlerinde Arnavut diliyle tedrisat yapacak okulların açılmak istenmesine paralel olarak, alfabe konusunda bazı gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Bu gelişmelerin temelinde ise bir kısım Arnavut'un kendi dilleri için Latin harflerinin kullanımı konusunda izin alamamaları yatmaktaydı. Bu durum vilâyetin bazı yerlerinde görüş ayrılıklarının yaşanmasına ve tarafların birbirlerine muhalefet etmelerine neden olmuştu. Gelişmelerin ahali arasında hoş olmayacak uyuşmazlıkların yaşanmasına sebebiyet vereceği değerlendirilerek bu yöndeki olumsuzluklara fırsat vermemek ve gerekli tedbirleri alabilmek için Yanya Valiliği'nce, Maarif Nezareti'nden görüş talep edilmiştir.[470] Maarif Nezareti ise Yanya Vilayeti'nden kendilerine iletilen ve telgrafta bahsi geçen konuları bir yazı ile Rumeli Vilayeti Genel Müfettişliği'ne iletmiş ve bu konudaki bilgi ve görüşlerinin süratle kendilerine bildirilmesini istemiştir.[471] Yanya Valiliği vilâyetin bazı yerleşim yerlerinde yaşanan bu gelişmeleri yalnızca Maarif Nezareti'ne bildirmekle kalmamış, yaşananlar konusunda ayrıca Dâhiliye Nezareti'ni de bilgilendirmiştir. Gönderilen bilgi telgrafında Arnavutçanın Latin harfleriyle tedrisi[472] konusundan dolayı halkın birbirine muhalif oldukları, fakat vilayetçe gerekli tedbirlerin alındığı ifade edilmiştir.[473] Yanya Valiliği'nce Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bu telgraf, Dâhiliye

---

[469] Külçe, **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, 393-394. Ayrıca bkz. Kocabaş, **Avrupa Türkiyesi'nin Kaybı**, 181.

[470] [Yanya Valiliğinden Maârif Nezâretine], 27 Ağustos 1324 [9 Eylül 1908], BOA. MF. MKT. 1076/21.

[471] [Rumeli Vilâyeti Müfettişliğine], 28 Ağustos 1324 [10 Eylül 1908], BOA. TFR. İ. MKM. 32/3101. Ayrıca bkz. [Rumeli Vilâyeti Müfettişliğine], 28 Ağustos 1324 [10 Eylül 1908], BOA. MF. MKT. 1076/21.

[472] Tedrîs, tedrisâtın çoğulu olup kelime anlamı olarak ders verme, verilme, okutma anlamlarına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Devellioğlu, **age**, 1054. Tedris, İngilizcede ise "instruction", "teaching" (öğretme, öğretim, öğrenim, eğitim, talim, bilgi verme) anlamlarıyla kullanılmaktadır. Ayrıca bkz. **Türkçe/Osmanlıca-İngilizce Redhouse Sözlüğü**, 1119. Bkz. **İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü**, 511, 1003.

[473] [Yanya Vilâyetinden Dâhiliye Nezâretine], 30 Ağustos 1324 [12 Eylül 1908], BOA. DH. ŞFR. 404/133. Ayrıca bkz. [Yanya Vilâyetinden], 30 Ağustos 1324 [12 Eylül 1908], BOA. MF. MKT. 1076/21.

Nazırı'nın imzasıyla iki gün içerisinde Maarif Nezareti'ne havale edilmiştir.[474] Maarif Nezareti de durumu Rumeli Vilayeti Genel Müfettişliği'ne iletmiş ve bahsi geçen konularda gereğinin süratle yapılmasını ve gelişmelerden kendilerinin haberdar edilmesini istenmiştir.[475]

Rumeli Vilayeti Genel Müfettişliği, Maarif Nezareti'nden kendilerine gönderilen telgrafa, 22 Eylül 1908 tarihinde uzun bir cevap yazmıştır. Rumeli Müfettişliği'nin önemli görüşlerine yer verilen cevabi telgrafta, Arnavutça tedrisat konusunun yanında Arnavutlar arasında gerginliğe sebep olan alfabe konusuna da değinilmiştir. Müfettişliğin yazısında, Avusturya ve İtalya rahipleri tarafından bir tanesi sadece Latin, diğeri ise Latin ve Rum harflerinin karışımından oluşan iki alfabenin hazırlandığına ve ayrıca bir süre önce yaşamını yitirmiş olan Şemsettin Sami Bey tarafından oluşturulan bir alfabenin de mevcut olduğuna dikkat çekilmiştir. Güney Arnavutluk'un büyük çoğunluğunun Latin harfleriyle hazırlanan adı geçen alfabeyi gerekli gördükleri aktarılan yazıda, Güney Arnavutluk'un pek az bir kısmı ile Kuzey Arnavutların yani Gegaların Latin harflerini kabul etmeyerek Türkçede kullanılmış harflerle yeniden bir alfabe hazırlanmasını arzu ettikleri dile getirilmiştir. Ayrıca alfabe konusunda önemli değerlendirmelere yer verilerek bazı tavsiyelerde bulunulmuştur. Arnavut lisanının yazılmasını ve okunmasını kolaylaştıracak biçimde Osmanlı alfabe harfleriyle bakanlıkça bir alfabenin hazırlanması ve bu alfabeyle bazı eserlerin yayımlanması tavsiye edilmiştir. Hatta bir gazetenin yayımlanmasına devam edildiği takdirde, Latin harflerinin kullanımının yavaş yavaş terk edileceği ve harflerden vazgeçileceği beklentisine yer verilmiştir. Bu konuda bölgedeki bazı bilirkişilerle yapılan görüşmeler neticesinde bir alfabenin hazırlanmasının mümkün olacağı kanaatinin oluştuğu ve gerekli girişimlerin de başlatıldığı aktarılmıştır. Dersaadet'çe uygun görülecek kişilerle müzakere edilmesi düşüncesi nezaretin yüksek görüşlerine sunulurken, hazırlanacak alfabenin nezarete gönderilmesinin kararlaştırıldığı bildirilmiştir.[476] Bu telgraf Arnavutların alfabe konusunda bir ayrışma içerisinde olduklarının, devletin bölgedeki en yetkili makamlarınca ifade

[474] [Dâhiliye Nezâretinden Maârif Nezâretine], 2 Eylül 1324 [15 Eylül 1908], BOA. MF. MKT. 1076/21. Ayrıca bkz. [Maârif Nezâretine], 1 Eylül 1324 [14 Eylül 1908], BOA. DH. MKT. 1295/41.
[475] [Maârif Nezaretinden Rumeli Vilâyeti Müfettişiliğine], 28 Ağustos 1324 [10 Eylül 1908], BOA. TFR. İ. MKM. 32/3101. Ayrıca bkz. [Rumeli Vilâyeti Müfettişliğine], 28 Ağustos 1324 [10 Eylül 1908], BOA. MF. MKT. 1076/21.
[476] [Maarif Nezâretine], 9 Eylül 1324 [22 Eylül 1908], BOA. TFR. İ. MKM. 32/3101.

edilmesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Arnavutça alfabe konusunda bakanlığa tavsiyelerde bulunulmuş, görüşler ortaya konulmuştur. Diğer yandan Rumeli Müfettişliği'nce de Türkçede kullanılmış eski harflerden oluşan bir alfabenin hazırlanması girişiminin başlatıldığı anlaşılmaktadır. Bu gelişmeler Rumeli Müfettişliğinin Arnavutlar arasında yaşanan alfabe tartışmalarında Türkçe harfleri savunarak yaşananlara müdahil ve taraf olduğunu göstermektedir. Bu da Arnavutça tedrisat konusunda çok daha ılımlı olan müfettişliğin alfabe konusunda hiç de o kadar ılımlı olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Rumeli Müfettişliği'nce yukarıda dile getirilen ve yöredeki bilirkişilerle yapılan görüşmeler sonucu ortaya atılan Arnavutçaya mahsus olmak üzere Türkçe harflerle bir elifba risalesinin hazırlanması fikri, sonraki aylarda iki bakanlığın yazışmalarına da konu olmuştur. Nitekim bu konudaki çalışmaların tamamlanıp tamamlanmadığı Maarif Nezareti'nce, 1909 yılının ilk ayında Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıyla sorulmuş ve konu hakkında kendilerinin haberdar edilmesi istenmiştir.[477] Her ne kadar bir kısım Arnavut, aylar öncesinde Manastır'da bir kongre düzenleyerek alfabe seçimini yapmışsa da devletin yetkili organlarının bu konuda duyarsız ve tarafsız olmadığı ve daha 1909 yılı başlarında alfabe konusunda bir takım hazırlıklar içerisinde olduğu görülmektedir. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında başlayan süreçle Arnavutluk'ta her geçen gün okulların açılmasına paralel olarak alfabe alanında gelişmeler yaşanmaya devam etmiştir. Bu gelişmeler zaman zaman bölgedeki valilerce İstanbul'a yani hükümete aktarılmıştır. Nitekim Yanya Valiliği'nce İstanbul'a gönderilen bir başka telgrafta, vilâyet sınırları içerisindeki Arnavutların milli lisanlarını seçtikleri ve Latin harflerini yayma konusunda fanatizm derecesinde arzulu oldukları aktarılmıştır. Telgrafın devamında hürriyet nimetine kavuşulması sonrasında lisan meselesinin hükümetçe bir şekilde desteklenmesi ve meseleye önem verilmesi üzerine Arnavutların başka bir arzularının kalmadığına dikkat çekilmiş ve böylece özellikle dış çevrelerden gelecek aldatmacalara kapılma ihtimallerinin ortadan kalktığı bildirilmiştir.[478]

---

[477] [Maarif Nezâretinden Dâhiliye Nezâretine], 1 Kanun-i sânî 1324 [14 Ocak 1909], BOA. MF. MKT. 1076/21.

[478] [Yanya Vilâyetinden Dâhiliye Nezâretine], 1 Teşrin-i evvel 1324 [14 Ekim 1908], BOA. DH. ŞFR. 405/96.

2.2.2.2. Manastır Kongresi (1908)

Muhafazakâr Arnavutların tepkisini çekse de bu dönemde Arnavut Başkim Kulüpleri'nin girişimleriyle Arnavutça eğitim veren birçok okul açılmıştır. Fakat Arnavutlar arasında çok sayıda alfabenin kullanılıyor olması, Arnavutça eğitimi sekteye uğratan faktörlerin başında gelmekteydi. Bu durumun farkında olan Arnavut aydınlar bu dönemde düzenleyecekleri bir dizi kongreyle bu konuyu masaya yatırmışlar ve soruna çözüm yolları aramışlardır.[479]

Manastır Kongresi öncesi İşkodra'daki Katolik okullarında *Bashkimi* [Bundan sonra Başkimi] ve *Agimi* alfabeleri, güneydeki okullarda ise İstanbul alfabesi kullanılmaktaydı. Bu durum daha önce de Arnavut aydınlar arasında tartışma konusu olan standart ve ulusal bir alfabenin belirlenmesi meselesini önemli kılmaktaydı.[480] Zaten kongre arifesinde Arnavut basınında yeniden "birleşme" ve "ortak tek bir alfabe" kullanılması yönünde görüşlerin dile getirildiği ve bu işin "ulusal bir kurultay" aracılığıyla çözümlenmesinin tavsiye edildiği görülmektedir. Nitekim bu tavsiyeler üzerine Manastır Başkim Derneği, bu organizasyonu üstlenmiş ve çalışmalarını başlamıştır.[481] Başkim Kulübü yayımladığı davetiye metninde milletin saadeti için artık silah ve barutun değil, kâğıt ve kalemin kullanılacağı bir sürecin yaşandığını dile getirmiştir. Ayrıca en büyük hedefleri olan lisanın gelişimini sağlayabilmek için öncelikle alfabe meselesinin çözümlenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.[482]

14-22 Kasım 1908 tarihleri arasında Manastır'da toplanan kongreye 32 delege katılmıştır.[483] 26 şehir ile yurt içi ve yurt dışındaki dernekleri temsilen katılan bu 32

---

[479] Adem Urfa, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Arnavut ve Arap Milliyetçilikleri (1908-1918)", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2010), 61.
[480] Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut**, 100.
[481] Necip P. Alpan, **Albanolojinin Işığında: Arnavut Alfabesi Nasıl Doğdu?**(Ankara: yay. y. 1919), 11-12. Alfabe meselesi üzerine bir kongrenin toplanması fikrini Mithat Fraşeri'nin Selanik'te yayımlanan *Lirija* gazetesi ortaya atmıştır. Bilgi için bkz. Bartl, **age**,279.
[482] Bartl, **age**,279.
[483] Alpan, **Tarihin Işığında**, 76. Alpan, bir başka eserinde ise kongreye 23 kültür ocağı ile basın organlarından 51 temsilcinin katıldığını ve kongrenin 500'den fazla kişi tarafından izlendiğini ileri sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Necip Alpan, **Arnavutluk'un Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal Bey**, (Ankara: Ulucanlar Matbaası, 1982), 54. Necip Alpan, daha sonra kaleme aldığı farklı bir eserinde ise kongreye 23 kent derneği ve 9 yayın organı adına oy sayısı 52 olan 32 delegenin katıldığını ve bazı delegelerin çift oy hakkı olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alpan, **Albanolojinin Işığında**, 12. İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther'e göre ise kongreye Müslüman, Katolik ve Ortodoks Arnavutları temsilen 50 delege katılmıştır. Bilgi için bkz. **Türkiye 1908**, 67.

delege dışında ayrıca 18 delege daha vardı ki bunların oy kullanma hakları olmamıştır. [484] Manastır Alfabe Kongresi olarak da adlandırılan kongrenin başkanlığını Mithat Fraşeri Bey, yardımcılıklarını da Louis Guracucchi ve George Kyrias yapmıştır. Kongre onursal başkanlığına ise Manastır Vilâyeti Valisi Hıfzı Paşa seçilmiştir. Kongreye İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul temsilcileri olarak ise Debreli Hacı Vildan Efendi, Fazıl Toptani ve Ohrili Albay Rıza Beyler katılmışlardır.[485] Kongre çalışmalarını *İstanbul, Başkimi* ve *Agimi* alfabeleri üzerine yoğunlaştırmıştır. Katılımcılar, Latin harflerinden oluşturulmuş alfabe konusunda hemfikir olmalarına rağmen ayrıntılarda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bunu ortadan kaldırabilmek için kongrenin üçüncü gününde Katolik din adamlarından Gjergj Fisha'nın önderliğinde üç alfabenin temsilcilerinden oluşan 11 kişilik bir komisyon oluşturulmuştur. Çalışmalarını gizlilik içerisinde sürdüren komisyon üyeleri sonunda İstanbul alfabesinin yanında sadece Latin alfabesinin de öğrenilmesine karar vermiştir.[486] Bu karar, diğer alfabeler ile yazmaktan ziyade Arnavut halkının her kesimince anlaşılır bir dille yazmanın daha önemli görüldüğünü ortaya koymaktadır.[487] 19. yüzyıl ortalarına kadar formüle edilemeyen Arnavut dili alfabesi her ne kadar bu kongrede standart bir hale getirilmişse de[488] kongrede tek bir alfabe konusunda fikir birliğine varılamamıştır. Fakat Arnavutlar arasında iki farklı alfabenin kullanılacak olması ve Arnavutça eğitim konusunun karara bağlanması, Kuzey ve Güney Arnavutlar arasındaki iletişimi kolaylaştırıcı yönde bir etki yapacaktır.[489] Nitekim bu kongrede kabul edilen Sami Fraşeri'nin İstanbul ve Prenk Doçi'nin Başkimi alfabelerinin Arnavutlar arasında kullanılacak ve okullarda

---

[484] Mezani, **age**, 106.
[485] Birecikli, "**Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu**", 185-186.
[486] Mezani, **age**, 106-107. İstanbul alfabesi, 1879 yılında Şemsettin Sami Bey ve yirmi sekiz arkadaşınca hazırlanan alfabe olup bu kongrede revizyona tabi tutularak Yunan harflerinden arındırılmış ve bugünkü şeklini almıştır. Bilgi için bkz. Alpan, **Tarihin Işığında**, 151.
[487] Shehu, **age**, 108.
[488] Kabashi, **age**, 42.
[489] Bozbora, "**Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi**", 582. Bülent Bilmez'e göre bu kongrede yalnızca İstanbul alfabesi ve İşkodra Bashkim [Başkim] alfabeleri birlikte kabul edilmemiştir. Ayrıca Agimi alfabesi de kabul edilmiştir. Yazara göre kongre mevcut alfabeler arasında sadece Latinceye dayalı olanları dikkate almış ve bunlardan birini tercih etmek ya da tamamen yeni bir alfabe oluşturulmasını önermek yerine, o sırada en yaygın olan üç Latince kökenli alfabeyi de kabul etmiştir. Zaten Agimi alfabesinin Başkim alfabesinden tek farkı bazı Arnavutça sesler için [günümüz Türkçe alfabesinde olduğu gibi] bazı Latin harflerine işaretler konulmuş olmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Bilmez, "Arnavut Dil-Ulusçuluğu ve Alfabe Tartışmalarında İlk Zirve, 100. Yılında Manastır Kongresi (14-22 Kasım 1908)", **Toplumsal Tarih**, s. 179 (Kasım 2008): 29.

öğretilecek olması, Arnavutluk'un kuzeyinde basılan gazete ve kitapların artık güneyde de okunabilmesi anlamına gelmektedir. Aynı şekilde güneydeki gazete ve kitaplar da kuzeyde hiçbir zorlukla karşılaşmadan okunabilecektir. Bu sonuç aslında Arnavutların milli birliğine giden yolda atılmış çok önemli bir adımdı.[490] Nitekim bu tarihten sonra [bazı] Arnavut basın-yayın organlarının kongrede kararlaştırılan alfabeyi kullanmaya başladıkları görülmektedir.[491] Kongrenin alfabe konusunda aldığı bu karar aynı zamanda Arnavutçanın birbirinden pek farkı olmayacak şekilde Latin harfleri kullanılarak hazırlanmış iki alfabesinin tanınması anlamına da gelmektedir. Bir dilin birbirinin benzeri iki ayrı alfabesinin olması ise Arnavut milli hareketi içerisindeki görüş ayrılıklarını göstermesi açısından önem arz etmektedir.[492]

Manastır Kongresi'nin geneline bakıldığında oturumların açık olduğu kadar siyasi konuların ele alındığı gizli oturumlar şeklinde de gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu oturumlarda İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkiler, Arnavutların hakları ve Arnavutluk'un kültürel ve ekonomik kalkınması için verilen uğraş konuları ele alınmış, yapılan tartışmalar sonucunda 18 maddelik bir taslak hazırlanarak Arnavutlar adına Meclis-i Mebusan'da sunulması için Şahin Kolonya'ya verilmiştir. Bu programdaki en önemli talebi Arnavut ulusunun ve Arnavut dilinin resmi olarak tanınması oluşturmuştur. Bu önemli talebi eğitim alanında Arnavut Yüksekokulu'nun kurulması arzusu izlemiştir.[493]

Kongrenin genel bir değerlendirilmesine bakıldığında Necip Alpan'ın bu kongreyi "İkinci Dil Kurultayı" olarak adlandırdığı görülmektedir.[494] Eric Jan Zürcher ise kongreyi Pan-Arnavut toplantısı olarak adlandırmıştır. Zürcher toplantıda Arnavutça için değişikliğe uğratılmış Latin alfabesinin kullanımının kabul edilmesinin yanında bunun Arnavutluk'taki okullarda uygulanması konusunda bir planın da kabul edildiğini aktarmaktadır.[495] İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther ise kongreyi Arnavut Milli Kongresi olarak nitelendirmiş ve bu toplantının görünüşteki amacının

---

[490] Bartl, **age**,280.
[491] Alpan, **Arnavutluk'un Bağımsızlığı**, 54.
[492] Hasan Bello, "Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı", (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 25.
[493] Mezani, **age**, 107.
[494] Alpan, **Tarihin Işığında**, 74, 76, 134, 151, 163.
[495] Eric Jan Zürcher, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma, Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928**, çev. Ergün Aydınoğlu (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 122.

ortak bir alfabenin benimsenmesi olduğunu aktarmıştır. Lowther'e göre toplantıda yaşanan tartışmalar daha ziyade edebiydi fakat konu milliyetçi bakış açısından önem arz etmekteydi. Çünkü Arnavutlar arasında gerçek milli bir duyarlılığın oluşumu için birbirleriyle teması sağlayacak ortak bir araca sahip olmak kesinlikle gerekliydi. Bu müşterek araç da şüphesiz ortak bir alfabe olmalıydı. Kongre sonunda ayrıca 1910 yılında Yanya'da yeniden bir toplantı daha yapılmasının kararlaştırılması da dikkat çekicidir.[496] Diğer yandan böyle bir toplantının yalnızca alfabe sorunlarıyla sınırlı kalmayışı toplantıda ortak bir Arnavutçu dinamiğin varlığının da bir göstergesiydi. Fakat buna rağmen alınan kararlar ayrılıkları da yansıtmaktaydı. Çünkü her şeye rağmen sonuçta iki alfabe arasında bir tercih yapmak mümkün olamamıştı. Bu da 1908 öncesinde Arnavutçular arasında mevcut olan bölünmelerin ve rekabetin tam olarak aşılamadığını göstermekteydi. Nathalie Clayer'e göre bu kongrede bir yarım başarısızlık söz konusudur. Çünkü kongre Latin temelli alfabe ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yeni yeni öne çıkarmaya başladığı Arap alfabesi arasında değil, bilâkis birçok Latin temelli alfabe arasında bir seçim yapılmasını amaçlamıştı ama bu mümkün olamadı.[497]

Bu kongre tarih yazımında her ne kadar "alfabe kongresi "olarak anılsa da aslında eğitim ve genel olarak da kültürel meselelerin masaya yatırıldığı bir toplantı olmuştur. Aynı zamanda beklentileri çatışan farklı grupları bir araya getirmesi nedeniyle oldukça heterojen, farklı Arnavut milliyetçi çevreleri bir araya getirmesi ve daha geniş bir perspektifte ittifak arayışı sunmasıyla da dikkat çekici bir kongredir.[498] Peter Bartl'ın, Rus Konsolosu'nun raporuna dayanarak verdiği bilgiye göre Arnavutların bu kongredeki asıl hedefleri alfabe meselesi değildi. Asıl mesele Arnavutların birleştirilmesi meselesiydi ve bu istek ve arzu hiç şüphesiz kapalı kapılar ardında yapılan konuşmalarında en önemli maddesi olmuştu.[499] Manastır Kongresi esnasında Arnavut aydınlar arasında İttihatçılarla ilişkiler konusunda görüş ayrılıklarının yaşandığı görülmektedir. İstanbul'daki Arnavut kulübü üyeleri İttihatçılarla müşterek çalışmalar yapılması, merkez kulübün İstanbul olması ve Arnavutluk sorununda temsil hakkının İstanbul kulübünde olması yönünde teklifler

---

[496] **Türkiye 1908**, 67.
[497] Clayer, **Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri**, 482-483.
[498] Bilmez, "**Arnavut Dil-Ulusçuluğu**", 24.
[499] Bartl, **age**,281.

sunmasına rağmen bunlar kabul görmemiştir. İttihatçılarla açıkça ilişkilerin kesilmemesine dikkat edilmiş ama merkez kulüp olarak da Manastır Başkim Kulübü seçilmiştir.[500] Bu gelişmeler üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti yanlıları bir yandan Ohri, Debre ve Elbasan'da yeni yeni Arnavut kulüpleri açma gayreti içerisine girerlerken, diğer yandan da Arap alfabesinin kullanılması yönünde propaganda faaliyetine başlamışlardır. Bu konuda özellikle de dinsel bağlılıkları daha kuvvetli olan ve Arap alfabesinin kullanımının ön planda olduğu Kosova Müslümanları tercih edilmiştir.[501] Çünkü bu dönemde Kosova'da eğitim dili Arnavutça olan bazı okullar açılmıştı, ama bu okullarda uygulanmak istenen Latin alfabesi Kosova'daki Müslüman hocaların birçoğunda rahatsızlık uyandırmıştı. Bunlar uygulanan eğitim esnasında sadece Arap alfabesinin kullanılmasını istemekteydiler. Hatta Priştine ve Debre müftüleri Latin harflerini kâfir alfabesi olarak görmekte ve Latin alfabesine karşı fetvalar vermekteydiler. İttihat ve Terakki'nin Selanik Şubesi de Arap alfabesini bütün Osmanlı İmparatorluğu için birleştirici bir unsur olarak kabul etmekte ve bu müftüleri desteklemekteydi. [502] Cemiyet muhafazakâr Müslüman kesimlerin Latin alfabesine gösterdikleri tepkiden yararlanma konusunda Kosova'nın yanı sıra İşkodra'daki muhafazakâr Arnavutların tepkilerini harekete geçirecek şekilde propaganda faaliyetlerine girişecektir.[503] Çünkü Osmanlı alfabesi dışında bir başka alfabenin Arnavutlar arasında kabul edilmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Osmanlı ittihadını bozan bir girişim olarak değerlendirilmekte ve bu durum Cemiyet ile Arnavut aydınlar arasındaki çatışmaları daha da gün yüzüne çıkarmaktaydı. Nitekim 31 Mart isyanı sonrasında uygulamaya konulan sıkıyönetim ile birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sert bir merkezileştirme politikası gütmeye başladığı görülecektir. Çıkarılan Cemiyetler ve Çeteler Kanunu ile birlikte etnik unvanlar ve ayrılıkçı söylemler benimseyen cemiyetlerin kurulması yasaklanacaktır.[504]

Pekâlâ, tüm bu yaşananlara basının tepkisi nasıl olmuştu? Bunu anlayabilmek için dönemin yüksek tirajlı gazetelerini taramakta yarar vardır. Nitekim yapılan

---

500 Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar**,241.
501 Gurulkan, **age**, 12.
502 Malcolm, **age**, 296-297.
503 Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut**, 101.
504 Urfa, **age**, 61.

incelemeler neticesinde Manastır'da toplanan bu kongreye yönelik haberlerin gazete sayfalarında yer aldığı görülmektedir. Örneğin *Sabah*, Manastır Arnavut Kulübü'nde yapılacak olan kongrenin Arnavutça alfabenin birleştirilmesi için gerçekleşeceğini ve yapılacak olan bu kongreye katılmak üzere Üsküp, İşkodra ve Yanya ile diğer bütün kasabalardan bir hayli kişinin davete icap ederek Manastır'a geldiğini haber vermektedir. Gazetenin haberine göre kongrenin 16 Kasım 1908 tarihinde açılması ve bir hafta devam etmesi kararlaştırılmıştır.[505] Gazete haberlerine göre kongre, Arnavut lisanında kullanılan harfler ile telaffuzunda birliği sağlamayı bu amaçla da Arnavut lisanı için kabul edilecek harfler meselesini masaya yatırmayı amaçlamaktaydı. İşte bu amaçla düzenlenen bu kongreyi Manastır Arnavut İttihat (Başkim) Kulübü düzenlemekte ve toplantıya Gega ve Toska Arnavutlarının yanı sıra yabancı memleketlerdeki Arnavutlardan da katılım olmaktaydı. Hatta Selanik Yabancı İşler Müdürü Mithat Bey de kongreye katılmak üzere Manastır'a gitmişti.[506]

Yeni Gazete'nin Manastır Kongresi'yle ilgili olarak *Proodos* gazetesinden aktardığı habere göre ise kongrenin ana temasını Arnavut okullarının iyileştirilmesi yönünde alınacak tedbirler ile bütün okullarda okutturulacak bir alfabenin kabul edilmesi konuları oluşturmaktaydı. Gazetenin haberine göre kongrede Üsküp'ten gönderilecek vekiller dışında bir Katolik rahibi, bir hoca efendi ve bir de öğretmen hazır bulunacaktı.[507] *İkdam* bu kongreyi, "Arnavut Edebi Kongresi" ve "Arnavut Tevhîd-i Lisân Kongresi" olarak adlandırmaktadır. Gazete haberin devamında Manastır'da toplanan Arnavut Edebi Kongresi'nin toplantılarına ve görüşmelerine devam etmekte olduğunu; kongreye kuzey ve güney Arnavutluk'tan yirmi iki şehirdeki kulüp ve edebi cemiyetler tarafından Müslüman ve Hıristiyan olmak üzere gönderilen toplam 51 üyenin katıldığını yazmaktadır. *İkdam*'a göre, başkanlığına Selanik'ten katılan Yabancı İşler Müdürü Mithat Bey'in seçildiği kongre görüşmelerinde yalnızca Arnavut lisanı meselesi üzerinde durulmaktadır.[508]

İsmi gizli tutulan bir mebus tarafından Arnavutlara hitaben kaleme alınan ve *İkdam* Gazetesi'nde yayınlanan bir mektupta ise bu kongrenin bir değerlendirilmesinin

---

505 "Husûsi Telgraf", **Sabah**, 2 Teşrin-i sânî 1324 [15 Kasım 1908], 1.
506 "Tevhîd-i Lisân Kongresi", **Sabah**, 9 Teşrin-i sânî 1324 [22 Kasım 1908], 3–4.
507 "Proodos Gazetesinden", **Yeni Gazete**, 7 Teşrin- sânî 1324 [20 Kasım 1908], 4.
508 "Arnavud Kongresi", **İkdam**, 9 Teşrin- sânî 1324 [22 Kasım 1908], 4.

yapıldığı görülmektedir. Mektupta ilk olarak Kosovalı, İşkodralı, Debreli Gegalar ile Yanya vilayetinde çoğunluğu oluşturan akıllı Toskalar üzerinde kongrenin hiçbir etkisinin görülmediği ifade edilmiştir. Kongre kararlarının bilinmezlik ötesini kaplayan eski gölgeleri keşfetmesinin keramete bağlı olmadığı ifade edilen mektupta, senelerden beri Arnavut lisanının Latin harfleriyle yaygınlaştığını ve öğretildiğini dile getirenlerden iyi niyet sahibi olanlarının acımaya, korumaya ve doğru yolu göstermeye değer oldukları beyan edilmiştir. Yazıda ayrıca Latin harflerinin yaygınlaşmamış olmasının bu konuda çoğunluğun tercihin ne yönde olduğunu gösterdiği ifade edilerek, tefrikaya sebep olanların olağan dışı bir şeyin kabulünde gereğinden çok ısrar edenler oldukları vurgulanmıştır.[509] Aslında burada kongre üyelerinin Latin harflerinde ısrarcı olmaları eleştirilmiş, bu harflerin kullanımının yaygınlaşmamış olması çoğunluğun tercihinin ne yönde olduğunun göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Arap harfleri dışındaki alfabede ısrar edilmesi, olağan dışı bir şeyin kabulünde diretmek olarak görülmüş ve bu konuda ısrarcı olanlar tefrikaya, ayrışmaya sebep olmakla suçlanmıştır.

1910 yılına gelindiğinde dahi Manastır Kongresi önemini koruyacaktır. Nitekim Arnavutçanın hangi harflerle yazılacağı meselesinin gündemi meşgul ettiği bir dönemde *Jön Türk* gazetesi yazarlarından bir tanesi bu konuyla ilgili olarak Arnavut ihtilâlcilerinden Derviş Hima Bey ile bir mülakat gerçekleştirecektir. Derviş Bey verdiği mülakatta bu kongreye atıfta bulunarak, Arnavutçanın yazı tarzının [1908 yılında] Manastır'da düzenlenen kongrede kararlaştırılmış olduğunu ve Arnavutlar için bir harfler meselesinin olmadığını dile getirecek ve bu konuda verilen kararın Arnavutluk'un her tarafından gelen delegeler huzurunda alındığını savunacaktır.[510]

2.2.2.3. Arnavud Lisânının Osmanlı Hurûfuyla Tahrîr ve Talîm Cemiyeti'nin Kuruluşu

Manastır Kongresi'nin Arnavut aydınlar ile İttihatçılar arasında bir güven bunalımına yol açtığı anlaşılmaktadır. Kongre sonrası Müslüman Arnavutların bir kısmı Latin harflerinin kabul edilmesine tepki göstererek, bu tepkilerini örgütlü bir biçimde savunmak üzere 1909 yılı Ocak ayında "Arnavut Lisanını Osmanlı Hurufuyla Tahrir

[509] "Muhererât-ı İkdam", **İkdam**, 22 Kanun-i sânî 1324 [4 Şubat 1909], 2-3.
[510] "İkdam Cerîde-i Ferîdesine", **İkdam**, 9 Kanun-i sânî 1325 [22 Ocak 1910], 3.

ve Talim Cemiyeti"ni kurdular. Bunu daha sonraki yıllarda Manastır'da kurulacak olan "Huruf-u Arabiye" ve başkentte kurulacak olan "İttihad-i Osmani Arnavut Maarif Mahfili" izleyecektir.[511]

Bu konuyla ilgili olarak basında çıkan haberlerde ise Arnavutçanın Osmanlı harfleriyle yazımını desteklemek amacıyla İstanbul'da, "Arnavut Lisanının Osmanlı Hurûfuyla Tahrir ve Talim Cemiyeti"nin kurulduğu duyurulmaktaydı.[512] Bütün Arnavutlara hitaben bir bildiri yayımlayan cemiyet, yönetim merkezi olarak da Divan Yolu'ndaki Arif Bey Kıraathanesi'nin üst katını seçmişti.[513] Cemiyet, Arnavutlar hakkında çıkan haberlere duyarsız kalmıyor, gerektiğinde tepkisini de gösteriyordu. Nitekim İstanbul'da yayımlanmakta olan bir gazetenin Arnavutlar hakkındaki haberi cemiyetin tepkisinden nasibini aldı.[514] Cemiyet, Arnavutlar hakkında çıkan haber üzerine bir bildiri yayımladı. Bildiride, bütün Arnavut kulüplerince İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tüm merkezlerine gönderildiği iddia edilen ve Viyana gazetelerine dayandırılan bir beyannameye de yer verilmişti. Beyannamede İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Arnavut lisanının Latin harfleriyle yazılmasına engel olduğu bildirilmekte ve bu engellemelerin devam etmesi halinde sonradan çok büyük tehlikelerin yaşanabileceği uyarısında bulunulmaktaydı. Beyannamenin ifadesine göre Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılması taraftarı olan Arnavutlar, cemiyetin bu yöndeki engellemelerini ortadan kaldırabilmek için "*besa*" [ant, yemin] etmişlerdi.

Arnavut Lisanının Osmanlı Hurufuyla Tahrir ve Talim Cemiyeti, bu habere tepki göstererek Arnavutlarla İttihat ve Terakki Cemiyeti arasına soğukluk katmak için ortaya atılan bu gibi uydurma sözlerin birkaç gazete tarafından süratle ve istekle benimsemesini ve yayımlamasını esefle kınamıştır. Vatanperver olan bütün Arnavutların alenen çalıştıkları İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kendi parçasından addettikleri vurgulanmıştır. Yazının devamında bütün Arnavutların kendilerini Osmanlı olarak tanıdıkları ve Osmanlı harflerinin lisanlarının ilerlemesine, gelişmesine esas teşkil ettiğini kabul etmek istedikleri dile getirilmiştir. İttihat ve

[511] Yakut, **age**, 33. Ayrıca bkz. Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar**, 224.
[512] "Arnavud Lisânı Cemiyeti", **Yeni Gazete**, 29 Kanun-i evvel 1324 [11 Ocak 1909], 4.
[513] "Arnavud Lisânı Cemiyeti", **Sabah**, 30 Kanun-ı evvel 1324 [12 Ocak 1909], 4.
[514] Cemiyetin tepki gösterdiği haber, Yeni Gazete tarafından yayımlanmıştı. Gazete, Viyana gazetelerinden "Arnavud Kulüpleri ve Arnavud Lisânı" başlıklı bir haber aktarmıştı. Haberin içeriği için bkz. "Arnavud Kulüpleri ve Arnavud Lisânı", **Yeni Gazete**, 20 Mart 1325 [2 Nisan 1909], 4.

Terakki Cemiyeti'nin dil ve alfabe konusunda bir müdahalesinin görülmediği vurgulanarak, sıkıntılı söylentiler nefretle reddedilmiştir.[515] Arnavut Lisanının Osmanlı Hurufuyla Tahrir ve Talim Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Arnavutların alfabe seçimine müdahil olmadığını ileri sürerek adeta cemiyet yanlısı bir duruş sergilemiştir. Cemiyet, Arnavut lisanının ve Latin alfabesinin kullanımının İTC tarafından engellendiği söylentilerini ise şiddetle reddederek yalanlamıştır. Başkentin göbeğinde teşkil edilen bu cemiyetin, dönemin egemen gücü İTC aleyhinde beyanatta bulunması şüphesiz beklenilemezdi. Diğer yandan cemiyetin Arnavutlar ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında bir köprü olduğu ve zaman zaman her iki taraf arasında gerilen havanın yumuşatılmasında emniyet supabı görevi üstlendiği söylenebilir. Özellikle Arnavutlar ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin arasını açabilecek haberlere müdahil olması ve cemiyete yapılan suçlamaları yalanlaması anlamlıdır.

Arnavutçanın Osmanlı harfleriyle yazımını yaygınlaştırmak amacıyla oluşturulan bu cemiyet, sadece yakın çevreden değil Arnavutluk'un değişik yerlerinden gelen talepler üzerine de olağanüstü olarak toplantılar yapmakta ve görüş alışverişinde bulunmaktaydı.[516] Arnavut Lisanının Osmanlı Hurufuyla Tahrir ve Ta'lim Cemiyeti, 1909 yılının ilk aylarında Arnavutça ismi "*Abeya Shqip*" olan bir alfabe hazırlayarak bastırdı. Osmanlı harfleriyle hazırlanmış bir alfabe olan bu eser, kırk paraya satışa sunuldu. Cemiyetin bu yöndeki çalışması dönemin yayın organlarından *Sabah*'ta hem haber olarak verilmiş hem de takdirle karşılanmıştı.[517] *Sabah*'ın, cemiyetin bu yöndeki çalışmalarını takdirle karşılaması aslında onun alfabe tartışmalarında tarafsız olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Bu tutumu bir anlamda *Tanin*'i çağrıştırmaktadır.

2.2.2.4. Alfabe Tartışmalarında Arnavut Halkının Tepkisi

Bu dönemde yaşanmakta olan alfabe tartışmaları yalnızca Türk ve Arnavut aydın, mebus ve ileri gelenlerinin gündemini meşgul etmiyordu. Arnavutların çoğunlukta bulunduğu bölgelerde yaşayan halkın da gazetelere gönderdikleri telgraf, dilekçe ve

---

515 "Aynen Varaka", **Tanin**, 21 Mart 1324 [3 Nisan 1909], 4. Ayrıca bkz. **Sabah**, 21 Mart 1325 [3 Nisan 1909], 3.
516 "İctimâ", **Tanin**, 17 Kanun-ı evvel 1325 [30 Aralık 1909], 6. Ayrıca bkz. [Arnavud Lisânının Hurufâtı Osmâniye ile Tamîmi], **Sabah**, 17 Kanun-ı evvel 1325 [30 Aralık 1909], 4.
517 "Asâr-ı Münteşire", **Sabah**, 31 Kanun-ı sânî 1324 [13 Şubat 1909], 4.

mektuplarla tartışmalara katıldığı görülmektedir. Yukarıdaki mektuplar sınırlı sayıdaki kişilerin kaleme aldığı ve bireysel görüşlerini dile getirdiği örnekler olarak karşımıza çıkmaktaydı. Oysa halkın bu konudaki tepkisinin zamanla kitlesel boyutlara ulaştığı görülmektedir. Bu tepkiler kendisini yazılı olduğu gibi mitingler şeklinde de gösterecektir. Üsküp halkının Arnavutçanın Latin harfleriyle değil de Türkiye harfleriyle yazılması hakkındaki taleplerini dile getiren bir dilekçeyi Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na sunulmak üzere Üsküp Mebusu Said Efendi'ye göndermesi yazılı tepkinin en güzel örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.[518] Halkın bu şekildeki girişimleri kendileri hakkında verilecek kararlara duyarsız kalmadıklarını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Dilekçeler aracılığıyla meclisi ve hükümeti uyarmayı amaçladıkları düşünülebilir. Arnavut mebusların da katkılarıyla zamanla bunda başarılı olacaklardır.

Yeni Gazete, Selanik'ten "*Neologos*"a dayandırdığı haberinde Arnavutçanın hangi harflerle yazılması gerektiği konusunda Arnavutların Arap, Latin ve Rum harflerini destekleyenler olmak üzere üçe bölündüklerini aktarmaktaydı. Gazetenin haberine göre Kuzey Arnavutlar Arap; Avlonya ve Berat halkı Rumca, Ergiri ve Görice halkı ise Latin harflerinin kullanımını desteklemekteydiler.[519] Basında çıkan bu tarz haberler Arnavut halkının alfabe tartışmalarında üçe bölündüklerini göstermesi açısından önemlidir. Zaten gazetelere gönderilen dilekçe ve mektuplar ile çekilen telgraflar da bu ayrımı ortaya koymaktadır.

Henüz 1909 yılının ilk ayıydı ki Priştine Sancağı'ndan İstanbul'daki Arnavut Lisanının Osmanlı Hurufuyla Tahrir ve Talimi Cemiyeti'ne bir mektup ulaştı. Mektup, Priştine halkı adına kaleme alınmıştı ve Belediye Başkanlığı'ndan gönderilmişti. Mektupta ilk olarak Osmanlıların yükselmesine giden büyük yolda artık ilerleme zamanının geldiği dile getirilmekteydi. Çünkü artık baskı, tembellik ve durgunluk dönemi tamamıyla ortadan kalkmıştı. Mektupta ifade edildiğine göre Osmanlının geleceğinin gayet parlak olduğuna dair izler bütün şaşasıyla kendini göstermeye başlamıştı. Fakat bilindiği üzere marifette, ilim ve irfanda ilerleme kazanmak; güç ve kuvvet elde etmek ancak ittihatla mümkün olmaktaydı. Birliğin

---

518 **Sabah**, 26 Şubat 1324 [11 Mart 1909], 4.
519 "Hurûfât Meselesi", **Yeni Gazete**, 6 Mart 1325 [19 Mart 1909], 3.

tesisinde en etkili vasıta ise lisandı. Çünkü dil, gönüllerin ve düşüncelerin tercümanıydı.

Mektupta özellikle dil üzerinde durulmakta bir kavmin, bir milletin ruh derinliklerine nüfuz etmenin ancak onların dillerini bilmekle mümkün olduğu vurgulanmaktaydı. Yaratılmışların en şereflisi olan insana dünyada en fazla tesir eden şeyin söz olduğu ifade edilerek, sözün kan içici kılıçtan çok daha fazla etkili olduğu dile getirilmekteydi. Kılıç, insanın yalnızca maddi gücüne; söz ise hem maddi hem de manevi gücüne tesir etmekteydi. İşte bu derece etkili bir güç olan sözü söylemek lisan bilmekle mümkündü. Bundan dolayı da her milletin kendi dilini öğrenmesi meşru bir hak olarak görülmekteydi. Bunun için diğer Osmanlı unsurları gibi Arnavutlar da kendi anadillerini öğrenmeli, dillerinin ilerleme vasıtalarını araştırmalıydılar. Bu, Arnavutların en doğal hakları olarak kabul edilmekteydi.

Yazının devamında Osmanlı namı altında yaşamak, Osmanlı millet ve devletinin ayrılmaz bir parçası olmak övünç kaynağı olarak görülüyorsa ve bu millet ve devletin azimet ve şanının yükseltilmesine katkı sağlanmışsa o halde devletin resmi dili olan Türkçenin öğrenilmesinin de bir görev ve zorunluluk olduğu vurgulanmaktaydı. Ayrıca Osmanlı oldukları için en tatlı anlatım dili olan Lisan-ı Osmaniyi, Arnavut oldukları için de Arnavutçayı bilmekle mükellef oldukları dile getirilmekteydi. Yazıda Türkçeyi bilmenin gerek maddi ve manevi, gerekse siyasi bir zorunluluk ve menfaat gereği olduğu ileri sürülmekteydi. Bundan dolayı da Arnavutça için Türkçe harfleri kabul etmenin hamiyetli ve kalbi vatan sevgisiyle dolu olan her Osmanlı için vacip olduğu, milli çıkarlar ve vatan için de bunun çok gerekli olduğu ifade edilmekteydi.

Mektubun devamında dil vurgusundan sonra alfabe konusuna da değinildiği görülmektedir. Mektupta, Arnavut dilinin Latin harfleriyle daha kolay öğrenilebileceği iddiasında bulunanlara bir çağrı yapılarak öğrenmenin ilk aşamasında bireylerin kendi kitaplarını okumaya mecbur oldukları ve bunun için de öncelikle Türkçe harfleri sonrasında ise Latin harflerini öğrenmek gibi iki zahmetli işle uğraşacakları hatırlatılmıştır. Mektupta ecnebi harflerin kabulünün zannedildiği gibi kolay olmayıp aksine güç olduğu, Latin harflerinin kabulü halinde bunun gelecekte birçok siyasi zararlarının yan sıra [toplumda] nifak ve nefrete de sebep olacağı uyarısında bulunulmaktaydı. Çünkü Türkler, Araplar, Çerkezler, Kürtler,

Tatarlar ve diğer [Müslüman] milletler lisanlarını Türkçe harflerle okuyup yazarken Arnavutların bu ahenk ve bütünlükten ayrılarak kendi dilleri için Latin harflerini kabul etmeleri akıl ve mantığa aykırıydı. Bundan dolayı da Priştine Sancağı halkı olarak dini kitapların ve resmi dil olan Türkçenin yazılmakta olduğu Türkçe harflerin Arnavutça için kabul edilmesi gerektiği düşüncesindeydiler. Nitekim bu konuda Arnavut Lisanının Osmanlı Hurufuyla Tahrir ve Talimi Cemiyeti'nin duygu ve düşüncelerine tamamıyla katıldıklarını ve bunu tam bir kararlılık ve metanetle ilan ettiklerini bildirmişlerdir.[520] Mektupta, özellikle dil üzerinde durulduğu bir kavmin ya da milletin ruh derinliklerine nüfuz etmenin ancak onların dillerini bilmekle mümkün olduğuna vurgu yapıldığı görülmektedir. Ayrıca her milletin kendi dilini öğrenmesi meşru bir hak olarak görülmüş ve Arnavutların da kendi anadillerini öğrenmeleri ve lisanlarının ilerlemesine yönelik vasıtaları araştırmaları istenmiştir. Çünkü bu Arnavutların en doğal hakkı olarak görülmüştür. Osmanlı namı altında yaşamanın, Osmanlı millet ve devletinin ayrılmaz bir parçası olmanın gereği olarak devletin resmi dili olan Türkçenin öğrenilmesinin bir görev ve zorunluluk olarak görülmesi anlamlıdır. Bunun Osmanlı unsurları arasındaki birlik ve beraberliğe olumlu yönde katkı sağlaması umulmaktadır. Diğer yandan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin zamanla Latin harflerinin kabul edilmesine tepki göstermesi ve Arnavutlara yönelik politikalarında değişikliğe gitmesi, mektupta dile getirilen "Latin harflerinin kabulü halinde gelecekte siyasi zararlara sebep olacağı muhakkaktır" öngörüsünün ne kadar da isabetli olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Arnavut Lisanının Osmanlı Hurufuyla Tahrir ve Talimi Cemiyeti'ne Priştine halkı adına gönderilen yukarıdaki mektuba yönelik tepkiler gecikmedi. İsmi gizli tutulan bir mebus tarafından "Umum Priştinelilere ve Dolayısıyla Arnavut Kardeşlerimize" başlığıyla kaleme alınan bir başka mektup kısa süre içinde yine aynı gazetede yayımlandı.

İlk olarak *İkdam* Gazetesi'nde yayımlanan yukarıdaki mektubun görüldüğü belirtilerek, Cenâb-ı Hakk'ın Priştine halkının çalışmalarında onlara yardımcı olması temennisi dile getirilmiştir. Akabinde ise alfabe konusu ele alınmıştır. Söyleyiş

[520] "Arnavud Lisânı", **İkdam**, 17 Kanun-ı sânî 1324 [30 Ocak 1909], 4.

bakımından dilleri en karışık görülen Çerkezlere varıncaya kadar bütün İslam milletlerinin Kur'an-ı Kerim'in harflerini canı gibi saklamakta olduğuna değinilerek Arnavutların, büyük Osmanlı gövdesinin en kuvvetli ve bundan dolayı da en kıymetli organlarından biri olduğu ve böyle güzel bir ahenkten ayrılmalarının istenmediği dile getirilmiştir. Hatta hayati düğümleri şarkta bulunan İslam milletlerinin her ne şekilde olursa olsun batıya ne kadar köle ve mahkûm olurlarsa ağırlık merkezlerinin de o oranda sarsıntıya uğrayacağı uyarısında bulunulmuştur. Ayrıca İslam âleminde Kur'an'ın emirlerine bağlı olanlara böyle bir zafiyetin gösterilmesinin bir zamanlar Boşnakların başına gelenlerin gelecekte Arnavutların başına gelmesi için zemin hazırlayacağına dikkat çekilmiştir.

Mektubun bir soru ile devam ettiği görülmektedir. İmparatorluğa Osmanlılık bağı ile irtibatlı olan Hıristiyan vatandaşların Arnavutçanın Arap harfleriyle okunmasını ve yazılmasını kabul etmeyeceklerini bildirmeleri ve Latin harflerinin yaygınlaşmaması halinde Rumca yazacaklarını ilan etmeleri hatırlatılarak, bunun çoğunluğu aza kurban etmek olup olmadığı sorulmuştur. Devamında ise herkesin vicdan sahibi olduğu ifade edilerek isteyenin istediği gibi okuyup yazacakları bildirilmiştir. Latin harflerinin yaygın olmayışının çoğunluğun ne düşüncede olduğunu gösterdiği ifade edilen yazıda, tefrikaya sebep olanların olağan dışı bir şeyin kabulünde gereğinden çok ısrar edenler oldukları vurgulanmıştır. Ayrıca Arnavut eğitimi şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da Latin taraftarlarının keyfiyetine bırakılacak mıdır? Olmalı mıdır? sorusu yöneltilerek cevap aranmıştır. Hayır, hayır! cümleleriyle başlayan cevap metninde ise bu defa herkese tercüman olan Priştine gibi diğer sancakların da artık uyumayarak meydana çıkmaları istenmiş ve bir benzetme ile karanlık gecenin kapanmasından başka bir şeye yaramayan nemli Adriyatik kibritlerinin güneş ışığına karşı olan durumlarını tayin etme çağrısı yapılmıştır.

Mektubun devamında Fransızca, Fransızca olarak öğrenildiği gibi Latin harflerinin de Latince öğretildiği zaman kullanılabileceği dile getirilmiştir. Lisanın Latin harflerinin tasarrufuna bırakılamayacağı vurgulanan yazıda, Maarif-i Umumiye-i İslamiye akımına karşı hareket etmekteki güçlüğü görmemek kör olmakla ilişkilendirilmiştir. Mektubun sonunda ise bir değerlendirmeye gidilmiştir. Buna göre Latin harfleriyle ortaya konulacak bir Arnavutçanın gerek edebiyat ve ahlak gerekse terimler ve diğer alanlarda Latinceye, Avrupa dillerine ve gerçek ifadesiyle Batıya

köle olması anlamına geleceği ifade edilmiştir. Bunun aksi düşünüldüğünde yani Arnavutçanın Arap harfleriyle kullanılması halinde ise dilin ihtiyaçlar ve diğer açılardan şarktan yani tek vücut olduğu İslam milletlerinden ve İslam dininden kopmamış olacağı savunulmuştur.

Mektup, Arnavutlara hitaben aşağıdaki sorularla son bulmuştur: Hakiki vatansever bir Arnavut, kendisini şarktan mı yoksa garptan mı sayacaktır? Batı siyaseti ile intihar mı yoksa İslâm maarifi ve medeniyetine hizmetle iftihar mı edecektir?[521] İsmi gizli tutulan bir Arnavut mebus tarafından kaleme alınan yukarıdaki mektupta, Arnavutların imparatorluktan ayrılmasının istenmediğini dile getirmesi anlamlıdır. Ayrıca Kur'an'ın emirlerine aykırı hareket edilmesi halinde tıpkı Boşnaklarda olduğu gibi Arnavutların da bir felaketle karşılaşabilecekleri uyarısının yapılması da önem arz etmektedir. Hıristiyan Arnavutların azınlıkta olduğuna dikkat çekilerek alfabe konusunda çoğunluğu oluşturan Müslüman Arnavutların taleplerinin dikkate alınması uyarısında bulunulmuştur. Latin alfabesi yanlıları sayıca az olmalarına rağmen hem ısrarcı olmakla hem de Arnavutlar arasında tefrika çıkarmakla suçlanmışlardır. Ayrıca Latin harfleri taraftarlarının (karanlık gecenin kapanmasından başka bir işe yaramayan) Adriyatik kibritlerine benzetilmesi, Arap harfleri savunucularının ise güneş ışığına benzetilmesi dikkat çekicidir. Latin harflerinin Arnavutçada kullanılmasının gelecekte bu dilin Latinceye, Avrupa dillerine, kısacası Batıya esir olması anlamına geleceğinin ileri sürülmesi dikkat çekicidir. Diğer dikkat çekici bir ifade ise Arap harfleri taraftarlarına yapılan uyanış çağrısıdır. Arap harfleri yanlılarının tıpkı Priştine'de olduğu gibi diğer sancaklarda da uyanarak meydanlara çıkmalarının ve Latin alfabesi yanlıları ile mücadele etmelerinin tavsiyesi edilmesi kitlelerin de tartışmalara katılımının sağlanması açısından önemlidir.

İkdam, bu kez de Üsküplü Raşit Hilmi imzasıyla Arnavutlara hitaben yazılmış bir mektubu sayfalarına taşıdı. "Arnavut Kardeşlerime" hitabıyla başlayan mektupta Arnavutlara birlik çağrısının yapıldığı ve birbirlerini görmeleri, birbirleriyle bütün samimiyetle kucaklaşmaları tavsiyesinde bulunulduğu görülmektedir. Ayrıca Arnavutların kendilerini düşünmezlerse kimsenin onları düşünmeyecekleri,

---

[521] "Umûm Priştinelilere ve Dolayısıyla Arnavud Kardeşlerimize", **İkdam**, 22 Kanun-ı sânî 1324 [4 Şubat 1909], 4.

kendilerine acımazlar ise de kimsenin onlara acımayacakları uyarısında bulunulmuştur. Bundan dolayı da Meşrutiyet dönemine layık bir millet olabilmek ve varlıklarını da kuvvetlendirmek için tembelliğe kurban edilmiş milli gayret ve çabalarının artık ortaya konulması gerektiği vurgulanmıştır. Hilmi Bey'e göre bunun için işe maariften, mutlaka eğitimden başlanmalıydı, çünkü her şey maarifle bilinmekteydi. Ticaret, ziraat, sanat, servet hep bilmekle mümkündü. Vatan, bilmekle muhafaza edilmekte; millet, bilmekle refaha ermekteydi. Bundan dolayı da maarife ve okullara son derece önem verilmeliydi. Okullar açılmalı, okutulmalı, öğretilmeli, bildirilmeliydi. Bu görevler kendi omuzlarına yüklenmişti ve bunun için de ciddi ve korkusuzca girişimlerde bulunulması gerekmekteydi. Bu girişimlerin ilk adımını ise eğitim ve okullar oluşturmaktaydı.

Raşit Hilmi Bey, Arnavutların süratle iki lisana birden başlamasını bir gereklilik olarak görmekteydi. Arnavut oldukları için mutlaka kendi dillerini öğrenmeleri ve muhafaza etmeleri gerektiğini hatırlatmakta, Osmanlı oldukları için de Türkçenin öğrenilmesini tavsiye etmekteydi. Devamında ise iyi niyetlerinden şüphe edilmemesi gereken bazı Arnavutların vaktiyle Latin harfleriyle hazırlanmış alfabelerle arkadaşlık ettiklerine ve bütün Arnavutlara bu kitapları tavsiye ettiklerine dikkat çekmiştir. Bununla da yetinilmeyerek Latin harfleriyle hazırlanmış bu kitapların dinen sakıncalı olmadığı yönünde telkinlerde bulunulduğunu hatırlatmıştır. Hilmi Bey bu konuda Arnavutluk'un her tarafından şikâyetler ve itirazlar gelmeye başladığını aktararak büyük çoğunluğun geleneklerini gerekçe göstererek bunları reddettiğini bildirmiştir.

Hilmi Bey'e göre bu konuda ilk girişim, tarihine altın harflerle yazılacak iki büyük meydan savaşına sahne olan Kosova Ovası'nın kalbinden, Priştine'den, sonrasında ise Üsküp'ten gelmiştir. Kullanılmakta olan harflerin yeniden düzenlenmesi ve bir şekle sokulmasıyla elde edilen ve ihtiyaca cevap verecek bir hale getirilen alfabeler hararetle alkışlanmıştır. Hilmi Bey mektubunda bu konuda gerçek Osmanlı olmakla övündüğünü bir kez daha itiraz sahiplerine ilan etmekteydi. Ayrıca Arnavut lisanına tatbik edilmesi siyasi, iktisadi ve duygusal olarak aykırı ve zararlı olduğu her yönüyle ispat edilmiş olan Latin harflerine -küçük bir kısmın dışında- vatansever Arnavutların rağbet etmeyeceklerini hatta nefretlerini ilan edeceklerini ileri

sürmekteydi. Devamında ise yaşadığı şehir Üsküp'ün bu düşüncede olduğunu övünerek ilan etmekteydi.

Raşit Hilmi Bey'in mektubun sonunda Arnavutlara yönelik dikkat çekici bir çağrıda bulunduğu görülmektedir. Hilmi Bey, Arnavutların eğitime ve öğrenime bütün vicdanlarıyla sarılarak zavallı kavimlerini layık olduğu en üst noktalara ve saadete doğru hareket ettirmelerini istemiştir. Ayrıca bütün noksanları idrak ederek, eksikliklerin telafisi yolunda devamlı olarak çalışmalarını tavsiye etmiş ve bunu vatan ve millet adına rica ettiğini bildirmiştir.[522] Raşit Hilmi Bey'in mektubunda Arnavutlara yekvücut olmaları ve eğitimlerine önem vermeleri konularında tavsiyeler de bulunması dikkat çekicidir. Çünkü Hilmi Bey, her şeyin eğitimle mümkün olabileceğine inanmaktaydı ve Osmanlılık vurgusu yaparak Latin alfabesi karşıtı bir tutum sergilemekteydi. Kendisi birçok Arnavut gibi Latin alfabesini bir kopuşun aracı olarak görmüş olmalı ki Arnavutlara kendi dillerinin yanında Osmanlı oldukları için Türkçeyi de öğrenmeleri tavsiyesinde bulunmuştur.

Yeni Gazete'nin haberine göre Arnavut mebuslardan Hasan Bey'e seçim bölgesi Priştine'den bir mektup gönderilmiştir. Priştine'nin ulema ve eşrafınca kaleme alınan mektupta dil ve alfabe konularının ele alındığı görülmektedir. Mektupta ilk olarak Belediye Başkanı Sudi Bey'e, Arnavutçanın hali hazırda kullanılmış eski harflerle okunması ya da okunmaması konusundaki görüşlerinin sorulduğu aktarılmıştır. Başkanın kendisine yöneltilen bu soruya cevabı ise genel olarak okunması yönünde olmuştur. Haberlerin bu yönde olduğuna değinilen mektupta, bir süre önce adı geçen harflerin kullanılmasının zarar doğuracağı şüphesiyle bunun kabul edilemeyeceği hakkında bir yazının kaleme alındığı da hatırlatılmıştır. Fakat sonradan Arnavutçanın tam olarak okutulması ve öğretilmesinin yanı sıra bunlardan beklenen faydanın alınabilmesi için şeklen mükemmel ve kolay olan bu harflerin kullanılmasının zaruri olduğunun anlaşıldığı ifade edilmiştir. Mektupta ayrıca yapılan incelemeler ve görüşmeler neticesinde bu harflerin kullanımının ne dini ne de siyasi bir sakıncasının olmadığının anlaşıldığı, hatta bazı siyasi faydalar sağlanacağının da öngörüldüğü dile getirilmiştir. Mektupta üç milyon nüfusa sahip zeki ve akıllı bir kavmin hem devlet ve vatan, hem de kendileri için faydalı bir unsur haline getirilmesinin ancak bu

[522] Üsküblü Raşid Hilmi, "Arnavud Kardeşlerime", **İkdam**, 23 Şubat 1324 [8 Mart 1909], 3-4.

milletin bireylerinin ana dillerini öğrenmeleri ve öğretmeleriyle mümkün olabileceği ileri sürülmüştür. Kendilerinin bu gerçeği kabul ettikleri dile getirilerek halen adı geçen harflerin kullanılmasını kabul etmeyenlerin yakında kendilerini destekleyecekleri savunulmuştur. Mektubun sonunda ise bu beklentilerinin bir sonucu olarak kendi ilkokullarında Türkçenin ayrı bir dil olarak okutturulması bunun yanında ilim ve fennin de Arnavutça olarak okutulması konularında gerekçelerin tamamlanabilmesi için çalışmalar yapılmasının tavsiye edildiği görülmektedir.[523]

Mektupta Arnavutçanın mevcut eski harflerle okutulup okutulmaması konusunda Priştine Belediye Başkanı Sudi Bey'in olumlu yönde görüş belirttiği şeklinde haberler alındığı bildirilmiştir. Fakat buna rağmen mektupta Latin harflerinin dinen ve siyaseten bir sakıncasının olmadığının savunulduğu görülmektedir. Okullarda ilim ve fennin Arnavutça okutulmasının yanında Türkçenin ayrı bir dil olarak okutulacağının bildirilmesi, Arnavutların anadilin öğrenimine verdikleri önemi göstermesi açısından anlamlıdır. Bu mektuptan Priştine halkının, tamamı olmasa da, bir kısmının Latin harflerini destekledikleri kanaatine varılabilir.

2.2.3. Alfabe Konusunda Yaşanan Gelişmelerin Basındaki Yankıları

1908 yılı içerisinde Arnavutlar arasında yaşanan alfabe tartışmalarında basının çiçeği burnundaki gazetesi *Tanin*, özellikle Yunan alfabesinin Arnavutlarca kullanılması konusunu sayfalarına taşırken; Türk basın hayatının önemli kilometre taşlarından olan *Sabah*'ın ise sayfalarında çok daha geniş bir yelpazede farklı görüşlere yer verdiği görülmektedir.

Nitekim *Sabah*, isimlerini gizli tuttuğu iki Arnavut'un imzasını taşıyan ve kendilerine gönderilen bir mektubu okuyucusuyla paylaşarak sayfalarını bu konudaki tartışmalara açmıştır. Osmanlı sınırları içerindeki Arnavutların ülkenin beş vilayetinde ikamet ettiklerine değinilen yazıda, bir kısım Arnavut'un başkentin değişik yerlerinde toplanmasının sebepleri aktarılmıştır. Buna göre bu toplantıların temelinde Arnavutların lisanlarını Latin harfleriyle hazırlama ve öğretme arzusuyla, bu isteğin niyet aşamasından eylem safhasına geçirilmek istenmesi yatmaktadır. Yazıya göre bu tarz isteklerde bulunanlar Toska Arnavutlarıdırlar ki kısmen Yanya

[523] "Arnavud Lisânı Hakkında", **Yeni Gazete**, 14 Kanun-ı evvel 1325 [27 Aralık 1909], 3.

vilayeti halklarındandırlar. Diğer dört vilayetin ahalisinin çok büyük bir kısmı ise Gega Arnavutlarıdırlar.

Yazının devamında Allah'ın, Hazret-i Peygambere indirdiği Kur'an harfleri dışında herhangi bir harf çeşidi ile yazılacak olan lisanın kabul edilmeyeceği ve bunun için bir daha toplanılmayacağı duyurulmuştur. Ayrıca elbirliğiyle hükümetin ve milletin ilerlemesi ve yükselmesi için hayır dua ederek vakit geçirileceği belirtilmiştir. Din ulemasının İslam dini ve kurtuluşa giden yol hakkında vereceği nasihatlerin memnuniyetle ve iyi niyetle kabul edileceği ifade edilen mektup, "Yaşasın hükümet ve milletimiz; yaşasın hürriyetimiz" sözleriyle sona ermiştir.[524] *Sabah*'ın da tıpkı *Tanin*'de olduğu gibi eğitim ve alfabe konularında Arnavut aydın ve mebusların yanı sıra sıradan, sade Arnavutlarca kaleme alınmış mektuplara da sayfalarında yer verdiği görülmektedir. Yukarıdaki yazı da iki sıradan Osmanlı Arnavut vatandaşı tarafından kaleme alınmış bir mektup örneğidir. Mektupta, alfabe tercihlerinde dinin önemine vurgu yapılarak Arnavutça için Arap harflerinin tercih edilmesinde din faktörünün etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yazıda, İslâm âlimlerinin görüşlerinin memnuniyetle karşılanacağının dile getirilerek hükümete, millete ve hürriyete övgüler yağdırılması dikkat çekicidir. Bu tarz ifadeler Osmanlılığın devamı konusundaki kararlılığı göstermesi açısından çok anlamlıdır.

Fakat yukarıda dile getirilen bu görüşler şüphesiz Arnavutların tamamı için geçerli değildi. Nitekim farklı düşünen Arnavutlar da bir süre sonra tepkilerini yazılı olarak ortaya koydular. *Sabah* gazetesi de bu farklı görüşleri sayfalarına taşıyarak bu konuda adeta tarafsızlığını göstermiş oldu. İsimleri ve imzaları gizli tutulmuş Arnavutlarca kaleme alınan yazıda, ilk olarak Gegaların vekili sıfatı ile iki imzalı bir mektubun kısa bir süre önce *Sabah*'ta yayımlandığı hatırlatılmıştır. Yazının devamında adı geçen mektupta yer verilen, "Toskaların içinde bulundukları dönemde lisanlarını hazırlama ve öğrenme arzusuyla kulüpler kurdukları ve eğer Arnavutça Latin harfleriyle hazırlanacak olursa bütün Gegaların buna ilgisiz ve kayıtsız kalacakları" şeklindeki ifadeler eleştirilmiştir. Bu görüşlerin doğru olmadığı savunularak gerçek değeri olmayan bir şeye suskun kalmanın ahmaklık olacağı ifade edilmiştir. Yazının devamında bir önceki mektuba göndermeler yapılarak, o

---

[524] "Aynen", **Sabah**, 4 Eylül 1324 [17 Eylül 1908], 3.

mektupta dile getirilen bir kısım Arnavut'un Dersaadet'in değişik yerlerinde toplandıkları şeklindeki iddiaların doğru olmadığı bildirilmiştir. Yazıda, ikinci defa olarak gerçekleştirilen toplantıda Arnavutluk'u meydana getiren dört vilayetin (Kosova, Manastır, İşkodra ve Yanya) ahalisinden beşer kişinin katılımıyla, kulübün idare heyetinin oluşturulduğu aktarılmıştır. Yine bir önceki mektupta yer verilen, "Arnavutların toplanma gerekçesi olarak lisanlarının sanki Latin harfleriyle hazırlanmasının amaçlandığı ve bu arzuda bulunanların da Toska tabir edilen kısmen Yanya vilayeti ahalisi oldukları" biçimindeki ifadelerin doğru olmadığı bildirilmiştir. Bütün bu haberlerin gerçeklerden uzak olduğu ifade edilen yazıda, yapılan toplantı esnasında Arnavutçanın Latin harfleriyle hazırlanması ve meydana getirilmesi meselesinin söz konusu olmadığı ve olamayacağı vurgulanmıştır. Arnavutçanın alfabesinin elli altmış sene öncesinden hazırlanmış olduğu ve istibdat devrinde dahi pek çok Arnavut tarafından öğrenile geldiği aktarılan yazıda, Latin harfleriyle yazılmış pek çok mükemmel kitabın da mevcut olduğu hatırlatılmıştır.

Yazının son kısmında ise Arnavutların dillerini öğrenme arzusu konusunda yakın zamanda Elbasan ve çevresinde Arnavutça okullar açıldığına dair haberlerin gazetelerden okunduğunda bu haberlerin sevinçle karşılandığı ve haberlerin övünç kaynağı olduğu dile getirmişlerdir. Yazı, Latin harflerinin kullanımının İslam şeriatına aykırı olup olmadığı konusunda tereddüt edenlere yönelik bir çağrıyla sona ermiş ve bu düşüncede olanların Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'ye müracaat ederek şüphelerini gidermeleri tavsiye edilmiştir.[525] Arnavutlar arasında yaşanmakta olan alfabe tartışmalarında *Sabah*'ın her iki tarafın görüşlerine de yer verdiği görülmektedir. Yukarıda aktarılan yazıdan alfabe tartışmalarında Arnavut aydınları dışında Arnavut halkı arasında da bir fikir ayrılığının olduğu anlaşılmaktadır. Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılmasını savunanlar din vurgusu yaparlar iken Latin alfabesi taraftarları ise bu alfabenin uzun yıllardan beri kullanıla geldiğini ve dine aykırı olmadığını, hatta bu alfabe ile kaleme alınmış birçok eserin mevcut olduğunu dile getirmişlerdir. Latin alfabesi yanlılarının düşüncelerinin dine aykırı olmadığını ispat için Manastırlı İbrahim Hakkı Efendi'yi referans göstermeleri ise dikkat çekicidir.

---

[525] "Muharrerâ –Aynen", **Sabah**, 6 Eylül 1324 [19 Eylül 1908], 3.

İkdam da 30 Ağustos 1908 tarihli nüshasında *Yeni Asır*'dan aktardığı ve Arnavutların konu edildiği bir makaleyi sayfalarına taşıyarak bu konuya duyarsız kalmadığını göstermiştir. Makalede ilk olarak Arnavutların milliyetlerini muhafaza yönünde girişimlere başladıkları Manastır, Görice ve diğer önemli beldelerde kulüpler ve okullar açmaya çalıştıkları aktarılmıştır. Ayrıca Arnavutçanın canlandırılması için kitaplar yazmaya, gazeteler çıkarmaya çalıştıklarına dikkat çekilerek Arnavutların bu tarz faaliyetlerinin birçok ortamda dedikodu konusu yapıldığı belirtilmiştir. Bundan dolayı bu meselenin incelemeye değer görüldüğü ifade edilen makalede önce Arnavutluk'un coğrafi durumuna sonrasında ise nüfus konusuna değinilmiştir. Hakkıyla nüfus sayımı yapılamadığı için nüfusun doğru olarak bilinemediği hatırlatılan makalede, bir buçuk milyonu Müslüman ve yarım milyon kadarı da Hıristiyan olmak üzere Arnavut nüfusunun iki milyondan aşağı olmadığının tahmin edildiği bildirilmiştir.

Arnavutların kuzey ve güney olmak üzere başlıca iki kısma ayrıldığına dikkat çekilen makalede kuzeydekilerin Gega, güneydekilerin ise Toska olarak adlandırıldıklarına değinilmiş ve bunlardan övgü ile söz edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in bölgeyi fethi sonrasında Osmanlı ülkesine dâhil olan ve aşama aşama İslamiyet ile tanışan Arnavutların Osmanlı hükümetine sadakatten ayrılmadıkları, Osmanlılığa pek büyük kişiler yetiştirdikleri ve Türklerle karışıp kaynaştıkları hatırlatılmıştır. Tahammülleri zorlayan kötü bir yönetim sergileyen geçmiş hükümetin Arnavutluk'un ahlakını bozmak için yapmadık kötülükler bırakmadığına değinilen yazıda, Arnavutların milliyetlerini muhafaza adına ortaya koydukları girişimlerin bozgunculuk sayıldığı ve sert tepkilere maruz kaldığı ifade edilmiştir. Arnavutça bir alfabenin basılıp dağıtılmasına ve okullarda Arnavutça okutulmasına cahilce bir çabayla engel olunduğu da hatırlatılmıştır. Arnavut milletini tanımamak için Müslüman Arnavutların nüfus kayıtlarında sadece İslâm, Hıristiyan Arnavutların ise Rum, Bulgar, Sırp ve Latin adlarıyla kaydedildiklerine dikkat çekilen makalede, Müslüman Arnavutların okul bulamadıkları için çoğunluğunun cahil kaldığı; Hıristiyan Arnavutlardan güneydekilerin Rum okullarına, kuzeydekilerin ise kısmen Bulgar ve Sırp okullarına devam ettikleri ifade edilmiştir. Nihayetinde ise Yunanistan'ın, Sırbistan'ın ve Bulgaristan'ın siyasi emellerinin genişlemesine katkı sağlanmıştır.

Makalenin devamında eski yönetimin aksine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gayretli bir şekilde çalışmaya ve İslâm unsurları arasında bir uyanış meydana getirmeye başladığına değinildiği görülmektedir. Artık medeniyette, ilim ve marifette daha ileri seviyede olan güney Arnavutluk'ta, Arnavutçanın yeniden canlandırılması için okullar açılmaya, milli menfaatlere hizmet etmek amacıyla kulüpler oluşturulmaya, gazeteler basılmaya ve kongreler toplanması için girişimlerde bulunulmaya başlanmıştır. Makalede, eski yönetimin yıllardan beri takip ettiği ve desteklediği hastalıklı fikirlere aldanmış olan bazı kişilerin Arnavutların bu yöndeki girişimlerini hoş karşılamadıkları ve Arnavutları, ittihat kökleşmişken tefrika çıkarmaya çalışmakla suçladıkları dile getirilmiştir. Bu kişilerin Arnavutlara: "Hepimiz Müslüman değil miyiz?" sorusunu yönelttiği ve onlardan Türkçe söyleyip, Türkçe okumalarını istedikleri aktarılmıştır. Ayrıca edebiyatları ve fenleri olmadığı halde yeniden bir lisanı canlandırmaya uğraşmak yerine Türkçeyi kabul etmeleri yönünde tavsiyelerde bulunulduğuna dikkat çekilmiştir. Makalede, hastalıklı fikirlere aldanmış bu kişilerin Arnavutlara kendilerinden hiçbir şey esirgenmediği ve en yüksek makamlara çıkabildikleri hatta Türklerden asla ayrı konulmadıkları halde niçin kendilerini ayırmak istedikleri sorusunu yönelttikleri hatırlatılmıştır.

İkdam'ın *Yeni Asır*'dan aktardığı makalenin devamında bu sorulara Arnavutlarca verilen cevaplara da yer verildiği görülmektedir. Şöyle ki Arnavutların görüşlerine göre din, kavmiyeti/milliyeti değiştirmediği gibi milliyetini sevmeyen ve korumayanlar insan olarak görülmemektedirler. Makalenin ifadesine göre Arnavutlar, ayrı bir hükümet oluşturmak derdinde olmadıklarını ve Rumeli'deki çeşitli unsurlar arasında kendi çıkarlarıyla Türklerin çıkarlarının ortak olduğunu vurgulamışlardır. Milliyetlerini muhafaza etmelerine itiraz edilmemesini isteyen Arnavutlar, programlarının Osmanlının çıkarlarına tamamen uygun olduğunu savunmaktadırlar. Arnavutlar açacakları ilkokullarda Arnavutça ile birlikte Türkçenin de okutulacağını, özellikle idadiler ile yükseköğrenimi Türkçe tamamlayarak vatana adam yetiştirmeye çalışacaklarını beyan etmişlerdir. Ayrıca Toskalık ve Gegalık'ı ayırt etmedikleri gibi Hıristiyan Arnavutları da birliğe davet etmişlerdir. Bu şekilde beş yüz bin Hıristiyan Arnavut çocuğun Rum ve Bulgar okullarına gitmek zorunda kalmasının önüne geçilerek Arnavutça ve Türkçe öğrenmeleri sayesinde dış etkilerden kurtulacakları savunmuşlardır.

Makalenin devamında Arnavutlarca dile getirilen bu görüşlerin ışığında bir değerlendirme yapıldığı görülmektedir. Buna göre insaflı düşünülmediğine dikkat çekilerek hürriyetin ilanında bütün unsurların lisanlarına, milliyetlerine, din ve mezheplerine serbestlik verilmesini vadetmedik mi sorusu yöneltilmiştir. Osmanlı ülkesi ahalisinin hemen hemen yarısının Arap, Arnavut, Boşnak, Kürt, Ermeni, Rum, Bulgar, Sırp, Ulah gibi çeşitli unsurlardan meydana geldiği hatırlatılan makalede, çoğunluğu oluşturan Türk unsurun bunların hepsini sardığı ve kucakladığı ifade edilmiştir. Makaleye göre, küçük unsurların büyüklerce yutularak kaybedilmesi zamanı çoktan geçmiştir. İçinde bulunulan dönemde okullar marifet nuru ile aydınlanırken milletlere, milliyetlerini unutturmanın mümkün olamayacağı görüşü dile getirilmiş ve Arnavutların milliyetlerini muhafaza etmeleri yönündeki gayretlerinin hoş görülmesi istenmiştir. Fakat devamında Arnavutların tüm bu girişimlerine karşılık yalnızca bir noktada itirazlarının olduğu bildirilmiştir. Buna göre bazı Arnavutların yeni açılacak okullarda Arnavutça öğretimi için Latin harflerinin kullanılması yönünde düşüncelere sahip olmaları makul görülmemiştir. Makalede Türkçede kullanılan harflerin yazılması ve okunması konularında Latin harfleri kadar kolaylık sağlamadığı, sesli harflerin eksik olduğu, harflerin bitişik ve karışık yazılmasının büyük güçlüklere neden olduğu eleştirilerini kendilerinin de kabul ettiği vurgulanmıştır. Buna rağmen Kur'an-ı Kerim'in yazılmış olduğu bu harfler Türk, Arap, Hindu, Farisi, Tatar bütün İslam milletleri tarafından kabul edilmiştir ve kullanılmaktadır. Makaleye göre aslında bu harfler İslamiyet'in bağıdır. Toksa Arnavutları bu bağı feda ederek Latin harflerinin kullanımına müsaade etmemelidirler. Toskalar, eğer Gega Arnavutlarıyla her konuda birlik sağlamak arzusundaysalar, dini inançları konusunda çok daha sağlam duruşları olan Gegalara Latin harflerini kabul ettirmeleri mümkün değildir.

Makalede Arnavutların çocuklarına Arnavutça ile birlikte Türkçeyi de okutacakları hatırlatılarak, çocukların Türkçe harflerdeki zorluklara katlanmaya mecbur kalacakları ifade edilmiştir. Ayrıca sesli harflerin eksikliği konusunun ele alınacağı bir danışma komisyonunun yakında toplanacağı duyurularak, yeni bir lisan oluşturulması girişiminde bulunan Arnavutların kendilerinin asırlardan beri çektikleri zorluklara bir süreliğine katlanmaları istenmiştir. Müslüman Arnavutların çoğunluğu oluşturduklarına dikkat çekilen yazıda, Arnavutça için Hıristiyan Arnavutların da

Türkçede kullanılan harflerin kabul edilmesi konusunda zorluk çıkarmayacakları beklentisi dile getirilmiştir.

Son olarak ise bütün Osmanlı milletlerinin idadi ve yükseköğrenimlerinin Türkçe olacağı, bundan dolayı da herkesin Türkçeyi öğrenmeye mecbur kalacağı hatırlatılmış ve iki engele maruz kalmaktansa birini tercih etmenin evla olup olmadığı sorusu ile makale son bulmuştur.[526] Makalede Arnavutların Osmanlıya olan bağlılıklarının övüldüğü, geçmiş yönetimin ise yerildiği görülmektedir. Makalede İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni öven ifadelere de yer verilmesi dikkat çekçidir. Arnavutların milliyetlerini muhafazası konusunda kararlılık vurgusu yapılan makalede, Arap harflerinin desteklenmesi ve bu harflerin İslam milletleri arasında bir bağ olarak görülmesi ise dikkat çekicidir. Bu makaleden gerek Arap, gerekse Latin harflerini savunan Arnavutların varlıklarının muhafazası konusunda hem fikir oldukları anlaşılmaktadır.

Sabah, İstanbul'da Arnavut Başkim Kulübü'nün kurulması sonrasında bu gelişmeye yönelik değerlendirmede bulunan Leskovikli Hayrettin Bey'in bir makalesini yayımladı. Hayrettin Bey makalesinde Başkim Kulübü'nün oluşumunun yanı sıra alfabe konusuna da değinmekteydi. Bu konuda söz söylemenin, fikir beyan etmenin, şöyle ya da böyle yazılsın demenin önemli mesele olduğuna dikkat çeken Hayrettin Bey, bu konuyla ilgili olarak şöyle veya böyle olsun şeklinde bir fikir beyan edecek kişilerin her şeyden önce dil alanında uzman kişiler olması gerektiğini ileri sürmüştür. Bundan dolayı da dilbilimcilerin görüşleri alınmadan yerinde bir kararın verilemeyeceğini savunmuştur.

Meseleyi kendi bildikleri açısından değerlendirdiklerinde İslâm dini ile şeriatın bir dilin sağdan veya soldan yazılmasını hiçbir şekilde yasaklamadığını dile getirmiştir. Âlimlerin dahi bunu açıkça dile getirdiklerini ve akıl için de tek yolun zaten bu olduğunu savunan yazar, bundan dolayı hiçbir zaman böyle bir şer'i yasaklama mevcut değilken bunun akıldan dahi geçirilemeyeceğini savunmuştur. İslâm ehlinin her lisanın öğrenilip yazılmasına şer'an ve aklen izin verdiği hatta hukukun ve menfaatlerin temini için bununla yükümlü kıldığı hatırlatılan yazıda, bütün Arnavutların sadece Arnavutça ile işlerini göremedikleri ve geçinemedikleri

[526] "Yeni Asırdan: Arnavudlukda Efkâr-ı Millîye", **İkdam**, 17 Ağustos 1324 [30 Ağustos 1908], 3.

durumlarda Türkçeden başka Sırpça, Ulahça, Bulgarca, İtalyanca, Rumca ve Fransızca konuştukları kısmen de yazdıkları hatırlatılmıştır. Arnavutların bu şekilde gerekli ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi ticaretlerini de kolaylıkla yaptıkları anlatılan yazıda, Arnavutçanın da bu tarz bir dil olması vesilesiyle bir ticaret ve medeniyet aracı hatta bir geçinme ve yaşayış belgesi olduğu ifade edilmiştir. Boşnakların lisanlarının da bu sınıf bir dil olduğu bildirilen yazıda Arnavutça yazmakla bir günah işlenmiş olmayacağı, çünkü bütün İslâm ehli için "din lisanının" ve "en lezzetli beyan aracının" Arapça olduğu ifade edilmiştir. Hayrettin Bey yazısının devamında Kur'an diline mahsus harflerle yazılmakta olan Osmanlı milli lisanını yaymaya, neşretmeye ve böylelikle de Müslümanlar arasında dini hükümleri telkine çalışmanın Başkim Kulübü'nün asıl işi olduğunu, bundan dolayı da buna itiraz ve muhalefet etmek yerine hizmetini takdir etmek gerektiğini belirtmiştir.

İslâm unsurları arasındaki en lezzetli beyan aracının Arapça olduğuna vurgu yapan Hayrettin Bey'in Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılması yönündeki teklifleri kesinlikle uygun bulmadığı görülmektedir. Kendisi buna gerekçe olarak ise Arnavut lisanı yazarlarının otuz seneden beri mevcut olduğunu ve bu harflerle sadece Yanya vilayetinde değil diğer vilayetlerde de az çok okuma yazmanın yapılmakta olduğunu göstermiştir. Ayrıca o zamana kadar pek çok yerde her türlü yasaklamalara rağmen aileler arasındaki haberleşmeler ile mektuplaşmaların Arnavutça olarak ve o harflerle yapıldığını belirtmiştir. Bu vilayetlerde gizlice de olsa Arnavut harfleriyle pek çok kitap ve gazetenin basımının ve dağıtımının yapıldığını hatırlatan Hayrettin Bey, bütün bunların mevcut harflerin yayıldığına birer açık delil olduğunu ileri sürmüştür. Bundan dolayı da bunu geri almanın mümkün olmadığı savunulan yazıda, durum böyle iken İşkodra Maarif Müdürülüğü'nde bulunmuş olan Davut Efendi'nin Arap harfleriyle hazırlanmış bir elifbasının olduğu da hatırlatılmıştır. Yazının devamında ayrıca bütün Arnavut kavminin anadilini mutlaka mevcut harflerle yazmasını kimsenin kimseye teklif etmediği, çünkü kanun gereğince kimsenin zorlanamayacağı ve kimseye de emir verilemeyeceği belirtilmiştir. Mantık ve gerçeğin her yerde bir olduğu ve ondan ayrılmamak gerektiği dile getirilen yazıda, Arnavutçanın bir dinin dili olmadığı bunun içinde daha mükemmel ve daha kolay nasıl yazılabilirse öyle yazılması gerektiği ifade edilmiştir.

Yazısına bir soru ile devam eden Hayrettin Bey, dinen ve şer'i olarak mademki hiçbir engel yok ise Boşnak Müslümanları gibi lisanlarını dil bilginlerinin hazırladıkları tarzda yazmaları konusunda kendilerinin niçin tereddüt etmeleri gerektiğini sormuştur. Vaktin nakit olduğunu, artık dakika kaybetmeden birleşmeleri ve çalışmaları gerektiğini ifade eden Hayrettin Bey, kendilerinin de diğer Osmanlı milletleri gibi anadillerini yazmaları gerektiğini savunmuştur. Yazalım da isteyen Arap harfleriyle, isteyen de başka harflerle yazsın ama mutlaka yazsın çağrısında bulunan Hayrettin Bey, kesinlikle Türkçe ile birlikte Arnavutça da okunup yazılmasını tavsiye etmiştir. Bu yolda harcanacak zamanın çok kısıtlı fakat fayda ve yararlarının çok büyük olduğunu dile getiren Hayrettin Bey, anadillerini çok kısa sürede öğreneceklerini böylelikle Türkçenin de kolay ve mükemmel bir şekilde öğrenileceğini ileri sürmüştür. Bu şekilde maarifin önemli ilk basamağının yaygınlaştırılacağını ve kendilerinin de cehalet karanlığından kurtularak, Osmanlı medeniyeti dairesinde milli mevkilerinin yükseleceğini belirtmiştir.

Hayrettin Bey'in yazısında ayrıca irfan seviyelerinin yükselmesiyle çok kısa süre zarfında çeşitli dillerin karmaşasından kurtulacakları ve kendi ana dilleri ile milli dillerini mükemmel bir şekilde okuyup yazacakları görüşü savunulmuştur. Ayrıca o zamana kadar geçen süre zarfında hayat mücadelesinin gereği olarak yalan yanlış biraz Türkçe ve Rumca ya da birkaç kelime Bulgarca, İtalyanca veya sınırlı sayıda kelimeyle Sırpça ve Ulahçayı öğrendikleri aktarılmıştır. Bununla bağlantılı olarak bir itirafta da bulunan Hayrettin Bey, aslında hiçbir şey öğrenemediklerini ve tam bir cehalet içinde olarak daima ihtiyaç halinde ve muhtaç durumda kaldıklarını beyan etmiştir. Bundan sonraki süreçte ise kendilerinin de ana dillerini ve milli içtimai dillerini mükemmel bir şekilde öğrenerek sivrileceklerini, bundan daha büyük bir başarının ve daha önemli bir ilerlemenin de olmadığını ifade etmiştir.

Makalesinin sonunda söyleyeceklerinin bunlardan ibaret olduğunu dile getiren Leskovikli Hayrettin Bey, girişimlerinin bu noktalarla sınırlı olduğunu belirterek devletin ve hükümetin Arnavutlardan isteğinin bekleyeceği hizmet ve sadakatten başka bir şey olmadığını ve olamayacağını belirtmiştir.[527] Leskovikli Hayrettin Bey'in Arnavutlar arasında yaşanmakta olan alfabe tartışmalarında konuyu dil

---

[527] Leskovikli Hayreddin, "Arnavudca ve Arnavud Hurûfu", **Sabah**, 10 Eylül 1324 [23 Eylül 1908], 3.

bilimcilerin meselesi olarak görmesi onu diğer Arnavutlardan farklı kılmaktadır. Bir dile ait alfabenin sağdan ya da soldan yazılmasına dinin müdahil olmadığını savunmasının yanında Arapçayı, İslâm unsurları arasındaki en lezzetli beyan aracı olarak görmesi ilginçtir. Bir anlamda Arapçayı bir dinin –İslâm'ın- dili olarak kabul etmektedir. Fakat Arap harfleri konusunda aynı düşünceyi taşımadığı görülmektedir. Çünkü kendisi Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılması yönündeki tekliflerin kesinlikle uygun olmadığını düşünmektedir. Hayrettin Bey'in, birilerinin Arnavutlara yazılarını mevcut harflerle yazmaları konusunda baskı yapamayacaklarını savunması ve bunun kanunen suç olduğunu belirtmesi onun konuya duygusal değil bilâkis bilinçli bir şekilde yaklaştığının da göstergesi olarak kabul edilebilir. Arnavutçanın bir dinin dili değil, yaşamın bir parçası olarak görülmesi ve hangi harflerle olursa olsun mutlaka yazılmasının tavsiye edilmesi önemlidir. Fakat Arnavutça ile yetinmeyip mutlaka Türkçenin de öğrenilmesini tavsiye etmesi ise anlamlıdır. Kısacası Hayrettin Bey'in makalesinde Arnavutlara anadilin öğrenilmesi ve eğitimin yaygınlaştırılması konularında tavsiyelerde bulunarak alfabe tartışmalarıyla zaman kaybetmenin hiçbir faydası olamayacağı mesajını vermeye çalıştığı söylenebilir.

Alfabe tartışmalarıyla ilgili olarak *İkdam*, *Osmanischer Lloyd*'a dayandırdığı haberinde hükümetin Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılmasını engellediği şeklinde dolaşan söylentilerin yalanlandığını hatta bunun bir görev kabul edildiğini duyurdu. Çünkü Arnavut mebusları birkaç gün içerisinde bir araya gelerek gerek Arnavut kulüplerinin oluşturulması, gerekse Arnavutçanın iyileştirilmesi konularında kararlar alacaklardı. Gazeteye göre hükümet, şimdiye kadar alfabe meselesini söz konusu dahi etmemiş ve Arnavut mebusların teminatına göre bundan sonra da etmeyecekti.[528] *İkdam*'ın, *Osmanischer Lloyd*'dan aktardığı bu haber aslında alfabe tartışmalarında hükümetin tarafsız olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Hatta bu konuda Arnavut mebuslara atıfta bulunulması haberi çok daha ciddi kılmaktadır.

Tanin, 1909 yılı Mart'ında Yakova eşrafından Emin Bey imzasıyla kendilerine gönderilen bir mektubu sayfalarına taşıdı. Alfabe konusunun ele alındığı mektupta, İstanbul basınındaki bir gazetede yayımlanan ve Malisör Arnavutlarından olduğunu iddia eden bir kişi tarafından ileri sürülen görüşler eleştirilmekteydi.

---

[528] "Arnavudluk Ahvâli", **İkdam**, 6 Kanun-ı evvel 1325 [19 Aralık 1909], 2.

Yazıda ilk olarak herhangi bir şahsın, cemiyetin ya da kulübün bütün Arnavutların vekili sıfatıyla görüş bildirmesinin yanlış bir hareket olduğunun vurgulandığı görülmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin saygıdeğer olarak nitelendiği yazıda, vatanın ve milletin menfaatleri uğrunda Arnavutların cemiyetle birlikte çalıştığına dikkat çekilerek hiç kimsenin Arnavutların anadillerini ellerinden alamayacağı uyarısında bulunulmuştur. Yazıda ayrıca bu konuda yaşanan asıl tartışmanın Arnavutçanın Osmanlı harfleriyle mi yoksa Latin harfleriyle mi okunacağı konusunda olduğu dile getirilmiştir. Yakovalı Emin Bey'e göre Kuzey Arnavutluk'un tamamının yanı sıra Güney Arnavutluk dahi ne yaşadıkları dönemde ne de gelecekte fayda vermeyecek olan Latin harflerinin kabul edilemez olduğunu anlamışlardır. Bu yüzden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin alfabe konusunda müdahil olduğunu söyleyen şahısların her kim olurlarsa olsunlar cemiyete iftira atmaktan vazgeçmeleri ve bu konudaki iddialarını ispatlamaları istenmiştir. Emin Bey yazısında alfabe meselesinin Arnavutlar arasında halledilecek bir konu olduğunu dile getirerek, bu meselenin çözümünde başka bir kuvvete ihtiyaç duymadıklarını belirtmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin protesto edilmesini ise şaşılacak bir şey olarak değerlendirmiş, hatta garipsemiştir.

Emin Bey makalesinin sonunda Arnavutlara tavsiyelerde bulunmayı da ihmal etmemiştir. Onlara, sonsuza kadar yabancı parmaklarından [müdahalelerinden] kaçınmalarını ve el ele vererek *besalarını* muhafaza etmelerini tavsiye etmiştir. Ayrıca sırf irfanlarının ve fikirlerinin yükselmesi için lisanlarını asil Osmanlı harfleriyle yazmaya alışmalarını ve evlatlarını da alıştırmalarını öğütlemiştir. İlerlemenin ve yükselmenin yazmak ve okumakla mümkün olduğunu dile getiren Emin Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu gibi durumlarda yalnızca Arnavutlara değil vatana, millete, devlete ve insanlığa yaptığı yararlı hizmetlerin de asla unutulmamasını tavsiye etmiştir. Arnavutlar adına hiç kimsenin palavra atarak konuşmaması tavsiye edilen yazının birleşik bir Osmanlı hükümeti içerisinde ayrılmaz bir parça olarak, Arnavut olarak, yaşamak ve kesinlikle yabancı arzular beslememek temennisi ile son bulduğu görülmektedir.[529] *Tanin*, sayfalarında İTC yanlısı yazılara da yer vererek yaşanan alfabe tartışmalarında bir anlamda cemiyetin

[529] "Yakova Eşrafından Emin, "Cevâba Cevâb Sevâb!", **Tanin**, 26 Mart 1324 [8 Nisan 1909], 3.

savunuculuğunu yapmaktaydı. Diğer yandan Arnavutlar adına hiçbir şahsın görüş beyan etmemesi tavsiyesinde bulunan Yakovalı Emin Bey'in alfabe konusunda hem Kuzey hem de güney Arnavutlar adına kanaat belirtmesi söylemleriyle çelişmekteydi. Makalede, Arnavutçanın ellerinden alınamayacağına vurgu yapılması gerek Latin gerekse Arap harfleri taraftarı Arnavutların ortak noktasını yani "Arnavut dilini" göstermesi açısından önemlidir. Her iki taraf da Arnavutçanın öğrenilmesi ve öğretilmesi konularında mutabıktırlar. Ayrışma ise bunun hangi harflerle yapılacağı konusunda yaşanmaktadır. Emin Bey tarafından dile getirilen Osmanlı sınırları içerisinde bir bütün olarak ama Arnavut olarak yaşama temennisi ise ayrışmacı değil birleştirici bir düşüncenin yansıması olarak değerlendirilebilir.

Bir Yunan gazetesi Arnavutluk'un bağımsızlığına dair çıkan söylentiler ve yaşanan karışıklar üzerine Sultan İkinci Abdülhamit döneminin eski sadrazamlarından Ferid Paşa ile Korfu Adası'nda bir mülakat gerçekleştirir.[530] Ferid Paşa verdiği mülakatta yaşanan olumsuzlukların temelinde hükümetin Arnavut taleplerine karşı takındığı inatçı tutumunun olduğunu savunmuştur. Paşa'ya göre Arnavut lisanı artık onaylandığı ve okullarda da kabul edildiği için Arnavutlar rahatlamışlardır. Bundan dolayı da Arnavutluk'un bağımsızlığı sözlerine inanılmaması gerekmektedir.[531] Sultan İkinci Abdülhamit'in sadrazamlarından Avlonyalı Ferid Paşa'nın dahi Arnavutların taleplerine karşı eski iktidarların takındığı tavrı eleştirmesi önemlidir. Kendisinin de bir Arnavut olması hasebiyle bir nebze de olsa duygusal düşündüğü değerlendirilebilir. Fakat Arnavutlara yönelik olarak ortaya konulan eski tutumları eleştirmesi ve yeni uygulamaları beğenmesi, diğer yandan Arnavutluk'un bağımsızlığı konusundaki söylentilere ehemmiyet vermemesi önemlidir.

Arnavutluk'ta yaşananlar konusunda değerlendirmelerde bulunan M. Kâzım ise "Arnavutların Talepleri" başlığıyla kaleme aldığı yazısında, çevre hükümetlerin ilerleyişinin Arnavutluk'u büsbütün şirazesinden çıkardığını iddia etmiştir. Hemşerilerinin omuzlarında demir taşımaktan usandıklarını ama vatanın korunması hatırına buna katlandıklarını dile getiren Kâzım, Arnavutların iyi bir yönetim, dil,

---

[530] Arnavut Ferid Paşa (1851-1914) Sultan Abdülhamit'in Konya Valisi ve Jön Türk İhtilali'nden önceki son sadrazamıdır. Avlonyalı ve Tepedenli hanedanına mensuptur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülhamit Kırmızı, **Avlonyalı Ferid Paşa (Bir Ömür Devlet)** (İstanbul: Klasik Yayınlar, 2014), 8, 11, 20, 95, 324, vd.
[531] "Ferid Paşanın Beyânâtı", **Sabah**, 25 Şubat 1324 [10 Mart 1909], 3.

okul, yol, ticaret, fabrika, güvenlik, güzel muamele, yumuşak söz, birlikte yaşam ve barış istediklerini beyan etmiştir. M. Kâzım yazısında çevrelerindeki diğer Osmanlı unsurlarının okul, hastane, lisan, sanat, ticaret ile ziraat ve medeniyette ilerlemiş oldukları halde Arnavutların hâlâ hayatlarını kulelerde idame ettirdiklerine dikkat çekerek bu durumun bütün Arnavutları üzdüğünü dile getirmiştir. Bundan dolayı da Bâb-ı âli tarafından bölgede gerçekleştirilmesi düşünülen ıslahatların Rumeli'nin en kritik noktasında bulunması hasebiyle öncelikli Arnavutluk'ta uygulanması gerektiğini savunmuştur.[532]

İkdam, Arnavutluk'ta olan biteni net bir şekilde ortaya koyabilmek amacıyla uzun süre burada görev yapmış yüksek rütbeli bir askeri personelin başka bir gazeteye vermiş olduğu mülakatı sayfalarına taşıdı. Sekiz aydır Arnavutluk'ta bulunduğunu aktaran askeri yetkili, bölgede yaşanan olaylar hakkında gerek yerli gerekse yabancı gazetelerin bilerek ya da bilmeyerek birçok yanlış haberler yayımladıklarından şikâyet etmekteydi. Arnavutların karakterlerinden ve imparatorluğa hizmetlerinden övgüyle bahsedilen yazıda, Arnavutluk'ta yaşanan olayların hep kötü yönetimin bir sonucu olarak ortaya çıktığı dile getirilmekteydi.[533] Arnavutluk'ta yaşanmakta olan olaylar konusunda yetkilileri suçlayan bu tarz haberlerin *İkdam*'da yayımlanıyor olması onun yayın anlayışını göstermesi açısından önemlidir. Gazetenin ne hükümet yanlısı ne de Arnavut karşıtı bir tutum içerisinde olduğu söylenebilir.

İkdam ayrıca eğitim konusunda olduğu gibi alfabe konusunda da *Başkim Kombit*'in görüşlerine sayfalarında yer vermiştir. *İkdam*'ın *Başkim Kombit*'ten aktardığına göre alfabe konusu boş tartışmalara sebep olmaktaydı. Çünkü din, hangi lisanla olursa olsun tüm safhalarıyla öğrenilebilirdi. İslâm dini de yeryüzü sakinlerini ayırt etmeksizin ve milliyetlerine dokunmadan onları dine davet etmekteydi. Bundan dolayı da yeryüzünde çeşitli dillerde konuşan ve muhtelif şekillerde yazılar kaleme alan, hatta edebiyat sahibi olan Müslümanlar bulunmaktaydı. *Başkim Kombit*'e göre mevcut yazı şekli henüz kullanılmazken dini kitaplar ağaç dallarıyla çizilen yazılarla nakledilmekte ve korunmaktaydı. Artık onlar terk edilmiş ve şimdiki yazı biçimi ortaya çıkarılmıştı. *Başkim Kombit* makalenin sonunda dini eserlerin çok ölçülü bir

---

[532] M. Kâzım, "Arnavudların Mutâlebi–Arnavudluk İhtiyâcâtı", **İkdam**, 25 Teşrin-i evvel 1325 [5 Kasım 1909], 1.
[533] "Arnavudluk Ahvâli", **İkdam**, 29 Eylül 1325 [12 Ekim 1909], 4-5.

şekilde hareket edilmek şartıyla mahrumiyet ve kayıplara sebebiyet verilmeden başka şekillerle aktarılmasının ya da muhafaza edilmesinin neden caiz olamayacağını ve bundan niçin korkulması gerektiğini sorarak tartışmalara son noktayı koymuştu.[534] Arnavutların yayın organı *Başkim Kombit*, ortaya koyduğu bu görüşleriyle dinin alfabe seçiminde etkili olamayacağını ve bundan dolayı da Arap harflerine bir kutsallık atfedilemeyeceğini savunmaktaydı. Bu görüşler Arap harflerini destekleyen ve Kur'an-ı Kerim'in yazıldığı harfler olması hasebiyle bu harflere kutsallık atfeden muhafazakâr Arnavutlara karşı bir tepki olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan gazetenin bu yazısından tartışmalarda Latin harfleri yanlısı olduğu sonucuna da varılabilir.

2.2.4. Arnavutluk'ta Yaşananlar Konusunda Basının Kendisini Eleştirmesi

İkdam, tıpkı *Yeni Asır*'da olduğu gibi bu kez *Zaman*'da yayımlanan bir makaleyi okuyucularıyla paylaşmıştır. Makalede, Arnavutçanın bazılarının iddia ettiği gibi Arap harfleriyle yazılması halinde dahi ayrı bir kavmin ayrı bil dili olması hasebiyle geçmiş bağlılıklar ölçüsünde bir kuvvete sahip olamayacağı iddia edilmiştir. Arnavutların mert bir kavim olarak nitelendirildiği makalede onlar hakkında malum kaynaklardan sızdırılan kin ve düşmanlık dolu haberlerin kendi gazetelerinde yer almaması istenmiştir. Ayrıca önemli ve yüksek tirajlı gazetelerin Arnavutluk'ta zeki, araştırmacı, namuslu, özellikle de bütün kalp ve ruhuyla tarafsız olan birer muhabir bulundurması tavsiyesinde bulunulmuş ve bunun bir vatan hizmeti olduğu dile getirilmiştir.[535]

İkdam, gazetenin bu talebine her yönüyle katıldığını dile getirerek konu hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Türkçe gazetelerin Arnavutluk hakkındaki haberleri gerek içeride gerekse dışarıda yabancı dillerde yayımlanan gazetelerden aktardığına dikkat çekilerek, bu haberlerden göze çarpacak derecede önemli olanların devletin resmi makamlarınca tekzip edildiği ifade edilmiştir. Bu yalanlamaların yetersiz kaldığı dile getirilerek, yabancı basının yine bildiğini yapmaya devem ettiği hatırlatılmıştır. Bütün Osmanlılığı ve özellikle de Arnavutluk'u gerçek dışı yayınlara karşı korumanın gerekliliğine vurgu yapan *İkdam*, bunun için de Üsküp ve Prizren

[534] "İttihâd mı – Şikak mı", **İkdam**, 6 Teşrin-i evvel 1325 [19 Ekim 1909], 4-5.
[535] "Arnavudlukda İsyan Var mı?", **İkdam**, 29 Eylül 1325 [12 Ekim 1909], 5.

gibi Arnavutluk merkezlerinde işin erbabı kişilerden oluşan bir heyetin teşkil edilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Çeşitli Avrupa gazetelerine abone olmak, görülen yanlış haberleri hem İstanbul hem de Avrupa'daki büyük gazeteler aracılığıyla düzeltmek oluşturulacak heyetin görevleri olarak sıralanmıştır.[536] İkinci Meşrutiyet dönemi Türk basınının ülkeyle ilgili yabancı basında çıkan haberleri zaman zaman sayfalarına taşıdığı görülmektedir. Bu dönemde Arnavutlar hakkında yabancı gazetelerde yer alan bazı haberlerin *İkdam* ve *Zaman* gibi yayın organlarında rahatsızlık uyandırdığı anlaşılmaktadır. Her iki gazete de bu tür haberlerin Arnavutlar ile Türklerin arasını açarak Osmanlı birliğine zarar vereceğini değerlendirdiklerinden bunun önüne geçebilmek için alınması gereken tedbirleri masaya yatırmışlardır. Osmanlı birliğinin devamına sağlayacağı katkılar vesilesiyle bu girişimin takdire değer olduğu değerlendirilebilir.

2.2.5. Hüseyin Cahit ve Arnavutçanın Yunan Harfleriyle Yazılışı Meselesi

Tanin gazetesinin usta kalemlerinden Hüseyin Cahit'in *Tanin*'deki "Yanya Tarafları ve Yunanistan" başlıklı makalesinde alfabe konusuna da değindiği görülmektedir. Cahit makalesinde ilk olarak Yunanistan'da yayımlanan *Tahidromos* gazetesinde yer alan bir makaleden aşağıdaki satırları okuyucusuna aktarmaktadır:

> "Yunan meşâhîr-i siyâsiyyûnu Yunanîlerle Arnavutlardan mürekkeb bir cem'iyet teşkilini tasavvur eyliyorlar. Bu cem'iyetin hikmet-i teşekkülü Arnavut lisanının Yunan harflerinden başkasıyla yazılamayacağına dair Doktor Bellon'un eserini tedkîk ve mütâla'a eyleyecektir."[537]

Hüseyin Cahit makalesinin devamında, gazetenin yazısında kendilerini kuşkulandıracak bir noktanın olduğuna dikkat çekmektedir. Gazetede, Arnavut lisanının Rumca harfler dışında yazılamayacağı şeklinde bir görüşün dile getirilmesi ve bunun temini için bir cemiyetin teşkil edilecek olması konuyu ilmi bir mesele gibi göstermek gayesinden kaynaklanmaktadır. Cahit'e göre bu tarz düşünce ve girişimlerin altında Yunanlıların "Epir" adını verdikleri Yanya taraflarının yani Arnavutluk'un bir kısmının istikbali yatmaktadır. Ona göre Yunanlılar Yanya taraflarını, Epir'i Yunanlılığın başlangıç merkezi olarak saymak istemektedirler. Bundan dolayı da o toprakları Arnavutluk'tan saymamaktadırlar. Cahit, Yunanlıların

---

[536] "Arnavudluk Ahvâli", **İkdam**, 29 Eylül 1325 [12 Ekim 1909], 4-5.
[537] Hüseyin Cahid, "Yanya Tarafları ve Yunanistan", **Tanin**, 9 Teşrin-i sânî 1324 [22 Kasım 1908], 1.

Arnavutlara kendi alfabelerini kabul ettirmeye çalışmaları sonucunda başarılı olmaları halinde amaçları doğrultusunda kendilerini bir adım daha atmış sayacaklarını ve Osmanlının kaybetmesine de sevineceklerini savunmuştur. Fakat Cahit'e göre Yunanlılar bu konuda hayale kapılmışlardır, çünkü Arnavut vatandaşlar kavmiyetlerini ve dinlerini muhafaza konusunda gayet uyanık, açıkgöz ve hamiyet-perverdirler. Hiçbirisi kendilerini Elenizm'in kucağına atmayacaktır.

Hüseyin Cahit bu görüşünü aydın fikirli olarak addettiği bir Hıristiyan Arnavut vatandaşla yaptığı konuşmasıyla da desteklemiştir. Bu kişinin Hıristiyan olduğu hâlde o ana kadar Arnavutların varlıklarını ve dillerini muhafaza edebilmelerinin yalnızca Türkler sayesinde olduğu görüşünü kendisine bildirdiğini aktarmaktadır. Hatta bu şahıs iddiasını desteklemek için Slav ve diğer kavimlerin saldırılarına hedef olan Arnavutların kendilerini koruyabilmek için ele geçirilmesi imkânsız olan dağlara çekildiklerini söylemiştir. Aynı kişi o gün Arnavutluk'ta birçok mahallin isminin Slavca olmasının o bölgelerin yabancı etkisi altında kaldığının birer göstergesi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca istilâ zamanlarında dağlara çekilmeyen Arnavutların milliyetlerini ve dillerini kaybettiklerini aktarmıştır. Oysa durum Türklerin fethinden sonra değişmiştir. Arnavutlar bu yönüyle hiçbir taarruza uğramamışlar, endişeye kapılmamışlardır. Bundan dolayı da Osmanlılardan gördükleri bu adil muameleye karşılık olarak kendileri Osmanlılığın ayrılmaz bir parçası halinde vatanın şanının yükseltilmesine çalışmak suretiyle mertçe bir karşılık vermişlerdir. Hüseyin Cahit, bir Osmanlı Hıristiyan Arnavut'undan aktardığı yukarıdaki ifadelerden hareketle geçmişin bu tarz hatıralarının büyük bir ibret dersi teşkil ettiğini dile getirmiş ve bundan dolayı Yunanlıların Arnavutları özellikle de Yanya taraflarını temsil için yapacağı çalışmaların sonuçsuz kalacağına şüphesi olmadığını ifade etmiştir.[538] Hüseyin Cahit bu makalesiyle aslında Arnavutların varlıklarını ve dillerini o güne kadar koruyabilmelerinde Osmanlının ne kadar önemli bir korunaklı liman olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca Yanya-Epir bölgeleri için mevcut Yunan tehlikesine dikkat çekmiş, bu öngörüsünün ne kadar isabetli olduğu da Balkan Savaşları neticesinde ortaya çıkmıştır.

---

[538] **age**, 1.

Tanin, Arnavutçanın Yunan harfleriyle yazılması konusundaki yayınlarını yalnızca Hüseyin Cahit'in bu makalesiyle sınırlandırmamış, bir süre sonra bir kez daha konuyu sayfalarına taşımıştır. Gazetede "Arnavutlar" başlığıyla kaleme alınan makalede ilk olarak Arnavutçayı Yunan harfleriyle yazdırabilmek üzere Yunanistan'da oluşturulan heyetin önerilerinin hiçbir zaman kabul görmeyeceğinin daha önceki sayılarda dile getirildiği hatırlatılmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Debreli Mehmet Şevket imzasıyla kendilerine gönderilen bir mektubun son satırları da okuyucuyla paylaşılmıştır. Mektupta, [Arnavutların] tarihleri boyunca birçok kavimle yakınlıklar kurduğuna ve anlaşmazlıklar yaşadığına değinilerek bu kavimlerin hepsinin kendilerini yutmak, mahvetmek istedikleri bundan dolayı da kendilerinin onlara silahlarını çevirdikleri anlatılmıştır. Sonrasında ise Arnavutların Türklerle, yüksek fıtrat sahibi Osmanîlerle ilişki ve kardeşlik kurdukları aktarılarak, Arnavutlarla Türklerin asırlarca beraber yaşadıkları ve halende yaşamaya devam ettikleri dile getirilmiştir. Bütün menfaatlerin ve duyguların birleşik olduğu vurgulanan mektupta sadece çıkar ve siyaset kardeşliği değil, kan ve can kardeşliği vurgusu yapılmıştır. Yazının sonunda ise mevcut olan sağlam kardeşliği bozacak kuvvetin, dünyada tasavvur dahi edilemeyeceği dile getirilerek, Arnavutlar ile Türklerin kucak kucağa sarılarak ölebilecekleri ama ayrılamayacakları ifade edilmiştir.[539]

Tanin gazetesinin bu konuyla ilgili olarak 1908 yılı içerisindeki yazılarına bakıldığında Osmanlılığa yönelik tehlikenin Yunanistan'dan geleceği yönünde değerlendirmelerde bulunduğu; Türk-Arnavut kardeşliğine vurgu yapan, kadim dostluğu dile getiren yazılara yer verdiği görülmektedir. Bu tarz yazılar Türkler adına gazetenin keskin kalemlerinden Hüseyin Cahit tarafından kaleme alınırken, Arnavutlar adına ise gazeteye gönderilen ve Arnavut vatandaşlara atfedilen yazılardan oluşmaktadır. Her iki tarafın kaleme aldığı yazıların ortak özelliği ise iki toplumun tarihi geçmişlerine göndermeler yapılarak, birlikte yaşamaya yönelik mesajlarının verilmiş olmasıdır. *Tanin*'in 1908 yılı içerisinde yayın hayatına başladığı tarihten itibaren geçen süre zarfında Arnavutlara yönelik yazılarında ağır bir dil kullanmadığı, aksine Türk-Arnavut kardeşliğine ve kadim dostluğa değinen

[539] "Arnavudlar", **Tanin**, 19 Teşrin-i sânî 1324 [30 Kasım 1908], 2.

yazılara yer verdiği görülmektedir. Hükümetin Türk ve Müslüman, devletin resmi dilinin Türkçe olduğu vurgusu yapılan yazılarda Arnavutlar konusunda ayrıştırıcı değil birleştirici yönde söylemler kullanılmış eleştiriler daha ziyada Rumlar üzerinde yoğunlaşmıştır.

2.2.6. Rıza Nur ve Arnavut Yazısı

Arnavutlar arasında baş gösteren alfabe tartışmalarına Hüseyin Cahit, Süleyman Nazif gibi Türk kalemlerinin yanı sıra Rıza Nur'un da katıldığı görülmektedir. Nur, *Yeni Gazete*'de yayımlanan "Arnavut Yazısı" başlıklı makalesinde ilk olarak dilin önemine vurgu yapmıştır.

Makalesinde lisansız bir milleti dilsiz bir şahsa benzeten Rıza Nur, lisanı mükemmel olmayan milleti de kekeme konuşan çaresiz kişiye benzetmektedir. Eğer bir milletin yazısı ve dilbilgisiyle her şeyi mükemmel bir lisanı yoksa ilerlemesi de mümkün değildir diyen Nur, eğitimi olgunlaşmanın unsuru olarak görmüş ve yazı ile dili eğitimin aracı olarak göstermiştir. Konuyu Arnavut yazısına getiren yazar, kısa bir süre önce Arnavut yazısı meselesinin hallolunduğu haberini işittiğini bildirmiştir. Rıza Nur yazısında, istibdat yönetimini beyinsiz ve akılsız olarak nitelemiş ve hükümetin o dönemde Arnavut yazısını yasaklamakla hata yaptığını ileri sürmüştür. Çünkü ona göre Arnavutlar bu durumda Bükreş'e gitmişler ve matbaalarını orada kurmuşlardır. Kullandıkları yazı ise Latin harflerinden meydana gelmekteydi ve bu yazının fikir adamları -bir rivayete göre de ilk savunucuları ve yayanları- erdemli şahsiyetlerden merhum Şemsettin Sami ve biraderi Naim [Fraşeri] beylerdi.

Rıza Nur yazı meselesinden dolayı Arnavutların ikiye bölündüğüne değinerek güneydekilerin Latin harflerini tercih ettiklerini, kuzeydekilerin ise kullanılagelmekte olan Arap harflerini önerdiklerini dile getirmiştir. Nur'a göre Latin harflerinin heyecanlı ve ateşli destekçileri hem sayı olarak çok fazlaydılar hem de medeniyet seviyeleri diğerlerine göre üstün durumdaydı. Bundan dolayı da ufak bir bozuşmadan sonra Latin harflerinin genel olarak kabul edildiği duyulmuştu. Rıza Nur makalesinin devamında Latin harflerinin Shqiptar [Arnavut] lisanını tamamıyla yazmaya uygun olduğuna değinmiş ve bu alfabeye Arnavutlar tarafından oluşturulan birkaç harfin daha ilave edildiğini aktarmıştır. Makalesinde bir Yunanlı ile gerçekleştirdiği sohbeti de konu edinen Nur, aralarında yaşanan tartışmanın Epir üzerinden lisan meselesine

kaydığını ifade etmiştir. Rıza Nur'un ifadesiyle Yunanlı şahıs, Epir'in Yunanistan'ın bir parçası olduğunu ve orada birçok Hristiyan'ın bulunduğunu iddia etmiştir. Hatta bu Yunanlıya göre buradaki Hristiyan Arnavutlar Türkçe harflerini kabul etmeyerek Latin harflerini tercih etmişlerdir. Rıza Nur'a göre ise bu Yunanlının gözü mitolojik yalanlarla dumanlanmıştır ve kendisi düşünemeyecek kadar da gafil bir kişiliktir. Çünkü Arnavutlar Osmanlıya din ipi ile bağlanmışlardır. Yapılan bu kadar evliliklerle Anadolu'dan Arnavutluk'a, oradan da imparatorluğun değişik yerlerine yerleşmeler olmuş ve devamlı surette yaşanan karışmalar neticesinde de kanlar birbirine karışmıştır. Rıza Nur'a göre bir Arnavut'ta Türk kanı, bir Türk damarında da bir miktar Arap ve Kürt kanı olduğu gibi bir miktar da Arnavut kanı vardır. Huylar, fikirler, emeller birleşmişlerdir. Herkes bu vatanın öz kardeşleridirler ve tarih de bunun şahididir.

Rıza Nur'a göre Arnavut lisanı diğer Müslüman milletlerde olduğu gibi Arap harfleriyle yazılmış olsaydı çok uygun olacaktı. Çünkü Arnavutlar ile bu yönüyle bir değişmezlik mevcut olacaktı. Bu da birlik ve beraberlik bağı anlamına gelmekteydi. Ayrıca Arnavut çocukları gerek dini kitapları gerekse Türkçeyi okumak ve öğrenmek için hem Arap harflerini hem de kendi dillerinin Latin harflerini öğrenmek zahmetinden kurtulmuş olurlardı. Çocukların beş altı ay, belki daha da fazla zamanları boşa gitmezdi. Rıza Nur, buna rağmen Latin harfleri taraftarlarının Arnavut lisanının yazımında Arap harflerinin yetersiz kaldığı şeklinde tezler öne sürmelerinin beklendiğini de dile getirmekteydi. Kendisinin ise bu durumda onlara Arap harflerinin Farsçayı, Kürtçeyi, Boşnakçayı hatta Arapçayı yazmaya yeterli olup olmadığı sorusunu yönelteceğini aktarmıştı. Rıza Nur'a göre Arap harflerinde bir yetersizlik mevcuttu, fakat üzerinde yapılacak bazı iyileştirmelerle ihtiyacı karşılar hale geleceği de inkâr edilemez bir gerçekti. Gerek Osmanlı'da gerekse tüm İslâm âleminde Latin harflerinin tercih edilerek kullanılmak istenmesi dahi Rıza Nur'a göre dayanılmaz bir teklifti. Ona göre Osmanlı lisanının ıslahı da pek yakın zamanda son derece erdemli kişilerden oluşan bir akademide ele alınacaktı.

Rıza Nur makalesinin sonunda Latin alfabesi taraftarı Arnavutlara bir çağrıda bulunarak, bu harflerin kabulü halinde Anadolu'da yaşanacak hüznü de hesaba

katmalarını tavsiye etmiştir.[540] Rıza Nur makalesinde din birliği vurgusu yaparak Türkler ile Arnavutlar arasında din bağının olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca Türklerin hem Arnavutlar hem de Türk ve Araplarla kan bağının olduğunu dile getirmesi çok anlamlıdır. Bu ırkların kanlarının yapılan evlilikler sonucu birbirine karıştığına değinmesi ve bunlar arasında huy, fikir ve emel birlikteliğinin olduğunu savunması Osmanlının bütünlüğü açısından önem arz etmektedir. Çünkü ona göre herkes bu vatanın öz kardeşleridirler. Rıza Nur'un makalesinden Arnavutların adeta Latin harflerinin kullanımını benimsediği anlaşılıyor. Arap harflerinin kabul edilmesi halinde çocuklar başta olmak üzere Arnavutlara ne gibi faydalarının olacağının dile getirilmesi ve Latin harflerinin doğrudan kullanımı yerine Arap harflerinde bazı iyileştirmeler yapılmasını tavsiye etmesi ise ayrılığa giden yolda Arnavutlara yapılan samimi bir çağrı olarak görülebilir.

2.2.7. Süleyman Nazif ve Arnavutlar

Süleyman Nazif Bey, *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesinde "Osmanlılık - Arnavudlar" başlığıyla bir makale yayımladı. Adından da anlaşılacağı üzere Arnavutların konu edildiği bu makaleye yönelik tepkiler gecikmedi ve cevap olarak aynı gazete de yayımlandı.

Süleyman Nazif makalesinde ilk olarak, Osmanlı milletleri arasında en güçlü olanın Türkler olduğu vurgusunu yapmaktaydı. Kendisinin kanı ve dili ile Türk olduğu halde kavminin - eğer varsa - özel menfaatlerini Osmanlılığın her şeyden çok daha mukaddes gördüğü toplumsal çıkarlarına feda etmekte bir dakika dahi tereddüt etmeyeceğini dile getirmekteydi. Üç kıtada dünyanın en güzel yerlerinde yerleşmiş olan büyük Osmanlı Devleti'nin kavmiyet ve mezhep ihtilafları gibi bir takım iç sorunlarının olduğunu ortaya koyan Nazif Bey, ülkede ne kadar din varsa o kadar da talep ve maksatların hüküm sürdüğünü savunmaktaydı. Ona göre Osmanlı toplumundaki milliyet ve mezhep davaları sükût ile geçiştirilemeyecek derecede ve uzun ömürlü olarak intişar etmekteydi. Süleyman Nazif bu ifadesiyle bağlantılı olarak sözü Arnavutlara getirdi. Kendisi, Osmanlı Meşrutiyeti'nin her türlü iç uyuşmazlıklara son vereceğinin zannedildiği bir zamanda Arnavut vatandaşların son yıllarda milliyetçilik hissini meydana çıkardıklarından yakınmaktaydı. Bu durumun

---

[540] Rıza Nur, "Arnavud Yazısı", **Yeni Gazete**, 16 Kanun-i sânî [Ocak] 1909, 2.

Osmanlılık âleminden ziyade kendi hususi varlıklarını tehdit edecek bir şekil aldığını değerlendirmekteydi.

Nazif'in giriş yazısı sonrasında Arnavutlar bağlamında dil konusuna değindiği görülmektedir. Ona göre Arnavutluk'un güneyinde özellikle şehir ve kasabalarda yaşayanlar, Rum lisanının ve Yunanistan'ın aracılığıyla yeni fikirlerden etkilenmekteydiler. Diğer yandan Gegalarda ise dil ve milliyetçilik eğilimi vatanın tamamını tehdit edecek derecede etkili değildi ve yayılma eğilimi de bulunmamaktaydı.[541]

Süleyman Nazif'in bu görüşlerine yönelik tepkiler gecikmedi. Nitekim bunlardan birisi kendisini Feroyalı bir Arnavut olarak tanıtan kişiye aitti. Bu kişinin Süleyman Nazif'e yönelik yazdığı cevap niteliğindeki mektubu A.C. ismiyle aynı gazetede yayımlandı. Cevabi mektupta Süleyman Nazif'in değindiği konulara yönelik bir karşı görüş ileri sürülmekteydi. Örneğin Nazif'in Gegalarda dil ve milliyetçilik eğilimi konularındaki görüşlerine karşılık olarak verilen cevapta Nazif'in nezdinde lisan ve milliyetini sevmenin kastedilen anlamıyla muhtariyet ve istiklal fikri kadar zararlı görüldüğünün anlaşıldığı ifade edilmekteydi.[542] İkinci olarak Süleyman Nazif, Debre Kongresi ile ilgili olarak yaptığı bir değerlendirmede Gegaların bu kongrede Osmanlı olduklarını ve Osmanlı kalmak isteklerini gösterdiklerini, fakat güneydekilerin [Toskaların] duygu ve düşünce olarak Osmanlı bulunduklarını daima ispat etmekle beraber ikaz edilebilecek bazı egoistçe işaretler göstermekte olduklarını savunmuştu.[543] Nazif'in bu iddialarına verilen cevapta ilk olarak Toskaların Debre Kongresi'ne katılıp katılmadıkları sorulmaktaydı. Ayrıca onların 'Osmanlı olmadıklarını ve Osmanlı kalmak istemediklerini mi iddia ettikleri' sorgulanmaktaydı. Güneydekilerin gösterdiği egoistçe izler konusunda ise onların iç yüzüne nasıl vakıf olabildiği sorulmaktaydı.[544] Süleyman Nazif, Arnavutluk'ta görev yapacak memurların Arnavutçaya vakıf kişilerden yani Arnavutlardan olması konusunda ısrar edilmesini de eleştirmişti. Ona göre Arnavutluk'ta özellikle Arnavut memurların kullanılması bu ayrıcalık ve tekelin doğal olarak ülkenin diğer

[541] Süleyman Nazif, "Osmanlılık-1-Arnavudlar", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 22 Ağustos 1325 [4 Eylül 1909], 1-2.
[542] Feroyalı A.C. "Süleyman Nazif Beyefendiye", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 11 Eylül 1909, 6-7.
[543] Süleyman Nazif, "Osmanlılık-1-Arnavudlar", **agm**, 1-2.
[544] Feroyalı A.C. "Süleyman Nazif Beyefendiye", **agm**, 6-7.

kısımlarına da yayılması anlamına gelmekteydi. [545] Aynı mektupta bu değerlendirmeye yönelik verilen cevap ise 'Arnavutça bilen herkesin Arnavut mu olması gerekir' şeklinde olmuştur.[546]

Süleyman Nazif makalesinin devamında alfabe konusuna da değinmişti. Ona göre Avusturya bir takım Cizvit papazları aracılığıyla Arnavut köylülerin saf ve temiz vicdanlarına saldırarak bu gibi yerlerde Katolikliğin etkisiyle nüfuzunu kuvvetlendirmeye çalışmaktaydı. Bunda ne yazık ki bazı yerlerde başarılı da olmuştu. İşte Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılmasını destekleyenler özellikle bu düşüncenin hizmetkârları ya da bunların kandırdığı kişilerdiler. [547] A.C imzasıyla kaleme alınan mektupta bu görüşe yönelik değerlendirmelerde de bulunulmaktaydı. Mektupta Arnavutçanın bahsedilen yazı tarzının iki buçuk milyon Arnavut'tan ve bunların aydın kesiminden kaçta kaçını teşkil ettiği, kendisinin de bu sayıya vakıf olup olmadığı sorulmaktaydı. Ayrıca rüştiye okulundan tutunuz da yüksekokul mezunlarına kadar genç ya da yaşlı Latin alfabesinin kullanılmasını desteklemeyen kaç kişi bulabilirsiniz sorusu yöneltilmekteydi. Okuma yazma bilmeyen Arnavutların içinde dahi aydınların olduğu hatırlatılarak Nazif'e, bunların içerisinden Latin harflerinin kullanılmasına karşı olan kişiler bulup bulamayacağı sorusu yöneltilmekteydi. Mektubun devamında Arnavutların diğer kısmının öncekilerin nüfuzundan kurtulamadıkları ve kurtulamayacakları ifade edilerek Süleyman Nazif'e bir kısım sorular yöneltilmişti. Soruların ilkinde Süleyman Nazif'in tezine göre Arnavut kavmi çoğunluk itibariyle Avusturya'nın istek ve maksadına hizmet etmiş olmuyor muydu? şeklindeydi. İkincisinde ise merhum Abdul ve Sami Beyleri bu hizmetin kandırılmış kişileri zümresine dâhil edip etmediği sorulmaktaydı.[548]

Süleyman Nazif Bey'e göre Latin alfabesi kabul edildikten sonra Kur'an-ı Kerim'in yazılması ve okunması imkânsız hale gelecekti. Bundan dolayı da Arnavutları Hıristiyanlık çatısı altına dâhil etmek suretiyle etki sahasını genişletmek isteyenlerin amacı gerçekleşmiş olacaktı. Sonunda da dini bağları kavmi bağlarından daha sağlam olan Arnavutlar, bu şekilde farkında olmayarak yavaş yavaş dinini terk etmiş

---

[545] Süleyman Nazif, "Osmanlılık -1- Arnavudlar", **agm**, 1-2.
[546] Feroyalı A.C. "Süleyman Nazif Beyefendiye", **agm**, 6-7.
[547] Süleyman Nazif, "Osmanlılık -1- Arnavudlar", **agm**, 1-2.
[548] Feroyalı A.C. "Süleyman Nazif Beyefendi'ye", **agm**, 6-7.

olacaklardı. Nazif makalesinde Avusturya ve Cizvit papazlarının başvurdukları vasıtaları ve siyasi oyunları açık açık söylemek istemediğini fakat alfabe meselesinin tehlikenin derecesi ile neticeyi belirlemeye yeterli olduğunu savunmuştu. [549] Süleyman Nazif'e göre alfabe, Müslümanları birbirine bağlayan bir vasıtaydı. Nazif, bu görüşüyle Türk vurgusunda ortak olduğu Hüseyin Cahit'ten ayrılmaktadır.

A.C. imzasıyla kaleme alınan mektubun devamında Şinasi ve Kemal Beylerin eski usul üzere yazamadıklarından yeni bir tarza başvurmak zorunda kaldıkları iddialarına karşılık "Barika-i Zafer"i kaleme aldığı savunulmuştur. Ayrıca Süleyman Nazif Bey'in kalemini cahil halk için değil de daima saygın kesim için kullanageldiği görüşüne de yer verilmiştir. Avusturya Cizvit papazları konusunda ise Nazif Bey'in değinmek istemediği vasıtalar ile hilelerin, bir seneden beri Abdul Bey'in oğlu Mithat Bey'in yardımlarıyla Selanik'te çıkarılan Arnavutça "*Lirija*" gazetesinden etraflıca öğrenildiği ve öğrenilmeye de devam edildiği aktarılmıştır.[550]

Süleyman Nazif Bey'e göre, Arnavut lisanının kitap haline getirilmesi ve yazılması meselesini ilk olarak ortaya çıkaran merhum Abdul [Fraşeri] Bey idi. Biraderi merhum Şemsettin Sami Bey de bu fikri destekleyerek katkıda bulunmuştu. Nazif Bey makalesinde her ikisinin de halis kalpli Osmanlı olduklarını dile getirmiş ve görüşünü desteklemek için de Şemsettin Sami Bey'in "*Kamus'ul A'lâm*'ın birinci cildinde "Arnavut" maddesinde yazdığı görüşlerini aktarmıştır. Sami Bey eserinde, Arnavutların Osmanlı dairesine dâhil olduktan sonra hemen hemen bütün beyleri ve ileri gelenleriyle İslamiyet'i kabul ettiklerini diğerlerinin de aşama aşama Müslümanlığı seçtiklerini ve kısa süre içerisinde ahalinin üçte ikisinin Müslüman olduğunu dile getirmişti. Arnavutların diğer üçte birlik kısmının yarı yarıya Katolik ve Ortodoks mezheplerine bölünmüş olduklarını savunan Sami Bey Romalılara, Bizans Devleti'ne hatta kendilerinin hemcinsleri olan Büyük İskender'e dahi tamamıyla boyun eğmemiş olan Arnavutların kelime-i tevhidin kuvvetiyle Osmanlılarla yek dil ve yekvücut olduklarını bildirmiştir. Böylece Arnavutlar Osmanlı Devleti'nin şanının ve azametin yücelmesine, İslam ve Osmanlı zaferlerinin genişlemesine pek çok hizmetlerde ve yardımlarda bulunmuşlardır. Süleyman Nazif Bey makalesinde ayrıca Osmanlı Devleti'ne Türkler kadar hayat bağışlamış olmakla

---

[549] Süleyman Nazif, "Osmanlılık -1- Arnavudlar", **agm**, 1-2.
[550] Feroyalı A.C. "Süleyman Nazif Beyefendi'ye", **agm**, 6-7.

övünen Arnavutların umumi milli çıkarlara aykırı eğilimler göstermeleri halinde övünülecek tarihlerine hizmet değil ihanet etmiş olacaklarını savunmuştur. Bundan dolayı da Arnavutluk'ta istihdam edilecek memurların Arnavut olmalarında ısrar etmenin yine Arnavutlara zarar vereceğini ileri sürmüştür. Ayrıca bazı tekke ve zaviyelerin siyasi telkinlere aracılık ettiğinin işitildiğine değinerek buna kesinlikle inanmak istemediğini ve ibadethanelerin de halkın ibadetleri için var olduklarını ifade etmiştir. İbadethane adı altında unsurlar arasına nifak telkin eden yerlerin kutsal mekânlarla hiçbir ilişkisinin olamayacağı görüşünü savunmuştur.[551] Süleyman Nazif Bey bu sözleriyle o dönemde Arnavut milliyetçiliğini destekleyen bazı Bektaşi tekkelerini kastetmiş ve onların faaliyetlerini eleştirmiştir. Ayrıca A.C. imzasıyla kaleme alınan cevabi mektupta Nazif Bey'in dile getirdiği birçok konuda suskun kalındığı, hatta yukarıdaki örneklerde olduğu gibi bazı konulara hiç değinilmediği görülmektedir.

Süleyman Nazif Bey makalesinin devamında Arnavutların dillerini istedikleri gibi öğrenmelerine ve yaygınlaştırmalarına devam etmeleri gerektiğini dile getirmiş, fakat yaşadıkları dönemde Osmanlı memleketinde kullanılmakta olan diller arasında Arnavutçanın asla rekabet edemeyeceği derecede mükemmel ve ilerlemiş dillerin olduğunu da unutmamaları gerektiğini bildirmiştir. Nazif Bey, "anadil-resmi dil" tartışmalarına da gönderme yaparak ilk derece beyan vasıtası olan bir şeyin hiçbir zaman resmi dil olamayacağını savunmuştur. Resmi dil olmayan ya da vaktiyle bu statüde olup da bu değerini kaybeden dillerin durmaya hatta gerilemeye mahkûm olduklarını beyan etmiştir.[552]

Süleyman Nazif Bey'in bu düşüncelerinin A.C. imzasıyla kaleme alınan mektupta alaycı bir dille eleştirildiği görülmektedir. Mektupta, Arnavutçayı yeniden canlandıran Abdul ve Şemsettin Sami kardeşlerin Nazif Bey'in ileri sürdüğü görüşleri anlayamamalarından dolayı üzülmek gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca Nazif Bey'e alaycı bir dille yuvarlanmakta oldukları ölümcül uçurumu görecek bir Arnavut'a sahip olamadıkları için Arnavut milletine acımak gerekmez mi sorusu yöneltilmiştir. [553] Diğer yandan Süleyman Nazif Bey makalesinin devamında

---

[551] Süleyman Nazif, "Osmanlılık -1- Arnavudlar", **agm**, 1-2.
[552] Süleyman Nazif, "Osmanlılık -1- Arnavudlar", **agm**, 1-2.
[553] Feroyalı A.C. "Süleyman Nazif Beyefendiye", **agm**, 6-7.

Arnavutların lisan meselesini halletmekle zaman geçirirlerken o kavmin zeki ve temiz bir evladı olan Süleyman Fehmi Bey'in 'Edebiyat' adıyla olağanüstü bir duruş gösterdiğini hatırlatmıştır. Ona göre, Fehmi Bey Osmanlı lisanının kurallarını, edebi güzelliklerini isabetle kitap haline getiren çalışmalar yapmış ve böylece geçmişe yeni bir ek yaparak onların izinden yürümeye devam etmiştir. Nazif Bey, Fehmi Bey'in bu çalışmalarının Arnavutlar için bir övünç; Türkler için de büyük bir güven kaynağı olduğunu ifade etmiştir.[554]

Süleyman Nazif Bey'in yukarıdaki görüşlerine verilen cevapta ise Arnavutların adı geçen çalışmaları kendi lisanları için iyi bir alamet olarak kabul ettikleri bildirilmiştir. Ayrıca Arnavutçanın temelini atan ve o lisanda birçok eserler ortaya koyan Şemsettin Sami Bey'in Türkçede tespit ettiği çürük temel hükümler üzerine "*Kamus-i Türki*" ile sağlam bir bina inşa ettiği savunulmuştur. Oysa Sami Bey'in hem kavimdaşı hem de hemşerisi olan Süleyman Fehmi Bey, ortaya koyduğu çalışmalarıyla Şemsettin Sami Bey tarafından inşa edilen binanın sadece süslemelerini tamamlamıştır. Sami Bey'in attığı sağlam temeller üzerine Süleyman Fehmi Bey'in sağlam binalar inşa etmesinin ve mükemmel süslemeler yapmasının Arnavutçanın da faydalanacağı çalışmalar olacağı ifade edilmiştir. Feroyalı A.C. imzasıyla kaleme alınan mektup, Arnavutlara yönelik şu soru ile son bulmuştur: "Bu gün Türk edebiyatının kural ve güzelliklerini bir kitap haline getiren Arnavut, yarın neden anadilinin edebiyatını da toplayarak bir kitap haline getirmesin?[555] "Türkçe gibi köklü bir dilin çürük temel hükümleri üzerine '*Kamus-i Türki'* ile sağlam bir bina inşa edildi" şeklindeki ifadeler Türkçeyi küçük gören bir zihniyetin düşünceleri olarak değerlendirilebilir. Şemsettin Sami Bey'in çalışmalarının övülmesi, diğer yandan Süleyman Fehmi Bey'in ortaya koyduğu çalışmaların küçümsenmesi ise tamamen Arnavut milliyetçisi bir düşüncenin yansımasıdır.

Süleyman Nazif Bey'in makalesine yönelik tepkilerin A.C. imzalı yukarıdaki mektupla sınırlı kalmadığı görülmektedir. Nitekim bir süre sonra yine *Tasvir-i Efkâr*'da bu defa Prevezeli R.D. imzasıyla bir mektup yayımlanmıştır. Tıpkı bir önceki makalede olduğu gibi yine doğrudan Süleyman Nazif Bey'e hitaben kaleme alınan mektupta, Arnavutça yazı tarzının yayılması ve genişlemesine yönelik olarak

---

[554] Süleyman Nazif, "Osmanlılık -1- Arnavudlar", **agm**, 1-2.
[555] Feroyalı A.C. "Süleyman Nazif Beyefendiye", **agm**, 6-7.

Nazif Bey tarafından kaleme alınan makalenin taşlayıcı olduğu ifade edilerek bundan duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir. R.D. imzalı mektupta, bir önceki mektupta dile getirilen mantıklı ifadelere birkaç soru ile kendisinin de katılacağı bildirmiştir.

Mektupta, hiçbir yazı biçiminin din üzerinde etkisi olmayacağı savunularak yalnızca Arnavut harflerini taşlamak için dini zehirler icat edildiği ve karşılarına çıkarıldığı ifade edilmiştir. Bu tutum dava kaybetmiş zeki avukatların başvurduğu son tedbirlere benzetilerek yazı ile din arasında bir bağlantı kurulurken, asıl lisan ile din arasındaki ilişkinin neden ihmal edildiği sorulmuştur. Mektupta üç yüz milyon Müslümanın büyük çoğunluğunun Kur'an-ı Kerim'i anlayamayacakları Türkçe, Farsça, Arnavutça, Rumca, Hintçe, Çince ve diğer dillerle konuşmalarının niçin yüksek sesle şikâyetlere konu olmadığı sorusuna yer verilmiştir. Ayrıca Kur'an'ı okumanın, anlamaya tercih mi edildiği sorulmuştur. Bir Müslümanın kendi anadilini yazarak, Kur'an-ı Kerim'i okuyacak kadar da Arapça öğrenmesinin zor mu görüldüğü sorusunun yöneltildiği mektupta, Arnavutların yalnızca Müslümanlardan ibaret olmadıkları ifade edilmiş ve taraftarlığa dayanan bir yazı tarzının Arnavutlar arasında nifak ve uyuşmazlığa sebep olacağı ileri sürülmüştür. Mektubun son kısmında ise Süleyman Nazif Bey'e bu durumdan komşuların faydalanmayacağından, Osmanlının diğer gayri Müslim unsurlarını derin bir düşünceye sevk etmeyeceğinden ve Osmanlı milli birliğine öldürücü etkilerinin olmayacağından emin olabiliyor musunuz sorusu yöneltilmiştir. [556] Bu mektupta Arnavutların sadece Müslümanlardan ibaret olmadıklarına ve Arap harfleri kastedilerek taraftarlığa dayanan yazı tarzının Arnavutlar arasında ayrışmaya sebep olacağına dikkat çekildiği görülmektedir. Ayrıca din ile yazının ilişkilendirilmesine tepki gösterilerek bir anlamda Arap harflerini savunan Arnavutlar eleştirilmiştir. Fakat Arnavutlar arasında yaşanacak bir uyuşmazlığın komşu devletlere beklediği fırsatı verebileceği ve Osmanlı milli birliğine öldürücü bir darbe vurabileceği uyarısında bulunması dikkat çekicidir.

---

[556] Prevezeli R.D. "Süleyman Nazif Beyefendiye", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 13 Eylül 1909, 6.

3. 1910 YILINDA ARNAVUTÇA EĞİTİM VE ALFABE TARTIŞMALARINDA YAŞANAN GELİŞMELER

3.1. Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler

3.1.1. Arnavutça Eğitimde Yaşanan Gelişmeler ve Hükümetin Tutumu

1910 yılında eğitim konusunda yaşanan gelişmelerin temelinde Arnavutçanın öğretilmesinde tercih edilen alfabe meselesi yatmaktaydı ve bu durum Arnavut okullarını da etkilemekteydi. Basında çıkan haberlerden Arnavutçanın Latin harfleriyle okutulup öğretilmesinin yasaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu yasaklamaya bir tepki olarak Manastır Mekteb-i İdadisi'nde öğrenim görmekte olan yirmi yedi Arnavut öğrenci, okullarını terk ederek Selanik İdadisi'ne kayıt yaptırmıştır. Fakat hükümet, Selanik Vilayetinde Arnavutların olmadığını gerekçe göstererek Arnavutçanın [burada] okuyup öğrenilmesini yasaklamıştır.[557] *Tanin,* bu haberini *Lloyd Ottoman*'a dayandırmıştır. Fakat bu gelişme hükümetin alfabe konusundaki tarafsızlığına gölge düşürmüştür. Henüz 1910 yılının ilk çeyreğinde Arnavutçanın okullarda ders olarak okutulmasının engellenmesi, Meşrutiyet'in ikinci kez ilanı sonrasında uygulamaya konulan eğitim politikasında bir değişikliğe gidildiğinin ya da gidileceğinin habercisi olarak değerlendirilebilir.

Bu konuda basında çıkan bir diğer haberde ise Elbasan'da Arnavutçayı Latin harfleriyle öğreten bir öğretmen okulu ile yine aynı usulde Görice'de açılan bir başka okulun eğitim ve öğretime devam etmelerinin dinen ve siyaseten sakıncalı bulundukları gerekçesiyle tatil edildiği ve kapatıldığı duyurulmaktaydı.[558] *Sabah,* bu haberini *Neyyir-i Hakikat* gibi İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan bir gazeteye dayandırmaktaydı. Cemiyetin yayın organı olan bir gazetenin Arnavutluk'ta Latin harfleriyle eğitim yapan okulların kapatılmasını "Muzır Mekteplerin Kapatılması" olarak duyurması aslında cemiyetin bu konudaki düşüncesini göstermesi açısından önemlidir. Fakat bu konuda basında çelişkili haberlerin yer aldığı görülmektedir. Nitekim konuyla ilgili olarak yayımlanan bir başka haberde Görice ve Elbasan'da ruhsatsız oldukları gerekçesiyle daha önceden kapatılmış olan Arnavut okullarının

---

[557] "Arnavud Hurûfu", **Tanin**, 10 Nisan 1326 [23 Nisan 1910], 2.
[558] "Muzır Mekteblerin Seddi", **Sabah**, 24 Ağustos 1326 [6 Eylül 1910], 4.

açılmasına engel olunmaması konusunda bu defa Dâhiliye Nezareti tarafından yöredeki memurlara tebligat yapıldığı bildirilmekteydi.[559]

Diğer yandan bu dönemde Mekteb-i Mülkiye'nin müfredatına Arnavutçanın dâhil edildiği görülmektedir. Arnavutçanın Mekteb-i Mülkiye'ye dâhil edilmesi talebi, 1909 yılının son günlerinde gündeme gelmiştir. Mülkiye Mektebi'ndeki Arnavut öğrenciler, hükümete sundukları şikâyet mektubunda Arnavutçanın Mekteb-i Mülkiye'ye dâhil edilmesini talep etmişlerdir. Hükümet de onlara, bu taleplerinin karşılanması konusunda destek olacağı sözünü vermiştir.[560] Nitekim 1910 yılının ilk günlerinde hükümet, "Mekteb-i Mülkiye'de Arnavutçanın öğretilmesi" konusunda önemli bir adım atmıştır. İstanbul'da bulunan okulda Arnavutçanın okutulmasına karar vererek bu dersi vermek üzere Sabri Köteza Bey'i okula öğretmen olarak atamıştır. Böylece 1910 yılı Ocak ayının ortalarından itibaren Mekteb-i Mülkiye'de Arnavutçanın öğretilmesine başlanmıştır.[561] Fakat okulda öğrenim gören ve sayıları yetmişi bulan Arnavut öğrencilerin lisanlarını öğrenirlerken kullanacakları alfabe konusundaki tercihleri ise Latin alfabesi olmuştur.[562]

1910 yılında Arnavutluk'ta yaşanan isyan hareketi de hükümetin tutumunda etkili olmuştur. İsyan, hem basının hem hükümetin gündemini meşgul etmekteydi ve konuyla ilgili olarak basında geniş haber ve yorumlara yer verilmişti. Bu konuda değerlendirmelerde bulunan isimlerden birisi dönemin Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa idi. Yaşananlarla ilgili olarak kendisine sorular yöneltilen Mahmut Şevket Paşa, Kosova Vilayeti'nin tamamıyla hükümete boyun eğdiğini ileri sürmüştür. Sadece Kuzey Arnavutluk'un Karadağ sınırında Hıristiyanların yoğun olarak yaşadıkları Malisya'da yaklaşık olarak on beş bin asinin toplanmış olduğunu belirterek bunların itaat altına alınması için Şevket Turgut Paşa'nın görevlendirildiğini bildirmiştir. Arnavutluk'ta uygulanmakta olan sıkıyönetim süresince ıslahatların uygulanmasına devam edileceğinin altını çizen Şevket Paşa

---

559 "Arnavud Mektebleri", **Yeni İkdam**, 11 Teşrin-i sânî 1326 [24 Kasım 1910], 1.
560 "Arnavudluk Ahvâli", **İkdam**, 6 Kanun-ı evvel 1325 [19 Aralık 1909], 2.
561 "Mekteb-i Mülkiyyede Arnavudca", **Yeni Gazete**, 6 Kanun-i sânî 1325 [19 Ocak 1910], 2. Sabri Köteza Bey, aynı zamanda 'Vatan' adlı tiyatro eserini Arnavutçaya tercüme eden şahıs olmasıyla dikkat çekmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Mekteb-i Mülkiyyede Arnavudca Tedrîsi", **İkdam**, 6 Kanun-i sânî 325[19 Ocak 1910], 2.
562 "Arnavud Lisânı Hakkında", **Yeni Gazete**, 11 Kanun-i sânî 1325 [24 Ocak 1910], 3. Ayrıca bkz. "Arnavud Hurûfu", **Yeni Tanin**, 11 Kanun-i sânî 1325 [24 Ocak 1910], 2.

yönetim, bayındırlık ve jandarma teşkilatı konusundaki çalışmaların ise özenle devam edeceğini ifade etmiştir. Mahmut Şevket Paşa röportajın sonunda yeniden iki yüz ilkokulun tesis edilerek açılacağını ve bu okullarda sadece Türkçe ve Fransızcanın okutulacağını duyurmuştur.[563] Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın bu mesajları, hükümetin görüşlerini ortaya koyması açısından önemlidir. Diğer yandan Arnavutluk'ta açılacak yeni ilkokullarda Arnavutça değil de Türkçe ve Fransızcanın okutulacak olması ise dikkat çekicidir.

Neue Freie Presse'nin Dersaadet muhabiri de Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'yı Babıali'de ziyaret ederek konuyla ilgili olarak kendisiyle bir mülakat gerçekleştirmiştir. Görüşme esnasında kendisine Arnavutluk hakkındaki düşünceleri sorulan Rıfat Paşa, orada yaşanan olayların çok aşırı seviyeye vardırıldığına dikkat çekerek olaylarda çok kan döküldüğünü dile getirmiştir. Artık olayların yatıştığına ve güvenliğin yeniden tesis edildiğine vurgu yapan Rıfat Paşa, kesintiye uğrayan ıslahatların da yeniden uygulamaya konulacağı müjdesini vermiştir.[564]

Bir dönem Kosova Valisi olarak görev yapan ve sonrasında Edirne'ye memur olarak atanacak olan Mazhar Bey'in Arnavutluk konusunda yabancı basına yaptığı değerlendirmeler de önemlidir. [565] Mazhar Bey konuyla ilgili olarak yaptığı değerlendirmede Arnavutluk'taki durumun memnuniyet verici olduğunu dile getirmiş ve yalnızca birkaç kışkırtıcı bey ve propagandacının dışında gerek köylerde gerekse şehirde bütün halkın durumdan memnun olduğunu bildirmiştir. Arnavutluk için söz verilmiş olan ıslahatlardan bir kısmının henüz hayata geçirilemediğine de dikkat çeken Mazhar Bey, bunun kendi kusurları olmadığını ve bunların sebeplerini şartların gereğinde, eşyanın ruhunda ve vasıtasızlıkta aramak gerektiğini bildirmiştir. Yine de bütün bu olumsuzluklara rağmen fırsat buldukları kısa süre zarfında talep edilen ıslahatlar konusunda bazı faydalı çalışmalar da yaptıklarını hatırlatan Mazhar Bey, yapılanları da bir sıra dâhilinde aktarmıştır. Buna göre ilk olarak altı ay gibi

---

563 "Mahmud Şevket Paşa", **Tanin**, 26 Mayıs 1326 [8 Haziran 1910], 3.

564 "Rifat Paşanın Beyânâtı", **Sabah**, 25 Mayıs 1326 [7 Haziran 1910], 2. Röportaj esnasında Rifat Paşa'ya, Arnavutlar arasında yaşanan alfabe tartışmaları da sorulmuştur. Paşa'nın bu konudaki cevabı, 'Alfabe Tartışmalarında Hükümetin Tutumu' başlığı altında ayrıntılı olarak aktarılmıştır.

565 Üsküp Tüccarından Arnavud Ramazan imzasıyla Yeni Tasvir-i Efkâr'a gönderilen mektupta, Vali Mazhar Bey'in atanmasıyla Kosova Vilayeti'nin otuz senedir görmediği emniyet ve sükûnet dönemini yaşadığı aktarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavudca Lisânı Hurûfuna Dâir", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 16 Şubat 1910, 7.

kısa bir süre içerisinde Üsküp'te iki yüz öğrenci kapasiteli bir okul açılmıştır. Üç senelik süre zarfında ise Maarif Nezareti'nce Arnavutluk'ta beş yüz ilkokulun açılışına karar verilmiştir. Ayrıca Taşlıca, Prizren ve İpek'teki okulların program seviyeleri yükseltilerek bu üç şehirdeki okulların kısa sürede yatılıya dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Hatta bu okullardan mezun olacak öğrencilerin ilkokullara öğretmen olarak atanabilme gibi bir ayrıcalıklarının da olacağı müjdelemiştir. Son askeri sefer sonrasında ise Geylan, Preşova, Bobanofça, Priştine, İpek, Taşlıca, Prizren dâhilinde altmış kadar ilkokulun açılışı gerçekleştirilmiştir. Mazhar Bey değerlendirmesinin son kısmında ise öğretmen temin edildikçe diğer okulların da açılmasına devam edileceğini dile getirerek, üç sene sonunda bölgedeki okul sayısının beş yüze ulaşacağını öngörmüştür.[566]

3.1.2. Osmanlı Arnavut İttihat Kulübü ve Arnavut Tamim-i Maarif Kulübü'nün Çalışmaları

Bu dönemde Osmanlı Arnavut İttihat Kulübü, eğitimin Arnavutluk'ta yaygınlaştırılmasına katkı sağlayabilmek amacıyla düzenlediği konferans ve seminerler aracılığıyla halkın bilinçlendirilmesi çalışmalarına devam etmiştir. Kulüp, bu konudaki faaliyetlerini basın aracılığıyla duyurmaktaydı. Nitekim konuyla ilgili olarak kulüp tarafından yapılan duyuruda, 11 Mart (1910) Cuma günü Arnavut yazarlardan İşkodralı Nikola İvanayi (İvnati) tarafından "maarifin yaygınlaşması" konulu bir Arnavutça konferans verileceği bildirilerek tüm vatandaşların Divanyolu'nda kulüp binasına gelmeleri istenmiştir.[567]

Diğer yandan bu dönemde başkentte faaliyet gösteren Arnavut Tamim-i Maarif Kulübü de Arnavut gençlerin eğitimiyle yakından ilgilenmeye devam etmiştir. Nitekim bir yandan kendilerine üye olan yüksekokul öğrencileriyle kulüpte zaman zaman toplantılar gerçekleştirilirken, [568] diğer yandan kulüpte konferanslar düzenlemekte ve bunu basın yoluyla takipçilerine duyurmaktaydı. Nitekim kulübün Divanyolu'ndaki merkezinde gerçekleştirilen böyle bir konferansa konuşmacı olarak

---

[566] "Mazhar Beyin Beyânâtı", **Tanin**, 4 Kanun-i evvel 1326 [17 Aralık 1910], 4.
[567] "Osmanlı Arnavud İttihâd Kulübünden", **Sabah**, 25 Şubat 1325 [10 Mart 1910], 4. Ayrıca bkz. "Konferans", **Yeni Gazete**, 25 Şubat 1325 [10 Mart 1910], 3.
[568] "Arnavud Maârif Kulübünden", **Tanin**, 4 Şubat 1325 [17 Şubat 1910], 4. Ayrıca bkz. "Arnavud Maârif Kulübünden", **Yeni Gazete**, 2 Şubat 1325 [15 Şubat 1910], 4.

katılan isim Derviş Hima Bey olmuştur. Kendisi, Türkçe olarak yaptığı konuşmasında ilk olarak Osmanlı Heyeti'nin Avusturya-Macaristan tarafından iyi bir şekilde karşılanmasından ve adı geçen hükümetin ilmi, medeni ve iktisadi gelişmelerinden bahsetmiştir. Daha sonrasında ise eğitim ve ticaretin yaygınlaşmasının nelere bağlı olduğuna değinerek birlik ve beraberliğin faydalarına dikkat çekmiştir.[569] Derviş Hima Bey gibi bir Arnavut aydının konuşmalarında birlik ve beraberlik mesajı vermesi çok anlamlıdır. Çünkü kendisi ilerleyen süreçte ayrılıkçı söylemleriyle dikkat çekecektir.

Kuruluşunu İstanbul Valiliği'ne de tasdik ettirerek statüsünü resmileştiren Arnavut Tamim-i Maarif Kulübü,[570] bir sonraki konferansın tarihini ise 29 Nisan (1910) Cuma günü saat üç buçuk olarak belirlemişti. Konferansa konuşmacı olarak davet edilen konuk ise Rıza Tevfik Bey'den başkası değildi. Bununla ilgili olarak basın aracılığıyla verilen ilanda feyz ve irfan hasretli vatandaşların belirtilen tarih ve saatte kulübe gelmeleri istenmekteydi.[571] İlan metninde ayrıca konferans sonunda Doktor İshak Sükûti Bey'in Yıldız'dan çıkarılan mirasları arasında bulunan fotoğraflarının müzayede ile satılarak elde edilen paranın Sükûti Bey'in kabrinin inşaatında kullanılacağı duyurulmaktaydı.[572] 1910 yılı ortalarıydı ki Arnavut Tamim-i Maarif Kulüpleri Genel Merkezi'nden yazılı bir açıklama yapıldı. Yapılan yazılı açıklamada payitahtta yayınlanmakta olan "Arnavut" gazetesinin on dokuz numaralı sayısında yayımlanan ve Arnavutluk'un bir vilayet haline dönüştürüleceği düşüncesine yer verilen makaleye tepki gösterilmekteydi. Bu makalenin sadece yazarının düşünce ürünü olduğu ifade edilerek, makalenin ne "Arnavut" gazetesiyle ne de özellikle tamim-i maarif kulüpleriyle hiçbir ilgisinin olmadığı duyuruldu.[573] Arnavut Tamim-i Maarif Kulübü yayınladığı bir başka bildiride ise kulüp iç tüzüğü gereği hesapları

---

[569] "Konferans", **Yeni Gazete**, 19 Kanun-i evvel 1325 [1 Ocak 1910], 4.
[570] "Arnavud Tamîm-i Maârif Kulübü", **Yeni Gazete**, 28 Kanun-i sânî 1325 [10 Şubat 1910], 3.
[571] "Arnavud Tamîm-i Maârif Kulübünden", **Tanin**, 14 Nisan 1326 [27 Nisan 1910], 4. Ayrıca bkz. "Arnavud Tamîm-i Maârif Kulübünden", **Sabah**, 15 Nisan 1326 [28 Nisan 1910], 4. Sabah ve Yeni Gazete konferans konularını fenni ve felsefi olarak verirken, konferans saatini yedi olarak duyurmuştur. Bilgi için bkz. "İstanbul Arnavud Tamîm-i Maârif Kulübünden", **Sabah**, 20 Mayıs 1326 [2 Haziran 1910], 4. "İstanbul Arnavud Tamîm-i Maârif Kulübünden", **Yeni Gazete**, 20 Mayıs 1326 [2 Haziran 1910], 4.
[572] "Arnavud Tamîm-i Maârif Kulübünden", **Sabah**, 15 Nisan 1326 [28 Nisan 1910], 4.
[573] "Varaka", **Tanin**, 25 Mayıs 1326 [7 Haziran 1910], 3. Ayrıca bkz. "Arnavud Tamîm-i Maârif Kulüpleri Merci-i Umûmîsinden", **Sabah**, 25 Mayıs 1326 [7 Haziran 1910], 4. "Arnavud Tamim-i Maârif Cemiyeti", **Yeni Gazete**, 25 Mayıs 1326 [7 Haziran 1910], 4.

gösterir harcama bilançosunun belirlenebilmesi ve bu konudaki raporun okunabilmesi için kulübe mensup bütün üyelerin 8 Temmuz (1910) Cuma günü saat sekizde kulüpte olmalarını istedi.[574]

3.1.3. Arnavutluk'ta Eğitimin Yaygınlaştırılması Konusundaki Çalışmalar

Bu dönemde Arnavut okullarının kapatıldığına dair zaman zaman basında haberler yer alsa da Arnavutluk'ta eğitimin yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmaların 1910 yılı ortalarına gelindiğinde hız kazandığı görülmektedir. Nitekim bu dönemde Üsküp'te bir Kız Öğretmen Okulu ile hastanenin yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Prizren, Priştine ve İpek'te açılacak olan liselerle, Kosova'nın değişik yerlerinde tesis edilecek olan çeşitli okulların inşaatlarının durumları da tartışmaya açılan diğer konular olmuştur.[575]

Arnavutluk'ta eğitimin yaygınlaştırılmasına katkı sağlamak üzere bu dönemde ayrıca Kosova Maarif Müdürü Müştak Bey'in Maarif Nezareti nezdindeki girişimleriyle Taşlıca'da bir idadinin açılmasına karar verilmiş ve bunun için gerekli olan ödeneğin ayrılması da sağlamıştır. Fakat bir gerçek vardır ki okulun yapımı zaman alacaktır. Bunu dikkate alan Taşlıca mebusu Vasfi Bey, mahallin ileri gelenleri ile bir araya gelerek bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Bu esnada Bayrovik Mehmet İzzet Paşa imzasıyla Vasfi Bey'e gönderilen bir telgrafta, Taşlıca'da tesis edilecek idadinin inşası tamamlanıncaya kadar evlerinden okula uygun olan bir tanesinin ücretsiz olarak tahsis edilebileceği bildirilmiştir.

Maarif Nezareti, Mehmet İzzet Paşa'nın bu tutumunu memnuniyetle karşılamış ve kendisine Maarif Nazırı Emrullah Bey'in imzasıyla bir teşekkür telgrafı gönderilmiştir. Maarif Nezareti'nin telgrafında ilk olarak, İzzet Paşa'nın teklifinden duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. Nezaretin yazısında ayrıca vatanın çok önemli ihtiyaçlarından olan maarifin yayılmasını ve genelleşmesini kolaylaştırmanın vatan sevgisini gösterdiği vurgulanarak, gayretli çalışmalarının takdire değer bulunduğu ve bundan dolayı da kendisine teşekkür edildiği bildirilmiştir. Diğer yandan tüm bu gelişmelere vesile olan Taşlıca mebusu Vasfi Bey'in, Taşlıca Sancağı'ndaki

---

574 "Da'vet", **Tanin**, 22 Haziran 1326 [5 Temmuz 1910], 4. Ayrıca bkz. "Arnavud Tamîm-i Maârif Kulübünden", **Sabah**, 22 Haziran 1326 [5 Temmuz 1910], 4.

575 "Arnavudluk Ahvâli Tafsîlâtı", **Yeni Gazete**, 21 Mayıs 1910, 4.

camilerle merkeze bağlı kasaba ve köy okullarına hediye olarak dağıtılmak üzere birçok Kur'an-ı Kerim ve Kur'an-ı Kerim cüzleri satın aldığı bildirilmiştir. Osmanlı matbaası sahibi Osman Beyzade tarafından 30 nüsha daha Kur'an-ı Kerim'in vakfedilmek üzere Vasfi Bey'e verildiği bildirilerek, Maarif Nazırı Emrullah Bey'in de mevcut Kur'an-ı Kerim ve cüzlerden birçoğunu Taşlıca'ya göndermek için talimat verdiği haber verilmiştir. Vasfi Bey'in bu çalışmalarına yönelik olarak *Doğrusöz* gazetesinin bir teşekkür mesajı yayımladığı görülmektedir. Gazete mesajında, Taşlıca gibi büyük siyasi önemi ortada olan vatanın bu önemli ve kıymetli parçasında maarif-i İslâmiye'nin yayılması ve genelleşmesine büyük çaba sarf eden Vasfi Bey'e, en samimi minnet ve şükranlarını açıkça sunduğunu beyan etmiştir.[576]

Bu dönemdeki eğitim faaliyetleri yalnızca Arnavutlarla sınırlı tutulmamıştı. İmparatorluğu meydana getiren diğer unsurlar da bu yatırımlardan faydalanmaktaydılar. Nitekim Üsküp'te Kâtip Şahin Mahallesi'nde bulunan ve Bulgar cemaati çocuklarına ait olan harap bir okulun yıkılması üzerine, arsasına yeniden bir okulun yapılması konusunda mahalline bir talimat gönderilmiştir.[577] Bu dönemde Maarif Nezareti'nin Erzurum'dan Halep'e, Bağdat'tan Trabzon'a kadar birçok vilayete tebligat gönderdiği anlaşılmaktadır. Balkanlarda ise Kosova, Manastır ve Yanya tebligat alan ve Arnavutların da yoğun olarak yaşadıkları vilayetler arasında yer almaktadır. Maarif Nezareti'nin tebliğinde Anadolu'dan Suriye'ye, Balkanlardan Bağdat'a kadar adı geçen vilayetlerde idadi mezunlarından ikişer olmak üzere değişik okullardan değişik sayıda öğrencinin seçimiyle toplam kırk beş öğrencinin Maarif Nezareti'nce Avrupa'ya gönderileceği bildirilmekteydi. Bildiride ayrıca vilâyet idadi mezunlarından ikişer öğrencinin daha sonra beş yıl süreyle nezaretin uygun göreceği öğretim kadrolarında istihdam edilmek üzere öğrenimlerini tamamlamaları için Avrupa'ya gönderileceği ifade edilmekteydi. Yaşları on sekiz ila yirmi arasında olması gereken taliplilerin ilk olarak Türkçe ve Fransızcadan sınava tabi tutulacakları, bunda başarılı olanların ise matematik ve tabiat bilgilerinden sınav yapılacakları belirtilmekteydi. Bu iki sınavda en yüksek puanı alan iki öğrencinin isimlerinin yazıyla kendilerine gönderilmesi istenilen

---

[576] "Taşlıcada İdâdî Mektebi ve Bayrovik Mehmed İzzet Paşanın Hamiyyeti", **Tanin**, 2 Ağustos 1326 [15 Ağustos 1910], 4.
[577] "Mekâtib İnşâsı", **Tanin**, 5 Ağustos 1326 [18 Ağustos 1910], 3.

tebligatta ayrıca yüksekokul mezunlarından gönderilecek öğrenci kontenjanlarıyla seçim şartlarının yakında ilan edileceği bildirilmekteydi.[578]

Bu dönemde Maarif Nezareti'nin bir girişimi de fakir çocuklara yönelik olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak Nazırlık yayınladığı duyuruda Kosova, Manastır, Yanya ve İşkodra vilayetlerindeki ilkokullara devam etmekte olan fakir çocuklarına dağıtılmak üzere ilkokullarda ve rüştiyelerde okutulması kabul edilmiş olan kitap, dergi ve Kur'an-ı Kerim cüzlerinin ihale yoluyla satın alınmasına karar verildiğini bildirildi. İlk ihalenin 22 Eylül (1910) Perşembe günü yapılacağı hatırlatılan duyuruda, isteklilerin yüzde onluk pay akçelerini [ihale katılım ücretlilerini] yanlarına alarak Maarif Nezareti Hesap Dairesi'ne başvurmaları istenmişti.[579] 1910 yılı içerisinde yaşanan bir diğer gelişme de İşkodra İdadisi'nin beş senelik yatılı idadiye dönüştürülmesi kararının alınması[580] ve bu kararla ilgili olarak hazırlanan teşkilat kadrosunun mahalline gönderilmesi olmuştur.[581] Bu dönemde basında yer alan haberler aslında toplumsal dayanışmayı göstermesi açısından önem arz etmektedirler. Örneğin *Tanin*, Kosova'dan iki fakir çocuğu İstanbul'da okutmayı taahhüt eden okuyucusunu haber yaparak bu kişinin gazetenin matbaasına müracaat etmesini istemiştir.[582]

Bu dönemde Arnavutluk'ta eğitimin yaygınlaşması konusunda hükümetin yanı sıra halkın da girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Konuyla ilgili olarak basında yer alan bir haberde o döneme kadar eğitim payından yeterince faydalanamadığı aktarılan Prizren Sancağı'na bağlı Luma Kazası'nın Eştekin Köyü'nde halkın bu yöndeki girişimlerine yer verilmiştir. Habere göre burada çocuklarla gençlerin eğitim ve öğretimleri için halkın gayretleri sonucunda Meşrutiyet adı altında yeniden bir bâb mekteb-i ibtidai ile bir İttihat ve Terakki Kulübü inşa edilmiştir. Gazete, Kaza Kaymakamı Faik Bey'in bu konudaki çalışmalarını ise takdire değer olarak nitelendirmiştir.[583] Arnavutluk'ta halk tarafından eğitim alanında gerçekleştirilen faaliyetlere bir örnek de Elbasan'da yaşanmıştır. Priştine mebusu Vulçıtrinli Hasan

---

578 "Maârif Nezâretinden", **Tanin**, 6 Ağustos 1326 [19 Ağustos 1910], 4.
579 "Maârif Nezâretinden", **Tanin**, 8 Eylül 1326 [21 Eylül 1910], 4. Ayrıca bkz. "Maârif Nezâretinden", **Sabah**, 9 Eylül 1326 [22 Eylül 1910], 4.
580 "İşkodra İdâdîsi", **Tanin**, 11 Eylül 1326 [24 Eylül 1910], 3.
581 "İşkodra Mekteb-i İdâdîsi", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 11 Eylül 1326 [24 Eylül 1910], 3.
582 "Muhâberât-ı Aleniyye", **Tanin**, 15 Eylül 1326 [28 Eylül 1910], 4.
583 "Mekteb İnşâsı", **Tanin**, 3 Kanun-i evvel 1326 [16 Aralık 1910], 3-4.

Bey kaleme aldığı mektubunda, Osmanlı Arnavutlarının şahsi girişimleriyle bütün Osmanlı milletlerine örnek olabilecek derecede ileri gitmiş olduklarını dile getirerek onların kendi yardımlarıyla Elbasan'da yedi sınıflı bir Arnavut öğretmen okulu açtıklarını belirtmiştir.[584] Yıllık öğrenim ücreti öğrenci başına on lira olan okula önce iki parti halinde on iki, sonrasındaki üçüncü partide ise on altı öğrenci alınmıştır.[585] Üsküp Arnavut Maarif Kulübü'nce öğrencilerin fotoğrafları kendisine gönderilen Priştine mebusu Hasan Bey mektubunda, Rumeli'de Osmanlı adına damga vurmanın ve sağlam bir bağ kurabilmenin ancak eğitime önem vermekle mümkün olabileceğini savunmuştur. Ona göre bu gerçeği takdir eden ve her türlü fedakârlığı göze alan Osmanlı Arnavut aydınlarının eğitimin ilerlemesi konusundaki gayretleri dünyaca da takdir edilmektedir. Priştine mebusu Hasan Bey, dördüncü parti olarak okula on öğrenci daha gönderebilmek amacıyla elindeki mevcut öğrenci resimlerini para karşılığında çevresindekilere satarak yüz elli lira gibi bir meblağ daha elde etmiştir. Yardım kampanyasına katılan eski sadrazamlardan Ferit Paşa ile Draç mebusu Esat Paşa ve Avlonyalı Süreyya Bey on'ar lira verirlerken Berat mebusu İsmail Kemal Bey ise beş lira katkıda bulunmuştur.

Priştine mebusu Hasan Bey yazısının devamında mahalli eğitimin gelişimine katkı sağlamak üzere dört ay öncesinde de eski sadrazamlardan Ferit Paşa'nın yüz elli, Berat ve Draç mebusları Aziz ve Esat Paşaların ise ellişer lira yardımda bulunduklarını aktarmıştır. Hasan Bey'e göre 1911 yılı içerisinde Kosova'dan Elbasan'a gönderilmesi planlanan yüz öğrenci ile Avrupa'ya gönderilmesi düşünülen iki öğrencinin öğrenim giderleri böylelikle teminat altına alınmıştır. Hasan Bey mektubunun devamında bu metni niçin yazmaya gerek duyduğunu da açıklamıştır. Bu gerçeği kendisinin kaleme alması halinde Arnavut harfleri aleyhinde bulunanların ve özellikle de Latin harfleriyle yazılmış kitapların olmadığını gazete muhabirlerine söyleyenlerin ne kadar yanıldıklarını göstermiş olacağını düşündüğünü dile getirmiştir. Hatta metnin devamında bunlara ek olarak beş gazetenin Arnavut

---

[584] İkdam'ın haberine göre Arnavut mebuslar ve ileri gelenleri 1910 yılının ilk aylarında İstanbul'da Reşit Paşa Konağı'nda bir toplantı gerçekleştirmişler ve bu toplantıda Arnavutluk'ta okullar açılması konusunu masaya yatırmışlardır. Ayrıca Arnavutlar tarafından toplanan üç bin lira İlbasan'daki öğretmen okulunun açılması için kullanmıştır. Habere göre Avrupa'da bulunan Arnavutlar da Arnavutluk'taki okullar için bir yardım sandığı kurmuşlardır. Bu konuyla ilgili olarak bkz. "Arnavud Mekâtibi", **İkdam**, 24 Kanun-i sânî 1325 [6 Şubat 1910], 4.

[585] Ayrıca Üsküp'ten on dört öğrenci İlbasan'daki bu okulda eğitim görmek üzere gönderilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Manastır Kongresi", **Yeni İkdam**, 20 Mart 1326 [2 Nisan 1910], 2.

harfleriyle basılarak dağıtıldığını söylemesi halinde ise Arnavut harfleri taraftarlarının sarsılmaz bir seviyeye geleceklerini ümit ettiğini ifade etmiştir.[586]

1910 yılı içerisinde Arnavutluk'taki okullaşma çabalarının devlet eliyle devam ettirildiği görülmektedir. Nitekim bu konuyla ilgili olarak Maarif-i Umumiye Nezareti Arnavutluk'ta dört yatılı idadinin açılmasına ve bunun için gerekli olan ödeneğin bütçeye dâhil edilesine kara vermiştir. Maarif Nezareti ayrıca Debre'de açılması kararlaştırılan yatılı idadi için de beş yüz lira yardımda bulunmuştur. Diğer yandan Debre ahalisi kasabalarında bir ilkokul açılması için aralarında yardım parası toplamaya başlamışlardı ki Maarif Nezareti yardımlarına koştu.[587] Bakanlık, Debre'de yeniden inşasına başlanılan idadi için ikinci defa yardım elini uzattı ve Debrelilere elli bin kuruşluk bir yardımda bulundu. Nezaretin yardımı bununla da sınırlı kalmamıştı. Ayrıca Debre'de yapılmakta olan ilkokullar için de elli bin kuruşluk havalenameler mahallerine gönderildi.[588]

Sabah'ın ifadesiyle Debreliler, memleketlerinde maarif nurunun süratle doğması konusunda can atmaktaydılar. Kasabalarında kızlar için bir rüştiyenin süratle inşasına başlamış olan Debreliler, okul binası için münasip gördükleri mahalde uygun fiyat ve yardım parası konularında ahali ile birlikte ortak hareket etmekteydiler ve durum bir yazıyla da Maarif Nezareti'ne bildirilmişti. Bunun üzerine ise Bakanlık, bu konuda gereken yardım ve kolaylığın sağlanabilmesi için memurlara gerekli emirlerin verildiğini bildirdi.[589] Arnavutluk'ta bunlar yaşanırken Taşlıca Sancağı'na bağlı Plave'de bulunan Sırp okulları ise öğretmenlerinin diplomalarını tasdik ettirmedikleri gerekçe gösterilerek kapatıldı.[590] Yenipazar Sancağı'ndaki Sırp okulları ise okul müdürlerinin Osmanlı maarif memurları ile doğrudan temas kurmaktan çekinmeleri gerekçesiyle yeniden kapatıldı.[591] *Yeni Gazete*, bu konuyla ilgili olarak *Osmanischer Lloy*d'a dayandırdığı haberinde Taşlıca ve Yenipazar Sancaklarının yanı sıra Seniçe, Priştine, İpek ve Prizren Sancaklarındaki Sırp okullarının da kapatıldıklarını ve bu durumun halk arasında heyecana ve infiale sebep olduğunu duyurmuştur. Fakat bu

---

[586] Priştine Mebusu Vulçıtrinli Hasan, "Aynen", **Sabah**, 18 Mart 1326 [31 Mart 1910], 3.
[587] "Şimâli Arnavudlukda İdâre-i Örfiyye İlânı–Arnavudlukda Mekâtib", **Sabah**, 23 Nisan 1326 [6 Mayıs 1910], 1.
[588] "Maârif Havâdisi", **Yeni Gazete**, 30 Haziran 1326 [13 Temmuz 1910], 2.
[589] "Debrede Tamîm-i Maârif Hevesi", **Sabah**, 26 Nisan 1326 [9 Mayıs 1910], 3.
[590] "Rumelide Sırb Mektebleri", **Sabah**, 15 Mayıs 1326 [28 Mayıs 1910], 3.
[591] "Sırb Mektebleri", **Sabah**, 21 Haziran 1326 [4 Temmuz 1910], 3.

yaşananların Sırp öğretmenlerin diplomalarını hükümete tasdik ettirmemelerinden kaynaklandığının halk tarafından anlaşılması üzerine ise bazı Sırp ahali dahi Sırp rahiplerinin kışkırtmalarından şikâyetçi olmuşlardır.[592] Diğer yandan tüm bu yaşananlara rağmen Perlipe'deki Sırp cemaatine mahsus bir okulun tesis edilmesinin hükümet tarafından kabul edildiği görülmektedir.[593] Kabul edilen bir diğer talep ise Ergiri Sancağı'na bağlı Delvina Kasabası'nda yeniden bir Rum okulunun tesisi konusunda olmuştur.[594] Bu dönemde basında yer alan haberlerde Arnavutluk'ta iki yüz okulun, Üsküp'te ise bir lisenin tesis edileceği duyurulmuştu. Habere göre Üsküp'te kurulacak lisenin müdürü Fransa'dan getirilecekti ve imparatorluğun değişik bölgelerinde ayrıca sekiz lise daha kurulacaktı.[595]

İkdam, 1910 yılının üçüncü çeyreğinde *Kosova* gazetesinden alınan ve Kosova'da özellikle de Üsküp'te eğitim alanında yaşanan gelişmeleri konu alan bir makale yayımladı. Makalede ilk olarak Maarif Nezareti'nin Kosova Vilayeti maarifine son derece önem vermekte olduğuna dikkat çekilerek bunun için Bakanlık tarafından vilayete büyük ödenek gönderildiği bildirilmiştir. Daha sonrasında ise son zamanlarda Arnavutluk'ta yaşanan isyanların altında yatan nedenler masaya yatırılmıştır. Makalede, geçmiş hükümdar döneminde diğer unsurlara oranla en çok İslâm ahalisinin kasten kuru câhil bırakıldıklarına dikkat çekilerek isyanların bu gerekçeyle yaşandığı ileri sürülmüştür. Eğitim ve öğretimle fikirlerinin açılması halinde Arnavutların cihanın en zeki halkını meydana getirecekleri iddia edilen yazıda, ayrıca Üsküp'teki eğitim faaliyetlerine de değinilmiştir.

Buna göre Üsküp'te lise haline dönüştürülecek büyük bir idadi okulundan başka yedişer sınıflı olarak yatılı okula dönüştürülecek olan Priştine, İpek ve Prizren idadileri de bulunmaktadır.[596] Seniçe gündüzlü idadisi ile Taşlıca'da açılışı yapılmakta olan gündüzlü idadinin açılmasıyla birlikte Kosova'daki idadi sayısı altıya ulaşacaktır. Kısa bir süre sonra sancak haline dönüştürülecek olan İştip'te de bir idadinin açılmasıyla bu sayı toplamda yediye ulaşacaktır. Makalede ayrıca

---

592 "Rumelide Sırb ve Bulgar Mektebleri", **Yeni Gazete**, 1 Teşrin-i sânî 1326 [14 Kasım 1910], 3.
593 "Sırb Mektebi", **Sabah**, 15 Haziran 1326 [28 Haziran 1910], 3.
594 "Şuûn-ı Muhtelife", **Sabah**, 2 Haziran 1326 [15 Haziran 1910], 4.
595 "Mekteb Tesîsi", **Sabah**, 10 Ağustos 1326 [23 Ağustos 1910], 3.
596 Bu arada İpek, Priştine ve Prizren'de açılacak yatılı idadiler için gerekli hazırlıklar da başlatılmıştı. Bu konuyla ilgili olarak bkz. "Maârif Havâdisi", **Yeni Gazete**, 30 Haziran 1326 [13 Temmuz 1910], 2.

bunların dışında köylerde yeterli öğretmenin yetiştirilmesi amacıyla Üsküp'teki öğretmen okulunun yatılıya, kız öğretmenler yetiştirmek üzere Üsküp Kız Rüştiyesi'nin bir müdire ile dirayetli bir öğretim kurulu denetiminde kız öğretmen okuluna dönüştürüleceği bildirilmiştir. Makalede bir tespite de yer verilmiştir. Buna göre medreselerde okutulan ve öğretilen ilimler yalnızca Arapça derslerinden ibarettir. Bundan dolayı da son beş on sene içerisinde buralardan mezun olan bir öğrencinin doğru dürüst bir satır yazı dahi yazamadığı ve küçük bir sayısal problemi çözemediği görülmüştür. Bu durum dikkate alınarak İstanbul'da hazırlanan ve yayınlanan yeni program dâhilindeki ilimleri okutmak ve öğretmek üzere Üsküp'te genel bir eğitim biriminin kurulması kararlaştırılmıştır. Böylece bundan sonra buradan mezun olacak öğrencilerin Arapça ve fen ilimlerinin birçoğunu öğrenmeleri sağlanacaktır. Tüm bu gelişmelere rağmen ilkokullara yönelik henüz bir iyileştirilmenin yapılamamış olması makalede esefle karşılanmıştır. Gayet yüksek ve süslü bir binanın temeli çürükse bina nasıl olur sorusuyla devam eden makalede, gelirleri yok olmuş vakıflardan verilecek yüz elli kuruş maaşla görev yapacak ilkokul öğretmenlerinden fayda beklenilmemesi gerektiği dile getirilmiştir. Ayrıca maarif işine ziyadesiyle önem atfeden iş başındaki yetkililerin bu durumu yakında iyileştireceklerine yönelik beklenti de dile getirilmiştir.[597]

Debre-i Bâla'dan (Yukarı Debre) 15 Aralık (1910) tarihinde *Tanin*'e gönderilen bir mektup, 1910 yılı sonlarına gelindiğinde Arnavutluk'ta eğitim alanında yapılan çalışmaları gözler önüne sermiştir. Maarif Komisyonu Başkanı Vehbi, Belediye Başkanı Behcet, İdadi Müdürü Nuri, Erkek Öğretmen Okulu Müdürü Salih ile Medeni Bilgiler ve Arapça dersi öğretmeni İsmet Beylerin imzalarını taşıyan mektupta ilk olarak itibar sahibi bazı kişilerin hükümetin uygulamalarına yönelik maliye nazırına eleştirilerde bulunduklarına değinilmiştir. Hatta bu kişilerin Arnavutluk'taki elli okul için dahi öğretmen bulunamayacağı iddiasında bulundukları belirtilmiştir.

Debre Sancağı'nda gerek okullar gerekse diğer bayındırlık işleri konusundaki çalışmaların olağanüstü olduğu dile getirilen mektupta, bunların sonuçlarının eski tecrübelere dayanılarak dile getirilen tahminlerin de çok üzerinde olduğu ifade edilmiştir. Amaçlarının reklam değil yalnızca olanı bildirmek olduğu bildirilen mektupta, geçmiş senelerde resmi ödeneklerle köylerde açılmış 29 okulun olduğu

[597] "Üsküp Maârifi", **Yeni İkdam**, 8 Ağustos 1326 [21 Ağustos 1910], 5.

belirtilmiştir. Ayrıca içinde bulundukları zaman diliminde gerek bu okullara gerekse yeniden açılan okullara atanan belge sahibi öğretmenlerin sayısının ise doksanı geçtiği ve bir o kadar da okul yapımına başlanıldığı ifade edilmiştir. Mektubun devamında kış beklenilenin aksine erken başlamasaydı ikişer dersliği ve birer öğretmen odası olan iki katlı bir okulun da inşaatının tamamlanmış olacağı, fakat bastıran kış sebebiyle bunun yarım kaldığı bildirilmiştir. Diğer yandan eğitimin yaygınlaştırılması konusunda yapılan girişimlerin ve elde edilen başarıların bereketi olarak Debre'de bir ay önce açılan iki sınıflı erkek öğretmen okulunun öğrenci mevcudunun seksene yaklaştığı bunun yanında halen öğretime devam etmekte olan ortaokulun ise beş yüz öğrenciyi barındıracak şekilde inşa edildiği bildirilmiştir. Ayrıca kısmen halkın yardımlarıyla satın alınmış olan altmış dönümlük kıymetli bir arazinin ortasına inşa edilen ve birinci katı tamamlanan lise binasının yatılı ilkokul kısmının köylerinde okul açılması imkânı bulunmayan fakir çocuklara tahsis edileceği bildirilmiştir.Mektubun son kısmında ise Rakkalar merkezde yine halkın yardımlarıyla yapımı bir ay önce tamamlanan ortaokul ile Debre-i Zir (Aşağı Debre) merkezinde yapımı tamamlanmak üzere olan bir ortaokulun yukarıda verilen sayıya dâhil edilmediği hatırlatılmıştır.[598]

Arnavutluk'ta eğitim alanında yapılan çalışmalarla ilgili olarak 1910 yılı sonunda, Meclis-i Mebusan'da, değerlendirmelerde bulunan Sadrazam Hakkı Paşa, Arnavutluk'ta maarifin yaygınlaşması için sultani, idadi, rüştiye ve iptidaiye okullarının kurulmasına çalışıldığını dile getirerek bu okullar için harcanan parayı gösterir bir çizelgeyi de Meclis'e sunmuştur.[599]

3.1.4. Arnavutluk'taki Okulların Öğretmen İhtiyacının Karşılaması

Bu dönemde Arnavutluk'ta yaşanan okullaşma çabalarına paralel olarak öğretmen ihtiyacının da arttığı görülmektedir. Zaten var olan ihtiyaç bölgede açılan okulların sayısının artmasıyla birlikte kendisini iyice hissettirmiştir. Bunun karşılanabilmesi için ise basın aracılığıyla zaman zaman ilana çıkıldığı görülmektedir. Nitekim bu konuyla ilgili olarak basında yer alan bir ilanda Draç İdadisi'nde açılan Aritmetik ve Geometri derslerini vermek üzere 16 saat karşılığı 500 kuruş maaşla öğretmen

---

598 "Vilâyât–Arnavudlukda Mektebler", **Tanin**, 4 Kanun-i evvel 1326 [17 Aralık 1910], 4.
599 "Hakkı Paşanın Beyânâtından", **Tanin**, 27 Teşrin-i sânî 1326 [10 Aralık 1910], 2-3.

arandığı ve bu konularda ihtisas sahibi kişilerin 12 Ocak (1910) Çarşamba günü saat dokuza kadar Maarif Nezareti'ne başvurmaları istenmiştir.[600]

Maarif Nezareti bu konuda yayımladığı bir başka ilanda ise Amasya, Manisa, Bursa, İzmit ve Mardin'in yanı sıra İpek İdadisi için de farklı branşlarda öğretmene ihtiyaç duyulduğunu duyurmuştur. Bakanlığın ilan metninde İpek İdadisi için 6 saatlik Kur'an-ı Kerim ve 8 saatlik Arapça ile Dini İlimler dersleri için 600 kuruş maaşla çalışacak öğretmenler talep edilmiştir. Bu dersler konusunda ihtisas sahibi olan kişilerin 5 Şubat (1910) Cuma gününe kadar Maarif Nezareti Ortaöğretim İdaresi'ne başvurmaları istenmiştir.[601] Bakanlığın bu konudaki bir diğer ilanı ise Kırşehir ve Görice İdadileri için ihtiyaç duyulan öğretmenlere yönelik olmuştur. Maarif Nezareti'nin duyurusunda Görice İdadisi Fen Bilimleri Dersi için 11 saat karşılığı 500 kuruş maaşla öğretmene ihtiyaç duyulduğu belirtilerek, bu konuda ihtisas sahibi olan kişilerin 8 Şubat (1910) Salı gününe kadar Maarif Nezareti Ortaöğretim İdaresi'ne başvurmaları istenmiştir.[602] Maarif Nezareti'nce yapılan duyurularda konularında ihtisas sahibi olan kişilerin öğretmen kadrolarına başvurmalarının istendiği görülmektedir. Bu durum henüz öğretmen okulları yetersiz olduğu için öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere dönemin şartları gereği başvurulan bir çare olarak değerlendirilebilir. 1910 yılı içerisinde bu konuyla ilgili olarak basında yer alan ilanların sadece Maarif Nezareti ile sınırlı olmadığı, zaman zaman bu taleplerin bizzat Arnavut mebuslarca da dile getirildiği görülmektedir. Nitekim Priştine mebusu Hasan Bey tarafından gazetelere verilen ilan, bu konudaki en güzel örneklerden bir tanesidir. Üsküp'ten gönderilen ilan metninde Kosova için on tane Arnavut öğretmenine ihtiyaç duyulduğu bildirilmektedir. Ön şart olarak herhangi bir kıstasın belirtilmediği duyuruda, isteklilerin Dersaadet Başkim Kulübü'ne başvurmaları istenmiştir.[603] Maarif Nezareti'nin Arnavutluk'taki okullar için talep ettiği öğretmenlerde Türk ya da Arnavut olma şartı aranmazken, Priştine mebusu Hasan Bey'in Arnavut kökenli öğretmen talebinde bulunması dikkat çekicidir. Ayrıca

---

[600] "Draç İdâdisi", **Sabah**, 28 Kanun-i evvel 1325 [10 Ocak 1910], 4.
[601] "Maârif Nezâretinden", **Sabah**, 21 Kanun-i sânî 1325 [3 Şubat 1910], 4.
[602] "Görice İdâdîsi", **Sabah**, 23 Kanun-i sânî 1325 [5 Şubat 1910], 4.
[603] Priştine Mebusu Hasan, "Arnavud Muallimler", **Sabah**, 24 Kanun-i sânî 1325 [6 Şubat 1910], 3. Ayrıca bkz. Priştine Mebusu Hasan, "Arnavud Muallimi Aranıyor", **Yeni Gazete**, 24 Kanun-i sânî 1325 [6 Şubat 1910], 3.

isteklilerin başvuracağı adres olarak Arnavut Başkim Kulübü'nün gösterilmesi ise anlamlıdır.

Hasan Bey'in ilan metninde muğlak ifadeler yer almaktaydı ki bu durum tepkiyle karşılanmıştır. *Yeni Tasvir-i Efkâr*'ın haberine göre *Balkan* gazetesi aracılığıyla Arnavutluk'tan Hasan Bey'e gönderilen mektupta Kosova vilayeti için talep ettiği on Arnavut öğretmeni meselesine değinilmiştir. Bu öğretmenlerin eğitim ve öğretimlerini Latin harfleriyle mi yoksa Osmanlı harfleriyle mi yapacakları sorusuna yer verilen mektupta, öğretmenlerin eğitim ve öğretimlerini Osmanlı harfleriyle yapmaları halinde bunun talep edilen şey olduğu ifade edilmiştir. Mektupta, Latin harfleriyle yapılacak eğitimin çok garip olduğu dile getirilerek, bu alfabe ile eğitim ve öğretim yapmak için bölgeye gelecek öğretmenlerin kanlarına susamış oldukları ileri sürülmüştür.[604]

3.1.5. Ohri Mektebi İnşası

Bir önceki bölümde değinildiği üzere 1909 yılı içerisinde Eyüp Sabri Bey tarafından Ohri'de bir okul inşaatına başlanmıştı. Oysa 1910 yılına gelindiğinde inşaatın henüz bitirilemediği görülmektedir. Bunun üzerine harekete geçilerek okul masraflarının karşılanabilmesi için İstanbul'da tiyatro gösterileri düzenlenmeye başlanır. Fakat bir süre sonra gösteriler için tahsis edilen Taksim'deki Tepebaşı Kışlık Tiyatrosunun yangın söndürme vasıtalarının istenilen biçimde olmamasından dolayı gösteriler ileri bir tarihe ertelenir. Geçen süreçte gerek yangın söndürme vasıtalarındaki gerekse mevcut diğer alanlardaki eksikleri giderilen tiyatro, geliri okul inşaatında kullanılmak üzere düzenlenen konser ve tiyatro gösterisiyle 7 Şubat (1910) Pazartesi akşamı perdelerini izleyiciye açar.[605]

Ohri'de inşa edilmekte olan bu okul, aynı zamanda Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin de himayesi altındaydı. Bundan dolayı da düzenlenen konser ve tiyatro gösterileri

---

[604] "Arnavudlukdan Mektub", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 12 Şubat 1910, 7-8.

[605] "Ohrideki Mekteb İçin", **Yeni Tanin**, 21 Kanun-i sânî 1325 [3 Şubat 1910], 4. Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. "Ohrideki Mekteb İçin", **Yeni Tanin**, 25 Kanun-i sânî 1325 [7 Şubat 1910], 4. "Ohrideki Mekteb İçin", **Sabah**, 21 Kanun-i sânî 1325 [3 Şubat 1910], 3. "Ohrideki Mekteb İçin Konser ve Tiyatro", **Sabah**, 25 Kanun-i sânî 1325 [7 Şubat 1910], 4. "Ohri Mektebi İçin", **Yeni Gazete**, 14 Kanun-i sânî 1325 [27 Ocak 1910], 4. "Ohrideki Mekteb İçin", **Yeni Gazete**, 21 Kanun-i sânî 1325 [3 Şubat 1910], 4. "Ohrideki Mekteb İçin Konser, Tiyatro", **Yeni Gazete**, 25 Kanun-i sânî 1325 [7 Şubat 1910], 4.

devletin bilgisi ve kontrolü dâhilinde yapılmaktaydı. Nitekim tiyatro gösterisi padişahın iznine bağlıydı, çünkü oyunu sahneye koyacak olan tiyatro grubu zaten padişahın özel tiyatro ekibinden oluşmaktaydı.[606] Geliri okul masraflarının karşılanmasında kullanılmak üzere sahnelenecek olan "Hokkabaz Yahut Bir Peder Ne Kadar Sefih Olsa Yine Pederdi" isimli oyunun beş perdelik dram ve bir perdelik de komedi olacak şekilde sahnelenmesinin planlandığı anlaşılmaktadır. Biletler ise tiyatro gişesinin yanı sıra Galata'da Mehmet Ali Paşa Hanı'nda Tüccar Lütfü Gülmezyan Efendi'nin 39 numaralı mağazasında ayrıca Vezneciler'de Tüccar Salim Efendi'nin mağazası ve bu mağazanın Yeni Camii karşısındaki şubesinden temin edilebilecekti.[607] Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bir bölgede Ohri'de inşaatı devam etmekte olan bir okul için düzenlenecek gösteride sarayın tiyatro ekibinin sahne alması ve Lütfü Gülmezyan gibi Ermeni asıllı bir Osmanlı tüccarı tarafından bu oyunun biletlerinin satışının yapılması, Osmanlı unsurları arasındaki birlikteliği ve dayanışmayı göstermesi açısından önem arz etmektedir. Diğer yandan "Mekteb-i Kebir" adı verilen bu okul için yapılan yardımlar yalınızca bunlarla sınırlı kalmamıştır. Her ne kadar özel statüde de olsa okul inşasının bir an evvel tamamlanabilmesi için hükümetin de yardımda bulunduğu görülmektedir. Nitekim Maarif bütçesindeki "Mekâtib-i Vakfiye ve Hususiye" ikramiyesinden otuz bin kuruşun okul inşaatında kullanılmak üzere ödenmesine karar verildiği duyurulmuştur.[608] Bu haber, hükümetin devlet okullarının yanında özel okullara da eğitim yardımında bulunduğunun ispatı olarak değerlendirilebilir. Bu paraların mahalline ulaşıp ulaşmadığı bilinmese de yardımda bulunulan okulun Eyüp Sabri Bey tarafından yaptırıldığı ve Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin de himayesi altında olduğu unutulmamalıdır.

---

[606] "Tiyatrolar-Ohrideki Mekteb İçin", **Yeni Tanin**, 22 Kanun-i sânî 1325 [4 Şubat 1910], 4. Ayrıca bkz. "Ohrideki Mekteb İçin Konser ve Tiyatro", **Sabah**, 23 Kanun-i sânî 1325 [5 Şubat 1910], 4. "Ohrideki Mekteb İçin Konser ve Tiyatro", **Yeni Gazete**, 23 Kanun-i sânî 1325 [5 Şubat 1910], 4.
[607] "Ohrideki Mekteb İçin", **Sabah**, 28 Aralık 1325 [10 Ocak 1910], 4.
[608] "Küçük Havâdisler", **Tanin**, 8 Şubat 1325 [21 Şubat 1910], 4. Ayrıca bkz. "Ohri Mektebi İçin", **Yeni Gazete**, 8 Şubat 1325 [21 Şubat 1910], 3.

3.2. Alfabe Tartışmalarında Yaşanan Gelişmeler

3.2.1. Halkın Alfabe Konusundaki Tercihi ve Yaşanan Görüş Ayrılıkları

Bu dönemde Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerden gelen haberler, aslında alfabe konusunda halkın tercihini çoktan yaptığını göstermekteydi. Nitekim Üsküp'ten alınan telgrafta Üsküp İdadisi'nde Arnavutçanın Latin harfleriyle öğretimine başlandığı ve bunun -tepki mahiyetinde- heyecan doğurduğu dile getirilmekteydi. Telgrafta -bunun üzerine- öğretimin Arap harfleriyle yapılmasına karar verildiği bildirilmekteydi.[609]

Bu konuyla ilgili olarak Preveze'den *Yeni Tasvir-i Efkâr*'a gönderilen ve içlerinde Belediye Başkanı Halil Bey ile ahaliden birçok ismin yer aldığı telgrafta ise Arnavutçanın eğitim ve öğretimi için Maarifçe Preveze İdadisi'ne atanan öğretmenin Arnavutçayı Latin harfleriyle öğrete geldiğinin üzülerek görülmekte olduğu aktarılmaktaydı. Preveze halkı olarak kendilerinin diğer İslâm dillerinde olduğu gibi Arnavutçanın da Arap harfleriyle öğretilmesini arzu ettikleri ifade edilen telgrafta, durumun gazeteleri aracılığıyla ilgili bakanlığa ulaştırılması rica edilmekteydi. Ayrıca Maarif Nezareti'nin bu konuda Maarif Müdürlüğü'ne gerekli tebligatı yaparak meşru taleplerini karşılayacakları yönündeki beklentiler de dile getirilmişti.[610] Bu telgrafın üzerinden henüz bir ay geçmişti ki Preveze'den Maarif Nezareti'ne ikinci bir telgraf ulaştı. Preveze ahalisinden altmışaltı kişinin imzasıyla kaleme alınan telgrafta ilk olarak, ahalinin genelinin Arnavutçanın Arap harfleriyle öğretilmesi konusunda eskiden Maarif Nezareti'ne başvuru yaptığı hatırlatılmaktaydı. Bunun üzerine Arnavutçanın Arap harfleriyle okutulması ve öğretilmesi konusunda Preveze Mekteb-i İdadisi okul müdürüne talimat verildiği dile getirilerek, buna rağmen Arnavutçanın Latin harfleriyle öğretilmesi konusunda taleplerin yer aldığı birkaç imzalı dilekçenin Preveze Mutasarrıflığı ve bazı makamlara verildiği şeklinde haberlerin alındığı aktarılmaktaydı. Telgrafta bu dilekçeye imza koyan ve mühürleyen kişilerin bir kısmının Preveze ahalisi olmasına rağmen, diğerlerinin mahalle ahalisinden olmayıp okulda çocukları dahi bulunmayan

[609] "Arnavud Hurûfu", **Yeni Tanin**, 25 Kanun-i sânî 1325 [7 Şubat 1910], 3.
[610] "İhbârât-ı Bârika-Arnavud Lisânı Hakkında", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 30 Kanun-i sânî [Ocak] 1910, 3.

yabancılar olduğu ileri sürülmekteydi. Ayrıca meselenin iç yüzüyle önemini anlayamamış ve bazı kötü niyetlilerin sözlerine aldanmış bu kişilerin memlekette nifak, huzursuzluk, ikilik ve daha vahim olaylara sebebiyet verecek dilekçelerine önem verilmemesi istenmekteydi. Bunun yanında talepleri doğrultusunda Preveze İdadisi'nde Arnavutçanın tekrar Arap harfleriyle öğretilmesini bir kez daha bakanlıktan istirham etmekteydiler.[611] Diğer yandan *Yeni Tasvir-i Efkâr*'ın haberine göre 1910 yılı Ocak ayında ileri gelen Arnavutların katılımıyla Üsküp'te gerçekleştirilen toplantıda, okullarda Arap harflerinin kullanılması teklif edilmiş ve bu görüş çoğunluğun oylarıyla kabul edilmiştir.[612]

Filip Noga imzasıyla *La Turquie* gazetesinde kaleme alınan ve *İkdam* tarafından aktarılan bir makalede ise Latin harflerinin uzun müddetten beri kabul edildiği ve Türkçe harfleriyle yazılan Arnavutçanın da bir süre sonra yazan kişilerce dahi okunamadığı yönünde değerlendirmelerde bulunulduğu görülmektedir. Makalede ayrıca İşkodra ve Draç civarında Arnavutların yabancılarla yaptıkları ticarette, evrakın Latin harfleriyle ve Arnavutça olarak yazıldığı aktarılmıştır. Kosova ve Manastır çevresinde birçok kişinin Latin harfleri taraftarı oldukları iddia edilen makalede, bu yöredekilerin Arap harflerinin kabulü yönünde kendilerinin zorlanması halinde Ermeni harflerini kabul edeceklerini beyan ettikleri dile getirilmiştir. Yazara göre buna gerekçe olarak ise Ermenice harflerin Arnavutçanın telaffuzuna uygun görülmesi ve bütün doğu ile batı dillerine uygun gelmesi gösterilmiştir.[613] *İkdam*'ın aktardığı bu haberin doğruluğuna şüpheyle yaklaşılması gerekmektedir. Bir defa Latin harflerinin Arnavutluk'ta uzun süredir kullanıldığı hatta İşkodra ve Draç çevresinde Arnavutların yabancılarla yaptıkları ticarette evrakın Latin harfleriyle ve Arnavutça olarak yazıldığı yönündeki haberler gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü mevcut eğitim şartları bu iddiaların gerçekleşmesine olanak vermemektedir. Latin harflerine vakıf Hıristiyan Arnavutların ticarette bu harfleri kullanıyor olmaları ise Arnavutların tamamına mâl edilemez. Ayrıca Kosova ve Manastır gibi Arap harfleri taraftarlarının yoğun olduğu bölgelerde Ermenice harflerin kabulünün talep edildiği haberi, gerçeklerle uyuşmamaktadır. Tüm bunlar aslında yabancı kalemlerin basın

[611] **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 2 Mart 1910, 4.
[612] "Arnavud Lisânı", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 2 Şubat 1910, 3.
[613] "Arnavudca Hurûfatı", **İkdam**, 12 Kanun-i sânî 1325 [25 Ocak 1910], 5.

aracılığıyla Arnavut halkını yönlendirmek ve bu konuda bilgi kirliliği yapmak konusundaki çalışmalarını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Alfabe tartışmalarının yoğun olarak yaşandığı bir dönemde gazetelere gönderilen telgraflar, halkın görüşlerini yansıtması bakımından önem arz etmekteydi. Nitekim Preşova'dan eşraf, müftü, müderris ve belediye başkanı adına gönderilen telgrafta da alfabe konusuna değinildiği görülmektedir. Telgrafta, Osmanlı doğmuş ve mevcut şeklin [Arap harfleri şeklinin] öğrenilmesi ve eğitimi konusunda ölmeyi göze almış olan Preşova Kazası'nın istisnasız olarak Latin harflerinin karşısında olduğu bildirilmiştir. Ayrıca bu görüşün aksi yönünde bir iddiada bulunmaya kimsenin yetkili olmadığı da halk adına ilan edilmiştir.[614] Bölgenin ileri gelenleri ve ulemasının imzalarını taşıyan telgrafların halk adına gönderilmesi dikkat çekicidir. Halkın ne kadarının görüşlerini yansıttığı ise bilinmemektedir.

Bu dönemde alfabe tartışmaları konusunda bir değerlendirme de başkentteki Arnavut âlimlerden gelmiştir. İçlerinde Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi'nin de bulunduğu Arnavut uleması yayımladıkları bildiride, pak Arnavut milletinin Müslüman ve Osmanlı olmaları dolayısıyla Arap harflerini tamamıyla akıllarına nakşetmeye dinen mecbur oldukları dile getirilmiştir. Bunun milli bir zorunluluk olduğuna da değinilerek, Arap harflerinin maddi ve manevi birçok güzel faydaları ve hayırlı işleri bir araya topladığı ifade edilmiştir. Bundan dolayı da Arnavutçanın yazımı için Arap harflerinin kabul edilmesine, bunun aksi olarak gerekliymiş gibi gösterilmek istenilen yabancı harflerin şeklinin ise şiddetle reddedilmesine karar verildiği duyurulmuştur.[615] Alfabe tartışmalarında *Tanin*'in daha ziyade Arap harfleri taraftarlarının görüşlerine yer verdiği görülmektedir. Bu da İttihat ve Terakki yanlısı *Tanin*'in, misyonuyla uyumlu bir yayın politikası izlediğini göstermektedir.

1910 yılının henüz ilk çeyreğiydi ki *Sabah*, alfabe tartışmalarıyla ilgili olarak Arnavutlarca matbaalarına gönderilen ve çeşitli görüşlere yer verilen telgrafları yayımladı. Temiz Osmanlı Arnavut kavminin kendi dillerinin yazımı için hangi alfabeyi seçecekleri meselesine dair aldıkları çeşitli telgrafları yorumsuz olarak

---

[614] "Arnavud Hurûfu", **Sabah**, 20 Kanun-i sânî 1325 [2 Şubat 1910], 3.
[615] "Arnavud Hurûfu", **Tanin**, 29 Kanun-i sânî 1325 [11 Şubat 1910], 2. Ayrıca bkz. "Arnavud Hurûfu", **Sabah**, 29 Kanun-i sânî 1325 [11 Şubat 1910], 3. "Arnavud Lisânı için İsti'mâl Olunacak Hurûfa Dâir", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 11 Şubat 1910, 6. "Arnavudcanın Hurûfu Arabîyye ile Tahrîri", **İkdam**, 29 Kanun-i sânî 1325 [11 Şubat 1910], 2.

okuyucularına aktardığını duyuran gazete, bu konuyla ilgili olarak kendilerine gönderilen yedi adet telgrafı okuyucularıyla paylaştı.

İlk telgraf, Üsküp Arnavut Maarif Kulübü Heyeti tarafından gönderilmişti. Telgrafta yerel hükümet [yönetim] ilmi bir meseleyi kuruntuya dayanan ve öldürücü sonuçları olan bir siyasete alet etmekle ve vilayetin her tarafında şiddetli uyuşmazlıkların yaşanmasına sebep olmakla suçlanmaktaydı. Ayrıca merkezi hükümetin son tebligatına rağmen Arnavut harfleri meselesinde yerel yönetimin hala tarafsızlığını ilan etmediği hatırlatılmaktaydı. Bundan dolayı da Kanun-i Esasi'nin ihlali anlamına gelen bu davranışı kulüp programının altıncı maddesine uygun olarak şiddetle protesto ettiklerini bildirmekteydiler. Son olarak ise milli eğitimlerinin mevcut harflerle olacak şekilde serbest bırakılmasını ve yaygınlaştırılmasını, vilayetteki bütün eşraf adına talep etmekteydiler.[616]

Üsküp Arnavut Maarif Kulübü'nün bu telgrafına destek, Priştine ve Mitroviçe'den gelmiştir. Priştine'den gönderilen telgrafta, mevcut Arnavut harfleri taraftarları adına on altı isme yer verilmiştir. Mitroviçe'den gönderilen telgrafta ise mevcut Arnavut harfleri taraftarları adına Belediye Başkanı Hasan Sabri Bey'in ismi yer almıştır. Gerek Priştine'den gerekse Mitroviçe'den gönderilen telgraflarda, Üsküp Arnavut Maarif Kulübü'nün 12 Şubat 1910 tarihli telgrafının şiddetle desteklendiği ifade edilmiştir.[617]

Sabah'ta yayımlanan diğer telgrafın ise görüş bakımından yukarıdaki üçünden farklı olduğu görülmektedir. Üsküp mebusu Said Bey[618] tarafından kaleme alınan telgrafta, kazalar da dâhil olmak Kosova ve Manastır Arnavutlarının Arap harflerini okumaya azmettikleri bildirilmiştir. Mitinglerin de yalancıların duyurduklarının aksine namuslu Arnavut kavminin birlikteliğiyle gerçekleştiği ifade edilmiştir. Telgrafta

---

[616] Üsküp Arnavud Maârif Kulübü Heyeti, "Arnavud Elifbâsı", **Sabah**, 3 Şubat 1325 [16 Şubat 1910], 3.

[617] "Arnavud Elifbâsı", **Sabah**, 3 Şubat 1325 [16 Şubat 1910], 3.

[618] Üsküp Tüccarından Arnavud Ramazan imzasıyla Yeni Tasvir-i Efkâr'a gönderilen mektupta, Said Efendinin aslen ve neslen Arnavut ve Müslüman olduğu vurgulanmıştır. Said Efendinin ecdadının Arnavutluk'un göbeğinden ayrılmış Arnavut olduğu, babaları merhum Hoca İdris Efendinin de vilayetin saygısını kazanmış bir kişi olduğu ve meşrutiyet taraftarlığı suçlamasıyla sürgünde yaşadığı esnada hayatını kaybettiği dile getirilmiştir. Said Efendinin de tıpkı babası gibi meşrutiyetin ilanına kadar sürgünlerde yaşadığı aktarılan mektupta, kendisinin vatanperver ve ciddi bir Arnavut Müslümanı olduğu ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi içi bkz. "Arnavudca Lisânı Hurûfuna Dâir", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 16 Şubat 1910, 7.

ayrıca Latin harfleri yanlıları Garba tapanlar olarak nitelendirilmiş ve hükümetin az sayıdaki bu kişilere karşı tarafsız kalamayacağı vurgulanmıştır. Arap harflerinin okullarda dağıtıldığına dikkat çekilen telgrafta, bunun aksini yazanların yalanlarını hatta bir mebusun öğretmen talep etmesindeki reklamı anlamak için Maarif Nazırı Emin Bey'in Üsküp'e gelerek durumu görebileceği ifade edilmiştir. Üsküp mebusu Said Bey'e göre aslında bu iş yani alfabe meselesi bitmiştir ve kendisi de bu konuda teminat vermektedir.[619]

Sabah'ta yayımlanan bir başka telgraf ise dört bin kişinin katılımıyla gerçekleştirildiği ifade edilen Taşlıca Mitingi Heyeti adına kaleme alınmıştır. Miting Heyeti adına Mehmet Bey imzasıyla gönderilen telgrafta, vatanın geleceğini ve Osmanlı birliğinin kuvvetlendirilmesini düşünmeden boş düşüncelere kapılan bazı kişilerin Arnavutçanın öğretilmesine izin verilmesinden istifade etmeye kalkıştıklarına dikkat çekilmiştir. Bu kişilerin, aklen ve şer'i olarak zararlı olan ve Müslümanlar arasında ayrılığa sebebiyet veren Latin harflerini ön plana çıkardıklarının üzülerek öğrenildiği ifade edilmiştir. Bu tarz girişimlerin milletin genel kanaatine tamamen aykırı olduğu vurgulanarak, bu durumun meşru hükümete her yönüyle yıkılmayacak şekilde kuvvetli bağı olan Arnavut milletinin sadık bağının gelecekte bozulmasına sebebiyet verebileceğine dikkat çekilmiştir. Telgrafta zihinleri zehirleyen, ayrılıklara sebebiyet veren bu gibi hastalıklı fikirlerin yayılmasına kesinlikle fırsat verilmemesi de istenmiştir. Osmanlının selameti adına Arnavutçanın Arap harfleriyle öğretilmesi ricasında bulunulan telgrafta, bazı mebusların toplumun isteklerine aykırı olan yayınları ve ayrılığa sebep olan girişimleri şiddetle reddedilmiştir.[620]

Bu konuyla ilgili olarak yayımlanan bir diğer telgrafta ise halktan üç isme verildiği görülmektedir. Muharrem, Raci ve Yaşar isimleriyle gönderilen telgrafta, mebuslardan bazılarının Müslümanlar arasında tefrikaya sebebiyet verecek şekilde sanki bütün halk Arnavutçanın Latin harfleriyle öğretilmesini arzu ediyormuş gibi beyanat verdikleri dile getirilerek, bu tarz demeçlerin son derece nefret ve şiddetle reddedildiği ifade edilmiştir. *Sabah,* bu konuyla ilgili son olarak ise *Osmanischer*

---

[619] Üskübde Mebus Said, "Arnavud Elifbâsı", **Sabah**, 3 Şubat 1325 [16 Şubat 1910], 3. Ayrıca bkz. Üsküpde Mebus Said, "İhbârât-ı Berkıyye", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 14 Şubat 1910, 7.
[620] "Arnavud Elifbâsı", **Sabah**, 3 Şubat 1325 [16 Şubat 1910], 3.

Lloyd'dan aldığı bir haberi aktarmaktadır. Gazetenin haberini göre Kuzey Arnavutlarının Latin harflerinin kullanımı aleyhindeki kararlarından dolayı, Güney Arnavutları da Arap harflerini kesinlikle kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdir.[621] Bu habere bakılırsa alfabe konusundaki tartışmalar Arnavutları keskin çizgilerle ikiye bölmüş durumdadır. Buna göre Arnavutluk'un kuzeyi Arap, güneyi ise Latin harfleri taraftarıdırlar. Diğer yandan *Sabah*'ın bu konuda sayfalarında farklı görüşlere yer vermesi, onun tarafsızlığını göstermesi açısından önemlidir. Fakat zamanla gazetenin bu konudaki tarafsızlığının yerini taraflı yayınlara bıraktığı görülecektir.

Bu konuda bir telgraf da Görice'ye bağlı Göges'ten gönderilmiştir. Birçok imzanın bulunduğu telgrafta, Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılıp okunması için ant içildiği [622] ve Latince harflerini de hiçbir sebeple kabul edemeyecekleri dile getirilmiştir.[623] *Sabah*, alfabe konusunda dile getirilen farklı görüşlerin yer aldığı diğer telgrafları ise toplu olarak okuyucularıyla paylaşmıştır. İlk telgrafta Yakovalı Halit, İpekli Mehmet, vb. halktan birçok isme yer verildiği görülmektedir. Telgrafta, İslamiyet'in yükselmesi ve Osmanlı unsurları arasında kardeşliğin tam olarak yerleşmesi gibi mukaddes bir amaç için çalışması gereken bir takım kişilerle bazı mebusların, halkın Arnavutçanın Latin harfleriyle öğretilmesine razı olduğu ve bu konuda girişimlerde bulunduğu şeklinde yalan beyanat verdiklerine dikkat çekilmiştir.

Telgrafın devamında bütün Arnavutların lisanlarının Arapça harfleriyle öğretilmesinde karar kıldıkları dile getirilerek, Arnavutların Latin harfleriyle yapılacak bir öğretimi akıllarından dahi geçirmedikleri bildirilmiştir. Bunun aksini iddia ederek yalan yapan ve İslâmiyet'in esasını tahribe çalışan kimselerin her ne hal ve konumda olurlarsa olsunlar ifade ve iddialarının çirkin olduğu belirtilerek, sancakları adına bu ifade ve iddiaların nefretle karşılandığı ve şiddetle reddedildiği bildirilmiştir.[624]

Bu konuyla ilgili olarak bir diğer telgraf ise Taşlıca'dan gönderilmiştir. Telgrafta, Arnavutçanın Arap harfleriyle öğretilmesi konusunun kesin olarak karara bağlandığı

---

[621] **age**, 3.
[622] [Telgraf], **Tanin**, 15 Şubat 1325 [28 Şubat 1910], 3.
[623] [Preveze Ahâlisinden], **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 2 Mart 1910, 4.
[624] "Arnavud Hurûfu Hakkında", **Sabah**, 9 Şubat 1325 [22 Şubat 1910], 3.

ifade edilerek bu durumun Taşlıca imamları, uleması ve ileri gelenlerinden birçoğunun mühür ve imzalarını taşıyan bir dilekçeyle Şeyhülislâmlık makamına gönderildiği ve ayrıca Babıali'ye de bırakıldığı bildirilmiştir.[625]

3.2.2. İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Daha önce de zikredildiği gibi 1908 Manastır Kongresi'nin Arnavut aydınları ile İttihatçılar arasında bir güven bunalımına yol açması üzerine, Müslüman Arnavutların bir kısmı Latin harflerinin kabul edilmesine tepki göstererek bunu örgütlü bir şekilde ortaya koymak üzere 1909 yılı Ocak ayında "Arnavut Lisanını Osmanlı Hurufuyla Tahrir ve Talim Cemiyeti"ni kurmuşlardı.[626] 1910 yılına gelindiğinde ise İstanbul'da bulunan Arnavut ulema, mebus ve ileri gelenleri soğuk bir kış gecesi, 25 Şubat (1910) Cuma gecesi, Priştineli İlyas Bey'in konağından bir araya gelerek bir toplantı gerçekleştirdiler. Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi'nin başkanlığında gerçekleştirilen toplantı sabaha kadar devam etmiş ve toplantı sonunda geçici bir yönetim kurulunun oluşturulmasına karar verilmiştir. Ayrıca bir hafta sonra, 4 Mart (1910) Cuma günü, yeniden bir araya gelinerek Direklerarası [semti] civarında daha önceden kiralanmış olan Maarif Kulüplerinin resmi açılışının yapılması kararlaştırılmıştır.[627]

Bununla ilgili olarak Arnavut Maarif Mahfilinden yapılan duyuruda yeni yönetim kurulunun genel oylamayla belirlenebilmesi için seçime gidileceği bildirmiştir. Arnavut ulema ve ileri gelenlerinin katılımından büyük onur duyulacağı ifade edilen ilan metninde, mevcut üyelerin yanı sıra Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılmasının gerekliliğine inanan bütün vatandaşların da 4 Mart (1910) Cuma günü, namaz sonrası Aksaray Tramvay mevkiinde yeni kiralanan Arnavut Maarif Mahfiline gelmeleri istenmiştir.[628] Nitekim planlandığı ve duyurulduğu gibi cemiyetin resmi açılışı 4

---

[625] "Arnavud Hurûfu", **Tanin**, 5 Nisan 1326 [18 Nisan 1910] , 3.
[626] Yakut, **age**,33.
[627] "Arnavud Arabî Hurûfat Cemiyeti", **Tanin**, 15 Şubat 1325 [28 Şubat 1910], 3. Ayrıca bkz. "Arnavud Arabî Hurûfât Cemiyeti", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 29 Şubat 1910, 4.
[628] "Varaka", **Tanin**, 17 Şubat 1325 [2 Mart 1910], 4. Ayrıca bkz. "Arnavud Maârif Mahfili", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 2 Mart 1910, 2. "Arnavud Maârif Mahfili", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 4 Mart 1910, 3. Arnavut Maarif Kulübü'nün bu konuda Sabah'ta yayımlanan ilk duyuru metninin çok daha yüzeysel ve kısa olduğu görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Osmanlı Arnavud Maârif Kulübünden", **Sabah**, 16 Şubat 1325 [1 Mart 1910], 4. Kulübün yönetim kurulu geçici başkanı İpek mebusu Mahmut Bedri

Mart (1910) Cuma günü gerçekleştirilmiştir. Açılışa, İstanbul'da bulunan Arnavutların ileri gelenleri de dâhil olmak üzere birkaç bin kişi katılmıştır. İlk olarak cemiyetin yönetim kurulu geçici başkanı İpek mebusu Mahmut Bedri Bey,[629] bir açış konuşması yapmıştır. Konuşmasında Arnavutluk'un konumunun önemine değinen Bedri Bey, temiz Arnavut kavminin yüzlerce yıldır bu memlekete seçkin hizmetleri olduğunu dile getirerek anılarından örnekler vermiştir. Arnavut kavminin İslâm dinine girmekle övündüğünü ve bu büyük yolun muazzam kitabı Kur'an-ı Kerim'in de Arapça olarak yazıldığını hatırlatan Bedri Bey, bundan dolayı hatasız ve özel kuralları sebebiyle Kur'an öğreniminin ancak Arnavutlar arasında Arap harflerinin kullanımının yaygınlaştırılmasıyla mümkün olabileceğini savunmuştur. Bunun inandırıcı delilleriyle de sabit olduğunu belirtmiştir.

Konuşmasının devamında Arnavutların asıl kendilerine ait bir yazılarının olmadığını ve tarihin de bunu tespit etmiş olduğunu dile getiren Bedri Bey, bundan dolayı da bütün mezheptaşlarının aksine sadece Arap harflerini kullanmayacak olurlarsa, ilerisini düşünme ve dindarlık konusunda hata yapmış olacaklarını savunmuştur. Ayrıca içinde bulundukları süreçte Arnavutça için Latin harflerinin kullanımını destekleyen birçok kişinin olduğuna dikkat çekerek bunlar arasında onurlarından, haysiyetlerinden ve aydın fikirlerinden emin olduğu kişilerin de bulunduğunu dile getirmiştir. Arap harflerini kabul etmedikleri için bu kişileri suçlayamayacaklarını ifade eden Bedri Bey, buna karşılık kendilerinin ortaya koyacakları eserleriyle tezlerini ispat ederek zamanla hangi tarafın haklı olduğunu göstereceklerini ümit ettiğini bildirmiştir. Bu mahfilin kuruluş amacının da buna hizmet etmek olduğunu dile getirerek konuşmasını, Cenâb-ı Hakk'ın çalışmalarını hayırlı ve kendilerini de başarılı kılması temennisi ile sonlandırmıştır. Bedri Bey'in açış konuşmasından sonra Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi söz almış ve Arnavutça bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmayı Arap harfleri kullanılarak ve Arnavutça olarak hazırlanmış öğüdün, altı yaşındaki bir çocuk tarafından okunması izlemiştir. Daha sonra ise sırası ile Akka

---

Beyin isminin de yer aldığı ayrıntılı davet metni için ayrıca bkz. "Arnavud Maârif Mahfilinden", **Sabah**, 17 Şubat 1325 [2 Mart 1910], 4.

[629] Üsküp Tüccarından Arnavud Ramazan imzasıyla Yeni Tasvir-i Efkâr'a gönderilen mektupta, Bedri Beyin nesilden nesle Arnavut oğlu Arnavut olduğu ifade edilmiştir. Kendisinin kırk seneyi aşan süredir devletin çeşitli kademelerinde hizmetlerde bulunmuş tecrübeli, hamiyetperver, vatan sevdalısı bir kişi olduğunun bütün vilayetçe kabul edildiği aktarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavudca Lisânı Hurûfuna Dâir", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 16 Şubat 1910, 7.

mebusu Esat Tevfik, İstanbul mebusu Mustafa Asım, Kastamonu mebusu Hacı Mahir ve Prizren mebusu Yahya Efendiler birer konuşma yapmışlar ve bu konuşmalar açılışta hazır bulunanları çok duygulandırmıştır.[630]

Açış konuşmalarından sonra yönetim kurulunun seçimine geçilmiştir. Orada bulunan Arnavutların katılımıyla gerçekleştirilen seçimlerde gizli oylama ve açık tasnif yapılmıştır. Tasnifi sabah saat dört buçuğa kadar devam eden oylama sonucunda en yüksek oyu alan Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi başkanlığa, İşkodralı Hacı Hafız İbrahim Efendi'de başkan yardımcılıklarına seçilmişlerdir. Bunun dışında en yüksek oyu alandan başlamak üzere 13 kişi de kulüp üyeliklerine seçilmişlerdir.[631] Seçilen yönetim kurulu ilk toplantısını 5 Mart (1910) Cumartesi akşamı gerçekleştirmiş ve toplantıda acil olarak bazı konular müzakere edilmiştir.[632] Yapılan müzakereler sonucunda cemiyete, "İttihad-i Osmani Arnavut Maarif Kulübü" adı verilmiş ve

---

[630] "Resm-i güşâd", **Tanin**, 20 Şubat 1325 [5 Mart 1910], 3. İpek mebusu Mahmut Bedri Bey konuşmasında mahfilin Arnavutluk'ta Arap harfleriyle maarifin yaygınlaşmasına çalışılacak bir uzlaştırma yeri olacağına değinmiştir. Böyle bir oluşumun Arnavut ulema ve eşrafıyla birlikte hareket eden ve Firzovik'te meşrutiyet için faydalı bir besanın akdi [yeminin edilmesi] konusunda gayret gösteren Albay Galip Bey'in çalışmaları ve kılavuzluğu sayesinde gerçekleştiğini belirtmiştir. Meydana getirdikleri kuruluşun bütün Arnavutluk için bir irfan yeri olacağını ve birçok eserler vücuda getireceğini ifade etmiştir. Arnavutluk'ta okullar açılmasıyla öğretmenlerin değerini de hükümetin taahhüdü altına aldırmanın kolay olacağına olan inancını dile getirmiştir. Konuşmasında din vurgusu yapan Bedri Bey, dindar Arnavut kavminin o ana kadar dine ve devlete yaptıkları hizmetleri hatırlatmıştır. Tarihten örnekler vererek Viyana'yı kuşatan Kara Mustafa Paşa'nın, Irak'ta Nadir Şah ile savaşan Topal Osman Paşa'nın; Trablus, Yemen ve Tunus'u itaat altına alan Sinan Paşa'nın ve Osmanlı Devleti'ni yeniden ihya eden Köprülü Mehmet Paşa'nın birer Arnavut olduklarını beyan etmiştir. Bedri Bey Arnavut kavminin fethin başlangıcında dahi İslâm dininin lisanı olan Arapçanın harflerini tamamıyla kabul ettiğini, Kur'an-ı Kerim'in ses ve kuvvetinin o lisana mahsus harflerle yerine getirebileceğinden bunun dinin gereği olduğunu takdir ettiğini dile getirmiştir. Toplanma arzusundaki amaçlarının Arap harfleri olduğunu vurgulayan Bedri Bey, devletin resmi dilinin harflerinin de bunlar olduğunu hatırlatmıştır. Bu harflerle Arnavutça kitap yazılması ve okunması esasının konulmasını ve sürdürülmesini vurgulamıştır. Niyetleri iyi olduğu için ecdatlarının ruhlarının da o anda mahfilde olduğuna inandığını ifade eden Bedri Bey, sağlamlıklarıyla dünyaya ün salmış olan Arnavutların her konuda ecdatlarının izinden giderek dünya durdukça sürekli dindar kalacaklarına olan inancını dile getirmiştir. Konuşmasında Müslüman Arnavutların salihlerin selefi ve kıymetli evlatları olduklarını ifade eden Bedri Bey, okullardaki gençleri de hayırlı evlatlar, kavimlerinin ve vatanın gelecekti şerefli hizmetkârları olacak ciğerpareler olarak nitelendirmiştir. Bedri Bey konuşmasının sonunda, miras kalmış olan asaletlerinin muhafazası için her türlü fedakârlığa hazır bulunulması çağrısı yapmıştır. Bedri Bey'in Arnavut Maarif Mahfilindeki açış konuşmasının ayrıntılı metni için bkz. "Arnavud Maârif Mahfili", **İkdam**, 20 Şubat 1325 [5 Mart 1910], 4. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. "Arnavud Hurûfu ve Hurûf-u Arabîyye İsti'mâli Mahfili", **Sabah**, 20 Şubat 1325 [5 Mart 1910], 3. Resmi açılış öncesi yaşananlar ve Bedri Beyin açış konuşmasının ayrıntılı metni için bkz. "Arnavud Mahfil-i Maârif ve Nutk-ı İftitâhî", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 5 Mart 1910, 5-6.

[631] Seçilen üyelerin isimleri için bkz. "Arnavud Maârif Mahfili", **Tanin**, 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910], 2. Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. "Arnavud Maârif Mahfili", **Sabah**, 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910], 3. "Arnavud Maârif Mahfili Heyeti", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 6 Mart 1910, 4. "Arnavud Maârif Mahfili", **İkdam**, 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910], 5.

[632] "Arnavud Maârif Mahfili", **Tanin**, 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910], 2.

cemiyete ait bir de resmi mühür yapılmıştır. Yönetim kurulu bu toplantıda ayrıca haftada iki defa toplanılmasını da kararlaştırmıştır. Ayrıca Başkan Hacı Ali Efendi tarafından Selanik, Manastır, Kosova, Yanya, İşkodra vilayetleri müftülüklerine ve belediye başkanlıklarına çekilen telgraflarla cemiyetin resmî açılışı duyurulmuştur.[633] Selanik, Hacı Ali Efendi'nin telgrafını bir gün sonra cevaplandırmıştır. Belediye Başkanı İsmail Hakkı Bey imzasıyla gönderilen cevabi telgrafta, lisanın yaygınlaşması konusunda kabul edilen en doğru yolun, o ulvi ve kıymetli hasletleri herkesin beğeneceği şekilde iki kat daha üstün kıldığı ifade edilmiştir. İsmail Bey telgrafın devamında, Selanik şehri adına mahfilin açılışını sevinçle karşıladıklarını ve kendilerini tebrik ettiklerini dile getirmiştir.[634] Mahfilin yönetim kurulu başkan ve başkan yardımcılığına seçilen kişiler, hac farizasını yerine getirmiş Arnavutlardan oluşmaktaydı ve bu dikkat çekiciydi. Zaten Nathalie Clayer'e de göre bu kulüp, Arnavutlar arasında Arap alfabesini yaymak amacıyla bu alfabe lehinde propagandalar yapan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güdümünde kurulmuştur.[635]

İttihad-i Osmani Arnavut Maarif Mahfili çalışmalarına başladıktan kısa bir süre sonra basın aracılığıyla bir duyuru yayımladı. Duyuruda bu mahfilin Arnavutçanın Arap harfleriyle yazımına ve yaygınlaştırılmasına hizmet etmek amacıyla ve Arnavutların çoğunluğunun arzu ve rızasıyla kurulduğu anlatılmaktaydı. Ayrıca kulübe üye kaydına başlanılmasına karar verildiği hatırlatılarak, bu konuda ilk hazırlıkların da yapıldığı duyurulmaktaydı. İlan metninde maksadın ulviliği ve kutsiyetinden dolayı böyle hayırlı bir işe sadece Arnavutların değil, Osmanlı camiasının birliğiyle öğünen bütün Osmanlı vatandaşlarının katılımının beklenildiği ifade edilerek, bu konuda kulübün hiçbir şüphesinin olmadığı da aktarılmaktaydı.

Üye kaydı için 18 Mart (1910) Cuma gününün belirlendiği hatırlatılan duyuruda, böyle ulvi bir işe yardımcı ve ortak olmak isteyen kişilerin saat yedi buçuktan itibaren belirtilen tarihte mahfile gelmeleri rica edilmekteydi. Duyuru metninde

---

[633] "Arnavud Maârif Mahfili", **Tanin**, 22 Şubat 1325 [7 Mart 1910], 3. Sabah, kulübün ismini "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili" olarak vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili", **Sabah**, 22 Şubat 1325 [7 Mart 1910], 3. Yeni Tasvir-i Efkâr da kulübün ismini "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili" olarak vermiştir. Bilgi için bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 7 Mart 1910, 3.
[634] Selanik Belediye Reisi İsmail Hakkı, [Telgraf],**Sabah**, 23 Şubat 1325 [8 Mart 1910], 4. Ayrıca bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Mahfil-i Maârif", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 8 Mart 1910, 8.
[635] Clayer, **Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri**, 492.

ayrıca mahfilin özel tüzüğü gereği katılım için ismini yazdıracak kişilerin ya kayıt esnasında ya da en geç birkaç gün içerisinde az çok bir meblağ ödemeleri ve gelecekte de aylık olarak belirli bir miktar parayı vermeyi taahhüt etmeleri istenmekteydi. Fakat gerek kayıt ücretinin gerekse aylık taahhütlerin yüksek olması gibi bir şartın olmadığı hatırlatılarak, Osmanlı samimiyetinin gereği ve kesenin elverdiği ölçüde en küçük miktarın dahi teşekkür edilerek kabul ve kayıt edileceği bildirilmekteydi. Defterlerin bütün üyeler tarafından her zaman teftiş ve tetkik edilebileceği duyurulan yazıda, İttihad-i Osmani Arnavut Maarif Mahfili'nin kuruluş ve açılışından dolayı kendilerine İşkodra, Tiran, Görice ve Ohri müftü ve belediye başkanları ile ahalinin imzalarını taşıyan tebrik telgraflarının gönderildiği de haber verilmekteydi.[636] Telgraflarda genel olarak kulübün açılışı tebrik edilirken, sonraki süreçte kulüp çalışmalarının başarılı bir şekilde devam etmesi temennisi de dile getirilmekteydi.[637]

Telgraf metinlerinin ayrıntısına inildiğinde ise çok farklı ifadelere yer verildiği görülmekteydi. Nitekim İşkodra'dan 13 Mart 1910 tarihinde gönderilen ve Belediye Başkanı Muharrem Bey ile İşkodra Müftüsü Ethem Vehbi Bey'in imzalarını taşıyan telgrafta, mahfilden gelen telgrafın sevinçle karşılandığı dile getirilerek mahfilin milli şan ve şereflerinin yükselmesine yönelik üstün çalışmaları tebrik edilmekteydi. Başarı dileklerinin iletildiği telgraf, "var olunuz muazzez kardeşlerimiz" duasıyla sona ermekteydi. 14 Mart 1910 tarihinde Görice'den gönderilen telgrafta ise Arnavutçanın Osmanlı harfleriyle yazılması ve yaygınlaştırılması için kurulan mahfilin resmi açılışı ve Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi'nin başkanlığa seçilmesi tebrik edilmekte ve başarı temennileri dile getirilmekteydi.

Aynı tarihte Tiran'dan gönderilen telgrafta ise Tiran Müftüsü Musa Efendinin yanı sıra Belediye Başkanı Mehmet Ali Bey ve ulemadan Salih Beylerin isimlerine yer verilmekteydi. Telgrafta Arnavutçanın Osmanlı harfleriyle yazılması ve yaygınlaştırılması için kurulan mahfile, inanç sahibi kişilere yakışan dini niyetlerinden ve arzularından dolayı Tiran'dan yüzde doksan dokuz oranında katılım

[636] "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", **Tanin**, 3 Mart 1326 [16 Mart 1910], 4. Üye kaydıyla ilgili olarak yapılan duyuru metni için ayrıca bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 16 Mart 1910, 7.
[637] "Osmanlı Arnavud Maârif Kulübü", **Sabah**, 5 Mart 1326 [18 Mart 1910], 3.

olduğu bildirilmekteydi. Ayrıca hayırlı işlerinde başarılara nail olmaları için kendilerine dualar edildiği de aktarılmaktaydı.

Ohri'den bütün ahali adına Belediye Başkanı'nca kaleme alınan telgrafta ise anadillerinin Osmanlı harfleriyle öğretilmesi, okutulması ve yazımının yaygınlaştırılması gibi önemli misyon üstlenen mahfilin Aksaray'daki resmi açılışının sekiz bin Osmanlı Arnavut'unun katılımıyla gerçekleştirildiğinin Manastır Belediye ve Miting Reisi Bahattin Bey'den öğrenildiği aktarılmaktaydı. Telgrafta ayrıca yirmi kişi haricinde bütün kasaba ve köylerdeki Müslüman ahalinin takdirini kazanan bu girişim için dua edildiği ve umum adına da kendilerinin tebrik edildiği de dile getirilmekteydi.[638] Bu telgrafta açılışa katılanların sayısının sekiz bin olarak verilmesi ise gözlerden kaçmamaktadır.

Diğer yandan bu konuyla ilgili olarak Vulçıtrin Kasabası'ndan Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi'ye gönderilen ve içlerinde Belediye Başkanı Mehmet Ragıp Bey ve kasabanın ileri gelenlerinin isimlerinin de yer aldığı telgrafta ise kavmiyetlerinin muhafazasına, maarifin ilerlemesine ve İslâmiyet'in birliğine hizmet edecek olan mekânın açılışının gazetelerden öğrenildiği aktarılmaktaydı. Bununla ilgili çalışmaların teşekküre değer olması temennisinin dile getirildiği telgraf, kasaba halkı adına memnuniyetin ve tebriklerin arzıyla son bulmaktaydı.[639] Bu arada kulüp, çalışmalarına devam ederken yönetim kurulunda bir değişiklik yaşanmıştır. Şöyle ki yönetim kurulu üyelerinden İpekli Müfettiş Ömer Bey, atandığı memuriyet görevi gereği yönetim kurulundaki görevinden istifa etmiş ve yerine Kalkandelenli Fettah Efendi atanmıştır.[640] Ayrıca bu süreçte kulübün olağanüstü heyet üyelikleri için de seçimler yapılmıştır. Yapılan oylama sonucu seçilen isimler incelendiğinde bunların Ergiri, Yanya, İpek, Kalkandelen, Yakova, Manastır, İşkodra, Üsküp, Priştine, Debre, Taşlıca ve Prizren gibi Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerden oldukları görülmektedir.[641]

---

[638] "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfiline", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 16 Mart 1910, 7.
[639] "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfiline", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 18 Mart 1910, 7.
[640] "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden Vârid Olmuşdur", **Tanin**, 21 Mart 1326 [3 Nisan 1910], 4. Ayrıca bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden Vârid Olmuşdur", **Sabah**, 21 Mart 1326 [3 Nisan 1910], 4. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden Vârid Olmuşdur", **Yeni İkdam**, 21 Mart 1326 [3 Nisan 1910], 6.
[641] **Tanin**, 28 Mart 1326 [10 Nisan 1910], 4. İkdam'a göre bu heyet, Arnavutçanın Arap harfleriyle eğitim ve öğretimini sağlamak için belirlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavud Kulübünde Bir

İpek mebusu Bedri Bey de mahfilde gerçekleştirilen toplantıda yeni seçilen bu üyelere hitaben uzun bir konuşma yapmıştır. Bedri Bey konuşmasında ilk olarak Şemsettin Sami Bey'e övgülerde bulunmuş ve Sami Bey'in *Kamûs-ul-a'lâm* adlı eserinin 1. Cildindeki "Arnavud" kelimesiyle, "Arnavudluk" kelimelerinin yüksek sesle okunmasını ve dikkatlice dinlenmesini istemiştir. Daha sonra harfler meselesine değinmiş ve Latin harflerinin Avrupa'nın çoğu milletlerince kullanılmakta olduğunu ve sonradan da Arnavutlara taklit ve kabul ettirilmek istendiğini dile getirmiştir. Latin harfleri şekillerinin ve usulünün dünyanın hangi lisanı için olursa olsun usulen yazmaya elverişli ve öğrenmeye de uygun olduğunu ifade eden Bedri Bey, bu harfleri kabul etmiş milletlerin pek çoğunun gerek lisanlarının ve geleneklerinin gerekse yazılı edebiyatlarının özelliklerine göre bu harflere ilaveler yaptıklarını hatırlatmıştır. Fakat bu durumda bazı milletlerin harfleri ve yöntemlerinden dolayı, Türkçe yazmaya ve okumaya yeni başlayanların maruz kaldıkları zorlukların çok daha ağırıyla karşılaştıklarını dile getirmiş ve buna delil olarak da Fransızcanın yazı ve imlâ usullerini göstermiştir.

Bedri Bey konuşmasında "hareke" konusuna da değinerek, Arap harfleriyle yazmada hareke konusunun Arapça usulünde bulunmasının çok büyük zorluk olduğunu savunmuş ve Arnavutça hatta Türkçe için Arap harflerini yine Arapça usul üzere harekesiz yazmaya gerek olup olmadığını sormuştur. Devamında ise kendilerinin ve bütün Türkçe konuşanların böyle bir gerekliliğin olmadığı kanaatinde olduklarını aktarmıştır. Nitekim Türkçe dilbilgisinde ve yazı tarzında harekeye karşılık (Elif), (He), (Ye), (Vav) harflerinin çokça kullanılmaya başlandığını dile getiren Bedri Bey, yavaş yavaş bütün Türkçe kelimelerin iki türlü okunmasına imkân kalmayacak şekilde hareke harfleriyle yazılacakları görüşünü ileri sürmüştür. Bu konuda Türkçe yazının gösterdiği en büyük zorluğun (vav) harfiyle yazılan (o,ö,u,ü) harflerinde yaşandığını ama bu güçlüğe karşı koymanın imkânsız olmadığını vaktiyle Cevdet Paşa ve Ebuzziya Tevfik Bey'in gösterdiklerini ifade etmiştir. Bedri Bey'in bu öngörüsü aslında bir süre sonra Enver Paşa'nın orduda uygulamaya koyacağı yazı tarzıyla hayat bulacaktır ama süreklilik gösteremeyecektir.

İctima", **Yeni İkdam**, 27 Mart 1326 [9 Nisan 1910], 1-2. Mahfilin olağanüstü heyet üyeliklerine seçilen isimler için ayrıca bkz. "Arnavud Mahfilinde", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, [10 Nisan 1910], 6-7. "Arnavud Maârif Mahfili", **Yeni İkdam**, 28 Mart 1326 [10 Nisan 1910], 3.

Bedri Bey konuşmasının devamında Arnavutçanın “ı” sesi veren harekesinin durumuna da değinmiş ve bunun imkânsız bir mesele teşkil etmediğini belirterek, Arnavutçadaki mevcut bir iki sessiz harfin Arapça harfleri biçiminde bir iki nokta yardımıyla anlatılmasıyla bunun mümkün olabileceğini dile getirmiştir. Kısacası harflerin biçimlerinde ve işin içinde belli başlı hiçbir güçlüğün olmadığını savunmuştur. Arapçada kendisinden sonra gelen harflerle bitişen ve (dal, zel, rı, ze, vav) gibi kendisinden sonra gelen harflerle birleşmeyen harfler meselesine de değinen Bedri Bey, herhangi bir dile ait kelimelerin ayrı yazılan Arap harfleri kullanılarak da yazımının mümkün olduğunu ifade etmiştir. Arap harflerinin şekil ve resmindeki güzelliğin güzel sanatlara adeta bir şube ilâve ettiğini belirtilerek, Latin harflerini kullanan milletlerin hiçbir ferdinin kendi dillerinde Arap harflerindeki o temaşanın zevk ve tesirine nail olamadıklarını dile getirilmiştir. Harflerin önündeki ve sonrasındaki harflerle bitişmesinden ve ayrı kullanımından kaynaklanan harf çoğalmasının, yeni başlayanlar için öğrenim zorluğuna sebep olacağı düşüncesinin bir kuruntudan ibaret olduğunu savunan Bedri Bey, aslında Latin harflerinin el yazılarında da bütün harflerin gayet kötü bir şekilde birleştirildiklerini hatırlatmıştır. Bu yönüyle Arap harflerinin öğrenimi esnasında çocuğun harcayacağı üç beş tabaka karalama kâğıdı ile üç beş güne ya da en fazla üç beş haftaya acınmaması gerektiğini vurgulayarak, bu sayede çocukların ömürlerinin sonuna kadar kullanacakları en basit yazılarında dahi kalem hareketleriyle zamandan tasarruf edeceklerini ifade etmiştir.

Konuşmasında mevcut ilimlerin hızlı bir şekilde öğrenilmesinde Latin ya da Arap harflerinin etkisinin kesinlikle tartışılamayacağını belirten Bedri Bey, Arnavutçada maarifle ilgili belgelerin bundan sonra vücuda getirileceğini bildirilmiştir. Arnavutçanın üstün batı milletlerinin hiç birinin eğitim diliyle bulundukları döneme kadar ilişkisinin olmadığını, aksine Arnavutçanın mevcut maarifle bir irtibatı var ise bunun doğu dilleri yoluyla ve fazilet sahibi kişilerin kılavuzluğuyla hâsıl olduğunu dile getirmiştir. Bundan dolayı da binanın bu temel üzerine inşa edilmesi durumunda olgunlaşmanın çok daha çabuk olabileceğini savunmuştur. Bedri Bey ayrıca Arnavutluk’un Osmanlı Devleti’ne Köprülüler gibi zafer ve siyaset erenleriyle, Koniçalılar ve Fraşeriler gibi büyük ilim ve marifet adamları yetiştirdiklerini de hatırlatmıştır. Devamında ise Arnavutluk’un bundan sonra bu yolla Osmanlının başına ne o öz ve sağlamlıkta Ferhat ve Sinanlar ve ne de o feyz ve meziyette Kemal

ve Ziya gibi parlak güneşler yetiştireceğini belirtmiştir. Konuşmasında Osmanlı vatanının evlatlarının gayretleriyle Meşrutiyet nimetine kavuştuğuna dikkat çeken Bedri Bey, bütün bireylerin yakın zamanda ilerleme ve marifete sahip olacaklarını öngörmüştür. Ayrıca duyguları bir olan iki kardeşin karşılıklı görüşmelerle öğrenmelerinin ve ilerlemelerinin daha tabii ve daha gerekli olduğunu ifade etmiştir. Arnavutçanın Arap harfleriyle birliği bâki kaldıkça isteyenlerin Avrupa dillerine de bağlanarak Arnavut maarifini hem doğudan hem de batıdan, fakat Köprülüler ve Kemallerin sistemine uygun olarak, faydalandırmalarının ve istifade ettirmelerinin daha hayırlı ve daha yararlı olacağını dile getirmiştir. Bedri Bey konuşmasında Sami Bey'e de atıfta bulunarak, Arnavutça için Latin harflerinin kullanımı konusunda gayret gösteren ve irfan sahibi olan Fraşerli Şemsettin Sami Bey'in saflık ve temizliğini tenzih ederek kendisini en samimi duygularla yâd ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca bu konudaki inancında tek hatasını görerek hakkında hiçbir görüş sunmaya cesaret edemeyeceklerini ve kimseye de izin vermeyeceklerini belirtmiştir.

Bedri Bey Arnavutlara milli eğitimin gerekli olduğunu vurgulayarak, dilin canlandırılmasının ve tamamlanmasının gerekliliğini dile getirmiştir. Konuşmasının devamında ayrıca o gün Arnavut milli harfleri diye tanıttırılmak istenilen harflerin ne maddi ne de manevi hiçbir ilmi menfaat temin edemeyeceklerini ve bütüne yakın bir çoğunluğun kaynaşmazlığına karşı da bundan sonra etkili olamayacaklarına değinmiştir. Bunun yanında Arap harflerinin kabulünün de Arnavut milli eğitiminin ortaya çıkmasında ve yükselmesinde en azından aynı derecede hizmetkâr olacağını belirtmiştir. Bundan dolayı da bunların aleyhinde en küçük bir duygu beslemek yerine bilakis bunların lehine bin canlarını fedadan çekinmeyeceklerini, çocuklarının ve gelecekteki nesillerinin de çekinmemelerini isteyeceklerini ifade etmiştir. Ayrıca devletin ve hükümetin resmi dilinin yazıldığı Arap harflerinin kabulü ve tercihiyle yaklaşık olarak beşte dördü Müslüman olan Arnavutların, Kur'an- Kerim ile İslâm'ın kutsal kitaplarını ve şarkın eserlerini okuma ve incelemelerinin kolaylaşacağını savunmuştur. Bedri Bey Arap harflerinin kabul edilmesini zaten mevcut olan ve bundan sonra da tesisine değil bilâkis yükseltilmesine çalışılması gereken Arnavutluk Osmanlı birliğinin ihtiyacına bir hizmet olarak gördüğünü ifade etmiştir. Ayrıca bunu Arnavut evlâdına çocukluklarının daha ilk evresinde hükümetin resmi dilinin anahtarını vermek olarak değerlendirmiştir. Kısacası batının beğenmesini ve

yardımından istifade etmeyi aramaktansa şarkın iyiliğiyle, samimiyetine ve çok temiz desteğine nail olmayı Osmanlılığın gereği olarak görmüştür.

Bedri Bey'in konuşmasında Arap harfleri yüzünden Hıristiyan Arnavut vatandaşların eleştirilmesi ve onların sevgilerinin kaybedilmesi konularına da değindiği görülmektedir. Kendisi bu konuda nasıl ki diğer dinler hakkında sırf Türkçe yazılmış ya da diğer dinlere mensup kişilerce yazdırılmış kitapların hatta mukaddes kitapların tercümeleri mevcut ise aynı harflerle aynı kitapları Arnavutça olarak vücuda getirmenin de mümkün olduğunu savunmuştur. Meselenin mezhep yönünün bu şekilde halledilmesi sonrasında ise devlet makamlarında hak ve liyakat elde edebilmek ve hükümet işlerine de vâkıf olabilmek için er ya da geç Türkçenin yazıldığı harflerin öğrenilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bundan dolayı da kavimdaşlarının büyük çoğunluğunun kabul etmesi halinde bunu Hıristiyan Arnavutların kabul etmemesinin ne gerekçeleri olabileceğini sormuştur. Hıristiyan Arnavutların Osmanlılığa olan haysiyetlerinin kesinlikle şüphe götürmez olduğuna dikkat çeken Bedri Bey, kendi feyz ve marifetlerinden Arnavutluk kadar bütün Osmanlılığın da istifadesini görmek ve topluma fayda sağlamak arzu ve emelinin kendilerinde olduğu kadar Hıristiyan Arnavut vatandaşlarında da olduğunu dile getirmiştir.

İpek mebusu Bedri Bey konuşmasında Osmanlının tam dört yüz elli seneden beri Arnavutların milliyetini hatta memleket sınırlarını koruduğunu, Osmanlı saltanatının yüce katı olan Sadrazamlığı çeşitli dönemlerde olmak üzere toplamda yüz elli sene müddetle Arnavutlara emanet ettiğini aktarmıştır. Bundan sonra da mabet ayırt etmeksizin bütün Arnavutlardan ve Osmanlı unsurlarından vefa ve sadâkat beklemekte olduğunu hatırlatmıştır. Tarihte kavmiyeti kendilerince ne kadar bilinse dahi kendi döneminde şüpheli bulunmuş olan bir Büyük İskender ve onun şüpheli şöhretiyle övünmektense Mehmetler, Selimler, Süleymanlar, Muratlar, Mahmutlar gibi insanlığın büyüklerinden ve hayırlı haleflerinden olan Padişah Sultan Mehmet Reşat Han'ın iftihar edilecek üstün ortaklığından ayrılmamayı daha şerefli bulduklarını bildirmiştir. Ayrıca Hıristiyan Arnavut vatandaşların hamiyet, itaat, insaf ve inancından bu noktada barış ve birlik için tereddüt etmek istemediklerini belirtmiştir.

Bedri Bey konuşmasının devamında Latin harflerine milli harfler nazarıyla bakmak isteyenleri bir yönüyle hatalı gördüklerini ifade ederek, eskiden bu mahfilin açılışında okunan açış konuşmasında da beyan edildiği gibi istibdat döneminde bu yönde başka imkân olmadığını hatırlatmıştır. Bundan dolayı da Latin harfleri vasıtasıyla uyandırılmak istenilen Arnavut milli hissiyatı yolunda övünülecek biçimde fedakârca çalışmalar yapan bazı Arnavut kardeşlerinin, uzun yıllardan beri farklı ve işin geleceğini de içine alacak şekilde iyice düşünmeye gerek görmediklerini aktarmıştır. Bu kişilerin sanki Latin harflerinde karar kılınmış gibi onları kabullenmiş ve o yolda fikri alışkanlıklarla yazma melekesi kazanmış olduklarına dikkat çekmiştir. Ayrıca bu kişilerin mevcut nesiller ve gelecek kuşaklar için harf şekillerinin Osmanlılık adına hiçbir olumlu etkisinin olmayacağını savunduklarını hatırlatarak, o kadar senelik çalışmalarından geri dönmelerinin ya da başka bir yolda istikâmet çizmelerinin onlara elbette zor geleceğini ifade etmiştir. Buna rağmen onların saf vatansever hislerine başvurarak onları tatlılıkla ve haysiyetle kendileriyle işbirliğine davet ettiklerini bildirmiş, bu daveti kabul etmemeleri halinde ise üzüleceklerini ve bu konuda onlardan ayrılacaklarını hatırlatmıştır. Arnavutlar arasındaki uyuşmazlığın yazı şeklinden ibaret olduğuna dikkat çeken Bedri Bey, Arnavutlara o an hiç olmazsa maârif-i ibtidâiye ve maliyeyi sadece Arnavutça olarak öğretmek için her Arnavut kalbinin güzel çalışmalar yapmak arzusunda bulunduğundan kimsenin şüphesi olmamasını istemiştir. Ayrıca saf ve temiz isteklerinden herkesin emin olmalarını istemiş ve özellikle bu şekil uyuşmazlığının kesinlikle nifak ve maddi ayrılığa sebebiyet vermemesi ricasında bulunmuştur.

Bedri Bey konuşmasının devamında bu mahfilin Osmanlı'ya hizmet arzusuyla Arnavutçanın Arap harfleriyle yazımına ve yaygınlaştırılmasına çalışmak üzere kurulduğunu ve yapılan genel oylamayla da on beş kişilik yönetim kurulunun belirlendiğini hatırlatmıştır. Çok basit olarak nitelediği cemiyet programına da değinen Bedri Bey, ilk etapta küçük bir öğretmen okulu ile bir ilkokulun kurulmasının ve bunun yanı sıra taşralara da önem verilerek bekledikleri ilk kitapların gönderilmesinin amaçlandığını bildirmiştir. Bedri Bey'e göre o gün için ellerinde basılmış bir alfabe ile küçük bir okuma kitabı mevcuttu. Bir ilmihal kitabı

da basım aşamasındaydı ve yakında basımı tamamlanacaktı. Gelecekte ise maarif mektepleri programlarına uygun olarak Arnavutça kitaplar hazırlanıp yazdırılacaktı.

Bedri Bey konuşmasının sonunda olağanüstü heyetin seçilmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve mahfilin ihtiyaçlarına değinmiştir. Dinleyicilerden böyle bir vatan işi için manevi yardımlarının yanında ilk kitapların satışından sınırlı da olsa bir fayda sağlanıncaya kadar olağan giderlerin karşılanması amacıyla maddi yardımlarda da bulunmalarını talep etmiştir.[642]

Bu arada İttihad-i Osmani Arnavut Maarif Mahfili Yönetim Kurulu haftalık toplantıların, pazartesi ve perşembe günleri saat 1 ila 4 arasında olacak şekilde yapılmasını kararlaştırdı. Diğer yandan mahfil, basın aracılığıyla yaptığı duyuruda kendilerine başvuracak kişilerin bu günlere dikkat etmesini istedi. Ayrıca o güne kadar basımı yapılmış olan Alfabe, Okuma, İlmihâl, Sarf-ı Arnavudi nüshalarının mahfilde mevcut olduğu hatırlatılarak, başvurulması halinde bunların ücretsiz olarak fakir çocuklara verileceğini duyurdu.[643] Çalışmalarını sürdüren mahfil, bu süreçte Cemiyetler Kanunu'na uyarak 14 Haziran 1910 tarihli yasal uygunluk belgesini İstanbul Vilayeti'nden almayı başardı.[644] Yukarıdaki basın duyurusu mahfilin sadece alfabe konusunda değil, Arnavutçanın öğrenilmesi konusunda da çalıştığının önemli göstergesi olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan Cemiyeler Kanunu'na muhalefetten birçok kulübün kapatıldığı bir dönemde mahfilin bu belgeyi alması bir anlamda onun halen İttihat ve Terakki Cemiyeti ile iyi ilişkiler içerisinde olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Çalışmalarına devam eden mahfil, zaman zaman basın aracılığıyla üyelerine çağrılar yapmakta, onları rutin faaliyetleri dışında olağanüstü toplantılara da çağırmaktaydı. Nitekim yine böyle bir basın duyurusunda bazı önemli konuları görüşmek üzere 1 Ağustos (1910) pazartesi günü olağanüstü bir toplantının yapılması gerektiği ifade edilerek, yönetim kurulu üyelerinin belirlenen tarihte kulüpte hazır bulunmaları

---

[642] "Arnavud Mahfilinde", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 10 Nisan 1910, 6-7. Ayrıca bkz. "Arnavud Maârif Mahfili", **Yeni İkdam**, 28 Mart 1326 [10 Nisan 1910], 3.
[643] "Arnavudcanın Hurûfât-ı Arabîye ile Tamîmine Hâdim İttihâd-i Osmânî Maârif Mahfilinden", **Sabah**, 28 Mayıs 1326 [10 Haziran 1910], 4. Yeni İkdam, Arapça harfleriyle basılan alfabe kitapçıklarının sayısını 33950 olarak vermiştir. Oysa bu sayı Sabah'ta 3395 olarak verilmiştir. Bu çelişkinin gazete metinlerinden kaynaklanan bir basım hatası olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavud Maârif Mahfili", **Yeni İkdam**, 28 Mayıs 1326 [10 Haziran 1910], 5.
[644] "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", **Sabah**, 18 Haziran 1326 [1 Temmuz 1910], 4.

istendi.[645] Basın aracılığıyla yapılan bu tarz duyuruların zaman zaman ilerleyen aylarda da tekrarladığı görülmektedir.[646] Mahfilin çalışmaları yalnızca alfabe konusuyla sınırlı değildi. Nitekim mahfil yayımladığı bir duyuruda, 5 Ağustos (1910) Cuma günü mahfilde Arnavutça olarak bir mevlid-i şerifin okunacağını haber vermekteydi. İlan metninde başkentte bulunan vatandaşlar ile başka ülkelerde bulunan dindaşların da bu davete katılmaları talep edilmekteydi.[647] Nitekim daveti yapılan bu mevlid-i şerif, duyurulan günde Kavalalı Hafız Talha Efendi tarafından okunmuştur.[648]

Diğer yandan İstanbul'da İttihad-i Osmani Arnavut Maarif Mahfili adına bir sayfası Osmanlı harfleriyle Arnavutça, diğer üç sayfası da Türkçe olmak üzere "*Fiyola Dereyet - Doğrusöz*" adıyla bir gazete çıkarılmaya başlandı. Nitekim mutasarrıflıktan istifa etmiş olan Priştineli Hayri Bey de bu gazetede çıkan haberlerden rahatsız olmalı ki basın aracılığıyla yaptığı duyuruda bu gazetenin yazılarıyla kendisinin hiçbir ilgisinin olmadığını ve bu konuda hakkındaki şüpheleri ortadan kaldırmak amacıyla da bunu ilan ettiğini bildirdi.[649] Arnavut Maarif Mahfili 1910 yılı içerisinde bir yandan rutin toplantılarına devam ederken, diğer yandan da önemli maddelerin yönetim kurulunda görüşülebilmesi için kulübe üye olan mebusları ve diğer kulüp üyelerini zaman zaman basın aracılığıyla toplantılara çağırmaya devam etmiştir.[650]

3.2.3. 1910 Manastır Kongresi

Manastır Kongresi'yle ilgili olarak basında çıkan ilk haberde, Arnavut harfleri meselesiyle meşgul olmak üzere 28 Mart (1910) Pazartesi günü Manastır'da büyük bir kongrenin toplanacağı duyurulmaktaydı. Habere göre kongreye İstanbul Başkim Kulübü adına Ekrem ve Derviş Hima Beyler katılacaktı.[651] Nitekim planlandığı üzere

---

[645] "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", **Tanin**, 16 Temmuz 1326 [29 Temmuz 1910], 4. Ayrıca bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", **Sabah**, 16 Temmuz 1326 [29 Temmuz 1910], 3.

[646] "Arnavud Maârif Mahfilinden", **Yeni İkdam**, 13 Teşrin-i sânî 1326 [26 Kasım 1910], 5.

[647] "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", **Tanin**, 21 Temmuz 1326 [3 Ağustos 1910], 4. Ayrıca bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", **Sabah**, 21 Temmuz 1326 [3 Ağustos 1910], 4.

[648] "Mevlid-i Nebevi Kırâati", **Tanin**, 24 Temmuz 1326 [6 Ağustos 1910], 4.

[649] "Bir Hakîkate Dâir", **Tanin**, 24 Teşrin-i sânî 1326 [7 Aralık 1910], 4.

[650] "Arnavud Maârif Mahfilinden", **Tanin**, 13 Teşrin-i sânî 1326 [26 Kasım 1910], 4. Ayrıca bkz. "Arnavud Maârif Mahfilinden", **Sabah**, 13 Kasım 1326 [26 Kasım 1910], 4.

[651] "Arnavudcanın Tarz-ı Tahrîiri", **Yeni İkdam**, 12 Mart 1326 [25 Mart 1910], 4.

kongreye Derviş Hima Bey ile Süreyya Bey'in oğlu ve eski sadrazamlardan Ferit Paşa'nın yeğeni Ekrem Beyler gönderilmiştir. Bunların dışında ayrıca Üsküp, Kalkandelen, Priştine, Mitroviçe, İpek ve Yakova şehirlerinden de mebusların gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[652] Bu konuyla ilgili olarak basında çıkan bir başka haberde ise harfler meselesinin halli için Arnavut Başkim Kulübü'nün daveti üzerine Mart ayı sonuna doğru Manastır'da bir kongrenin toplanacağı duyurulmaktaydı. Manastır'da bulunan bütün Arnavut kulüplerin izin vereceği vekillerin katılımıyla gerçekleştirilecek olan kongrede Arnavut harfleri meselesinin çözümlenmesi, Arnavutluk'ta maarifin yaygınlaştırılması için başvurulacak araçlar ve bütün Arnavutların milli duygular nazarından isteklerinin birleştirilmesi konuları ele alınacaktı.[653] Başkim Kulübü'nün girişimleriyle toplanması planlanan ve davet yapılan büyük Arnavut kongresi, 22 Mart 1910 tarihinde toplanacakken çoğunluğun sağlanamamasından dolayı ileri bir tarihe ertelenmiştir. Fakat bu gecikme uzun sürmemiş ve nihayet kongre 2 Nisan (1910) Cumartesi günü yirmi beş üyenin katılımıyla ve Bedri Bey'in başkanlığında gerçekleştirilmiştir.[654] Kongrenin gündemini iki konu meşgul etmiştir. İlki Arnavut harfleri meselesi, diğeri ise milli duyguların yayılması ve genelleştirilmesi konusu olmuştur. Bir hayli çekişmeli geçen görüşmelerden sonra kongrede aşağıdaki kararlar alınmıştır:

1) 25 Haziran 1326 (8 Temmuz 1910) tarihinde, şimdiki mevcut üyelerden çok daha fazla mebusun katılımıyla ikinci bir kongrenin toplanması,[655]

2) Arnavutluk ile hükümet arasında aracılık işlevini görmek üzere Dersaadet'te ikinci bir danışma kurulunun oluşturulması,

---

[652] "Manastır Kongresi", **Yeni İkdam**, 20 Mart 1326 [2 Nisan 1910], 2.

[653] "Arnavudluk Ahvâli", **Yeni Tasviri Efkâr**, 28 Mart 1910, 7.

[654] Yeni Tasvir-i Efkâr, kongre tarihiyle ilgili olarak Selanik muhabirine dayanarak verdiği ilk haberinde kongrenin ilk toplantısını 28 Mart 1910 tarihinde gerçekleştirdiğini yazmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Vilâyat", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 1 Nisan 1910, 6. Fakat aynı gazete bu konuyla ilgili olarak verdiği ikinci haberinde ise kongrenin cumartesi günü [2 Nisan 1910 tarihinde] gerçekleştiğini yazmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Vilâyat – Arnavud Kongresi", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 6 Nisan 1910, 6-7.

[655] Sabah ve Yeni İkdam, planlanan bu kongrenin tarihini 20 Haziran 1326 [3 Temmuz 1910] ve yerini de Yanya olarak vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Manastır Kongresi", **Sabah**, 24 Mart 1326 [6 Nisan 1910], 3. "Arnavudluk Ahvâli", **Yeni İkdam**, 11 Nisan 326 [24 Nisan 1910], 2. Yeni Tasvir-i Efkâr ise kongre tarihini 7 Haziran 1326 [20 Haziran 1910] olarak vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Vilâyat – Arnavud Kongresi", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 6 Nisan 1910, 6-7.

3) Arnavutçanın bütün harflerini karşılamaya yeterli olan ve bu işlevi üstüne alan milli harflerin Arnavutlarca kabul edilmesinin gereği hakkında Maarif Nezareti'ne bir muhtıra verilmesi,

4) Arnavut Ortodokslar üzerinde Yunanlılar tarafından yürütülmekte olan yayın politikalarını sonuçsuz bırakmak için gerekli tedbirlerin alınması

Kongre bu kararları çetin görüşmeler neticesinde alsa da kararlar alkışlar arasında kabul edilmiştir.[656] Bu kararlar kongreye katılan üyelerin Latin harfleri taraftarı olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Bu kongrenin Latin harflerinden oluşan Arnavut alfabesine destek niteliğinde olduğu ve bu alfabeyi halka mâl etmeyi amaçladığı değerlendirilebilir.

Oysa Firzovik Divan-ı Harbi'ne sevk edilmek üzere tutuklanan Arnavutlardan Eczacı Besim Efendi'nin üzerinde çıkan belge ise bu kongrede alınan kararların aslında çok daha radikal kararlar olduğunu ortaya koymaktaydı. Manastır Valisi'nin ifadesine

---

[656] "Arnavud Kongresi", **Tanin**, 24 Mart 1326 [6 Nisan 1910], 3. Ayrıca bkz. "Manastır Kongresi", **Sabah**, 24 Mart 1326 [6 Nisan 1910], 3. "Vilâyat – Arnavud Kongresi", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 6 Nisan 1910, 6-7. Yeni Tasvir-i Efkâr ve Yeni Gazete, bir süre sonra bu konuyla ilgili olarak kongre delegelerince Dâhiliye Nezaretine gönderilen karar metnini yayımlamışlardır. Buna göre, 2 Nisan (1910) Cuma günü toplanan Manastır Arnavut Maarif Kongresi'ne Kosova, Manastır, Yanya, İşkodra ve Selanik vilayetlerinin yanı sıra İstanbul Arnavut Maarif kulüp ve cemiyetlerinden de delegeler katılmışlardır. Yapılan müzakereler neticesinde ise sırasıyla şu kararlar alınıştır: 1) Kanun-i Esasi maddesi gereğince dillerin serbestçe öğrenilmesi teminat altına alınmışken, mevcut hükümetin Arnavutçanın milli harflerle yazılmasına karşı takındığı tutum, Arnavut Maarif Kulüp ve Cemiyetleri adına kongre heyetince tepkiyle karşılanmıştır. Debre Büyük Milli Kongresi'nde oybirliğiyle alınan karara uyan hükümetin, yazı biçiminin tercihe bırakılması yönündeki ilk kararını yeniden yürürlüğe koyarak bütün Arnavutların ilerleme ve uygarlık yolunda serbest bırakılmasını talep ve istirham eder.
2) Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra yazı biçimi konusunda Arnavutluk'ta baş gösteren ikilik ve düşünce ayrılığının bazı gizli kışkırtmalara dayandığı ve Arnavutların maariften başka bir fikir beslemedikleri ortadadır. Yaşanan kışkırtmaların önünü almak hükümetin elinde ve yetkisinde bulunduğundan, her kötülüğün önüne geçilerek, bu ayrılık ve kışkırtmalara son verilmesini kongre heyeti hükümetten ısrarla talep etmekte ve kışkırtmaları protesto etmektedir.
3) Maarif Nezaretinin zan ve iddiasının kesinlikle asılsız olduğu ortadayken Arnavutluk'taki çok az bir grup çoğunluğu temsil etmeyip sırf kışkırtıcı bir eser olarak iddialarla ortaya atıldığı bilinmektedir. Buna göre bir yönetimin sergilenmesini ve meselenin önemine binaen uygun tedbirlerin alınmasını talep ederiz.
4) Patrikhaneye sadece dinen bağlı olan Hıristiyan Arnavutlar, Rum dini liderlerince dini ve lisan meselelerinde gösterilen güçlükler yüzünden arzularına aykırı olarak Rum okullarına devam etmek mecburiyetinde kalmaktadırlar ve bundan dolayı da manen zarar görmektedirler. Genel olarak hukukun muhafazası ve terbiye-i fikriyeleri de dikkate alınarak maarif ödeneğinden düşen payın isteyenlere ödenmesini Arnavut Maarif Kulübü Nizamnamesine istinaden temenni ederiz. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. "Kongre Mukarrerâtı", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 17 Nisan 1910, 6. "Kongre Mukarrerâtı", **Yeni Gazete**, 4 Nisan 1326 [17 Nisan 1910], 3. Bartl'a göre kongreye katılanlar 5 maddelik bir beyanname üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Maddeler için bkz: Bartl, **age**,291. Kongre heyetince Dâhiliye Nezaretine gönderilen 4 maddelik karar metni için ayrıca bkz: [Dâhiliye Nezâreti Celîlesine], 24 Mart 1326 [6 Nisan 1910], BOA. DH. MUİ. 88/23.

göre belgede, 2 Nisan 1910 tarihinde toplanan kongrenin Arnavutluk'un muhtariyetiyle ilgili olan altı maddelik gizli kararları bulunmaktaydı. Manastır Valiliği'nin, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği bu kararlar aşağıdaki maddeleri ihtiva etmekteydi:[657]

1) Arnavut kavmiyetinin resmen onaylanması

2) Arnavutluk okullarında Arnavutçanın Latin harfleriyle zorunlu olarak öğretilmesi

3) Arnavutluk'ta yürütülecek resmi işlemlerde Arnavutçanın kullanılması ve resmi dil olarak kabul edilmesi

4) Arnavutların askeri hizmetlere tâbi tutulabilmesi için ayrıca Arnavut alaylarının oluşturulması

5) Arnavutluk'ta mahalli genel meclislerin görüş ve oyları alınmadan Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk'ta hiçbir girişimde bulunmaması

6) Arnavutluk'a mahsus ayrı bir bütçe yapılması ve Arnavutluk'a bir genel valinin atanması

Yukarıdaki gizli kararlar incelendiğinde Manastır Kongresi'nde alınan kararların siyasi nitelikte kararlar olduğu ve bu içeriğiyle de kongrenin hükümet açısından hiç de masum olmadığı görülmektedir. Nitekim hükümet bu kararları da göz önüne alarak etkili tedbirler almıştır. Yanya Kongresi'nin engellenmesi bu konuda hükümetin kararlılığının en güzel göstergelerinden birisi olmuştur. Nitekim Dâhiliye Nezareti'nden Yanya Vilayeti'ne gönderilen tebligatta, toplanacak kongrede cereyan edecek müzakerelerin asıl maksada yönelik yani maarifin yayılması meselesiyle sınırlı olması gerektiği bildirilmiştir. Bunun dışında görüşmelerin cereyan etmesi ve kararların alınması halinde hükümetçe engelleneceği ve gereğinin yapılacağı hatırlatılmıştır.[658]

Bu arada Manastır Kongresi dört maddelik kararlarını kamuoyuyla paylaşmıştı ki kongreye yönelik tepkiler de gelmeye başladı. Nitekim İpek İttihat ve Terakki Cemiyeti gönderdiği telgrafta, Manastırda toplanacağı haber alınan kongreye İpek taraflarından delege olarak hiç kimsenin gönderilmediğini ve İpek'in böyle bir

[657] [Dâhiliye Nezâreti Celîlesine], 29 Mayıs 1326 [11 Haziran 1910], BOA. DH. MUİ. 102-2/3.
[658] [Yanya Vilâyeti Behiyyesine], 12 Nisan 1326 [25 Nisan 1910], BOA. DH. MUİ. 88/23.

kongreye katılmadığının ilan edilmesine gerek dahi duyulmadığı bildirilmekteydi. İpekli adıyla hareket etmek isteyen Bedri Bey'in de aslen İpekli değil, Leskofçalı olduğu ve kendisinin İpek adına hiçbir girişimde bulunamayacağının bilinmesi gerektiği ilan edilmekteydi.[659] Bu örnekte de görüldüğü gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bölgedeki bazı merkezlerinin bu tarz açıklamalarına cemiyet merkezinden herhangi bir tekzip gelmemesi, aslında cemiyetin alfabe tartışmalarında hiç de tarafsız olmadığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Kongreye tepki gösteren yalnızca İpek İttihat ve Terakki Cemiyeti değildi. Gilan'dan gönderilen ve içlerinde Belediye Başkanı Mustafa Bey ile kasabanın ileri gelenlerinin isimlerinin de yer aldığı telgrafta ise kutsal vatanı tehlikeye sokan ve dine zarar veren Latin harflerinin reddedildiği dile getirilmekteydi. Telgrafta ayrıca Arnavutçanın öğretilmesi için gerekli olan vasıtaların hazırlanması amacıyla Manastır'da toplanan kongreye, Gilan'dan hiç kimsenin delege olarak seçilmediği ve gönderilmediği duyurulmaktaydı.[660]

Sabah, Manastır Kongresi'yle ilgili olarak "*Progres de Salonique*" gazetesinden edindiği farklı bilgileri de okuyucusuyla paylaşmıştır. Habere göre kongre, yapılan teklif üzerine Üsküp'te bir Arnavut idadisinin açılmasına da karar vermiştir. Bu okulun giderleri ise yardım paralarıyla karşılanacaktır. Bundan dolayı Arnavutça gazeteler bu iş için sayfalarında birer sütun ayırırken, İstanbul'da sahnelenen bir oyunun geliri de bu okul için harcanacaktır. Alınan karar gereği okulun yönetimi Üsküp Arnavut Okulu'na bırakılacaktır. Kongrede ayrıca Arnavutça bir gazetenin çıkarılması ve dağıtılması da kararlaştırılmıştır.

Sabah'ın haberine göre, kongre çalışmaları sonunda çok daha fazla üyenin katılımıyla yeniden toplanması kararlaştırılan kongre için İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin onayının alınması fikri ileri sürülse de bu görüşe şiddetle karşı çıkılmıştır. İttihat ve Terakki'nin böyle bir kongrenin toplanmasını desteklememesi durumunda ittihatçılarla Arnavutlar arasında büyük bir ayrılığın yaşanabileceği dile getirilerek, bunun bir sır olarak saklanması tavsiye edilmiştir. *Sabah*, *Progres de Salonique* gazetesinin bunu Karagöz'ün sırrına benzettiğini aktararak, büyük

[659] "İpekden Telgraf", **Tanin**, 29 Mart 1326 [11 Nisan 1910], 2.
[660] "Arnavud Lisânı Hurûfuna Dair", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 8 Nisan 1910, 6.

kongrenin 20 Haziran'da (3 Temmuz 1910 tarihinde) Yanya'da toplanacağını duyurmuştur.[661]

Sabah'ın Manastır Kongresi'yle ilgili olarak verdiği bir diğer haberde ise bu kongrede 11 maddeden oluşan kararlar alınmıştır. Kongreye katılan delegelerin alkışları arasında kabul edilen kararlar ise şu maddelerden oluşmaktadır:

1) Genel Merkez'in İstanbul'da bulunması,

2) Payitaht'ta bir danışma kurulunun oluşturulması ve Meclis-i Mebusan delegeleri ile aydınların bu kurulda yer almaları,

3) Bütün Arnavut Maarif Kulüplerinin mevcut yönetmeliklerini yerel ihtiyaçlarına göre bazı ilaveler yaparak İstanbul merkez kulübüne yollamaları ve orada değişmeyecek şekilde düzenlenecek genel tüzüğün hükümetçe onaylanması sonrasında vilayet kulüplerine dağıtılması,

4) Vilayet kulüplerinin birer merkez halinde bulunarak genel merkezle sürekli irtibat halinde olmaları, her ayın sonunda genel merkeze birer rapor göndermeleri ve bu raporların danışma kurulunca incelenmeleri,

5) Merkez Kulübü'nce iki kişiden az olmayacak şekilde seçilen bir teftiş heyeti aracılığıyla bütün kulüpler ile Görice'deki Përparim (Terakki-i Maarif) Cemiyeti'nin hesaplarının incelenmesi,

6) Genel Merkez'de mümkün olan en kısa sürede bir meclis-i daniş'in açılması ve eksik olan ders kitaplarıyla faydalı eserlerin yazılarak basılması,

7) 3 Temmuz 1910 Pazar günü (20 Haziran 326) Yanya'da ulema, eşraf ve tüccardan oluşan bir kongrenin açılması,

8) Üsküp'te yatılı bir ilkokulun açılması ve bir gazetenin yayımlanmasının temini,

9) Arnavutçanın bütün söyleyiş ve harflerini karşılamaya yeterli olan milli harflerin kabulünün gereği hakkında hükümete bir muhtıra, gazetelere de beyanname verilmesi,

10) Protokolde yer almış Şeyhülislamlık makamına müracaat meselesinin danışma kuruluna havale edilmesi,

---

[661] "Manastır Kongresi", **Sabah**, 27 Mart 1326 [9 Nisan 1910], 3.

11) Ortodoks Arnavutlar üzerinde Yunanlılar tarafından yapılan yayınları sonuçsuz bırakmak için gerekli tedbirlerin alınması.[662]

Kongrenin bütün Arnavut Maarif Kulüpleriyle, Görice'deki Përparim Cemiyeti'nin hesaplarını inceleme kararı alması bir anlamda kendisini Elbasan Kongresi'nden üstün gördüğü anlamına gelmektedir. Ayrıca Genel Merkez'de mümkün olan en kısa sürede bir meclis-i daniş'in açılmak istenmesi ve eksik olan ders kitaplarıyla, faydalı eserlerin bu meclisçe yazılarak basılmasının istenmesi ise kongrenin eğitime verdiği önemi göstermesi açısından anlamlıdır.

Manastır Kongresi kararlarının ilanının üzerinden henüz iki ay dahi geçmemişti ki kongre kararları gereği Yanya'da yapılması kararlaştırılan ve Arnavutça için kabul edilecek harfler konusunun masaya yatırılması planlanan bir sonraki kongrenin süresiz olarak ertelendiği haberi basında yer aldı.[663] Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi* adlı eserinde Manastır ve Elbasan'da yapılan kongreleri nasyonalist kongreler olarak adlandırmış ve bu kongrelerde dile getirilen taleplerin yabancı devletlerin ipinde oynayan gençler ve Toska kökenliler tarafından dile getirildiğini savunmuştur. Bu taleplerin dindar Arnavutların şiddetli tepkisiyle karşılaştığını hatırlatarak, Müslüman tebaa arasında bir birliğin sağlanması konusunda bu uygun fırsattan yararlanılamadığını, eksik ve yanlış tedbirler batağında çırpınmakta olan İttihatçıların da bu fırsattan faydalanamadığını savunmuştur.[664]

---

[662] "Manastır Kongresi ve Mukarrerâtı", **Sabah**, 28 Mart 1326 [10 Nisan 1910], 3. Yeni Tasvir-i Efkâr, kongre kararlarını 11. Maddeye yer vermeksizin on madde olarak yayımlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Manastır Arnavud Kongresi, **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 9 Nisan 1910, 3. Nathalie Clayer'ın kongre hakkındaki değerlendirmelerine bakıldığında yukarıdaki 11 maddelik kararlara değindiği görülmektedir. Bu da aslında Sabah'ta yayımlanan bu kararların günümüz Arnavut tarihçileri arasında kabul gördüğünü göstermesi açısından önemlidir. Bilgi için bkz. Clayer, **Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri**, 491. Diğer yandan on birinci madde dile getirilen Ortodoks Arnavutlara yönelik baskının, kongrenin üzerinden iki yıl geçmesine rağmen hâlâ devam ettiği görülecektir. Nitekim 1912 yılı Ağustosunda Berat'a bağlı Fier Nahiyesi'nden gönderilen ve Drita gazetesinden aktarılan bir habere yer verilen telgrafta, bu konudaki rahatsızlık dile getirilmiştir. Telgrafta, Güney Arnavutluk'taki Rum Ortodoks Arnavutların milliyetlerinden uzaklaştırılmak için Ortodoks rahip ve öğretmenlerin baskılarına maruz kaldığı ifade edilmiştir. Bu durum eleştirilerek Ortodoks Arnavutları Ortodoksluğa, manevi bir kuvvetin bağladığı ama damarlarında dolaşan kanın Arnavut kanı olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca kendilerinin hâlâ Arnavut lisanıyla konuştuklarına dikkat çekilerek, gelecekte de atalarından kendilerine miras kalan dili [Arnavutçayı] konuşmaya devam edecekleri ve bunu engellemeye yönelik girişimlerin de sonuçsuz kalacağı bildirilmiştir. Bilgi için bkz. "Berata Bağlı Fier Nahiyesi'nden Telgraf", **Sabah**, 21 Temmuz 1328 [3 Ağustos 1912], 3.

[663] "Arnavud Kongresi", **Yeni Gazete**, 17 Haziran 1326 [30 Haziran 1910], 3. Ayrıca bkz. "Arnavud Kongresi", **Sabah**, 17 Haziran 1326 [30 Haziran 1910], 3.

[664] Aksun, **age**,302.

Peter Bartl ise bu kongreyi "İkinci Dil Kongresi" olarak nitelendirmiştir. Bartl'a göre kongrenin ana konusu yine alfabe meselesidir. Fakat kongre bu defa sadece alfabe meselesiyle uğraşmamıştır. Daha ziyade Arnavut kulüplerinin az veya çok Arnavut ayaklanmasına hazırlık yapan askeri teşkilatlar olduğu yönündeki suçlamalara cevap vermeye çalışmıştır.[665]

Nathalie Clayer'e göre ise halk arasında Arap alfabesi lehinde yapılan kışkırtmalar üzerine Arnavut milliyetçileri, bu kongreyle kendi içinde birliği sağlamayı denemişlerdir. Clayer'e göre bu kongre, Geglerin ve Toskaların düşmanlarına karşı birlikte harekete geçme iradesini yansıttıkları bir oluşumdur. Çünkü daha önce hiç görülmemiş bir şekilde Kosova Vilayeti'nden dahi kongreye katılım olmuştur. Fakat buna karşılık ne İşkodra Sancağı'ndan ne de Orta Arnavutluk'tan hiçbir delege gelmemiştir. Clayer, alınan kararların arkasında Derviş Hima Bey'in olduğunu ileri sürerek, aslında bu kararların Arnavut kulüpleri ağının güçlendirilmesini amaçladığını ileri sürmüştür. Daha güçlü bir şekilde örgütlenmek, basın yoluyla Arnavut milliyetçiliğini desteklemek ve yeni okullar için kaynak temin etmek amaçlar arasında yer almıştır. Fakat tüm bu tedbirler sonuçsuz kalmış ve bu kongreyle amaçlanan yeni örgütlenme oluşturulamamıştır.[666]

Banu İşlet Sönmez'e göre ise bu kongre 1908 yılı Kasım'ında gerçekleştirilen Manastır Kongresi'nde alınan, iki yıl içinde yeni bir kongrenin toplanması kararı gereği düzenlenmiştir. Latin alfabesi yanlılarınca Arnavutlar arasında yaşanmakta olan alfabe tartışmalarını çözümlemek amacıyla düzenlenen kongre, Arap harfleri yanlılarının girişimlerini mevcut anayasal rejimle uyuşmadığı gerekçesiyle kınamış ve Arnavutça meselesinin yalnızca Arnavutları ilgilendiren bir mesele olduğunu açıklamıştır.

Sönmez ayrıca Arnavut aydınların, mevcut cemiyet ve kulüplerine yönelik tehdidi önleyebilmek amacıyla bu kongrede kulüplerinin konumunu netleştirecek tarzda kararlar aldıklarını belirtmiştir. Sönmez'e göre kongre, Arnavut kulüplerinin temel amacının edebi olduğu ve herhangi bir politik partiye bağlı olmadığı konusunda karar kılmıştır. Hatta kuvvetli ihtimal İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından yapılmış olan,

---

[665] Bartl, **age**,291-292.
[666] Clayer, **Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri**,491-492.

kendini yalnızca bir partiye bağlı ilan etme önerisini de reddetmiştir. Ancak bu önlemler yeterli olmamış ve aynı yıl içerisinde çıkarılan Denekler Kanunu'na dayanılarak Arnavut kulüpleri kapatılmıştır.[667]

Diğer yandan Bilgin Çelik'e göre ise Manastır Kongresi siyasi haklar elde etmeye yönelik bir kongredir. Çünkü Arnavut isyanlarında isyancıların talepleri ile özellikle muhtariyet de içeren 6 maddelik kararlar, büyük oranda örtüşmektedir. Bu da aslında Arnavut ulusal hareketini yönlendiren aydınlar ile ihtilalcilerin temel konularda hemfikir olduklarını göstermektedir. Özerk bir Arnavutluk, Arnavutluk'a ait bir bütçe, resmi dilin Arnavutça olması, Arnavutça eğitim ve Latin harflerinin kullanılması gibi konularda görüş birliği sağlanmıştır. Zaten düzenlenen kongreler de Arnavut ulusal hareketine ivme kazandırmıştır. Diğer yandan her ne kadar muhafazakâr Arnavutlar bu yöndeki taleplerin birçoğuna karşı çıksalar da Arnavutça eğitim konusunda onlar da ısrarcı olmuşlardır.

Çelik'e göre Arnavut kongreleri her ne kadar ilk zamanlarda Arnavut alfabesi ve Arnavutça eğitim gibi sorunları çözmek üzere toplanan kültürel nitelikli kongreler olarak görülseler de aslında bu kongreler aldıkları kararlarla Arnavutluk özerklik hatta bağımsızlık hareketinin örgütlenmesinde etkin rol oynamışlardır.[668]

Diğer yandan *İkdam*'ın haberine göre, İtalya'daki Arnavutların yayın organlarından olan "*Lanisyon Albanaz*" gazetesi kaleme aldığı bir makalede, okulların kapanması ve gazetelerin yayınına ara verilmesi konularında Osmanlı Hükümeti'ni protesto etmek ve Arnavut Latin harflerinin kabulü yönünde bütün Osmanlı Arnavutlarının ortak hareket etmelerini sağlamak amacıyla Arnavutları genel bir kongreye davet etmiştir.[669] Fakat bu kongre çağrısının -en azından imparatorluk sınırları içindeki Arnavutlarca- kâle alınmadığı görülmektedir. Çünkü Arnavut basınında bu konuda bir başka kongre davetine rastlanmamıştır.

---

[667] Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut**, 134, 144.
[668] Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar**, 267-268.
[669] "Arnavud Kongresi", **Yeni İkdam**, 3 Kanun-i sânî 1326 [16 Ocak 1911], 3.

3.2.4. Alfabe Tartışmalarında Hükümetin Politikası ve Buna Yönelik Değişik Kesimlerden Gelen Tepkiler

3.2.4.1. Alfabe Konusunda Hükümetin Takındığı Tutum

1910 yılı, alfabe tartışmalarının en yoğun yaşandığı bir dönem oldu. Alfabe seçimi konusunda Arnavutlar arasında yaşanan tartışmaların iyice alevlendiği bu dönemde hükümetten bir çıkış geldi. Maarif Nezareti'nce Selanik, Kosova, Manastır, İşkodra ve Yanya vilayetlerine gönderilen telgraflarda hükümetin bu konuda kesinlikle tarafsız kalacağı ve meselenin çözümünü Arnavutların bilirkişilerine bırakmaya karar verdiği bildirilmekteydi.

Telgrafta ayrıca mutlu devrim sonrası gelen müracaatlar üzerine bazı devlet okullarında Arnavutçanın seçimine bağlı olarak öğretilmesine hükümetçe izin verildiği hatırlatılmakta ve o zamandan bu yana bu okullarda Arnavutçanın öğretile gelmekte olduğu dile getirilmekteydi. Sonrasında ise çeşitli mahallerden art arda müracaatların gelmeye başladığı ifade edilerek, bu müracaatlarda bir kısım Arnavut vatandaşların Arnavutçayı Arap; diğer bir kısmının ise Latin harfleriyle öğretilmesini gerekli gördükleri aktarılmaktaydı. Telgrafta Arnavut dilinde Latin harfleriyle hazırlanmış mevcut eserler olduğu gibi, Arap harfleriyle yazılmış eserlerin de bulunduğuna dikkat çekilerek, alfabe harflerinin dilin sadece bir parçası olduğu vurgulanmaktaydı. Bir dilin sözcüklerinin yazımı için kabul edilmiş olan harflerin kullanımının, bunları kabul edenlerin tercihine bağlı olması gerektiği ifade edilerek lisanların öğretilmesini serbest bırakan Osmanlı Hükümeti'nin alfabe konusuna müdahale etmesinin uygun olmayacağı aktarılmaktaydı. Arnavutçanın gerek Arap gerekse Latin harfleriyle öğretilmesini arzu edenlerin istedikleri harflerle öğretim yapmalarına karar verildiği duyurulan telgrafta, bu konuda alınacak tedbirlere de yer verilmekteydi. Maarif Nezareti'nin telgrafında, bu kararın yerine getirilebilmesi için Arnavutçanın öğretilmekte olduğu resmi okullarda ikinci bir lisan öğretmeninin atanmasına gerek duyulduğu durumlarda bunlara da maaş bağlanmasının uygun

görüldüğü bildirilmekteydi. Telgrafın sonunda ilgili vilayetlerin bu karar dairesinde hareket etmesi istenmekteydi.[670]

Sabah ise Maarif Nezareti'nce Arnavutluk'taki Osmanlı vilayetlerine gönderilen bu tebligatı aktarmakla kalmamış, akabinde bu konudaki düşüncelerini okuyucularıyla paylaşmıştır. *Sabah*'a göre Maarif Nezareti'nin bu tebliği dahi alfabe tartışmalarında hükümetin düşüncesinin Meşrutiyet'in esasına uygun olduğunu anlatması açısından önemlidir. *Sabah*, meşruti idare hükümetlerinin tabiiyeti altında bulunan milletlere lisan konusunda bundan daha büyük hoşgörüde bulunmadıklarını ileri sürmüştür.[671] Aslında hükümet bu girişimiyle tarafsızlığını ortaya koymuş ve bu konuda adeta topu Arnavutlara atmıştır. Hükümete göre artık Arnavutlar bu konuyu kendi aralarında halletmelidirler. Oysa Maarif Nezareti'nin bu tebliğinden henüz çok kısa bir süre geçmişti ki bu kez nezaretin yayımladığı ikinci tebliğ basına sızdı. *Sabah*, Arnavut harfleri konusunda hükümetin tarafsızlığını ilan ettiği resmi duyuruyu bir süre önce yayımladığını hatırlatarak bu konuyla ilgili olarak Maarif Nezareti'nce Kosova Vilayeti'ne çekilen ve 25 Şubat (1910) tarihli *Kosova Resmi Gazetesi*'nde yayımlanan telgrafı okuyucularıyla paylaştı.

Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin imzasıyla yayımlanan yeni telgrafta 5 Şubat 1910 tarihli telgrafa atıf yapılarak, Arnavutçanın öğretilmesi için okullarda kullanılacak harflerin seçiminin hükümet tarafından lisan sahiplerinin tercihine bırakıldığı ve hükümetin bu konuda tarafsızlığını ilan ettiği hatırlatılmaktaydı. Bakanlığın ifadesine göre, o tarihten itibaren Kosova Vilayeti'nden art arda gelen işaretlerden genel olarak Arap harflerinin kabul olunduğu ve halkın tamamının Latin harflerinin kullanımı aleyhtarı olduğu anlaşılmaktaydı. İşte Maarif Nezareti de bundan dolayı Kosova Vilayeti dâhilinde Arnavutça öğretilen okullarda bu dilin sadece Arap harfleriyle öğretilmesini ve gereğinin yapılmasını istedi.[672] Oysa *İkdam*'a göre *Jön Türk* muhabirlerinden bir tanesi Maarif Nazırı Emrullah Efendi ile bir mülakat gerçekleştirmiş ve kendisine Arnavutçanın yazı tarzı konusunda hükümetin tutumunu sormuştu. *İkdam*'ın haberine göre Emrullah Efendi verdiği cevapta, hükümetin bu

---

670 "Arnavud Hurûfu-Hükümet bî-taraf Kalıyor", **Yeni Tanin**, 22 Kanun-i sânî 1325 [4 Şubat 1910], 1. Ayrıca bkz. "Arnavud Hurûfatı Hakkında", **Sabah**, 5 Şubat 1325 [18 Şubat 1910], 2.
671 "Arnavud Hurûfâtı Hakkında**", Sabah**, 5 Şubat 1325 [18 Şubat 1910], 2.
672 "Arnavud Hurûfu Hakkında", **Sabah**, 13 Şubat 1325 [26 Şubat 1910], 3.

konuda tarafsız kalma düşüncesinde olduğunu ve halkın çoğunluğunun arzusuna muhalefet etmemeyi kararlaştırdığını bildirdi. Demecinde çoğunluğun Latin ya da Arap harflerinin kabulü konusunda serbest bırakılacağını dile getiren Emrullah Efendi, alfabe konusunda her iki taraf arasında yaşanan ihtilaf sebebiyle bazı yerlerde okulların kapatıldığı yönündeki haberler hakkında ise herhangi bir bilgisinin olmadığını ifade etti.[673] Maarif Nazırı Emrullah Efendi alfabe tartışmalarında her ne kadar hükümetin tarafsız kalacağını beyan etse de Şeyhülislam, 5 Nisan 1910 tarihinde Arnavutluk'taki tüm müftülere gönderdiği talimatta Latin harflerinin kabul edilmemesini istedi.[674] Hatta aynı tebligatın bir suretini Maarif Nezareti'ne de gönderdi.[675]

Neue Freie Presse gazetesi Dersaadet muhabiri ise Hariciye Nazırı Rıfat Paşa ile Babıali'de bir röportaj gerçekleştirmiş ve kendisine, Arnavutluk'ta Arap harflerini kabul ettirmenin hükümet için uygun olup olmayacağı sorusunu yöneltmiştir. Rıfat Paşa bu soruyla ilgili olarak verdiği cevapta, hükümetin harfler meselesine hiç karışmadığını ve bu konunun Arnavutların iç meselesi olduğunu dile getirmiştir.[676] Maarif Nezareti'nin 1910 yılı Şubat ayı sonunda Kosova Vilayeti'ne gönderdiği Arap harfleri lehindeki tebliğine rağmen hükümet üyelerinin bu konuda yabancı basına verdikleri röportajlarda ağız birliği etmişçesine hükümetin harfler meselesine hiç karışmadığını ve bu konunun Arnavutların iç meselesi olduğunu dile getirdiği görülmektedir.

Diğer yandan *İkdam*, *Osmanischer Lloyd*'dan aktardığı haberinde 17 Mart (1910) Perşembe günü gerçekleştirilen Bakanlar Kurulu toplantısına ve burada alınan karara yer vermiştir. Habere göre Arnavutçanın öğretilmesi konusunda alınan karar gereği Dâhiliye Nazırı Talat Bey, resmi okullarda Arap harflerinin, özel okullarda ise halkın tercihine uygun harflerin kullanılması talimatını vermiştir.[677] Bunun yanında Ergiri mebusu Müfit Bey'in *Osmanischer Lloyd*'a verdiği demeçte dönemin Dâhiliye Nazırı Talat Bey'i hükümet üyelerinden farklı olarak Latin harfleri taraftarı göstermesi, bir kısım ileri gelen Arnavut'un tepkisini çekmiştir. Nitekim Müfit

---

673 "Arnavudcanın Tarz-ı Tahrîri", **İkdam**, 19 Şubat 1325 [4 Mart 1910], 4.
674 Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut**, 144.
675 Bartl, **age**,289.
676 "Rıfad Paşanın Beyânâtı", **Sabah**, 25 Mayıs 1326 [7 Haziran 1910], 2.
677 "Arnavudca Elifbâ Meselesi", **Yeni İkdam**, 6 Mart 1326 [19 Mart 1910], 4.

Bey’in ifadelerine karşılık bir tepki olarak Üsküp Tüccarından Arnavut Ramazan imzasıyla *Yeni Tasvir-i Efkâr*’a gönderilen mektupta, Talat Bey’in Latin harfleri taraftarı gösterilmesinin altında yatan nedene değinilmiştir. Buna göre Latin harflerinin kabul edilmemesi yönünde kuzey ve güney Arnavutluk’ta egemen olan mutlak çoğunluk dolayısıyla Talat Bey, Arnavutluk’a ve ittihada karşıymış şeklinde tanıtılmak istenmiştir. Vali Mazhar Bey’in atanmasıyla ilgili olarak da değerlendirmelerde bulunan Ramazan Bey, bu atamayla vilayetin otuz senedir görmediği emniyet ve sükûnet döneminin yaşandığını savunmuştur.[678]

1910 yılı sonuna gelindiğinde ise hükümetin alfabe tartışmalarında tutum değiştirdiği yönündeki haberlerin basında yer almaya başladığı görülmektedir. Nitekim *Sabah* karşı gazete olarak nitelendirdiği bir başka gazeteye dayandırarak verdiği haberinde, Maarif Nezareti’nin bu konuyla ilgili olarak Kosova Vilayeti Maarif Müdürlüğü’ne bir yazı gönderdiğini aktarmaktadır. Buna göre Maarif Nezareti gönderdiği talimatta, bundan böyle Latin harfleriyle öğretim yapan okulların açılmasına engel olunmamasını istemektedir. *Sabah*, bu tebliğden açıkça anlaşıldığına göre Arnavutçanın öğrenilmesi için garp veya Latin harflerinden hangisinin kullanılacağı yönündeki dedikoduların artık ortadan kalktığını ve alfabe seçiminin tercihe bırakıldığını dile getirmiştir.[679] Bu haber hükümetin alfabe tartışmalarında bir kez daha tarafsızlığını ilan ettiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

3.2.4.2. Hükümetin Politikasına Yönelik Ortaya Konulan Tepkiler

Henüz 1910 yılının ilk ayıydı ki *Tanin*, alfabe tartışmalarıyla ilgili olarak Esnaf Kethüdası Abdullah ve Müftü Musa Kazım adlarıyla Tiran’dan gönderilen bir teşekkür bildirisi yayımladı. Yazıda, genelin beklentisi doğrultusunda yabancı harflere ihtiyaç duyulmaksızın Arnavutçanın Osmanlı harfleriyle öğretilebilmesi için İşkodra Maarif Müdürlüğü’ne mükemmel alfabedlerin gönderildiği bildirilmekteydi. Ayrıca bunların okullarda okutulması konusunda emir verilmesinin doğru bir uygulama olduğu da savunularak, bunun bir takım isabetsiz fikirleri hükümsüz kılma ve Osmanlı birliğine hakkıyla hizmet etme anlamına geldiği ifade edilmekteydi. Esnaf Kethüdası Abdullah ve Müftü Musa Kazım Beyler de bundan dolayı ahali ve

---

678 “Arnavudca Lisânı Hurûfuna Dâir”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 16 Şubat 1910, 7.
679 “Arnavudluk Hurûfuna Dâir”, **Sabah**, 24 Teşrin-i sânî 1326 [7 Aralık 1910], 3-4.

Osmanlı birliği adına şükran ve teşekkürlerini dile getirmekteydiler.[680] *Tanin*'de yayımlanan bu yazı, aslında hükümetin safını belli ettiğini göstermesi açısından önemli bir belgedir. İşkodra Maarif Müdürlüğü'ne Arap harfleriyle hazırlanmış alfabelerin gönderilmesi ve okullarda okutulması konusunda emir verilmesi bu tartışmalarda hükümetin Arap harflerinin kullanılması yönünde taraf olduğunun da göstergesidir.

Fakat bu telgrafa ulema, tüccar ve eşraftan otuz bir kişinin imzalarıyla hazırlanan ve Draç mebusluğuna gönderilen bir başka telgrafla tepki gösterilmiştir. Telgrafta, Arnavutçanın Arap harfleriyle okutulmasından ve öğretilmesinden duyulan memnuniyeti dile getirmek ve başarılarından dolayı onları kutlamak için müftü efendi ve esnaf kethüdası unvanları ve imzalarıyla yüksek makamlara birçok telgraflar çekildiği hatırlatılarak aslında bu kişilerin halkın başarısını dolaylı olarak anlatmaya yeltendikleri ileri sürülmüştür. Bu konu hakkında birkaç kişi dışında hiç kimsenin bilgisinin ve onayının olmadığına dikkat çekilen telgrafta, Arnavutçanın Arap harfleriyle okutulması ve öğretilmesi tecrübe dahi edilmeden, zor ve kolay yanları anlaşılmadan teşekkür telgrafı çekilmesi girişiminin hayretle karşılandığı ve bunun tekzip edildiği bildirilmiştir.[681] Bu telgrafın yayımlanmasının üzerinden henüz birkaç hafta geçmişti ki bir kez daha Tiran'dan ve yukarıdaki telgrafa da atıfta bulunulan bir başka telgraf gönderildi. Çoğu tüccardan 117 kişinin imzasını taşıyan telgrafta, Müftü Musa Kazım ve Esnaf Kethüdası Abdullah Efendilerin imzalarıyla gönderilen telgrafa destek verilmekteydi. Osmanlı harflerinin tercih edilmesi sebebiyle bir teşekkür niteliğinde olan o telgrafın, kendilerinin teklif ve isteğiyle hazırlanarak takdim edildiği dile getirilmekteydi.

Ayrıca durumları ve amaçları bilinen ve sadece otuz kişiden ibaret olan bir grup tarafından telgraflarının tekzip edilmiş olmasının herkesin istikrarına vesile olduğu aktarılmakta ve Osmanlı harflerinin tercihi hakkındaki arzların genelin isteğine uygun olduğu ifade edilmekteydi. Telgrafta Osmanlı harflerinin tercih edilmesinin vatanın selametine, birliğin teminine ve nifakın kaldırılmasına hizmet edeceğine olan inanç dile getirilerek çoğunluğun, Latin harflerinin kullanımına izin verilmesinin vatanın selametine ve birliğin sağlanmasına zarar vereceği kanaatinde olduğu

---

[680] "Arnavudca Elifbâ Hakkında", **Yeni Tanin**, 5 Kanuni sânî 1325 [18 Ocak 1910], 3.
[681] "Draç Mebusluğuna Telgrafnâme", **Yeni Gazete**, 22 Kanun-i sânî 1325 [4 Şubat 1910], 3.

bildirilmekteydi. Son olarak ise bütün insanların birliği adına ısrarla Latin harflerinin resmi yerlerde kullanımına izin verilmemesi istenmekteydi.[682] Yukarıdaki telgraflar incelendiğinde Osmanlı harflerinin kullanılmasına destek niteliğindeki telgrafların *Tanin*'de, Latin harfleri yanlısı telgrafların ise daha ziyade diğer gazetelerde yayımlandığı görülmektedir. *Tanin*'in Osmanlı harfleri aleyhindeki telgrafları sayfalarına taşımaktan kaçınması, Arnavutluk'un tamamının Arap harfleri taraftarı olduğu intibaını uyandırmak istemiş olmasından kaynaklanabilir. Diğer yandan vatanın selameti ve birliğin temini için Osmanlı harflerinin gerekliliğine vurgu yapılarak, Latin harflerinin kullanılmasına izin verilmemesinin talep edilmesi ise dikkat çekicidir.

Tanin, Tiran'dan gönderilen yukarıdaki telgrafın hemen altında Selanik'ten gönderilen bir başka telgrafı da yayımlamıştır. Yenice ve Karaferye Kulüpleri adına Selanik Arnavut Maarif Kulübü'nden gönderilen telgrafta, altı asırlık delilleriyle [Arnavutların] Osmanlı kalacaklarını ispat etmiş olduklarına vurgu yapılarak, harfler meselesinin ortaya atılmasıyla [Arnavutlar arasına] nefret tohumlarının ekildiğine dikkat çekilmiş ve bundan duyulan üzüntü dile getirilmiştir. Kendilerinin şiddetle Arnavut harfleri taraftarı olduğu ifade edilen telgrafta, böyle ilmi meselelerin fesatlık külleriyle örtülmesine hükümetin müsaade etmemesi ve gerekenlere mutlaka tavsiyelerde bulunulması rica edilmiştir.[683]

Latin harfleri taraftarlarınca gönderilen telgrafları yayımlamaktan imtina eden *Tanin*'in böyle bir telgrafı sayfalarına taşıması ilginçtir. Ama bunun altında yatan neden *Tanin*'in yorumunda gizlidir. *Tanin*, her iki telgrafı yayımladıktan sonra telgraflarda dile getirilen taleplere karşılık bir yorumda bulunmuştur. Hükümetin alfabe meselesinde kesinlikle tarafsız kaldığını savunan gazete, hükümetin bu meselenin çözümünü bizzat ilgililerine terk ettiğini ileri sürmüştür. Hatta hükümetin bu yöndeki kararını resmi olarak taşralara tebliği ettiği hatırlatılmış ve kendilerinin de bunu yayımladıkları bildirilmiştir.[684]

---

[682] "Arnavud Hurûfu", **Tanin**, 3 Şubat 1325 [16 Şubat 1910], 3.
[683] **age**, 3.
[684] **age**, 3.Hükümetin bu konudaki kararı için bkz. "Arnavud Hurûfu-Hükümet bî-taraf Kalıyor", **Yeni Tanin**, 22 Kanun-i sânî 1325 [4 Şubat 1910], 1.

1910 yılının henüz ilk aylarıydı ki Priştine mebusu Hasan Bey tarafından alfabe konusuyla ilgili olarak Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e şikâyet niteliğinde bir mektup gönderildi. Hükümet memurlarının ülkede asayiş ve güvenliğin tesisi, bayındırlık faaliyetlerinin yürütülmesi, adaletin tam olarak uygulanması ve muhafazası görevleriyle yükümlü oldukları hatırlatılan mektupta, Arnavutluk'taki bazı memurların hiçbir siyasi nedene, akıl ve mantığa dayanmayan uygulamalarıyla Arnavut harfleri aleyhinde kışkırtmalarda bulunduklarının haber alındığı dile getirilmekteydi.

Bu tarz uygulamaların yalnızca ahali arasındaki ayrılıkları arttıracağına dikkat çekilen yazıda, vatanın yeni fidanlarının maarif alanında hızlı adımlar atmak istedikleri ifade edilerek bunların sahip olduğu fikirlerin maarif nuru ile aydınlatılmasına engel olmak isteyenlerin ellerine milletin kaderini teslim etmenin sakıncalı olduğu savunulmuştur. Hasan Bey mektubunun sonunda hükümetin bu konuda tarafsızlığını resmen ilan etmesini kanun adına rica etmiş ve gerçek Meşrutiyet'in de bunu emrettiğini ifade etmiştir.[685] Bu mektup, Arnavut mebusların alfabe konusundaki talep ve düşüncelerini basın aracılığıyla ve rahatlıkla hükümet üyelerine iletebildiklerini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Zaten hükümet de bu konuyla ilgili olarak bir süre sonra tarafsızlığını ilan edecektir.

Bir süre önce basında, milli harfler yanlısı Ergirili Eczacı Besim Efendi'nin kanuni bir gerekçe gösterilmeksizin yakalandığı ve sorgulanmadan Manastır'a sevk edildiği yönünde bir habere yer verilmişti. Bunun üzerine İstanbul'da basılan "Arnavut" gazetesi bu konuda bir haber yayımladı. Gazetenin 5 Haziran 1910 tarihli nüshasında yer alan haberde bir telgrafa da yer verilmekteydi. Manastır Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, Ergirili Besim Efendi'nin eczanesine gelen ikisi Boşnak ve Arnavut; ikisi de Türk olmak üzere dört gence hitaben söylediği sözler aktarılmaktaydı. Buna göre Besim Efendi gençlere, İslam'dan çıkanların onların memleketlerini para ile sattıklarını, şimdi de Arnavutluk'u satmak istediklerini söylemişti. Ayrıca fakir Gegaların atik davranarak silaha sarıldıklarını ve Arnavutların haklı olduklarını ileri sürmüştü. İşte yapılan tahkikat neticesinde Besim Efendi'nin bundan dolayı Divan-ı Harbe götürülmek üzere tutuklandığı

[685] Priştine Mebusu Hasan, "Açık Mektub-Dâhiliye Nazırı Talat Beyefendiye", **Yeni Gazete**, 11 Kanun-i sânî 1325 [24 Ocak 1910], 3.

anlaşılmıştır.[686] Ergirili Besim Efendi'nin tutuklanma gerekçesinin ortaya çıkması, aslında Latin harfleri taraftarlarının birere birer tutuklandıkları şeklinde bir kanaat oluşmasını engellemesi açısından önemlidir. Aksi halde bu tarz haberler toplumda infial uyandırabilirdi. Diğer yandan gerçeğin bir Arnavut gazetesinde duyurulması ise çok daha anlamlıdır.

Sadaret Şifre Kalemi gibi devlete ait gizli ve açık her türlü bilginin toplanıp dağıtıldığı bir merkezde 22 yıl görev yapan Mehmet Selahattin Bey de 1918 yılında Mısır'da bastırdığı eserinde bu konuya değinmiştir. Eserinde Arnavut harfleri meselesi dolayısıyla o dönemde Rumeli'nin zaten karıştığına dikkat çeken Selahattin Bey, Hakkı Paşa kabinesinin Arnavutlara yönelik aşırı hatalarını da eleştirmiştir. Ayrıca bu dönemde uygulamaya konulan Arnavutlardan silah toplanması ve güya ıslahat yapmak vesilesiyle Arnavutların tehdit edilerek, muhalif mebusların susturulması yönündeki düşüncesinden dolayı İttihat ve Terakki Cemiyetini de eleştirmiştir.[687]

3.2.4.3. Alfabe Konusunda İttihat ve Terakki Üyelerinin Mesajları

Alfabe tartışmalarının ivme kazandığı bir dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin seçkin üyelerinden Doktor Nazım Bey, *Jön Türk* gazetesine bir demeç verdi. Menteşe mebusu Halil Bey'in de bulunduğu röportaj esnasında Nazım Bey'e, Arnavut harfleri hakkındaki görüşleri soruldu. Nazım Bey cevabında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin beyanatında da belirtildiği üzere bu meselenin yalnızca Arnavutlara ait olduğu görüşünü dile getirmiştir. Röportajın devamında ayrıca Arnavutlarca kendisine bu konudaki düşüncesi sorulmuş olsaydı onlara, Arap harflerini kabul etmelerini tavsiye edeceğini aktarmıştır.[688]

Londra'da bir gazeteci, değil İttihat ve Terakki'nin dönemin önemli isimlerinden Enver Bey (Paşa) ile bir röportaj gerçekleştirmiştir. Mülakat esnasında kendisine Arnavutça alfabe konusundaki düşünceleri sorulan Enver Bey verdiği cevapta ilk olarak, Arnavutlara Arap harflerini zorla kabul ettirmek arzusunda bulundukları

---

686 "Tekzîb-i Resmi", **Tanin**, 30 Mayıs 1326 [12 Haziran 1910], 3.
687 Mehmet Selahattin, **Bildiklerim, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Maksad-ı Teessüs ve Suret-i Teşekkülü ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Sebeb-i Felaket ve İnkısamı, Muhalif Hatıralar**, yay. haz. Ali Birinci, Cüneyd Okay (İstanbul: Vadi Yayınları, 2006), 39.
688 "Doktor Nazım Bey ile Mülâkat", **Sabah**, 1 Şubat 1325 [14 Şubat 1910], 2.

yönündeki söylentilerin gerçeği yansıtmadığını ifade etmiştir. Bu konunun sadece Arnavutlara mahsus olduğunu hatırlatarak Kuzey Arnavut ahalisinin Arap harflerini, buna karşılık Güney Arnavutluk'un ise Latin harflerini istediğini hatta Arnavutluk'un güneyinin Latin harflerini kullandığını dile getirmiştir. Genç Türklerin [İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin] Latin harfleri aleyhtarı oldukları şeklindeki söylentilerin gerçek dışı olduğunu belirterek, bunu verdiği örnekle de desteklemiştir. Enver Bey, Dersaadet'teki önemli gazetelerden bir tanesinin Arnavutça için Arap harflerini gerekli gördüğünü oysa kendilerinin Arnavut başkanlarının katılacağı bir konferans düzenleyerek meseleyi onların görüşlerine terk etmek istediklerini aktarmıştır. Kendileri için maarifin her şeyden daha önemli olduğunu ifade eden Enver Bey, bu konuyla ilgili olarak cemiyetin şubelerince her yerde ilkokullar, ortaokullar ve gece okullarının açıldığına dikkat çekmiştir.[689]

Enver Bey aslında söylemleriyle hükümetle çelişmektedir. Çünkü hükümet bu esnada tarafsızlığını bozarak Arap harfleri yanlısı bir tutum alırken, İttihat ve Terakki'nin troykasından bir ismin tarafsızız şeklindeki açıklamaları cemiyet ile hükümet arasında bir görüş ayrılığının olduğunu ortaya koymaktadır. Bu dönemde Abdullah Cevdet'in de Arnavutların Latin harflerini kabul etmelerini desteklediği görülmektedir. Hatta Cevdet bununla da yetinmeyerek bu konuda Kürtlere de tavsiyelerde bulunmuştur. Onlara, kullanılagelen Arap harflerini terk etmelerini ve Latin harflerini kabul etmelerini önermiştir.[690]

3.2.4.4. Arnavut Yükseköğrenim Öğrencilerinin Tepkisi

1910 yılının ilk ayıydı ki alfabe tartışmalarına Arnavut ve Türk aydınlarının yanı sıra yükseköğrenimine devam etmekte olan Arnavut öğrencileri de katıldılar. Bu konuyla ilgili olarak *Yeni Gazete* medrese talebelerinden, Mekteb-i Nüvvâb'tan, Mekteb-i Mülkiye'den, Mekteb-i Hukuk'tan, Tıp Fakültesi'nden, Ziraat Mektebi'nden ve Baytar Mektebi'nden birçok Arnavut öğrencinin isimlerinin yer aldığı bir mektup yayımladı. Mektupta, alfabe meselesinin hürriyetin ilanı sonrasında ilk olarak Selanik gazetelerinde doğduğu ve bir süre sonra da İstanbul'a intikal ederek yakın

689 "Arnavud Elifbâ Meselesi", **Sabah**, 1 Mart 1326 [14 Mart 1910], 2.
690 M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi** (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981), 317.

zamana kadar gazetelerin bu konuyla meşgul olduğu aktarılmaktaydı. Ayrıca böyle bir konunun sadece ilgili taraflarca oluşturulan toplantı salonlarında, ilim meclislerinde ve özel kongrelerde tartışılarak çözülmesi gerekirken, konunun gazete sayfalarına taşınmasının bir hata olduğu değerlendirilmekteydi. Üzerinde uyuşmazlık olan her meselede olduğu gibi bu meselenin de iki tarafın müdahalesini gerekli kıldığı ifade edilen mektupta taraflar, Osmanlı harfleri ve milli harfler yanlıları olarak sınıflandırılmaktaydı. Mücadele sahasına ilk atılanların birinciler yani Osmanlı harfleri taraftarları olduğu dile getirilen mektupta, diğer tarafın ise bu beklenmedik saldırı karşısında aşırı korktukları için ilk başta hayret etmekten kendilerini alamadıkları fakat elzem ve meşru gördükleri için saldırılara karşılık vermekten ve kendilerini savunmaktan da geri kalmadıkları aktarılmaktaydı.

Mektupta ayrıca ilgililerden hiç kimse milli harflere karşı olmadığı halde bilinmez bir istek ve yetkiyle ortaya atılan böyle vahim itirazın, zihinleri yanıltmaya pek uygun bir tarzda hazırlandığı ve bunun güneş gibi aşikâr olduğu dile getirilmekteydi. Netice itibariyle önemsiz olsa dahi etkisinin göze çarpacak derecede hissedildiği vurgulanmaktaydı. Bundan dolayı da gerek isteyerek gerekse elinde olmayarak yayılmak istenilen nifak ve fesat tohumlarının yeşerip olgunlaşacağı zeminin cehalet olduğu hatırlatılarak, meydana getireceği etkiler zahiren ne kadar önemli görülse de gerçekte yok olmaya mahkûm olduğu beyan edilmekteydi.

Mektubun devamında basında yaşanan harfler meselesi tartışmalarının ilk devresinin savunma tarafının galibiyetiyle tamamlandığı dile getirilerek, buna rağmen taş atanların bu durumdan etkilenmedikleri ve susmadıkları ifade edilmekteydi. Hak ve hakikate dayanmayan iddiaların ilim karşısında daima yaralanmış ve dile düşmüş olacağı savunularak, buna rağmen bilgisizlerden faydalanma imkânının hiçbir zaman yok olmayacağına dikkat çekilmekteydi. Bunun için karşılıklı konuşmalarla hiçbir şeyin kazanılamayacağını, kuruntu ve hayallere dayanan boş iddialarla da aydın fikirlileri kandıramayacaklarını anlayan muhaliflerin, el altından tam bir propagandaya başladıkları ifade edilmekteydi. Bundan dolayı halkın birçok yerde birbirine girdiği, birçok çekişmenin yaşandığı, kulüplerin kapandığı, savunma taraftarlarına küfredildiği, hatta resmi ve özel tehditler yağdırıldığı dile getirilmekteydi. Ayrıca yaşanan bu geçici olayları muhaliflerin kendileri için bir başarı saydıkları ve konuyu basına taşıdıkları aktarılmaktaydı. Öğrencilerin

ifadelerine göre kuruntu, hayal ve haksızlık yine mağlup olmuş ve hezimete uğramış; akıl, mantık ve hak daima galip gelmiş ve muzaffer olmuştu.

Arnavut öğrenciler kaleme aldıkları mektupta meseleyi bu şekilde özetledikten ve değerlendirdikten sonra konuya yönelik görüşlerini de aktarmışlardı. Öncelikle kendilerini bir yönüyle Arnavut, diğer yönüyle de milletin mukadderatını elleriyle yönetmeye hazırlanan medrese ve yüksekokul öğrencilerinin önemli bir kitlesi olarak nitelendirmişlerdi. Bundan dolayı da meseleyi bütün ayrıntılarıyla takip etmekten, zamanları ve görevleri el verdiği ölçüde araştırma ve inceleme yapmaktan geri kalmadıklarını ifade etmekteydiler. Her iki tarafın itiraz ve savunmalarının birer birer dikkate alındığı dile getirilen mektupta, otuz kırk seneden beri düzenlenmiş ve ortaya konulmuş olan milli harfler aleyhinde ileri sürülen dini ve siyasi sakıncaların da uzun uzadıya tetkik edildiği bildirilmekteydi. Öğrenciler, sadece kendi gayret ve çabaları sonucu ortaya koydukları görüşlerle yetinmeyerek, en ünlü âlimlerin fikirlerini de aldıklarını ve neticede kesin bir karara vardıklarını ileri sürmekteydiler.

Öğrencilerin kanaatine göre Arnavutçanın mevcut harflerle yazımında ne dini ne de siyasi hiçbir sakınca yoktu. Aksine bu, gözlerinin önünde akıp duran korku selinden vatanlarını kurtarmak için tek çare olarak görülmekteydi. İşte cehalet denizine ve gaflete dalmış olan Arnavut milletinin kısa süre içerisinde uyandırılması ve aydınlatılması; ilim ve maarifin memleketin her köşesine yayılması ve ulaştırılması ancak bununla mümkün olabilirdi. Bundan dolayı bu konuda ellerinden gelen gayreti göstereceklerini ve kendilerini buna mecbur hissettiklerini dile getiren öğrenciler, kalp ve vicdanlarından yükselen bu ulvi arzularını göstermek için ilk ve son olarak bu sözleri vatandaşlarına takdim ettiklerini ve bu konuda Allah'tan başarı dilediklerini ilan etmişlerdi.

Bu mektupta ayrıca Kosova, Manastır, İşkodra ve Yanya mebuslarına hitaben bir teşekkür ifadesine de yer verildiği görülmektedir. Fakat burada ilginç olan bu dört vilayete mensup milletvekillerince kaleme alınan ve Sadrazam'a sunulan ilk niyet mektubuna imza koyan on üç mebusun bu teşekkür ifadelerinden müstesna tutulmaları olmuştur. Bu dört vilayetin on üçü dışındaki diğer tüm mebuslarına hitaben kaleme alınan teşekkür metninde, Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılmasına dair dil bilgisiyle kesinlikle meşgul olmadıklarını hareketleriyle ispat etmiş olan ve Arnavut kavmine büsbütün yabancı bulunan bazı mebusların son girişimlerine ortak

olmamalarından duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. Öğrenciler ayrıca gösterdikleri bu milli onur ve haysiyetlerinden dolayı kendilerine en derin şükranlarını sunmuşlardır.[691] *Yeni Gazete*'nin Latin harfleri yanlısı görüşlerin savunulduğu bir mektubu sayfalarına taşıması aslında onun *Tanin* başta olmak üzere diğer gazetelerden çok farklı olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir. Diğer yandan bu mektuptan yükseköğrenimine devam eden Arnavut öğrencilerin büyük çoğunluğunun Latin harfleri taraftarı olduğu kanaati de edinilebilir.

Fakat bu mektupta yer verilen isimlerin ne kadar doğru oldukları tartışılır bir hal almıştır. Çünkü mektupta ismi geçen medrese öğrencilerinden Yanyalı Hacı Yusuf Bey aynı gazeteye gönderdiği yazıda, böyle bir mektupta isminin geçmesini tekzip etmiştir. Arnavutçanın hangi harflerle okunması gerektiği konusunun tayin ve takdirinin milletin hal ve karar erbabına ait olduğu vurgulanan yazıda, bu konuya dair fikir ve düşünce beyan etmenin kendisinin görevi dışında olduğu dile getirilmiştir. İlim tahsili ile meşgul olduğu için lisan bahsine karışamayacağını ifade eden Hacı Yusuf Bey, adı geçen makaleden de hiçbir şekilde haberinin olmadığını bildirmiştir.[692]

Yükseköğrenimine devam eden Arnavut öğrencilerin alfabe konusundaki tepkileri, yukarıdaki girişimle sınırlı kalmamıştır. Nitekim Arnavut harfleri meselesine kayıtsız kalmayı, ilerleme düşüncesiyle bağdaştıramayan birçok yüksekokul öğrencisi içlerinden seçtikleri beş temsilci aracılığıyla 12 Mart (1910) Cumartesi günü Sadaret'e bir beyanname sunmuşlardır. Bu beyannamede Arnavutçanın eski ve milli harflerle öğreniminde dini ve siyasi bir sakıncanın olması şöyle dursun, ilerlemenin tek sebebi olmak gibi bir gerçeği de ihtiva ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca Arnavutçanın milli ve Arap harfleriyle öğretilmesi konusu tercihe bırakılmışken üç vilayette Arapça harfleriyle okunması yönünde verilen olumsuz emrin değiştirilmesi talep edilmiştir. Son olarak ise bu gibi ilmi meselelerin dil ve salahiyet sahibi aydın düşünceli kişilere bırakılmasının daha uygun olacağı dile getirilmiştir. Gazetenin haberine göre Sadrazam Paşa bu konudaki görüşlerini en kısa sürede bildireceğini ifade etmiştir.[693] Arnavut öğrencilerin mektupları değerlendirildiğinde alfabe

---

[691] "Arnavudca Harfler Meselesi", **Yeni Gazete**, 10 Kanun-i sânî 1325 [23 Ocak 1910], 3.
[692] "Aynen", **Yeni Gazete**, 14 Kanun-i sânî 1325 [27 Ocak 1910], 3.
[693] "Arnavud Hurûfu", **Yeni Gazete**, 2 Mart 1326 [15 Mart 1910], 3.

meselesini bilimsel bir mesele olarak gördükleri ama ağırlıklı olarak da milli harfler olarak zikrettikleri Latin harfleri yanlısı oldukları görülmektedir. Latin harflerini dini ve siyasi yönden sakıncalı bulmadıkları gibi, bilakis ilerlemenin tek vasıtası olarak görmektedirler. Bu yönüyle de aslında büyüklerinden fikir olarak ayrılmaktadırlar. Bu yönüyle alfabe konusunda bir kuşak çatışmasının yaşandığı da değerlendirilebilir.

3.2.4.5. Albert Giga ve Meclis-i Mebusan Riyasetine Protestosu

Alfabe tartışmalarının zirve yaptığı bir dönemde Arnavutluk Prensi olma hayaline kapılan Albert Giga da bu konuyla ilgili olarak Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na Bükreş'ten bir telgraf göndermiştir. Giga telgrafında ilk olarak, mezhep ayrımı yapmaksızın Balkan milletleri ve kavimleri arasında kardeşçesine bir yakınlık kurmak amacıyla Balkan İttihadı Heyet-i Umumiyesi'ni oluşturduklarını bildirmiştir. Birliğin mensup oldukları hükümetlerden izin alarak kurulmuş olan okullara ödenek verilmesi Fransa, İngiltere ve İtalya üniversitelerinde öğrenimlerini tamamlamak arzusunda olan ve üniversite müdürlerince buna layık görülen öğlencilere yardım edilmesi gibi görevlerinin de olduğunu aktarmıştır.

Giga'nın beyanına göre 10 Şubat 1910 tarihinde olağanüstü bir toplantı gerçekleştiren birlik, benimsediği maarif sever ve barışçıl amacına nazaran Arnavut kavminin temel amacına karşı yapılan saldırıyı protesto etmiştir. Aynı toplantıda ayrıca Üsküp, Manastır, Yanya ve İşkodra'dan ibaret olan dört Arnavut vilayetindeki okullarda Arnavutçanın seçmeli değil milli lisan olma ihtimali dolayısıyla zorunlu olması gerektiği savunularak, bu dilin öğretiminin Arap harfleriyle yapılması protesto edilmiştir. Arnavutları heyeti aracılığıyla ayaklandırabilecek niteliğe sahip olduğunu iddia eden Giga, kendisinin yeni Türkiye'de karışıklığa sebep olacak olaylardan çekinilmesi gerektiğini savunanların önde gelenlerinden biri olduğunu ileri sürmüştür. Osmanlı Hükümeti'nin tedbirsizce takip ettiği yolun tehlikesinin farkına varacağını ümit ettiğini ve kendisinin de aynı programı takip etmeye devam edeceğini dile getiren Giga, telgrafına kavmiyet arkadaşlarının arzularını Meclis Başkanlığı'na bildirmeyi birliğin fiili başkanı olması hasebiyle kendisine görev addettiğini bildirerek son vermiştir. [694] Albert Giga'nın Meclis-i Mebusan

---

[694] "Alber Giga'nın Meclis-i Mebûsan Riyâsetine Protestosu", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 15 Mart 1910, 7. İkdam'ın, *La Turquie*'ye dayandırdığı habere göre ise Prens Giga sadece Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmet Rıza Bey'e değil aynı zamanda Sadrazam Hakkı Paşa'ya da mektup göndermiş ve mektubunda

Başkanlığı'na gönderdiği mektubunda Arnavutluk'un Üsküp, Manastır, Yanya ve İşkodra'dan ibaret dört vilayetten oluştuğuna vurgu yaptığı görülmektedir. Daha da önemlisi bu vilayetlerdeki okullarda Arnavutçanın seçmeli değil de milli lisan olması ihtimali dolayısıyla zorunlu olması gerektiğini ileri sürmesi dikkat çekicidir. Gerek dört vilayete, gerekse Arnavutçanın milli lisan olması ihtimaline vurgu yapması aslında kendisinin ve onun gibi düşünenlerin gelecekte nasıl bir Arnavutluk tasavvur ettiklerini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca teşekkül ettikleri heyet aracılığıyla Arnavutları ayaklandırabileceğini dile getirmesi ise bir anlamda hükümeti tehdit ve hükümete gözdağı verme olarak değerlendirilebilir.

Alber Giga'nın Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na gönderdiği yukarıdaki telgrafına cevap içlerinde Elbasan mebusu Hacı Ali, Üsküp mebusu Said, İpek mebusu Bedri ve Debre mebusu Basri Beyler gibi önemli isimlerin yer aldığı on Arnavut mebusun ismini taşıyan mektupla verilmiştir. Arnavut mebuslar mektupta bir Arnavut prensi maskesi altında ara sıra ortalıkta saçma sapan konuşan bu şahsın kim olduğunu bilmediklerini ve pak, muhterem Arnavut kavmine karşı yaptığı iftiraları da son derece nefretle reddettiklerini ifade etmişlerdir. Mektubun devamında geniş Arnavutluk memleketine o ana kadar ayak basmayan ve nezih topraklarda adı ve izi görülmeyen bu yabancı serserinin Arnavutlara ve Osmanlı memleketine ait hayal ve kuruntularının da köhne ve batıl olduğu savunulmuştur. Ayrıca öğrenimin tamamlanması ve yükselme vesilesi konularında Avrupa üniversitelerinin kâinata karşı açık bir saha ve serbest bir savaş yeri olduğuna dikkat çekilerek, bu üniversitelerinin anahtarı özellikle Giga'nın elinde olsa dahi ilerleme ve yükselme konularında kendilerinin Ondan ve Onun gibilerden hiçbir zaman yardım beklemeyecekleri ifade edilmiştir.

Mebuslar mektupta Giga'nın aracılığına muhtaç olacak kadar nasipsiz bir kavim olmaları halinde bütün kuvvetleriyle o kavmi inkâr edeceklerini bildirmişlerdir. Ayrıca Giga'nın, memleketini mensup olduğu çevreye hediye etme kuruntusuna kapılan bir arabozucu olduğunu savunmuşlardır. Arap harflerini eskiden kabul

---

Arap harflerinin öğretilmesini protesto etmiştir. Ayrıca bu durumun Balkan milletlerinin birliğine aykırı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavudcanın Tarz-ı Tahrîri", **İkdam**, 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910], 5. Albert Giga 1926 yılında gazetelere verdiği bir demecinde ise Jön Türklerin Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılmasını zorunlu kıldığını ve bu şekilde Arnavut milletine saldırdığını, bunun üzerine de Arnavutların silaha sarıldığını ileri sürecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Söylemezoğlu, **age**,200.

ettiklerini ve başka şekillerle yazmayacaklarını dile getiren mebuslar, Müslüman ve Müslümanlarla yekvücut olan Hıristiyan Arnavutların da kendilerini Giga gibi ham fikir hilecileriyle ne bağlantılı ne de dost addettiklerini ifade etmişlerdir. Son olarak ise Arnavutların milli topluluklarını [birlikteliklerini] birliğe doğru yürüyen Osmanlılıkta bulduklarını belirterek, kendilerinin İslâm âleminin esas ipini koruyan bu devletin asli terbiyesine bekçi bulunan bir meşru medeniyeti takip ettiklerini dile getirmişlerdir. Bundan dolayı da lisan sistemlerinin devamı yolundaki yeminlerini de bir kez daha tekrarladıklarını bildirmişlerdir.[695] Hıristiyan Albert Giga'nın tehdit kokan mektubuna karşılık Müslüman Arnavut mebuslarca kaleme alınan mektupta İslâm ve Osmanlılığa vurgu yapılması anlamlıdır.

3.2.5. Alfabe Tartışmalarında Arnavut Mebuslar Arasında Yaşanan Görüş Ayrılıkları ve Sadrazama Müracaatları

3.2.5.1. Arnavut Mebuslarca Sadrazama Niyet Mektubunun Sunulması

İçlerinde Debre mebusu Hasan Basri Bey ve Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi'nin de bulunduğu yaklaşık on ilâ on beş kişilik bir Arnavut mebus grubu, Sadrazam'a bir niyet mektubu sundu.[696] *Yeni Gazete* de tarafsız olduğunu ve bu konuda verilecek cevaplara da sayfalarının açık olduğunu duyurarak kendilerine bırakılan bu mektubun bir suretini yayımladı.

Mektupta ilk olarak İslam tarihine ve Selahattin Eyyubi'ye değinilmekte, Osmanlı Devleti'yle kıyaslamalar yapılmaktaydı. Sonrasında ise temiz İslâm milletine ve Osmanlı Devleti'nin saadetine yönelik tüm bela ve musibetlere karşı Arnavutların eski bir siper ve uygun bir organ, kendilerinin de bu milletin duygularının görüntüsü ve tercümanı olmak üzere Osmanlı Millet Meclisi'ne vekil atandıkları dile getirilmekteydi. Arnavut milletinin dili ve yazı tarzı hakkında yapılan çeşitli görüşmeler ve müzakereler neticesinde Kosova, İşkodra ve Manastır vilayetleri adına aşağıdaki kararları aldıklarını ifade etmekteydiler.

---

695 "Arnavudların Hayalperest Gigaya Cevabı", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 15 Mart 1910, 7.

696 Yeni Gazete ve İkdam, dilekçeye imza koyan Arnavut mebuslardan on dördünün ismini verirken, Sabah gazetesi bu sayısı on kişi olarak vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavud Lisân Hakkında", **Yeni Gazete**, 6 Kanun-i sânî 1325 [19 Ocak 1910], 2. "Arnavudlarda Hurûf Meselesi", **İkdam**, 6 Kanun-i sânî 1325 [19 Ocak 1910], 2. "Arnavud Lisânı", **Sabah**, 11 Kanun-i sânî 1325 [24 Ocak 1910], 3.

Mektupta, eski yazı şeklinin güzel vasıflara sahip olduğu ifade edilerek pek çok mantıklı ve meşru sebeplere kavuşmuş bulunan bu yazı tarzının tam bir kararlılıkla muhafazasına karar verildiği dile getirilmekteydi. Ayrıca bazılarınca "Arnavut Alfabesi" olarak adlandırılmak istenilen Latin harflerinin gerek Firzovik toplantısında gerekse Debre Kongresi'nde kesinlikle reddedildiği hatırlatılarak, milletin istikbaldeki alın yazısından haliyle sorumlu olacak hal sahiplerinin tamamının mutabakatıyla bu alfabenin okullara dâhil edilmemesine kesin olarak karar verildiği bildirilmekteydi. Mektupta yabancı güçler, muazzam İslam topluluğuna komşu oldukları yerlerdeki Müslümanları çeşitli hileleriyle aldatmakla ve mevcut güçlü birliği yavaş yavaş parmakları olmayan bir avuç konumuna getirerek mukaddes vatanı kendilerine faydalı bir lokma haline getirmeyi planlamakla suçlanmaktaydı. Bundan dolayı da Latin alfabesi lehindeki girişimler, bu planın gerçekleştirilmesi yönünde atılmış bir adım olarak değerlendirilmiş ve bu yöndeki propagandaların nefretle karşılandığı duyurulmuştur. Latin alfabesi lehindeki girişimler yüksek seviyedeki mevcut sağlam bağlılığa ufuklardan yönelen tehlikeli bir bulut olarak görülmüş ve işlerin sonunu göremeyen basiretsiz bir takım emel sahiplerinin bu tarz zararlı telkinlerle müdahalesinin önüne geçilmesi istenmiştir. Ayrıca muhalifler, ihtilaf ve nifak sonucu hoşlanılmayan bir uyuşmazlığın yaşanmasına sebep olmakla itham edilerek bu konuda hükümetin, genelin de arzusuna uyarak muhaliflerin ıslah ve düzenlemelerine destek olmaması istenmiştir. Diğer yandan ülkenin bazı yerlerinde doğan vatan evlatlarının dilleri alışık olmadığından birden bire Türkçe okumalarının güç olduğu ifade edilerek, özel ve diğer okullarda asıl Arap harflerine birkaç harf eklenerek oluşturulan eserlerin desteklenmesi, zararları ortada olan tuhaf harflerin ise önlenmesi istenmiştir.

Mektubun son kısmında ise Arap harflerine ilaveler yapılarak oluşturulan Arnavut alfabesi kastedilerek, beğenilen biçimiyle sunulmuş olanın yaygınlaşmasına ve programların ona göre düzenlenmesine ihtimam gösterilmesi istenmiştir. Ayrıca vilayetlerin maarif konusunda gözle görülen ihtiyaçlarına önem verilmesi ve durumun hassasiyetinden dolayı da yüce hükümetin özellikle de ilgili Nazırlığın kendilerine yardımcı olması talep edilmiştir.[697] Bu mektubun özelliği, bölgesel olarak

---

[697] "Arnavud Lisânı Hakkında", **Yeni Gazete**, 6 Kanun-i sânî 1325 [19 Ocak 1910], 2. Bu mektup için ayrıca bkz. **Yeni Tanin**, 6 Kanun-i sânî 1325 [19 Ocak 1910], 2. "Arnavud Lisânı-Hurûf Meselesi",

İşkodra, Tiran, Priştine, vd. gibi tek tek her bir yerleşim yeri adına değil de Arnavutluk'un büyük çoğunluğu adına kaleme alınmış olmasıdır. Görüşler bir vilayet adına o yörenin ileri gelenlerince değil, Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları dört vilayetten (Yanya hariç) üçü adına ve buralarda yaşayan tüm Arnavutların temsilcisi sıfatıyla milletvekillerince dile getirilmiştir. Hükümetten Latin alfabesi lehindeki girişimlere destek verilmemesi talebinde bulunan mebuslar, diğer yandan Arap harflerine birkaç harf ilave edilerek oluşturulan Arnavutça alfabenin desteklenmesini; Latin harflerinden oluşan alfabenin ise engellenmesini istemişlerdir. Arnavut mebuslar ayrıca ders programlarının da bu yönde düzenlenmesi arzusunu dile getirerek, aslında Arnavutçanın Arap harfli Arnavut alfabesiyle öğretilmesini savunmuşlardır.

Bu konuda *Sabah*'ta çıkan haberde ise Arnavutçanın hangi harflerle yazılmasının uygun olacağı konusundaki tartışmaların bir süredir devam etmekte olduğu hatırlatılarak, konuyla ilgili ileri sürülen her türlü düşüncenin okuyucularca bilindiği dile getirilmiştir. *Sabah* ayrıca her ne kadar bazıları Latin harflerini desteklese de çoğunluğun Arap harflerine gerekli eklemeler yapılarak bunların kullanılması taraftarı olduğunu bildirmiştir. Bundan dolayı da Arnavutçanın öğretiminde bu konunun dikkate alınmasını ve ders programlarının da ona göre hazırlanmasını talep eden Arnavut mebusların, Sadrazam Hakkı Paşa'ya başvurduklarını aktarmıştır. Arnavut mebuslarca dile getirilen bu taleplere Sadrazam Paşa'nın verdiği cevap ise meselenin hükümetçe etraflıca düşünülerek gerekli olan işlemlerin yapılacağı şeklinde olmuştur. Sadrazam'ın cevabında ayrıca dile getirilen taleplerin kabul edilerek yerine getirilmesi konusunda herhangi bir engellemenin söz konusu olmadığı da vurgulanmıştır.[698]

Sabah, Arnavut mebuslarca Sadrazam Hakkı Paşa'ya sunulan mektubu okuyucularıyla paylaştıktan sonra bu konuda bir yorumda da bulunmuştur. *Sabah*'a göre bu mesele hakkında daha önceleri birçok konuşmalar yapılmış ve görüşler ortaya konulmuştur. Ancak dilekçeden de anlaşıldığına göre çoğunluk, kesinlikle

Sabah, 6 Kanun-i sânî 1325 [19 Ocak 1910], 3. "Arnavudlarda Hurûf Meselesi", **İkdam**, 6 Kanun-i sânî 1325 [19 Ocak 1910], 2.

698 "Arnavud Lisânı-Hurûf Meselesi", **Sabah**, 6 Kanun-i sânî 1325 [19 Ocak 1910], 3.

Arap harflerinin kullanılması taraftarı oldukları için bu mesele artık kapanmıştır.[699] *Sabah*, bu yorumu ile yaşanmakta olan alfabe tartışmalarında tarafını ortaya oymuş ve Arap harflerinin kullanılmasını destekleyen Arnavutların safında yer aldığını göstermiştir.

3.2.5.2. Arnavut Mebusların Mektuba Tepkileri ve İkinci Niyet Mektubunun Sadrazama Arzı

Yeni Gazete İşkodra, Kosova ve Manastır vilayetleri milletvekillerince kaleme alınan ve Sadrazam'a sunulan niyet mektubunu sayfalarında yayımlarken, bu konuda tarafsız olduğunu ve mektuba yönelik olarak gelecek cevap niteliğindeki her türlü olumlu ya da olumsuz görüşün yayımlanacağını vadetmişti.[700] Nitekim mektuba yönelik olarak Debre ve Ergiri'den şahsen ve halk adına gönderilen ilk yazılarda, alınan kararlardan duyulan memnuniyet dile getirilmişti. Oysa henüz birkaç gün geçmişti ki bu kez içlerinde Üsküp mebusu Necip Draga, Ergiri mebusu Hasan Bey, Denizli mebusu Fraşerli Gani Bey ve bazı Arnavut mebuslarında da bulunduğu bir heyet tarafından kaleme alınan ve Sadrazam'a sunulan bir başka mektup basına yansıdı. Avlonyalı İsmail Kemal, Görice mebusu Şahin Taki, Tiranlı Esat, Yakovalı Haydar gibi isimler de bu mektubun altına imza atan diğer Arnavutlardı.[701]

Mektupta ilk olarak bir önceki niyet mektubuna göndermeler yapıldığı görülmektedir. Öyle bir mektubun nasıl bir görüşle kaleme alınıp da Sadrazam'a takdim edildiğinden yakınılarak, kendilerinin böyle bir açıklama yapmak zorunda kaldıkları ifade edilmiştir. Mektubun sırf bilmezlik üzerine yani lisan bilgisi ve çevrenin ihtiyaçlarından bihaber olarak hazırlanmış olduğundan şikâyet edilmiştir. Ayrıca adı geçen mektupta İslam tarihine değinilmiş olmasından da bahsedilerek, Osmanlı Devleti ile başta Selahattin Eyyubi olmak üzere gerek diğer İslâm sultanları ve halifeleri gerekse İslâm milletleri arasındaki manevi bağı yalnızca harflerin şeklinin temin etmiş olduğu dile getirilmiştir. Bunun dışında Selahattin Eyyubi'nin kurduğu devletin siyasetiyle Osmanlı siyasetinin hiçbir ilgisinin ve ortak yanının olmadığı vurgulanmıştır.

---

[699] **age**, 3.
[700] "Arnavud Lisânı Hakkında", **Yeni Gazete**, 6 Kanun-i sânî 1325 [19 Ocak 1910], 2.
[701] Sabah, ikinci mektuba imza koyan Arnavut mebus sayısını on bir olarak vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavud Lisânı", **Sabah**, 11 Kanun-i sânî 1325 [24 Ocak 1910], 3.

Mektupta, Abbasi İmparatorluğu sonrasında Asya'da kurulan küçük İslâm devletleriyle Eyyubi Devleti'nin birbirini yok edercesine yaptıkları saldırı ve dövüşmeler de hatırlatılmıştır. Bu esnada uzlaşma ve sevginin sağlanması konularında alfabe birliğinin zerre kadar etkisinin olmadığına dikkat çekilmiştir. Hatta İslâm âlemi adına Frenklerle mücadele den Selahattin'in, savaşlarında hiçbir İslâm hükümdarından yardım görmediği gibi, Abbasi Halifesi'nden dahi himayesine nail olabilmek için yazı yazma şeklinden faydalanmadığı aktarılmıştır.

Arnavut mebuslarca kaleme alınan mektupta bunlara değinildikten sonra alfabe ve lisan birliğinin, Osmanlı Devleti'nin kudret ve azametine zerre kadar hizmet etmediği görüşü ileri sürülmüştür. Tarihten bir örnek de verilerek Fatih Sultan Mehmet'in, Jan Hunyad gibi bir rakiple yaptığı şanlı muharebelerin birinde yaralı aslan Fatih'i helâk olmaktan kurtaranların Fatih'in lisan ve harflerini kendileri için lisan ve beyan vasıtası kabul etmeyenler olduğu hatırlatılmıştır. Bütün bu örnekler sıralandıktan sonra devletin büyüklüğü ve mutluluğunun temelinde sadece milletlerin muhabbetlerine, özel hislerine ve meşru şeylerine saldırmamak yattığı, bunun da apaçık akıl ve binlerce tarihi delille sabit olduğu ifade edilmiştir. Hatta devletin bu şekildeki tutumu sayesinde Osmanlılığı bir Mecmua-i Mütehadde-i Akvam [Birleşmiş Milletler Topluluğu] halinde o güne kadar devam ettirdiği ve siyasi hayatı için de bunu değişmez bir esas olarak kabul ettiği dile getirilmiştir.

Mektubun devamında Sadrazamın bu gerçekleri herkesten çok daha iyi bildiği ve her milletin serden geçip milli duygu ve muhabbetlerinden geçmeyeceklerini de çok güzel anladığı ileri sürülmüştür. Bundan dolayı da sözü uzatmayacaklarını dile getirerek, büyük Kur'an ilminin kesin hükmü sebebiyle harflerin şekilleriyle dinin alakası olmadığını arz etmeye ve hatırlatmaya gerek görmediklerini ifade etmişlerdir. Firzovik içtimaında alfabe konusunun kesinlikle mevzu bahis olamadığı gibi Debre Kongresi'nde de bu alfabenin kesinlikle reddedilmediği savunulmuştur. Firzovik toplantısının sadece Meşrutiyet için gerçekleştirildiği ve devam eden müzakereler sonucunda varılan anlaşma şartlarında, hiçbir harfin tamamen kabul edilmesi ve her tarafa dağıtılması biçiminde bir maddenin olmadığı vurgulanmıştır. Debre Kongresi'nde ise Arnavut okullarının açılmasının şiddetle talep edildiği hatırlatılarak, harf seçimi konusunun isteğe bağlı kılındığı ifade edilmiştir.

Mektupta Debre mebusu Hasan Bey ile Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi ve arkadaşlarına yönelik eleştirilerde de bulunulmuştur. Kendilerini milletin istikbaldeki alın yazısından haliyle sorumlu olacak hal sahipleri olduklarını iddia eden ve bundan dolayı da bir takım kesin kararlar almaya kendilerini yetkili gördüklerini bildiren bu kişilerin çoğunun Osmanlı Arnavut gerçek hislerine tabi olarak seçilmiş Türkler ya da Arnavut dil, milliyet ve duygularından uzak kimseler oldukları iddia edilmiştir. Aynı şekilde seçim bölgelerinin isimlerini anarak kuşatılmış benlikleri altında söz söylemenin Osmanlı milletinin vekillerine yakışmayan bir şey olduğu ifade edilmiştir. Bu kaide terk edilince gerçek ve güvenilir sözün lisan bilgisine vakıf, örfen ve lisanen Arnavut olanlara ait olacağı vurgulanmıştır. Mektupta, Osmanlı menfaatlerine uygun olan ve cahillik belası ile inlemekte bulunan Arnavut milletinin ilerlemesinin temininde kabul edilebilir tek aracın Arnavut yazı dili olduğu belirtilmiştir. Kendilerinin bu gerçeği yürekten kabul ettiklerini ve desteklenmesine çalıştıklarını dile getirerek, bu gerçeği göremeyen kişilerin halkın hoşuna giden sözlerini tam bir nefretle reddettiklerini beyan etmişlerdir. Yazı tartışmalarının başında olunmadığına dikkat çekilerek, içinde bulundukları döneme kadar geçen süreçte yaşananlar tarihten örnekler verilerek aktarılmıştır. İlk olarak kırk yıl önce Âli Paşa'nın sadrazamlığı zamanında hem devletin Avrupa'daki durumunu güçlendirmek hem de Müslüman ve Hıristiyan bütün Arnavutları dış eğilimlerden korumak amacıyla bu harflerin gündeme geldiği hatırlatılmıştır. O dönemde İstanbul'da bulunan irfan sahibi ve ileri gelen Arnavutların bu harfleri düzenleyerek hükümete başvurdukları, Âli Paşa'nın yol göstermesiyle de Sultan Abdülaziz'in izni alındığı ifade edilmiştir. Neticede Arnavutça olarak bu harflerle kaleme alınan bir teşekkür yazısının da padişaha takdim edildiği hatırlatılmıştır.

Bu konuda verilen diğer bir örnek ise yakın zamana, Birinci Meşrutiyet dönemine, aittir. Meşrutiyet'in ilk kez ilan edilmesi sonrasında başkentte bir komisyonun oluşturularak kullanılmaya başlayan bu harfleri ıslaha çalıştığı hatırlatılmıştır. Komisyonun bir kat daha iyileştirdiği bu harflerle, Maarif Nezareti'nin de uygun bulması sonucunda, "*Drita*" ve "*Vitoria*" adlarıyla iki süreli dergi ve birçok ders kitabının hazırlanarak basıldığı ifade edilmiştir. Ardından padişahın reva gördüğü zorlamalara ve birçok şiddetli yasaklara rağmen bu yazı biçiminin yavaş yavaş her tarafa yayılmaya devam ettiği ve Meşrutiyet'in patlamasıyla birlikte de bütün

Arnavutluk'a yayıldığı dile getirilmiştir. Mektubun devamında Debre Kongresi'nde söz konusu olduğu gibi, Elbasan Kongresi'nde dahi kuzey ve güney şiveleri dikkate alınarak kırk seneden bu yana toplanan ve ıslah edilen Arnavut harflerinin şeklinin karşılıklı konuşmalar neticesinde kesinlikle birleşmesi yönünde kesin karara çok yaklaşıldığı ifade edilmiştir. Bundan dolayı da bütün Arnavut kulüpleri ile birçok Arnavut aydın ve fikir adamının, alınan bu karar çerçevesinde hareket ettikleri belirtilmiştir. Mektupta, şaşılacak bir hızla devam etmekte olan ilerleme düşüncesinin önüne mebusluk sıfatıyla atılanların dahi geçemeyeceği vurgulanmıştır. Arnavutluk özel ilkokullarında ve idadilerinde hep bu yazı biçiminin takip edilmekte olduğu hatırlatılarak, Mekteb-i Mülkiye'de dahi yetmiş öğrencinin yine aynı yazı tarzını takip ettiği dile getirilmiştir. Latin harflerinin medeniyet ve ilerleme aracı olarak nitelendiği mektupta, üç milyon Arnavut arasındaki binlerce cevval fikrin tamamının bu harfler sayesinde medeniyet insanlığı tanıdığı ve tanıttığı savunulmuştur. Bilgisizlik, menfaatperestlik, kuruntu ve telaşla meydana getirilmeye çalışılan tehlikeli yollara ve muhalefete fırsat verilmemesi çağrısı yapılan mektupta Arnavutlar, süresi dâim olan Osmanlı Devleti'ne Avrupa devleti dedirten ve Avrupa'daki konumunun da en güçlü kolonu olan millet olarak nitelendirilmiştir. Bundan dolayı diğer milletlerde olduğu gibi Arnavutlar arasında da savaş kapılarının açtırılmaması istenmiştir. Ayrıca Arnavutların milliyetlerine sadakatli ve ilerlemenin sebeplerini araştırma konusunda sabırsız ve kararlı olmalarının devlet tarafından hiçbir şekilde şüpheyle karşılanmaması dile getirilmiştir. Çünkü Arnavutların milliyetlerinin devamı için Osmanlılıktan başka yardımcıları olmadığı, kendilerine dünyanın hiçbir noktasında ırk, his ve menfaat olarak ortak bir kurul gösterilemeyeceği ifade edilmiştir.

Mektupta ister istemez Osmanlı doğduklarına ve hayatla ilgili mukadderatına bağlı kalan bir Osmanlı unsuru olduklarına dikkat çekilerek, bundan dolayı da zaten Osmanlı dilini öğrenmeye mecbur oldukları ifade edilmiştir. Bu sayede ilmin ve marifetin kıymetini takdir ederek Osmanlılığa bir kat daha hizmet edecekleri dile getirilmiş ve kendi lisanlarının söyleşine en uygun olan şekli tercih etmelerinin yasak edilemeyeceği savunulmuştur. Arnavut unsurun senelerden beri eğilimi olduğu ve denemeler neticesinde ortaya koyduğu bu tezahürün bir yabancı propagandası eseri olarak gösterilmesi ise iftira ve boş şeyler olarak görülmüştür.

Mektupta ayrıca Kanun-i Esasi'nin öğretimin serbestliğini güvence altına alan maddesi gereği, bu konuda o ana kadar hükümetçe uygulanan yöntemin ve izlenen

siyasetin değiştirilmesi istenmiştir. Bazı taşra memurlarının Arnavutların duygularını anlamazlıktan geldikleri, halkın bir kısmını cesaretlendirirken diğer kısmını korkutma ve tehdit yöntemleriyle sindirme girişimlerinde bulundukları dile getirilerek bunların uyarılması istenmiştir. Son olarak ise bu konuda kanunen ve siyaseten tek milli yol olan doğal akışına bırakılması yönteminin uygulanması rica edilmiştir.[702]

Mektubun sonunda bir telgrafnameye de yer verildiği görülmektedir. Manastır Arnavut Maarif Kulübü Genel Merkezi'nden Priştine mebusu Hasan Bey'e çekilen telgrafta, sırf Arnavutları cahil bırakmak ve aralarına nifak sokmak amacıyla harfler hakkında yetkisiz olarak müracaat eden mebusların isimlerinin yazı ile bildirilmesi istenmiştir.[703] Osmanlı Devleti'nin henüz ortada böyle bir teşkilat yokken "Birleşmiş Milletler Cemiyeti"ne benzetilmesi anlamlıdır. Mektupta, harflerin dinle alakası olmadığı hem Kur'an ilmine dayandırılarak hem de tarihi örneklerle desteklenmeye çalışılmıştır. İlk mektuba göre çok daha donanımlı ve özenle hazırlanmış, içeriği çok daha geniş bir mektup görüntüsü vermektedir. İddialar örneklerle desteklenmiştir. Milletlerin serden geçip milli duygu ve muhabbetlerinden geçmeyeceklerinin hatırlatılması dikkat çekicidir. Bir önceki mektubu kaleme alan milletvekilleri Türk olmakla itham edilmişler ya da Arnavut lisan, milliyet ve hissiyatından yoksun Arnavutlar olarak suçlanmışlardır. Osmanlılık ırk, his ve menfaat olarak Arnavutlara en yakın statü olarak gösterilmiştir. Bu dönemin en keskin Latin harfleri savunucusu olan bu mebusların dahi bir ayrılıktan söz etmeyerek, Osmanlılık vurgusu yapması önemlidir. Kendi dillerine en uygun şekil olarak benimsedikleri harflerin yasak edilemeyeceğinin dile getirilmesi ise bir anlamda bu konuda bir dik duruş olarak değerlendirilebilir. Mektupta Sadrazam'dan, bir önceki mebusların aksine, hükümetin bu konuda müdahil olmaması ve işin doğal akışına bırakılması talep edilmiştir. Manastır Arnavut Maarif Kulübü Genel Merkezi'nce bir önceki mektubu kaleme alan ve Sadrazam'a sunan vekillerin isimlerinin istenmesi ise bu kulübün Latin harfleri taraftarı olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

---

[702] "Arnavud Lisânı Hakkında", **Yeni Gazete**, 24 Ocak 1910 [11 Kanun-i sânî 1325], 3. Ayrıca bkz. "Arnavud Hurûfu", **Yeni Tanin**, 11 Kanun-i sânî 1325 [24 Ocak 1910], 2. "Arnavud Lisânı", **Sabah**, 11 Kanun-i sânî 1325 [24 Ocak 1910], 3.

[703] "Arnavud Lisânı Hakkında", **Yeni Gazete**, 11 Kanun-i sânî 1325 [24 Ocak 1910], 3. Fakat Yeni Tanin'de bu telgrafa yer verilmediği görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavud Hurûfu", **Yeni Tanin**, 11 Kanun-i sânî 1325 [24 Ocak 1910], 2.

3.2.5.3. Arnavut Mebusların Mektuplarına Halkın Değişik Kesimlerinden Gelen Tepkiler

İlk olarak Kosova, Manastır ve İşkodra vilayetleri milletvekillerince kaleme alınan ve Sadrazam'a sunulan yukarıdaki mektuba yönelik tepkilerin gecikmediği ve bu tepkilerin gazete sayfalarında sütun sütun yer almaya başladığı görülmektedir. Birinci mektuba yönelik ilk olumlu tepki hemen ertesi gün gazete sayfalarındaki yerini almıştır. Debre'ye bağlı Rakkalar Kazası ileri gelenlerinden olduğunu iddia eden bir kişi tarafından kaleme alınan mektup, Kuzey Arnavutluk yani İşkodra, Kosova ve Manastır mebuslarına hitaben başlamaktaydı.

Mektupta, mebusların aldıkları kararların Müslümana ve vatansevere yakışan nitelikte olduğu dile getirilmekte ve bu kararların Hazret-i Peygamber'in ruhunu sevinçli kıldığı ifade edilmekteydi. Bundan dolayı da doğduğu yer olan Rakkalar Kazası İslâm ahalisi adına bu kararlara imza koyan mebuslara en içten teşekkürlerini sunmaktaydı. Mektupta ayrıca bu yüce kararların İslâm âlemini en çok da Arnavut Müslümanlarını sevince boğduğu aktarılmakta ve dile getirilen bu genel taleplerin meşru ve Meşrutiyet hükümetince dikkate alınacağından hiç şüphelerinin olmadığı vurgulanmaktaydı. Ayrıca konunun telgrafla mukaddes memleketlerine müjdelendiği de haber verilmekteydi. Arap harfleriyle düzenlenip yazılan alfabenin öğretimine başlanılmasından duyulan memnuniyet de Allah'a hamt edilerek aktarılmaktaydı. Mektubun sonunda ise mebuslara, ilmihalin ve diğer kitapların peyder pey neşrolunacakları yerlere konulacağı bildirilmekteydi.[704]

Debre'den gönderilen bu mektup, aslında hükümetin alfabe tartışmalarında taraf olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu dönemde Arap harfleriyle hazırlanmış bir [Arnavutça] alfabenin olduğu ve okullara dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Kosova, Manastır ve İşkodra vilayetleri mebuslarınca kaleme alınan ve Sadrazam'a sunulan mektuptaki taleplerin, Arnavut Müslümanlarının isteği olarak nitelenmesi ve kendilerini sevince boğduğunun dile getirilmesi dikkat çekicidir. Bu şekilde mebusların mektubunun sahiplenildiği düşünülebilir. Mektubun devamında Meşrutiyet hükümetinin bu talepleri dikkate alacağından halk olarak hiçbir şüphelerinin olmadığının ifade edilmesi ise adeta hükümet üzerinde bir baskı kurma

[704] "Varaka", **Yeni Tanin**, 7 Kanun-i sânî 1325 [20 Ocak 1910], 4.

düşüncesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim hükümetin alfabe konusunda aldığı kararlarda zaman zaman bu talepler doğrultusunda hareket ettiği görülecektir.

Arnavut mebuslara bu konuda bir diğer destek de Ergiri'den gelmiştir. Ergirili Doktor Hasan Tahsin ismiyle gönderilen yazıda İşkodra, Kosova ve Manastır mebuslarının Arnavutçanın Türkçe harflerle yazılması konusunda almış oldukları kararın teşekküre değer olduğu ifade edilmiştir. Yazıda ayrıca Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları diğer bir vilayet olan Yanya vilayeti mebuslarının bu karara katılmayışlarından duyulan gönül kırıklığı da mektupta dile getirilmiştir.[705]

Bu karara katılmayan yalnızca Yanya vilayeti değildi. Bu konuda ilk olumsuz tepki Elbasan'dan geldi. Arnavut Başkim Kulübü başta olmak üzere birçok kulüp ve şahıs isimlerinin yer aldığı telgrafta ilk olarak Arnavut mebusları ve bazı arkadaşlarınca Arnavut harfleri aleyhinde Sadrazamlık makamına sunulan dilekçenin basından üzüntüyle öğrenildiği dile getirilmekteydi. Ayrıca Arnavutça için vaktiyle kabul edilen harflerin otuz seneden beri kullanılmakta olduğu hatırlatılarak, bunların dinen ve siyaseten asla bir sakıncasının olmadığı ve bunun sağduyulu kişilerce de bilindiği ifade edilmekteydi. Telgrafta Debre mebusu Hasan Bey ve arkadaşları eleştirilerek, adı geçen kişilerin Arnavutluk ilkokullarında öğrenimin milli dile ait harflerle yapılmasını talep etmeleri ve bu şekilde maarifin yükselmesini temin etmeleri gerekirken aksine harfler meselesini ortaya atarak tefrikaya sebep oldukları ileri sürülmekteydi.[706]

Bu telgrafa tepki gecikmedi ve ilk cevap Üsküp'ten geldi. Belde Müftüsü Hüsnü Hoca ve ulemadan birçok ismin yer aldığı telgrafta ilk olarak Arnavutçanın öğretimine izin verilmesinden faydalanmak isteyen kişilerin olduğuna dikkat çekilmekteydi. Bu kişiler vatanın durumunu ve geleceğini etraflıca düşünemeyen ve tam kavrayamayan çürük düşünceli bir takım hevesliler olarak nitelendirilmişti. Telgrafta ayrıca içerisinde bulunulan süreçte bu kişilerin Latin harflerinin etkisi altında kalarak bu harflerin taraftarı oldukları ve bunu iddiaya da cüret ettikleri hatırlatılmıştır. Bu konudaki iddiaların boş olduğu gibi gerçeğe ve halkın genel düşüncesine aykırı olduğu da dile getirilerek, Üsküp'te Latin harfleriyle öğretimin

---

705 "Matbaamıza Vârid Olan Telgrafdır", **Yeni Tanin**, 10 Kanun-i sânî 1325 [23 Ocak 1910], 3.
706 "Arnavud Hurûfu Hakkında", **Yeni Gazete**, 18 Kanun-i sânî 1325 [31 Ocak 1910], 2. Ayrıca bkz. "Arnavud Hurûfu", **Sabah**, 18 Kanun-i sânî 1325 [31 Ocak 1910], 3.

mevcudiyetinin sezilmesinin dahi mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Bölgedeki vatan evlatlarının Arnavutçanın öğretimine mahsus Arap harfleriyle öğretime başladıkları ve bu konuda tam bir başarının da sağlandığı dile getirilen telgrafta, Arnavut kavminin İslâm topluluğu yönüyle meşru hükümete olan sağlam ve içten bağlılığını bozacak hastalıklı düşüncelere kesinlikle fırsat verilmemesi istenmiştir. Devamında ise Osmanlı siyaseti ve selameti adına bir çağrıda da bulunularak, Arnavutçanın Arap harfleriyle öğretilecek şekilde ders programlarının düzenlenmesi ve okullarda öğretilmesi rica edilmiştir. Telgrafta ayrıca mebusların görevlerine de atıfta bulunularak, onların hizmetlerinin milletin geleceğinin selameti ve Osmanlı birliğinin kuvvetlendirilmesi gibi önemli görevlerle sınırlanmış olması gerektiği vurgulanmıştır. Bundan dolayı da bu mebuslardan bazılarının ayrılığa ve dağılmaya hizmet edici girişimlerde bulunduklarına dikkat çekilerek, onların bu girişimleri tam bir nefret ve şiddetle reddedilmiştir.[707]

Üsküp'ten gönderilen yukarıdaki telgrafı bir gün sonra yine Üsküp'ten çekilen bir başka telgraf takip etmiştir. Kosova, Manastır ve İşkodra mebuslarına hitaben yazılan telgrafta, İslâm dinini ve eski milli sağlamlıklarını korumak için Latin harfleri aleyhinde ortaya konulan girişimler övülmüş ve bu girişimlerden duyulan memnuniyet aktarılmıştır.[708] Bu konuyla ilgili olarak basında yer alan bir habere göre ise 30 Ocak (1910) günü Türk ve Arnavut ileri gelenlerinin katılımıyla Üsküp'te bir kongre gerçekleştirilmiştir. Kongrede, katılımcıların çoğunluğunun oyuyla Arnavut okullarında kesinlikle Arap harflerinin kullanılması yönünde bir karar alınmıştır.[709]

Diğer yandan Üsküp'ten Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Prizren ile Manastır'dan bazı isimlere de yer verilen bir başka telgrafta ise dışarıdan bazı kindarların kendilerini yanıltarak nezarete, lisanları hakkında yanlış bir telgraf çektikleri dile getirilmiştir. Telgrafta, kendilerinin bu konularla asla alakaları olmadığı ifade edilerek bakanlıktan aflarını rica etmişlerdir.[710]

Arnavut mebuslara destek bu kez Ohri'den geldi. Ohri Osmanlı İkinci İttihat ve Terakki Kulübü adına Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi ve arkadaşlarına gönderilen

---

[707] "Arnavud Hurûfu", **Sabah**, 18 Kanun-i sânî 1325 [31 Ocak 1910], 3.
[708] "Kosova, Manastır ve İşkodra Mebusan-ı Muhteremesine", **Sabah**, 19 Kanun-i sânî 1325 [1 Şubat 1910], 3.
[709] "Arnavud Hurûfu", **Yeni Tanin**, 19 Kanun-i sânî 1325 [1 Şubat 1910], 2.
[710] "Arnavud Lisânı Hakkında", **Sabah**, 6 Şubat 1325 [19 Şubat 1910], 3.

destek mesajında, Arap harfleri yanlısı Hacı Ali Efendi ve mebus arkadaşlarınca Sadrazamlık'a sunulan mektuba değinilmekteydi. Mesaj metninde, adı geçen mektupta Latin harflerinin Müslümanlar arasında ayrılık ve nefrete sebebiyet verdiği ve bu harflerin ortadan kaldırılmasıyla pak Arnavut milletinin her yönüyle birliğine hizmet edilmiş olacağına vurgu yapıldığı hatırlatılmaktaydı. Ayrıca yine aynı mektupta Arnavutların Kur'an harflerini ruhlarından sevimli ve kutlu buldukları hatırlatılarak, onların anadillerinin öğretiminin ve öğrenilmesinin Kur'an harfleriyle olması gerektiğini dile getirmelerinden duyulan memnuniyet aktarılmıştır. Telgrafın son kısmında ise mektubun *Tanin*'de okunduğu, beğenildiği ve sevinçle karşılandığı ifade edilerek, bundan dolayı Hacı Ali Efendi ile arkadaşları kutlanmış ve kendilerine teşekkür edilmiştir.[711] Ohri Osmanlı İttihat ve Terakki Kulübü adına gönderilen böyle bir telgraf, aslında cemiyetin Arnavutlar arasında yaşanan alfabe tartışmalarında hiç de tarafsız kalmadığının bir örneği olarak değerlendirilebilir. Ayrıca mektubun *Tanin*'de okunduğunun ifade edilmesi ise İttihat ve Terakki nezdinde bu gazetenin ne kadar makbul olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Sadrazam'a ilk niyet mektubunu sunan mebuslara bir destek de Elbasan'dan geldi. Bu kez gönderilen telgraf bir öncekinden çok farklıydı ve şehrin ileri gelenleriyle haysiyetli kişilerinden yüz kırk dördünün imzasını taşımaktaydı. Telgrafta on dört Arnavut mebus tarafından Sadrazam'a sunulan mektuba atıfta da bulunularak, Arnavut dili için Arap harflerinin dinen ve siyaseten gayet uygun olduğunun dile getirilmesinden ve Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılmasının birçok sakıncalar içerdiğine değinilmesinden duyulan memnuniyet ifade edilmiştir. Telgrafta bu tarz fikirlerin alkışlandığı dile getirilirken, bu düşüncelerin aksi yönünde hazırlanan mektuba imza koyan imza sahiplerine de teessüf edilmiştir. Arnavutluk'un özellikle güneyindeki bazı yerlerde Latin alfabesi taraftarlarının mevcut olduğuna değinilerek, bunların denizde bir bardak su misalinde ve önemsiz oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca Elbasan'dan gazetelere çekilen telgraflarla, Debre mebusu Hasan Bey ve arkadaşlarının fikirlerine muhalif bir halk kitlesinin olduğunun gösterilmek istenildiği hatırlatılmıştır. Telgrafta son olarak ise kendilerinin binlerce ahali adına

[711] "Arnavud Hurûfu", **Sabah**, 19 Kanun-i sânî 1325 [1 Şubat 1910], 3.

bu erdemli mebuslarla aynı fikirde oldukları beyan edilmiş ve mebuslara teşekkür edilmiştir.[712]

İlk niyet mektubunu kaleme alan mebuslara bir diğer destek de İşkodra'dan geldi. İşkodra ulemasından birçok isme yer verilen telgrafta, Arnavutluk'tan bir takım kişilerin Arnavutçanın Latin harfleriyle öğretilmesi ve okutulması için bütün Arnavutluk adına girişimlerde bulunduklarının üzülerek gazetelerden öğrenildiği aktarılmaktaydı. Telgrafta, Kuzey Arnavutlar olarak kendilerinin mebusların fikirlerine uydukları ve Latin harflerini kesinlikle kabul etmedikleri bildirilmekteydi. Ayrıca Osmanlı olduklarına vurgu yapılarak Osmanlılığa olan sevgi bağlarını, dostluklarını ve kardeşliklerini böyle bir şeyle bozamayacakları hatta lekeleyemeyecekleri dile getirilmekteydi. Gerekirse Arnavutçanın Arap harfleriyle öğretileceği ifade edilen telgrafta, içinde bulundukları dönemde en çok ihtiyaç duyulan şeyin ülkede Osmanlı lisanının yayılması, çoğalması ve kıymetlendirilmesi olduğu vurgulanmaktaydı. Bunun da ancak mevcut okulların ve maarif memurlarının iyileştirilmesine bağlı olduğuna dikkat çekilerek, bütün İşkodra ahalisi adına Sadrazamlık makamından bu konuda gereğinin yapılması rica edilmekteydi.[713] Telgrafta, Arap alfabesi taraftarı olmalarına ve Osmanlı olduklarını vurgulamalarına rağmen eğitimde iyileştirme yapılmasının talep edilmesi dikkate değerdir. İçinde bulundukları süreçte en çok ihtiyaç duyulan şeyin Osmanlı lisanının yayılması ve çoğalması olduğuna vurgu yapılması ise Osmanlılığa olan muhabbetlerini göstermesi açısından önemlidir. Bunun mevcut okulların ve maarif memurlarının iyileştirilmesiyle mümkün olabileceğine dikkat çekilmesi ise kendilerinin bu konuda ne kadar samimi olduklarını göstermektedir. Telgrafta özellikle maarif memurlarından yakınılması, daha önceki şikâyetler de dikkate alındığında bu konunun gerçekten önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu konuda bir tepki de Priştine'den geldi. 1910 yılının henüz ilk aylarıydı ki Priştine'den Sadaret Makamı'na ve Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na bütün kasaba, ulema, eşraf ve ahalisi adına 208 imzalı bir dilekçe gönderildi. Dilekçede,

---

712 "Arnavud Hurûfu", **Tanin**, 29 Kanun-i sânî 1325 [11 Şubat 1910], 2. Ayrıca bkz. "Arnavud Hurûfu", **Sabah**, 28 Kanun-i sânî 1325 [10 Şubat 1910], 3.

713 "Arnavud Hurûfu", **Tanin**, 30 Kanun-i sânî 1325 [12 Şubat 1910], 3. Ayrıca bkz. "İşkodradan Telgraf", **İkdam**, 31 Kanun-i sânî 1325 [13 Şubat 1910], 2.

Arnavutçanın öğretilmesine izin verilmesini fırsat bilerek şahsî çıkarlarını yerine getirmeye çalışan çok az sayıdaki bir grubun Latin harflerini tercih ettikleri ve bu harfleri sanki bütün Arnavutlar kabul etmiş gibi bir anlayışı da ortaya koymaya çalıştıkları hatırlatılmaktaydı. Telgrafta bu kişilerin Osmanlı Devleti'nin bir unsuru olmaktan asla ayrılmayacak olan Arnavutlar içinde bölücülük yapmaya çalıştıklarına dikkat çekilerek, gönderilen evraktan da bunun anlaşıldığı ifade edilmekteydi.

Dilekçenin devamında sayıları çok az olan bu ayrılıkçı grup içinde bazı milletvekillerinin bulunduğu hatırlatılarak, bunların Arnavutların Latin âdetlerini ve inançlarını alması yönünde hastalıklı bir yol takip ettikleri dile getirilmekteydi. Bu durumun Arnavutluk halkının düşünce ve amacına tamamen aykırı olduğu ifade edilerek, bölgelerinde hiçbir zaman Latin harfleriyle öğretimin mümkün olmayacağı bildirilmekteydi. Dilekçede ciddi olarak gerçeklerin içyüzü araştırıldığı takdirde Yanya, İşkodra ve Manastır vilayetleri dâhilinde hiçbir art niyeti olmayan birçok namuslu Arnavut'un kendilerini Osmanlı birliğinden koparacak Latin harflerini gerekli görmediklerinin ortaya çıkacağı ileri sürülmekteydi. Dilekçede ayrıca bulundukları yörede Arnavutçanın Arap harfleriyle öğretimine başlanıldığı ve bu konuda tam bir başarı sağlandığının görüldüğü de hatırlatılmaktaydı. Kosova, Yanya, Manastır, İşkodra vilayetlerinde yaşayan Arnavutların yüzde doksanının Müslüman olduğuna dikkat çekilerek; Arnavutların meşru ve meşruti hükümete ve mukaddes halifeye olan eski bağlılıklarını teyit eden tek vasıtanın Arap harfleri olduğu vurgulanmaktaydı. İçinde bulundukları dönemde Arap harflerini bırakarak Latin harfleri gibi yabancıların harflerini kullanmaya kalkışmanın esas bağlara zarar vereceği dile getirilen yazıda, git gide yabancı emellerin ve fikirlerin öğretilmesiyle o köklü ve eski bağın zarar göreceği uyarısında bulunulmaktaydı. Osmanlı unsurları arasında her unsurun kendi zannıyla hareket etmesi halinde ayrılık yaşanacağının şüphe götürmez olduğuna dikkat çekilen yazıda, sayıları çok az olan bu grubun iddia ettiği Latin harflerinin hiçbir zaman kabul edilmeyeceği bildirilmekteydi. Priştine'den gönderilen dilekçe kutsal ve şerefli olan, meşru ve meşruti Osmanlı hükümetinden hiçbir sebeple ayrılmayacaklarına dair Allâhu Teâlâ'nın ismine yemin

ederek ve aralarında yeniden *besa* [ant, yemin] ettiklerini ilan ederek son bulmaktaydı.[714]

Bazı Arnavut mebuslarca Arnavut harfleri aleyhinde hazırlanan ve Sadaret'e verilen mektuba en sert tepkilerden biri Priştine mebusu Hasan Bey'den gelmiştir. Yazısında Arnavut harfleri aleyhinde bazı milletvekillerinin imzalarıyla Sadaret'e verilen dilekçeyi basından öğrendiğini dile getiren Hasan Bey, imza sahiplerine gerçekten cevap olacak birçok gerçeğin ortaya konularak meselenin çözüleceği zamanın geldiğini ifade etmiştir. Bu konuda kabine nezdinde bir dereceye kadar girişimlerde bulunulduğunu da hatırlatan Hasan Bey, fakat bütün milleti fazlasıyla üzen Çırağan Sarayı yangınının yaptıkları girişimi zorunlu olarak bir iki gün geciktirdiğini beyan etmiştir. En kısa zamanda kanıtlarıyla birlikte ikna edici cevaplarının gazetelerde görülmesi temennisini dile getirerek, kimlerin bilerek ya da bilmeyerek bir propagandaya hizmet ettiğinin her iki tarafın iddialarının akıl sahiplerince ciddi bir şekilde incelenmesinden sonra ortaya çıkacağını ileri sürmüştür.

Yazısında *Sabah* gazetesini de eleştiren Hasan Bey, gazetenin diğer tarafın iddiasını dinlemeye gerek görmeden acele bir şekilde Arnavut harfleri meselesinin halledildiğini yazmasına herkesin katılmadığını bildirmiştir. Bu konunun öyle sanıldığı gibi düşünülmeden yazılacak ve halledilecek meselelerden biri olmadığını hatırlatan Hasan Bey, sadece mebusların isteyip istememelerinin de bu konunun halledildiği anlamına gelmeyeceğini vurgulamıştır. Ayrıca bu meselenin halledilmesinin yalnızca vatanın çıkarları noktasında mümkün olabileceğine dikkat çekerek, böyle bir şeyin halledilmesinin ya da neticelenmesinin yalnızca isteriz veya istemeyiz demekle olamayacağını savunmuştur. Hasan Bey, Arnavut harfleri taraftarlarının mutlaka her şey Arnavut harfleriyle okunsun ve yazılsın demeyecekleri gibi Arnavutçanın Türkçe harflerle okunmasını isteyenlerin de hiçbir şey Arnavut harfleriyle okunmasın diyemeyeceklerini beyan etmiştir. Çünkü ona göre yazma ve yazı şekilleri tütün gibi tekelde toplanamaz!

Yazısında herkesin fikir yürütmekte serbest olduğunu ve buna kimsenin bir şey demeğe hakkının olmadığını dile getiren Hasan Bey, Sadaret'e verilen dilekçeye imza koyan mebusları eleştirmiş ve bu kişilerin kendilerini Arnavutluk'un

---

[714] "Arnavud Lisânı Hakkında", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 8 Şubat 1910, 5.

duygularının tek temsilcisi görmelerine akıl erdiremediğini ifade etmiştir. Aslında bunların bir kısmının ne ırk ne de dilleri itibariyle Arnavutlarla bir ilişkisinin olmadığını ileri sürmüş ve imza sahiplerinin yalnızca Arnavut kavmiyle ilgili bir meseleye hangi sıfat ve yetkiyle müdahale ettiklerini anlayamadığını beyan etmiştir. Hasan Bey yazısında bu mebusların seçim bölgelerine atfen dile getirdikleri sözlerin ne kadar geçerli olup olmadığının ancak bütün Arnavut mebusların istifa ederek yeniden yapılacak bir seçim sonucunda ortaya çıkacağını ileri sürmüştür. Devamında ise eğer itiraz edenler böyle bir fedakârlığı kabul ederler ve bu sayede ayrılığa bir set çekmeye katlanırlarsa işte o zaman milli onur ve haysiyetlerinin somut bir göstergesini ortaya koymuş olacaklarını savunmuştur. Bunun bir test olduğunu da hatırlatarak, amaca ulaşmak için yanıltıcı akla alet olmanın günah olduğu uyarısında bulunmuştur.

Priştine mebusu Hasan Bey yazısının son kısmında bir şeyi isteriz ya da istemeyiz şeklinde dilekçeler yazdırmanın kuvvet dairesinde mümkün olduğunu, ama önemli olan tek şeyin de yalnızca vicdan olduğunu ifade etmiştir.[715] Hasan Bey yazısında, alfabe konusunun düşünülmeden yazılacak ve halledilecek meselelerden biri olmadığına dikkat çekmiş ve yalnızca mebusların isteyip istememelerinin bu konunun halledildiği anlamına gelemeyeceğini savunmuştur. Ayrıca yazma ve yazı şekillerinin tütün gibi tekelde toplanamayacağı uyarısında bulunmuş ve bu meselenin halledilmesinin sadece isteriz veya istemeyiz demekle olamayacağını bildirmiştir. Hasan Bey'in Sadaret'e sunulan dilekçeye imza koyun mebusları Arnavut olmamakla itham etmesi ise düşündürücüdür. Diğer yandan bu mebusların seçim bölgelerine atfen dile getirdikleri düşüncelerin, halk tarafından desteklenip desteklenmediğinin ispatının ancak yapılacak yeni bir seçimle -adeta sine-i millete dönüşle- mümkün olabileceğini ileri sürmesi anlamlıdır. Her şeye rağmen Hasan Bey'in, önemli olanın vicdan olduğunu vurgulayarak kişileri adeta karar safhasında vicdanlarına göre hareket etmeye davet etmesi dikkat çekicidir.

3.2.6. Alfabe Tartışmalarında Halkın Çözüm Önerileri

Arnavut mebuslarca kaleme alınan ve iki farklı görüşe yer verilen mektupların Sadrazama sunulduğu haberleri basında yer almaya başlayınca, bu konuda Arnavut

[715] Priştine Mebusu Hasan, "Arnavud Hurûfu", **Yeni Tanin**, 9 Kanun-i sânî 1325 [22 Ocak 1910], 2.

halkının değişik kesimlerinden tepkilerin yanı sıra çözüm önerilerinin de geldiği görülmektedir. Nitekim Kemal ismiyle kaleme alınan ve "Arnavud Hurufu" başlığıyla *Yeni Tanin*'de yayımlanan mektupta, bu konuda çözüme yönelik önerilere yer verilmiştir.

Kemal Bey ilk olarak kendisinin ne tarihten ne de hangi harflerin kullanımının daha uygun ve gerekli olduğu konusundan bahsedeceğini dile getirmiştir. O, eğer Arnavutlar medeniyet alanındaki gelişmelerden tam anlamıyla faydalanmaya niyet etmişlerse bunun lisanla, lisanın olgunlaşmasıyla sağlanacağına olan itimatlarının tam hâsıl olduğu görüşünü savunmuştur. Bu durumda bir önceki senede olduğu gibi her iki tarafın kalem sahipleriyle, bilgi sahibi kişilerinin bir toplantı yapmasını önermiştir. Bu toplantıda karşılıklı konuşmaların ve müzakerelerin yapılabileceğini her iki tarafın akli, mantıki ve ilmi delillerinin ortaya konularak incelenebileceğini savunan Kemal Bey, gerekirse tarafsız olmak şartıyla diğer ilim ve irfan sahiplerinin de davet edilebileceğini bildirmiştir. Ayrıca Arnavut milletinin şiddetle hem de çok şiddetle eğitime, özellikle de birinci derece eğitime ihtiyacı olduğuna dikkat çekerek, bu milletin harfleri ve lisanı için uzlaşmayla bir karara varabileceğini dile getirmiştir. Böyle bir uzlaşma durumunda ise çekişmelerle güldürdükleri düşmanlarını, ağlatmış olacaklarını savunmuştur.[716]

Uzlaşı önerisini ihtiva eden bu mektup, yaşanan tartışmaların Arnavutların düşmanlarını güldürdüğüne dikkat çekmektedir. Bunun için bu konuda varılacak bir uzlaşının düşmanları ağlatılabileceği vurgusu yapılmıştır. Bunun nasıl olması gerektiği konusunda tavsiyelere de yer verilen mektupta lisanın, medeniyet yolundaki ilerlemelerden faydalanmanın aracı olarak görülmesi anlamlıdır. Ayrıca Arnavutların şiddetle eğitime ihtiyacı olduğu gerçeğinin dile getirilmesi ise altı çizilmesi gereken önemli bir tespittir. Bunun sağlanabilmesi için ise uzlaşı tavsiye edilmiştir.

Alfabe tartışmaları konusunda bir çözüm önerisi de Debreli Vildan Faik Efendi'den gelmiştir. İstanbul'dan Arnavut mebuslara hitaben yazılan mektupta, Arnavutçanın hangi harflerle yazılacağı konusunun önemli bir mesele olduğu vurgusu yapılarak bunun gazetelerdeki tartışmalarla halledilmesinin mümkün olamayacağı dile

---

[716] Kemal, "Arnavud Hurûfu", **Yeni Tanin**, 13 Kanun-i sânî 1325 [26 Ocak 1910], 3.

getirilmiştir. Ayrıca harf ve siyaset bilmeyen halktan bazı kesimlerin bu konuda ağız açmaları eleştirilerek, bu konunun bilirkişilere ihtiyacı olduğuna dikkat çekilmiştir. Mektupta ayrıca kendilerinin bu konuya küçük bir hizmet olarak ilim ve irfan mahkemesinin toplanmasına vesile olmaya karar verdikleri dile getirilerek, bunun temini için de 28 Ocak 1910 tarihinde Cuma namazı sonrasında Divanyolu'nda Arnavutların toplanma mekânında bir araya gelerek müzakerelerde bulunmanın uygun görüldüğü bildirilmiştir. Temiz bir niyetle ve memleketin selameti arzusuyla oluşan bu girişime gereken önemin verileceğine olan beklentinin dile getirildiği mektupta, meselenin müzakere edilerek çözüme kavuşturulabilmesi için gerekirse görüş sahibi diğer kişilerden de faydalanılabileceği vurgulanmıştır. Mektup, birbirlerine savaş açmış olan iki tarafın Arnavut mebuslarının da toplantıya katılımlarının beklendiği temennileriyle son bulmuştur.[717]

Vildan Faik Efendi tarafından kaleme alınan bu mektupta alfabe tercihi konusunun gazetelerde tartışılmasından duyulan rahatsızlığın dile getirildiği görülmektedir. Aslında mektupta konunun tartışma ve çözüm yerinin gazeteler olmadığına vurgu yapılmıştır. Arnavutların konuyu kendi aralarında çözebileceğine dikkat çekilerek, bunun için her iki tarafın mebuslarının da katılımıyla gerçekleştirilecek bir toplantı adres gösterilmiştir. Ayrıca gerekirse konu hakkında diğer kişilerin görüşlerine de başvurulması tavsiye edilmiştir. Tüm bunlar Arnavutlar arasında yaşanmakta olan alfabe tartışmalarının son bulması için tek çözüm yerinin masa olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2.7. Alfabe Tartışmalarında Kitlesel Tepkiler: Mitingler

Alfabe tartışmalarında şu ana kadar gerek Arnavut mebusların, gerekse Arnavut aydınların gösterdikleri tepkilere yer verilmişti. Bunun yanında bireysel olarak ya da bir vilayet adına dile getirilen görüşler de aktarılmıştı. Ayrıca bu konuda Türk aydınların düşüncelerine de değinilmişti. Tüm bu tepkilerin ortak özelliği ise hepsinin yazılı olarak ortaya konulmasıydı. Oysa şimdi farklı bir yönteme - halkın kitlesel olarak katılımıyla gerçekleşen mitinglere – başvurulmaktaydı ve gazete sayfaları bunlarla ilgili haberlere yer vermekteydi.

---

717 Debreli Vildan Faik: "Arnavud Mebûsân-ı Kirâmına", **Yeni Tanin**, 13 Kanun-i sânî 1325 [26 Ocak 1910], 3.

3.2.7.1. Priştine ve Orhaniye Mitingi

Bu konuyla ilgili olarak *Yeni Tanin, Osmanischer Lloyd*'a dayandırdığı haberinde Arnavut harfleri konusunda Üsküp'te bir miting yapılacağını okuyucularına duyurdu.[718] Miting haberleri bununla sınırlı değildi. Yine Üsküp'ten gelen bir başka haberde Arnavut alfabesi konusunu görüşmek üzere 6 Şubat (1910) günü Priştine'de bir mitingin düzenleneceği haber verilmekteydi. Aynı haberde ayrıca Priştine mebusu Hasan Bey'in Latin harflerinin kabulü yönündeki kışkırtmaların da sonuçsuz kaldığı aktarılmaktaydı.[719] Çünkü bir süre önce Hasan Bey, yanına Üsküp mebusu Necip Draga'yı da alarak seçim bölgesine gelmiş ve burada Arnavutçanın yazımı için Latin harflerinin kabul edilmesinin uygun olacağı yönünde propagandalara başlamıştı.[720]

Yeni Tanin'in Priştine mitingiyle ilgili yukarıdaki haberinin üzerinden henüz birkaç gün geçmişti ki gazete bu kez aynı konuyla ilgili olarak yine *Osmanischer Lloyd*'a dayandırdığı bir başka haber yayımladı. Habere göre 8 Şubat (1910) Salı günü Priştine'de büyük bir miting düzenlendi ve burada Arnavut okullarında Arap harflerinin kabul edilmesine karar verildi.[721] Bu konuyla ilgili bir diğer miting haberi de Orhaniye'den geldi. *Sabah* gazetesine gönderilen telgraf metninde bildirildiğine göre 6 Şubat (1910) Pazar günü Orhaniye Medresesi'nde gerçekleştirilen mitinge, kaza halkından yaklaşık olarak üç bin kişi katılmıştı. Mitingde, Arnavutçanın öğretilmesi için aklen ve şer'i olarak zararlı olduğu tespit edilmiş olan Latin harflerinin lisan öğretiminde kullanılmasına İslâm milletinin asla razı olmadığı görüşü savunulmuştu. Bundan dolayı da gerek resmi gerekse gayri resmi bütün okullarda Latin harflerinin öğretilmesine izin verilmemesi kararı alındı. Telgrafın devamında eğer bu harflerin kullanılmaya başlandığı okullar var ise Latin harfleriyle yazılmış kitapların ve dergilerin derhal kaldırılarak, yerlerine Arap harfleriyle hazırlanmış kitap ve dergilerin kullanılmasıyla öğretime başlanılması kararı alındığı duyurulmaktaydı. Ayrıca bunun dışında kesinlikle hiçbir vekâletin tanınmadığı da ilan edilmişti.[722]

---

[718] "Üsküp-1", **Yeni Tanin**, 21 Kanun-i sânî 1325 [3 Şubat 1910], 1.
[719] "Arnavud Hurûfu", **Yeni Tanin**, 24 Kanun-i sânî 1325 [6 Şubat 1910], 4. Ayrıca bkz. "Arnavud Hurûfatı", **İkdam**, 24 Kanun-i sânî 1325 [6 Şubat 1910], 4.
[720] "Arnavud Hurûfu", **İkdam**, 22 Kanun-i sânî 1325 [4 Şubat 1910], 2.
[721] "Küçük Havâdisler", **Yeni Tanin**, 27 Kanun-i sânî 1325 [9 Şubat 1910], 4. İkdam, *Osmanischer Lloyd*'a dayandırdığı haberinde miting tarihini 7 Şubat (1910) olarak vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavudcanın Tarz-ı Tahrîri", **İkdam**, 27 Kanun-i sânî 1325 [9 Şubat 1910], 2.
[722] "Arnavud Hurûfu", **Sabah**, 25 Kanun-i sânî 1325 [7 Şubat 1910], 3.

3.2.7.2. Üsküp Mitingi

Günlerdir yapılacağı hakkında basında haberlere yer verilen miting, nihayet 2 Şubat (1910) Çarşamba günü yaklaşık on bin kişinin katılımıyla Üsküp Sultan Murat Camii avlusunda gerçekleştirilmiştir. Arnavut harfleri konusunda kararların alındığı mitingde Latin harflerinin kabul edilmemesi, gerek resmi gerekse gayri resmi bütün okullarda Latin harfleri ile öğretime izin verilmemesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu harflerle hazırlanmış ve yazılmış olan kitap ve dergilerin kaldırılarak, yerlerine Arap harflerinin kabul edilmesi ve konulması kararlaştırılmıştır. Bütün bunların yanında Latin harflerini destekleyeneler esefle kınanmışlardır.[723] *Yeni Tasvir-i Efkâr*'ın ve *Yeni Gazete*'nin, *Osmanlı Ajansı*'na dayandırdığı haberlere göre ise mitinge iki bin beş yüz kişi katılmıştır. Arap harflerinin kabulü veya reddi yönünde çeşitli konuşmaların yapıldığı mitinde, Arap alfabesinin okullarda kullanılması kararı ağırlık kazanmıştır.[724]

3.2.7.3. Manastır Mitingi

Manastır'dan gönderilen bir telgrafta ise büyük katılımın olduğu Manastır Mitingi'ne değinildiği görülmektedir. Miting Reisi Müderris Ahmet Bey ve üyelerin imzalarını taşıyan telgrafta, Latin harflerinin şiddetle reddedilmesi ve lânetlenmesi için 6 Şubat (1910) pazar günü bütün Müslüman köylerin katılımıyla on iki bin kişilik bir mitingin yapıldığı haber verilmekteydi. Durumun vilâyete bağlı olan yerlere Yanya, İşkodra ve Üsküp'e de yazılı olarak bildirildiği dile getirilen telgrafta, Maarif Nezareti'ne protesto telgrafları gönderildiği ve Sadaret Makamı'na hitaben hazırlanan ortak bir dilekçenin de postaya verildiği aktarılmaktaydı.[725]

İshak Paşa Camii'nde gerçekleştirilen mitinge, Manastır'a bağlı köy ve kasabaların Müslüman ahalisinden yoğun katılım olmuştur. Dualarla başlayan mitingde açılış töreni sonrasında söz alan Müderris Hafız Saadettin Efendi etkili bir konuşma

---

[723] "Arnavud Hurûfu Hakkında Miting", **Sabah**, 21 Kanun-i sânî 1325 [3 Şubat 1910], 2.

[724] "Arab Hattının Arnavudlar Tarafından Kabulü", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 3 Şubat 1910, 3. Ayrıca bkz. "Arnavud Yazısı", **Yeni Gazete**, 22 Kanun-i sânî 1325 [4 Şubat 1910], 3.

[725] "Arnavud Hurûfu", **Yeni Tanin**, 26 Kanun-i sânî 1325 [8 Şubat 1910], 2. Ayrıca bkz. "Arnavud Hurûfu", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 8 Şubat 1910, 5. "Arnavud Hurûfu Meselesi", **İkdam**, 22 Kanun-i sânî 1325 [3 Şubat 1910], 2. İkdam, bu konuyla ilgili olarak bir gün sonra yayımladığı bir başka haberinde ise kongreye katılanların sayısını üç binin üzerinde olarak vermiştir. Bilgi için bkz. "Arnavud Hurûfatı", **İkdam**, 22 Kanun-i sânî 1325 [4 Şubat 1910], 2.

yapmış ve konuşmasında bütün Müslümanları bir noktada birleştiren, bir livâ-ül-hamd sancağı altında toplayan kutsal bağın, "lafza-i tevhid" olduğunu dile getirmiştir. Konuşmasında üç yüz milyonluk büyük İslâm kütlesini teşkil eden milletlerin ayrı ayrı lisanları olduğu halde hepsinin lisanlarını Kur'an-ı azîmü'ş-şânın yazıldığı Arapça harflerle yazarak bin üç yüz seneden beri İslâm dinine hizmetlerini muhafaza ettiklerini birçok şer'i ve akli gerçeklere dayanarak aktaran Saadettin Efendi, ayrıca Latin harflerinin kabulünün sakıncalarını da birer birer sıralamıştır.

Bunun üzerine mitingde hazır bulunan ve sayıları on iki bini aşan katılımcıların tamamı, din ve milletin namusu adına *besalaşarak* [yemin ederek] Latin harflerini lanetlediklerini ve kesinlikle köylerine sokmayacaklarını bağırarak ilan etmişlerdir. Mitingde Pirlepeli Raşit Ağa ismindeki haysiyet sahibi bir şahıs da Arnavutça olarak kısa ama çok heyecanlı bir konuşma yaptıktan sonra, din birliğinin muhafazası uğrunda Arnavutların gerekirse lisanlarından dahi vazgeçeceklerini dile getirmiş ve bu sözleri herkes tarafından samimiyetle alkışlanmıştır.

Mitingin sonunda hükümet binasına gidilmiş ve gerek Başkim Kulüpleri Genel Merkezi'nin Manastır'dan kaldırılması teklifi, gerekse Latin harfleri hakkındaki düşünceler uygun bir lisanla hükümete iletilmiştir. Mitinge katılan ahalinin dağılması sonrasında ise bu meseleyi takip etmek ve neticelendirmekle yetkili kılınan miting heyeti bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantı sonunda İşkodra, Üsküp, Debre, Yanya, Görice, Elbasan, Tiran, Ohri, Kraçova, Pirlepe, Kesriye ile Florina ulema ve ileri gelenlerine telgraflar çekilmiştir. Ayrıca Sadaret Makamı'na, Maarif Nezareti'ne, Manastır Belediye Başkanlığı'na, Üsküp'te Miting Reisi Celalettin Efendi'ye ve Manastır Mebusu Mehmet Vasıf Efendi'ye büyük çoğunluğun Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılmasına karşı olduğu ve Latin harflerini şiddetle reddettikleri yazı ile bildirilmiştir.[726]

3.2.7.4. Elbasan Mitingi

1910 yılının ilk çeyreğiydi ki *Tanin*, Elbasan Mebusu Hacı Ali Efendi'ye dayandırdığı haberinde Arnavutça için Latin harflerinin kabul edilmemesi yönünde Elbasan'da büyük bir miting yapıldığını ve bu konuda bir takım kararlar alındığını

---

[726] "Arnavud Lisânı Hurûfu için Büyük Bir Miting", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 13 Şubat 1910, 5.

okuyucularına duyurdu.[727] *Tanin*'in bu haberi aslında gazetenin Latin harfleri aleyhindeki her türlü bilgiyi kaynağı kişiler dahi olsa yayımlamaktan geri kalmadığını göstermesi açısından önemlidir. Diğer yandan bu tarz haberler kamuoyunda Arnavutluk'un büyük bir kısmında Latin alfabesi aleyhinde bir tepkinin oluştuğu ve halk iradesinin Arap harfleri lehinde tecelli ettiği yönünde kanaat oluşturması açısından önem arz etmektedir.

Fakat *Tanin*'in yukarıdaki haberinin üzerinden henüz bir kaç gün geçmişti ki gazete bu kez Arnavut Başkim Kulübü'ne dayandırdığı bir başka haber yayımladı. Haberde Elbasan'dan Başkim Kulübü'ne gönderilen telgrafa yer verilmekteydi. Buna göre telgrafta, 18 Şubat (1910) Cuma günü Elbasan'ın bütün ulema, eşraf, tüccar ve esnafının yanı sıra kasaba ve köylerinden halkın da iştirakiyle yedi bin kişinin katılımıyla bir miting gerçekleştirildiği bildirilmekteydi. Mitingde, kırk seneden beri kabul edilmiş ve kullanılmakta olan hususi harflerin korunacağına dair yemin edildiği aktarılmaktaydı. Ayrıca Maarif Nezareti'nin milli harfler aleyhindeki son tebliğinin Meşrutiyet ve öğretimin serbestliği ilkesine aykırı olduğu dile getirilerek, harfler meselesinin tercihe bağlı kılınması hakkındaki ilk kararın geri alınması ve bunun yerine getirilmesi yönündeki taleplerin iletilmesine karar verildiği duyurulmaktaydı.[728] Latin harfleri taraftarlarınca gönderilen bu telgrafın *Tanin* gibi cemiyet yanlısı bir gazetede yayımlanması dikkat çekicidir. Diğer yandan hükümetin alfabe konusunda aldığı son kararın Latin harfleri yanlılarını rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı alfabe konusunu halkın tercihine bırakan ilk kararın yeniden yürürlüğe konmasını talep etmişlerdir.

Fakat ilginçtir ki Elbasanlı Cafer Hilmi ismiyle gönderilen ve *Sabah*'ta yayımlanan bir başka telgrafta mitingler konusuna değinildiği ve Latin harfleri taraftarlarınca düzenlenen mitingin adeta küçümsendiği görülmektedir. Cafer Hilmi Bey telgrafında ilk olarak, Arap harflerinin kabulü konusunda kendilerinin düzenledikleri mitinge on beş bin kişinin katıldığını ve miting kararlarının Sadrazamlık'a gönderildiğini yazmıştır. Hilmi Bey ayrıca *Sabah*'ta altı imzayla yayımlanan telgrafın bir

[727] "Arnavud Hurûfu", **Tanin**, 5 Şubat 1325 [18 Şubat 1910], 3.
[728] "Arnavud Hurûfu", **Tanin**, 7 Şubat 1325 [20 Şubat 1910], 3. Sabah, bu telgrafı miting reisi Yusuf Razi Beyzade Derviş (Hima) başta olmak üzere birçok üyenin imzasıyla yayımlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavud Hurûfu Hakkında", **Sabah**, 7 Şubat 1325 [20 Şubat 1910], 3.

düzmeceden ibaret olduğunu dile getirerek, Elbasan'da Latin harfleri taraftarlarınca düzenlendiği bildirilen mitinge katılımın ise Hıristiyan ahali ile birlikte dört yüz kişiden ibaret olduğunu iddia etmiştir. Çekilen bu tür telgrafları ahalinin tamamı adına tekzip ve reddettiğini dile getiren Hilmi Bey, Elbasan bölgesinde Latin harflerinin kesinlikle dışlandığını bildirmiştir. Hatta telgrafına, "Yaşasın Arap harflerimiz" sözleriyle son vermiştir.[729] İki farklı telgrafta Elbasan'da düzenlenen iki ayrı mitingden bahsedildiği görülmektedir. Her iki mitinge katılım konusunda ise farklı sayılar zikredilmektedir. Fakat tüm bunlar Elbasan'da hem Arap, hem de Latin harfleri taraftarlarınca iki ayrı mitingin organize edildiğini göstermektedir. Diğer yandan her iki tarafa ait telgrafların *Sabah*'ta yayımlanması, gazetenin bu konudaki tarafsızlığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Elbasan mitingiyle ilgili tartışmaların bir süre daha basın üzerinden devam ettiği görülmektedir. Nitekim miting başkanı Derviş (Hima) Bey bu konuyla ilgili olarak, bir anlamda Cafer Hilmi Bey'in telgrafına da cevap niteliğinde, bir telgraf metni kaleme almıştır. Derviş Bey telgrafında ilk olarak, 18 Şubat (1910) Cuma günü kendi başkanlığında düzenlenen mitinge katılan kişi sayısının kışkırtılmış bazı menfaatperestler tarafından azaltılmak ve indirgenmek istendiğine dikkat çekmiştir. Mitingin yedi bin ve üzeri sayıdaki kişinin katılımıyla gerçekleştiğini ifade eden Derviş Bey, gerekirse katılanların sayımının hükümet tarafından yapılacağı ikinci bir mitingle de bunu ispat edebileceğini iddia etmiştir.[730]

Sabah, bu konuyla ilgili olarak üç yüz elli imza ile kendilerine gönderilen bir başka telgrafı da aynı sayısında okuyucularıyla paylaşmıştır. Telgrafta ilk olarak milli harfler lehine 18 Şubat (1910) Cuma günü Derviş Bey başkanlığında gerçekleştirilen ve yedi bin kişinin katıldığı mitinge kendilerinin yetişemedikleri dile getirilmiş ve bu konuyla ilgili değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Hayatlarıyla korunmasına yemin ettikleri Meşrutiyet'in sağladığı yetkiye dayanarak öğrenimin kolaylaştırılmasının tek vasıtası olan hususi harflerin seçiminde hürriyetlerinin korunmuş olduğuna vurgu yapılan telgrafta, bu harflerin kullanımının dinen ve siyaseten bir sakıncasının olmayacağı savunulmuştur. Bunun fazilet sahibi meşhur kişilerce ve son derece makul delillerle sabit olduğuna vurgu yapılarak bundan dolayı Arnavutçanın Arap

[729] "Arnavud Hurûfu Hakkında", **Sabah**, 9 Şubat 1325 [22 Şubat 1910], 3.
[730] "Arnavud Hurûfu Hakkında", **Sabah**, 10 Şubat 1325 [23 Şubat 1910], 3.

harfleriyle öğretilmesi hakkında Maarif Nezareti'nin sonradan yayımladığı tebligatın, Kanun-i Esasi'nin hangi maddesine uygun olduğunun bir türü anlaşılamadığı dile getirilmiştir. Ayrıca bir süre önce vilayete tebliğ edilen telgraf emrinde, Arnavutçanın hangi harflerle yazılacağı konusunda hükümetin kesinlikle tarafsız kalarak bunun çözümünü Arnavutların bilirkişilerine bırakmaya karar verdiği hatırlatılmıştır. Aynı şekilde Maarif Nezareti'nin ilk tebliğine göre herkesin istediği harfleri tercih etmekte serbest olduğuna değinilerek, Arnavutçanın öğretilmekte olduğu resmi okullarda ikinci bir lisan öğretmenine ihtiyaç duyulması halinde bunlara maaş bağlanmasının dahi uygun görüldüğü bir kez daha hatırlatılmıştır.

Telgrafın devamında bütün bu talimatlara rağmen aradan çok uzun zaman geçmediği halde böyle isabetli bir kararın yürürlüğü durdurularak, bir başka kararın çıkarılmasının Meşrutiyetle uyuşmadığı ifade edilmiştir. Bundan dolayı da Maarif Nezareti'nin eğitimin serbestliği ilkesine aykırı olan bu kararını reddettiklerini ve mevcut milli harflerin muhafazası konusunda ettikleri yemini bir kez daha yinelediklerini bildirmişlerdir. Ayrıca Kanun-i Esasi'ye uygun ve doğru olan ilk kararın yerine getirilmesini de talep etmişlerdir. Metnin son kısmında ise bazı kişiler tarafından milli harfler aleyhinde Elbasan'dan telgraf ve dilekçelerin gönderildiğine dikkat çekilmiş ve bu kişilerin işin mahiyetinden tamamıyla bihaber oldukları, kışkırtıcı eserleriyle ve din maskesiyle çevrelerini aldattıkları aktarılmıştır.[731] Bu telgrafta Latin harflerine destek niteliğinde beyanatta bulunulduğu görülmektedir. Ayrıca Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları vilayetlerde alfabe tercihi konusunda tarafsız kalınması yönünde tebligatta bulunan Maarif Nezareti'nin, bir süre sonra Arap harfleri lehinde olacak şekilde ikinci bir tebligatta bulunduğu ve bunun bazı Arnavutlar arasında rahatsızlık yarattığı anlaşılmaktadır. Nitekim duyulan bu rahatsızlığın bir neticesi olarak hükümetten, en kısa sürede bu kararından vazgeçmesi istenmiştir. Tüm bunlar 1910 yılı başlarında alfabe tercihi konusunda hükümetin müdahil olduğunu ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılması lehinde Elbasan'da düzenlenen mitinge katılım konusunda yaşanan tartışmalara *İkdam* da müdahil olmuştur. Gazetenin *Moniteur Oriental*'a dayandırdığı habere göre mitinge yirmi bin kişi katılmıştır.

[731] "Arnavud Hurûfu Hakkında", **Sabah**, 10 Şubat 1325 [23 Şubat 1910] , 3.

Osmanischer Lloyd'a göre ise katılım yedi bin kişi ile sınırlı kalmıştır.[732] Elbasan'da düzenlenen mitinge katılım konusunda Viyana'dan alınan haberler ise tartışma götürür türdendir. Habere göre Latin harflerinin kabulü yönünde birçok konuşmanın yapıldığı mitinge yirmi bin Arnavut katılmıştır.[733] Latin harfleri lehinde Elbasan'da düzenlenen mitinge başkanlık eden Derviş (Hima) Bey'in dahi katılan sayısını yedi bin olarak verdiği bir mitingde, Viyana'da yayımlanan *Moniteur Oriental*'in bu sayıyı abartılı bir şekilde yirmi bin olarak vermesi aslında dış basının olayı nasıl saptırdığının açık bir göstergesidir.

Diğer yandan Latin harflerinin kabul edilmemesi yönünde Elbasan'da düzenlenen mitingde dile getirilen taleplerin akıbetinin mümkün olan en kısa sürede kendilerine bildirilmesi için mitinge başkanlık eden Hacı Hafız Süleyman Efendi tarafından, Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi'ye telgraflar çekildiği anlaşılmaktadır. Fakat Hacı Ali Efendi'nin bu telgraflara verdiği cevap ise herkesin işi ve gücüyle meşgul olması yönünde olmuştur. [734] Bu tarz yazışmalar miting meydanlarında dile getirilen taleplerin yalnızca bu alanlarla sınırlı kalmadığını, mebuslara dahi iletildiğini ortaya koymaktadır.

3.2.7.5. Prepol Toplantısı

Alfabe tartışmalarıyla ilgili olarak yayımlanan bir diğer telgraf ise Prepol ahalisi adına gönderilmiştir. [735] Cemiyeti Hayriye adıyla gönderilen telgrafta, 19 Şubat (1910) Cumartesi günü Prepol Hastanesi Bahçesi'nde Müslüman ve Hıristiyan ahaliden iki bin kişinin katılımıyla miting tarzında bir toplantının gerçekleştirildiği bildirilmiştir.

---

[732] "Arnavudcanın Tarz-ı Tahrîri", **İkdam**, 11 Şubat 1325 [24 Şubat 1910], 2.

[733] "Arnavud Mitingi", **Sabah**, 11 Şubat 1325 [24 Şubat 1910], 3.

[734] "Arnavudluk Hurûfatı Hakkında", **Sabah**, 5 Şubat 1325 [18 Şubat 1910], 2. Yeni Tasvir-i Efkâr, İlbasan mebusu Hacı Ali Efendi'nin gelen telgraflara verdiği cevaplarda öncelikle herkese selam gönderdiğini ve herkesin işleriyle meşgul olmasını tavsiye ettiğini aktarmaktadır. Telgraflarda dile getirilen taleplerin karşılanması konusunu ise Cenâb-ı Hakk'tan beklediklerini söylediğini aktarmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavudca Lisânının Hurûfu Meselesi", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 18 Şubat 1910, 6-7. İlbasan mebusu Hacı Ali Efendi'nin Latin harfleri aleyhinde İlbasan'a bağlı Peklin Kazası'ndan gönderilen telgrafa verdiği cevap metninde ahalinin bu girişimini övdüğü görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavud Lisânı Hurûfu Hakkında", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 20 Şubat 1910, 7-8.

[735] Prepol, bu dönemde Taşlıca Sancağı'na bağlı bir kazadır. Bilgi için bkz. Necati Demir, "Başbakanlık Osmanlı Arşivlerine Göre 1877-1912 Yılları Arasında Kosova'da Eğitim ve Öğretim", **Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks**, vol. 2, no. 3 (2010): 5-26.

Toplantıda ilk olarak Arnavutçanın öğretilmesi için akli ve şer'i olarak zararları belli olan Latin harfleriyle dil öğretimine, İslâm milletinin hiç bir sebeple razı olmadığı dile getirilmiştir. Akabinde ise gerek resmi gerekse gayri resmi bütün okullarda Latin harfleriyle öğretime izin verilmemesi; eğer uygulamaya başlanmış okullar var ise Latin harfleriyle yazılmış kitap ve dergilerin toplatılarak, bunların Arap harfleriyle hazırlanmış kitap ve dergilerle değiştirilmesi ve öğretime o şekilde başlanılması istenmiştir.

İkinci olarak ise Latin harflerinin desteklenmesine çalışanlar arasında bulunan Üsküp mebusu Necip [Draga] Bey'in girişimlerinden kaynaklanan rahatsızlık aktarılmıştır. Necip Bey'in, Arnavutçanın Latin harfleriyle öğretilmesi sanki bütün toplumca kabul edilmiş ve bu harfler her yerde kabul görerek uygulamaya konulmuş gibi beyanat vermesinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir. Kendisinin Latin harfleri konusunda ahalinin hiçbir muhalefeti ve itirazı olmamış gibi hem gerçeğe hem de ahalinin isteklerine aykırı olarak, gerek makamlar nezdinde gerekse gazetelerde beyanatta bulunduğu hatırlatılmıştır. Onun İslâm dünyasını aldatan bu yöndeki davranış ve hareketinin Müslümanlar arasında tefrikayla neticeleneceğine dikkat çekilerek, akıl dışı hareketlerinden dolayı taraflarınca kendisinin vekilliğinin tanınmadığı ve kendisine güvenlerinin kalmadığı ifade edilmiştir.[736] Latin harfleri aleyhinde miting tarzında düzenlenen ve Hristiyan ahalinin katıldığı bildirilen bir toplantıda, yukarıdaki kararların alındığının dile getirilmesi dikkat çekicidir. Çünkü Hıristiyan ahalinin o döneme kadar kullana geldiği harfler dikkate alındığında onların Arap harfleri lehindeki kararlara imza atması mümkün olmasa gerektir.

3.2.7.6. Görice Mitingi

Arap harfleri lehinde bir miting de Görice'de düzenlenmiştir. 20 Şubat (1910) Pazar günü gerçekleştirilen mitinge, on iki binin üzerinde katılım olmuştur. Miting sonrasında Arap harfleri lehinde olarak Sadaret'e iki bin iki yüz imzalı genel bir dilekçe gönderilirken, aynı zamanda Maarif Nezareti'ne de Latin harfleri aleyhinde bir telgraf çekilmiştir.[737]

---

[736] "Arnavud Hurûfu Hakkında", **Sabah**, 9 Şubat 1325 [22 Şubat 1910], 3.
[737] "Arnavud Lisânı ve Arabî Hurûfu", **Yeni Tasvir-i Efkâr**", 16 Mart 1910, 7.

Diğer yandan, Görice'den İskender imzasıyla 27 Şubat (1910) Pazar günü çekilen telgrafta ise milli harflerin korunması ve idamesi için on iki bin kişinin katılımıyla bir miting düzenlendiği bildirilmiştir.[738] Tek bir şahsın imzasıyla gönderilen bu tarz telgrafların teyide muhtaç olduğu gerçeğinden hareketle, bu yöndeki haberlerin şüphe götürdüğü unutulmamalıdır. Nitekim bu mitingle ilgili olarak verilen bir diğer haberde 20 Şubat (1910) Pazar günü Arap harfleri lehinde düzenlenen miting kararlarını geçersiz kılmak amacıyla, 27 Şubat (1910) Pazar günü bir başka miting düzenlendiği bildirilmiştir. Habere göre bu mitinge katılanların sayısı en doğru tahminle bin iki yüzü geçmemektedir. Civar kasaba ve köylerdeki Katolik papazların da hazır bulunduğu mitingde katılımın on iki bin kişi olarak gösterilmesinin nedeni ise etkisiz kalan bu girişimin düzenleme heyetince önemli gösterilmek istenmesidir. Hatta hazırlanan layihanın altına vurulan mühürler de kesinlikle mühürcülerden temin edilmiştir.

Bu konuyla ilgili olarak verilen son haber ise mitinge katılmak üzere Kolonya Kazası'ndan gelen katılımcılarla ilgilidir. Habere göre bu katılımcılar dönüşlerinde Katon Köyü'nden geçerken halktan üç yüz lira ve altı yük kadar eşya gasp etmişlerdir. Bunun üzerine ise hükümet, bu konuyla ilgili tahkikat başlatmıştır.[739] Diğer yerlerden farklı olarak hem Arap, hem de Latin harfleri taraftarlarının gerek Elbasan'da gerekse Görice'de mitingler düzenledikleri anlaşılmaktadır. Fakat her iki sancakta düzenlenen mitinglere katılım konusunda farklı rakamların telaffuz edildiği görülmektedir. Bunun da tarafların kendilerini azınlık değil de çoğunluk olarak göstermek, düzenleme kurullarının çoğunluğun sesi olduğunu dile getirmek istemelerinden kaynaklandığı değerlendirilebilir.

3.2.8. Alfabe Tartışmaları ve Tanin Gazetesi

3.2.8.1. İpek Mebusu Bedri Bey ve Arnavut Alfabesi

Alfabe tartışmalarının zirve yaptığı bu dönemde konuyla ilgili olarak basında birçok haber, mektup ve telgrafın yanı sıra değerlendirmelere de yer verildiği görülmektedir. Tartışmaların tüm sıcaklığıyla hissedildiği bu süreçte İttihat ve

---

738 "Arnavud Hurûfu", **Sabah**, 16 Şubat 1325 [1 Mart 1910], 3.
739 "Arnavud Lisânı ve Arabî Hurûfu", **Yeni Tasvir-i Efkâr**", 16 Mart 1910, 7.

Terakki Cemiyeti'ne yakınlığıyla bilinen *Tanin*'in tartışmalara sessiz kalması beklenilemezdi. Nitekim de öyle oldu. Henüz 1910 yılının ilk günleriydi ki *Yeni Tanin*, İpek mebusu Bedri Bey'in "Arnavudlara Açık Mektub"[740] başlığıyla kaleme aldığı makalesini sayfalarına taşıdı. Bedri Bey ilk olarak Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılması hakkında son günlerde dillendirilen görüşlerin dikkat çeken yönlerine dair bazı tenkitler ve ayrıntılı açıklamalar yapma gereği duyduğundan böyle bir makaleyi kaleme aldığını dile getirmiştir.

Mevcut resmî kayıtlara göre Arnavut nüfusunun üçte ikisi Müslüman ve üçte biri de Hıristiyan olmak üzere üç milyon kişiden ibaret olduğunu belirten Mahmut Bedri Bey, Arnavutların Osmanlı Avrupası'nın vatan siyaseti noktasında kalpgâhı ve devletin beynine yakın bir hayat damarı hükmünde olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Hıristiyan Arnavut vatandaşların o döneme kadar geçen süreçte Arnavutçayı Latin ve Rum alfabeleriyle yazdıklarını, diğer yandan Müslüman Arnavutların ise bütün yazılı iletişimlerinde ya Arapçayı ya da Türkçeyi yazı dili olarak seçmiş olduklarını ifade etmiştir. Bu sayede Arnavutlardan pek çok saygıdeğer vezirin, tanınmış âlim ve şairin yetiştiğini dile getirerek bu isimlerden Veysi, Sabit, Osman Vâsıf, meşhur Sinan ve Lütfi Paşalar, İşkodralı Mustafa ve Kosovalı Mehmet Akif Paşa gibi büyük zatları ve edebiyatçıları örnek olarak vermiştir. Bedri Bey ayrıca Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılmasındaki maksadın Arnavutçanın korunmasından ibaret olduğu düşüncesini de eleştirmiş ve bu konuda Hıristiyan Arnavut vatandaşların doğal olarak bu değerlendirmelerin dışında kalacaklarına dikkat çekmiştir. Diğer yandan Arapçanın Müslüman Arnavutlara kazandırdığı feyizlerden olan "Esmâü'l-Hüsnâ ile dini terimlerin, Kurân-ı Kerîm ile Hadîs-i Şerîf'lerin ve şahıs isimlerinin" kaydedilmesinde, kavranmasında ve yazılmasında -ağızdaki çıkış noktalarına göre- Latin harflerinin yetersiz kalacağı uyarısında bulunmuştur. Bundan dolayı da Müslüman Arnavutlar için İslamiyet'in gerçeklerini Latin harfleriyle ve Arnavutça olarak tam anlamıyla yazmanın imkânsız olduğunu ve bu gerçeğin bütün akıl sahiplerince kabul edileceğini ileri sürmüştür. Bedri Bey makalesinde Müslümanlar arasındaki birlik bahçesinin sevimli bağlarının ancak söylenişi tatlı olan Arapçanın harfleriyle mümkün olduğunu belirtmiştir. Ayrıca parçalanması mümkün olmayan

---

740 İpek Mebusu Mahmud Bedri, "Arnavudluk: Arnavudlara Açık Mektub", **Yeni Tanin**, 29 Kanun-i evvel 1325 [11 Ocak 1910], 2.

sağlam İslâm birliğinin kutsal gereklerinden olarak hâlihazırda Venedik denizinden, Çin sahillerine; Avusturalya'dan, Ümit Burnu ve Atlas Okyanusu kıyılarına kadar çok geniş bir coğrafyada konuşulan ve yazılan İslam dilinin yazımında Arap alfabesinin tam bir istikrar merkezi olduğunu savunmuştur. Halen Türkçe, Farsça, Urduca, Afganca ve Cava'daki İslam dillerinin Arap harfleriyle yazıldığını hatırlatan Bedri Bey, Arnavutluk'un Osmanlı'nın geniş topraklarına katılmasından yüz elli sene sonra keşfedilen Ümit Burnu'ndaki Müslümanların aslî dili olan "Kab" dilinin dahi Arap harfleri ile yazılmakta olduğunu ifade etmiştir.

Bedri Bey'in makalesinde Cava diline ait kelimelerin ağızdan çıkışı esnasında yaşanan telaffuz zorluğuna rağmen Cavalıların yalnız dil birliğine olan şiddetli ilgilerini korumak için dillerini Arap harfleriyle yazmakta olduklarına dikkat çekilmiştir. Diğer yandan Hindistan ve Singapur'da basılan kitapların yanı sıra, güvenilir araştırmalar neticesi Hicaz vilayeti matbaasında basıldığı anlaşılan İslâm dinine ait kitapların dahi Arap harfleriyle basıldığı aktarılmıştır. Bunların yanında Sumatra, Cuhur, Açin gibi İslam hükümetlerinin madeni paralarını Cava diliyle ve Arap harfleriyle bastırıldıkları hatırlatılarak, madeni paralar üzerindeki yazılar buna delil olarak gösterilmiştir. Yazıda ayrıca Kafkasya'da İslam nurunun parlamaya başladığı günden beri Çerkez ve Lezgi lisanlarının yazı dilinin Arapça olarak devam ettiği ifade edilerek, bu sayede Arap dilinin kıymetli hazinelerinin onlara devamlı olarak açık kaldığı bildirilmiştir. Dile getirilen bu görüşü desteklemek için ise Sultan Hamza ve Şeyh Şemovil gibi saygıdeğer kimseler örnek olarak gösterilmiştir. Makalede ayrıca İslâmiyet'in ortaya çıkışından Karamanoğulları zamanında kadar geçen süreçte İran Selçukluları, Gazanoğulları, Artuklular, Tolonoğulları ve Atabeyler gibi Türk devletlerinin kısmen Arapça ve kısmen Farsça divan kullandıkları ifade edilmiştir.

İpek mebusu Bedri Bey'e göre Karamanoğlu Mehmet Bey, yönetimin başına geçince Türkçeyi Arap alfabesiyle yazdırma ve devletinin resmî dilini de Türkçe yapma olanağı bulmuştur ve onun bu tutumu takdire değerdir. Makalenin devamında İslam âleminin şeref timsali olma faziletini kazanan ve seçkin milletlerin en ileri gelenlerinden olan vatanperver Müslüman Arnavutların, Arap harflerini kendi dillerinin cevheri için kıymetli bir kutu kabul ettikleri ifade edilmiştir. Ayrıca bunun dini bağlılıklar ve eski üstün vasıflar itibariyle bir borç ve vazife hükmünde

olduğunun bütün Arnavut âlimleri, arifleri ve akıl sahiplerince takdir olunacağına şüphe olmadığı da vurgulanmıştır. Çünkü Bedri Bey'e göre Müslüman Arnavutlar için dünya ve ahiret saadeti, Kur'ân-ı Kerîm'in de harfleri olan Arap harfleriyle ilim tahsil edilmesiyle mümkündür. Bunun aksi ise hüsran ve pişmanlık sebebidir. Latin harflerinin zararlarını ayrıca açıklayacağını dile getiren Bedri Bey, vicdanının yönlendirmesiyle kaleme aldığı bu değerlendirmesinin bütün Müslüman Arnavutlar tarafından "tek gayesi vatan sevgisi olmak üzere" iyi kabul göreceğinden ümitli olduğunu da bildirmiştir.

Bedri Bey makalesinin devamında Latin harflerinin zararları konusunda değerlendirmelerde de bulunmuştur. Müslüman Arnavutların [olmayacak bir şeyi olacakmış gibi düşünerek ya da kabul ederek] o yolda [Latin harflerini kullanarak] okuma ve yazmaya "Latin harflerini kabul edenler hariçtir" şeklinde devam etmeleri halinde milliyet ve varlıklarına son vermek için kendi elleriyle vatana şiddetli bir darbe vurmuş olacaklarını ileri sürmüştür. Bundan doğacak tehlikenin anlaşılmasının mümkün dahi olamayacağına dikkat çeken Bedri Bey, "Latin harflerini kabul edenlerden vatan ne zarar gördü" şeklinde bir söylemin dahi dillendirilebileceği uyarısında bulunmuştur. Latin harflerinin bütün Arnavutluk'a yaygınlaştırılması konusunda hevesli ve istekli olan bazı genç Arnavutları da eleştiren Bedri Bey, onların çalışmalarını "külahı görüp de dervişi görmemek" şeklinde yürütmek istediklerine dikkat çekmiştir. Gençlerin ikna için kullandıkları görünürdeki teorilerin arkasında aslında karanlık bulutların ve bunların sebep olacağı yıldırımların olduğunu dile getiren Bedri Bey, bu gerçeklerin gençler tarafından dikkate alınmadığını bildirmiştir. Bundan dolayı da bu kişilerin kusurlu olduklarını ve tenkidine de gerek olmadığını ifade etmiştir. Buna gerekçe olarak ise bu gençlerden bir kısmının çocukluk ve gençlik çağlarının, "lanetli baskıların uygulandığı uğursuz bir devir" olarak nitelediği İkinci Abdülhamit'in iktidarında geçmesi gösterilmiştir. Çünkü ona göre bu gençler İslam medeniyeti yolunda fikirlerin ve kalplerin nurlanmasına merkez olan akait ve hadis kitapları ile Kur'ân-ı Kerîm'i otuz küsur yıldan beri okumaya imkân bulamamışlardır. Bedri Bey'in ifadelerine göre bu dönemde sadece okullarda değil, medreselere varıncaya kadar Arapça yazılmış din kitapları yok edilmiş ve unutturulmuştur. Bu gençlerin bir kısmı da gençlik ve tecrübesizlik sebebiyle zorla ya da kendi istekleriyle yabancı diyarlara kaçarak

oralarda uzun zaman kalmışlardır. Bunun zaruri neticesi olarak da İslâm'ın ruhuyla uyuşmayan bazı hislere ve hallere kapılmışlardır. Bundan dolayı da bunlar vatan sevgisine kayıtsız kalmışlar ve kültür seviyelerini dahi hesaba katmayarak memlekette süratli bir şekilde fakat taklit yoluyla medenileşme göstermişlerdir. Bedri Bey'in ifadesiyle bu gençler batılılarla hemen arkadaş olmuşlar ve onlarla birlikte hareket ederek girişimlerde bulunmuşlardır. Bunun gereği olarak da bütün Arnavutluk'ta kolaylığından bahsederek Latin harfleriyle eğitimin yaygınlaştırılmasına ve fikirlerin aydınlatılmasına çalışmışlardır. Bu son girişimleriyle de yabancıların ekmeğine arzularından ziyade yağ sürmüşlerdir. Bedri Bey'e göre Latin harfleri savunuculuğunun arkasında, Arnavut gençliğinin istibdat döneminde Arap harfleriyle basılmış akait ve hadis kitaplarından uzak kalması yatmaktadır. Ayrıca Avrupa'ya giden ve orada yetişen bir kısım gençlerin olumsuz yönde etkilenmeleri diğer bir etken olarak gösterilmiştir. Bedri Bey'e göre Latin harflerini yaygınlaştırmak demek, Arnavutlara Latinliği öğretmek demektir. Bu durum düşünülmediğinden kendi vatan ve kavmiyetleri için bundan kaynaklanacak elim tehlikeler de hiç düşünülmemiştir.

Bedri Bey makalesinin devamında Arnavut kavminin asırlardır dindarlıklarıyla ve vatan sevgileriyle varlıklarını hem ispat ettiklerini hem de koruduklarını dile getirmiştir. Asil Arnavut kavminin yurtseverliklerini ve İslami inanışlarını zayıflattıktan sonra Arnavutluk kıtasının taksimine yönelik çizilip hazırlanmış haritanın uygulanabilmesi için başvurulan en kolay çarenin de Latin harflerinin yaygınlaştırılması olduğuna dikkat çekmiştir. Yabancıların bu konudaki amaçlarını bilen kişilerin Latin harflerinin bütün Arnavutlara kabul ettirilmesine çalışanlara acıdıklarını ifade eden Bedri Bey, gelişmeler sonunda hüngür hüngür ağlanılacak şekilde vatan ve kavmiyet için gayet tehlikeli ve acıklı bir durumun yaşanacağı konusunda olayın farkında olan bu kişilerce uyarılarda bulunulduğunu da hatırlatmıştır.

Makalesinde "Ey Arnavut vatandaşları ve kardeşleri" hitabıyla Arnavutlara seslenen Bedri Bey, siyaset âleminde dönmekte olan bu gibi politika ve entrikaların kendi vatanları üzerinde dönmemesi için var güçleriyle çalışmaları gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Arnavutlara bir çağrıda da bulunmuş ve geçmişe tâbi olarak fakat mevcut zamana ve duruma da uygulayarak Arap harfleriyle ve Osmanlının resmi lisanıyla

çocuklarını okutmaya çalışmalarını istemiştir. İslâmiyet'in muhafazası tarzında ilmin ve eğitimin yaygınlaştırılmasına yönelik adamakıllı girişimlerde bulunulmasını da tavsiye ederek, vatanın korunmasının ve varlığının devamının ancak bu yoldaki çalışmalarla ve yüce halifelik makamına bağlılıkla mümkün olabileceğini dile getirmiştir.

Bedri Bey'in makalesinin devamında Arnavutluk'un ve Müslüman Arnavutların saadet ve selametinin temini için her fedakârlığın göze alınması ve diğer unsurlar gibi hükümetin yardımı da beklenilmeksizin vatanın geleceği için çocukların yetiştirilmesi istenmiştir. Çocukların zihinlerini zehirden korumak için köylere varıncaya kadar ilkokulların açılması gerektiğine vurgu yapılan makalede, Latin harflerinin bu okullara girmesine ve kabul görmesine engel olunması talep edilmiştir. Hatta bunun Müslüman Arnavutlar için beş vakit namaz gibi farz hükmünde olduğu ifade edilmiştir. "Türkçe bilmedikleri için Arap harfleriyle Osmanlı lisanı üzere Arnavutların dillerini korumaları ve ilerlemeleri mümkün değildir" diyenlere bir hatırlatması da olmuştur. İşkodra'da bulunan okullarda tek bir harf Türkçe bilmeyen altı yedi yaşlarındaki çocukların şekiz ay içerisinde Türkçe konuşmaya başladıklarına ve Türkçe yazarak isteklerini dile getirme başarısını gösterdiklerine dikkat çekerek bu durumun onların iddialarını çürütmeye yeterli olduğunu ifade etmiştir.

Bedri Bey makalesinin devamında dünyanın dörtte birlik kısmında bulunan Müslüman milletlerin dil birliği yolunda kabul ettikleri Arap harflerinin herkesi gafletten uyandırıcı bir örnek olarak ortada olduğunu ifade etmiştir. Durum böyleyken bütün Müslüman milletler arasında yalnızca Müslüman Arnavutların atalarının yolunu terk ederek beş altı asır sonra Latin harflerini kabul etmelerini ve bu harflerin yaygınlaştırılmasını eleştirilmiştir. Arap harfleriyle Osmanlı lisanı üzere eğitim ve öğretimin terkedildiği günden itibaren [Allah korusun temennisiyle birlikte] yirmi otuz sene içerisinde Katolikliğin Arnavutluk'ta geniş ölçüde yayılmış olduğunun görüleceğini ileri sürmüştür. Hatta bir süre sonra bu durumu engellemenin ve Arnavutluk'u böyle bir felaket girdabından kurtarmanın imkânsız olacağını savunmuştur. Korumanın, koruma duygusunun çok büyük bir kuvvet olduğunun herkesçe bilinen bir gerçek olduğunu ifade eden Bedri Bey, o koruma kuvvetiyle Malisya'nın bazı yerlerinde hatta diğer şehirlerinde açılmış olan Latin okulları aracılığıyla Latin papazların gezmekten ve dolaşmaktan hallerinin kalmadığına

dikkat çekmiştir. Bu papazların konumları gereği gizli ve açık olarak hediyeler dağıttıklarını ve gönül alıcı telkinlerde bulunduklarını da dile getiren Bedri Bey, bu papazların Latin harflerine rağbet edilmesi için okullara devam edecek çocuklara günlük para verme fedakârlığından dahi çekinmediklerini ifade etmiştir. Ayrıca tüm bu yaşananlar ortadayken bunca asırdır hiçbir şekilde bozulmamış ve bu gibi şeytanca aldatmacalara maruz kalmamış olan vatansever Müslüman Arnavutların, otuz sene sonra halefi olacak çocuklarının dimağına reşitlik yaşına ulaşıncaya kadar Latin harfleriyle bazı telkinlerin yapıldığına da dikkat çekmiştir. Para kuvvetiyle her şeyin olmasının imkân dâhilinde olduğunu belirten Bedri Bey, Latin harflerinin kabulü uğruna yapılacak harcamalar neticesinde bu çocukların fikirlerinin tamamen zehirlenmesi halinde sonlarının neye varacağını akıl sahiplerinin muhakemesine bıraktığı uyarısında bulunmuştur. Çünkü ona göre Latin harflerini çocuklara kabul ettirmek demek, kalpleri parçalayan bir başlangıcı da hazırlamak demektir.

Bedri Bey'in makalesinde Kur'ân-ı Kerîm'den alınan bir ayeti kerimeye de yer verildiği görülmektedir. "Muhakkak ki Allâhu Teâlâ bir kavme verdiğini, o kavim kendi nefislerindekini değiştirmedikçe değiştirmez." mealindeki ayeti kerimenin Müslümanlara hem kurtuluş yolunu hem de felaketin derecesini apaçık gösterdiği ifade edilmiştir. Bu ilahi emirden saparak nefislerini bozmaya çalışanlara meyleden ve onlara uymuş olan birçok kavmin ayakta kalamadığına tarihin de şahit olduğunu dile getiren Bedri Bey, bu iddiasını destekleyebilmek için de kuvveti ve İslâm medeniyetiyle bir dönem cihanın ufuklarını sarmış olan Endülüs Araplarını örnek göstermiştir. Onların sadece yabancıların hileleri ve oyunlarıyla parça parça olduklarını ve düşmanlarının görünüşteki dostluklarına aldanarak kendi birliklerini bozduklarını ve sonunda da yok olduklarını ifade etmiştir. Bu gibi benzer kışkırtma ve heveslendirmelerin Müslümanlar için tam bir felaket kaynağı olduğuna dikkat çeken Bedri Bey, bu kışkırtmaların altında yatan gizli entrikaların dehşetiyle asil Arnavut milletinin başı üzerinde Latin harfleri ileri sürülerek önemli bir oyun oynandığı uyarısında bulunmuştur.

Bedri Bey makalesinde ayrıca tarihte nam ve şöhretlerini devam ettiren yüksek fazilet sahibi atalarının ruhlarına rahmet hediye etmiş ve ilim konusunda onların yollarıyla yetinen Arnavutluk'ta ilmin ve maarifin yaygınlaştırılması için aynı yolda çalışılmalar yapılması gerektiğini vurgulanmıştır. Devamında ise harici unsurlardan

vazgeçilerek kendi çevreleri dâhilinde bulunan diğer unsurlara mensup vatandaşların, kavmiyetlerini ve mezheplerini koruma şartıyla, ilmin ve irfanın yayılmasına nasıl azimle çalıştıklarına ve kendi harflerinin şekillerini nasıl canı gibi sakladıklarına ibret gözüyle bakılması istenmiştir. Arnavut kavminin o ana kadar Müslümanlıklarını ve varlıklarını tertemiz bir surette korumaya muvaffak olduklarını hatırlatan Bedri Bey, bundan böyle Arnavutların çocuklarını bu gibi felaket sularına kaptırmayacaklarını ifade etmiştir. Makalesinde ileri görüşlü olunması çağrısında bulunan Bedri Bey, ilkokul ve ortaokullardaki öğrenimin Lisân-i Osmani üzere yapılmasının zaruri olması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Latin harflerinin zehirli meyveleriyle reşitlik çağına gelene kadar çocukların zihinlerinin zehirlenmemesine çok özen gösterilmesini istemiştir. Yazısında son pişmanlığın fayda vermeyeceği uyarısında da bulunan Bedri Bey, ortaokul tahsilinden ve dini bilgilerin sağlam bir şekilde öğretilmesinden sonra çocukların zekâ seviyeleri oranında istedikleri harfleri ve lisanı öğrenmelerinin bir meziyet olduğunu dile getirmiştir. Hatta bilgilerinin artması ve öğrenimlerinin tamamlanabilmesi için Avrupa üniversitelerine gideceklere yardımcı olunmasının önemli ve gerekli olduğu ifade edilmiştir. Fakat bunun ilk şartı olarak ise bu çocukların Müslümanlıklarını ve Osmanlılıklarını muhafaza etmiş olmaları gerektiği savunulmuştur.

Bedri Bey, makalesinin son kısmında ise Latin papazların olumsuz yöndeki etkilerine değinmiştir. Priştine'nin büyük bir köyünde bulunan Latin Okulu ile Geylan Kazası'nın Karadağ yönündeki bir köyde bulunan Latin mabedindeki papazların faaliyetlerini örnek olarak göstermiş ve bunlar dışında başka bir açıklamaya gerek olmadığını savunmuştur. Çünkü ona göre bu durum Kosova'da yaşayan bütün Arnavutlarca bilinen bir gerçektir. Bedri Bey makalesinin son paragrafında ise Arnavutluk için vilayetlerce açılması önemle istenilen okulların sayısı hakkında -vatanın siyasi çıkarları gereği- Maarif ve Maliye Nezaretleri'nin dikkatini çektiğini ifade etmiştir.

Yeni Tanin, İpek Mebusu Mahmut Bedri Bey'in bu makalesini okuyucularına aktardıktan sonra akabinde bir açıklama yapma gereği duymuştur. Gazete açıklamasında, kendilerinin bu meselede kesinlikle tarafsız olduğunu ve Arnavutçanın hangi harflerle yazılmasının uygun olacağını belirlemenin doğal olarak Arnavutlara ait olduğunu bildirmiştir. Bundan dolayı da bu konuya müdahil olmaya

kendilerinin hakkı olmadığını belirtmiştir.[741] Bir Arnavut olarak Bedri Bey'in ilkokul ve ortaokullarda öğrenimin Osmanlı lisanı üzere yapılmasının zaruri olması gerektiğini savunması dikkat çekicidir. Latin harflerini meyvesi zehirli olan bir ağaca benzetmesi ise ilginçtir. Ayrıca Arnavutluk'ta açılacak okulların sayısının önemli olduğuna vurgu yaparak vatanın siyasi çıkarları gereği bunun Maarif ve Maliye Nezaretlerince dikkate alınmasını istemesi ise bir samimiyet göstergesi olarak değerlendirilebilir.

3.2.8.2. Alfabe Tartışmaları Bağlamında Elbasanlı B.M. ve Priştine Mebusu Hasan Bey'i Tenkidi

Mahmut Bedri Bey'in yukarıdaki makalesinden birkaç gün sonra yine aynı gazetede bir başka makale yayımlandı. Elbasanlı B.M imzasıyla Priştine Mebusu Hasan Bey'e hitaben kaleme alınan makalede ilk olarak Avusturya'nın geçmişten beri Arnavut lisanına olan ilgisinden ve bu konudaki girişimlerinden bahsedildiği görülmektedir. Akabinde ise harfler üzerinde oynanan bu oyundan Hasan Bey'in mutlaka haberdar olduğu görüşü dile getirilmiştir.[742]

Makalenin devamında Latin harflerine yönelik olarak her taraftan itirazların yükseldiği bir dönemde Hasan Bey'in bu konuları dile getirmemesi eleştirilmiştir. Ayrıca bu gerçekler ortada iken kendisinin Latin harflerini Arnavut harfleri olarak adlandırmasından duyulan hayret ve şaşkınlık da dile getirilmiştir. Tüm Arnavutlar arasında bu yönde kesin bir ittifak sağlanmadığı halde bunların nasıl Arnavut harfleri olabileceği sorusu yöneltilmiş ve bütün Arnavutluk'un düzenleyip kabul edeceği alfabenin ancak Arnavut harfleri olabileceği savunulmuştur. Arnavutların her şeyden, her türlü bayındırlık ve ilerleme araçlarından mahrum olduklarına dikkat çekilerek bundan dolayı ilerlemeyi takip edebilmek için çalışmanın gerekli olduğu ifade edilmiştir. Alfabe konusunda yaşanan anlaşmazlığı zamanın çözeceği savunularak bu konuda Hasan Bey'le aynı fikirde olunduğu aktarılmıştır. Fakat zamanın ortaya konulan gayret ve çalışmaya göre getireceği yeni şeyleri doğuracağı ileri sürülmüş ve

---

[741] **age**, 2.

[742] Alfabe tartışmalarında Avusturya'nın Latin harflerini tercih ettiğine yönelik haberler bu dönemde *Times* gazetesinin sütunlarında da yer almaktaydı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Cahit Telci, "İsmail Kemal Bey Hakkında Avusturya Devlet Arşivinde Bulunan Bir Mektup", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, s. 1 (1996): 189.

zaman yani gelecek emeğin ve çalışmanın bir ürünü olarak görülmüştür. Makalenin devamında Hasan Bey'in Elbasan'daki okulda Arnavut harflerinden övünerek bahsettiği hatırlatılarak kendisine, doğduğu yerleri o geniş kuzeyi hiç mi hatırlamadığı ve içinde bulundukları dönemde buralarda aynı şekilde öyle bir okul açıp açamayacağı ve açılırsa neler olacağı soruları yöneltilmiştir.

Makalenin bir öngörünün dillendirilmesiyle sona erdiği görülmektedir. Buna göre alfabe seçiminde Arnavutlara, "siz bilirsiniz, serbestsiniz" denilecek ve böylece Latin harfleri karşıtlarının daima cehalet içerisinde kalması sağlanacaktı. Sonrasında ise bunlar yavaş yavaş Latin harflerini kabule mecbur kalacaklardı. Arap harfleri taraftarları için çizilen bu karanlık portreden sonra Hasan Bey'e, amacın bu olup olmadığı ve bunun mümkün olup olamayacağı soruları yöneltilmiştir. Akabinde ise vatandaşlara seslenilerek, bu sorunun cevabının kendilerinin göstereceği gayretlerin bir sonucu olacağı vurgulanmıştır. Son olarak ise Arnavut halkının bu gün atacağı ilk adımların gelecekte torunlarına bir çalışma ve davranış rehberi olacağı uyarısında bulunulmuştur. [743] Bu dönemde basın üzerinden yürütülmekte olan alfabe tartışmalarının yalnızca Arnavutlar ve Türkler arasında değil, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi Arnavutların kendi aralarında da yaşandığı görülmektedir. Bu tartışmalar esnasında dönemin en etkili iletişim araçlarından gazeteler aracılığıyla doğrudan Arnavut halkına hitap edilerek onlara hatırlatmalarda ve tavsiyelerde bulunulması kamuoyu oluşturma girişimi olarak değerlendirilebilir.

3.2.8.3. Denizli Mebusu Fraşerli Gani Bey ve Arnavut Harfleri Meselesi

Denizli mebusu Fraşerli Gani Bey de kalemiyle alfabe tartışmalarına müdahil olmuştur. Nitekim *Yeni Tanin*'de "Arnavud Lisânının Hurûfu" [744] başlığıyla yayımlanan makalesinde, hem alfabe meselesini hem de Elbasanlı B.M imzasıyla yazılan yukarıdaki makaleyi ele almıştır.

Gani Bey makalesinde ilk olarak Arnavutçanın alfabe konusunun bir süredir birçok yanlış anlaşılmalara neden olduğundan ve bu konunun yeniden gazete sayfalarında yer almaya başlamasından yakınmıştır. Çünkü ona göre bu konu yalnızca

---

[743] İlbasanlı B.M. "Priştine Mebusu Hasan Beye", **Yeni Tanin**, 1 Kanun-i sânî 1325 [14 Ocak 1910], 1-2.

[744] Denizli Mebusu Fraşerli Gani, "Arnavud Lisânının Hurûfu", **Yeni Tanin**, 31 Kanun-i evvel 1325 [13 Ocak 1910], 1-2.

Arnavutlara aittir ve bu meselede düşüncelerini bildirmeye en çok yetkili olanlar da Arnavutlardır. Bu konuyla ilgili yazılanları kendisinin de okuduğunu ifade ederek, öteden beri bu meselenin bütün ayrıntılarıyla ilgili olduğunu ve bundan dolayı da bir iki söz söylemek istediğini bildirmiştir. Gani Bey yazısında Latin harflerinin kabul edilmesine karşı olanların o zamana kadar dinî ve siyasî olmak üzere iki kısma ayrıldıklarını belirtmiştir. Ona göre meselenin dini yönüyle ilgilenenlerin itirazı şudur: Aynı zamanda İslâmiyet'in de yazısı olan Arap yazısı sağdan sola yazılmaktadır. Oysa büyük bir kısmı Müslüman olan Arnavutlar aynı zamanda Hıristiyanlığın yazısı olan Batı'ya mahsus bu yazıyı taklit ettiklerinde bir süre sonra Kur'ân-ı Kerîm'i de bu harflerle yazmaya başlayacaklardır ki bu durum her iki yönden de İslamiyet'e aykırıdır. Gani Bey'e göre Latin harflerinin kabul edilmesine karşı olanların siyasi gerekçesi ise özetle şöyledir: Arnavutlar, Latin harflerini kabul etmekle İslamiyet'ten buna bağlı olarak da Türklerden uzaklaşarak Türkçeyi terk edeceklerdir. Bunun doğal sonucu olarak da bağımsızlık hayali izleyecekler ve memleketleri için özerk bir yönetim elde ederek Osmanlı Devleti'nden ayrılacaklardır. Ya da Avusturya ve İtalya gibi komşu devletlerin nüfuzu bu harfler vasıtasıyla Arnavutluk'a gireceğinden bir gün Arnavutluk kıtası bu devletlerden birinin yönetimi altına geçecektir.

Gani Bey bu konuyla bağlantılı olarak "kıymetli dostum" dediği Priştine mebusu Hasan Bey'e hitaben Elbasanlı B. M. İmzasıyla kaleme alınan ve yukarıda aktarılan makaleye de göndermeler yapmaktadır. O, Elbasanlı B.M. İmzasıyla kaleme alınan makalenin de yukarıda bahsedilen kuruntuları içerdiğini ve bu makalenin bir Arnavut'un kaleminden çıktığına inanamadığını ifade etmiştir. Gani Bey, bu tarz düşüncelerin cahil halka yakın kişilerce hazırlanıp yayınlandığı için ilk anda bir gerçeği barındırıyor gibi göründüğünü, oysa ciddi bir araştırma sonucunda içinin bomboş olduğunun ortaya çıkacağını savunmuştur. Kendisinin burada yapacaklarının bundan başka bir şey olmadığını ifade eden Gani Bey, tahlile başlamadan önce basit fakat nasılsa şimdiye kadar dikkatlerden kaçmış olan bir gerçeği dile getireceğini bildirmiştir. Gani Bey yazısında Arnavut dili için zamanında kabul edilip şu anda kullanılmakta olan harflerin yalnızca Latin harflerinden ibaret olmadığını Almanca, Rusça, Bulgarca ve Ermenicede olduğu gibi bir kısmının Latin harflerinden, bir kısmının da esasa bağlı olarak ortaya konulmuş bazı özel şekillerden oluştuğunu dile

getirmiştir. Bundan dolayı da bu harflerin genel itibariyle hiçbir dile tam bir bağı ve alakası yoktur. Bunlar yalnızca Arnavut harfleridirler.

Gani Bey yazısının devamında gerek dini yönden gerekse siyasi yönden ileri sürülen görüşlerin gerçeği yansıtmadığını ifade ederek, bu görüşlerin bir değerlendirmesini yapmıştır. Konunun dini yönüne ait olan itirazların tartışma konusu dahi edilemeyeceğini, çünkü bugün Türkçe için de kullanılan Arap harflerinin faydalanılmak üzere Arapçadan alınmış olduğunu bildirmiştir. İslamiyet'in sağ ve solda şeref ve keramet aramaktan uzak olduğunu belirterek, ismini burada vermek istemediği tanınmış âlimlerden muhterem bir kişinin de kabul edilen bu Arnavut harfleri için hiçbir dini engelinin bulunmadığını bir topluluk huzurunda beyan ettiğini aktarmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in Arnavut harfleriyle yazılmasına asla ihtiyaç olmadığını dile getiren Gani Bey, resmi dil olması hasebiyle Türkçeyi öğrenmeye mecbur olan Müslüman Arnavutların başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere dini kitapları da eskisi gibi okuyacaklarını ifade etmiştir. Hatta o gün dehşetli bir bilgisizlik içinde bulunan Arnavutların, kendi dillerinde biraz eğitim ve öğretim görüp aydınlanmaları halinde gerek dinin farzlarını bilmeyenlerin gerekse her ne harf ile yazılırsa yazılsın hiçbir şey okumak istemeyenlerin dahi birçok gerçekle beraber dinin farzlarının önemini de anlamaya başlayacaklarını bildirmiştir.

Gani Bey makalesinde özerklik konusunda da değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre Rumeli Kıtası bundan üç dört bin sene öncesinde olduğu gibi yaşadıkları dönemde de yalnızca Arnavutların yaşadığı bir yer olmuş olsaydı, Arnavutların bir özerk yönetimi düşünmeleri çok doğaldı. Fakat adı geçen kıtada Türk ve Arnavutlardan başka Rum, Bulgar ve Ulahlar da yaşamaktaydı. Bu durumda Arnavutlara istisnai olarak bir muhtariyet verilmesi halinde diğer milletlerin de iştahının kabaracağı ve onların da zorunlu olarak ayrı ayrı muhtariyetlere nail olmalarının gerekeceği uyarısında bulunmuştur. Bunun Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından başka bir şey olmadığını ve böyle bir sonucun da Arnavutlar için bir felaket, bir intihar olacağını bildirmiştir. Meşrutiyet'in ilanından önce devletin yuvarlanmakta olduğu uçurumu yakından gören Arnavutlarda böyle bir fikrin [muhtariyet fikrinin] uyanmış olduğuna değinen Gani Bey, Osmanlı Meşrutiyeti'nin tehlikeleri tamamıyla ortadan kaldırdığı ve Arnavutluk'a muhtariyetin veremeyeceği faydalarla, selameti bahşettiği için bu yöndeki düşüncelerin de kendiliğinden sona

erdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Arnavutlar ile komşu unsurlar arasında yaşanan hayat mücadelesinde Arnavutların muktedir olabilmek için dillerini öğrenmekten başka bir şey istemediklerini, bunun da tamamen Osmanlı menfaatlerine uygun olduğunu dile getirmiştir.

Gani Bey'in makalesinde bağımsızlık konusuna da değinilmiştir. Arnavutların nüfus olarak üçte ikisi Müslüman ve üçte biri de Hıristiyan olmak üzere üç milyon kadar olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Arnavutluk'un kendilerine yabancı milletlerle her taraftan çevrilmiş olduğuna dikkat çekilerek Arnavutluk'a siyasi bir şekil verebilmek için güneyden ve kuzeyden bu milletlerin tamamıyla savaşılıp hepsine karşı üstünlük sağlanmış olsa dahi bunun bağımsızlık için yeterli olamayacağı; bağımsızlığın ancak Avrupa kamuoyu nazarında müstesna bir sevgi ve iltifata erişmekle mümkün olabileceği bildirilmiştir. Hatta Arnavutluk'un o günkü kuvvetinin, zenginliğinin ve ilmî seviyesinin böyle bir harikayı beklemek için yeterli ve uygun olmadığının büyük bir üzüntü ve utançla da olsa kendileri tarafından itiraf edilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Arnavutluk için bağımsızlığın yüz sene öncesinde mümkün olduğu ifade edilen yazıda, ancak kurulduğu zamanda halkının yüzde altmışının Arnavut olduğu bugün bu unsurun milli hislerden arınmış olmak şartıyla hiç konumuna düştüğü ve Yunanistan'ın kurulmasından sonra da Arnavut bağımsızlığından bahsetmenin büyük bir gaflet olduğu bildirilmiştir. Buna rağmen Arnavutluk'un yukarıda bildirilen tehlikeli işlerin ve engellerin tümüne göğüs gererek bağımsızlığa ulaşacağı farz olunduğu takdirde Osmanlı Devleti'nden hiçbir şey bekleyemeyeceği uyarısında da bulunulmuştur. Makalede ayrıca Avrupa'nın bir taraftan yüz otuz milyonluk Slav, diğer taraftan da yetmiş seksen milyonluk Alman kitlesi arasında kalması durumunda bu iki kuvvetten birinin yönetimi altına girmekten kurtulamayacağı hatırlatılarak, bunun tabiatın kanunu gereği olduğu ifade edilmiştir. Gani Bey, "Allah göstermesin" temennisiyle böyle bir durumun yaşanması halinde, Arnavutların kavim olarak hayatlarını muhafaza etmelerinin mümkün olamayacağını ve elli sene içerisinde yok olmalarının muhakkak olduğunu ileri sürmüştür. Matematiksel olarak ispatı kesinlikle mümkün olan bu gerçeği Arnavutların herkesten çok daha fazla idrak ettiklerini ifade ederek, onların bağımsızlık iddialarıyla bilerek birlik oluşturamayacaklarını ve birleşmeyeceklerini belirtmiştir. Arnavutlar ile Türklerin din birliği içinde beş yüz senedir birlikte yaşadıklarını ve

birlikte öldüklerini hatırlatan Gani Bey, bundan doğan hukuk ve kardeşlik gibi manevi bağların yanı sıra onların menfaat birliğiyle de birbirine bağlı olduklarını vurgulamıştır. Hatta dünyada bu iki milleti birbirinden ayıracak hiçbir gücü düşünemediğini de beyan etmiştir.

Gani Bey'in makalesinde ele alınan bir diğer konu da Avusturya ve İtalya devletlerinden birine katılma meselesi olmuştur. Makalede, haritaya göz atma zahmetinde bulunup da Arnavutluk'un Akdeniz Havzası'nda sahip olduğu coğrafi konumu takdir edenlerin gerek Avusturya'nın gerekse İtalya'nın bu toprak parçasına büyük bir hasretle bakmalarının doğal olduğunu kolaylıkla anlayabilecekleri bildirilmiştir. Gani Bey, kötümserlerin yanlış değerlendirmelerine rağmen kendisinin Osmanlı Meşrutiyeti'nin sonsuza kadar var olmayı benimsediğine inandığını ifade etmiştir. İnancının gereği olarak da Meşrutiyet'in bu gibi emelleri temelinden yok etmesi sonrasında ise Arnavutluk'un şimdiki mevcut topluluğunun bu iki devletten birinin yönetimi altına girmesinin o gün dünyayı yöneten siyasi düşüncelere ve maddi gerçeklere nazaran imkânsız olduğunu dile getirmiştir.

Avusturya ile İtalya arasında bir "Adriyatik Dengesi" meselesinin var olduğuna dikkat çekilen makalede, bu konunun adı geçen iki devlet için ölüm kalım meselesi olduğu vurgulanmıştır. Bunlardan herhangi birisinin Arnavutluk'a sahip olması halinde Adriyatik'in onun olacağı ve bu üstünlüğüyle de rakibine öldürücü bir darbe vurmuş olacağı ifade edilmiştir. Hatta böyle bir yenilgiye uğrayacak tarafın siyasi bağımsızlığına veda etmek zorunda kalacağı ileri sürülmüştür. Bununla birlikte bir tarafın öyle bir yenilgiye katlanmak zorunda kalması halinde dahi Avrupa devletler hayatını düzenleyen ilişkiler ve zincirleme menfaatlerin bunun uygulanmasına izin vermeyeceği savunulmuştur. Bundan dolayı da bir devletin Arnavutluk'u tamamen idaresine almasının imkânsız olduğu, bu durumda geriye Arnavutluk'un bu iki devlet arasında bölüşülmesinin kaldığı ifade edilmiştir.

Arnavutlara kuzey ve güney komşularının bu duruma kayıtsız kalıp kalmayacaklarını soran Gani Bey, bu durumda komşulara da birer kemik atmak gerektiğini belirtmiştir. Bunun sonucunun Arnavutluk'un bölüşülmesinden başka bir şey olmadığı ifade edilen makalede, Arnavutların varlıklarını ve milliyetlerini binlerce yıldan beri savaşarak savundukları ve korudukları hatırlatılmıştır. Makalenin devamında ise aziz vatanlarının göz göre göre parçalanmasına sebep olacak bir eyleme kalkışacak böyle

bir kişinin Arnavutlar içerisinden çıkmasının düşünülüp düşünülemeyeceği sorusu yöneltilmiştir.

Gani Bey makalesinin devamında şimdiye kadar yazdıklarıyla bu harfler hakkında düşünülen sakıncaları tahlil ettiğini, şimdi ise bu harflerin kabul edilmesinin gerekçelerini irdeleyeceğini dile getirmiştir. Gani Bey'e göre Slavların Balkan Yarımadası'nda görülmediği hatta "Elen" yani "Rum" adının yeryüzünde olmadığı bir zamanda şimdiki Balkan Yarımadası bugün Arnavut, Albana, Elvanos denilen ve birkaç bin sene önce İlriban, Şkiptar adıyla tanınan Arnavutlarla iskân edilmiş durumdaydı. Bundan dolayı da bu yarımadaya Arnavut yarımadası denilmekteydi. Gani Bey, yaşadıkları dönemde böyle bir şeyden bahsetmenin zor olduğunu dile getirerek, meşhur Büyük İskender'in Arnavut olduğu söylenecek olsa insana gülerler şeklinde bir kanaat ortaya koymuştur. Ona göre bunun sebebi hiç şüphesiz lisansızlıktır. Gani Bey, bir dilin yazısı ve edebiyatı olmazsa buna dil denilemeyeceğini ve bunun sadece "diyalekt" [lehçe] olduğunu beyan etmiştir. Arnavutların eskiden beri mevcut lisanla konuştuklarının Herodot'un birinci kitabında açıkça yazıldığı ifade edilen makalede, bazı komşuların iddialarına da cevap verilmiştir. Arnavutların tarihin henüz doğmamış olduğu bir zamanda bütün Balkan Yarımadası'na sahip oldukları hatırlatılarak, bazı komşuların Arnavutları kendi kavminin aile bireylerinden addetmek ve dillerinin eski Yunan dilinden başka bir şey olmadığını iddia etmek için dil teorisinden yararlandıkları ve halâ da yararlanmaya devam ettikleri bildirilmiştir. Makalede, Arnavutların gerçekte yüzyıllarca Balkan Yarımadası'nda hüküm sürmüş oldukları belirtilerek, Büyük İskenderlerin ve Perslerin gerçekleştirdiği meşhur fetihlerin sadece kavimlerinin övgülerinde kaldığı çünkü tarihteki varlıkları gayet önemli olmasına rağmen bir yazı diline sahip olmadıkları için kendilerinin sadece birer kişilikten ibret olduğu ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bitiş evresini gösteren Makedonya'da dahi âdeta Rum ve Bulgar'dan başka milletin olmadığı düşüncesinin ortaya çıktığı belirtilmiştir. Gani Bey'in makalesinde, sayıları birkaç milyona ulaşmış olan Arnavutların bir taraftan lisansızlık sebebiyle diğer taraftan da bazı siyasi inkılâpların zorlamasıyla diğer milletlere katılmak ya da yabancı memleketlere göç etmek zorunda kaldıkları ve böylece de bugünkü nüfuslarının üç milyona kadar indiği ileri sürülmüştür. Ayrıca binlerce yıldan beri ve Arnavutçadan başka dil konuşulmayan yerlerde yabancı

dillerin yerleşmeye ve bunun doğal sonucu olarak da Osmanlı birliğiyle uyuşmayan bazı eğilimlerin görülmeye başlandığı ifade edilmiştir. Ortaya çıkan bu durumun ise gerek Arnavutluk'un gerekse Osmanlı Devleti'nin varlığı için gayet tehlikeli olduğu ileri sürülmüştür. Hiçbir ayrılıkçı ve bağımsızlık yanlısı düşünce besleyemeyen Arnavutların her geçen gün büyümekte olan bu tehlikeyi daha yakından hissettikleri dile getirilerek, tarihin sadece Arnavutluk olarak gösterdiği yerlerde bile bazı yabancıların hak iddia etmekte oldukları bildirilmiştir. Din birliğinden de faydalanılarak bazı komşularca Hıristiyan Arnavutlar üzerinde oyunlar oynanmakta olduğuna dikkat çekilen makalede, Arnavutların birliğini sağlamak için birçok çıkış noktası olan Arnavutçanın yazımı konusunda çareler aranmaya başlandığı ifade edilmiştir.

Başlangıçta Arnavutçanın doğal olarak Türkçe harflerle yazılması yönünde bir kanaat oluştuğunu dile getiren Gani Bey, ancak Türkçenin harekesizliğinden kaynaklanan okunmasındaki ve özellikle de yazımındaki zorluk nedeniyle yeniden bir alfabe hazırlanması yoluna gidildiğini bildirilmiştir. Gani Bey'e göre çoğunluk tarafından önemi bilinen Hıristiyan Arnavutların eski alışkanlıkları sebebiyle Türkçe harfleri kabul etme konusundaki sakıncalarının dikkate alınması, böyle bir yönteme başvurulmasında etkili olmuştur. Yeniden bir alfabe hazırlanması sürecinde Latin harflerine Arnavutçaya mahsus olan seslerle uyumlu bazı çizgiler, yazılar ilave edilerek bir Arnavut alfabesi meydana getirilmiştir. Gani Bey'e göre oluşturulan bu yeni alfabe ya da yazı çok sade ve kolay olduğundan dağdaki çobanın dahi bir ay içerisinde gazete okuyup anlaması derecesinde bir başarı görülmüştür. Gani Bey, bu sonucun sırf Osmanlı menfaatleri açısından dahi Arnavutluk'a ordular gönderilerek yapılacak ıslahattan daha önemli olduğunu ileri sürmüştür. Gani Bey'in makalesinde Arnavutların medenileşmesi isteniyorsa ki bu konuda şüphe olmadığı belirtilmiştir, bunun ancak kendi dilleriyle öğretim yapılmasıyla elde edilebileceği ifade edilmiştir. Ayrıca Arnavutların hem beş yüz senelik ömürlerinin ürünü olan hissiyatlarıyla hem de karşılıklı çıkar birliğiyle Osmanlılığa ve Türklere bağlı oldukları vurgulanmıştır. Arnavutların Türkçeyi bırakacaklarına ihtimal vermenin onların yaşam haklarını inkâr etmek demek olduğu belirtilen makalede, Osmanlı lisanının eskisi gibi olmadığı ve eskisinden çok daha yüksek seviyede öğrenileceği bildirilmiştir. Ayrıca Sultan İkinci Abdülhamit dönemine bir eleştiri yapılarak bu dönemde Arnavutluk'ta

kültür, eğitim ve öğretim için hiçbir yardımın yapılmadığı ve bu durumun Arnavutluk'ta cehaletin artmasına sebep olduğu dile getirilmiştir.

Makalesinde, "Lâkin ahlâk ve seviye-i irfanı a'lâ edebilen tahsil şüphesiz tahsil-i â'lidir" sözüyle ahlâk ve irfan seviyelerini yükseltebilen öğrenimin makbul olduğunu dile getiren Gani Bey, Arnavutluk'ta halkın ancak binde birinin buna nail olabildiğini ileri sürmüştür. Yaşamak için çalışmaya mecbur olan köylü ve esnaf çocuklarının senelerce okula devam edemediklerine dikkat çekilen makalede, Arnavut diliyle yapılacak bir öğretimin ufak tefek ilkokul bilgilerini bu çocuklara bahşedeceği ve bu gibilerini aydınlatacağı, bundan dolayı da önemli olduğu bildirilmiştir. Bunun da ancak okunması ve yazılması kolay olan Arnavut harfleriyle mümkün olacağı savunularak, alfabe seçiminin halkın tercihine bırakılmasının zorunlu olduğu dile getirilmiştir. Gani Bey makalesinde eski sadrazamlardan Sait Paşa üzerinden İkinci Abdülhamit dönemine yönelik bir eleştiride de bulunmuştur. Sait Paşa'nın Arnavut harflerinin yaygınlaştırılmasına karşı olduğunu bilmediğini belirten Gani Bey, kendisi böyle bir değerlendirmede bulunulmuşsa bunun cehaleti korumaktan başka bir şey olmayan İkinci Abdülhamid politikasının gereklerinden biri olduğunu ileri sürmüştür.

Makalesinin son kısmında Avusturya konusuna da değinen Gani Bey, bu ülkenin parasıyla Arnavutluk'ta kiliseler ve okulların yapıldığına dair çıkan söylentilerin doğru olabileceğini savunmuştur. Bir kişiyi kendi tarafına çekmenin ancak o kişiye istediği şeyleri vermekle ve onu hoşnut etmekle mümkün olabileceğine dikkat çekerek -tıpkı bu örnekte olduğu gibi- Arnavutları kendi yanlarına çekme sevdasına kapılan komşularının da Arnavutlar nezdinde kıymetli olduğunu bildikleri dillerine hizmet etmekle isteklerine nail olmayı amaçladıklarını bildirmiştir. Osmanlı halkıyla birlikte hükümet erkânının da bu apaçık gerçeği anlaması temennisinde bulunan Gani Bey, Osmanlı milletinin en kıymetli parçasından olan Arnavutları tatmin etmek için dillerini kolaylıkla öğrenme yolunda Osmanlı Hükümeti'nin de hizmet ve rehberlik etmesi gerektiğini savunmuştur. Makalesinin son kısmında ise bir uyarıda bulunmuş ve o gün Arnavutların amacının lisan; bu meşru isteğe direnmenin de büyük bir siyasi hata olduğunu ifade etmiştir.

Gani Bey'in diğerlerinden farklı olarak daha o dönemde bağımsız bir Arnavutluk'un ancak Avrupa kamuoyunun sevgisine ve iltifatına bir anlamda onayına bağlı

olduğunu dile getirmesi onun ileri görüşlülüğünü göstermesi açısından önemlidir. Diğer yandan Avusturya ve İtalya arasındaki çekişmeye değinerek Arnavutluk topraklarının her iki devlet için önemli olduğunu belirtmesi bu toprakların stratejik önemini ortaya koyması açısından anlamlıdır. Bir yandan alfabe seçiminin halkın tercihine bırakılması tavsiyesinde bulunurken, diğer yandan Arnavutların uygarlaşabilmeleri için kendi dillerinde öğretim yapmaları gerektiğini savunması ise Arnavutlar arasında alfabe konusunda yaşanan ayrışmanın anadilde eğitim konusunda yaşanmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Denizli Mebusu Fraşerli Gani Bey'in alfabe konusundaki değerlendirmeleri bu makaleyle sınırlı kalmamıştır. Nitekim Gani Bey'in kaleminden çıkan ve aynı gazetenin iki gün sonraki sayısında yayımlanan bir başka makalede bu kez İpek mebusu Bedri Bey'in, "Arnavudlara Açık Mektub"[745] başlıklı yazısının ele alındığı görülmektedir.

Gani Bey makalesinin girişinde ilk olarak İpek mebusu Bedri Bey'in bütün Arnavutlara hitaben kaleme aldığı ve *Yeni Tanin*'de yayımladığı makalesini bir Arnavut olması hasebiyle âdeta ezberlercesine defalarca okuduğunu belirtmiştir. Bir mebus tarafından kendilerine hitaben yazılan bu mektubun içeriğinden tamamen yararlanabilmek için bunu yaptığını dile getiren Gani Bey, her şeye rağmen emeğinin boşa gitmediğini bildirmiştir. Çünkü ona göre yaşadıkları döneme kadar insan zekâsının henüz kuşatamadığı bir gerçek, fetihler teorisi, bütün azametiyle bu mektupla ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı da artık Napolyonların kanunları, Goliç Paşaların manevraları beş para etmeyecektir. Çünkü memleketlerin fetihleri, "zuruf ve huruf" alaylarıyla daha kolay gerçekleşebilecektir. Gani Bey'in makalesinde Bedri Bey tarafından dile getirilen ve Arnavutların o döneme kadar Arapçayı ve Türkçeyi yazı dili olarak kabul ettikleri için vezirler, âlimler ve şairler yetiştirdi yönündeki görüşü de eleştirilmiştir. Hatta Hint, Afgan, Cava, Sumatra, Çuhur ve Açin İslâm hükümetlerinin dahi Arap harflerini kullandıkları ve İşkodra'daki Müslüman çocukların Arap harfleri sayesinde yedi sekiz ay içerisinde Türkçe konuşmaya başladıkları yönündeki ifadeleri dahi bu eleştirilerden nasibini almıştır. Bu konudaki örneklerin ortada olduğunu ileri süren Gani Bey, Arnavut çocukların

---

[745] Denizli Mebusu Fraşerli Gani, "Yeni Bir Nazariye-i Fütûhât yâhud Bedri Beyin Zurûf ve Hurûfu", **Yeni Tanin**, 2 Kanun-i sânî 1325 [15 Ocak 1910], 1.

Türkçe yazarak isteklerini ifade edebildikleri şeklindeki görüşe de katılmadığını bildirmiştir. Bedri Bey'in bu tarz beyanlarıyla aslında maksadının sözü Arnavut harfleri meselesine getirmek olduğu belirtilen makalede, Bedri Bey'in dile getirdiği ve Latin papazların faaliyetlerini değerlendirdiği ifadelerine de yer verilmiştir. Bedri Bey makalesinde Arnavutluk'un parçalanması için çizilen haritanın tatbikini sağlamak üzere Latin papazlarının "zuruf ve huruf" alaylarını Arnavutluk üzerine sevk etmekten başka çarelerinin kalmadığını ifade etmiş ve bunların Arnavutluk'un her tarafına nüfuz etmeleri halinde Arnavutluk'un Latin papazların atlarının ayakları altında kalacağını belirtmiştir. Gani Bey, bu durumun Bedri Bey tarafından kendisine mahsus bir söyleyişle tasvir edildiğini ve bu tehlikeden korunmak için İslâm inançlarını öğrenmeyen bazı gençlerin icadı olarak gördüğü bu harflerin terk edilmesini Arnavutlara tavsiye ettiğini hatırlatmıştır.

Makalenin bundan sonraki kısmı daha ziyade Bedri Bey tarafından dile getirilmiş olan yukarıdaki görüşlerin eleştirisine ayrılmıştır. Kendisi ilk olarak sıkıcı kış günlerine denk gelen Meclis-i Meb'ûsan görüşmelerinden kendileri gibi onun da sıkılmış olabileceğini iddia etmiştir. Bedri Bey'in üzerine çöken yorgunluğu defetmek için hakikatin sırlarını keşfetme konusunda sahip olduğu kudretini bu defa ifade bulutlarını lâtife vadilerine doğru sevk ve hareket ettirme arzusuna kapıldığının düşünülebileceğini belirtmiştir. Mektubun hazırlanmasının kırk gün sürdüğüne dair Bedri Bey'in ifadesi olduğunu hatırlatarak, Avrupa'ya ayak basmamış birisi olarak kendisinin bu söylemini tamamen lâtifeden ibaret gördüğünü dile getirmiştir. Bu kanaatinden dolayı da Bedri Bey'i eleştirme cesaretini gösterdiğini ve onun Latin dediği harflerin Latin harfleri olmayıp Arnavut harfleri olduğunu bildirmiştir. Bu harflerin bazılarının ve kendisinin zannettiği gibi İslam inançlarını öğrenmeyen gençlerin değil, zamanında vatanın önemli parçasını düşman istilâsından kurtarmış olan mücahitlerin eseri olduğunu ifade etmiştir. Gani Bey'e göre bu harflerde katkısı olanlar yalnızca bu gençlerle sınırlı değildir. Aynı zamanda ünlü medrese hocalarından Ömer Efendi, takvasıyla meşhur Hoca Tahsin Efendi ve ilmi eserleriyle İslâmiyet'e şeref vermiş olan Şemsettin Sami gibi İslâm'ın önde gelen şahsiyetleri de bu harflere katkı sağlamışlardır ve bu harfler onların eseridir.

Bir önceki makalesinde dile getirdiği görüşünü burada bir kez daha yineleyen Gani Bey, Arnavutluk'ta resmi dil olan Türkçe'nin yalnızca Müslümanlarca değil,

Hıristiyanlarca dahi en mükemmel şekilde öğrenilmesinin Arnavutların aslî çıkarlarının gereği olduğunu belirtmiştir. Bütün Arnavut vatanseverlerin arzusunun halkın bütün fertlerini aynı kıta ve çevrede yani coğrafyada yaşamalarına rağmen ilmi seviyeleri bakımından çok daha aşağı kaldıkları Bulgar ve Rum yurttaşların seviyesine çıkarmaktan ibaret olduğunu bildirmiştir. Gani Bey'in makalesinde bu arzunun Bedri Bey'in ifade ettiği gibi üç milyonluk nüfusa sahip bir milletten birkaç yüz yılda yalnızca beş altı vezir, âlim ve şair yetiştirmeyi değil, bütün halkın bireylerini marifet nuruyla ışıklandırmayı amaçladığı ileri sürülmüştür. Bu arzunun gerçekleşebilmesi için ise ilkokul öğreniminin mahalli dille yapılmasından başka çare olmadığı, bundan dolayı da harflerin seçiminin halkın tercihine bırakılması gerektiği ifade edilmiştir.

Makalede ayrıca Bedri Bey'in Afgan, Cava, Sumatra, vb. yerlerde Arap harflerinin kullanıldığını bildirmesine rağmen saydığı bu yerlerin ilim ve medeniyet seviyelerinin ne derecede olduğunu bilip bilmediği sorulmuştur. Hatta kendisinden Arnavut halkını da isimlerini zikrettiği yerlerin halkı seviyesinde görmek istememesi konusunda bir ricada bulunulmuştur. Bedri Bey'in böyle bir düşünceye kapılması halinde "zuruf ve huruf"tan kaynaklanacak korktukları tehlikenin işte o zaman baş göstereceği uyarısında bulunulmuştur. Gani Bey'in makalesinde Bedri Bey'in dile getirdiği ve Arnavutluk'ta yabancı paralar ekseninde birtakım entrika ve dolapların çevrilmekte olduğu yönündeki beyanatın desteklendiği görülmektedir. Kendisinin de aynı görüşte olduğunu ifade eden Gani Bey, makaleyi okuduktan sonra para kuvvetiyle çevrilmekte olan bu entrikaların varlığına ve şubelerinin ayrıntılı olarak seçildiğine kanaat getirdiğini bildirmiştir.

Yazara göre bu konu yani alfabe meselesi toplumsal ve siyasal bir meseledir. Onun ifadesiyle Bedri Bey bu konuda -İkinci Abdülhamit dönemine özgü bir alışkanlıkla- Allah'ın en güzel isimlerinden ve dinden bahsederek halkın kafasını karıştırmaya çalışmaktadır. Bundan dolayı da gerçekleri ortaya çıkarabilmek için meselenin derinlemesine anlatılması gerekmektedir. Bedri Bey'in makalesinde dile getirdiği ve Latin papazların Latin harflerinin yaygınlaştırılması için her türlü yardımı esirgemedikleri ve bu harflerin genelleşmesi halinde Katolikliğin büyük ölçüde yayılarak Arnavutluk'un başına büyük bir felaket getireceği yönündeki görüşleri Gani Bey'in eleştirilerinin hedefi olmuştur. Latin kavminin yeryüzünün tamamında

ortadan kalktığının herkesçe bilindiğini dile getiren Gani Bey, onların yerlerinde torunları olan İtalyanların, Fransızların ve İspanyolların bulunduğunu belirtmiştir. Latincenin hiçbir yerde konuşulmadığı için ölü dillerden sayıldığını ifade ederek bu dilin sadece Papalık makamıyla piskoposlar arasında gerçekleştirilen haberleşmelerde ve fen bilimlerinin dili olarak da yüksekokullarda kullanılmakta olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Latinlerin torunları olan İtalyanların, Fransızların ve İspanyolların dahi bu dili öğrenmeden ondan bir kelime dahi anlayamayacaklarını ifade etmiştir.

Gani Bey makalesinde, Latin papazlarının Latin harfleriyle propaganda yaparak dini yani Katolikliği Arnavutluk'ta yaymak ve bunu da "zuruf ve huruf" vasıtasıyla yani Latin harfleri aracılığıyla yapmak gibi bir niyetleri var ise böyle bir vasıtaya başvurmalarına gerek olmadığını dile getirmiştir. Çünkü Gani Bey'e göre Müslüman Arnavutların dine olan sağlam bağlılıkları herkesçe bilinmektedir. Bunun en önemli göstergesi de o zamana kadar hiçbir Müslüman Arnavut'un Hıristiyanlığa geçmeyişidir. Özellikle Müslüman Arnavutların namus ve şahsi gururları böyle bir alçaklığın düşünülmesine dahi izin vermeyecektir. Bu konuda şaibeye maruz kalan Arnavutlardan bir kısmının Müslüman adını taşıdıklarına hatta o vasıflarıyla askere dahi gittiklerine dikkat çeken Gani Bey, aslında Hıristiyan olan bu Arnavutların Müslüman kardeşlerine olan bağlılık ve sevgilerinden ya da çoğunluğa uyum göstermek istediklerinden böyle bir tutum sergilediklerini ifade etmiştir.

Makalenin devamında Latinceyi bilen bir kimsenin Arnavutçadan ya da bir Arnavut'un Latinceden bir kelime dahi bilmesinin mümkün olmadığı bir kez daha tekrarlamıştır. Kendisi Arnavut yazısının sadece Latin harflerinden ibaret olmadığını belirterek, Latin harflerini bilmekle Arnavut yazısını okumanın mümkün olmadığını savunmuştur. Makalesinde, "Halep uzak ise arşın buradadır" şeklinde bir beyanatta da bulunan Gani Bey, bu konularda eğer hedef Hıristiyan Arnavutlar ise bunların zaten Katolik olduklarını ve bundan dolayı da propaganda yapmanın anlamsız olduğunu bildirmiştir. Eğer iş bu şekilde olmayıp da yaşanan kışkırtmalar bir siyasi istilaya yöneltilmişse işte o zaman Latin papazların kimin adına Arnavutluk'u istila edecekleri meselesinin halledilmesi gerekmektedir. Gani Bey bu istilanın Papalık adına yapılması durumunda bir hükümet olarak Papa'nın varlığının İtalya Devleti'nin kuruluşundan itibaren Roma'da ve Vatikan tepelerinde kaldığını belirtmiştir. İstilanın

İtalya Devleti adına yapılacak olması durumunda ise İtalya Hükümeti ile Papalık makamı arasındaki ilişkilerin Roma'nın zaptından itibaren tamamen kesilmiş olduğunun unutulmaması gerektiğini belirtmiştir. Gani Bey bu istilanın Papalık ve İtalya dışında Avusturya adına da yapılabilme olasılığına dikkat çekerek Avusturya'nın resmi dili ile harflerinin Alman olduğunu ve bundan dolayı da Latin harfleriyle bir iş görmesinin imkânsız olduğunu savunmuştur.

Tüm bunların neticesinde "zuruf ve huruf" yani harfler teorisinin diğerleri gibi çürük olduğunu savunan Gani Bey, söylemlerini hakarete varacak derecede ileriye götürerek Bedri Bey'in elinin hamuruyla erkek işine karışmak istediğini ama konudan tamamen bihaber olduğunu beyan etmiştir. Bundan dolayı da Arnavutluk için yaşanılabilecek tehlikenin nereden geldiği konusunda kendisinin izahta bulunacağını bildirmiştir. Gani Bey'e göre Arnavutluk için tehlikenin iki yönden gelme ihtimali vardır. Bunlardan ilki Kosova'nın kuzeyinden olmak üzere Sırplardan beklenmelidir. Kendisi bu iddiasını desteklemek için de Sırpların savunduğu bir tezi hatırlatmıştır. Sırpların ifadesine göre, "Eski Sırbistan" denilen İpek, Yakova ve Üsküp çevresi esasen Sırp toprağı ve halkı da Sırp unsuruna mensuptur. Hatta Sırp Kralı'nın taç giyme töreni asırlarca Deçan adıyla bilinen (Yakova taraflarındaki) Manastır'da yapılmıştı. Fakat Arnavut Müslümanların Slav unsuruna mensup Hıristiyanları mahvetmesi, bu unsurları oralarda yok olma derecesine getirmiştir. Gani Bey, Sırpların hukuklarını tarihe dayandırdıkları için bu toprak parçası üzerindeki hak iddialarından vazgeçmeyeceklerini hatırlatarak bu düşüncenin Slav âleminin de desteğiyle Avrupalıların zihinlerine yerleşip kaldığı uyarısında bulunmuştur. Hatta bundan dolayı İkinci Abdülhamit saltanatının sonlarında ortaya çıkan Makedonya buhranında Kosova Vilayeti'nin o bölgeleri, Arnavutluk olması dolayısıyla, üç vilayet için hazırlanan ıslahat çalışmalarından ayrı tutulmak istenmiştir. Gani Bey'in ifadesiyle bir süre sonra sadece Sırp hükümetinin ve bir başka büyük devletin [Gani Bey burada her ne kadar isim zikretmese de kastettiği büyük devlet Rusya olmalıdır] hatırına buraları da Makedonya programına dâhil edilmiştir.

Gani Bey'in makalesinde, Bedri Bey'in "zuruf ve huruf" yani harfler konusundaki teorisinin burada dahi para etmediği çünkü Sırpların dinlerinin Ortodoks, dilleri ile harflerinin de Slavca olduğu dile getirilmiştir. Gani Bey, memleketlerinin bu

bölgelerine göz diken Sırplıların, “lisansız millet olmaz; yazısı ve edebiyatı olmayan lisan da lisan değildir” teorisinden faydalanabilmek için bu bölgelerde Arnavutçanın kendisine mahsus yazısıyla yaygınlaşmasını arzu etmeyeceğini dile getirmiştir. Bundan dolayı da eğer Bedri Bey’in dediği olursa yani Arnavutça için Latin harfleri değil de Arap harfleri kullanılırsa işte o zaman Sırpların ekmeğine kaymak yağı sürülmüş olacağı uyarısında bulunmuştur.

Yazara göre ikinci derecede tehlikenin gelebileceği yer Yanya Vilayeti’ne ait olmak üzere “Epir” bölgedir. Yani tehlike bu bölgedeki Yunanlılardan beklenilmelidir. Bunların da bir zamanlar esasen Arnavut olduklarını ileri süren Gani Bey, sadece Arnavut dilinin yazısı olmadığı için Rumcanın o bölgenin hükümdarları tarafından resmi dil olarak kabul edildiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca kilisenin milliyetçilik hislerine üstün geldiği dönemlerde bütün Hıristiyanların bu toprak parçası [Epir] üzerinde hak iddia ettiklerini ifade etmiştir. Gani Bey’in makalesinde bunların Ortodoks, lisanları ve harflerinin de Rumca olduğuna dikkat çekilerek, memleketin bu bölgesine göz diken bu komşuların oralarda ne Arnavut lisanının ne de Ulah lisanının kendilerine mahsus yazılarıyla yaygınlaşmasını arzu etmeyecekleri dile getirilmiştir. Gani Bey, Ulahlar ile Hıristiyan Arnavutların Rum unsurundan ayrılmaları halinde “Elenizm”in buralarda emeline ulaşamayacağını ileri sürerek bu iddiasını bazı örneklerle desteklemiştir. Görice’de açılan Arnavut okulunun açılışı esnasında bu okula devam edecek Hıristiyan çocukların Rum Patrikhanesi tarafından aforoz edilmesi bu örneklerden ilkini oluşturmaktadır. Bir diğer örnek ise baskıcı yönetim olarak nitelediği Sultan İkinci Abdülhamit saltanatının sonlarında yönetim tarafından bir okulun kapatılması üzerine Görice Rum Metropolitinin resmi olarak Görice’deki devlet yetkililerine giderek okulu kapattığı için kaymakamı tebrik etmesidir.

Gani Bey makalesinin sonunda Arnavut yazısının yaygınlaşmasını engellemek için “Ellenizm” âleminin galeyana kapıldığına dikkat çekerek aslında bu durumun bile meseleyi aydınlatmak için yeterli olduğunu belirtmiştir. Gani Bey öngörü sahibi kişilere bir çağrıda da bulunularak artık entrikaların nereden ve kimin vasıtasıyla çevrildiğini basiret sahibi kişilerin değerlendirmesini istemiştir. Gani Bey’in makalesinde aslında alfabe konusundaki tehlikenin Katoliklerden yani İtalya ve Avusturya’dan ziyade Ortodokslardan-Sırplardan ve Rumlardan- geleceği uyarısında

bulunduğu görülmektedir. Çünkü ona göre Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları topraklarda her ikisinin de gözü vardır ve her ikisi de göz diktikleri bu topraklarda etnisite olarak Arnavutları tanımak istememektedirler. Bundan dolayı da Arnavutların kendilerine ait bir lisan ve alfabesi olmasını kabullenememektedirler. İki yıl sonra yaşanacak Balkan Savaşları, Gani Bey'in ne kadar da basiret sahibi bir kişilik olduğunu ortaya koyacaktır. Çünkü bu savaşlar esnasında Sırplar ve Yunanlılar Gani Bey'in de öngördüğü gibi Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları Osmanlı topraklarını ele geçireceklerdir.

3.2.8.4. Göriceli Ali Zülfikar Bey ve Arnavut Alfabesi Tartışmaları

Yeni Tanin alfabe tartışmalarıyla ilgili olarak sayfalarını yalnızca Türk ya da Arnavut aydın ve mebuslarına ayırmamıştı. Gazete, Arnavut halkından gelen mektuplara da sayfalarında yer vermekteydi. Nitekim 1910 yılı başlarıydı ki kendilerine Ali Zülfikar imzalı bir mektup ulaştı. Görice'den gönderilen ve "Arnavudlarla Bir Hasbihâl"[746] başlığını taşıyan bu mektup kısa bir süre sonra gazete de yayımlandı.

Mektupta ilk olarak son haftalarda gazete sayfalarında Arnavut lisanına ait yapılan değerlendirmelerin doğal olarak her Arnavut'un dikkatini çektiği ve bu tartışmaların şüphesiz bütün Arnavutluk'ta merak uyandırdığı ve önemle takip edildiği ifade edilmiştir. Bundan dört beş ay önce İstanbul basınının seçkin sayfalarında bu konuya dair birçok düşüncenin ortaya konulduğu hatırlatılarak, bu meselenin yarım bırakılmasından duyulan üzüntü dile getirilmiştir. Ayrıca bu önemli meselenin savaş ilanından beri gerek Arnavutluk'ta gerekse Arnavutluk dışında yaşayan vatandaşlar [Arnavutlar] arasında çok ateşli yazışmaların ve tartışmaların doğmasına sebep olduğu ifade edilmiştir. Ali Zülfikar Bey, henüz bir netice elde edilemeyen bu meselenin o dönemde Arnavutluk'un kültür merkezi olan Köprüviçe'de tekrar gündeme geldiğini hatırlatarak bu konuyu öneminden dolayı bütün vatandaşlarının dikkatine sunmayı bir vatan görevi saydığını dile getirmiştir. Hiçbir amaç ve menfaate bağlı kalmadan ve partizanlığa da âlet olmadan samimiyetle ve özgürce değerlendirmelerde bulunacağını ifade eden Zülfikar Bey, sözlerinin hiç kimseyi ayıplamayı ve eleştirmeyi amaçlamadığını belirtmiştir. Mektubun yalnızca gerçeğin

[746] Ali Zülfikar, "Arnavudlarla Bir Hasbihâl", **Yeni Tanin**, 25 Kanun-i sânî 1325 [7 Şubat 1910], 2.

ortaya çıkarılmasına katkı sağlamak ve uyanışa davet etmek amacıyla bütün Arnavutlarla samimi bir hasbihalden ibaret olduğunu bildimiştir.

Yeni Arnavut neslinin kendilerine "eski kafa(lı)" gözüyle baktıklarından ve yaşlılara söz bırakmamak düşüncesinde olduklarından şikâyet eden Zülfikar Bey, kendisinin kırk elli senedir aziz vatanın her türlü dönemini yakından gördüğünü aktarmıştır. Dile getireceği görüşlerin şahsi düşüncelerden ibaret olmadığını ifade ederek, söyledikleriyle belki büyük bir çoğunluğun hatta bir sancak ahalisinin duygularına tercüman olduğunu ileri sürmüştür. Arnavut lisanı meselesiyle en çok uğraşan vatan toprağının, konumu dolayısıyla, Güney Arnavutluk olduğunu herkesin bildiğini dile getiren Ali Zülfikar Bey, bu konuyla ilgili olarak o bölgede en çok çalışmalar yapılan ve şiddete eğimli olan yerleşim yerinin de Görice Kasabası olduğunu beyan etmiştir. Ona göre Görice'de yürütülmekte olan bu yöndeki faaliyetlerin sebebi gazetecilik, kaynağı ise yabancı memleketlerdir. Çünkü ona göre Amerika, Romanya ve Mısır gibi yabancı memleketlerde çoğunlukla bulunan Hıristiyan ve son zamanlarda bir kısım Müslüman vatandaşlar, adı geçen ülkelerde geçmişten bu yana süre gelen basın ve toplantı özgürlüklerinden faydalanarak bu tür işlerle uğraşmışlardır. Hatta vatanlarına döndüklerinde dahi bu programı takip etmeye devam etmektedirler.

Yazara göre Görice'nin Arnavutlar arasında "eğitim, kültür merkezi" olarak tanınması daha istibdat devrinde burada açılan ve daha sonra kapatılan "ilk Arnavut okulu" vesilesiyledir. Nitekim aslında Göriceli olmayan bazı eğitim sever Arnavutlar da bu şereften yararlanarak hürriyetin ilanına müteakip burada bir matbaa açmışlardır. Latin harfleriyle "Koriça" ve Hıristiyan Arnavutların düşüncelerini yaymak üzere de yakın bir zamanda "*Liberia Ortodoksia*" adlı gazeteleri çıkarmışlardır. Bunların yanında bazı kitaplar ve dergiler de basılmıştır. Ali Bey'e göre Arnavut kavmine ait olarak Selanik'te basılmakta olan 'Liberya'dan sonra bu iki gazete Türkiye'de ikinci Arnavutluk'ta ise ilktirler. Basının bir güç olduğuna vurgu yapan Ali Bey, adı geçen yayınların yaşanmakta olan tartışmalarda parmağı olduğuna inandığını ifade etmiştir. Söz konusu gazetelerin yayınlandıkları yerler hakkında ortaya koyacağı görüşler için sağlam deliller istendiğini dile getiren Ali Bey, bundan dolayı doğal olarak Görice'den bahsedeceğini bildirmiştir. Fakat buna rağmen diğer yerler hakkında da Görice ile bir kıyaslama yapılabileceğini ve bunun için de birkaç söz söyleyebileceğini beyan etmiştir. Çünkü ona göre Görice denilince

her Arnavut ve bütün kâinat farklı düşünmektedirler. Bundan dolayı da bu yanlış anlaşılmaların ya da algılamaların artık düzeltilmesi zamanının geldiği hatta geçmek üzere olduğu konusunda tam bir kanaat oluşmuş ve halkın aydınlatılması zaruriyet haline gelmiştir.

Zülfikar Bey, yukarıda isimlerini verdiği gazetelerin Latin harfleriyle yayımlandıklarını ve bunların yayın hayatına başladıklarında çeşitli yollarla abone topladıklarını hatta abonelik sistemini de oluşturduklarını dile getirmiştir. Buna rağmen bu gazetelerin abonelerinin çoğunluğunu yabancı memleketlerdeki Arnavutlar oluşturmuşlardır. Zülfikar Bey'e göre Görice Sancağı'nın özellikle merkez ve çevresinde çok sayıda kişi bu gazetelerin sayfalarını dahi açmamıştır. Daha doğrusu bu gazeteleri, yazarları dışında, elde edip okuyacak ve anlam çıkaracak okuyucular çok nadirdiler. Bundan dolayı Ali Bey Arnavutların ana dillerine ait eğitimsizlikten duyduğu üzüntüyü mektubunda paylaşmış ve onlara bu yöndeki isteksizliğin ve cehaletin sebeplerinin neler olabileceği sorusunu yöneltmiştir.

Mektubun devamında Arnavutların birlik olmayışlarına değinilerek bazılarınca kullanılmak istenilen "Latin" harflerinin Arnavutların çoğunluğunda kabul görmediği ifade edilmiştir. Ayrıca bir kısım vatandaşların gayretleriyle kurulan "Përparim" adlı cemiyetin kendi dillerinde ama Latin harfleriyle olmak üzere bütün Arnavutluk'ta eğitimin yaygınlaştırılması işini üzerine aldığı hatırlatılmıştır. Ali Bey'e göre cemiyetin merkezi olan Görice'deki Arnavut Okulu uzaktan duyanların hayallerinde bir üniversite derecesindeydi. Göriceliler ise Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılması ve okunması konularında çok geniş bilgi sahibi olarak görülmekteydiler. Ali Bey bu yöndeki düşünceleri destekleyen gazetelerin reklamlarına inanarak gerçek gözüyle bakan Arnavutlara göre durumun böyle olduğunu oysa işin içinde olan Göricelilere göre ise durumun yansıtılanın tam aksi yönünde olduğunu ifade etmiştir. Hatta her gün önünden geçtikleri Arnavut okulunun mevcudunun yalnızca Hıristiyan Arnavutlardan ibaret olmak üzere elliye ulaşmadığına dikkat çekerek gerçeği gizlemeye hiç gerek olmadığını vurgulamıştır. Çünkü Görice'de Grekoromenlere ait olan ve sayısı yediyi bulan okullardaki kız ve erkek öğrencilerin mevcudu bine ulaşmıştır. Diğer yandan ilkokul, ortaokul ve liseler olmak üzere kız ve erkek Türk okullarının -ki burada kastedilen Müslümanların okulları olmalıdır- sayısı ise üç yüze

yaklaşmıştır. Bu gerçeklerden hareketle Ali Zülfikar Bey içinde bulundukları dönemde kendilerinin hatta Latin harflerini destekleyen vatandaşların çocuklarının dahi âdil olan Osmanlı hükümetinin ve bağlı olmakla iftihar ettikleri İslâm cemaatinin açtıkları bu okullara devam edip etmediklerini sormuştur.

Hıristiyan vatandaşları içtenlikle sevdiklerini dile getiren Ali Bey, onların "Helenizm" boyunduruğu altına girmelerine göz yumacak hiçbir Arnavut'un düşünülemeyeceğini ifade etmiştir. Ali Bey, sırf Hıristiyan ırkdaşlarının hatırı için Latin harflerini tercih edenlere ise şu soruları yöneltmiştir: Parça mı bütüne bağlıdır yoksa bütün mü parçaya tâbidir? Ayrıca sayıları üç yüz bin olduğu iddia edilen Hıristiyan Arnavutlarla beraber Latin harflerini tercih eden bütün Arnavutların uzak bir ihtimal de olsa sayılarının bir milyon olduğu kabul edilse dahi geriye kalan iki milyonun görüşüne başvurmaya gerek yok mudur?

Ali Zülfikar Bey Hıristiyan Arnavutlar arasında "Grek" harflerinin kabulünü isteyen üçüncü bir grubun olduğuna da dikkat çekerek taleplerinin kabul edilmemesi halinde -kendisi kabul edilmeyeceğinden yüzde yüz emin olduğunu belirtmiştir- onların resmi dilin öğrenilmesine olan katkısından dolayı Arap harflerine meyilli ve bu harflerin kabulüne de razı olduklarını iddia etmiştir. Çeşitli unsurlara bağlanma konusunda Rumeli'de yürütülmekte olan mevcut propagandanın lisan konusunda çok garip bir niteliğe sahip olduğuna dikkat çeken Ali Bey kendi yaşadığı bölgede aile reisi babanın Arap, yabancı memleketlere giden oğlunun ise Latin harfleri yanlısı olduğu ailelerin bulunduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde iki kardeşten birisi Latin harflerine, diğeri ise Grek yazı tarzına tutkundur. Diğer yandan bu tarz ihtilaflarla sersemleşen köylülerin birçoğuna göre ise bir yazıya ihtiyaç duyulmamaktadır, çünkü "Türkçe-Müslümanca" kendileri için yeterlidir. Bu şekilde düşünen cahillerin bu yöndeki düşüncelerinin doğal olarak kabul edilemez olduğunu vurgulayan Ali Zülfikar Bey, kendilerinin yani Görice ve havalisindeki Arnavutların kavimlerine ait yazı tarzı hakkındaki fikir ve inançlarının bundan ibaret olduğunu aktarmıştır.

Mektubun devamında lisan meselesinin çok ince ve önemli olduğuna vurgu yapan Ali Bey, konunun henüz başında olduklarını meselenin dini ve siyasi boyutunun da göz önünde bulundurulması gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca bu meselenin komşu unsurlarla özellikle de Osmanlı kütlesini oluşturan diğer unsurlarla olan ilişkilerinin de düşünülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bazı aşırı uç Arnavutların Latin harfleriyle

olan yazı biçimlerinin otuz-kırk sene öncesinde araştırmalarla kabul edilmiş ve uygulanmış olduğu iddiasıyla ortaya çıktıklarını hatırlatan Ali Bey, zamanında bu mesele için çalışan ırkdaşlarını da takdir ettiğini bildirmiştir.

Yazar mektubunda iktidarlı ve engin bilgi sahibi kişilerin de düşüncelerinde aldanmış olabileceklerine dikkat çekerek, bu konuda gayret gösteren kişilerin içerisinde bulundukları dönemde kısmen ortaya çıkmış olan dış kaynaklı entrikalara itibar etmiş olup olamayacaklarını sormuştur. Eğer itibar etmişlerse bunu nasıl keşfettiklerini sormuştur. Ayrıca Latin harfleri yanlılarının fikir ve teorilerinin Arnavutların ne kadarlık bir oranınca uygun bulunduğu sorusunu yöneltmiştir. Mektubunda bu tarz ayrılıklara son verebilmek için yapılması gerekeni de aktaran Ali Bey, bu konudaki en doğru yolun Kuzey ve Güney Arnavutluk ’un ulema ve anlayışlı kişilerinden oluşan genel bir kongrenin toplanması olduğunu ve kongre hükümlerine de kesinlikle uyulması gerektiğini beyan etmiştir. Manastır’da yapılan kongrede bu meselenin halledildiğini iddia edecek kişilere rastlamanın ihtimal dâhilinde olduğunu ifade eden Ali Bey, ayrıca Debre ve Elbasan kongreleri sonuçlarının bu görüşü desteklediğini iddia edenlerin de olabileceğini dile getirmiştir.

Mektupta bu iki kongreye yönelik değerlendirmelere de yer verildiği görülmektedir. Şöyle ki Debre Kongresi’nin ulvi olan toplanma amacının bu konuyla yani alfabe meselesiyle bir alakasının olmadığı savunulmuştur. Manastır ve Elbasan kongrelerinde ise -bazı istisnalar dışında- nerelerden ve hangi sayıda kişilerin seçildiklerine bakmanın cevap için yeterli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca on veya yüz kişinin doğru kabul etmesine bağlı olarak binlerce kişiyi barındıran bir sancak adına görüş bildirmenin ve bundan dolayı aynı yolla atanan delegelerle toplanmış bir kongre ile üç milyon Arnavut adına kararlar almanın doğruluğu konusundaki değerlendirmenin okuyucuların düşüncelerine terk edildiği bildirilmiştir.

Ali Zülfikar Bey mektubunun devamında Priştine mebusu Hasan Bey ve Denizli mebusu Fraşerli Gani Beyler tarafından kaleme alınan ve *Yeni Tanin*’de yayımlanan

son makalelere yönelik bazı değerlendirmelerde bulunmuştur.[747] Bu iki yurttaşının iffet ve iyi niyetlerinden tamamen emin olduğunu bildiren Zülfikar Bey, ifadelerinin hiçbir art niyet ve karşılık içermediğini yalnızca gerçeklerin ortaya çıkarılmasını ve Arnavut kavmine doğru yolun gösterilmesini amaçladığını bildirmiştir. İsimleri zikredilen kişilerce dile getirilen, Arnavut kavminin halen bin türlü tehlike karşısında olduğu ve adeta “mutlak cehalet” bataklığına daldığı yönündeki görüşlere kendisinin üzülerek de olsa katıldığını ifade eden Zülfikar Bey, buna rağmen Arnavutçanın yazı tarzı hakkındaki gayretli çalışmaların kendilerini birbirinden ayırdığını ileri sürmüştür.

Kendisi öncelikli olarak hükûmetin resmi dili olan Türkçenin sevilmesi ve okunması gerektiğini, çünkü bunun kendi menfaatleri gereği olduğunu dile getirmiştir. Çünkü ona göre bu, Osmanlılık bağlarının en sağlamıdır. Fakat buna rağmen bundan sonra Arnavutlar için yalnızca Türkçenin yeterli olamayacağını belirtmiştir. Priştine mebusu Hasan ve Denizli mebusu Gani Beylerin fikirlerine katıldığını ve durmadan okumaları gerektiğini savunmuştur. Fakat bu nasıl olacaktır? Herkes dilediği harflerle mi okuyup yazacaktır?

Ali Bey, bu noktada bir fikir ayrılığının yaşandığını ve bundan dolayı da [Arnavutların] kaybettiklerini ileri sürmüştür. Fakat uğradıkları bu zararın düşünmeden izleyecekleri yöntem ve hareketlerden kaynaklanacak kayıplardan çok daha iyi olduğunu savunmuştur. Okumanın ve öğrenmenin herkesin -doğal olarak- evinde yapamayacağı bir faaliyet olduğunu dile getiren Ali Bey, bu konuda okullarda izlenecek yöntemin ne olduğunu sormuştur. Ayrıca özel okullar ile ilkokulların cemaatlerce yönetilmekte olduğuna ve bu konuda her mahalde bir fikir ayrılığının yaşandığına dikkat çekmiştir. Devamında ise Rumlar ve Bulgarlar arasında yaşanmakta olan okul çekişmesinin gelecekte Arnavutlar arasında yaşanmayacağının bir garantisi olup olmadığını ve özellikle de bu tarz fikir ayrılıklarının Arnavut eğitimine vuracağı geciktirici darbenin düşünülüp düşünülmediğini sormuştur.

Diğer sıkıntılar sebebiyle bu meseleye dair henüz bir karar alınamadığına dikkat çeken Zülfikar Bey, bu konuda karar alması beklenilen hükümetin dahi Arnavutlar

---

[747] Priştine mebusu Hasan Bey’in makalesi aynı gazetenin 28 Teşrin-i evvel 325 tarihli nüshasında; Denizli mebusu Fraşerli Gani Bey’in makalesi ise 2 Kanun-i sânî 325 tarihli nüshalarında yayımlanmıştır.

arasındaki bu ayrışmadan dolayı bir şaşkınlık içerisinde olduğunu belirtmiştir. Âdil Osmanlı hükümetinin Arnavutların asıl isteklerini yani ilköğrenimin anadille olmasını kabul ettiğini hatırlatmış ve yazı tarzı konusunda da kendilerine tam bir özgürlük sağlandığını ifade etmiştir. Fakat hükümetin bu konuda yalnızca bir kısım Arnavut'un değil, Arnavutların tamamının fikir birliği içerisinde olmasını beklediğini bildirmiştir. Ali Zülfikar Bey, Denizli mebusu Gani Bey'in makalesine de bir gönderme yaparak onun, "ilköğrenimin mahalli dille yapılmasından başka çare yoktur" şeklindeki ifadesinin 'bilineni bildirmek' ve 'mevcut durumu abartmak'tan başka bir şey olmadığını belirtmiştir.

Zülfikar Bey'in mektubunda çok önemli bir tespite de yer verdiği görülmektedir. Hâlihazırda Görice ve Arnavutluk'taki okullarda Arnavutçanın bir lisan dersi şeklinde okutulduğuna dikkat çeken Zülfikar Bey, ilköğrenimin Arnavutlarca talep edilen, hükümetçe de kabul edilen ve uygulanmasına izin verilen şekliyle yani tamamıyla anadilde yapılmadığını hatırlatmıştır. Fakat kendisi bir uyarıda da bulunarak Arnavutların alfabe meselesini çözüme kavuşturamadıkları sürece bu durumun yani Arnavutçanın bir eğitim dili olmaktan ziyade bir lisan gibi öğretilmesinin uzun süre daha devam edeceğini bildirmiştir. Çünkü ona göre hükmet, Arnavutlar arasında yaşanan bu uyuşmazlıklar dolayısıyla taahhütlerini tamamen yerine getirememiştir. Ali Bey alfabe konusunda Latin harfleri taraftarlarının aceleci davrandıklarını belirterek onlara, Arnavutların bu harfleri kabul etmeleri halinde Arnavutluk'taki ilkokulların tamamında adı geçen harflerle öğretim yapabilecek kaç öğretmen bulabileceklerini sormuştur. Oysa Arap harflerinin kabulü hâlinde ise mevcut öğretmenlerin bu eğitim görevini sıkıntısız bir şekilde ifa edebileceklerini savunmuş ve öğretimde acele edenlerin bu durumu dikkate alması gerektiğini bildirmiştir.

Ona göre alfabe kabulü konusunda Görice'de hâkim olan genel görüş, gerek daha önce bazı Arnavutlarca gerekse son günlerde Bedri Bey ve Elbasanlı B.M. tarafından birçok faydası dile getirilen Arap harflerinin desteklenmesi yönündedir. Ancak Arap harflerinin kabulü hâlinde Arnavut okullarının öğrencilere yeterli gelmediğini söylemek ve hâlihazırdaki Arnavut gazetecilerin yüzlerinin güldüğünü görmek mümkün olabilecektir. Ali Zülfikar Bey mektubunda Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılmasının ve okunmasının mümkün olamayacağı iddiasında bulunanlara da cevap

vermiştir. Hatip Hâfız Ali Efendi'nin Mevlid-i Nebî'yi Görice'de Latin harfleriyle ve Arnavutça olarak yazıp bastırdığını hatırlatan Ali Bey, bu Mevlid-i Şerifi'nin hâlen câmilerde, eskiden Türkçe harflerle Arnavutça olarak yazılan nüshasından, çok daha kolay okunduğuna dikkat çekmiştir.

Ali Zülfikar Bey bir kez daha Denizli mebusu Gani Bey'in makalesine gönderme yaparak söz konusu makalede karanlıkta kalan birkaç noktanın olduğunu belirtmiş ve Arnavutların tamamının uyanışlarına sebep olur düşüncesiyle bu noktaların aydınlatılmasının bir zorunluluk olduğunu ifade etmiştir. Gani Bey'in makalesinde Müslüman Arnavutlardan o ana kadar Hıristiyanlığa geçen kimsenin olmadığından bahsettiği ve özellikle de Müslüman Arnavutların namus ve şahsiyetlerinin böyle bir alçaklığın yapılmasına müsait olmadığını dile getirdiği hatırlatılmıştır. Aynı makalede ayrıca bu konuda kusurlu görülen Arnavutlardan bazılarının Müslüman kardeşlerine olan bağlılıkları ve sevgilerinden dolayı hâlâ Müslüman adını taşıdıkları da ifade edilmiştir. Ali Zülfikar Bey, birçok sınıflara ayrılan Arnavut kavminin dinlerine olan bağlılıklarının örnek hükmünde olduğunu ve bunun bütün dünyaca da bilindiğini beyan etmiştir. Irkdaşlarından ve diğer dindaşlarından hiçbir ferdin Hıristiyanlığa geçmesine kalben inanmanın ve bunu yapanları da lanetlememenin mümkün olmadığını bildirmiştir.

Cehalete sevk edilen İslâm milletlerinin her birinde zaman zaman görülen bu durumun Arnavut kavmi içinde de görüldüğünü dile getiren Ali Zülfikar Bey, söylemek bir Müslüman'a ağır gelse de istibdat devrinin sonlarında çok sayıda cahilin Hıristiyan olduğunu bildirmiştir. Diğer yandan Gani Bey'in makalesinde geçen, "bazı Hıristiyan vatandaşların ahenk ve sevgiye uyarak Müslüman ismini taşıdıkları" yönündeki ifadesinden kastedilenin ise Arnavutluk'un tam merkezinde yer alan "İşpat" nahiyesi olabileceğini belirtmiştir. Ali Bey'e göre o bahtsız vatan toprağı hemen hemen bütün Arnavutların elim hatıralarını taşımaktadır. Gani Bey'in bahsettiklerinin, gerçek olması durumunda, övülmeye değer olduğunu dile getiren Ali Bey, bu tarz örneklerin Suriye'de de yaşandığını ve buradaki Hıristiyan ve Musevî Osmanlıların Müslüman isimlerini taşıdıklarını hatırlatmıştır. Fakat Müslüman isimlerini kullanan bu Hıristiyan Arapların hiçbir biçimde ayin tarzlarını değiştirmediklerine dikkat çekmiştir. Oysa Ali Bey'in ifadesiyle İşpatlılar çok farklıydılar. Onlar âdet ve İslami ibadetlerinde, cehalet sebebiyle, bazı

noksanlıklarına ve bidatlerine rağmen Arnavutluk'un tamamında Müslüman olarak tanınmaktaydılar. Bunun inkâr edilemez bir gerçek olduğunun altını çizen Zülfikar Bey, bu zavallı Arnavutların hangi papazların ve misyonerlerin telkinleriyle, altın ve gümüş hediyeleriyle -istibdat ve cehaletin kötülüğüyle de birlikte- dinlerini değiştirdiklerini gözü açık ve kulağı delik her Arnavut'un bilmekte olduğunu ifade etmiştir.

Ali Zülfikar Bey'in mektubunda atıfta bulunduğu bir diğer Arnavut da Priştine mebusu Hasan Bey olmuştur. Kendisi, bir süre önce kaleme aldığı ve yayımladığı makalesinde İslâmiyet'i seçen Katoliklerden bahsederken Katolik Arnavutların İslâmiyet'i benimsemesinin bir baskı neticesi olduğunu düşünmenin hata olduğunu savunmuştur. Ayrıca Katolik Arnavutların ırklarına her şeyden çok bağlı olduklarına değinmiş ve ırkdaşlarının çoğunun Müslüman olmasından dolayı da ırk ve din yakınlığıyla bağlılıklarını sürdürebilmek için bunu yaptıklarını belirtmiştir. Oysa Zülfikar Bey'e göre, Müslüman olsun Hıristiyan olsun aynı ırktan olmaları hasebiyle bütün Arnavutlar hissiyatta tek yürektirler ve Arnavutlar arasındaki, dinin dışındaki, mevcut kavmi bağların bir ve ebedi olması gerekmektedir. Ali Bey, böyle bir gerçek varken "yalnızca akrabalığın mevcudiyeti için" İslâmiyet'e geçtiler şeklindeki ifadenin Arnavutların bütün dünyaca bilinen sağlamlığıyla çeliştiğine dikkat çekmiş ve Hasan Bey'in bu yöndeki beyanının delillerle ve etraflıca düşünülmesi gerektiğini bildirmiştir.

Yazarın eleştiri oklarını yönelttiği bir diğer konu da Arnavutluk'un maruz kalacağı dış kaynaklı tehlikeler meselesi olmuştur. Gani Bey'in makalesinde bu tehlikeleri yalnızca Sırbistan ve Yunanistan'la sınırlamasına tepki gösteren Zülfikar Bey, Arnavutların ve Arnavutluk'un düşmanlarının yalnızca bu ikisi olması halinde birine Gegalığın, diğerine ise Toskalığın gerekli cevabı verebileceklerini savunmuştur. Fakat Ali Bey'e göre vatan aşkıyla bir kez daha düşünülmeli ve İşpat'ı Hıristiyanlaştıran misyonerlerin ne Sırp ne de Yunanlı oldukları göz ardı edilmemelidir. Kendilerine yönelecek tehlikenin kaynağının sadece ölü bir ırk olan Latinlerin harfleriyle sınırlı olmadığını ifade eden Ali Bey, bunun bir ihtimal dinlerinin ve Osmanlılığın gereği olarak Hıristiyan harflerinin tamamını kapsadığını bildirmiştir. Ali Zülfikar Bey'e göre içerisinde yaşadıkları dönem hilâl ve haçın mücadele devridir. Bundan dolayı Arnavutluk'a yönelik tehlikeleri sadece Slavlık ve

Greklik olarak görmek doğru değildir. Çünkü pusuda olan bu küçük düşmanların arkasında korkunç ve büyüleyici kuvvete sahip düşmanlar vardır ve bu düşmanların gâfil bırakan hilelerine akıl erdirmek, saldırı ve hainliklerine engel olmak ancak Arnavutların her konuda özellikle de dil konusunda onların isteklerine aykırı olarak oluşturacakları birliktelikle mümkün olacaktır.

Zülfikar Bey görünüşte süslü ve şifalı ama gerçekte çok zehirli olan büyüleyici bir havanın Arnavutluk üzerinde esmekte olduğunu ileri sürmüş ve bu görüşünü bir örnekle de desteklemiştir. Şöyle ki Görice'de yabancı tebaanın ilgisini çekecek ne bir eser ne de merkezi bir yer olmadığı halde kendisini Arnavut diliyle fazla alâkalı gören komşu ülkelerin bir memuru altı ay önce gecenin bir yarısı Manastır'dan Görice'ye gelmiştir. Bu kişi planını gerçekleştirmesine müteakip yine aynı gece sabaha karşı yüksek bir fiyatla kiraladığı bir araçla tekrar Manastır'a dönmüştür. Yaşanan bu olayı değerlendiren Ali Zülfikar Bey, zavallı olarak nitelediği Arnavutluk'un nasıl bir entrikanın ve ne kadar süslü bir propagandanın çekişme alanı haline getirildiğine dikkat çekmiş ve bu olayın diğer olaylarla kıyaslanmasını istemiştir.

Göriceli Ali Zülfikar Bey mektubunda her ne kadar Arap harfleri yanlısı bir tutum sergilese de gerek anadilde eğitim konusunda gerekse alfabe tartışmalarında suçu hükümete atmayıp hatayı kendilerinde araması anlamlıdır. Ayrıca hükümetin ilkokullarda anadille eğitimi serbest bıraktığı ve buna rağmen Arnavutların kendi içerisindeki problemi çözemedikleri için henüz bunun okullarda hayata geçirilemediğini ve bu yüzden Arnavutçanın okullarda eğitim dili olarak değil de bir lisan dersi olarak verilmekte olduğunu dile getirmesi dikkat çekicidir. Tüm bunlar 1910 yılında dahi Arnavutçanın eğitim dili olarak okullarda kullanılamadığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

3.2.8.5. Hüseyin Cahit'in Kaleminden Arnavut Alfabesi Meselesi

Daha önce de ifade edildiği gibi bu dönemde alfabe konusunda yaşanan tartışmalar yalnızca Arnavut aydın, mebus ve vatandaşlarıyla sınırlı kalmamıştır. Bu tartışmalara Türk aydınlarının da zaman zaman kalemleriyle müdahil oldukları görülmektedir. Nitekim bu aydınlardan bir tanesi de İttihat ve Terakki'nin keskin kalemlerinden Hüseyin Cahit Bey'dir. *Tanin*'in kurucularından da olan Hüseyin Cahit, bu konuyla

ilgili olarak kaleme aldığı "Arnavud Hurûfâtı"[748] başlıklı makalesini kendi gazetesinde, *Yeni Tanin*'de, 20 Ocak 1910 tarihinde yayımlamıştır.

Makalesine "Arnavutça hangi harflerle yazılacak? Bugün bizim kullandığımız harflerle mi yoksa Latin veya Yunan harfleriyle mi?" sorusuyla başlayan Hüseyin Cahit, Arnavut olmayanların ve dilin incelikleri konusunda derin araştırmaları bulunmayanların bu konuya karışmaya hiçbir yetkilerinin olamayacağı inancında olduğunu dile getirmiştir. Fakat meselenin öteden beri bilimsellikten çıkarak âdeta siyasi bir renk aldığını belirten Cahit, yalnızca bu noktadan bazı değerlendirmelerde bulunma gereğini hissettiğini aktarmıştır. Ayrıca *Yeni Tanin* okuyucularının son zamanlarda gazetelerinde Arnavutçanın hangi harflerle yazılmasının uygun olacağına dair birbirine aykırı görüşlerin yer aldığı makalelere de şahit olduklarını hatırlatılmıştır. Bu makaleleri kaleme alanların tamamının Arnavut hatta milletvekilleri olduklarına dikkat çeken Cahit, kendilerinin tarafsız olarak ve fikirlerin serbestliğine saygı göstererek farklı görüşlerin tamamını net bir şekilde ortaya koymakta sakınca görmediklerini ifade etmiştir. Bir hatırlatmada da bulunarak eğer bu konu yalnızca Arnavut uzmanların tartışmalarından ibaret olsaydı ehli olmadığı bu konuya doğal olarak müdahil olmama konusunda kendisinin de kararlı olduğunu ifade etmiştir. Fakat kendisi bu konunun mecrasından çıktığını düşünmüş olmalı ki o da bu meseleyle ilgili olarak bazı değerlendirmelerde bulunmuştur.

Makalesinde kendileri tarafından söylenecek bir sözün yanlış anlaşılmalara ve yorumlanmalara çok müsait olduğunu dile getiren Hüseyin Cahit, kendisinin de bunun bilincinde olduğunu bildirmiştir. Ona göre Türklerle Arnavutlar arasında ayrılık ve gayrılık hiçbir zaman akla gelmemiştir. Asırlardır iki kavim kendilerinin Türk ya da Arnavut olduğunu hatırlamaksızın kardeş gibi yaşamışlardır. Vatanın korunması ve savunulması için yan yana canlarını feda etmişlerdir. Hüseyin Cahit'e göre Arnavutlarla Türkler birbirlerine bu kadar karışmışlar, değer vermişler ve saygı göstermişlerken Meşrutiyet'in ilk zamanlarında bir yanlış anlaşılma yaşanmıştır. Bundan duyduğu üzüntüyü dile getiren Hüseyin Bey, tüm bu yaşananların hiç bir aslı ve esası olmayan bir söylenti üzerine meydana geldiğini belirtmiştir. Her nedense Arnavut vatandaşlar arasında kendilerinin yani Türklerin Arnavutçanın

[748] Hüseyin Cahid, "Arnavud Hurûfatı", **Yeni Tanin**, 7 Kanun-i sânî 1325 [20 Ocak 1910], 1.

yaygınlaştırılmasına ve bu dilin öğretilmesine karşı oldukları şeklinde bir şüphenin doğduğunu ifade eden Hüseyin Cahit, sanki Arnavut okulları açılmayacak ve Arnavutçanın öğretilmesine de engel olunacakmış gibi bir havanın estirildiğini ileri sürmüştür. Yaşanan tüm bu olumsuzluklara bir de alfabe meselesinin eklendiğini hatırlatan Hüseyin Bey, Arnavutların kendi dilini yazmak için en uygun görecekleri harflerin kabulüne Türklerin engel olacakları ve mutlaka Türkçe harflerin kabulü yönünde Arnavutları zorlayacakları şeklinde dedikoduların da dillendirilmeye başlandığını ifade etmiştir. Hatta bunun için alttan alttan çalışıldığına dair iddiaların da söz konusu olduğunu aktarmıştır.

Hüseyin Cahit makalesinde, her kavmin meşru hakkını gözetmeyi en büyük görevlerden biri olarak gören yenileşme taraftarlarının Osmanlı ismi altında yaşayan hiçbir ırka karşı yapmadığı bir uygulamayı Osmanlılığın en kuvvetli ve sağlam kalelerinden biri olan Arnavutlara karşı da yapmayacağının çok açık bir şekilde ortada olduğunu ifade etmiştir. Cahit Bey'e göre memleketin her tarafında Arapça, Ermenice ve Rumca öğretim yapılırken ve okullar açılırken Arnavutluk'ta, Arnavutça öğretimin önüne geçilmek istenmesi için muhakeme gücünde mutlaka üzüntü verici bir sapkınlığın bulunması gerekmektedir. Kendisi ayrıca İttihad ve Terakki Programı'nda ilkokullardaki öğretimin her yerde mahalli dille yapılacağı yönünde açık bir ibarenin yer almasıyla, ilk zamanlarda bir soğukluğa sebep olan bu tarz yanlış anlaşılmalara artık yer kalmadığını ifade etmiştir. Türklerle Arnavutlar arasında hiçbir zaman ayrılık olmayacağının böylece sabitlenmiş olduğunu dile getiren Cahit Bey, nispeten çok önemsiz bir nokta hatta ikinci derecede önemli bir şey için gereksiz ve sebepsiz bir yanlış anlaşılmaya mahal vermenin hiçbir anlamı olamayacağını belirtmiştir. Hüseyin Cahit Bey'e göre bu meselenin ikinci derecede önemli olan kısmı harfler meselesidir. Ona göre bir kavmin dilini öğrenmesini yasaklamakta siyasi bir düşünce ya da gerekçe ileri sürülebilir. Fakat bir dil serbest olduktan yani kullanımı serbest bırakıldıktan sonra bu dilin hangi harflerle yazılıp yazılmayacağı konusu artık büyük bir önem taşımamaktadır.

Makalesinde Arnavut vatandaşların İslâmiyet ve Osmanlılık konusundaki onur ve haysiyetlerinin her türlü şüphenin üzerinde olduğuna dikkat çeken Hüseyin Cahit, Arnavutların kendi dilleri için harfler seçerken İslâmiyet ve Osmanlılık konusundaki onur ve haysiyetlerini unutarak davranacaklarını düşünmenin onlara yapılmış büyük

bir haksızlık ve iftira olduğunu vurgulamıştır. Hatta bununla da yetinmeyerek Osmanlılık ve Müslümanlık için sakıncalı olabilecek bir girişimi kendilerinin uyarısı ve müdahalesi olmaksızın Arnavutların reddedeceklerinden emin olduğunu beyan etmiştir. Bazı Arnavut mebuslarca Sadaret'e verilen ortak dilekçenin de bu konuda Arnavutların kendi aralarında henüz kesin bir karar ve fikir birliğine varamadıklarının bir göstergesi olduğunu ifade etmiştir. Kendileri için bu meseledeki en mertçe ve en âdilce hareket tarzının ise sadece Arnavutlara ait olan bu işe karışmamak ve meselenin çözümünü Arnavutlara bırakmak olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü Hüseyin Cahit'e göre kendilerinin iyi niyetle söyledikleri bir sözün bile gizli bir amaç için dayanak olma ihtimali vardır. Yazara göre eğer Türkler ile Arnavutlar arasında bir yanlış anlaşılma başlar ve bu durum devam ederse yaşanacak bu olumsuzlukların etkisi her şeyde kendisini gösterecektir.

Hüseyin Cahit makalesinin devamında 19 Ocak 1910 tarihinde *İkdam*'da "Arnvudlarda Hurûf Meselesi" başlığıyla yayımlanan makaleye yönelik eleştirilerde bulunmuştur. *İkdam*'da yer alan "Arnavutların kendilerini Rumeli kıtasında bulunan Türklerden alfabeleri ile ayırmaları kendileri için büyük bir tehlikedir" şeklindeki görüşü eleştiren Cahit, bunun bir tehlike olup olmadığına Arnavutların karar vermesi gerektiğini dile getirmiştir. Çünkü ona göre gerçekten böyle bir tehlike varsa Arnavutların da elbette bunu anlayacak kadar akılları ve zekâları vardır. *İkdam*'ın aynı makalesinde geçen ve Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılması halinde bunun Türkler tarafından bir ayrılık işareti olarak kabul edileceği ve Türklerle Osmanlıların buna çok üzülecekleri yönündeki ifadeler de Cahit'in eleştirilerinden nasibini almıştır. Çünkü o bu görüşte değildir. Ona göre Arnavutlarla kendilerini birleştiren şey yazı yazmak için kullanılan o eğri büğrü çizgiler değildir. Ona göre, eğer Arnavutlar dillerini unutmuş olup da geçmişten bu güne Türkçeye alışmış olsalardı ve içinde bulunulan süreçte Arnavutçayı diriltmeye çalışsalardı işte o zaman bunun bir ayrılık amacı taşıdığına hükmedilebilirdi. Oysa dil var olduktan sonra onu yazmak için o dilin özelliklerine en uygun olan harflerin kabulü hiçbir zaman ayrılık istemek olarak görülemezdi. Hüseyin Cahit, kendilerinin kullanmakta oldukları harflerin de zaten Müslümanlığa ve Türklüğe mahsus bir yazı olmadığını belirtmiştir. Türklerin öteden beri farklı yazıları olduğunu hatırlatan Hüseyin Cahit, mevcut harflerin ise sonradan kabul edildiğini dile getirmiştir.

Hazreti Peygamber zamanında mevcut harflerin olmadığını ifade eden Cahit, bundan dolayı eski harflerin Arnavutçanın yazımına uygun bulunmayarak bir diğerinin kabul edilmesinin, ihtiyaca göre değişiklik yapılmasının veya yeniden düzenlenmesinin ne Müslümanlığa ne de Türklere karşı yapılmış bir hareket olarak görülemeyeceğini ifade etmiştir. Dil ilmiyle biraz da olsa uğraşmış birisi olarak kendisinin de bazı eklemeler yapacağını dile getiren Hüseyin Cahit, birbirinden ayrı yazılan harfler ile sesli harfleri kabul etmek isteyen Arnavut vatandaşların gerçekten ilerlemeye yönelik ilmi bir adım attıklarını ve bunun kutlamaya değer olduğunu bildirmiştir. Bu sayede dağda çobanlık yapan bir Arnavut'un bile bir hafta zarfında okuyup yazabileceğini ileri süren Cahit, Türklerin ise ellerindeki mevcut yazı ile değil bir haftada yüz haftada dahi köylüsüne okuma yazmayı öğretemeyeceğini ileri sürmüştür.

Türkler ile Arnavutlar arasında bir ayrılığın yaşanacağını ama bunun zannedildiği gibi olmayacağını belirten Hüseyin Cahit, Arnavutların eğitimlerinin ve bilgilerinin yeni alfabeleri sayesinde Ermeni ve Rum vatandaşların eğitimleri gibi ilerleyeceğini ve onların da çok çabuk okuyup yazacaklarını bildirmiştir. Oysa kendilerinin böyle eksik ve dillerine uygun olmayan harflerle bir dereceye kadar cahil kalacakları uyarısında bulunmuştur. Türkler ile Arnavutlar arasındaki ayrılığın da bu yönüyle kendisini göstereceğini ifade eden Hüseyin Cahit, bundan dolayı böyle ilmi ve mantıki bir akıma engel olmaktansa o akımı kendilerinin de kabul etmelerinin Türklüğün çıkarına daha uygun olacağını dile getirmiştir. Bazı Arnavut aydın ve mebusların mevcut alfabeyi savundukları bir dönemde bir Türk aydını olarak Hüseyin Cahit'in Arnavutların Latin alfabesini tercih etmelerini, ilerleme yönünde atılmış ve takdir edilmeye değer bir adım olarak görmesi dikkat çekicidir. Hatta ona göre Arnavutlar bu yöndeki girişimleriyle eğitim ve ilim sahasında ilerleyecekler, Türkler ise kullanmakta oldukları alfabeden dolayı geri kalmaya devam edeceklerdir. Bundan dolayı da Hüseyin Cahit, Türklüğün çıkarı için Latin harflerinin kabul edilmesi gerektiğini savunmuş ve bunu açıkça da dile getirmiştir.

Hüseyin Cahit'in alfabe tartışmalarını ele aldığı ilk makalesinin yayımının üzerinden henüz on gün geçmişti ki Cahit, Arnavut Hurufu başlığıyla ikinci makalesini yayımladı. Makalesinde Arnavutçanın hangi harflerle yazılacağının belirlenmesi konusunun gün geçtikçe önemini yitirmesi gerekirken aksine her geçen gün daha da

net bir şekilde ortaya çıktığına dikkat çeken Hüseyin Cahit, bunun çözümlenme zamanının artık gelmiş olduğunu ileri sürmüştür.

Kendilerinin bu konudaki tutumlarının kesinlikle tarafsızlıktan yana olması gerektiğini bir önceki makalesinde dile getirdiğini hatırlatan Hüseyin Cahit, Arnavut mebuslardan bazılarının Arnavutçayı Alman harfleriyle, bazılarının da Arnavutçanın ihtiyacına uygun şekilde biçimlendirilmiş yani Arnavutçalaştırılmış Latin harfleriyle yazılması konusundaki isteklerini Sadaret'e dilekçeyle bildirdiklerini ifade etmiştir. Hüseyin Cahit, gerek konunun Sadaret'e dilekçeyle iletilmiş olmasının gerekse kendisinin konuyla ilgili olarak kanaat belirtmesinin Arnavutluk'ta okuma yazmayla ilgilenen kişilerin dikkatini bu noktaya çektiğini savunmuştur. Bundan dolayı da bir süredir Priştine, Yukarı Debre, Nasliç, Preveze, Tiran, Üsküp, Elbasan, Vulçıtrin ve İstavra gibi Arnavutluk'un çeşitli yerlerinden her gün telgraflar aldıklarını aktarmıştır. Bu konuda Sadaret'e sunulan dilekçelerin Arnavutluk'un çeşitli yerlerinde farklı zamanlarda öğrenildiğine ve akabinde her yerde bir takım etkilerinin yaşandığına dikkat çeken Hüseyin Cahit, bu etkilerin sonuçlarının kendilerine telgraflarla yansıtıldığını bildirmiştir. Bu telgrafları da iki kısma ayırarak telgraf sahiplerinden bir kısmının Arnavutçanın Latin harfleriyle, diğer kısmının ise Arap harfleriyle yazılması taraftarı olduklarını belirtmiştir.

Kendilerine birer birer gönderilen bu telgrafları yayınlamayı gerekli görmediklerini ifade eden Cahit, bu telgrafların bir kısmının teşekkür içerikli olduğunu bir kısmının ise Latin harfleri taraftarlığı ile Arap harfleri savunuculuğunu ihtiva ettiğini belirtmiştir. Ayrıca bu konuyla ilgili olarak bunların dışında söylenecek sözlerin aslında yazıldığını ve her iki tarafın iddialarının da aynı şekilde *Tanin*'in sayfalarında tarafsız olarak yer aldığını hatırlatmış ve bu telgrafların yeni bir şeyler öğretmediğini ileri sürmüştür. Hüseyin Cahit bir hatırlatmada da bulunarak hangi çeşit alfabenin kabulünün halkın görüşlerine yakın olacağının öğrenilmek istenmesi durumunda halkın görüşlerini yansıtan bu telgrafların birer birer gazetelerde yayınlanmasının ve savunduğu görüşlere göre sınıflandırılmasının gerekli olacağını bildirmiştir.

Makalede, harf meselesinin çözümlenmesinin Arnavutlar için zor ve ayrılığa sebebiyet verici bir durum olduğunun telgraflardaki ortak nokta olduğuna dikkat çekilmiştir. Çünkü aynı şehirden birbirine zıt görüşleri ihtiva eden telgraflar gelmekte ve bu telgraflara o şehrin saygın kişileri imza koymaktadırlar. Hüseyin

Cahit'e göre âlimlerin daha ziyade Arap harflerinin kabul edilmesi yönünde meyilli oldukları iddia edilse de Latin harflerinin kabul edilmesi düşüncesinde olan kişiler arasında ilmiye sınıfına mensup isimler de yer almaktadır. Bundan dolayı da Türkler için meselenin derinliklerine inmek büyük oranda güçleşmektedir. Makalesine Arnavutluk'ta Latin harflerini mi yoksa Arap harflerini mi isteyenler çoktur şeklinde bir soruyla devam eden Hüseyin Cahit, ellerindeki telgraflara dayanarak böyle bir soruya cevap vermenin doğru olmayacağını belirtmiştir. Çünkü ona göre bu telgraflar Arnavutluk'un tamamının genel düşüncesini yansıtmamaktadır. Bundan dolayı da böyle bir soruya cevap verebilmek için sağlam ve ciddi bir araştırmanın yapılması gerekmektedir. Onun için konunun bu yönüne yani sayısal çoğunluk kısmına hiç değinilmemesi gerekmektedir, çünkü ne söyleseler de eksik bilgi üzerine karar verilmiş olacaktır.

Hüseyin Cahit, Arnavutluk halkının düşüncesinde görülen bu ayrılık ve zıtlığın üzüntüye sebep olduğunu dile getirmiştir. Çünkü Cahit'e göre her zamankinden çok daha fazla birleşmeğe, çok daha fazla birbirlerine sokulmaya ve tek parça halindeki bir demir kütlesi gibi her türlü zorluğa karşı koymaya mecbur oldukları bir dönemdedirler. Eğer böyle iç uyuşmazlıklarla birbirlerine düşecek olurlar ise doğal olarak bundan ülkenin dâhili ilerleyişinin ve gelişiminin olumsuz yönde etkileneceğini belirtmiştir. Ayrıca içinde bulunulan dönemde ekilecek nefret tohumlarının zararlı meyvelerinin uzun süre ortada kalacağına dikkat çekerek, Osmanlı vatandaşları kardeşlik duygularıyla ne kadar kaynaşmış olurlarsa kendilerinin de o kadar memnun olacağını dile getirmiştir. Aslında yapılması gerekenlerin basit olduğuna dikkat çeken Cahit, bunun da sonu üzüntü verici bir takım ayrılıkların doğuşu ve oluşumuyla sonuçlanacak bir nefretin yayılmasına fırsat verilmemesinden geçtiğini bildirmiştir. Ayrışmanın henüz başında olunduğunu ve her iki tarafın yani Arap ve Latin harfleri taraftarlarının da iyi niyetinden emin olduğunu dile getirmiş ve iki tarafın birleşerek samimi ve hâlis bir şekilde müzakere etmelerini ve sorunu çözmelerini istemiştir. Ayrılıkların uzamasının ve daha şiddetli bir hâl almasının ise doğal olarak dost ve düşmana karşı iyi bir görüntü vermeyeceği uyarısında bulunmuştur.

Makalesine bu ayrışmayı nasıl bir heyet çözümleyebilir sorusuyla devam eden Hüseyin Cahit, çeşitli fikirleri savunan kişilerden oluşacak bir komisyonun teşkilinin

dahi bu sorunun çözümünde yeterli olamayacağını ileri sürmüştür. Çünkü yazara göre bu konu, Arnavutluk'un tamamıyla alakalıdır. Bundan dolayı da bu konuyla ilgili olarak görüşlerini ortaya koyan kişilerin her birinin arkasında onların fikirlerini savunan kaç Arnavut'un olduğu bilinmediği müddetçe bu kişilerin ortaya koyacakları düşüncelerin etkisinin ve kabul görmesinin de bilinemeyeceğini savunmuştur. Bu konuyla ilgili olarak bir teklifte bulunan Hüseyin Cahit, büyük bir içtima yapılmasını ve bu toplantıya Arnavutluk'un her tarafından mümkünse en küçük kasabalarından ve köylerinden dahi seçilmiş temsilcilerin katılımının sağlanmasını istemiştir. Böylece halkın hangi harfi istediğinin anlaşılabileceğini ve çoğunluğun vereceği karara razı olunarak da ayrılığın önüne geçilebileceğini ileri sürmüştür.

Hüseyin Cahit makalesinde ayrıca aldıkları telgraflardan çıkardıkları sonucu da okuyucusuyla paylaşmıştır. Ona göre Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılmasına karşı olanlar bunun dini duygularına ve Osmanlılığa darbe vurmasından endişe duymakta ve korkmaktadırlar. Cahit'e göre bu düşünceler farklı duyguları besleyenlerin dahi memnuniyetine sebep olacaktır. Hatta diğer Osmanlılar için de pek sevindirici bir durumdur, çünkü Arnavutluk hakkındaki düşüncelerinde zerre kadar yanlış bir düşünce var ise işte dile getirilen bu duygular onları gidermeye yeterli olacaktır. Kendilerinde böyle bir şüphenin değil kendisi, gölgesinin dahi olmadığını ifade eden Cahit, oysa kendilerini ve ülkeyi bilmeyen yabancıların türlü türlü söylentiler karşısında gerçeği anlayamayacaklarını bildirmiştir. Böyle alfabe konusunda bile Arnavutların Osmanlılığı düşündüklerini görecek olan yabancıların Türklerle Arnavutların birbirlerine çözülmesi imkânsız bir bağ ile bağlı olduklarını anlayacaklarını savunmuş ve bunun çok faydalı olacağını ileri sürmüştür.

Hüseyin Cahit'in makalesinin son kısmında mevcut görüş ayrılıklarının bir an önce sonuçlanması temennisinde bulunduğu görülmektedir. Çünkü Cahit'in ifadesiyle hükümet Arnavutluk'ta okul açacak, Manastır ve diğer vilâyet merkezlerindeki liselerde Arnavutça ders olarak okutulacak ve öğretilecektir. Bunun hangi kitap ve harflerle olacağını soran Cahit, hükümetin bir tarafa meyletmesi halinde tarafsızlığını bozmuş olmakla, bir tarafı teşvik etmek ve cesaretlendirmekle suçlanacağını belirtmiştir. Bundan dolayı da bu konunun çözümünün ertelenmesi eğitimin

Arnavutluk'ta ilerlemesine ve yükselmesine engel olmaktadır ki bu da büyük bir kayıptır.[749]

Hüseyin Cahit'in bu makalesinde bir öncekine kıyasla Arnavutların alfabe tercihleri konusunda bir kanaat ortaya koymaktan kaçındığı görülmektedir. Kendisi bu konuyla ilgili olarak yalnızca çözüm önerileri sunmakla yetinmiştir. Bunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisinin olduğu da değerlendirilebilir. Cahit makalesini daha ziyade başta Arnavutlar arasında olmak üzere isim zikretmeden Osmanlı unsurları arasındaki birliğin korunmasına ayırmış ve bu yönde uyarılarda bulunmuştur. Hükümetin tarafsızlığının yanı sıra alfabe meselesinin çözülemeyişinin Arnavutluk'ta maarifin ilerleyişine engel olduğuna vurgu yapması önemlidir.

3.2.9. Alfabe Tartışmaları ve Sabah Gazetesi

3.2.9.1.Diran Kelekyan ve Arnavut Harfleri Meselesi

Bu konuyla ilgili olarak *Sabah*'ın usta kalemlerinden Diran Kelekyan'ın da gazetesinde bir makale kaleme aldığı görülmektedir. D.K. imzasıyla yayımlanan makalede ilk olarak Arnavutçanın hangi harflerle yazılacağı konusunda sonradan yaşanan karşılıklı münakaşanın içeriğini ancak Arnavut vatandaşların milli onur ve haysiyetlerinin ne kadar yüce olduğunu bilenlerin takdir edebilecekleri ifade edilmiştir. Yaşananlar sadece genel hayatın bir tezahürü ve önemli bir fikir savaşı olarak değerlendirilmiş ve Arnavutların vatanın müdafaasında uygun bir el olarak en yüksek fedakârlıklara katlandıklarına dikkat çekilmiştir. Konunun bir iç mesele olduğunu savunan Kelekyan, bu konunun aralarındaki kardeşliğe zarar vermesine Arnavut vatandaşların razı olmayacaklarını ifade etmiştir. Ayrıca ateşli tartışmalar yaşanmasının hiçbir zaman Arnavut vatandaşlar arasındaki dostluğun tehlikede olduğuna işaret olamayacağını savunmuştur. Meselenin esasını sadece Arnavutlara ait gördüğü için herhangi bir fikir beyan edemeyeceğini dile getiren Kelekyan, her iki tarafın yayınlarından çıkan felsefenin çok yüce olduğunu ve bunu iftiharla yücelttiğini ifade etmiştir. Ayrıca her iki tarafın da vatan için nur, marifet, ilim ve irfanı arzuladıklarını ve bütün Arnavutların evlatlarını okutmak ve ilerletmek istediklerini çünkü bu çağda bilgi ve eğitimden mahrum kalan bir halkın konumunu

---

[749] Hüseyin Cahid, "Arnavud Hurûfu", **Yeni Tanin**, 18 Kanun-i sânî 1325 [31 Ocak 1910], 1.

muhafaza edemeyeceğine inandıklarını aktarmıştır. Diran Kelekyan'a göre bu inanışın kaynağı Arnavutlar arasında yaşanan münakaşadan çıkan anlamda gizlidir.

Kelekyan makalesinde özellikle son tartışmaları abartan yabancı gazete muhabirlerine de tepki göstermiş ve Arnavut vatandaşlar arasında anlaşmazlık yaşandığından bahsedenlerin onların tamamıyla müttefik olduklarını göremediklerini ileri sürmüştür. Eğitim sevgisi üzerine Arnavutlar arasında bir ittifakın sağlanmış olduğuna dikkat çekerek, böyle yüce bir amacın yanında alfabe meselesinin küçüleceğini savunmuştur. Memlekete ilmin ve irfanın girmesi gerektiğini dile getiren Kelekyan, bunun için herkesin çalışmasını ve her türlü çareye başvurularak gerekli tedbirin alınmasını istemiştir. Vatanın ve milletin ilim ve irfana ihtiyacı olduğuna vurgu yapan Kelekyan, bunun araçları konusundaki uyuşmazlıklarla zaman kaybetmenin caiz olmadığını bildirmiştir. Özellikle Balkanlar ve Doğu Avrupa gazetelerinde bu tartışmalara farklı anlamlar yüklenmek istendiğinden bahsederek bunu, yabancıların Osmanlıdaki meşruti hayatın tezahürünü henüz yeni görmeye başlamalarının bir sonucu olarak değerlendirmiştir. Kelekyan'a göre Osmanlılar, mevcut tartışmaların sonucunda kardeşçe bir anlaşmanın sağlanacağından ve her iki tarafında eğitimin yaygınlaşması için çalışacaklarından emindirler.

Işığa çok ihtiyaç duyulan bir çevrede ilk olarak ışığın arttırılmasına çalışılır diyen Kelekyan mum, petrol, havagazı, elektrik, asetilen gibi çeşitli araçlar hakkında birbirine zıt fikirlerin olabileceğini ama bu uyuşmazlıkların esas hakkındaki ittifaka zarar veremeyeceğini ifade etmiştir. Arnavut vatandaşlara bir çağrıda bulunarak onların o döneme kadar pek çok kere yaptıkları gibi Balkan politikasının önemli bir döneminde dışarıya karşı büyük bir onur ve fazilet göstermeleri gerektiğini bir kez daha takdir edeceklerinden şüphesi olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca bazı komşu çevrelerce yaşanan tartışmalara yanlış anlamlar yüklendiğine dikkat çekmiş ve o çevrelere hatalarının anlatılması gerektiğini belirtmiştir. Bu gerekliliğin başkentte genellikle takdir edildiğinden şüphesi olmadığını, taşralarca da öyle yapılmasının muhakkak olduğunu ifade etmiştir.

Diran Kelekyan makalesinin son kısmında Arnavutlardan övgüyle bahsederek onların bu kadar zamandır Osmanlı milletinin mukadderatının önde giden gözcüleri olduklarını dile getirmiştir. Ayrıca dış politikanın mevcut tezahüründe ne şekilde hareket etmeleri gerektiğini Arnavutların herkesten daha iyi bildiklerini ifade

etmiştir.[750] Bir Osmanlı Ermenisi olan Diran Kelekyan aslında bu makalesinde her iki tarafa da eşit mesafede durmuş ve Arnavutların temel konuda yani eğitimin yaygınlaştırılması konusunda anlaştıklarını; yaşanan alfabe tartışmalarının ise çok küçük bir şey olduğunu savunmuştur. Ayrıca bu konuda yaşanan tartışmalara dış basında çok daha farklı anlamlar yüklendiğini hatırlatarak, Balkan politikasının bu kritik döneminde Arnavutların bir anlamda çok daha hassas olmaları gerektiğini ima etmiştir.

3.2.10. Alfabe Tartışmaları ve İkdam Gazetesi

Alfabe tartışmalarının zirve yaptığı bir dönemde basının yüksek tirajlı gazetelerinden *İkdam*, bu konuyla ilgili olarak "Arnavutlarda Hurûf Meselesi" başlığıyla bir makale yayımladı.[751] Arnavut vatandaşlar arasında eskiden beri devam edegelen 'huruf' meselesinin son zamanlarda bir hareketlilik kazandığına dikkat çekilen makalede, Arnavutlardan bir kısmının Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılmasını diğer bir kısmının ise Osmanlı harflerinin bu hizmete tahsis edilmesini talep ettikleri hatırlatılmıştır. Bu konuda her iki tarafın da kendine mahsus düşünce ve kanıtlarının olduğu ifade edilen makalede, yaşananların sadece bir alfabe ve harflerin seslendirilmesi meselesi olmadığı ileri sürülmüştür. *İkdam*'a göre konu sadece telaffuz olsaydı bunun önemi yoktu. Çünkü mevcut Osmanlı harflerine bazı işaretler ilave ederek telaffuz temin edilebilirdi. *İkdam*, bu tezini örneklerle de desteklemiş ve Afgan lisanının telaffuzu pek çetin olmasına rağmen Afganlıların Arap ve Fars harflerine bazı eklemeler yaparak dillerini çok doğru bir şekilde yazabildiklerini hatırlatmıştır. Aynı şekilde Urdu lisanı da örnek olarak zikredilmiştir.

İkdam, aynı durumun Türkçe için de söz konusu olduğunu belirterek Türklerin asıl alfabelerinin tamamen çok farklı olduğunu fakat Türklerin İslâmiyet'e geçtikten sonra Arap alfabesini de kabul ettiklerini bildirmiştir. Arap alfabesinin de Türkçeyi doğru okuyup yazdırmadığına dikkat çekilen makalede, buna birkaç işaretin eklenmesiyle maksadın tamamen hâsıl olduğu belirtilmiştir. *İkdam*'a göre Osmanlı

---

[750] D.K. [Diran Kelekyan], "Bir Mübâhaseye Dair", **Sabah**, 14 Şubat 1325 [27 Şubat 1910], 1.

[751] İkdam'ın "Arnavudlarda Hurûf Meselesi" başlıklı bu makalesine, 22 Kanun-i sânî [Ocak] 1910 tarihli ve 505 sayılı Yeni Gazete'de "Arnavud Lisânı Hakkında İkdama Cevab" başlığıyla bir karşı makale yayımlanmıştır. Adı geçen bu makale tez çalışmasının, 'Yeni Gazete'deki Yankılar' başlıklı kısmında aktarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Teştiçalı Faik, "Arnavud Lisânı Hakkında İkdama Cevab", **Yeni Gazete**, 9 Kanun-i sânî 1325 [22 Ocak 1910], 3.

harfleriyle kelimelerin oluşturulması zannedildiği kadar güç değildir. Zamanla bu harflerde bazı değişikliklerin yapılacağından emin olduklarını dile getiren *İkdam*, imlânın sedâya yani yazının sese uydurulmasıyla kelimelerin oluşturulmasının daha da kolaylaşacağını ileri sürmüştür. Latince harfleri destekleyen Arnavutların bunu milli birlikleri için gerekli gördüklerine dikkat çekilen makalede, Latin harfleri taraftarlarının ifadelerine de yer verilmiştir. Hıristiyan Arnavutlara Osmanlı harflerini kabul ettirmenin mümkün olmadığını savunan Latin harfleri yanlıları bunun gerekçesi olarak da bunların bir kısmının halâ Latince, diğer bir kısmının ise Rumca harfleri kullanmakta olduklarını ve bundan dolayı da onları Osmanlı harflerine alıştırmanın maddi olarak mümkün görülmediğini ileri sürmüşlerdir. *İkdam*, bu görüşe tepki göstermiş ve eğer bu söylenenler bir gerçek ise Latin harflerini Müslüman Arnavutların tamamına kabul ettirmenin de bir mesele olduğunu bildirmiştir. Hıristiyan Arnavutların Osmanlı harflerini kabul etmemeleri halinde Müslüman Arnavutların da aşikâr olmadıkları Latin harflerini kabul etmeyebileceklerini dile getiren *İkdam*, hangisi olursa olsun bu alfabelerin kullanımının Arnavut kavminin tamamına yayılamayacağını ileri sürmüştür.

Arnavutların "milli birlikleri için harflerin birliği"ni yani alfabe birliğini gerekli gördüklerini ifade eden *İkdam*, bu konudaki içtihatların henüz bir sonuca ulaşamadığını belirtmiştir. Bazı Arnavut mebuslarca 18 Ocak 1910 tarihinde Sadrazam'a verilen mektubu da örnek olarak zikreden gazete, Arnavutlar arasındaki ayrılığın şiddetli olduğunu ileri sürmüştür. *İkdam*'ın makalesinde Arnavutların nüfusunun üç milyon kadar olduğunun tahmin edildiği belirtilerek Arnavutlarca bir milli birliğin hâsıl olması durumunda halen Yunanlı addedilen birçok Arnavut'un gerçek milliyetlerine geri dönecekleri vurgulanmıştır. Bunun da Yunanlılık davası için ne kadar önemli ve adeta hayati bir mesele olduğunun ortada olduğu ifade edilmiştir. Makalenin devamında söz konusu mesele gibi önemli bir toplumsal konuyu şimdiden masaya yatırmanın mümkün olup olamayacağı sorusuna yer verildiği görülmektedir. Milliyet fikrinin yerleşmesi için ilk aşamada eğitimde ve iktisatta ilerlemenin, algıları yaymanın ve bilgiyi arttırmanın gerekli olduğu ifade edilen makalede, Arnavutlardan bir kısmının geleceği beklememek fikrinde olduğu aktarılmıştır.

İkdam, Arnavutların Osmanlılığa olan bağları göz önüne alındığında o kadar endişeye gerek olmadığını ifade ederek adeta okuyucularının yüreğine su serpmiştir. Harfler meselesinin henüz çözümlenememiş olmasının da Arnavutlara bir zarar vermeyeceği savunulan makalede, Osmanlılığın topluluk olarak bir yıkıma uğraması durumunda Arnavutların ne alfabeyle ne de başka bir şeyle kendilerini tutamayacakları ve onların da zarar görecekleri uyarısında bulunulmuştur. Osmanlılığın zarar görmekten korunması halinde ise Arnavutluk'un ve Arnavut milletinin de korunacağı bildirilmiştir. *İkdam*, Arnavutların kendilerini hâlâ Rumeli Kıtası'nda bulunan Türklerden alfabe ile dahi olsa ayırmalarını Arnavutlar için büyük bir tehlike olarak görmüş ve Arnavut âkil adamlarının bu tehlikeyi takdir ettiklerine ve edeceklerine şüphe olmadığını belirtmiştir. Türklerin, Arnavutların ve genel olarak da Osmanlıların eğitimde biraz aşama kat etmeleri gerektiği vurgulanan makalede, Türkler ve Arnavutların milli meselelerine eğitim ve bilgiyle daha fazla kuvvet verebilecekleri dile getirilmiştir. *İkdam*, bu iki milletin yani Türklük ve Arnavutluk'un birbirinden hiçbir şekilde ne zâhiren ne de bâtınen ayrılmayacağını ileri sürmüştür. Müslüman Arnavutlar tarafından Latin harflerinin kabulünün Türkler nazarında bir ayrılığa işaret gibi algılanacağına dikkat çeken *İkdam,* Arnavut vatandaşlar bunun bir ayrılığa aracılık etmeyeceğini ne kadar mantıki sebepleriyle izah ederlerse etsinler o izahların Türk topluluğuna bir etkisinin olmayacağını ve Türkler ya da Osmanlıların bundan son derece müteessir olacaklarını dile getirmiştir. Makalede ayrıca gelecekteki varlıklarıyla ilgili bu gibi meselelerde çok ciddi bir biçimde inceleme ve araştırma yapılması gerektiği vurgulanarak bu gibi kararların yüzeysel bir şekilde alınamayacağı uyarısında bulunulmuştur.

İkdam'ın makalesinde vatanseverliğin her durumda geleceği düşünmeyi gerektirdiği ifade edilerek, vatanperverliğin daima can feda etmek değil fakat daima ruhu feyizlendirmek olduğu vurgulanmıştır. Harfler yani alfabe meselesindeki ayrılığın Arnavutluk için ruhun feyizlendirilmesine vesile olup olamayacağını bilemediklerini dile getiren *İkdam*, bu gerçeğin tespitinin ise zor bir mesele olduğunu belirtmiştir. Makalede, Arnavut ıslahatçılara hitaben Latin ya da Osmanlı harflerinden hangisinin kabulüyle milliyetlerinin devamlılığına hizmet etmiş olacakları sorusunun yöneltildiği görülmektedir. Devamında bunun ayrıntılı düşünülecek bir mesele olduğunun altı çizilerek milliyet açısından bunu bıçak gibi kesmenin her kula nasip

olmayacağı ifade edilmiştir. *İkdam*'ın makalesinde Arnavutlara yönelik tavsiyelerde de bulunulmuştur. Buna göre Arnavutlar en yoğun çalışmalarını eğitimin yaygınlaştırılmasına yöneltmeli ve bu yolda okulların açılması için ellerinden gelen gayreti göstermelidirler. Bundan sonra da bayındırlık işleri konusunda hükümetin vaat ettiği çalışmaların bir an evvel hayata geçirilmesi için el birliğiyle gayret etmelidirler. Bu konuda mümkün olduğunca hükümete yardımcı olunmalı ve eğitim ve bilginin ilk aşamasıyla cahil halkın bağlantısı kurulmalıdır. Makalede, Arnavut milletinin bu sayede hem kendini koruyabileceği hem de Osmanlılığın kuvvetli yardımcısı olabileceği ileri sürülmüştür. İktidarda olanların en büyük vatanperverliklerinin halkı anlayan bir hizmet olduğu ifade edilen makalede biraz eğitim, epeyce para ve olağanüstü gayretle Arnavutluk'un olgunlaşacağı savunulmuştur. Arnavutlar içerisinde bu parayı ve gayreti sarf edecekler ile marifeti göstereceklerin gerçek vatanseverler oldukları dile getirilen makalede son olarak ise Arnavutluk'un, Hindistan Müslümanlarını bilgi ve eğitim konusunda uyaran Ahmet Han gibi Allah rızası için çalışan aydın fikirli bir veya birkaç adama ihtiyacı olduğu ifade edilmiştir.[752]

İkdam, konuyla ilgili olarak bu kez Kumanovalı Arif Hikmet imzasıyla *Yeni Tanin*'e gönderilen bir mektubu sayfalarına taşıdı. *Tanin*'e hitaben yazılan mektupta ilk olarak, Arnavutçanın yazılması hakkında bir süredir gazetelerde makalelerin kaleme alındığı ve farklı kesimlerce de değişik fikirlerin dile getirildiği aktarılmaktaydı. Konunun, Arnavut kavminin varlığıyla şiddetle bağlantısı olması hasebiyle irfan sahibi Arnavutlarca önemsendiği ve takip edildiği ifade edilmekteydi. Mektupta ayrıca bir milletin gelecekteki varlığına yönelik olarak bir tarafın herhangi bir müdahalesine kesinlikle izin verilemeyeceği ve böyle bir müdahalenin de o milletin ruhunun derinliklerinde sonsuz bir yara bırakacağı dile getirilmekteydi. Arnavutların bu meselede Türklerin ve bütün Osmanlı kavimlerinin yalnızca uyarılarını kabul edebilecekleri ifade edilen mektupta, konunun tamamen özel ve Arnavutlara ait olduğu vurgulanmaktaydı. Alfabe meselesinin şekilleri ile safahatının hâlâ tam olarak anlaşılamadığı belirtilerek konunun bir de siyasi mahiyetinin olduğu bildirilmekteydi.

---

[752] "Arnavudlarda Hurûf Meselesi", **İkdam**, 6 Kanun-i sânî 1325 [19 Ocak 1910], 1.

Arif Hikmet Bey'in mektubunda *Yeni Tanin* gazetesinin 20 Ocak 1910 tarihli nüshasına da atıfta bulunulduğu görülmektedir. Mektupta Yeni Tanin'in baş sütunu öncesinde bu gerçeği açık açık belirttiğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Kuzeyli mebusların üç vilâyet adına hazırladıkları muhtıralar hatırlatılarak, bunların Arnavutluk'un milli tarihinde saygıyla karşılanacağı ve yüksek bir yer tutacağı ileri sürülmüştür. Mektupta *Yeni Tanin*'in lisan konusuyla sürekli olarak meşgul olduğu hatırlatılarak, taraflardan bir tanesini aceleyle tebrik etmesi eleştirilmiştir. Bu tutumunun defaatle ilan ettiği tarafsızlık söylemiyle kesinlikle uyuşmadığı ifade edilmiştir. Büyük bir çoğunluğun düşünce ve duygularının tercümanı olarak *Tanin*'in bu konudaki beyanatının üzüntüyle karşılandığı aktarılmıştır. Bu kutlamanın, üç vilâyetin kuvvetleri ölçüsünde ortaya koydukları milli çalışmaları küçümsemek anlamına geldiği dile getirilerek, bunun vatandaşlar üzerinde nasıl bir iz bırakacağının bilinmediği ama birçok Arnavut'un vicdanlarını sızlattığı beyan edilmiştir.

Arnavut milleti için hangi harflerin en temiz ve her türlü şüpheden arınmış bir elbise olabileceğinin şimdilik bilinmediği dile getirilen mektupta bu meselede her şeyden ve her bağlılıktan önce kendilerinin, mevcudiyetlerini düşünmekle mükellef oldukları hatırlatılmıştır. Bundan dolayı da olgunlaşmanın ilk durağı ve kavmiyet göstergesinin de ilk adımı olan bu meselede herkesin çok derin düşünme ihtiyacı hissettiği ve bunun takdir edildiği ifade edilmiştir. Mektupta ayrıca düşünmekle yetinilmediği, küçük bir kavim olmalarına rağmen bu konuda birbirlerine saldırdıkları ve fikirlerin çarpışmasının hakikat ışığının doğmasına hizmet edeceği beklentisiyle de birbirlerini kırdıkları dile getirilmiştir. Ayrılığın ilk safhasının bu merkezde olduğuna dikkat çekilen mektupta, kuzeyli mebusların kesinlikle Arap harflerini kabul ettikleri ve bunu hangi gerekçelerle yaptıklarını da muhtıralarında açıkladıkları belirtilmiştir. Arif Hikmet Bey'e göre kuzey için artık ihtilaf ortadan kalkmıştır. Fakat bununla beraber kesin sonuç yine de şüphelidir ve yaşanan ihtilafın gelecekteki tecellisini yine zaman gösterecektir.[753]

İkdam'a hitaben yazılan mektup ise İşkodra, Debre, Manastır, Elbasan, Prizren, Üsküp, İpek, Draç, Priştine, Seniçe ve Kosova adına gönderilmişti ve adı geçen

---

[753] Kumanovalı Arif Hikmet, "Yeni Tanin Gazetesine", **İkdam**, 9 Kanun-i sânî 1325 [22 Ocak 1910], 3.

yerlerden birer kişinin imzasını taşımaktaydı. Mektupta ilk olarak Arnavutçanın yazı tarzı hakkında bir müddetten beri gazete sütunlarında çeşitli düşüncelerin yer aldığı hatırlatılmıştır. Kendilerinin Latin ya da Yunan harfleriyle yazılacak lisana bile bakmadıkları ifade edilen mektupta, Arnavutların Osmanlı ve Müslüman oldukları dile getirilmiş ve bundan dolayı da Türkiye ve Arap harflerinin öğrenilmesi zorunluluğu vurgulanmıştır. Türkçenin yazı tarzının ve okunmasının zor olmasına rağmen bir zorunluluk olduğu ifade edilerek, onlardan ayrılmanın mümkün olmadığı vurgulanmıştır. Mektupta, Türkiye ve Arap harflerini öğrenmenin hem ihtiyaç hem de zaruret olduğu ifade edilerek bütün sakıncalarına rağmen bir de Latin harflerinin kabul edilmesindeki kolaylığın nereden bulunduğu sorulmuştur.

Arap harfleri öğrenilmeyecek ise onun çekinilmeden ilan edilmesi istenilen mektupta, böylece gerçeğin açık olarak görüleceği savunulmuştur. Çocukların dahi Latin harflerinde kolaylık olduğunu bildikleri hatırlatılarak, ama bu kolaylığın Müslüman ve Osmanlı Arnavutları için geçerli olmadığı bildirilmiştir. Ayrıca bu yazı tarzının birçok sakıncaları ve fenalığı olduğu belirtilerek, bu gerçeğin saygıdeğer mebuslarca dikkate alındığı ve bununla ilgili olarak da gerekli girişimlerde bulunulduğu ifade edilmiştir. Bu hususun kalplerinin hissiyatına tamamen uygun olduğu dile getirilen mektupta, *İkdam* aracılığıyla saygıdeğer mebuslara teşekkürlerin arz edildiği bildirilmiştir. Mektupta son olarak ise lisan meselesinin bu kez başka şekilde değil, kesinlikle kabul edilen biçimiyle çözüleceğine olan inanç dile getirilmiştir.[754] Bu mektupta Türkiye harfleri ifadesinin kullanılması dikkat çekicidir. Bu demek oluyor ki bu topraklar daha bir asır öncesinde dahi Türkiye olarak adlandırılmaktaydı.

İkdam, gerek Kumanovalı Arif Hikmet Bey tarafından *Tanin*'e gerekse İşkodra, Debre, Manastır, Prizren, Üsküp, İpek, Draç, Priştine, Seniçe ve Kosova adına kendilerine gönderilen mektupları yayımladıktan sonra bu konuyla ilgili bir başka haberi daha sayfalarına taşımıştır. Arnavutçanın hangi harflerle yazılacağı meselesinin gündemi meşgul ettiği bir dönemde *Jön Türk* gazetesi muhabirlerinden bir tanesi bu konuyla ilgili olarak Arnavut ihtilâlcilerinden Derviş Hima Bey ile bir

---

[754] "İkdam Cerîde-i Ferîdesine", **İkdam**, 9 Kanun-i sânî 1325 [22 Ocak 1910], 3. Bu mektup, İkdam'ın dışında ayrıca Yeni Gazete'de yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Latin Hurûfu Aleyhinde", **Yeni Gazete**, 9 Kanun-i sânî 1325 [22 Ocak 1910], 3.

mülakat gerçekleştirmiştir. Görüşmede Arnavutçanın yazı tarzının Manastır'da [1908 yılında] düzenlenen kongrede kararlaştırılmış olduğunu ve Arnavutlar için alfabe meselesinin olmadığını dile getiren Derviş Hima, bu konuda verilen kararın Arnavutluk'un her tarafından gelen delegeler huzurunda alındığını ifade etmiştir. Derviş Bey mülakatın devamında 1879 yılında Türk-Rus savaşına müteakip eski sadrazamlardan Ferit Paşa, Sara Paşa, Şemsettin Sami Bey, Naim Bey, Yuvan Verado Efendi, Mehmet Ali Paşa ve diğer Arnavut ileri gelenlerinin katılımıyla bu meseleyi müzakere etmek üzere bir kongrenin toplandığını hatırlatmıştır. Bu toplantıda Latin ve Yunan harflerinin karışımından oluşan ve "İstanbul Hurûfatı" adı verilen bir çeşit alfabenin oluşturulduğuna değinen Derviş Bey, otuz seneden beri iki alfabenin taraftarlarının birbirlerine karşılıklı imtiyazlar vererek bir anlaşma husule getirdiklerini ileri sürmüştür. Arap harfleri konusunda ise Arnavutlar arasında buna taraftar bir çoğunluğun olmadığını ve bu alfabenin Arnavutçanın yazı tarzına uymadığını savunmuştur. *Jön Türk* muhabirinin Arnavut ileri gelenlerinin niçin İstanbul'a geldikleri sorusuna ise Hima Bey, bu kişilerin Arnavutların ilerlemesi için gerekli olan araçları araştırmak üzere İstanbul'a geldiklerini ve ayrıca öğretmen yetiştirmek üzere de Elbasan'da bir öğretmen okulunun açıldığını bildirmiştir.[755]

İkdam, *Neologos tis Anatolis* gazetesine dayandırdığı bir başka haberinde ise bazı Arnavut aydınların, Arnavutçanın yazı işlerinde Latin harflerinin kullanılması hakkında kaleme aldığı makalesinden dolayı *Yeni Tanin* yönetimine bir teşekkür yazısı gönderilmesi kararını aldıklarını duyurmuştur. 21 Ocak (1910) tarihinde Pera Palas Oteli'nde bir araya gelen Ferit Paşa, İsmail Kemal, İbrahim Temo, Derviş Hima ve diğer ileri gelen Arnavutlar bu kararın altına imza atmışlardır. *Patris* gazetesi de bu meseleden bahsederek, Arnavutçada Arap harflerinin kullanılmasında ısrar eden mebusların Arnavut ve Arnavut kavminin fikirlerine vâkıf olmadıklarını ileri sürmüştür.[756]

3.2.11. Alfabe Tartışmaları ve Yeni Gazete

Bu dönemde Arnavutlar arasında yaşanan alfabe tartışmalarına sessiz kalmayan bir diğer basın organı da *Yeni Gazete* olmuştur. Konuyla ilgili haber ve yorumlara

---

[755] "İkdam Cerîde-i Ferîdesine", **İkdam**, 9 Kanun-i sânî 1325 [22 Ocak 1910], 3.
[756] "Arnavud Lisânı", **İkdam**, 10 Kanun-i sânî 1325 [23 Ocak 1910], 2.

sayfalarında yer veren gazete haftalık değerlendirmelerde bulunduğu sayısında bu konuyu da ele almıştır. "Haftalık Ahvâl-i Umumiye" başlığı altında kaleme alınan yazının "Dikkat ediliyor mu?" sorusuyla başladığı görülmektedir. Yazının devamında görüntüde sadece Arnavutlara ait gibi görünen Arnavut harfleri meselesinin genel bir mesele rengini almaya başladığına dikkat çekilmiştir. Meselenin gerçekte Arnavutçanın Türk ya da Latin harflerinden hangisiyle yazılmasının uygun olup olmayacağıyla sınırlı olmadığı ifade edilerek konunun bu sebeple bütün Osmanlı okurlarınca merakla takip edildiği aktarılmıştır. Gazeteye göre işin içinde bir milletin harflerinin şekli gibi görünüşten sayılan bir konunun sosyal meselenin içine sokulmuş olması da bulunmaktadır.

Bir kavmin düşüncelerini kâğıt üzerine dökmek için gözüne en kolay ve en uygun görünen vasıtaya niçin başvuramayacağı sorulan yazıda, bu soruya verilecek cevaplarda ülkenin en önemli toplumsal probleminin tartışma zemininin oluşacağı görüşü dile getirilmiştir. Bundan dolayı da çeşitli düşüncelere sahip Arnavut vatandaşlar arasında bu konuda gazete sütunlarında karşılıklı konuşmaların yaşanmasının memnuniyetle karşılanması gerektiği vurgulanmıştır. [757] *Yeni Gazete*'nin Arnavutlar arasında basın yoluyla yaşanan alfabe tartışmalarını ülkenin en önemli toplumsal problemi olarak görmesi ve bu konuda farklı görüşlere sahip Arnavutlarca gazete sütunlarında yaşanan karşılıklı yazışmaları memnuniyetle karşılaması onu diğerlerinden çok farklı kılmaktadır. Gazete ayrıca düşüncelerin kâğıt üzerine dökülmesinin engellenemeyeceğini dile getirerek en karmaşık problemlerin dahi basın aracılığıyla oluşturulacak tartışma zemininde ele alınabileceğini savunmuştur.

Yeni Gazete aynı sayısında ayrıca *Osmanischer Lloyd* tarafından yayımlanan ve Arnavutça için niçin Latin harflerinin kabul edilmesi gerektiğini anlatan bir makaleyi de okuyucularıyla paylaşmıştır. Türkçe için de Latin harflerinin kabul edilmesinin gerekliliğine vurgu yapılan makalede, Japonların gösterdikleri örneğin unutulmaması gerektiği hatırlatılmıştır. Japonların batı medeniyetini kabul ettikleri zaman Latin harflerinin kabulünü de kesinlikle gerekli gördükleri ifade edilen makalede, konuya

[757] "Haftalık Ahvâl-i Umûmiyye", **Yeni Gazete**, 9 Kanun-i sânî 1325 [22 Ocak 1910], 1.

milli hatta medeni bir renk verilmiş olduğu için Latin harflerinin birden bire ülkeye sokulmasına imkân olmadığı dile getirilmiştir.

Makalede ayrıca bir cemiyet kurulup halkı yavaş yavaş hizaya sokmaya gayret edilirse Latin harflerinin kabulünün mümkün olabileceği savunulmuştur. Osmanlı milletinin bu durumda elde edeceği faydaların pek çok olduğu ifade edilen makalede, Osmanlıların elifbaların uygun olmayışının Osmanlıları tamamen Avrupa milletlerinden tecrit ettiği ileri sürülmüştür. Ayrıca Latin harflerinin kabul edilmesi halinde Osmanlıların Avrupa medeniyetine yakınlaşacağı iddia edilerek Romanya'nın uygarlaşmaya başladığı zaman Kiril harflerini terk ve Latin harflerini kabul ettiği hatırlatılmıştır.[758] Türkçe tabirine yer verilen bu makalenin, harf devrimi konusunda birçok Türk aydınına ilham kaynağı olması ihtimal dâhilindedir. Diğer yandan böyle bir makalenin *Yeni Gazete*'de yayımlanması, onun bu konudaki objektifliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Yeni Gazete bu kez de Teştiçalı Faik imzasıyla ve "Arnavut Lisanı Hakkında *İkdam*'a Cevap" başlığıyla kaleme alınan uzun bir mektubu sayfalarına taşımıştır. Faik Bey, adından da anlaşılacağı üzere mektubunu "Arnavutlarda Hurûf Meselesi" başlığıyla *İkdam*'da yayımlanan makaleye bir tepki olarak kaleme almıştır.[759] Yazısında *İkdam*'ın makalesini okuduğunu dile getiren Faik Bey, her meselenin ilmi tartışmalara konu olmasının doğal olduğunu ve Arnavut lisanı konusunda da bu gibi çekişmelerin yaşanmasının bir zaruret olduğunu dile getirmiştir. Fakat Faik Bey'e göre bu konuda yaşanan ilmi tartışmalar ilmi olmaktan çıkmış ve yaşananlar üzücü bir hâl almıştır. Muhaliflerden birçoğunun arzularına ulaşmak için halkı avlayan bir tarzda dini sakıncalar ortaya attığına dikkat çeken Faik Bey, din ile harfler arasında bir bağ olmadığını bilen *İkdam*'ın ise doğrudan doğruya siyasi sakıncaları ele aldığını belirtilmiştir. Mektubunda meselenin dini boyutuna yönelik birkaç söz söylemek istediğini ifade eden Faik Bey, Latin harflerinin dini sakıncası olduğunu iddia eden muhaliflerin mevcut ve gelecekteki medeniyeti çekip çevirecek ve yönetecek kanunları ihtiva eden İslâm dinini küçük gördüklerini ileri sürmüştür. Böylece İslâm

---

[758] "Türkçe için Latin Hurûfu", **Yeni Gazete**, 9 Kanun-i sânî 1325 [22 Ocak 1910], 2.

[759] Bu makale, "Arnavudlarda Hurûf Meselesi" başlığıyla İkdam'ın 6 Kanun-i sânî 1325 [19 Ocak 1910] tarihli sayısında yayımlanmıştır. Tez çalışması içerisinde ise "İkdam Gazetesi'ndeki Yankılar" başlıklı bölümde aktarılmıştır.

dininin ilerlemeye engel olduğuna dair Avrupa'da mevcut olan kanaate de birer dayanak oluşturduklarını savunmuştur. Faik Bey'in mektubunda harfin bir alet olduğu ve alet olması itibariyle de bir kutsiyet taşıyamayacağı dile getirilerek, bundan dolayı kullanımı kolay olanı hakir görmenin mantıki olamayacağı aktarılmıştır. Konuyu çok daha anlaşılır kılabilmek için bir örnekleme de yapılmış ve o günün şartlarında ellerinde mavzer silahları ve krup topları varken bunlar Hıristiyan icadıdır diye bir kutsiyet atfederek yerlerine okları alıp düşmana göğüs gerelim diyenlerin akıllarının tedaviye ihtiyacı olduğu belirtilmiştir.

Faik Bey'in mektubunun devamında *İkdam*'daki makaleye yönelik göndermeler de yapılarak, adı geçen gazetedeki makale sahibinin meseleyi sadece bir alfabe ve hece meselesi olarak görmediği ve işin yalnızca telaffuzla kalması halinde bir öneminin olmadığını dile getirdiği hatırlatılmıştır. Aynı makalede ayrıca mevcut Osmanlı harflerine bazı ilaveler yapılarak telaffuz temin edilebileceğinin ileri sürüldüğü hatta Arap ve Fars harflerine bazı harflerin eklenmesiyle Afganlıların lisanlarını çok doğru bir şekilde yazabildiklerinin örnek olarak verildiği hatırlatılmıştır. Faik Bey, yukarıdaki görüşlere tepki göstermiş ve doğu dillerinden olan Afgan ve Urdu dillerinin Hint-Avrupa dil grubundan olan Arnavutça ile kıyaslanamayacağını savunmuştur. *İkdam*'ın makalesinde yer alan aynı durumun Türkçe için de söz konusu olduğu ve Türklerin asıl alfabesi tamamen farklıyken İslâmiyet'i benimsemeleri sonrasında Arap alfabesini kabul ettikleri yönündeki ifadeler de eleştirilerden nasibini almıştır. Ayrıca yine aynı makalede dile getirilen Arap alfabesinin Türkçeyi de doğru okuyup yazdıramadığı halde birkaç işaretin eklenmesiyle maksadın tamamen hâsıl olduğu şeklindeki görüş ile Osmanlı harfleriyle kelimeler oluşturmanın zannolunduğu kadar güç olmadığı yönündeki ifadeler de Faik Bey'in eleştirilerine hedef olmuştur. Kendisinin on altı senedir okullara devam ettiği halde ne bir metni doğru yazma ne de bir cümleyi doğru okuyabilme iddiasında bulunmaya cesaret dahi edemediğini dile getiren Faik Bey, bir seneden fazla okuyamayacak olan köylülerin durumunun ise tasavvur edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca Türkçe eğitim veren bir ilkokulun bulunduğu Türk köyünde bir ibareyi anlayabilecek kaç kişinin bulunabileceği sorusunu yönelterek eğitim istatistiklerine göre Avrupa'da okuma yazma bilenlerin oranının yüzde sekseni aştığını, Türkiye'de bu oranın ise yüzde beşlerde dahi olmadığını ifade

etmiştir. Tüm bu gerçeklerin harflerin öğrenilmesindeki güçlükleri ve bu güçlüklerden kaynaklanan sonuçları açık bir şekilde ortaya koyduğunu dile getiren Faik Bey, bu zorluklar göz önünde iken bir hafta içerisinde doğru bir şekilde okunup yazılması mümkün olan Arnavutça harflerin atılmasındaki gerekçelerin neler olabileceğini sormuştur. Ayrıca istibdat devrinde elinde Arnavutça elifba bulunduran kişinin sürgün edildiğini hatırlatarak buna rağmen Arnavutçanın kolay öğrenilmesi sayesinde az çok yaygınlaştığına dikkat çekmiştir. Gizlice bir köye sokulan elifbanın bir hafta içerisinde bütün köy halkının okuması için yeterli olduğunu savunan Faik Bey, Arnavutluk'un bazı yerlerinde Arnavutça bilenler arasında çoğunluğu elifbayı gizliden gizliye okuyan kadınların oluşturduğunu aktarmıştır. Bu durum Türk kadınlarında ise çok farklıdır. Ömrünün yarısını okullarda geçirenlerin dışında kalan kadınların okuyup yazamayacaklarını ve bunu söylemenin mübalağa olmayacağını iddia eden Faik Bey, *İkdam*'daki makale sahibinin Türkçe harflerin değişikliğe ihtiyacı olduğunu ve bunun da zamanla olacağını dile getirdiğini hatırlatmıştır.[760] Mektubunda *İkdam*'ın bu konudaki amacının Türkçe harflerdeki değişikliğe kadar Arnavutların beklemesini sağlamak mı olduğunu soran Faik Bey, ayrıca bu harf değişikliğinin ne kadar sürede ilmi tartışmalar safhasını tamamlayarak ortaya konulacağını sormuştur. Hata gazeteye yönelik bir eleştiride de bulunarak *İkdam,* zamanın nakit değil hayat olduğunu unutuyor mu sorusunu yöneltmiştir.

İkdam'da dile getirilen ve Faik Bey'in eleştirilerinden nasibini alan diğer görüşler ise şunlardı: Makalede Latin harfleri taraftarı Arnavutların bu harfleri "milli birlikleri" için gerekli gördükleri aktarılmıştı. Ayrıca Latin harfleri taraftarlarının ifadelerine göre Hıristiyan Arnavutlara Osmanlı harflerini kabul ettirmek mümkün değildir. Çünkü bunların bir kısmı halâ Latince, diğer bir kısmı ise Rumca harfleri kullanmakta olduklarından onları Osmanlı harflerine alıştırmak maddi olarak mümkün görülmemekteydi. *İkdam*, bu teze tepki göstermiş ve eğer bu bir gerçek ise Latin harflerini Müslüman Arnavutların tamamına kabul ettirmenin de bir mesele olduğunu belirtmiştir. *İkdam*'ın ifadesiyle Hıristiyan Arnavutlar Osmanlı harflerini

[760] Faik Bey, her ne kadar zaman zaman makale sahibini suçlasa da aslında İkdam'daki makale isimsiz ve imzasız olarak yayınlandığı için bir anlamda gazetenin görüşlerini yansıtmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavudlarda Hurûf Meselesi", **İkdam**, 6 Kanun-i sânî 1325 [19 Ocak 1910], 1.

kabul etmezlerse, Müslüman Arnavutlar da Latin harflerine aşikâr olmadıklarını bildirerek o harfleri kabul etmeyebilirlerdi.

Faik Bey, *İkdam*'da dile getirilen bu görüşlere yönelik verdiği cevapta ise yabancı propagandasına maruz kalan Hıristiyan Arnavutların değil Arnavutça harflerini, Arnavutçayı dahi kabul etmediklerini bildirmiştir. Herkesin propagandasına göre kendisini Yunan, Sırp, Bulgar, vd. bildiğine dikkat çeken Faik Bey, amaçlarının bunları kaybetmek değil bilakis yeniden kazanmak olduğunu bunun da ancak öğrenimin kolaylaştırılmasıyla mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Küçük çocukların Arnavutça harflerle Arnavutçayı adeta eğlenerek öğrendiklerini belirten Faik Bey, bu sayede yabancı propagandaların önüne set çekileceğini ve bunun da Türkçe harflerle değil ancak Arnavutça harflerle mümkün olacağını savunmuştur. *İkdam*'da dile getirilen "Arnavutluk'ta çoğunluğu Müslüman Arnavutlar teşkil eder ve azınlığın çoğunluğa uyması gerekir" yönündeki ifadeler de Faik Bey'in eleştiri oklarına hedef olmuştur. Ona göre, burada söz konusu olan *İkdam*'ın zannettiği gibi bir tarafın öbür tarafa tabiiyeti değil öğrenmenin kolay kılınması düşüncesidir. Faik Bey Arnavutların Sırp, Rum ya da Bulgar harflerinden birini kabul etmiş olmaları halinde o zaman *İkdam*'ın iddiasının doğru olabileceğini savunmuştur. Oysa ona göre Arnavutça harflerin bir kısmı farklı dillerden alınmış, diğer bir kısmı ise doğrudan doğruya icat edilerek ve türetilerek bağımsız Arnavut harfleri meydana getirilmiştir. Bazı Arnavut mebuslarca Sadrazam'a verilen mektuba dayanılarak *İkdam*'da dile getirilen, Arnavutlar arasındaki ayrılığın şiddetli olduğu yönündeki ifade de eleştiriden nasibini almıştır. Faik Bey böyle bir mektubun varlığını kabul etmiş ve Osmanlılığı göz önüne getiren Arnavutların mebus seçimlerinde kendi dillerini bilen kişiler aramadıklarını, bundan dolayı da içlerinde Arnavut olduğu gibi Türk mebusların da bulunduğunu dile getirmiştir.

Mektupta halk ile mebuslar arasındaki fikir ayrılığına da dikkat çekilerek büyük bir darülfünun açan Elbasan Arnavutlarıyla mebuslarının hem fikir olup olmadıkları sorulmuştur. Bunun yanında Priştine uleması ve ileri gelenlerince mebus Hasan Bey'e gönderilen ve *Yeni Gazete*'de yayımlanan telgrafa da atıfta bulunularak Priştine halkının Sadrazam'a sunulan dilekçeye imza koyan mebusuyla aynı fikirde

olmadığının anlaşıldığı ileri sürülmüştür. [761] Bu durumda o mebusların müracaatlarının halkın görüşlerinden ziyade kendi görüşlerini yansıttığı savunulmuş ve dilekçeyi imzalayan mebusları Türkçe harflerle Arnavutça okumaktan kimsenin men edemeyeceği ifade edilmiştir. *İkdam*'ın makalesinde dile getirilen, Arnavutların halen Rumeli kıtasında bulunan Türklerden 'elifba' ile dahi olsa ayrılmaları Arnavutlar için bir tehlikedir yönündeki ifadeler de eleştirilmiştir. Faik Bey mektubunda harflerin ne gibi bir bağlılık kuvvetinin olabileceğini sormuş ve yazı şeklinin birbirine bağlayacağı iki milletin dünyada görülmediğini vurgulamıştır. Bu anlamda aynı harfleri kullanan Osmanlılar ile İranlıların ayrı birer hükümet şeklinde yaşadıklarını hatırlatarak harfleri Latince olan Fransızları, İtalyanları, Belçikalıları ve İngilizleri harflerinin birliğinin niçin tek yönetim altına almadığını sormuştur. Tüm bu örneklerin harflerin hiçbir bağlılık kuvvetinin olmadığına birer delili olduğunu ifade eden Faik Bey, bu gerçeklere muhalif olan makale sahibinin de sadece ayrılığa sebebiyet verdiğini belirtilmiştir.

Mektupta, *İkdam*'ın tezinin doğru olması durumunda bunu Osmanlı adı altında yaşamayı arzulayan Ermeni, Sırp, Bulgar ve Rum vatandaşlara da hatırlatmış olması gerektiği ifade edilerek bundan duyulan üzüntü dile getirilmiştir. Ayrıca *İkdam*'da yer alan, Müslüman Arnavutlar tarafından Latin harflerinin kabulünün Türkler nazarında bir ayrılığa işaret gibi algılanacağı yönündeki ifadeler de eleştirilmiştir. Yine aynı makalede zikredilen ve bunun bir ayrılığa aracılık etmeyeceğini Arnavut vatandaşlar ne kadar mantıki sebepleriyle izah ederlerse etsinler o izahların Türk topluluğuna bir etkisinin olmayacağı ve Türkler yahut Osmanlıların bundan son derece müteessir olacakları yönündeki diğer ifadeler de eleştirilmiştir. Faik Bey, *İkdam*'ın kendi itirafı gereğince bu konuda söylenmiş ve söyleneceklere mantıki deliller hâsıl edemezse kendilerinin de bu tarz safsatalara cevap vermeye tenezzül etmeyeceklerini bildirmiştir. *İkdam*'da dile getirilen "iktisadi ilerleme" konusu da Faik Bey'in mektubunda eleştirilmiştir. Kendilerinin iktisadi yükselişi göz önünde bulundurdukları için öğrenimin kolaylaştırılması taraftarı olduklarını ifade eden Faik Bey, Arnavutluk'taki Rum, Bulgar, Sırp unsurlar ilmi ve iktisadi rekabet alanında

---

[761] Hasan Bey'e gönderilen bu mektup, Yeni Gazete'de 'Arnavud Lisânı Hakkında' başlığıyla yayımlanmış ve bu tez çalışmasında da kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi içi bkz. "Arnavud Lisânı Hakkında", **Yeni Gazete**, 14 Kanun-ı evvel 1325 [27 Aralık 1909], 3.

cirit attıkları halde Arnavutları durmaya ve gerilemeye teşvik etmenin Osmanlı menfaatlerine ne kadar uygun bir hareket tarzı olduğunu sormuştur. Makale sahibince olayın bu yönünün de takdir edilmesi gerektiğine dikkat çeken Faik Bey, düşüncelerini çok daha anlaşılır kılabilmek için örneklemeye de gitmiştir. Bulgarların, Sırpların, Rumların ve diğer unsurların yükselişleri ortadayken ve onlar otomobil kullanırlarken onları deve ile takip etmenin ya da Süveyş Kanalı açıkken Ümit Burnu'nu dolaşmanın ne anlamı olacağını sormuştur. Ayrıca ekonomik anlamda rakiplerinin bir ayda kat ettikleri yolu Türkçe harflerle beş seneden fazla bir sürede kat ettiklerini iddia ederek bu sürenin Arnavutça harflerle bir hafta da kat edilebileceğini savunmuştur. [762] Faik Bey'in düşüncelerinin mübalağalı olduğu değerlendirilebilir. Kendisinin maarif alanındaki ilerlemenin yanı sıra iktisadi ilerlemeyi de harflere bağlaması ise ilginçtir.

3.2.11.1. Avlonyalı Süreyya Bey ve Arnavut Harfleri Meselesi

Bu dönemde alfabe konusundaki görüşlerini basın aracılığıyla dile getiren önemli isimlerden birisi de Avlonyalı Süreyya Bey olmuştur. Kendisinin, "Hurûf-u Arabiye – Arnavud Lisanı" başlığıyla *Yeni Gazete*'de yayımlanan makalesi aynı zamanda onunla Beyrut Eski Defterdarı Melik Bey arasında yaşanacak tartışmanın da fitilini ateşlemiştir. Süreyya Bey'in ilk olarak harflerin, akabinde ise Arap harflerinin tarihine değindiği görülmektedir.[763] Makalesinde Arap harfleri adıyla ne gökten bir hediyenin indiğini ne de İslâm'ın ortaya çıkışıyla birlikte bu harflerin Kureyş Kabilesi arasında bilindiğini dile getiren Süreyya Bey, anılan harflerin yalnızca Arap müşrikler arasında tanındığını savunmuştur. Ayrıca Arap harfleriyle nazil olan Kur'an-ı Kerim'in bu harflerle kaydedildiğine dikkat çekerek Kur'an'a ve İslâm'a mahsus harflerin ve yazıların icat edilmediğini bildirmiştir.

---

[762] Teştiçalı Faik, "Arnavud Lisânı Hakkında İkdama Cevab", **Yeni Gazete**, 9 Kanun-i sânî 1325 [22 Ocak 1910], 3.

[763] Süreyya Bey'in bu makalesine tepki gecikmeyecek ve Beyrut eski defterdarlarından Melik Bey, Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesinde kaleme aldığı uzun bir makaleyle kendisine cevap verecektir. Süreyya Bey'in bu makalesi ayni zamanda kendisi ile Melik Bey arasında Yeni Gazete ve Yeni Tasvir-i Efkâr gazeteleri üzerinden yaşanacak bir tartışmanın da fitilini ateşlemiş olacaktır. Melik Bey'in bu makaleye cevabı tezin, "Yeni Tasvir-i Efkâr'daki Yankılar" bölümünde aktarılmıştır. Melik Bey'in cevabı için bkz. Beyrut Defterdârı Esbâkı Melik, "Süreyya Beyefendi Hazretlerine Cevab, Hurûf-u Arabîye–Arnavud Lisânı", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 22 Şubat 1910, 5-6.

Süreyya Bey makalesinde Asr-ı Saadet'te Arap harflerinde noktalama olmadığını ve harflere hareke de konulmadığını hatırlatarak, bu uygulamanın İslâm'ın en zalimlerinden Haccac-ı Sakafı zamanında başladığını aktarmıştır. Ayrıca Haccac'ın bidati yani sonradan çıkardığı şeyler dinen kabul edilirken o dönemde milyarlarca medeniyet sahibinin kolaylığından ve yararından söz ettiği ve kullanmakta olduğu harflerin Arnavutlarca taklit edilmesinin neden günah sayılacağını sormuştur. Süreyya Bey tecvidin yani Kur'an-ı Kerim'in güzel okunması için konan işaretlerin saadet zamanında olmadığını hatırlatarak, kaç kişinin o işaretlere tam anlamıyla vâkıf olduğunu ve kaç kişinin Kur'an-ı Kerim'i doğru bir şekilde okuyabildiğini sormuştur. Makalede ayrıca Arap harflerinin öğrenilmesinin zor olduğu ve bunun herkesçe de bilindiği ifade edilerek bu harfleri dini inançlarını öğrenmeye muhtaç ve İslâmiyetlerini muhafaza ile mükellef olan Arnavut köylülerine zorunlu kılmanın çaresiz Arnavutları cehalet vadisinde koşturmaktan başka bir işe yaramayacağı iddia edilmiştir. Makalenin devamında Latin harfleri denilen ve bilinen şekillerle yazılmış olan alfabelerle yakalananların pek çoğunun Yanya zindanlarına atıldıkları hatırlatılarak, buna rağmen yine yüzlerce hatta binlerce vatan evlâdının aralarında yazışarak birbirleriyle haberleşmeye devam ettikleri dile getirilmiştir.

Süreyya Bey makalesinde Arnavutların İslâm hilafetine olan bağlılıklarının harfler ve yazılarıyla değil, bütün kalpleriyle olduğunu belirterek can ve mallarını dahi o muazzam hilafetin şanının yüceltilmesi yolunda feda ettiklerini hatırlatmıştır. Aynı şekilde Arnavutların bilinen harfleriyle dini esasları öğrenmek istediklerini ve İslâmiyet'in tek bekçisi olan Osmanlı Devleti'nin ebet müddetine yani sonsuza dek devamına da hizmetçi olmak istediklerini bildirmiştir. Süreyya Bey bir Arnavut'un Arap harfleriyle meramını anlatabildiğini ya da yazıyla aktarabildiğini iddia edenlere de tepki göstermiş ve ümmi yani okuma yazma bilmeyen iki Arnavut'a her iki çeşit harflerle yazı yazmanın öğretilmesi halinde sesli ve harekesi olmayan harflerin dinini ve dünyasını öğrenmek isteyen bir Arnavut'a güç geleceğini bildirmiştir.

Süreyya Bey makalesinin son kısmında dini aldatma aracı olarak kullananlara da bir hatırlatmada bulunmuş ve Cenâb-ı Hakk'ın (Velâ teşteru…) buyurduğunu, din ve

dünyayı da geçinilecek ve dönülecek yer olarak ayırdığını ifade etmiştir.[764] Bundan dolayı Arnavutların dini ilimleri öğrenmek ve medeniyet yolunda ilerlemek üzere en kolay vasıtaları aradığını dile getiren Süreyya Bey, sesli harfleri ile harekesi olan ve Latin denilen hatta bütün medeni milletlerce de kabul edilen bu harfleri Arnavutların isteyerek kabule mecbur olduklarını savunmuştur. Bunun şer'i olarak yasak ve İslâm âleminde de ayrışmaya neden olduğunu iddia edenlerin ise yerel ihtiyaçları ve dilin ince noktalarını inkâr eden kişiler olduklarını ileri sürmüştür.[765] Avlonyalı Süreyya Bey makalesinde, Arap harflerine bir kutsiyet atfetmenin dini temeli olmadığını anlatmaya çalışmıştır. Ayrıca dini, alfabe tartışmalarına alet edenlere tepki göstermiş ve bu tepkisini ayetlerle destekleyerek ortaya koymuştur.

3.2.12. Alfabe Tartışmaları ve Yeni Tasvir-i Efkâr

3.2.12.1. Üsküp Mebusu Said Bey ve Arnavut Harfleri Meselesi

Bu dönemde zirve yapan alfabe tartışmalarını sayfalarına taşıyan bir diğer gazete de *Yeni Tasvir-i Efkâr* olmuştur. Gazete ilk olarak Üsküp mebusu Said Bey tarafından kaleme alınan "Mesele-i Hurûf Hakkında Bir Nebze-i Hakikat ve Kat'i Söz" başlıklı makaleyi iki sayı halinde okuyucusuyla paylaşmıştır. Said Bey makalesinde öncelikle dinde bağnazlığın olmadığını ama bir sağlamlık hissinin olabileceğini ve bunun da ayıp olmadığını belirtmiştir. Kendisini bağnazlıkla suçlayanlarla, Arnavut olmadığını söylemeye cesaret edenlerin ya kendisini tanımadıklarını ya da yalandan korkmadıklarını dile getirmiştir.

Bu durumun böyle bilinmesi gerektiğini ifade eden Said Bey, akabinde gerçekleri anlatmaya başladığını beyan etmiştir. Arnavutların fıtratları gereği istikbâllerini düşünen hatta uzun uzun düşünen ve ortak tutum ve davranış sergileyen bir millet olduklarını belirten Said Bey, bu kavmin cahillik seviyesi hakkında çok aşırı iddiaların ileri sürüldüğüne dikkat çekmiştir. Arnavutların söylenildiği kadar da cahil, hayır ve şerri de ayırt edemeyecek derecede kavrayış ve tefekkür mahrumu olmadıklarını dile getiren Said Bey, Arnavutluk'taki cahillik hastalığıyla tembelliğin

---

[764] Bakara Suresi 41. Ayet-i Kerimesi: "… ve lâ teşterû bi âyâtî semenen kalîlen ve iyyâye fettekûni" Meali: "…Benim ayetlerimi az bir bedelle değiştirmeyin. Ancak benden sakının." Bakınız: Kur'an-ı Kerim ve Meali, (İstanbul: Nuh Yayınları, yay. ty.), 6.
[765] Avlonyalı Süreyya, "Hurûf-u Arabîye–Arnavud Lisânı", **Yeni Gazete**, 15 Kanun-i sânî 1325 [28 Ocak 1910], 3.

Anadolu'yu gezenlerin bildiği üzere bazı vilayet merkezleri dışında Osmanlının diğer taraflarıyla ayni seviyede olduğunu belirtmiştir. İçinde bulundukları zamanda geleceğe yönelik işleri düşünebilen kişilerin ülkede mevcut olduğunu ve bunun için de Allah'a hamt ettiğini ifade eden Said Bey eskiden Kemâlleri, Köprülüleri, Gazi Sinan ve Akif Paşalar gibi zeki kişileri doğuran toprakların da bu dağlık bölgeler olduğunu hatırlatmıştır. Aynı şekilde şimdi de halkı toplantılarından ve son iddialardan dolayı cahil sayan ve basında canavarcasına aşağılamaya yeltenen bir takım gençleri de böyle bir terbiye ve lisanla yetiştirenin de yine bu Arnavutluk olduğunu bildirmiştir. İlim ve irfanın yayılması konusunda bir önceki hükümetin mahkûm ettiği yoksunluğun yalnızca Arnavutluk'la sınırlı olmadığını ve bunun bütün Osmanlılık olduğunu dile getiren Said Bey, Bitlis'in bir vilayet merkezi olmasına rağmen 1904-1905'li yıllara kadar şehrin bir idadisinin ve adam akıllı bir ilkokulunun dahi olmadığını hatırlatmıştır. Harput'un da ona benzer olduğunu ileri süren Said Bey, Konya'nın büyük kazasında ve büyük köylerinde de neredeyse öğrenim vasıtalarına rastlanamadığına dikkat çekmiştir. Bu gerçeğe göre Arnavutların gelişme sahasındaki durgunluklarının harflerinden değil, o üzüntü verici rüzgârın her yere uygun gördüğü ihmâl ve tahripten kaynaklandığının anlaşıldığını dile getirerek, durgunluğun sebebinin okuldaki harfler değil okulsuzluk olabileceğinin ihtimal dâhilinde olduğunu vurgulamıştır.

Kendilerine muhalefet edenlerin görüşüne göre dilin Arapça, Osmanlı harflerinin de doğulu kabul edildiği hatırlatılan makalede, bu düşünce eleştirilmiş ve bu fikri savunanların bunu hangi darülfünunda öğrendikleri sorulmuştur. Ayrıca insan icadı olan bir olası şeklin olabilirliğine göre çeşitlenerek, insanoğlunun konuşmalarını ve çeşitli söyleyişlerini yerine getirecek biçimlere çevrilmesinin elbette aklen ve mantıken mümkün olduğu ifade edilmiş ve bunun gerçekleştirildiği, tamamlandığı ve elbirliğiyle daha da tamamlanacağı belirtilmiştir. Makalede istatistik, komutan, propaganda ve bunlara benzer yabancı kelimelerin şimdiye kadar yazıldıkları harflerle okunduklarına dikkat çekilerek Arnavutların da Başkim, Drita gibi kelimelerini muhaliflerin de bu harflerle yazıp okudukları ifade edilmiştir. Said Bey buna rağmen bunların Arapça harflerle okunamaz denilmesini, özellikle de ilavelerin ve konulmuş işaretlerin Arnavutçanın işlevini yerine getirmesini sağlayamadığı yönündeki görüşleri eleştirilmiştir. Makalede bununla bağlantılı bir de örnek

verilmiştir. İlk olarak Manastır Müftüsü Recep Efendi'nin zamanın çoğunu çeşitli şivelerin incelemesine harcadığı ve ortaya koyduğu eseriyle dilin güçlükleri konusunda söz sahibi olduğunu gösterdiği hatırlatılmıştır. Sonrasında ise Recep Efendi tarafından düzenlenen ve üç vilayetin mebuslarıyla, itibarlı kimselerinin uygun gördüğü ve onayladığı elifba ile dergi ve küçük kitapların özelliklerine değinilmiştir. Hiç Arnavutça bilmeyen bir şahsın bunları az bir alıştırmayla ya da ayrımlara özen göstererek birkaç saat içerisinde dilinin söyleyişiyle okumasının mümkün olduğu vurgulanmış ve bunun tecrübeyle de sabit olduğu aktarılmıştır.

Said Bey makalesinin devamında kendilerine karşı çıkan vatandaşlarına da bir çağrıda bulunmuş ve onların bağnazlığı bırakarak bir kere de işin bu yönünü dikkate almalarını istemiştir. Böylece onların savundukları uygunsuz fikir ve iddiaya körü körüne kapılmamış olacaklarını savunan Said Bey, bazılarının milletin anlayış seviyesini yok sayarak yüksekten uçan bir kavmin (binde dokuz yüz doksanını) cahil sayacak derecede acemilik gösterdiklerini dile getirmiştir. İçtihatta yani bilimsel görüşte hatanın ayıp olmadığını ama hatada ısrarın insanlara yakışmayacağını ifade etmiştir. Said Bey, gerçeğin farklı ama çok farklı olduğunu belirterek uzun soluklu tartışmalara girişecek kadar halinin ve zamanının olmadığını fakat makul ve meşru sebeplerden az da olsa bahsedeceğini beyan etmiştir. Nitekim bir makalede bahsedilen, 'Latince ve sağdan sola yazmanın dinle ne ilgisi vardır' şeklindeki ifadeye yönelik olarak da sağdan başlamanın Hazreti Resulullah'ın önde gelen hükümlerinden olduğu için önem arz ettiğini belirtmiştir. Arap harflerinin gökten inmediği ve cennetten çıkmadığı şeklindeki beyanlara yönelik olarak ise Hazreti Peygamberin Arap, lisanının da Arapça olduğunu hatırlatmıştır. Arap harflerinin cahiliye döneminden kalma olduğunu ve dinin onu icat etmediğini bilâkis hazır bulduğunu kimsenin inkâr edemeyeceğini bildiren Said Bey, İlahi Kanun olan Kitâbullâh'a halkın iman ettiği günden beri kullanılmış olan eski Arap harflerinin muhafaza olunduğunu belirtmiştir. Ayrıca aslen hiçbir değişime uğramayarak o esasla zapt olunmuş Kur'an'ın da bin üç yüz seneden beri Müslümanlar arasında bu tarz üzere tanınmış olduğunu ve diğer dini kitapların da insanlar tarafından bu eski şekil üzere muhterem ve mukaddes bilindiğini ifade etmiştir. Makalesinde gerek Kûfeli gerekse Hintli olsun Müslümanların bir aileden ayrılan şark şekillerini din harfleri olarak kabul ettiklerini dile getiren Said Bey, harflere gösterilen bu

saygınlığın vahi olmadığını ama bir ihtimal bütün tanıklarıyla muhakkak ve felsefî olduğunu belirtmiştir. Said Bey makalesinin devamında nasıl ki yünden ve sepetten yapılan şapka ile püsküllü kuşakların Müslümanlar arasındaki kullanımı Hristiyanlığa mahsus olması vesilesiyle şer'an yasak ise kendilerine mahsus olan başlıkların da kendileri için bir milli saygınlık işareti olduğunu ve değiştirilemeyeceğini savunmuştur. Aynı o hisle yüzlerce milyon İslâm ahalisinin kabul ederek mukaddes bildiği yazı şeklinin de esası itibariyle Müslüman Arnavutlarca değiştirilemeyeceğini ileri sürmüştür.

Makalesinde değiştirildiği farz edilirse ne gibi fesatlıkların yaşanacağı sorusuna da cevap veren Said Bey, Müslümanlarca dinin her şeyden aziz ve muhterem olması gerektiğini belirtmiştir. Arnavutların Latin harflerini kabul etmeleri halinde telif hakkını ve bütün hürriyetlerini yavaş yavaş her şeyde kullanmaya koyulacaklarını dile getiren Said Bey, önce Kur'an'ın cüzlerinin ve dini risalelerin doğal olarak da birkaç sene sonra Kur'ân-ı azîmü'ş-şân'ın Latin şekline ve suretine koyulacağını ve o kisveye büründürüleceğini ileri sürmüştür. "İnsaf ediniz peygamberler milleti, ey akl-ı selîm erbâbı!" şeklinde bir yakarışta da bulunan Said Bey, [yaşanacak bir alfabe değişimi sonrasında] bakışlarda ve düşüncelerde bu yüce kanuna yani Kur'an-ı Kerim'e gösterilen ilk günkü saygının kalıp kalmayacağını sormuştur. Akabinde ise Müslümanlara, bu dinin direğini aşama aşama zayıflık ve küçümseme kurtları yemeyecek mi? sorusunu yöneltmiştir. Böyle bir durumda bir gramer kitabı ve Katolik romanıyla, Allah'ın kelâmının şeklen hiçbir farkının kalmayacağına dikkat çeken Said Bey, Kur'an yapraklarının da bu durumda roman parçaları gibi yerlerde ve çöplüklerde saygıdan, hürmetten ve özenden uzaklaşmış bir halde olup olmayacağını sormuştur. Kendilerine karşı çıkanların itirazlarının olabileceğini dile getiren Said Bey, Kur'an ve ayrıntılarının bekasının Arap harfleriyle sağlanması ve maarif nezaret meclislerinin Kur'an'ın Latin harfiyle basımını kanunla yasaklaması yönünde tekliflerin gelebileceğini öngörmüştür. Bu tarz tekliflere karşılık insanın şahsi işleri için altmış yetmiş senelik bir geleceği düşünebileceğini oysa böyle milletin hayatı ve diniyle ilgili meselenin ileride yüzlerce belki binlerce kişiye

sakıncalarının olabileceğinin zayıf ihtimal de olsa düşünülmesi gerektiğini vurgulamıştır.[766]

Said Bey'in makalesinin devamı *Yeni Tasvir-i Efkâr*'ın bir sonraki sayısında yayımlamıştır. Said Bey makalenin ikinci kısmında ilk olarak Arnavutların üç yüz milyon Müslümanla bağını sağlayanın Kur'an-ı Kerim olduğunu, Kur'an'ın bu şekil üzere kendilerine intikal ettiğini ve miras kaldığını hatırlatmıştır. Kur'an'ın dinlerinde sarsılmaz bir siyaseti olduğuna dikkat çeken Said Bey, kendilerini bu siyasete bir kat daha sarılarak bir yol takip etmekle yükümlü gördüklerini belirtmiştir. Dinin Kur'an-ı Kerim'le ayakta durduğu gibi Kur'an'ın büyüklüğü ve yüceliğinin de ona olan hürmetleriyle payidar olacağı ifade edilen makalede, bunun da Kur'an'ın hem esası ve niteliğinin hem de şekillerinin korunmasıyla mümkün olabileceği vurgulanmıştır. (Ayn) ve (Hı) gibi bir kısım harflerin ses çıkışlarının Latin harfleriyle verilmesinin mümkün olmadığı ifade edilen makalede (Allahu alîm), (Rabbü'l-âlemîn) gibi benzer pek çok Kur'an cümle ve ayetlerinin ister istemez değişime uğrayarak (alîm) yerine (elim), (âlemîn) yerine (elemîn) şeklinde söyleneceği hatırlatılmıştır. Bu durumda Allah'a inanan bir Müslümanın nasıl Kur'an-ı Kerim okumuş olacağı ve namazını nasıl dinin esaslarına göre eda etmiş sayılacağı sorulmuştur. Bir milletin hatta bir ailenin arasında fitne ve uyuşmazlığa sebep olacak böyle zararlı bir girişimin yayılmasına tedbirli ve düşünceli akıl sahiplerinin izin vermeyeceği ifade edilen makalede, "Ez-zararu yezal" fıkıh ilmi kaidesi gereği hükümete yakışanın da bu olduğu bildirilmiştir.

Arnavutluk'un iki büyük politika akımının ortasında bulunan bir iklime benzetildiği makalede komşular, Arnavutluk'un bünyesindeki Katolik bireyleri tabiatın aksine bir hizmetle çoğaltmaya çalışmakla suçlanmıştır. Bunların izledikleri siyasetin amacının Arnavutluk'u garblaştırmak ve mümkün olan her şeyle aldatmak hatta gelecekte kendilerine bir lokma menfaat sağlamak olduğu vurgulanan makalede, bunun için de geçmişten itibaren garbi harflerle yazma duygusunu Arnavutluk'un içlerine enjekte etmeye bütün kuvvetleriyle çalıştıkları ifade edilmiştir. Makalede, avlama ve aldatma aracının öncelikle "lisan" olduğuna vurgu yapıldığı görülmektedir. Bununla ilgili olarak da Avusturya'nın Bosna ve Hersek'te Sırpçayı, Sırp harfleriyle yazdırmaması

---

[766] Üsküp Mebusu Said, "Mesele-i Hurûf Hakkında Bir Nebze-i Hakîkat ve Kat'i Söz", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 14 Mart 1910, 7.

örneği verilmiş ve bunun gerekçesi hakkında ne düşünüldüğü sorulmuştur. Bir milletin kullandığı dilin resmi olarak ve ismen kimlere benzerliği ve kimlerle ilişkisi var ise o birbirleriyle benzeşen öğelerden az olanın zamanla kendiliğinden büyük olana yutulacağı uyarısında bulunularak, bu gerçeğin mahiyeti ve şekilleri itibariyle dille insanoğlu arasındaki bağı anlayanlar nezdinde kabul gördüğü bildirilmiştir.

Said Bey'in makalesinde bir dönem Arnavutluk'a prens olma hayaline kapılan Albert Giga hakkında değerlendirmelerde bulunulduğu da görülmektedir. Arnavutluk'a prens olma gibi çok tehlikeli ve çılgınca hayallere kapılan İtalyalı Giga'nın bir arabozucu olduğunu vurgulayan Said Bey, bunun gibi zararlı yabancıların lanetli maksatları konusunda kavimdaşlarını uyarmakla yetindiğini hatırlatmıştır. Makalede ayrıca tehlikesi ve fenalığı olmasa dahi kendilerini az sayıda bir grup için üç yüz milyonluk kurtuluşa ermiş bir topluluktan ayırmaya sebep olacak bir belaya maruz bırakan böyle aşağılık bir girişimin namuslu, pak ve nezih Müslümanlarca kabul edilmediği hatırlatılmıştır. Aldatanların dahi bu yönüyle kendilerine katıldıkları ifade edilen makalede, bu şekilde düşünenlerin onurlarından ziyade vatan ve dindaşlarının birliğini daha kutsal saydıkları ifade edilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak İşkodra, Yakova ve Geylan'dan bütün ahali adına Üsküp'e mükerrer telgraflar gönderildiği hatırlatılmış ve birkaç karamsar destekçinin gösterilerinin artık kimseyi aldatmadığı aktarılmıştır.

Said Bey makalesinin son kısmında daha önce gazetelerde yayımlanan telgrafına da atıfta bulunarak, Müslüman Arnavutların selamet sahalarının ortalarına dikilmiş olan "Lâ ilâhe illAllah" sancağını gazi dedelerinden ne harfle yazılı ne de renkle işlenmiş bulduğunu hatırlatmıştır. Müslüman Arnavutların sözünde ve kararında durmalarının heykeli olan mezar taşları hangi şekilde miras bırakıldıysa kendilerinin de kıyamete kadar evlat ve torunlarına aynı şekilde bırakacaklarını ve Allah'ın izni ve yardımlarıyla da bunda başarılı olacaklarını ifade etmiştir. Said Bey'in ifadesiyle arzuları meşru bir ilerlemedir ve yardımcıları da Allah ve Allah'ın peygamberdir.[767] Said Bey ilk makalesinde Arnavutluk ile Anadolu'yu kıyaslamış ve eğitim imkânlarının yetersizliği konusunda sadece Arnavutluk'un değil aynı zamanda Anadolu'nun da bunlardan yoksun olduğunu örnekler vererek aktarmaya çalışmıştır.

---

[767] Üsküp Mebusu Said, "Mesele-i Hurûf Hakkında Bir Nebze-i Hakîkat ve Kat'i Söz", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 15 Mart 1910, 7.

Hatta bu konuda önemli tespitlerde de bulunmuştur. Ayrıca Arap harflerine bir kutsiyet atfetmiş ve bu harflerin Kur'an-ı Kerim'in kaydedildiği ve peygamberin de sevdiği harfler olduğunu vurgulamıştır. Eğitimsizliğin, harflerden ziyade eğitim araçlarının eksikliğinden kaynaklandığını ileri sürerek çok önemli bir tespitte bulunmuştur. Cahilliğin yalnızca Arnavutluk ile sınırlı olmadığını, Anadolu'nun birçok yerinde de bunun mevcut olduğunu örneklerle anlatmaya çalışmıştır. Said Bey aslında bu tarz söylemleriyle bir anlamda Arnavutları da düşünmeye sevk etmiştir. Makale kışkırtıcı olmayan daha ziyade yatıştırıcı ve düşünmeye sevk edici özellikleriyle dikkat çekmektedir.

3.2.12.2. Beyrut Eski Defterdarı Melik Bey ve Alfabe Meselesi

Yeni Tasvir-i Efkâr bu kez de Beyrut eski defterdarı Melik Bey imzalı bir makaleyi sayfalarına taşıdı. Makale, Süreyya Bey'e tepki olarak kaleme alınmıştı ve kendisine bir cevap niteliğindeydi. Melik Bey makalesinde ilk olarak Süreyya Bey'in 28 Ocak tarihinde *Yeni Gazete*'de yayımlanan 'Hurûf-u Arabiye–Arnavut Lisanı" adlı makalesini eleştirmekte ve bu makaleyi bir düşünce yanılması olarak değerlendirmektedir. Süreyya Bey'in makalesini sekiz bölüm halinde sınıflandıran Melik Bey ilk bölümün eski harflerin yerleşmesi silsilesini içerdiğini, ikinci bölümün Arapça harflerin konulması zamanını işlediğini, üçüncü bölümde ise "Huvellezi" ayet-i celilesinin manasının müspet delil olmak üzere getirildiğini ve Mekke-i Mükerreme halkının çoğunlukla okuma yazmadan mahrum olduklarından bahsedildiğini aktarmıştır. Arap harflerinin gökten inme olmadığının aktarıldığı dördüncü kısmı, Arap harflerinin Kureyş kabilesi arasında bilinmediği yalnızca Arap müşriklerce bilindiği iddiasına yer verilen beşinci kısım izlemiştir. Melik Bey'in tasnifine göre altıncı kısımda iki ayet-i kerimenin anlamının delil olmak üzere gösterildiğine değinilmiş, dünyevi ve uhrevi istikamet için insanların yazılarla ve yazmayla mükellef bulunduğunun dile getirildiği aktarılmıştır. Yedinci kısımda ise dinen asıl istenilenin kolaylık ve bütün toplumun menfaati olduğu vurgulanmış ve bundan dolayı da Haccac'ın Kur'an-ı Kerim'e nokta ve hareke koymasına kimsenin itiraz etmediği bildirilmiştir.

Melik Bey'in eleştiri oklarına hedef olan makalede Süreyya Bey, Kur'an-ı Kerim'in sözdiziminde yazı şeklinin güçlüğünü dikkate almayıp da Arap harflerinin

Arnavutçada kullanılmasını gerekli görenleri eleştirmişti. Müslümanlıklarını muhafaza ile mükellef olan ve bundan dolayı da dini inançlarını öğrenmeye muhtaç olan Arnavutların İslâm hilafetine harfler ve yazılarla değil kalbi duygularla bağlı olduklarını belirtmiş ve bu harflerin kullanımı konusunda ısrarcı olmanın Arnavutları cehalet vadisinde bırakmaktan başka bir netice vermeyeceğini iddia etmişti. İşte özet olarak verilen bu metin, sekizinci kısmı oluşturmaktaydı. Melik Bey'in makalesinde en çok eleştiriye uğrayan ve makalenin de ağırlık noktasını oluşturan yine bu kısım olmuştur.

Melik Bey bu konuyla ilgili verdiği cevapta ilk olarak Latin harflerine kıyasla Arap harflerinin birleştirilmesinin zorluğu konusunda (Süreyya Bey'i kastederek) adı geçen kişiyle aralarında bir fikir ayrılığının olmadığını belirtmiştir. Fakat aynı makalede dile getirilen Arap harflerinin yazı dilinde kullanımı ile dini inançlarını öğrenmeye muhtaç olan Arnavut köylülerin cehalet vadisinde kalacakları yönündeki ifadeler eleştirilmiştir. Şehirlerde yaşayanların hariç tutularak bu cehaletin köylülere mahsus sayılmasından kendisinin iki hüküm çıkardığını ifade eden Melik Bey, ilk hükmüne göre Arnavut köylülerin dini inançlarını sadece Latin harfleriyle hazırlanmış elifba kitaplarının yanı sıra İslâmiyet'in inanç ve ibadet esaslarını bildiren ilmihâl kitapları ve kitapçıklarıyla öğrenmeleri anlaşılmaktadır. Bundan başka pozitif bilimlere dair bilgi sahibi olmak kabiliyetlerine sahip olmadıklarından Arap harflerini köylülere mahsus olmak üzere kullanmak, Latin harflerini de yalnızca dünya işleriyle alakalı yerlerde yazı dili olarak kullanmak kanaati oluşmuştur. Melik Bey ikinci hükmünde ise zavallı köylülerin kabiliyetsizliklerinden dolayı ecnebi harfleri olan Latin harflerinin Kur'an-ı Kerîm'in tercümesine ve yazımına kadar desteklenmesini ve kullanmasını anladığını dile getirmiştir. Makalesinde eğitim ve öğretimlerine köylerinde başlamış ve sonradan doğal olarak medeniyetin olduğu şehirlerde tahsillerine devam etmiş olan birçok ilim ve devlet adamı olduğuna dikkat çeken Melik Bey, bu konuyla ilgili olarak bir örneğe de yer vermiştir. Süreyya Bey'in makalesinde ismi açıkça bildirilmeden geçen ve 35–40 sene önce Latin harfleriyle yazıp da yayına hazırlamaya kalkıştığı eserinden dolayı Yanya'da tutuklanan kişinin Mösyö Tahsin lakabıyla tanınan ve gerçekten alanında gayet uzman bir bilim adamı olan Tahsin Efendi olduğu belirtilmiştir. Bu şahsın Yanya Vilayeti'nde bulunan Filat Kazası'na bağlı 70–80 haneli kuş uçmaz kervan geçmez

bir köyden yetişmiş olduğunu hatırlatan Melik Bey, alfabeler konusunda daha sonra Tahsin Efendi'ye yardımcı olan meşhur Şemseddin Sami Bey'in de yine aynı ilin Fraşer Köyü halkından olmasının yazının başındaki teoriyi çürüttüğünü savunmuştur. Makalenin devamında Arnavutların Müslümanlıklarını koruyarak kutsal hilâfet makamına taparcasına kalbî bağlarla bağlı bulunduğunun Süreyya Bey tarafından itiraf edildiği de aktarılmıştır. Yine aynı makalede Arnavutların dini bağlılıklarının güçlü olmasının gereği olarak öncelikle Kur'an-ı Kerim'in ve diğer Arapça dini kitapların öğrenilmesini ve yüzünden okunmasını farz ibadetlerinin merkezi saydığının vurgulandığı hatırlatılmıştır.

Melik Bey'in makalesinde tüm bunların neticesinde Süreyya Bey'in yazısından özetle iki farklı alfabenin de öğrenilmesi ve okunması yönünde tavsiye kararının çıktığını ileri sürülmüştür. Ayrıca Arap harfleriyle cümle kuruluşunda yazı şekillerinin öğrenilip akılda tutulmasının zorluğu nedeniyle Süreyya Bey'in Arnavut dili için Latin harflerini tavsiye ettiği bildirilmiştir. Makalede, gerek dini inançlarını öğrenme ihtiyacı olan gerekse Müslümanlıklarını korumakla yükümlü bulunan Arnavutların bütün zorluklarına rağmen Arap harflerini öğrenmeleri gerektiği gerçeğinin Süreyya Bey tarafından da reddedilmediği hatırlatılmıştır. Melik Bey'in ifadesiyle bu durumda Arnavutlara, özellikle kabiliyetsiz olan köylü Arnavutlara, Süreyya Bey tarafından bir de Latin harflerini öğrenmeleri gibi ayrı bir yük ilâve edilmiştir. Melik Bey'in makalesinde Süreyya Bey'in ve Arnavutların övüldüğü de görülmektedir. Şöyle ki Latin harflerinin dünya işleri için kullanılmasında Süreyya Bey'in çok yüzeysel olarak bildirdiği diğer bir gerekçenin de sesli Arap harflerinin seslendirilerek telaffuz edilen harfler arasında yazılmamasından kaynaklanan yanlış okumaların yaşanması ihtimali olduğu ifade edilmiştir.

Allâhu Teâlâ'dan Süreyya Beyefendi gibi uzmanların sayısını arttırması niyazında bulunan Melik Bey, Arnavutların kendi dini ve dünyevî ihtiyaçlarını takdir etmeye güçlerinin yeterli olduğunu ve kalplerinin de şahsî art niyetlerden uzak ve temiz bulunduğunu ifade etmiştir. Melik Bey ayrıca Arnavutluk'un kuzey ve güneyinde kullanılmakta olan Arnavutçada her bir kelimenin kaynaklarına göre gerekli olan harfler eklenerek, yazı diliyle konuşma dili arasındaki birliği ve doğruluğu sağlamak kaidesiyle, ayrı harfler ve birleşik kelimelerin gösterilmesiyle çoktan hazırlanan ve yayımlanan eserler sayesinde bu tehlikenin giderilmiş olduğunu bildirmiştir. Bununla

beraber bütün noksan sıfatlardan münezzeh ve bütün kemâl sıfatlarla muttasıf olanın da ancak Allâhu Teâlâ olduğunu hatırlatmıştır. Melik Bey makalesinde Kuzey ve Güney Arnavutluk'ta basılan bu eserlerdeki eksiklik ya da fazlalıkların yeni baskılarda düzenlenmek üzere tekrar ciddî bir ilmî kontrolden geçirilmelerinin Süreyya Bey gibi saygıdeğer ilim adamlarının yardımlarıyla olacağının da altını çizmiştir. Melik Bey ayrıca yalnızca cümlelerin söz dizimindeki basit kullanımından ve öğrenim kolaylığından dolayı Süreyya Bey'in Latin harflerini Arap harflerine tercih ve tavsiye ettiğini bildirmiştir. Latin harflerinin zararlarına ve Arap harflerinin bu zararları ortadan kaldırmasının yanı sıra başka kazandıracağı faydalara dair görüşünü yazısının sonunda vereceğini de hatırlatmıştır.

İlk olarak makalesinin başında da ifade ettiği üzere Süreyya Bey'in seçkin vasıflarıyla Arnavutların en yüce kişiliklerinden biri olduğunu kabul ettiğini hatırlatan Melik Bey, ancak Süreyya Bey'in Arnavutların dini inançları gereği öğrenmesi gereken Kur'an-ı Kerîm'i Latin harfleriyle okumaları yönündeki düşüncesine bir açıklık getirmediğini bildirmiştir. Kendisi, yabancı alfabelerin yazım kolaylığına karşı herkesçe doğru kabul edilen "külfet nimete ve nimet de külfete göredir" kuralına ve Avrupalı filozofların ağzından çıktığı söylendiği için yeni kıymetler borsasında pek geçerli ve rağbet edilen "vakit, nakittir" akıl ürünü sözüne de sert tepki göstermiştir. Bunlara dayanılarak hareket edilmesinin büyük bir hatadan başka bir şey olmadığını ifade eden Melik Bey, Latin harfleriyle yazılacak bir ibarenin Arap harfleriyle yazılmasının en az yüzde otuz zaman kazandırıp bir o kadar da iş külfetinden fayda sağlayacağını ileri sürmüştür.

Ayrıca kullanılmakta olan, gerekli görülen ve özel bir bilim sıfatına konularak genişletme ve kolaylaştırma yönüne çalışılan stenografinin[768] de çok geniş yönlü, kapsamlı ve elbette faydalı bir iş olduğunu belirtmiştir. Melik Bey ikinci olarak ise insanoğlunun fıtratı gereği fikir ve beden huzuruna meyilli olduğunu dile getirerek, insanların genel ihtiyaçlarından en aşağı kısmını temin etmeye yeten bir rehavete kapılarak maddi ve manevi gereksinimlerini elde etmeyi ihmal edebilecekleri uyarısında bulunmuştur. Melik Bey makalesinde Arnavutların Latin harflerini öğrenip de bir defter tutmak ya da birine mektup yazmak gibi ilkel maddi

[768] Stenografi: Alfabenin harfleri, noktalama işaretleri ve kelimeleri yerine semboller ve kısaltmalar kullanan çabuk yazma sistemidir.

ihtiyaçlardan uzak olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Arnavut kavminin Kur'an-ı Kerîm ile diğer dini kitapları okumak için Arap harflerini öğrenme isteğini kaybetmeleri halinde, Süreyya Beyefendi'nin de itiraf ve kabul ettiği gibi, sağlıklı vücutlarını kaybetmiş ve dini bağlılıklarını da kalplerinden çıkarmış olacaklarını ileri sürmüştür.

Melik Bey üçüncü olarak ise Latinlerin kendi harflerini kıymetli göstermek konusundaki sayısız gayret ve çabalarını hatırlatarak, bir şeyle çok meşgul olmanın ona çok meyletmek ve çok yakınlaşmak demek olduğunu ifade etmiştir. Bu yüzden de Arnavutların Latin harflerini kullanmalarının, kalplerinin Latinlere meyletmesine ve dinlerinden uzaklaşmalarına sebep olacağını ileri sürmüştür. Melik Bey makalesinin devamında dördüncü madde olarak ise çok küçük resmî bir görevde bile istihdam hakkını kazanmanın ancak Osmanlı diline vâkıf olmaya bağlı olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Osmanlı alfabesinden başka bir alfabe olmayan Arap harflerinin öğrenilmesinin ihmâl edilmesinin devlet idaresini, hukuk işlerini ve tebaanın menfaatlerini korkunç sona götüreceği uyarısında bulunmuştur. Hatta vicdan sahibi kimselerin, ince kalplerin ve akıllı beyinlerin çok şiddetli bir hakikat olarak bunu hemen anlayacaklarını ve bu noktaya kayıtsızca bakanları affetmeyeceklerini bildirmiştir. Melik Bey, maddeler halinde sıraladığı açıklamalarının beşinci maddesinde Arapçanın önemine vurgu yapmıştır.

İlk olarak Arapçanın genişlik, zenginlik ve yüksek edebiyat itibarıyla bütün harflerin birleşmesi ve bütün seslerin karışımı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Avrupalıların o günkü yüksek ilimlerine kaynak ve sebep olduğu inkâr olunmayan pozitif bilimleri ve edebiyatı da içine alan eserleri ile Osmanlı lisanı ve Osmanlılar için sığınılacak bir dil olduğunu vurgulamıştır. Bundan dolayı da Arnavutların Latin harfleriyle yazışmaya sevk edilmelerini ve bu yönde harekete geçirilmelerini eleştirmiştir. Melik Bey makalesinde çok yüksek ilimlerin yazılı olduğu kitapların birer seçkin insan hükmünde olduğunu belirterek Arnavutlara Osmanlı lisanını unutturmanın, birer seçkin insan hükmündeki bu kitapları okuyamaz duruma getirmenin onları bu kıymetleri kazanmaktan mahrum bırakmaktan ve daha da acısı manevî bir ölüme mahkûm etmekten başka bir şey olmadığını bildirmiştir. Ayrıca Latin harflerinin lüzumlu olduğunu savunan taşralı dört beş âlimin bu konuda merkeze telgraflar gönderdiklerini hatırlatarak, bunlara karşı gösterilen tepkiye değinmiştir. Melik Bey akıl, ilim ve iş olarak çok önemli inceliklere vakıf olan İstanbul, Kosova, Manastır ve

İşkodra’daki âlimlerle şehrin ileri gelenlerinin tam bir fikir, iş ve söz birliği içinde olduklarını dile getirmiştir. Bu kişilerin yazılarında ve telgraflarında sâhip oldukları maddî ve manevî ilimlerin bir neticesi olarak güzel gösterilmek istenen bu yabancı harfleri şiddetle reddetmekte ve buna dair yayınlar yapmakta olduklarının büyük bir sevinç ve memnuniyetle görüldüğünü aktarmıştır.

Süreyya Bey’in makalesinde geçen Latin harflerinin Arnavutlar tarafından kendi iradeleriyle kabul olunduğu yönündeki ifadeleri de eleştiren Melik Bey, artık Latin harfleri taraftarlarının sayılabilecek kadar az bir kesimden ibaret olduğu gerçeğinin ortaya çıktığını bildirmiştir. Melik Bey ayrıca “Velev ki müşrikler kerih görseler…” ayetini de hatırlatarak, bu gerçeklerin Süreyya Bey’in yazısında kendilerine karşı ihtar ettiği “Allâhu Teâlâ’nın ayetlerini, şahsî çıkarlarınıza uydurarak, çok az bir bedelle satmayınız...”ayet-i kerimesinin yüce manasını hakkıyla bilenlere yönelik olduğu uyarısında bulunmuştur. İlâve olarak kendisinin de geçerli olan durumlara ve işlere uygun olarak [O kimseler ki satıyorlar...] ayeti celilesini hatırlattığını ifade etmiştir.[769]

3.2.12.3. Avlonyalı Süreyya Bey - Melik Bey Çekişmesi

Beyrut eski defterdarı Melik Bey ile Avlonyalı Süreyya Bey arasında basın üzerinden yaşanmaya başlayan tartışma bu iki makaleyle sınırlı kalmamıştır. Nitekim Melik Bey tarafından kaleme alınan ve *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesinde 22 Şubat 1910 tarihinde yayımlanan yukarıdaki makaleye Süreyya Bey, aynı gazetenin 4 Mart 1910 tarihli nüshasında cevap vermiştir. Kendisinin *Yeni Gazete*’de kaleme aldığı makaleye cevaben Melik Efendi tarafından yazılan makaleyi okuduğunu ifade eden Süreyya Bey, öncelikle Arap harfleri meselesine ve Hazreti Peygamber dönemine değinmiştir. Makalesinde Bedir Gazası ve Hicret olayına da değinerek konuyu ele alan Süreyya Bey, kendisinin açıklamalarıyla Arap ümmeti tarafından kullanılan bütün harflerin ve yazı çeşitlerinin ya da inançlarının tarihî bir özetini değil, Arap harflerinin kaynağını anlatmak istediğini ifade etmiştir. Amacının ise Peygamber Efendimize peygamberliği bildirilmeden önceki zamanlarda bu harflerin icat edilmiş olduğunu ve müşrikler arasında da kullanılageldiğini hatırlatmak; bununla birlikte

[769] Beyrut Defterdârı Esbâkı Melik, “Süreyya Beyefendi Hazretlerine Cevab, Hurûf-u Arabîye-Arnavud Lisânı”, **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 22 Şubat 1910, 5-6.

yüce ve gökten indirilme gibi kutsal bir özelliğinin yani kutsiyetinin olmadığını bildirmek olduğunu açıklamıştır.

Makalesinin devamında konuyu Arnavutlar açısından değerlendiren Süreyya Bey, Arnavutların içinde bulundukları zaman diliminde din kavgalarıyla değil medeniyet sevdalarıyla gönül birliğini korumaya mecbur olduklarını belirtmiştir. Ayrıca din işleriyle ekonomik meseleleri birbirine karıştıranların baskı ve şiddetten kurtulamayacakları uyarısında bulunarak, İslâm dininin dünya işleriyle ahiret işlerini birbirinden ayırdığını ve her ikisinin elde edilmesi konusunda kanunları bulunduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Arnavutların lisanları için kabul edecekleri yöntemin o birbirinden ayrılamaz dengeyi bozmaması gerektiğini ve tam bir uyum içinde birlikte yaşadıkları Müslüman olmayan kimseleri de dışlamaması gerektiğini bildirmiştir. Süreyya Bey, Müslüman olmayan Arnavutların içinde bulundukları dönemde bu memlekette meydana çıkardıkları bitişik olmayan yani birbirinden ayrı yazılan harflerden, Latin harflerinden, vazgeçmeyeceklerini ileri sürülmüştür. Bundan dolayı da Arap harflerinin muhafazası sebebiyle memleketlerinde yaşanacak olayları Arnavut kavminin fikir adamlarının tahmin etmekten ve bunu anlamaktan aciz olmadıklarını bildirmiştir. Makalesinde gayrimüslim okullarının kontrol yöntemleri konusunda hükümetin henüz bir karar vermediğine dikkat çeken Süreyya Bey, hükümetin bu okulları Arap harflerinin kabulü yönünde zorlayamayacağını bildirmiştir. Bunun yanında İşkodra, Prizren ve diğer yerlerde açılan ve hükümetin müdahale hakkını reddeden yabancı okullardaki eğitim ve öğretimin de her türlü inceleme ve kontrolden bağımsız ve uzak olduğunu vurgulamıştır.

Süreyya Bey, beş asırdan beri Arap harflerini kendi lisanlarına tatbik edemedikleri gibi ortaya kuru bir davadan başka bir eser dahi koyamadıklarını hatırlatarak, birbirinden ayrı yazılan harflerle yazılmış yüzlerce ve belki de binlerce kitap ve kitapçıkların olduğuna dikkat çekmiştir. Bu tür ilmî eserlerden mevcut dönem içerisinde bütün Arnavutların istifade etme ihtimalleri olduğuna vurgu yapan Süreyya Bey, Müslüman ve Gayri Müslim Arnavutlar arasındaki bir farkın Müslüman Arnavutları zevk ve safa içinde gerilemeye diğerlerini ise medeniyetin ve uygarlığın zirvesine çıkarmaya sevk edeceğini bildirmiştir. Bu farklılık ve zıtlığın ise halen çoğunluk durumunda olan Müslüman Arnavutları kendi öz memleketlerinde yabancı bir unsur haline getireceği uyarısında bulunmuştur. Süreyya Bey'in

makalesinde Arnavutların dinlerini, ırklarını ve İslâm halifesine olan muazzam bağlılıklarını eğitim ve öğretimden mahrum bırakıldıkları anlarda dahi Allâhu Teâlâ'ya hamt edilerek muhafaza etme başarısını gösterdikleri hatırlatılmıştır. Ayrıca Arnavutların her türlü kötü oyunları ve bölücülükleri yok ederek bütün inançsızlık ve sapıklık dünyasına meydan okudukları dile getirilmiş ve Arnavutlara olan güven duygusuna vurgu yapılmıştır. Arnavutların ilmi birikimlerinin onların medeniyet ve saadetlerine kefil olacağı ifade edilen makalede, bu kavmin uygar ve medenî yönleriyle sapasağlam bir vatan sevgisi ipine tutunacağı ve dinleriyle devletlerine de daima bağlı kalacağı inancı aktarılmıştır. Bundan dolayı da böyle basit harf meselesiyle ve bu konuda yapılan bir sürü dedikodu, boş söz, hatta bu tarz alçaklık tozlarıyla Arnavutların tertemiz akıllarının ve samimi kalp aynalarının karartılamayacağı ve bu konuda kendilerinin de hiçbir şüphesinin olmadığı ifade edilmiştir. Arnavut fikir adamlarının ve vatan gençliğinin her türlü bölücü oyunları bertaraf edeceğine vurgu yapılan makale, bir temenni ile sona ermektedir. Süreyya Bey makalesinin son kısmında Arap harflerinin uygulanmasının ve öğretilmesinin aklen, ilmen ve teknik olarak mümkün olamayacağını ileri sürerek Osmanlı Hükümeti'nin bu harfleri madden ve manen gerekli görmekten vazgeçmesi temennisinde bulunmuştur. Ayrıca Latin harflerinin öğrenim kolaylığı sağladığına dikkat çekerek, hükümetin kesik harflerin öğretimine izin vereceğine veya her ikisinin seçimini zamana bırakacağına olan beklentisini dile getirmiştir.[770]

Avlonyalı Süreyya Bey'in bu makalesine cevap gecikmemiştir. Melik Bey, yukarıdaki makaleye iki gün içerisinde cevap yazmış fakat kaleme aldığı metin yaklaşık olarak bir buçuk ay sonra yayımlanmıştır. Melik Bey yine aynı gazetede yayımlanan cevabi yazısına, bu konuyla ilgili yayımlanan eski makalesini bir kez daha gözden geçirdiğini aktararak başlamıştır. Sonrasında ise Arap harflerinin tarihi ile ilgili konuya değindiği görülmektedir. Makalede, Kureyş kabilesinde bu alfabeyi kullananların olduğuna değinilerek Kur'an-ı Kerim'in ilk olarak zaptına ve yazımına dair olaylar aktarılmıştır. Ayrıca Bedir Gazası'nda esir düşenlerin de Medine halkına okuma yazma öğrettiklerinden bahsedilmiştir. Arap harflerinin yalnızca müşrik Araplar arasında değil, Süreyya Bey'in de ifade ettiği gibi Yahudilerce de

---

[770] Avlonyalı Süreyya, "Arnavud Lisânı Hurûfuna Dâir-Melik Efendi Hazretlerine", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 19 Şubat 1325 [4 Mart 1910], 6.

kullanıldığı hatta Medine Yahudilerinin de bu harfleri Araplara öğrettiği anlatılmıştır.[771]

Melik Bey, bu konuyla ilgili eleştirilerine aynı gazetenin sonraki sayılarında da devam etmiştir. Bu eleştirilerde daha ziyade Süreyya Bey'in makalelerinde yer verilen bazı cümlelerin cımbızlanarak alındığı ve eleştirilerin bunlara cevap niteliğinde olduğu görülmektedir. Nitekim Süreyya Bey'in bir önceki makalesinde yer verdiği "Arnavutların içinde bulundukları zaman diliminde din kavgalarıyla değil, medeniyet sevdalarıyla gönül birliğini korumaya mecbur oldukları" yönündeki ifade de bu eleştirilerden nasibini almıştır. Çünkü Süreyya Bey'in bu ifadeleri ilk makalesinde dile getirdiği görüşleriyle çelişmektedir. Oysa kendisi din bağını Arnavutların yüksek vasıflarının en seçkini ve en asili olarak ifade etmişti. Şimdi ise din bağını kaldırıp atmıştır.

Melik Bey makalesinin devamında İslâm Dini'nin Müslüman olmayan milletlerle dünya işlerinde işbirliğini korumayı ve artırmayı gerekli gören bir din olduğunu ifade ederek, Müslüman olmayan bir kimse tarafından yapılacak bir kötülüğe güzel bir dille ve tatlı sözlerle karşılık vermeyi bir kıssa ile tavsiye ettiğini dile getirmiştir. Hatta Süreyya Bey'in bu konuda şüphe etmesi durumunda Tâhâ Sûresi'nin 43. Âyet-i Kerîmesi'nin yüce mealine ve Furkân Sûresi'nin 63. Âyet-i Kerîmesi'nin tefsirine bakarak gerçeği anlamasını tavsiye etmiştir. Ayrıca uzlaşmanın muhafazasının ancak Müslümanların İslâmiyetlerini korumalarına bağlı olduğunu hatırlatarak, uygarlık adına Müslümanların İslamiyet'ten taviz vermelerinin ve dinleriyle bağlarını koparmalarının asla uygun olmadığını savunmuştur. Buna uygundur nazarıyla bakanların olması halinde ise onların kendi boş düşünceleriyle ve kendi kalplerinde taşıdıkları abes niyetlerle hareket etmiş olduklarını ifade etmiştir. Melik Bey, dinlerini uygarlık uğrunda feda etmeye heves edenlerden Allâhu Teâlâ'nın İslâm âlemini muhafaza etmesi temennisinde bulunmuş ve bunu ihlaslı Müslümanların duaları adına samimi bir kalple niyaz ettiğini bildirmiştir. Melik Bey, Süreyya Bey'in makalesinde dile getirdiği "Din işleriyle ekonomik meseleleri birbirine karıştıranlar, baskı ve şiddetten kurtulamazlar. Dinimiz, dünya ve ahiret işlerini birbirinden ayırmış ve her ikisinin de elde edilmesi yollarına dair kânunlar koymuştur. Bu suretle

---

771 Beyrut Defterdârı Esbâkı Melik Mahlas, "Arnavud Lisânı Hurûfu Hakkında-Süreyya Beyefendinin Makale-i Sâniyesine Mukâbele-1", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 21Nisan 1910, 7.

kendi dilimiz için kabul edeceğimiz usul ve birlikteliği bozmamak ve gönül birliği ile aramızda yaşayan ve Müslüman olmayan kimseleri de kendimizden ayırmamak gerekir. Müslüman olmayan Arnavutlar kastedilerek onların alışkanlık kazandıkları birbirinden ayrı yazılan Latin harflerinden oluşan kendi alfabelerinden vazgeçmeyecekleri için Arap harflerinin korunması sebebiyle memleketimizde yaşanacak olayları Arnavut fikir adamları anlamaktan âciz değildirler tarzındaki ifadeleri de eleştirmiştir.

Melik Bey bu ifadelere yönelik verdiği cevapta ilk olarak, İslâm dinin Müslümanları dünyada yaşamak için gerekli olan dünya işleriyle uğraşmaktan men etmediğini bildirmiştir. Hatta diğer dinlerin kitaplarında dünya işleri için çalışmak ve çabalamak tavsiye edilmezken, İslâm dininde yapılması zaruri olan dünya işleriyle uğraşılmasına dair çok açık emirlerin olduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber hiçbir hususun ve dünya işlerinin dinin emirleri ve kanunları dışında olmadığını hatırlatarak, dünya işlerinin düzeninin dinin emrettiği adâletle sağlanacağını savunmuştur. Makalede adaletin sağlanmasının dinin emir ve yasaklarının uygulanmasına bağlı olduğu hatırlatılarak, adalete vâsıta olan mahkemelerin dinin kânunlarının uygulanma mekânlarından başka bir şey olmadığı bildirilmiştir. Ayrıca siyasetin ekonomiyi sarmalaması gibi din ve mezhebin de siyasetten ayrılamadığı, siyaset kimyasının da bunların birbirinden ayrılmasına ve ayrıştırılmasına izin vermediği ve bundan dolayı da bunların ayrılmaz birer ikili oldukları ifade edilmiştir. Vücudu, bütün yaratılmışların küçük bir timsali numunesi olan insanın devletlere de tam bir temsil yönünün olduğu belirtilmiştir.

İnsan, nasıl iki ayakları üzerinde yürürse devletlerin hareket merkezinin de din ve ırk esaslarına bağlı olduğu vurgulanmıştır. Bu siyasi hikmetten dolayı İngiltere Devleti'nin siyasi hareket merkezinin Protestanlık ve İngilizlik, Almanya'nın Protestanlık ve Almanlık, Fransa'nın Katoliklik ve Fransızlık, Avusturya'nın Katoliklik ve Almanlık, İtalya'nın Katoliklik ve İtalyanlık, Rusya'nın da Ortodoksluk ve Slavlık çizgileri üzerine cereyan etmekte olduğu beyan edilmiştir. Bu siyasi hikmete bağlı olarak Cizvitlerin hazineler harcayarak ortaya koydukları girişimlerini, bağlı oldukları hükümetlerinin himayeleri altında icra etmekte oldukları dile getirilmiştir. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin siyasi hareket merkezinin de İslâmiyet ve Osmanlılık olduğu vurgulanmıştır. Müslüman halkın farklı dillere sahip

kavimlerden oluştuğu hatırlatılan yazıda, temelleri ile direkleri İslamiyet ve Osmanlılık olan devlet binasının diğer devletlerin yapılarından çok daha hassas, sağlam ve önemli olduğu belirtilmiştir.

Melik Bey yazısında Süreyya Bey'e de gönderme yaparak, şimdiye kadar dünya işleri noktasından baktığı diyanet cevherini bir kez daha yüksek idrak ölçüleriyle ayarlayacağını umduğunu dile getirmiştir. Melik Bey, Latin harflerinin kullanılmasını tercih etmenin Müslüman olmayan kimselerle tam bir uzlaşma sebebi görülmesini ve diğer yandan da Arap harflerinin korunmasının kargaşaya sebep olacağı düşüncesini tamamen yanlış ve gerçek dışı olarak değerlendirmiştir. Hatta Arap harflerinin Lisan-i Osmanide kullanılan harfler olduğunu hatırlatarak, Meşrutiyet idaresinin gereği olarak Müslüman olmayan unsurlardan yetiştirilmek istenilen subayların, devlet memurlarının ve milletvekillerinin öncelikli olarak Lisan-ı Osmaniyi öğrenmeye ihtiyaçları ve mecburiyetleri olduğunu savunmuştur. Makalesinde Osmanlı lisanının Arap harfleriyle öğrenileceğine vurgu yapan Melik Bey, bu dilin öğrenilmesinin zorluğunu iddia etmenin Müslüman olmayan unsurların devlet imkânlarından faydalanmalarını men etmek ve milletin kendilerinden yararlanma imkânını da yok etmek anlamlarına geldiğini ifade etmiştir.

Melik Bey makalesinin devamında Müslüman olmayan unsurların Osmanlı harflerini öğrenmelerinin ve kullanmalarının onlara ekonomik ve siyasi yönlerden faydalı olacağını ve kendilerine şeref vereceğini savunmuştur. Bu yüzden de Süreyya Bey'in gayrimüslim Arnavutları kastederek, onların Osmanlı harflerini öğrenmeleri ve kullanmaları için birbirinden ayrı yazılan harflerden oluşan kendi alfabelerinden vazgeçmelerini imkânsız görmesini eleştirmiştir. Hatta Arap harflerinin dinen, siyaseten ve ekonomik olarak gerekliliğinin Müslümanlarca tam olarak anlaşıldığına dikkat çekmiş ve Süreyya Bey'e Müslümanların öğrendikleri ve yatkınlık kazandıkları bu harflerden niçin vazgeçmeleri gerektiğini sormuştur. Ayrıca Süreyya Bey'in dile getirdiği Osmanlı harflerinin kullanılması gereğinden kaynaklanacak olayları Arnavut fikir adamlarının tahmin ve idrak etmekten aciz olmadıkları yönündeki ifadesi de eleştirilmiştir. Osmanlı harflerinin yerine yabancı harflerin desteklenmesi taraftarlığına karşı baş gösteren ve ortaya çıkan akımı, neye dayanarak Arnavut fikir adamlarının takdirinden âciz bulduğu sorusunu yöneltmiştir.

Melik Bey makalesinin son kısmında yine Süreyya Bey'in bir ifadesini tartışmaya açmıştır. Süreyya Bey makalesinde, hükümetin Gayr-i Müslim okullarının kontrol yöntemi için henüz bir karar vermediğini ve bu okulları Arap harflerinin kabulüne de zorlayamayacağını ileri sürmüştü. Hatta devamında İşkodra, Prizren ve diğer yerlerde açılan ve hükümetin müdahale hakkını reddeden yabancı okulların eğitim ve öğretimlerinin her türlü teftiş ve kontrolden uzak olduğunu iddia etmişti. Melik Bey, bu iddialara yönelik verdiği cevapta öncelikle bu yazıdan bir kanıt çıkaramayacağını dile getirmiştir. Ayrıca Müslüman olmayan unsurların kendi dillerini ve kendi harflerini tercih için açtıkları okulları hükümetin henüz kontrol altına alamamış olmasından, Süreyya Bey'in Latin harflerinin bütün Osmanlı okullarında geçerli ve öğretilmesinin de gerekli olduğu şeklinde [yanlış] bir kanaat mi edindiği sorulmuştur. Bundan dolayı makalenin sonunda Süreyya Bey'e bir çağrı yapılarak, bu yazının anlaşılmayan taraflarını da anlaşılır bir şekilde açıklaması istenmiştir.[772] Fakat bu çağrıya Süreyya Bey tarafından verilmiş bir cevaba rastlanamamıştır.

Beyrut Eski Defterdarı Melik Bey, Avlonyalı Süreyya Bey'e yönelik eleştirilerine aynı gazetenin bir sonraki sayısında da devam etmiştir. Süreyya Bey makalesinde, Arnavutların beş yüz yıldan beri Arap harflerini dillerine uygulayamadıklarını ve o döneme kadar da ortaya kuru davadan başka ortaya bir eser koyamadıklarını ileri sürmüştü. Hatta buna karşılık ayrı harflerle yazılmış yüzlerce ve belki binlerce kitap ve kitapçık olduğunu iddia etmişti. Ayrıca içinde bulundukları dönemde bu ilmî eserlerden bütün Arnavutların faydalanma olasılığı varken dini kendi görüşlerine alet edenlerin çabaları ve aldatmaları sonucu Müslüman Arnavutların bu eserlerden mahrum kalacaklarını buna karşılık ise Müslüman olmayanların medeniyet ve uygarlık yolunda ilerleyeceklerini dile getirmişti. Böyle bir üstünlüğün ise Müslüman Arnavutları şaşkınlık vadisine, Müslüman olmayanları da uygarlık ve medeniyet zirvesine ulaştıracağını savunmuştu. İddialarına devam eden Süreyya Bey, bu ikili zıtlıkların hâlihazırda çoğunluğu elinde bulunduran Müslüman Arnavutları kendi memleketlerinde yabancı bir unsur durumuna sokacağını, buna karşılık ise yabancıları Arnavutluk memleketinin asıl halkı makamına geçireceğini ileri

---

[772] Beyrut Defterdârı Esbâkı Melik Mahlas, "Arnavud Lisânı Hurûfu Hakkında-Süreyya Beyefendinin Makale-i Sâniyesine Mukâbele-2", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 23 Nisan 1910, s. 7.

sürmüştü. Bu tarz üzücü gerçekleri ispat eden olayları sayarak da Arnavutluk'un geleceğini onlara benzetmek istemediğini bildirmişti.

İşte Melik Bey makalesinde öncelikle Süreyya Bey'in yukarıdaki görüşlerini eleştirmiştir. İçinde bulundukları asırda birçok yabancı kelimenin yazılmasının gerekli olduğuna dikkat çeken Melik Bey, kelimelerin hakkıyla yazılabilmesi için imlânın düzeltilmesinin ve tamamlanmasının çok gerekli olduğuna vurgu yapmıştır. Hatta Süreyya Bey daha çocukluk çağındayken meselenin bu yönünün işin uzmanları tarafından tartışıldığının herkesçe kabul edilen bir gerçek olduğunu bildirmiştir. Melik Bey unutkanlık ve ihmalkârlığın kendilerinde kronik bir hastalık hükmünü aldığını hatırlatarak, Süreyya Bey gibi uzmanlara düşen görevin Lisan-ı Osmaniyi Arnavutlar arasında kaldırmak veya yok etmek olmadığını aksine imlâyı genişletmek ve tamamlamak olduğunu bildirmiştir. Ayrıca ayrı harflerle yazılmış yüzlerce ve belki binlerce kitabın hangi dilde yazıldığı konusunda da neyin kastedildiğini anlayamadığını aktarmıştır. Eğer bu kitapların Arnavut dilinde yazıldığı kastedilmişse söz konusu alfabe ile rahmetli Şemseddin Sâmî Bey'in bazı hikâyelerinden ve kitaplarından başka eserlerin yazıldığını görmediklerini, göreni ve duyanı da işitmediklerini ifade etmiştir. Hatta böyle beş on kitapla, Osmanlı lisanıyla azılmış ve sayısı milyonlara ulaşmış kitaplara karşı bu çocuklar için hazırlanmış kitapçıklardan bahsetmenin de çok şaşılacak bir şey olduğunu dile getirmiştir.

Melik Bey yazısının devamında kastedilenlerin yabancı dilde yazılmış eserler olması halinde ise bunların sayı olarak da kıymet olarak da büyük hem de çok büyük olduklarını, fakat bunlardan ancak yetenekli kimselerin yararlanabileceklerini bildirmiştir. Bu kişilerin Lisan-ı Osmaniyi ve bu yolla Arapçayı öğrendikten sonra yabancılarca Arapça olarak yazılmış kıymetli ilmî kitapları incelediklerini, diğer yandan ilerlemek ve medeniyete ulaşmak bakımından değerleri çok yüksek olan yabancı kitapları da okuduklarını ifade etmiştir. Yeteneklerine ve çabalarına göre Çince ve Japoncayı da öğrenebilecekleri daima örnek olarak gösterilen Avrupalıların bu çizgi üzerine hareket ettiklerini dile getiren Melik Bey, onların ilk olarak kendi dilini ve kendi diliyle yazılmış eserlerini sonrasında ise komşu milletlerin hatta bütün doğu milletlerinin dillerini öğrendiklerini belirtmiştir.

Makalesinin devamında Süreyya Bey'in kendi dilini öğrendikten sonra İtalyancayı da öğrenmiş olmasını övgüye layık gördüğünü ifade eden Melik Bey, fakat onun

Latinceyi Osmanlı alfabesi yerine koymak istemesini ise büyük bir hata olarak değerlendirmiştir. Bunun dinî menfaatler ve millî siyaset için en hafif ifadesiyle âdeta bir israf ve saçıp savurma olacağını ifade etmiştir. Ayrıca Süreyya Bey'in ileri sürdüğü Müslüman Arnavutların yüksek uygarlıktan mahrum kalması sonucunda Müslüman olmayanların uygarlık ve medeniyet yolunda ilerleyecekleri ve Arnavutluk memleketinde asıl halk konumunu kazanacakları konusunda ise korkuya ve kuruntuya da yer olmadığını savunmuştur. Melik Bey'e göre eğer Müslüman Arnavutlar alfabe ve yabancı terbiyesi akıntısına kapılırlarsa işte o zaman dinlerinin, siyasi varlıklarının ve ırklarının ortadan kalkması söz konusu olacaktır. Bu konuyla bağlantılı olarak Şâhingiray Hân'ın durumuna da değinen Melik Bey, koca Kırım ülkesinde kendi devletinin yok olmasının yegâne sebebinin Şâhingiray Hân olduğunu iddia etmiştir. Zamanın çoğunu Ruslarla geçiren Şahin Giray'ın Rusların dilini öğrenmesinin ve onların gösterişleriyle medeniyet görüntüsündeki hilelerine kapılmasının bu kötü sonucu doğurduğunu savunmuştur. Kısacası Kırım'ın yıkılışını Şahin Giray'ın kendisini İslamiyet'ten ve kendi ırkının özelliklerinden soyutlamış olmasına bağlamıştır. Oysa Şahin Giray yalnızca kılık kıyafeti ve âdetleriyle Kırım'ı korumuş ve kendisinden sonrakilere devretmiş olsaydı kendisinin büyük bir şeref ve lütuf etmiş olacağını belirtmiştir.

Melik Bey makalesinde, Süreyya Bey tarafından dile getirilen görüşleri eleştirmeye devam etmiştir. Pekâlâ, onun eleştiri oklarına hedef olan düşünceler nelerdi? Süreyya Bey makalesinde Arnavutların yazmaktan mahrum bırakıldıkları zamanlarda dahi dinlerini, ırklarını, İslâm halifesine olan bağlılıklarını ve sadakatlerini korumakta başarılı olduklarını ileri sürmüştü. Ayrıca her türlü telkin ve aldatmaları bertaraf ederek bütün kâfir dünyasına ve sapıklığa meydan okuduklarını, diğer yandan medeniyet ve mutluluklarına kefil olacak ilmî bilgilerini de koruduklarını aktarmıştı. Bunun yanında Arnavutların medenî eserleri sayesinde onur ve haysiyetleriyle İslâm dinine ve dünya durdukça da dinleri ile devletlerine bağlı kalacaklarında şüphe olmadığını dile getirmişti. Arnavutların böyle harfler meselesi ve boş sözlerle ak alınlarını ve samimi kalplerini kirletmeyeceklerinden emin olduğunu ifade eden Süreyya Bey, Arnavutluk'un fikir adamları ile vatan gençlerinin her türlü ayrılıkçı düşünceleri ve akımları yok edeceklerini savunmuştu. Ayrıca Arap harflerinin öğretilmesinin ve tatbikinin imkânsız içinde imkânsız olduğunu iddia ederek,

hükümetin bu harfleri zorunlu kılmaktan maddi ve manevi olarak feragat edeceği beklentisi içinde olduğunu bildirmişti. Bu konuda bir beklentisini de dile getiren Süreyya Bey, öğrenilmesinin kolay olduğunu savunduğu kesik harflerin yani Latin harflerinin eğitimine ve öğretimine ya da her ikisinin seçime bırakılmasına hükümetin izin vereceğini umduğunu ifade etmişti.

Melik Bey makalesinde bu görüşleri ele almış ve Arnavutların yüzyıllardan beri dinlerini, ırklarını ve İslâm halifesine olan bağlılıklarını korumalarının dikkate değer olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca son asırdan özellikle de Hicrî 1270 senesinden [Miladi 1853-154] sonra birçok Müslüman şehrine yayılan ve nüfuz eden yabancılara mahsus âdet ve sıfatların en zararlılarını ödünç alma hastalığının -diğer yerlere oranla- pek az miktarının Müslüman Arnavutlara bulaştığını savunmuştur. Ortaya çıkmaya başlamış olan yeni fikir ve sapmaların Süreyya Bey'in babasında ve atalarında görülmediğine değinen Melik Bey, bazı kişilerin ya bilgi eksikliğinden ya da bazı amaçlarına uygun gelmesi sebebiyle bu akıma meylettiklerini ifade etmiştir. Bu yabancılaşma akımının özellikle rahmetli İşkodralı Mustafa Paşa'dan sonra daha çok meydan bulduğuna dikkat çekerek, Arnavutluk Malisyası'ndaki gayri Müslimler üzerinde etkili olduğunu ve üzüntü verici hisler olarak yerleştiğini ileri sürmüştür. Makalesinde Allah'a hamt ederek Müslüman Arnavutların büyük çoğunluğunun başlarındaki âlimler ve bilgili kimseler sayesinde bu öldürücü selin akımına kapılmaktan kendilerini koruduklarını dile getiren Melik Bey, bu yabancı harfler meselesinin etrafa kıvılcım saçmaya başlaması üzerine Arnavutların uyanıklıklarını ve ileri görüşlülüklerini defalarca gösterdiklerini ve göstermeye de devam ettiklerini bildirmiştir.

Süreyya Bey'in makalesinde sarf ettiği sözleri boş laflar olarak niteleyen Melik Bey, şahsi kanaatine göre bunların görünen gerçeklere ve söylenenlere uygun olmadığını savunmuştur. Bu sözlerin ancak büyük yanlışa ve gaflete düşürücü sebepleri hazırlayan yakışıksız ve boş sözler olduklarını ileri sürmüştür. Süreyya Bey'in Osmanlı harflerini öğretilmesi ve tatbiki âdeta imkânsız içinde imkânsız gördüğünü hatırlatan Melik Bey, eğer bu harfleri yalnız kendisi veya birkaç kişi öğrenmiş olsaydı işte o zaman onun yüce şahsını insanlık yeteneğinin üzerinde diğer kimseleri de kendisinin biraz altında farz ederek bu fikrini uygun bulmaya çalışabileceğini belirtmiştir. Fakat koca Orta Asya ile Küçük Asya, Afrika ve Avrupa'nın bir

kısmında yaşayan 200 milyon insandan her çeşit yetenekteki kişilerin bu harfleri öğrenmekte olduklarına dikkat çekerek, onun bu sözlerinin gerçeğe uygun bir tarafı bulunamadığını dile getirmiştir. Özellikle Süreyya Bey'in bu tartışmayla yabancı harflerin Osmanlı hükümeti tarafından desteklenmesine yönelik beklentisinin kendisinde büyük bir şaşkınlık yarattığını ifade etmiştir. Süreyya Bey'e yönelik cevabının bu makalesi ile sona erdiğini bildiren Melik Bey, yazdıklarının Süreyya Bey tarafından okunduğuna dair bir işaret dahi göremediğini bildirmiştir. Ayrıca bir kısım maddeleri sorular yoluyla tekrarlamayı gerekli gördüğünü dile getirerek, bu konuyla ilgili sorularını aşağıda olduğu gibi maddeler halinde sıralamıştır:

1. Müslüman ve Hristiyan Arnavutların ilk olarak Lisan-ı Osmaniyi öğrenmeleri gerekir mi gerekmez mi?

2. Dini harfler olmaları sebebiyle dini kitapları da okuyabilmek için Osmanlı harflerini öğrenmeleri, Müslüman Arnavutlara başkaca bir görev getirir mi getirmez mi?

3. Arnavutça yazmaya da yeterliliği olmak üzere yeni hazırlanan Osmanlı alfabesini öğrendikten sonra yine kendi dilleri için Arnavutların Latin harflerini de öğrenmeleri boş, lüzumsuz hükmünde kalır mı kalmaz mı?

4. Süreyya Bey tarafından her ne kadar Osmanlı harflerinin birleştirilmesinin zor olduğu iddia edilse de kasap, bakkal, kayıkçı ve hamal sınıflarında bile okuryazar adamların bulunması yabancı harflere oranla bu harflerin birleşiminin öğrenilmesi için üç aylık ve en kalın kafalı kişiler için ise dört aylık bir sürenin yeterli olduğunu göstermektedir. Bu durumda bir insan Osmanlı harflerinin birleştirme zorluğunu öğrenmek için kaybedilecek şu az zamanın harflerin hacminin kısaltılmasıyla on katını veya azın da azı olarak beş altı mislini ömründe yazacağı yazıdan kazanır mı kazanmaz mı?

5. Süreyya Bey'in beşinci maddesinde açıkladığı üzere Latin harflerinin yaygınlaştırılması için bazı yabancılar para yardımı ve sürekli destek sağlıyorlar mı sağlamıyorlar mı?

6. Açılan okullarda ve cemiyetlerde resmî sıfatları bulunan konsoloslar, tercümanlar ve görevliler işlerine sahip çıkarak görevlerini yapıyorlar mı yapmıyorlar mı?

7. Bunların çalışmalarında ve fedakârlıklarında siyasi menfaatler ve faydalar var mıdır yok mudur?

8. Bunların siyasi maksatları devletimiz başta olmak üzere bütün Arnavutların ve özellikle de Müslüman Arnavutların lehine midir aleyhine midir?

Melik Bey makalesinin sonunda Süreyya Bey'e bir çağrıda bulunarak bu konuda durumun hakikatini ortaya çıkarmaya kendisinin gerçekten gönlü var ise önceki makalesinde olduğu gibi bu konuyu da suskunlukla geçiştirmemesini ve yukarıdaki sorularına cevap vermesini istemiştir.[773] Melik Bey'in üç sayı halinde devam eden yazı dizisi ve Süreyya Bey'e yönelik eleştirileri bu makale ile son bulmuştur. Süreyya Bey'in yapılan çağrıyı cevapsız bırakması üzerine de ikili arasında bir süredir basın üzerinden süregelen tartışmalar böylece son bulmuştur.

3.2.12.4. Ebuzziya Tevfik Bey ve Alfabe Meselesi

Bu dönemde hız kazanan alfabe tartışmalarında görüşlerini basın yoluyla dile getiren bir diğer Türk aydını da Ebuzziya Tevfik Bey olmuştur. *Yeni Tasvir-i Efkâr*'da ilki 1910 yılı Kasım'ında, diğeri ise 1911 yılı Ocak ayında olmak üzere iki makale yayımlayan Ebuzziya Bey, ilk makalesinde Arap harfleri meselesinin Gegalık ile Toskalık diğer bir ifadeyle Kuzey ve Güney Arnavutluk arasında epeyce tartışmaya hatta birçok ayrılığa sebep olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Arap harfleri meselesinin ne yalnızca Gegalıkta yani Kuzey Arnavutluk'ta ne de bütün Toskalıkta, Güney Arnavutluk'un tamamında, reddedildiğini belirtmiştir. Bu iki yerin, Kuzey ve Güney Arnavutluk'un, ilkinde Latin harflerine ve ikincisinde ise Arap harflerine taraftarlar olduğuna dikkat Çeken Tevfik Bey, kendilerinin yaptığı araştırmaya göre Malisörlerin tamamıyla Latin harfleri taraftarı olduklarını ve bu meselede tam bir fikir birliği içinde bulunduklarını bildirmiştir.

Ebuzziya Tevfik Bey yazısında, Arnavutların iki bin yıldan beri dillerine bir alfabe tahsis etmemiş olduklarını hatırlatarak içinde bulundukları dönemde isteklerini Arap alfabesi ile mi yoksa başka bir alfabe ile mi yazmaları gerektiği konusunun "Lengüistik" yani dil biliminin meselesi olduğunu ileri sürmüştür. Bundan dolayı da kendi başlarına Arap ya da Latin alfabelerini kabul etmeli diye bir hüküm vermenin

---

[773] Beyrut Defterdârı Esbâkı Melik Mahlas, "Arnavud Lisânı Hurûfu Hakkında-Süreyya Beyefendi'nin Makale-i Sâniyesine Mukâbele-3", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 24 Nisan 1910, 7-8.

kendilerine düşmediğini ifade etmiştir. Çünkü ona göre dil bilimiyle meşgul olan bir lenguist yani dil bilimci Arnavut, kendi diliyle karışan ve karıştırılan dillerin ne özelliklerde ve ne derecede bağlantı ve ilişkili olduğunu incelemiştir. Bunun için de bu konuda ileri süreceği görüş doğal olarak doğru olması gerekmektedir. Ebuzziya Tevfik Bey makalesinde ayrıca Arnavutlar arasında Arap alfabesini bazı sesli işaretlerin ilâvesiyle kabul etmek hususunda ısrar edenler ile Latin alfabesini onda bulunmayan ama Arnavut dilinde bulunan sessiz harflere özel bir şekil tayin ederek tamamlamak ve kendilerine mâl etmek isteyenler olduğuna vurgu yapmıştır. Devamında ise bu konuda hangi tarafın yanılıp yanılmadığını belirlemenin bir Türk için zannedildiği kadar kolay olmadığını belirtmiştir. Özellikle dil bilimiyle ilgili olmayanların bu konuya karışmalarının âdeta boşu boşuna bir müdahale sayılacağını bildirmiştir.

Makalenin devamında meselenin bu yönüyle ikiye bölünmüş olduğuna dikkat çeken Tevfik Bey, bu meselede Arnavut ırkının konuştuğu lisan ile aynı cins dillerin yani ırkî ve kavmi akrabalıkları itibarıyla bağlantıları bulunması gereken lehçelerin içyüzü ve hakikati bilinmedikçe bir kimsenin bu konuda görüş sahibi olamayacağını ileri sürmüştür. Ebuzziya Tevfik Bey, içinde bulundukları zaman diliminde bir yabancının ya da dilinin en güzel bir şekilde yazılmasını arzu eden bir kimsenin kendilerine Lâtin alfabesini veya İslav alfabesini kabul etmeleri teklifinde bulunması halinde ona verilecek cevabı da makalesinde işlemiştir.

Kendisi cevap metnine "dostum, azizim" hitabıyla başlamış ve devamında lehçelerinin diğer iki doğu diliyle evli olduğunu ve bu iki dilden birinin dini hususları, diğerinin ise edebiyat kurallarını oluşturduğunu ifade etmiştir. Acemlerin yani İranlıların İslamiyet'i kabul etmeleriyle beraber Pehlevî alfabesini terk ederek Arap alfabesini aldıklarını, Türklerin de Müslüman olduktan sonra Uygur harflerini atarak İranlılar gibi Arap harflerini kabul ettiklerini ve bu şekilde üç dilden oluşan bir lehçe meydana getirdiklerini hatırlatmıştır. Bundan dolayı da bir Türk'ün gerek dini bağlılığı, gerekse terkip usulü yani birleştirme yöntemi gereği hele de kelimelerin kullanımı noktasında lisanlarını Arap alfabesiyle yazmaya mecbur olduklarını belirtmiştir. Bu alfabenin ilmi ihtiyaçları karşılamaya yeterli olduğunu savunan Tevfik Bey, içinde bulunulan dönemde gerek Batı'nın ilmine uyum konusunda gerekse onların eğitiminin dışında kalınmasında düşünülen karışıklığının sebebinin

dilin alfabesi olmadığını bildirmiştir. Tevfik Bey'e göre bu konuda bir ihtimal eğitim sisteminin etkisi bulunmaktadır. Ermeni alfabesinin de başka dillerde olmayan sessiz harflere sahip olduğuna dikkat çeken Tevfik Bey, buna rağmen bu alfabenin yine de yabancı bir dilin bazı kelimelerini tam anlamıyla yazmaya ve okumaya yeterli olmadığını hatırlatmıştır.

Ebuzziya Tevfik Bey'in makalesinde ayrıca Rum ve Ermeni okullarındaki çocukların kısa sürede okuma ve yazma konusunda meleke kazanmalarını yalnızca alfabelerinin eksiksizliğine bağlamak yerine, kısmen de olsa eğitim ve öğretim metotlarının mükemmeliyetine bağlamak gerektiği ifade edilmiştir. Her dilin alfabesinin kendi ihtiyaçlarını yerine getirmek için tasarlandığı hatırlatılan yazıda, bundan dolayı bir başka dilin kelimelerini doğru bir biçimde yazamayacağı ve yazamadığından dolayı da eksik sayılamayacağı bildirilmiştir. Her kavmin alfabesinin kendisi için tam, başkaları için ise noksan olduğu ileri sürülmüştür. Ebuzziya Bey yazısının devamında içinde bulundukları dönemde Doğu'nun en ucunda ilerlemiş bir kavim olan Japonların, dünyadaki bütün alfabelerden çetin olan alfabeleriyle Batı'nın bütün eğitim ürünlerini tamamıyla kendi dillerine naklettiklerini ve hâlâ da nakletmeye devam etmekte olduklarını dile getirmiştir. Bu yönüyle de Arap alfabesinin kendilerini Avrupa eğitiminin dışında bırakan sebeplerden olmadığını bildirmiştir. Tevfik Bey makalesinde bir kavmin ya da milletin alfabesi her ne kadar bütün milletlerin alfabelerinden üstün olursa olsun, kendileri bir girişimde bulunmadığı müddetçe alfabelerinin ilim ve bilgiyi kendi kendine mi nakledeceğini sormuştur. Ayrıca kendilerini bilgisizlik içinde sarhoş eden durumun, genel eğitim meselesindeki idraksizlikten ve halâ bu konuda doğru dürüst bir girişimin ortaya konulamamasından kaynaklandığını dile getirmiştir.

Ebuzziya Tevfik Bey'in makalesinde Arnavutların Arap ya da Latin harflerinden hangisini kabul etmeleri gerektiği konusunda bazı değerlendirmelerde de bulunduğu görülmektedir. Arap alfabesinin İslâm toplumu noktasında kabulü zaruri olan bir alfabe olduğunu dile getiren Tevfik Bey, bir Arnavut'un dahi Kur'ân-ı Kerîm'den bir âyet-i kerîmeyi okumak için hangi durumda olursa olsun Arap harflerini öğrenmesi gerektiğini, çünkü bunun dini bir emir olduğunu bildirmiştir. Fakat Arnavutça kelimelerin Arap harfleri ile yazılıp yazılmaması konusunda kendilerinin görüş sahibi olmadığını bundan dolayı da karar veremeyeceklerini ifade etmiştir. Hatta

meselenin politik olarak yargılanmasını ilmî bir bahsin, dille ilgili bir konunun siyasi bir şekle sokulması olarak değerlendirmiş ve bu tarz yargılamaları asıl meselenin dışında tutmuştur. Yazısının devamında Arnavutların kendileri için Latin harflerine benzer ya da ondan oluşturulmuş bir alfabeyi kabul etmekle İslamiyet dışında kalmış olmayacaklarını dile getiren Ebuzziya Bey, bu yöndeki bir tercihin Arnavutları Avrupa'nın genel kültürüne dâhil etmiş olacağını ileri sürmüştür. Çünkü dilleri, birtakım komşu milletlerin dilleriyle karışmış ve karıştırılmıştır. Ona göre Arnavutlar, Latin harfleriyle veya bu harflerin benzeri bir alfabe ile yerine getiremeyecekleri gereksinimlerini Arap harfleriyle de yerine getiremeyeceklerdir. Bunun dışında Hristiyan Arnavutların halen sahip oldukları okullarda Latin harfleriyle eğitim ve öğretim görmekte olduklarını da hatırlatarak, onları Arap alfabesini kabule zorlamanın hangi hakka dayandırılacağını sormuştur. Makalesinde yüzlerce seneden beri Anadolu'daki Rûmlara niçin Türkçe harfleri kabul ettirme girişiminde bulunmadıklarını soran Tevfik Bey, Rumların kendi alfabeleriyle yazıp okuduklarını, din kitaplarını dahi Türk diliyle ve Yunan harfleriyle yazdıklarını aktarmıştır. Ayrıca imkânsız bir şeyi mümkün kılmaya çalışmanın boş bir uğraştan başka bir şey olmadığını dile getirerek, hiçbir düzenli hükümette bir kavmi kendi dilinin kültüründen mahrum bırakacak girişimlere izin verilemeyeceğini savunmuştur. Tevfik Bey Arnavutçayı kastederek, Türk lehçesiyle tam tamına zıt olan bir dili Arap alfabesine bağlı kılmanın her ne maksatla olursa olsun doğru bir davranış olmadığını savunmuştur. Makalesinde Boşnakların Müslüman ve dînî hassasiyetleriyle tanınmış olmalarına rağmen Slav alfabesini kabul etmiş olduklarını hatırlatan Ebuzziya Bey, buna gerekçe olarak ise Müslüman olmayan ırkdaşlarının kullandığı alfabe ile kendi cinslerinden olmayan Türklerin alfabesi arasındaki büyük farkı göstermiştir. Hatta bu durumun onları Slav alfabesini kabule zorladığını ileri sürmüştür.

Diğer yandan [Boşnakların] dini konularda doğal olarak Arap alfabesini kullanmakta olduklarını da hatırlatarak, bir Arnavut milli lisanından başka dini gereksinimleri için bir başka alfabe öğrenmeye mecbur mu şeklinde bir soru ile de karşılaşabileceklerini belirtmiştir. Milliyetin şüphe götürmeyecek derecede herşeyden önde olduğunu ifade eden Tevfik Bey, kendilerini ve kavimlerini ilimden ve kültürden nasiplendirmek isteyen bir milletin elbette ki buna uygun bir alfabeyi kabul etmeye ihtiyaçları

olduklarını savunmuştur. Buna rağmen yine de dînî bir amaç için Arap alfabesinin öğrenilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ebuzziya Tevfik Bey makalesinin son kısmında Avrupa'da bir zamanlar kilise kitaplarının tamamıyla Latin diliyle yazıldığını hatırlatarak bir Macar'ın ve Almanın dünyası için Macar ve Alman alfabelerini, ahireti için ise Latin alfabesini öğrendiklerini dile getirmiştir. Fakat dillerin zamanla olgunlaşmasıyla bu ihtiyaç ortadan kalkmıştır. Tevfik Bey son olarak ise hükümetin okul kapatma girişimlerini eleştirmiş ve bunun doğru olmadığını belirterek, bu konuda yaşananları kabul edilemeyecek bir girişim olarak değerlendirmiştir.[774] Ebuzziya Tevfik Bey makalesinde olaylara siyasi olarak değil de bilimsel olarak yaklaşmış ve meselenin dilbilimcilerin konusu olduğunu savunmuştur. Ayrıca Arnavutların istedikleri alfabeyi seçme konusunda son sözün onlara ait olduğunu, fakat dini vecibeleri gereği Arap harflerini öğrenmeleri gerektiğini dile getirmiştir. Kendisi, okullardaki başarısızlığın altında yatan nedenleri alfabeden ziyade eğitim öğretim metodunda aramak gerektiğine dikkat çeken nadir isimlerden birisi olmuştur.

---

[774] Ebuzziya, "Arnavud Elifbâsı Meselesi", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 10 Teşrin-i sânî 1326 [23 Kasım 1910], 1. Tanzimat döneminde üç kez eğitim bakanlığı yapan Ahmet Cevdet Paşa da Osmanlı eğitim sistemini eleştirmiştir. Rumlar üzerinden Osmanlı eğitim sisteminin Balkanlardaki uygulamalarını eleştiren Ahmet Cevdet Paşa, bu konuda şu görüşleri dile getirmiştir: "Tüm tebaaya resmi dili öğretmek, onları Osmanlı edebiyatı ve İslâm âdetlerine alıştırıp Türklere ısındırmak bu şekilde devlete bağlılıklarını güçlendirmek hükümetin bir görevi iken geçmişteki devlet adamlarımızın bu konuda hata ve kayıtsızlık gösterdikleri inkâr edilemez." Balkanlardaki Gayrimüslim unsurların uyanmalarında İstanbul'daki Galatasaray Lisesi ile Robert Koleji'nin önemli etkisinin olduğunu savunan Yahya Akyüz de Osmanlı eğitim sisteminin yetiştirdiği "insan tipini" eleştirmiş ve Balkan Savaşlarının yenilgiyle sonuçlanmasının temelinde öteden beri bu eğitim sistemiyle yetiştirilen "insan tipinin" olduğunu ileri sürmüştür. İkinci meşrutiyet döneminin cumhuriyet dönemi için değerli bir fikir laboratuvarı olduğunu savunan Akyüz, yeni insan tipinin "milli" duygularla dolu, "Türkçü", aktif, girişken, cesur, bedenen güçlü, tarihi olayların ve felaketlerin bilincinde olan, "milli bir eğitimle" yetiştirileceğini savunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yahya Akyüz, "Balkan Savaşlarının Eğitimsel Nedenleri ve Sonuçları", **90. Yılında Balkan Savaşları ve Lüleburgaz Muharebeleri Ulusal Sempozyumu, 26 Ekim 2002**, (Lüleburgaz: Lüleburgaz Belediyesi Kültür Yayınları, 2003): 88-110.

4. 1911-1912 YILLARINDA ARNAVUTÇA EĞİTİM VE ALFABE ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER

4.1. Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler

4.1.1. Arnavut Maarif Kulüplerinin Faaliyetleri

Bu dönemde eğitim alanında yaşanan gelişmeleri çok daha net bir şekilde ortaya koyabilmek için Arnavut maarif kulüplerinin eğitim konusundaki çalışmalarına bakmakta fayda vardır. Ayrıca hükümetin eğitim alanında Arnavutluk'taki faaliyetlerine geçmeden önce, dönemin önemli siyasi partilerinin eğitimle ilgili beyanları da önem arz etmektedir.

4.1.1.1. Arnavut Tamim-i Maarif Kulübü'nün Faaliyetleri

İstanbul'daki Arnavut Maarif Kulübü'nün bu dönemde de Arnavut öğrencilerle yakından ilgilenmeye devam ettiği görülmektedir. Kulüp, zaman zaman basın aracılığıyla yaptığı duyurularda Arnavut yüksekokul öğrencilerine Maarif Kulübü'ne gelmeleri konusunda çağrıda bulunmaktaydı.[775]

1911 yılının ortalarına gelindiğinde ise Arnavut Maarif Kulüpleri Merkez Reisi Abdül Upi Bey'in, Arnavut maarif kulüpleri ve cemiyetleri yönetimlerine hitaben bir genelge yayımladığı görülmektedir. Genelgede ilk olarak Arnavut kavminin asırlardır ihmal edilerek yoksul ve cahil bırakıldığı dile getirilmiş ve Arnavutların büyük devrim sonrasında dahi medeniyetin ve insanlık saadetinin ruhu olan maariften uzak kaldığı savunulmuştur. Kendilerinin Kanun-i Esasi'ye olan itimatlarına istinaden hukuk ve hürriyetlerinin muhafazası için her türlü fedakârlığı yapmaya hazır oldukları halde, mukaddes kanunun garantisi altında bulunan öğretimin serbestliği konusuna önem verilmediği dile getirilmiş ve bundan duyulan üzüntü aktarılmıştır. Genelgede ayrıca bazı devlet memurlarının gerçek anlamını

[775] **Sabah**, 24 Şubat 1326 [9 Mart 1911], 4.

bilmedikleri hatta bilmek istemedikleri “Başkimciliği”, kanunda yeri olmayan bir şer’i suç şeklinde nitelendirdikleri ifade edilmiştir. Dile getirilen diğer bir konu da hükümet ile millet arasında kaynaştırıcı ve birleştirici bir unsur olarak görülen basının dahi bu konuda kendilerine aktarılan hak ve yararları açıkça ortaya koyamamalarından duyulan rahatsızlık olmuştur. Artık gerçeğin ortaya çıktığı ifade edilen genelgede, şahsi çıkarlarını toplumun uyuşmazlığında arayan kişilerin öneminin kalmadığı bildirilmiştir. Genelgede bir temenni de dile getirilmiş ve Arnavutluk’un Osmanlı’daki uygun konumunun devamını kutsal bir görev bilerek bu uğurda işbirliği yapan gerçek vatanperverlerin hamiyet ve gayretleriyle, maarifin taze bir hayat bulacağı ve Arnavutluk’un her tarafında okulların açılacağı ifade edilmiştir.

Genelgede ayrıca uygulamalardan sorumlu olan Bakanlar Kurulu’nun, özel milli okulların açılması konusundaki kararlara ve hürriyet kanununa itaat edeceği beklentisi de aktarılmıştır. Buna göre bu yöndeki inanç ve beklentilerinden dolayı yasal olan talep ve müracaatlarına hiçbir zorluğun çıkarılmayacağı ve okullarının açılmasına izin verileceği düşüncesi dile getirilmiştir. Bu konuda bütün Arnavut vatandaşların tüm gayretleriyle vatan görevlerini yerine getirmelerinin de gerekli olduğu vurgulanan genelgede, bundan dolayı asli amaç için “Merkez Maarif Kulübü”nün yeniden tesis edildiği ifade edilmiştir. Kulübün gayet açık ve belli olan programına dayanılarak maarifin ilk aşamasının temelini oluşturmak üzere kulüplerle, maarif cemiyetleri faaliyete davet edilmiş ve mukaddes bir görev olarak ortaklaşa çalışmalar yapılması istenmiştir. Atalarının devletin büyüklüğü, vatanın savunulması ve hukukun muhafazası için hayatlarını cömertçe harcamaktan çekinmedikleri hatırlatılan genelgede, Osmanlı tarihinin en önemli simaları arasında bulunan atalarının milli onurları yâd edildikçe milliyet ve lisanlarına bağlılıklarının artacağı ve böylece de Osmanlılığın bekasının teminat altına alınmış olacağı bildirilmiştir. Tarihi gerçekleri ve Arnavut unsurunun ruh hallerini bilmemekten kaynaklanan yanlış anlaşılmaların giderilmesi için ancak Arnavutçanın öğrenilmesi ve maarifin hızla yayılması gerektiği vurgulanan tamimde, bu durumun da göz önünde bulundurularak bir an evvel maarif cemiyetlerinin çoğaltılması ve okulların açılması için bütün Osmanlı Arnavutlarının fiili yardımlarının talep edildiği duyurulmuştur. Genelge de son olarak bu yazının kulüp ve maarif cemiyetlerinin

genel toplantılarında okunması ve genelgenin ne anlama geldiğinin Arnavut vatandaşlara anlatılması istenmiştir.[776]

Arnavut Maarif Kulüpleri Merkez Reisi Abdül Upi Bey'in yukarıdaki beyanı üzerinden henüz üç gün geçmişti ki Arnavut Tamim-i Maarif Kulübü'nden bir toplantı çağrısı daha gelmiştir. Kulübün çağrısında, maarif teşkilatı hakkında bazı fikir alışverişinde bulunmak üzere vatandaşların 30 Haziran [1911] Cuma günü Bâb-ı âli Caddesi'ndeki Orhan Bey Hanı'nda bulunan kulüp merkezine gelmeleri istenmiştir.[777] Arnavut Maarif Kulübü'nden yapılan diğer bir duyuruda ise 10 Kasım [1911] Cuma günü *Drita* gazetesi müdürü tarafından kulüpte, eğitim konulu Arnavutça bir konferans verileceği bildirilmiş ve vatandaşlar bu konferansa davet edilmiştir.[778]

Arnavut Maarif Kulüpleri Merkezi'nin çalışmaları 1912 yılı süresince devam etmiştir. Nitekim aynı yılın Mayıs ayı içerisinde kulüp tarafından gazetelere verilen ilanlarda, kulübün bir yıllık çalışmalarının değerlendirilebilmesi ve genel kurul hesaplarının incelenebilmesi için ilgili kişilerin 31 Mayıs [1912] Cuma günü kulübe gelmeleri istenmiştir.[779] Diğer bir ilanda ise dört sene önce kurulan ve o döneme kadar geçen süre zarfında görev yapan kulüp yönetim kurulunun seçimle yenilenebilmesi için ayan, mebus ve ilgili kişilerin katılımıyla bir genel kurulun yapılacağı duyurulmuştur. 23 Haziran [1912] Pazar günü Bâb-ı âli Caddesi'ndeki Orhan Bey Hanı'nda bulunan kulüp merkezinde yapılacak toplantıda ayrıca genel konular hakkında değerlendirmelerde de bulunulacağı bildirilmiştir.[780]

---

[776] Arnavud Maârif Kulüpleri Merkez Reisi Abdül Upi, "Tahrirât-ı Umûmiyye", **Yeni Gazete**, 12 Haziran 327 [25 Haziran 1911], 3. Bu konuda ayrıca bkz. Arnavud Kulüpleri Merkez Reisi Abdül Upi, "Tahrirât-ı Umûmiyye", **Senin**, 12 Haziran 1327 [25 Haziran 1911], 3.

[777] "Arnavud Tamîm-i Maârif Kulübünden", **Yeni Gazete**, 15 Haziran 1327 [28 Haziran 1911], 4. Ayrıca bkz. "Arnavud Maârif Kulübünden", **Sabah**, 15 Haziran 1327 [28 Haziran 1911], 4. "Arnavud Tamîm-i Maârif Kulübü'nden", **Senin**, 16 Haziran 1327 [29 Haziran 1911], 5.

[778] "Arnavud Maârif Kulübünden", **Tanin**, 26 Teşrin-i evvel 1327 [8 Kasım 1911], 7.

[779] "Da'vet", **Yeni Gazete**, 16 Mayıs 1328 [29 Mayıs 1912], 4. Ayrıca bkz. "Arnavud Maârif Kulüpleri Merkezinden", **Sabah**, 16 Mayıs 1328 [29 Mayıs 1912], 3. "Arnavud Maârif Kulüpleri Merkezinden", **Tanin**, 16 Mayıs 1328 [29 Mayıs 1912], 5.

[780] "Da'vet", **Yeni Gazete**, 9 Haziran 1328 [22 Haziran 1912], 4. Ayrıca bkz. "Arnavud Maârif Kulüpleri Merkezinden", **Sabah**, 9 Haziran 1328 [22 Haziran 1912], 3. "Arnavud ve Maârif Kulüpleri Merkezinden", **Tanin**, 10 Haziran 1328 [23 Haziran 1912], 5.

4.1.1.2. İttihad-i Osmani Arnavut Maarif Kulübünün Çalışmaları

Diğer yandan İstanbul'da bulunan İttihad-i Osmani Arnavut Maarif Mahfili'nin de zamanla Arnavut vilayetleri arasında bir bağ kurmayı başardığı görülmektedir. İlk olarak Korça'da [Görice'de] Müftü Hasan Hilmi Efendi başkanlığında bir şube açmayı başaran kulüp, akabinde Draç'ta ve Makedonya'daki Gostivar'da şubeler açmıştır.[781]

Sultan Reşat'ın Kosova seyahati dönüşü Gelibolu açıklarında karşılanmasına iştirak edebilmek için Seyr-i Sefâin Şirketi'nden 'Bandırma Vapuru'nu dahi kiralayan İttihâd-i Osmani Arnavut Maarif Mahfili,[782] bu dönemde de basın aracılığıyla yaptığı duyurularla üyelerini toplantılara çağırmıştır.[783] Nitekim bunlardan biri 1911 yılı Temmuz'unda İstanbul'da bulunan Arnavutların yanı sıra Kosova, Manastır, Yanya ve İşkodra ahalisinden birçok Arnavut'un katılımıyla Aksaray'daki İttihad-i Osmani Arnavut Maarif Mahfili'nde gerçekleştirilmiştir. İçlerinde ulemadan Elbasanlı Hoca İbrahim Efendi ile *Doğrusöz* gazetesinin müdürü ve aynı zamanda mahfil kâtibi Arif Hikmet Bey'in de bulunduğu Arnavutlar, Osmanlı Hükümeti'ne tebliğ edilmek üzere beş maddelik bir karar metni yayımlamışlardır. Metinde Osmanlı birliğinin muhafazası ve takviyesinin yanı sıra Malisör isyanının ve bu isyanda dile getirilen taleplerin bütün Arnavutları kapsamadığı, İsmail Kemal'in protesto edilerek Arnavut kavmi arasından ihraç edildiği ve Osmanlı Hükümeti'nin meseleyi halletmesi temennisi dile getirilmiştir. Karar metninin beşinci maddesinde ise Meşrutiyet'in ilanından beri Arnavutluk'ta hiçbir okulun açılmadığı ve üç yıldır -1909, 1910 ve 1911 isyanları kastedilmektedir- dökülmekte olan kanların hep bu okulsuzluktan, cehaletten ve medeni vasıtaların yokluğundan kaynaklandığı vurgulanmıştır. Bundan dolayı da hükümet bu konuda olağanüstü fedakârlıklar yapmaya davet edilmiş ve karar metni Elbasan mebusu Ali Efendi, Priştineli İlyas Bey ve mahfil kâtibi Arif

---

[781] Clayer, **Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri**, 492-493.
[782] "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", **Sabah**, 11 Haziran 1327 [24 Haziran 1911], 3.
[783] "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", **Sabah**, 3 Temmuz 1327 [16 Temmuz 1911], 4. Ayrıca bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", **Renin**, 3 Temmuz 1327 [16 Temmuz 1911], 5.

Hikmet Bey'in de içinde bulunduğu bir grup tarafından Sadrazam Hakkı Paşa'ya takdim edilmiştir.[784]

İttihâd-i Osmani Arnavut Maarif Mahfili ayrıca gazeteler aracılığıyla yayımladığı bir bildiri ile İtalya'nın Trablusgarp konusundaki tutumunu protesto etmiştir. Mahfilin bildirisinde bu konuda hükümetin yapacağı her türlü girişimde kendilerinin hükümetin yanında oldukları duyurulmuştur.[785] Bu dönemde *Doğrusöz* gazetesinin yanı sıra kısmen Arnavutça kısmen de Türkçe olarak yayımlanan *Yürek* gazetesinin de İttihâd-i Osmani Arnavut Maarif Mahfili'nin yayın organı olarak yayımlandığı görülmektedir. [786] Arnavutçanın Arap ya da Latin harfleriyle yazılması tartışmalarında, İttihatçılarca desteklenen Arap harflerinin kullanılmasından yana tavır alan Elbasanlı Hacı Ali Efendi'nin çıkardığı *"Yürek"* gazetesi, bu dönemde İttihat ve Terakki Fırkası'nı desteklemekte ve Arnavutlara İttihatçılarla işbirliğine gidilmesini önermektedir.[787]

1911 yılı sonunda Fatih'teki yerinden ayrılarak Cağaloğlu'ndaki bir konağa taşınan İttihad-i Osmani Arnavut Maarif Mahfili'nin,[788] Arnavutluk'ta açılmış ve açılacak olan okullarda okutturulacak kitapların hazırlanması konusunda da çalışmalar yürüttüğü görülmektedir. Nitekim bu konuyla ilgili olarak basın aracılığıyla yapılan duyuruda bu okullarda okutulacak İlmihal, Fen ve Ziraat Bilgisi, Osmanlı Coğrafyası, İslâm ve Osmanlı Tarihi ile Aritmetik dersleri üzerine yeni harflerle kaleme alınmış yazıların incelenmek ve tasdik edilmek üzere yazarlarınca 12 Mart 1912 tarihine kadar mahfile teslim edilmesi istenmiştir.[789]

---

784 "Arnavudların İctimâi", **Yeni İkdam**, 5 Temmuz 1327 [18 Temmuz 1911], 3. Bu konuyla ilgili olarak Yeni Gazete'de çıkan habere göre İstanbul'da bulunan Arnavutlar, Malisörlerin bütün Arnavutluk adına özerklik talep etmesini protesto etmek amacıyla önce Yeni Cami'de akabinde ise Arnavut Kulübü'nde toplanmışlardır. Toplantı sonucunda beş maddelik bir karar metni hazırlayarak Sadrazam Hakkı Paşa'ya sunmuşlardır. Yeni Gazete'ye göre bu toplantıda kabul edilen beş madde ise şöyledir: 1) Arnavutluk adına özerklik isteyen Malisör asileriyle onlara ön ayak olan İsmail Kemal Bey ve Arnavud gazetesi müdürü Derviş Hima'nın şiddetle protesto edilmesi 2) Malisörlere silah verildiği takdirde kendilerinin silahsız bırakılmaması 3) Okulların iyileştirilmesi 4) Latin harflerinin kesinlikle kabul edilmemesi 5) Arnavutluk'a gönderilecek memurînin ıslahı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavudların Mitingi", **Yeni Gazete**, 5 Temmuz 1327 [18 Temmuz 1911], 4.

785 "Arnavud Maârif Mahfilinden", **Tanin**, 19 Eylül 1327 [2 Ekim 1911], 3.

786 "Fuzûli Vekâlet", **Tanin**, 13 Kanun-i evvel 1327 [26 Aralık 1911], 3. Ayrıca bkz. Clayer, **Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri**, 493.

787 Demir, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet**, 229.

788 "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", **Tanin**, 2 Kanun-ı evvel 1327 [15 Aralık 1911], 5.

789 "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", **Sabah**, 21 Şubat 1327 [5 Mart 1912], 4. Ayrıca bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", **Tanin**, 21 Şubat 1327 [5 Mart 1912], 5. Bu

Arnavutluk'ta yaşanan gelişmelere duyarsız kalmayan İttihâd-i Osmani Arnavut Maarif Mahfili, bu gelişmelerle ilgili olarak 1912 yılı Haziran'ında bir bildiri yayımlamıştır. Bildiri metninde ilk olarak son dönemde gazete sütunlarında yer alan altı maddelik isteklere yer verilmiştir. Bunlar Latin harfleriyle Arnavutça eğitim talebinin yanı sıra Arnavutluk'un siyasi sınırlarının belirlenmesi, tek Arnavut bayrağının olması, Arnavutluk'a eski Arnavut hanedanına mensup bir genel valinin atanması ve Arnavutluk'ta görev yapan farklı milletlere mensup memurların görevlerinden alınarak yerlerine Arnavutların atanması taleplerini içermektedir. Ayrıca bu taleplerin yerine getirilmesi konusunda büyük devletlerin kefil gösterilmesi arzusu da dile getirilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak kaleme alınan İttihad-i Osmani Arnavut Maarif Mahfili'nin bildirisinde ise bu maddelerin her birinin reddedilmesi yönünde söylenecek sözlerin Arnavutluk'a hakaret olacağı ifade edilmiştir. Fakat içinde bulunulan durumun çok daha iyi anlaşılabilmesi için "satılmış reislerin" bu taleplerinin iyi birer örnek teşkil ettiği vurgulanmıştır. Osmanlı Hükümetinin alacağı kararlarda dile getirilen gerçekleri göz önünde bulunduracağına şüphelerinin olmadığı ifade edilen bildiride, hükümetin ezici gücünü saf ve gafil halk üzerinde değil de fesat çıkaran, alçaklar ve vatan hainleri üzerinde göstermesi istenmiştir. Çünkü bunlar meşruti idarede her şeyin mantıkla ve Meşrutiyet'le halledilebileceğini bildikleri halde buna rağmen silaha sarılarak isyan etmişler ve böylece kendilerinin birer ecnebi oyuncağı olduğunu ispat etmişlerdir. İttihad-i Osmani Arnavut Maarif Mahfili bildirinin son kısmında ise müvekkillerinin cömertlik ve vatan sevgisinden dolayı böyle bir bildirinin yayımlanmasına ihtiyaç duyulduğunu bildirmiştir.[790]

---

konuyla ilgili olarak aynı yılın Mart ayında basında yer alan bir haberde, ihtiyaç duyulan ve yazarlarınca hazırlanması beklenilen bu kitapların incelenmek üzere merkeze teslim tarihinin Mayıs ayı başına kadar uzatıldığı duyurulmuştur. Bilgi için bkz. "Arabî Hurûfuyla Yeni Arnavudca Kitâblar", **Tanin**, 10 Mart 1328 [23 Mart 1912], 5.

[790] "Tekzîb-i Erâcîf ve Tekrâr-ı Hakîkat", **Tanin**, 23 Mayıs 1328 [5 Haziran 1912], 3.

4.1.2. Dönemin Siyasi Fırkalarının Eğitimle İlgili Beyanatı

4.1.2.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Eğitim Programı

İttihat ve Terakki Cemiyeti, cemiyet-fırka paralelliğini ortadan kaldırma ve bütünleştirme yoluna gittiği 1911 Kongresi'nde,[791] eğitimle ilgili olarak bazı kararlar almıştır. Kongre kararlarının 18. maddesine bakıldığında, hükümetin özel ve cemaat okulları üzerindeki gözetim ve denetim hakkının Kanun-i Esasi'nin gereği olduğuna vurgu yapıldığı görülmektedir. Fakat hiçbir Osmanlı unsurunun anadilleri ile inançları ve edebiyatlarına saldırılmaması ve müdahale edilmemesi de prensip olarak kabul edilmiştir. Kongrede ayrıca ilköğrenimin gerek genel [devlet] gerekse özel okullarda zorunlu olması ve bunun devlet okullarında ücretsiz olması kararlaştırılmıştır. Bu kararların dışında ayrıca ilkokullara öğretmen yetiştirmek üzere vilâyet ve gerektiğinde sancak merkezlerinde yatılı öğretmen okullarının kurulması benimsenmiştir. İlkokulların genelinde Türkçenin yalnızca lisan olarak öğretilmesi zorunlu kılınmış ve öğretim dilinin her mahallin ana dili olduğu bildirilmiştir. Rüştiyeler de dâhil olmak üzere tüm ortaöğretim ve yükseköğretim kurumları Osmanlı tebaasının bütün çocuklarına açık olacak ve bu okulların kuruluş giderleriyle, daimi harcamaları genel bütçeden karşılanacaktır.

Kongre kararlarının 19. Maddesinde ise daha ziyade öğretmen yetiştirilmesi konusuna yer verilmiştir. Okulların kurulmasından önce öğretmen yetiştirmenin önemine ve gereğine vurgu yapılarak, ülkenin her şeyden önce ortaöğretim ve yükseköğretim öğretmenlerine ihtiyacı olduğu bildirilmiştir. Bundan dolayı da öğretmen ihtiyacının karşılanabilmesi için İstanbul'da bir yüksek öğretmen okulu kurulacak ve vilâyetlerdeki ikinci derece öğretmen okulları çoğaltılacaktır. Ayrıca Maarif Nezareti'nce derece derece olacak şekilde önemli merkezlerde birer sultani, ikinci derece merkezlerde ise idadiler kurulacaktır. Son olarak ise sayıca ilkokullardan daha az olan rüştiyelerin kazalarda olduğu gibi derece derece her nahiye merkezinde açılmasına, kızlar kısmına mahsus olarak bütün okulların mevcut imkânlar dâhilinde iyileştirilmesine ve çoğaltılmasına çalışılacağı deklare

---

791 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, **İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**,c. 3, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 255.

edilmiştir.[792] Nitekim 1912 yılı içerisinde eğitim alanında yapılan girişimlerin bu eksende gerçekleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Örneğin Arnavutluk'ta gerek öğretmen okullarının gerekse ortaöğretim kurumlarının sayısının arttırılmasına yönelik girişimler, bu düşüncenin birer ürünü olarak değerlendirilebilir.

4.1.2.2. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Kuruluşu ve Eğitim Programı

Hürriyet ve İtilaf Fırkası Mahir Said, Kemal Midhat, Hüseyin Siret ve Rıza Nur'dan oluşan bir heyetin fırkanın kuruluş beyannamesini 21 Kasım 1911 tarihinde İstanbul Valisi Emin Bey'e vermesiyle kurulmuştur.[793]Partinin İdare Meclisi Üyeleri arasında orduda fazla taraftarı olduğu inancıyla davet edilen Miralay Sadık Bey başta olmak üzere Rıza Nur, Lütfi Fikri, Gümülcineli İsmail, Şükrü el-Aseli, Dukakinzade Basri (Gün Tekin), Muhammed Hamdi (Yazır), Mahir Said, Rıza Tevfik, Mithat Fraşeri, İsmail Sıdkı (Oğuz Beyoğlu), Hüseyin Siret ve İsmail Kemal Mithat Beyler yer almıştır. Partinin nizamnamesi ve programı Rıza Nur'un evinde, Ahmet Reşit Bey tarafından kaleme alınmış ve bir süre sonra kamuoyuyla paylaşılmıştır.[794] Parti programında eğitimle ilgili olarak aşağıdaki konulara yer verilmiştir:

Madde 19: İlköğrenim zorunlu ve ücretsiz olacaktır. Nahiye merkezleri ile nüfusu iki bin ve üzeri olan köy, kasaba ve şehirlerde iki bin nüfusu içine alan her kısmında kız ve erkek çocukları için ilkokullar açılacaktır. Bunun dışında kalan küçük köylerde ise bu köylerin konumları da dikkate alınarak birkaç köyün birleştirilmesiyle bunların en uygun olanında köy okulları kurulacaktır. Birbirinden uzak ve dağınık evlerden oluşan köylerde, okuldan faydalanabilmek için okulun yanına ayrıca öğrenci konutu da yapılacaktır.

Madde 20: Köy okullarında ve genel olarak da ilkokullarda öğretim dili anadildir.

Madde 21: İlköğrenim ile liseler arasında üç senelik rüştiye tahsili vardır. Öğrenimin bu kısmı zorunlu değilse de ücretsizdir.

---

[792] "İttihâd ve Terakki Programı", **Tanin**, 11 Teşrin-i evvel 1327 [24 Ekim 1911], 3.
[793] Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar** (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990), 48.
[794] Ali Birinci, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", **İslam Ansiklopedisi**, c. 18 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998): 507-511.

Madde 22: İlköğrenimin genişlemesi ve yaygınlaşmasıyla halkın fikri terbiyesinin gerekliliği arttıkça, liseler de o oranda artacaktır. Bu okular halkın en fazla istifade edebileceği şekilde memleketin en uygun noktalarında kurulacaktır.

Madde 23: Liselerde dikkat çekici yeteneğe sahip fakir öğrenciler arasında yapılan sınavda başarılı olanlara, yüksekokuldaki öğrenimlerini bitirebilmeleri için hükümet tarafından yeterli miktarda ödenek verilecektir. Osmanlı yüksekokullarında öğrenimlerini tamamlayan öğrencilerden aynı niteliklere sahip olanlar, şahsi girişimde başarıyı temin eden yüksek ilimler ve fen alanında bilgisini daha da genişletebilmek için yapılacak sınav sonucunda [başarılı olanlar] masrafları hükümet tarafından karşılanmak üzere Avrupa'ya gönderileceklerdir.

Madde 24: Köy okulları ile nahiyelerdeki ilkokulların kurulması ve yönetilmesi, rüştiyelerin ise düzenlenmesi ve yönetilmesi vilâyet genel meclislerine bırakılmış önemli görevlerdendir. Eğitim yardım payları tamamen mahallerine terk edilerek, nahiyeler ve vilâyet bütçeleri öncelikli olarak bu okulların giderlerine tahsis edilecektir.

Madde 25: Genel okulların yani devlet okullarının programlarının esası yalnız memur yetiştirmek değil, yeni nesli hayat mücadelesinde üstün kılacak ve şahsi girişimlere alıştıracak terbiye ve eğitime hazırlamaya yönelik olması gerektiğinden programlar daha ziyade pratik uygulamalara yönelik olacaktır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nca genel eğitim kanunları ve nizamnamelerinin bu esaslara göre hazırlanıp düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.

Madde 26: Darülfünun teşkilat, öğretim ve yönetiminin Avrupa üniversitelerine tamamen tatbiki tamamlanacaktır.

Madde 27: Buraya kadar anılan okullar resmi statüdeki okullardan olup, bunların dışında kurulan ve gelecekte de kurulacak okulların tamamı özel okul statüsünde sayılırlar. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, cins ve mezhep ayırt etmeksizin her unsurun ilmi yükselişini Osmanlı vatanı için daima büyük bir fayda olarak kabul eder. Bundan dolayı milletin her bir ferdinin yanı sıra milletlerin ve çeşitli toplulukların ortaklaşa ilmi, edebi ve dini her türlü okullar açma hakları olduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nca kabul edilen bir gerçektir. Bu çeşit kurumlar için yalnızca müracaat ederek ruhsat almak ve programlarını bildirmek gerekmektedir. Ayrıca okutulan ve okutulacak

derslere ait kitaplardan birer nüshası başvuru yapılan birime teslim edilmelidir. Özel okullardan mezun öğrenci, mezun olduğu okulun programına eşdeğer olan resmi okulların programlarına uygun olduğu halde bir derece yüksek olan resmi okullara sınavsız olarak kabul edilme hakkına sahiptir. Devletin özel okullar üzerinde gözetim hakkının yanında, sıhhi ve ahlaki şartların temininin sağlanmasına yönelik cins ve mezhep ayrımı yapmaksızın teftiş hakkı da vardır.

Madde 28: Milletin genel olarak bilgi ve eğitim seviyesinin yükselmesi için şehir ve kasabalarda kütüphaneler, okuma salonları, müzeler kurulmasına; terbiye ve sanat dersleriyle konferanslar verilmesine kısacası fen, edebiyat ve sanata hizmet eden kuruluşların açılmasına ve yönetilmesine Hürriyet ve İtilaf Fırkası çalışacaktır. Bunların kısmen hükümet, kısmen de mahalli yönetimler, cemiyetler ve bireyler aracılığıyla vücuda getirilebilmesi için ciddi yardımların yapılması fırkanın görevlerindendir.[795]

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bu beyannamesi eleştirilere maruz kalmış olmalıdır ki parti, bir süre sonra bu konuyla ilgili olarak bir beyanname daha yayımlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne eleştiriler yöneltilen beyannamede, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından hiçbir unsurun anadiline, inanç ve edebiyatına saldırı ve müdahale olmayacağını ilke olarak benimsediğini duyurmasına rağmen bu konularda Arnavutluk'tan şikâyetler geldiğine dikkat çekilmiştir. Bundan dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti Seçim Heyeti'nin bu konularda kendilerini eleştirmesinin hayretle karşılandığı bildirilmiştir. Diğer yandan beyannamede bu alanda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yöneltilen, "çeşitli unsurlara Türkçe'nin öğretilmesinde ihmalkâr davranıyor" şeklindeki suçlamaya da cevap verilmiştir. Parti programının yirminci maddesinde, "köy okullarında ve ilkokulların genelinde öğretimin mahalli dille yapılacağının açıkça ifade edildiği hatırlatılarak, buradan hareketle ilkokulların üzerindeki bütün okullarda Türkçe öğrenmenin şart olduğu vurgulanmıştır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın beyannamesinde ayrıca asırlardır hiç Türkçe söylemeyen -konuşmayan- memleketlerin köy okulları ile tüm ilkokullarında

---

[795] "Hürriyet ve İtilâf Fırkası", **Yeni Gazete**, 9 Teşrin-i sânî 1327 [22 Kasım 1911], 2-3. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın programı ve nizamnamesi için ayrıca bkz. Mehmet Ö. Alkan, "Türkiye'de Siyasal Partiler Tarihine Katkı -I- Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın İlk Programı ve Nizamnamesi", **Toplumsal Tarih**, c. 1, s. 2 (1 Şubat 1994): 50-51.

bulunan sekiz on yaşlarındaki çocuklara Türkçe öğretmenin çok uzak bir hayal olduğu ileri sürülmüştür. Bunun, iki parti programı arasında bir farkındalık ölçütü olarak görülmesi ise âdeta ecdadın incitilmesi addedilmiştir. Köylerde, hatta nahiyelerdeki vatan evlatlarına hangi lisanla olursa olsun okuyup yazmayı öğretebilmenin önemine dikkat çekilen bildiride, her tarafta ortaokullar ve liseler açılarak buralara devam edecek yüzbinlerce öğrenciye Osmanlı lisanı öğretilebilirse başta parti olarak kendileri olmak üzere öğrencilerin ve bütün Osmanlı milletinin bahtiyar addedilmesi gerekeceği ifade edilmiştir. Son olarak ise bu konuda Milli Seçim Heyeti'nin hiçbir şüphesinin olmaması gerektiği bildirilmiştir.[796]

Çünkü bu dönemde ülke gündemini meşgul eden bir diğer konu da seçimlerdi. 1912 yılının ilk günlerinde yeniden esmeye başlayan seçim rüzgârları, diğer siyasi partileri olduğu gibi İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı da etkilemiştir. Nitekim her iki parti birer birer seçim programlarını ilan etmişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin seçim programının eğitimle ilgili kısmında, azınlık ve yabancı eğitim kurumlarında devlet denetiminin sürmesi gerektiğine vurgu yapıldığı görülmektedir. Programda, Osmanlı unsurlarının mezheplerine ve ana dil eğitimine müdahale edilmeyeceği bildirilmektedir. Türkçe, ilkokullarda yalnızca dil olarak öğretilecektir ve bu zorunlu kılınmıştır. Eğitim dili her mahallin ana dili olacaktır. Ayrıca vilâyet ve sancak merkezlerinde yatılı öğretmen okulları açılacaktır. Oysa buna karşılık Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın programında ise eğitim üzerindeki devlet denetiminin kaldırılacağı duyurulmaktaydı. Maarif-i Umumiye başlığı altında toplanan maddelerde, azınlıklara geniş haklar vaat edilmekteydi. İlkokullarda eğitimin yerel dille yapılacağı taahhüt edilirken, azınlıkların eğitim konusundaki kazanılmış haklarına dokunulmayacağı garanti ediliyordu.[797]

4.1.2.3. Arap Fırkası'nın Kuruluşu ve Eğitim İçerikli Beyanatı

Arnavutların İstanbul'dan vergi, eğitim hatta yönetim alanında birçok imtiyazlar koparması, imparatorluktaki diğer Müslüman unsurların Arnavutluk'taki durumdan çıkarımlar yaparak benzer heveslere kapılmalarında ve buna ulaşmak için

---

796 "Hürriyet ve İtilâf Fırkasının Beyannâmesi", **Yeni Gazete**, 30 Kanun-i sânî 1327 [12 Şubat 1912], 1.

797 Demir, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet**, 190, 201, 243.

mücadeleye girmelerinde etkili olmuştur. Nitekim Arnavutluk'taki benzerlerinin sergilediği örnekler ve onlarla olan ilişkileri, İstanbul'daki Arap mebuslarını da etkilemiştir.[798]

Bu konuyla ilgili olarak basında yer alan haberlerde ise Meclis-i Mebusan'da bir "Arap Fırkası"nın kurulduğu duyurulmuştur. Nitekim *Sabah*, Arap Fırkası'nın kuruluşunu aktardıktan sonra *Jön Türk* gazetesine dayanarak bu fırkanın bir beyannamesini de yayımlamıştır. Dört madde halinde dile getirdikleri taleplerin karşılanmasını sağlamak amacıyla teşekkül edildiğine dikkat çekilen fırka beyannamesinin ilk maddesinde, devlet memurlarının görev yaptıkları vilayetlerin dilini bilmeleri ya da hiç olmazsa bu dili öğrenmeye çalışmaları istenmiştir. İkinci maddede ise ilkokullarda ve yüksekokullardaki öğretim dilinin mahalli dilde olması yani Arap vilâyetlerinde Arapça, Arnavutluk'ta da Arnavutça olması talep edilmiştir. Üçüncü maddede ise eğitim için Avrupa'ya gönderilecek öğrencilerin her vilâyetten belirli sayıda ve sınavla seçilmesi istenmiştir. Son maddede ise fırkanın sebep gösterilmeksizin görevden alınan memurları savunacağı dile getirilmiştir. Arap Fırkası, taleplerinin haklılığını gösterebilmek amacıyla Fransa Sömürgeler Bakanı'nın, sömürgeler bütçesinin görüşmeleri esnasında yaptığı bir konuşmayı da aktarmıştır. Buna göre Bakan Mösyö Mesimi, "sömürgelerdeki memurlarının yaşadıkları mahallin lisanını, âdetlerini bilmediklerinden kusurlu olduklarını" ifade etmiştir. Bundan dolayı da sömürgelere gönderilecek memurların seçiminde mahalli dili bilenlerin tercih edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Arap Fırkası ayrıca yapacakları ikinci bir toplantıda bu kararların Sadrazam'a iletilip dikkate alınmasını talep edecek bir komisyon oluşturacaklarını da duyurmuştur. Fırka son olarak ise dile getirdikleri bu taleplerinin meşruiyetine inandıklarından Rum, Ermeni ve diğer grupları da bu taleplerine iştirak etmeye davet etmiştir.[799]

---

[798] Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar, Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)**, 2. bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 111.

[799] "Arab Fırkası", **Sabah**, 31 Mart 1327 [13 Nisan 1911], 2. Nitekim 1911 yılı Ekim'ine gelindiğinde Şam mebusu Şükrü el-Asali Arapların görünen isteklerini dile getirmiştir. Dillendirilen talepler arasında eğitimin yaygınlaştırılmasıyla beraber, Arapçanın resmi okullarda itina ile ve resmi olarak öğretilmesi de yer almıştır. Araplar, kendi lisanlarının da Türkçe gibi muteber olmasını ve Türkçe ile ayni seviyede kabul edilmesini ya da Türkçe ile beraber Arap vilâyetlerinde resmi dil olarak kullanılmasını istemişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Demir, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet**, 232. 21 Aralık 1912 tarihine gelindiğinde ise bir grup reformcu, içerisinde her vilâyetin resmi dilinin o vilayette konuşulan yerel dil olması talebinin de yer aldığı 14 maddelik bir bildiri yayımlamıştır. Bu

Uzun yıllar İstanbul'da yaşamış olan ve bu konuyla ilgili olarak değerlendirmelerde bulunan İngiliz siyasetçi ve tarihçi Sir Edwin Pears'e göre İttihat ve Terakki Cemiyeti, "Türkçeden başka hiçbir dili" düşünmemiştir. Bundan dolayı da heterojen bir yapıya sahip olan imparatorluğu, "tek dili olan bir ulus" yapmayı arzulamıştır. Bunun için de her okulda Türkçe dersleri zorunlu kılınmış, hatta sokak adlarının Türkçeleştirilmesi için emirler dahi verilmiştir. Fakat Arapçanın yerine Türkçenin kullanılması siyaseti daha başından başarısızlığa mahkûm olmuştur. Çünkü Pears'a göre kendisi büyük oranda Arapça ve Farsça sözcüklerle zenginleşmiş olan Türk dilini Araplara dayatmak imkânsızdır. [800] Diğer yandan Balkan felâketinden faydalanmak isteyen İngiltere ve Fransa, bu esnada boş durmamış ve Osmanlı Devleti'ndeki bir kısım Arap mebus ve ileri gelenleri gizlice maaşa bağlamıştır. Araplar arasında baş gösteren kıpırdanmalar bazı talepleri de beraberinde getirmiştir. Bu talepler arasında Arapların yoğun olarak yaşadıkları eyaletlerdeki ortaokullarda eğitimin Arapça olması, Türkçenin de zorunlu dil olarak okutulması yer almıştır. Ayrıca liselerdeki öğrenimin Türkçe olması, Arapçanın ise zorunlu yardımcı dil olarak okutulması talep edilmiştir. Fakat hükümet bu teklifleri ilk etapta geçiştirecektir.[801]

Trablusgarp ve Balkan Savaşları İttihat ve Terakki Cemiyeti için düşünce bağlamında bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü cemiyet, bu savaşlar sonrasında imparatorluğun geri kalan kısmını elde tutmanın ancak ciddi ıslahatlarla mümkün olabileceğine inanmaya başlamıştır. Bunun için de 1913 yılında Arap vilâyetlerine kültürel alanda özerklik tanıyacak ve bu vilayetlerde, kendi lisanlarında eğitim yapacak okulların açılmasına izin vermiştir.[802] Nitekim 1913 Nisan'ında çıkarılan bir kararnameyle Arapçanın mahkemelerde ve bazı vilayet merkezlerindeki daha yüksek eğitim kurumları olan sultaniler hariç olmak üzere okullarda kullanılmasına onay

---

konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Zeine N. Zeine, **Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, çev. Emrah Akbaş (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003), 90.

[800] Zeine, **age**,88-90.

[801] Yılmaz Öztuna, **93 ve Balkan Savaşları, Avrupa Türkiye'sini Kaybımız, Rumeli'nin Elden Çıkışı** (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2006), 170.

[802] Uyanık, **age**, 74.

verilmiştir. Ayrıca dilekçelerin ve resmi haberleşmelerin Arapça olmasının da yolu açılmıştır.[803]

1913 yılı Temmuz'una gelindiğinde ise hükümet, Arap vilâyetlerindeki ilk ve orta öğretim okullarında eğitimin ve resmi yazışmaların Arapça olması taleplerinin de yer aldığı on üç maddelik bir anlaşmayı kabul edecektir.[804] Hatta İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan *Tanin,* bir süre sonra sayfalarında Arapçaya yalnızca Arapça konuşulan yerlerde değil her tarafta daha fazla önem verilmesi gerektiğini savunan yazılara yer verecektir. Hükümetten bunu birkaç milyon Arap'ın yöneticisi olarak değil, bir Müslüman devlet olarak gerçekleştirmesini beklediklerini bildirecektir.[805]

4.1.3. 1911 Yılında Hükümetin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri

4.1.3.1. Arnavutluk'ta Eğitimin Yaygınlaştırılması Çalışmaları

Eğitim konusunda 1911 yılının ilk krizi, hükümet ile Sırplar arasında yaşanmıştır. Hükümet'in Rumeli'deki Sırp okullarında yalnızca Osmanlı Sırp öğretmenlerinin istihdam edilmesi talimatını vermesi bu gerilimin kıvılcımını ateşlemiştir. Bunun üzerine bu karara tepki gösteren Prizren Sırp Despotu, Yenipazar Sancağı dâhilindeki

---

[803] Kayalı, **age**,150.

[804] Zeine, **age**,94. Ömer Kürkçüoğlu 1908 Anayasası'nın ilanından sonra Suriyelilerin ümitlerinin kısa sürdüğünü, Arapçanın da resmi dil olarak kabul edilmesini istediklerini aktarmaktadır. Kürkçüoğlu'na göre "Suriye Arap Kongresi", 21 Haziran 1913 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçiliği'ne 15 maddelik bir talep listesi sunmuştur. Talepler arasında Osmanlı Parlamentosu tarafından Arapçanın Suriye ve Arap ülkelerinde resmi dil olarak kabul edilmesi de yer almaktadır. Bu durum Arapçanın Türkçeyle eşitliği anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)** (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982), 37-39.

[805] **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Red. Hakkı Dursun Yıldız, c. 12 (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 258. Oysa ayni Tanin daha 1912 yılı Temmuzunda *Osmanischer Lloyd* gazetesinden lisan meselesini konu alan bir makale aktarmıştı. Yafa'dan yazılan makalede, Kudüs'te lisan meselesi ele alınmaktaydı. Makalenin ilk kısmında Kudüs'te konuşulan mahalli dilin Arapça, nüfusunun da 650.000 olduğu ifade edilerek misyonerler vasıtasıyla Fransızcanın da konuşulmakta olduğuna dikkat çekilmişti. Makalede dikkat çekilen bir diğer konu da İbranicenin Kudüs'te yaygınlaşmaya başlamış olmasıydı. Musevi memleketlerin büyük kısmında eğitimin İbranice olduğu dile getirilen makalede, ailelerin büyük çoğunluğunun sokaklarda İbranice konuşuyor olmasına hayret edilmemesi gerektiği savunulmuştu. Hatta Musevilerin İbraniceye dikkate değer bir şekilde eski önemini vermek istedikleri hatırlatılarak, bu konuda kesinlikle başarılı olacakları ileri sürülmüştü. İşte Tanin tam da bu noktaya dikkat çekerek dinen, ruhen ve siyaseten samimi bağlarla irtibatlı oldukları bir yörede en az kullanılan dilin Türkçe olmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmişti. Ayrıca o yörede memurlar dışında aboneleri olan hemen hemen hiçbir Türkçe gazetenin olmadığını hatırlatarak, bu durumun hükümetin o döneme kadar bu bölgeleri ne kadar ihmal ettiğinin bir göstergesi olduğunu ileri sürmüştü. Hatta bu konuda çok şeylerin yapılması gerektiğine vurgu yapmış, bu satırların Maarif Nezaretinin dikkatini çekerek meselenin bakanlığın faaliyet planları arasında önemli bir yer teşkil edeceğini öngörmüştü. Bilgi için bkz. "Kudüsde Lisân Meselesi", **Tanin**, 1 Temmuz 1328 [14 Temmuz 1912], 3.

bütün Sırp okullarını kapattırmış ve Babıali'ye bir protesto yazısı çekerek hükümetin bu kararını protesto etmiştir.[806]

Arnavutlar açısından ise bu yıl, bir önceki yıla göre çok daha farklı olacaktır. Nitekim daha 1911 yılının ilk çeyreğine gelindiğinde, düzenlenmiş Arap harfleriyle Arnavutça öğretimin kabul edildiği ve birçok yerde bu şekilde öğretime başlanıldığı yönünde haberlerin basında yer almaya başladığı görülmektedir. Hatta öğretmen yetiştirmek üzere bakanlıkça girişimlerde bulunulduğu ve bakanlığın Arnavutluk'taki öğretmen okullarına Arnavutça dersini dâhil ettiği aktarılmaktadır. Ayrıca bu okullarda öğretim yapılabilmesi için Osmanlı Darülfünunu'nda Arnavutça öğretmenler yetiştirmek üzere bir kısmın ayrılmasına da karar verilmiştir. Darülfünun'ndaki bölümün oluşturulmasına kadar geçen süreçte ise Arnavutça öğretmen okulları için Aksaray'daki Arnavut Maarif Mahfili'nde imtihanlar yapılmış ve bu konuda süratle öğretime başlanmıştır. Basında çıkan haberlere göre öğretmen okulunun öğretim süresi üç ayı geçmeyecekti ve bölgeye gönderilecek öğretmenlere altı yüz kuruş maaş verilecekti. Arnavutça öğretmenliğini ise *Doğru Söz* gazetesi başyazarı Arif Hikmet Bey üstlenmişti. Hatta Arnavutluk'un birçok mahallinde ve ilkokullarda şimdiden öğretime başlanmış ve Arnavutça dersi Elbasan'daki ilkokulların tamamına dâhil edilmişti.[807]

Nathalie Clayer, bu konuyla ilgili olarak verdiği bilgide İttihad-i Osmani Arnavut Maarif Mahfili'nin Arnavutçayı Arap harfleriyle öğretebilecek öğretmenleri yetiştirmek üzere daha 1910 yılı Kasım'ında bir darülmuallimin açtığını ileri sürmüştür. Clayer'e göre, eğitim süresi 3 ay olan bu okulda öğrencilere maaş dahi ödenmekteydi. Sonrasında ise 600 kuruş maaşla Arnavut dili eğitmenleri olarak Arnavutluk'a gönderilmekteydiler. Clayer, bu okula kabul için yalnızca Türkçe okuma-yazma bilmenin yeterli olduğunu aktarmıştır. Bu darülmualliminde kullanılan alfabe kitabından da 20.000 adet basılması planlanmıştır. Hatta birkaç ay sonrasında eğitimlerini tamamlayan ilk 21 öğretmen de mezun olmuştur.[808]

---

[806] "Makedonyada Sırb Mekâtibi", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 10 Ocak 326 [23 Ocak 1911], 3. Ayrıca bkz. "Makedonyada Sırb Mekâtibi", **Sabah**, 10 Kanun-i sânî 1326 [23 Ocak 1911], 2.
[807] "Arnavudca Tedrîsât", **Tasvir-i Efkâr**, 24 Şubat 1326 [9 Mart 1911], 3.
[808] Clayer, **Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri**, 493.

Diğer yandan bu dönemin önemli bir gelişmesi de Arnavutluk'un kuzeyinde yaşanmakta olan Malisör İsyanı olmuştur. Sultan V. Mehmet Reşat'ın Kosova'da bulunduğu esnada Karadağ sınırında isyan halinde bulunan Malisörler, Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Osmanlı askerleriyle çatışmaya devam etmekteydiler. İsyancıların talepleri arasında ise Arnavutça okulların açılması ve bölgeye atanacak memurların Arnavutça bilmeleri,[809] devlet daireleri ve okullarda resmi dil olan Türkçe ile birlikte yerel dilin yani Arnavutçanın da kullanılması gibi hususlar yer almaktaydı.[810] Bu isyanda Karadağ da taraf olmuş ve bu konuyla ilgili olarak devletin resmi gazetesinde yayımlanan bildiride, ilkokullarda öğretimin yerel dille yapılması gerektiği savunulmuştur.[811] Karadağ'ın yanı sıra ayrıca Avusturya'nın da bu isyana müdahil olduğu görülmektedir. Çünkü Viyana hükümeti yarı resmi yayın organı olan *Fremden Blatt* gazetesi vasıtasıyla yayımladığı bildiride, Osmanlı Hükümeti'nin isyancılara karşı ılımlı bir politika izlemesi gerektiği uyarısında bulunmuştur.[812] Bu da aslında Avusturya'nın Arnavutlara olan ilgisini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Fakat bu esnada Müslüman Arnavutlar da Malisörlere tanınmış olan ayrıcalıkların kendilerine de tanınmasını talep etmişlerdir. Hatta Arnavutça olarak yayımlanan *Doğrusöz* gazetesinde hükümete hitaben kaleme aldıkları bildiride, taleplerinin karşılanmaması halinde bu haklarını silah yoluyla alacakları tehdidinde bulunmuşlardır.[813]

Ayaklanan Toskaların talepleri arasında ise okulların yanı sıra cami ve mahkemelerde de Arnavutçanın kullanılması hususları yer almaktaydı.[814] Oysa Renin gazetesi bu dönemde Yanya Vilâyeti'nde yaşanan gelişmelerle ilgili olarak Atina gazetelerine dayandırdığı haberinde Yanya halkının yaşanan ayaklanmaya kesinlikle önem vermediğini aktarmıştır. Gazetenin haberine göre ayaklanma nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın halk, okullarında Arnavut harflerinin ve Arnavutçanın kullanımını kesinlikle kabul etmeyecektir. Atina gazetelerine göre Yanya Vilâyeti'nin Hıristiyan halkı zaten geçmişten bu yana Rumca okuyup yazmaktadır ve bundan dolayı da

---

[809] Türker, **age**, LIII-LIV.
[810] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâp Tarihi**, c. II, ks. I. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943), 42.
[811] Bayur, **age**, 44.
[812] Çelik, "**Avusturya'nın Arnavutluk Politikası**", 86.
[813] Telci, **age**, 188.
[814] Türker, **age**, LIII.

Arnavut lisanını kabul etmeyi hiçbir zaman akıllarından dahi geçirmemişlerdir. Ayrıca Epir Bölgesi'nde İslâm Arnavutları tarafından gerçekleştirilen bu ayaklanma dış güçlerin desteğine rağmen ölmeye mahkûmdur.[815] Bu arada hükümet, başta Malisörler olmak üzere bölgede yaşanan isyan hareketleri üzerine bazı tedbirler almaya başlamıştır. Nitekim Dâhiliye Nezareti'nden Yanya Vilayeti'ne gönderilen telgrafta bu tedbirler sıralanmıştır. Buna göre hükümet isyana katılan âsiler dışında kalan ve silahını bırakarak memleketine dönen Arnavutlar hakkında kovuşturma yapmayacaktır. Ayrıca halkın hükümete itaat ederek ülkeye dönmesi sonrasında kanunlar dairesinde ve silahsız olarak reislerinin içtima etmelerine de engel olunmayacaktır. Hükümetin boş yere kan dökülmemesi için her türlü barış vasıtalarına müracaat ettiği bildirilen yazıda, bundan daha fazlasının beklenemeyeceği uyarısında da bulunulmuştur.

Dâhiliye Nezareti'nin yazısında eğitim konusunda alınan kararlara da yer verildiği görülmektedir. Buna göre Arnavut okullarının açılmasına izin verilmiştir. Diğer yandan verilen fetva gereği Kuran-ı Kerim'in Arap harfleriyle okutturulması şartıyla halk, Latin harfleriyle öğretim konusunda serbest bırakılmıştır. Ayrıca içinde bulundukları dönemde gerek Arap, gerekse Latin harfleriyle öğretim yapmak üzere açılmış olan özel okulların ödeneklerine para yardımı yapılması gerektiği konusu da bir yazı ile Maarif Nezareti tarafından vilâyet maarif müdürlüklerine ve vilâyetlere bildirilmiştir.[816] Dâhiliye Nezareti'nin bu yazısından Arnavut okullarının açılmasının serbest bırakıldığı ve alfabe konusunda da ısrarcı olunmayıp, konunun halkın tercihine bırakıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca hangi harflerle öğretim yaptıklarına bakılmaksızın özel okullara para yardımı yapılmasının da kararlaştırıldığı görülmektedir. Tüm bu gelişmeler aslında hükümetin okullar ve alfabe konusunda bir

---

[815] "Yanya Vilâyetinde: Yunan Kuruntusu", **Renin**, 10 Temmuz 1327 [23 Temmuz 1911], 4.

[816] "Mühim Bir Teblîgât", **Tanin**, 11 Ağustos 1327 [24 Ağustos 1911], 2. Ayrıca bkz. "Yanya Ahvâli", **Yeni Gazete**, 11 Ağustos 1327[24 Ağustos 1911], 1. **Senin**, 24 Haziran 1911 tarihinde yayımladığı ve *Neue Freie Presse* gazetesine dayandırdığı haberinde Mahmut Şevket Paşa'nın bir telgrafına yer vermiştir. Harbiye Nazırı'nın ifadesine göre Şevket Turgut Paşa on gün içinde teslim olan asilerin affedileceğini, bu süre sonunda teslim olmayan asilerin ise şiddetle cezalandırılacağını bildirmiştir. Gazetenin haberine göre Arnavutça olarak hazırlanan bu bildiri, Türk ve Arnavutlardan oluşan bir heyete tebliğ edildikten sonra Podgoriçe'ye gönderilerek buradaki âsilerin liderlerine tebliğ edilecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Mahmud Şevket Paşa ile Mülâkat", **Senin**, 24 Haziran 1911 (11 Haziran 1327), 2.

önceki yıla göre bir politika değişikliğine gittiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Maarif Nezareti ayrıca Malisör çocukları için İşkodra'da büyük bir yatılı okulun kurulmasını da kararlaştırarak, bir anlamda isyan halindeki Malisörlere zeytin dalı uzatmıştır.[817] Hükümet ayrıca masraflarının tamamını kendisi karşılamak üzere Mirdita bölgesinde birçok okulun yapılmasını vadetmiştir.[818] Hükümetin 22 Ekim 1911 tarihinde aldığı kararlar arasında her nahiye ve kaza merkezinde bir rüştiye ile her sancak ve vilâyet merkezinde birer yatılı idadinin açılması da vardır. Ayrıca çocuklar için bir yetimhane de yaptırılacaktır.[819] 1911 yılı Şubat'ından Ekim'ine kadar Dâhiliye Nazırı olarak görev yapan Halil Menteşe Bey de anılarında,[820] Arnavutların kendi harfleriyle neşriyat yapma, matbaa açma ve ilkokullarda Arnavut dilinin kabul edilmesi yönündeki taleplerini bazı değişiklikler yaparak hükümet adına kabul ettiğini aktarmaktadır.[821] Ayrıca bu dönemde Adana'da yapılması kararlaştırılan ve Şura-yı Devletçe talimatı hazırlanarak Sadaret'e gönderilen yetimler yurdunda da ilköğrenimin, öğrencilerin kendi lisanlarıyla yapılması ve bununla beraber Türkçe'nin zorunlu olarak öğretilmesi yönünde önerilerde bulunulduğu görülmektedir.[822]

1911 yılı sonlarına gelindiğinde Arnavutluk'ta daha önce kapatılmış olan okulların yeniden açılması için Üsküp Maarif Müdürlüğü'ne talimat verildiği haberleri basında yer almaya başladı.[823] Ayrıca bir yıl önce kapatılan Elbasan Öğretmen Okulu'nun yeniden açılmasına izin verildiği; Leskovik, Ergiri, Filat ve diğer iki kasabada daha yeni okulların açılması kararlaştırıldığı duyuruldu.[824] Bu konuyla ilgili olarak basında çıkan bir başka haberde ise Arnavut lisanının öğretilmesi için Üsküp Sultanisi'nde iki darülmuallimin de açılması kararlaştırılan iki sınıftan birinde Arnavutçanın Latin, diğerinde ise Arap harfleriyle öğretilmesinin planlandığı

---

[817] "İşkodrada Leylî Mekteb Tesîsi", **Yeni İkdam**, 20 Ağustos 1327 [2 Eylül 1911], 3.
[818] "Arnavudlukda Maârif", **Sabah**, 19 Teşrin-i evvel 1327 [1 Kasım 1911], 2.
[819] Bayur, **age**, 195.
[820] Sinan Kuneralp, **Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)**, 2. bs. (İstanbul: İsis Yayınları, 2003), 3.
[821] **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, yay. haz. Orhan Birgit ve diğ. (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986), 133.
[822] "Adana Dârüleytâmı", **Sabah**, 9 Ağustos 1327 [22 Ağustos 1911], 2.
[823] "Arnavudlukda Mektebler", **Yeni İkdam**, 20 Teşrin-i evvel 1327 [2 Kasım 1911], 2.
[824] "Arnavudlukda Maârif", **Sabah**, 19 Teşrin-i evvel 1327 [1 Kasım 1911], 2.

bildirilmekteydi. Bunun yanında Arnavutluk'un bazı yerleri ile Kalkandelen'de aynı öğretimin yapılabilmesi için birer okulun açılması da kararlaştırılmıştı.[825] Maarif Nezareti'nce Üsküp ve İşkodra Maarif Müdürlükleri'ne gönderilen diğer bir talimatta ise buralardaki mevcut okulların onarımı ve yeniden inşası konularına değinilmekteydi. Ayrıca mahalli eğitimin teftişi için yeniden bir müfettiş gönderildiği haberleri de basında dillendirilmekteydi.[826]

Diğer yandan *Tanin*, bu dönemde Arnavutluk'ta yaşanmakta olan gelişmelerle ilgili olarak *Rumeli* gazetesinde yayımlanan bir makaleyi sayfalarına taşıdı. Buna göre birçok Arnavut vatandaşı Arnavutçanın öğretilmesine ve öğrenilmesine izin verilmeyişinden şikâyetçiydiler. Bundan dolayı da bazı bozguncular ve hainler Arnavutların bu hislerinden faydalanarak onları tahrik ve teşvik etmişti. Oysa *Rumeli* gazetesine göre hükümet lisanın okunmasını hiçbir zaman men etmemişti. Sadece bir defa Latin harflerinin yaygınlaşmasını engellemek istemişti. Yoksa Arnavut vatandaşların milli lisanlarına dokunması söz konusu değildi. Gazeteye göre memleketteki Rum, Bulgar ve diğer vatandaşlar kendi lisanlarını okumakta serbest ve özgürdürler. Şimdi Arnavutlar da kendilerini geliştirecek ve Arnavutça öğretim yapacak okullar açmaya karar vermişlerdir. Hatta Manastır'da böyle bir okulun inşası için ödenek dahi ayrılacaktır.[827] *Tanin*, hükümetin bu konudaki politikalarına destek olmak üzere sayfalarında böyle bir makaleye yer vermiş olmalıdır. Çünkü aynı gazete *Rumeli* gazetesine dayandırdığı bir başka haberinde ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Elbasan'da "İttihat ve Terakki" adına bir okulun açılmasına karar verdiğini duyurmuştur. Altmış bin kuruş keşif bedeli biçilen okulun inşasına ise hemen başlanılmıştır. Gazetenin haberine göre okulun temel atma töreninde vilâyet delegelerinden Nazım Bey de hazır bulunmuş, hatta bir konuşma da yapmıştır.[828] 1912 yılının Mart ayına gelindiğinde ise gerek Maarif Komisyonu'nun faaliyetlerinin gerekse İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gayretlerinin bir sonucu olarak tesis edilen bu okulun resmi açılışı gerçekleştirilecektir. Mülki ve askeri yetkililerin yanı sıra beldenin ulema ve eşrafının da katıldığı açılış töreni sonrasında Mutasarrıf Bey,

---

825 "Arnavudluk Mekâtibi", **Yeni İkdam**, 9 Kanun-i sânî 1327 [22 Ocak 1912], 3.
826 "Üsküb ve İşkodra Mekâtibi", **Yeni İkdam**, 24 Teşrin-i sânî 1327 [7 Aralık 1911], 3.
827 "Vilâyât: Manastırda Mekteb Açılacak", **Tanin**, 4 Ağustos 1327 [17 Ağustos 1911], 4.
828 "İlbasanda İttihâd ve Terakki Mektebi", **Tanin**, 25 Ağustos 1327 [7 Eylül 1911], 5.

“Oğlum, milletin ruhunu sana teslim ediyorum.” diyerek okulun anahtarını müdür beye teslim edecektir.[829]

Bu arada *La Turquie* gazetesi muhabirlerinden birisi, Arnavutluk’ta yaşanmakta olan isyanla ilgili olarak Berat mebusu İsmail Kemal Bey ile bir mülakat gerçekleştirmiştir. Mülakat esnasında kendisine Latin harfleri meselesinin yaşanan isyanın sebeplerinden biri olup olamayacağı sorusu yöneltilen İsmail Kemal Bey verdiği cevapta, bu meselenin kesinlikle çözüme kavuştuğunu ve Latin harflerinin Arnavut okullarında kullanılması konusunda Osmanlı Hükümeti’nin hiçbir itirazının olmadığını bildirmiştir. Bu konuyla ilgili olarak dile getirilen tüm isteklerin tamamen karşılandığına dikkat çeken Kemal Bey, isyanın yatıştırılmazdan önceki kat’i şartlarından söz edilemeyeceğini savunmuştur. Ayrıca emniyet ve asayişin tesis edilmesi sonrasında hükümetin, Arnavut halkının haklı şikâyetlerini de dikkate alarak imkân dâhilinde bu şikâyetlerin giderilmesine çalışacağını ifade etmiştir.[830] İsmail Kemal Bey’e göre Arnavut okullarında Latin harflerinin kullanımına hükümet kanadından hiçbir itirazın gelmemesi, bu meselenin çözüldüğü anlamına gelmektedir. Kemal’in Arap harflerinin kullanımı konusundaki taleplerin karşılanıp karşılanmaması konusuna hiç değinmemesi ise dikkat çekicidir. Diğer yandan bir yıl sonra Arnavutluk’un bağımsızlığını ilan edecek olan radikal bir ismin hükümetin okullar ve alfabe konusundaki kararlarını olumlu bulması ise önemlidir.

Fakat Prizren’den gönderilen ve Belediye Başkanı ile Prizren Müftüsü başta olmak üzere birçok ismin yer aldığı bir mektupta, İsmail Kemal Bey eleştirilmiştir. *Sabah* gazetesinin tarafsızlığının gereği olarak okuyucusuyla paylaştığını duyurduğu bu mektupta İsmail Kemal, bir dönem Korfu’da okul açarak Osmanlı Arnavut çocuklarını Rumcaya ve Yunanlılığa ısındırmaya çalışmakla eleştirilmiş ve hiçbir zaman Arnavutlara tercüman olamadığı ve bu inancıyla da olamayacağı bildirilmiştir.[831]

---

[829] “İlbasanda”, **Tanin**, 19 Nisan 1328 [2 Mayıs 1912], 4.
[830] “İsmail Kemal Beyin Beyânâtı”, **Yeni İkdam**, 17 Nisan 1327 [30 Nisan 1911], 2.
[831] “İsmail Kemal Beyin Beyânâtı Hakkında”, **Sabah**, 24 Haziran 1327 [7 Temmuz 1911], 2.

4.1.3.2. Okul Sayısının Arttırılması Girişimleri

1911 yılı itibariyle Arnavutluk'taki okullaşma çalışmalarının her geçen gün ivme kazandığı görülmektedir. Nitekim İşkodra'nın Kavaye Kazası'nda memurların ve halkın yardımlarıyla inşa edilen ve resmi açılışı yapılan mekteb-i rüştiye bunlardan bir tanesidir.[832] Diğer yandan İşkodra Vilâyet Merkezi'ndeki öğretmen okulunun 1912 yılından itibaren yatılı okula dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır.[833] Harbiye Nezareti'nce de Yakova halkının eğitim nimetlerinden faydalanabilmesi ve bu nimetlerin yörede süratle yayılabilmesi için Arnavut çocuklarından kayıt alınmak üzere Yakova'da bir askeri rüştiyenin kurulması çalışmalarına da başlanılmıştır.[834] Ayrıca halıcılık sanatının önemli faydalar sağlayacağı değerlendirilerek, masrafları belediye sandığından karşılanmak üzere Elbasan'da bir halıcı okulunun açılmasına karar verilmiştir. Halıcılık sanatının yayılmasına katkı sağlaması beklenen bu okul için Aydın Vilayeti Manisa Mutasarrıflığı'ndan beş ilâ altı yüz kuruş maaşla bir bayan öğretmen dahi talep edilmiştir.[835]

Bunun yanı sıra Arabistan, Arnavutluk ve Kürdistan vilâyetlerinde üçer tane olmak üzere dokuz adet yatılı ilkokul ve ortaokulun kurulması kararlaştırılmıştır. 1911 yılı için yalnızca birinci sınıflarında olmak üzere ellişer öğrencinin eğitim görmesi planlanan bu yatılı ilkokulların müdüriyetlerinde, mahalli öğretmen okulları mezun verinceye kadar, görev yapmak üzere lise öğretmenleri arasından mahallin lisanına ve mizacına vakıf dokuz kişinin atanması kabul edilmiştir. Vilâyetlerin en önemli yerlerinde teşkil edilecek olan bu okullar için ayrıca bütçede yeterli ödenek de ayrılmıştır.[836] Bu arada Kosova örneğinde olduğu gibi bölge halkının okullara ve camilere Kur'an-ı Kerim bağışladıkları görülmektedir. Nitekim Maarif Nezareti'nden

---

[832] "Mekteb-i Rüşdiyye Güşâdı", **Tasvir-i Efkâr**, 3 Mart 1327 [16 Mart 1911], 2. Ayrıca bkz. "Resm-i Güşâd", **Tanin**, 3 Mart 1327 [16 Mart 1911], 4.

[833] "İşkodra Dârülmuallimîni", **Tasvir-i Efkâr**, 14 Mart 1327 [27 Mart 1911], 2. 1911 yılı Kasım'ında basında yer alan bir haberde İşkodra Darulmuallimini müdür yardımcılığına atanan Hüseyin Bedrettin Efendinin İşkodra'ya gelmediği, eğer üç gün içerisinde gelmez ise yerine bir başka kişinin atanacağı duyurulmuştur. Bilgi için bkz. "Maârif Nezâretinden", **Tanin**, 7 Teşrin-i sânî 1327 [20 Kasım 1911], 5. 1912 yılı Mayıs ayında basında yer alan bir diğer haberde ise Resne Kız Rüştiyesi birinci sınıf öğretmenliğine atanan Fatma Şerife Hanım'ın okula katılmadığı aktarılarak, kendisinin 13 Haziran 1912 tarihine kadar Maarif Nezareti İlköğretim Dairesine başvurması istenmiştir. Bilgi için bkz. "Maârif-i Umûmiyye Nezâretinden", **Tanin**, 30 Mayıs 1328 [12 Haziran 1912], 5.

[834] "Yakovada Askeri Rüşdiyye", **Tasvir-i Efkâr**, 17 Mart 1327 [30 Mart 1911], 3.

[835] "İlbasanda Halıcılık Mektebi", **Tanin**, 20 Mart 1327 [2 Nisan 1911], 2.

[836] "Leylî Mekâtib-i İbtidâiye", **Tanin**, 28 Mart 1327 [10 Nisan 1911], 4.

bildirildiğine göre Kosova'da, Elbasanlı Mahmut Paşa'nın kızı ve merhum Sadi Paşa'nın eşi Belkıs Hanım tarafından cami ve ilkokullarda kullanılmak üzere 22 adet Kur'an-ı Kerim hediye edilmiştir.[837] Ayrıca başta Ayan Heyeti İkinci Başkanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile Musul eski valisi Hacı Reşit Paşa'nın da içinde bulunduğu bir grup tarafından Üsküp Mekteb-i Sultanisi Kütüphanesi'ne seçkin kitaplardan oluşan bir bağış yapılmıştır.[838] Maarif Nezareti okullaşma çalışmalarına ivme kazandırmak amacıyla Arnavutluk'ta çok sayıda ilkokulun açılması yönünde kararlar almaya devam etmiştir. Nitekim konuyla ilgili olarak Kosova ve Manastır valilerine gönderilen yazıda, bu okulların nerelerde kurulmasının gerekli olduğu hakkında kendilerine bilgi verilmesi istenmiştir. Ayrıca Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Bey, Maarif Müsteşarı Said Bey'e bir mektup göndererek Kosova Vilayeti dâhilindeki okulların durumundan çok memnun olduğunu ve Selanik okullarının da kendisinde gayet iyi bir anı bırakacağını dile getirmiştir.[839]

Maarif Nezareti okullaşma çalışmalarını yalnızca Arnavutluk'la sınırlandırmamıştır. Bakanlık; Arnavutluk'un yanı sıra ayrıca Yemen, Havran ve Kerek'te de yeni okulların açılabilmesi için Meclis-i Mebusan Bütçe Encümeni'nden 190.000 Osmanlı Lirası talepte bulunmuştur. Bu miktarın tamamının ilkokul yapımı için harcanması planlanırken, Havran ve Kerek Sancaklarındaki Arap kabilelerin çocukları için bir kısım yatakhanelerin yapılması da bu planlamaya dâhil edilmiştir.[840] Ayrıca Erzurum, Diyarbakır, Van, Bitlis ve Halep'in yanı sıra Manastır, Kosova ve İşkodra'da da ilkokulların yapılması yönünde kararlar alınmıştır. Hatta okul binalarının inşası ve bir an önce açılması için Babıali'den yetki de istenmiştir.[841] Bu dönemde bir yandan yeni okullar açılması konusunda kararlar alınırken, diğer yandan bu kararların uygulanmasına yönelik çalışmalara da hız verilmiştir. Nitekim Maarif Nezareti'nce Prizren'de inşasına karar verilen lisenin temeli vilâyet valisinin de hazır bulunduğu bir törenle atılırken,[842] içinde yatılı bir kısmın da yer alacağı bu okulun

---

[837] "Maârif Nezâreti Levâzım Müdîriyyetinden", **Sabah**, 11 Mart 1327 [24 Mart 1911], 4.
[838] "Üsküb Mekteb-i Sultânisi", **Tanin**, 1 Nisan 1327 [14 Nisan 1911], 5.
[839] "Arnavudlukda Mektebler", **Yeni İkdam**, 9 Haziran 1327 [22 Haziran 1911], 3. Ayrıca bkz. "Maârifimiz Hakkında", **Sabah**, 9 Haziran 1327 [22 Haziran 1911], 3.
[840] "Yeni Mektebler Hakkında", **Sabah**, 20 Nisan 1327 [3 Mayıs 1911], 2. Maarif Nezaretinin Arnavutluk, Yemen ve Havran'da okul yapımında harcanılmak üzere ödenek talebi için ayrıca bkz. "Mekâtib Tesîsi", **Sabah**, 28 Temmuz 1327 [10 Ağustos 1911], 2.
[841] "Mekâtib-i İbtidâiye", **Sabah**, 25 Temmuz 1327 [7 Ağustos 1911], 2.
[842] "Mekteb-i Vaz'ı Esâs", **Tanin**, 16 Ağustos 1327 [29 Ağustos 1911], 4.

inşasının tamamlanmasına kadar geçen süreçte kullanılmak üzere altmış yatak kapasiteli bir konağın da kiralanmasına karar verilmiştir.[843] Bu arada tıpkı Prizren'de olduğu gibi Priştine'de inşa edilmesi kararlaştırılan Priştine Lisesi'nin de temeli yapılan törenle atılmıştır.[844] İpek'te ise Yakova Kasabası ile köylerinde eğitimin süratli bir şekilde yaygınlaştırılabilmesi amacıyla Yakova'da on dönüm bahçeye sahip bir konak, eğitim faaliyetleri için kamulaştırılmıştır. Burada büyük bir okul açılarak yaklaşık 500 öğrencinin okula devamı sağlanmıştır. Ayrıca iki yüz öğrenci kapasiteli bir başka ilkokulun kurulması hazırlıklarına da başlanmıştır. Bir de kızlar için bir ilkokul oluşturularak bir bölümü ortaokul olacak şekilde inşasına başlanmış ve iki aya kadar tamamlanarak açılması kararlaştırılmıştır.[845]

4.1.3.3. Okulların Öğretmen İhtiyacı

Hükümet, bir yandan Arnavutluk'ta okullaşma çalışmalarına hız verirken diğer yandan basın aracılığıyla verdiği ilanlarla bu okullarda görev yapacak öğretmenlerin tedariki yoluna gitmiştir. Nitekim 1911 yılının ilk çeyreğinde basında yer alan haberlerde Maarif Nezareti'nin Preveze, Draç, Seniçe ve Berat İdadilerinde Tarih ve Coğrafya, İşkodra İdadisi'nde Matematik, Tarih ve Coğrafya; Ergiri ve Debre İdadilerinde ise Fransızca derslerini vermek üzere öğretmenlere ihtiyaç duyduğu aktarılmıştır. Bu öğretmenlere ödenecek aylık ücret ise 600 ilâ 800 kuruş arasında değişmektedir.[846]

Öğretmen ihtiyacıyla ilgili ilanlar yalnızca bununla sınırlı kalmamış ve bu yöndeki talepler 1911 yılı boyunca sürekli olarak dile getirilmiştir. Nitekim aynı yılın Ekim ayına gelindiğinde Maarif Nezareti'nce yapılan bir başka duyuruda Prizren İdadisi için Tarih ve Coğrafya, rüştiye sınıfları için ise Türkçe ve Medeni Bilgiler öğretmenleri talep edilmiştir. Aynı ilanda ayrıca İşkodra ve Berat'taki rüştiye sınıfları için Türkçe, Medeni Bilgiler, Geometri ve Fen Bilgisi; idadi sınıfları için ise Aritmetik, Fen Bilgisi ve Tarih-i Tabii öğretmenlerine ihtiyaç duyulduğu

---

843 "Prizren İdâdisi", **Yeni Gazete**, 18 Ağustos 1327 [31 Ağustos 1911], 3. Ayrıca bkz. "Mekteb-i İdâdi Güşâdı", **Tanin**, 18 Ağustos 1327 [31 Ağustos 1911], 5.

844 "Priştine İdâdisi", **Yeni Gazete**, 28 Ağustos 1327 [10 Eylül 1911], 3. Ayrıca bkz. "Şuûn-ı Muhtelife", **Sabah**, 28 Ağustos 1327 [10 Eylül 1911], 3.

845 "İpekte Maârif", **Yeni Gazete**, 18 Eylül 1327 [1 Ekim 1911], 4. Ayrıca bkz. "Mekteb Güşâdı", **Tanin**, 18 Eylül 1327 [1 Ekim 1911], 4.

846 "Maârif Nezâreti Tedrisât-ı Tâliye İdâresinden", **Tanin**, 27 Şubat 1326 [12 Mart 1911], 4.

bildirilmiştir. İlanın son kısmında ise Üsküp Sultanisi için Jimnastik, Dini İlimler ve Arapça-Farsça öğretmenlerine duyulan ihtiyaç aktarılmıştır. İlan metninde bu dersleri verecek öğretmenlerin maaşları da belirtilmiştir. Buna göre Jimnastik öğretmeni beş yüz, diğerleri ise altı yüz kuruş maaş alacaklardır.[847] Kasım ayındaki ilanda ise Kosova Tornada, Manastır Debre-i Zir (Aşağı Debre) ve Rakkalar; İşkodra Şayak ile Yanya Koniçe'de bulunan rüştiyelerde görev yapmak üzere beşer yüz kuruş maaşla birinci derecede öğretmenler alınacağı duyurulmuştur. Darülmuallimin-i rüştiye mezunu olma şartı aranan ilanda, azledilmiş öğretmenler ile henüz bir göreve atanmamış olanların Maarif Nezâreti Memur Atama Komisyonu'na başvurmaları istenmiştir.[848] İlan metninde görevlerinden azledilmiş öğretmenlerin dahi yeniden öğretmenlik için başvurabileceklerinin duyurulması, aslında hükümetin okullaşma konusunda ne kadar samimi olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Diğer yandan ise öğretmen sıkıntısının ne boyutta olduğunu ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Aynı yılın Kasım ayında basında yer alan diğer bir ilanda ise Ergiri, Priştine ve İpek İdadileri için Fransızca; Prizren, Debre ve İpek İdadileri için ise Matematik Bilgileri öğretmenleri talep edilmiş ve taliplilerin Maarif Nezareti Ortaöğretim Dairesi'ne başvurmaları istenmiştir.[849]

4.1.3.4. Hükümetin Eğitim Alanında Gerçekleştirdiği Faaliyetler

1911 yılı sonlarına gelindiğinde hükümet Arnavutluk'ta acilen kurulacak okulların tesis edilerek açılması, atanacak öğretmenlerin durumu ve okullarda seçmeli olarak Latin harfleriyle yapılacak öğretime izin verilmesi konularındaki çalışmalarını bitirmek üzereydi. Nitekim bu konuda basında çıkan haberlerde içerisinde bölgeye gönderilecek teftiş heyetinin görevlerinin de yer aldığı bir talimatın hükümet tarafından hazırlandığı duyurulmaktaydı.[850]

---

847 "Maârif Nezâretinden", **Tanin**, 13 Teşrin-i evvel 1327 [26 Ekim 1911], 5.
848 "Maârif Nezâretinden", **Sabah**, 4 Teşrin-i sânî 1327 [17 Kasım 1911], 3.
849 "Maârif Nezâretinden", **Tanin**, 14 Teşrin-i sânî 1327 [27 Kasım 1911], 5.
850 "Arnavudluk Tedrîsât Kanunu", **Yeni İkdam**, 28 Teşrin-i sânî 1327 [11 Aralık 1911], 4. Bu konuyla ilgili olarak çıkan haberler için ayrıca bkz. "Arnavudluk Mektebleri Talimnâmesi", **Yeni İkdam**, 30 Teşrin-i sânî 1327 [13 Aralık 1911], 3. Sabah da haberinde, Maarif Nezareti'nin Arnavutluk'ta yeniden ilkokulların kurulmasına karar verdiğini duyurmuştur. Haberin devamında Nezaretin bunun için bir maarif müfettişi atayarak bazı kasabalarda inşaatına başlanan okulların yapımına nezaret etmek üzere müfettişin bir heyetle birlikte birkaç gün içinde bölgeye hareket edeceğini duyurmuştur. Bilgi için bkz. "Arnavudlukda Mekâtib", **Sabah**, 27 Teşrin-i sânî 1327 [10 Aralık 1911], 2.

Diğer yandan bu dönemde Bakanlar Kurulu kararıyla Arnavutluk'ta acilen alınması gereken tedbirlerin görüşülebilmesi amacıyla Harbiye, Adliye, Dâhiliye, Ticaret ve Sanayi Bakanlarından oluşan bir komisyonun kurulduğu görülmektedir. Bu komisyon yaptığı toplantı neticesinde bölgede yapılacaklar konusunda bir rapor hazırlayarak, Sadaret makamına sunmuştur. Rapor ayrıca Bakanlar Kurulu'nda masaya yatırılmış ve kabul edilen kararların süratle hayata geçirilmesi kararlaştırılmıştır. Toplantı sonucunda her bakanlık kendi sorumluluğuna düşen ıslahatları acilen yerine getirmek üzere girişimlere başlamıştır.[851] Konuyla ilgili olarak basında yer alan haberler bununla sınırlı değildi. Nitekim "Rumeli'de Mektepler" başlığıyla yayımlanan bir başka haberde ise hükümetin Kosova, İşkodra, Manastır ve Yanya vilayetleriyle bunlara bağlı köy ve kasabalarda eğitim alanındaki ihtiyaçların tespit ve temini ile buralarda okullar açılması yönünde çalışmalar yapılabilmesi için bölgeye görevliler atadığı bildirilmekteydi. Haberde bu isimlerin Matbaa-i âmire Müdürü Hamit Bey ile bakanlık muhasebecisi Cevdet Beyler oldukları verilmekteydi. Görev sahaları ise şöyle tespit edilmişti: Manastır ve Yanya vilayetlerinden Hamit Bey, Kosova ve İşkodra vilayetlerinden ise Cevdet Bey sorumlu kılınmışlardı.[852] Bu konuyla ilgili olarak "Arnavutluk Mekâtib-i İbtidâiye Talimnâmesi" başlığıyla verilen haberde ise 27 maddelik bir talimat hazırlandığı ve tetkik edilmek üzere Şura-yı Devlet'e gönderildiği bildirmekteydi.[853]

Sabah, tespit edilen bu iki ismin bölgedeki görevleri hakkında da bilgiler vermiştir. Buna göre görevliler bölgeye ulaştıklarında ilk iş olarak Arnavutçaya aşina ne kadar öğretmen varsa bunları tespit edeceklerdir. Daha sonra ise öğretmen okullarında

---

[851] "Arnavudlukda İcrâât", **Yeni Gazete**, 6 Kanun-i evvel 1327 [19 Aralık 1911], 2.

[852] Matbaa-i Amire Müdürü Hamid Bey, Arnavutluk'ta inşa ve tamir olunacak ilkokulların durumu hakkında Şura-yı Devlet Maliye Dairesi'nde yapılan toplantılara Maarif Nezareti müsteşarı Said Bey ile birlikte katılmıştır. Bilgi için bkz. "Arnavudlukda Mekâtib", **Yeni Gazete**, 28 Teşrin-i sânî 1327 [11 Aralık 1911], 3. Sabah, bu toplantıda Arnavutluk'ta acilen tesis edilecek ilkokulların inşası ve bu okullardaki öğrencilerin istirahatlerinde kullanacakları çocuk bahçelerinin yapılması konularının da masaya yatırıldığını duyurmuştur. Sabah'ın haberine göre ayrıca öğretmen ihtiyacı ve maaş ödemeleri ile öğretimde Latincenin seçmeli olarak öğretilmesi konuları da değerlendirilmiş ve bu konularla ilgili olarak bir talimat hazırlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavudluk Mekâtibi İçin", **Sabah**, 28 Teşrin-i sânî 1327 [11 Aralık 1911], 2-3. Sabah, bu haberinden kısa bir süre sonra yayımladığı diğer bir haberinde ise Cevdet ve Hamit Beylerin gelecek hafta başında İstanbul'dan ayrılacaklarını duyurmuştur. Bilgi için bkz. "Arnavudluk Mekâtibi", **Sabah**, 3 Kanun-i evvel 1327 [16 Aralık 1911], 3. Görevlendirmelerle ilgili olarak çıkan haberler için ayrıca bkz. "Arnavudlukda Maârif", **Yeni Gazete**, 17 Teşrin-i sânî 1327 [30 Kasım 1911], 3. "Arnavudlukda İcrâât", **Yeni Gazete**, 6 Kanun-i evvel 1327 [19 Aralık 1911], 2. "Tesîs-i Mekâtib Memurları", **Yeni Gazete**, 6 Kanun-i evvel 1327 [19 Aralık 1911], 3. "Rumeli Mektebleri İçin", **Sabah**, 14 Kanun-i evvel 1327 [27 Aralık 1911], 3.

[853] "Arnavudluk Mekâtib-i İbtidâiye Talimnâmesi", **Sabah**, 30 Teşrin-i sânî 1327 [13 Aralık 1911], 3.

oluşturulacak geçici şubelerde iki üç ay gibi kısa bir süre zarfında öğrencilere yeni harflerle öğrenim yapabilecek öğretmenler yetiştirilmeye çalışılacaktır. Öğretmen okullarına gelecek öğretmenlerin zorunlu giderleri hükümet tarafından karşılanacaktır. Görevliler, öğretmenlerin tahsilini hızlandırmakla beraber bizzat köyleri dolaşarak halkın hangi lisanla öğrenim yapmak istediklerine dair kendilerinden bir beyanname alacaklar ve bu köylere ona göre atama yapacaklardır. Eğer bir köyde öğrenim konusunda bir ihtilaf yaşanacak olur ise vilayete başvurularak meselenin çözümlenmesi sağlanacaktır. İhtilafın yaşandığı köyde her iki lisanda öğrenime kâfi sayıda öğrenci bulunması halinde çoğunluğun oluruyla iki okul açılacak ve iki lisan üzerine öğrenim yapılacaktır. Atanan öğretmenler Kur'an-Kerim ve dini bilgilerin öğretimi konularında yetersiz kalmaları halinde ise bunlar için ayrıca bir öğretmen atanacaktır. Fakat Kur'an-ı Kerim mutlaka Arap harfleriyle okutturulacaktır. Diğer yandan öğrencilerin kitap ve kırtasiye giderleri hükümet tarafından ücretsiz olarak karşılanacaktır. Bölgedeki mevcut okulların durumu öğrenime müsait değil ya da sağlık koşulları yetersiz ise acilen iyileştirilmesine ve onarılmasına çalışılarak, istenilen seviyeye gelmesi sağlanacaktır. Eğer okullar mevcut değilse yeniden inşa edilecektir. Okulların açılmasından sonraki aşamada ise ihtiyaç duyulan miktarda ziraat memuru ve veterinerin bölgeye gönderilmesi sağlanacaktır. Bu memurlar öğretmenlere, öğrencileri yetiştirecek seviyede ziraat usulleri ve hayvan yetiştiriciliği konularında eğitim vereceklerdir.

Sabah'ın haberine göre Kosova, İşkodra, Manastır ve Yanya vilayetlerinde tahminen bin iki yüz okula ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun yanında aynı yıl içerisinde bu kadar öğretmenin temini de mümkün görülmemektedir. Bundan dolayı da 1911 yılı için ne kadar öğretmen temin edilebilirse o kadar okulun açılması amaçlanmıştır. 1912 yılı bütçesine ise adı geçen okullar için kırk bin lira ve öğretmen maaşları ile giderleri için ise on bin lira ayrılmıştır. 1911 yılı bütçesinde inşaat için 7800, öğretmen maaşları ve giderleri için ise 5450 Osmanlı Lirası ayrılmıştır. Bunların vilayetlere göre dağılımı ise şu şekilde olmuştur:

Tablo 5: 1911 Yılı Bütçesinde 4 Vilayet içinTahsis Edilen Eğitim Ödenekleri

	İnşaat Giderleri İçin	Öğretmen Maaşları ve Giderleri İçin	Toplam
Manastır Vilayeti	2500 Lira	1500 Lira	4000 Lira
Kosova Vilayeti	1800 Lira	1450 Lira	3250 Lira
Yanya Vilayeti	1800 Lira	1200 Lira	3000 Lira
İşkodra Vilayeti	1700 Lira	1300 Lira	3000 Lira

Rumelide Mektebler", **Sabah**, 11 Kanun-i evvel 1327 [24 Aralık 1911], 2.

Sabah'ın da haber verdiği gibi Dâhiliye Nezareti, eğitim alanında Arnavutluk'ta gerçekleştirilecek ıslahatları ve bu konuda hükümetin yapması gerekenleri konu alan bir tasarıyı 1911 yılının son çeyreğinde Bakanlar Kurulu gündemine getirdi. Yapılan müzakereler neticesinde alınan kararlar, gereğinin yapılabilmesi için Sadaret tarafından ilgili bakanlıklara birer yazıyla tebliğ edildi. Maarif Nezareti de Sadaret'in tebliğini dikkate alarak kendisiyle ilgili olan kısımlar hakkında bir değerlendirmede bulundu. Maarif Nezareti'nin değerlendirmesine göre müzakereler esnasında karara bağlanan esaslardan ikincisi kendileriyle ilgiliydi ve ilkokulları ilgilendirmekteydi. Buna göre her nâhiye ve kaza merkezinde erkeklere; kaza, sancak ve vilayet merkezlerinde ise kızlara mahsus ortaokullar açılacaktı. Ayrıca sancak ve vilayet merkezlerinde erkekler için yatılı liseler planlanırken, halkı tamamen veya kısmen Osmanlı lisanını konuşan her köyde ilkokullar inşa edilecekti. Ama tüm bunların yapılabilmesi büyük miktarda harcamayı gerektirmekteydi ve Maarif Nezareti'nin bütçesi de buna müsait değildi. Bununla beraber mahalli halka ait olan ilkokulların masrafları için Maarif Nezareti'nce mümkün olan yardımların yapılması sağlanacaktı. Fakat her şeyden önce ortaokul ve liselerin tesisine yönelik tedbirlerin alınması ve bunun için gerekli olan ödenek miktarının belirlenmesi kararlaştırılmıştı.

Maarif Nezareti'ne göre içinde bulundukları dönemde Rumeli vilâyetleri merkezlerinde yedişer senelik birer yatılı lise bulunmaktaydı. Ayrıca sonradan oluşturulan Çamlık Sancağı merkezinden başka diğer sancak merkezlerinde de altısı yatılı olmak üzere beşer senelik birer lise mevcuttu. Bunların dışında birer kız, hatta bazılarında ayrıca erkek ortaokulu da vardı. Bunlardan başka ortaokullara öğrenci

yetiştirecek olan ilkokulların yeni açılmasından ya da ortaokul tahsiline müteakip öğrenimine devam edecek öğrenci bulunmamasından kaynaklanan sayılı birkaç kaza dışındaki diğer tüm kaza merkezleri ile nüfusu yoğun olan bazı büyük nâhiye ve köylerde dahi birer ortaokul açılmıştı. Maarif Nezareti'ne göre ihtiyaç duyulan öğretmenlerin temini sağlanmadan okul binalarının tedarik edilmesi ve öğretmenlerden fazla lise ve ortaokulun yapılması bütçeye boş yere maaş ve masraf yüklemekten başka bir netice vermeyecekti.

Diğer yandan Maarif Nezareti özellikle ilköğrenimin yüksek kısmını oluşturan ortaokul ve onun tamamlayıcısı konumundaki lise öğrenimini sağlayabilmek için bir önceki emirde zorunlu kılınan ilkokul tahsilinin genelleşmesini hızlandırabilmek amacıyla alınması gereken tedbir konusunu da ele almıştır. Bu konuda sunulan öneriler Maarif Nezareti Genel Kanunu tasarısına dâhil edildiği için eğitimin temelini oluşturan ilköğrenimin en küçük köylere kadar yaygınlaştırılması konusunda erkek öğretmen okullarından faydalanılması amaçlanmıştır. Bu sebeple her vilayet merkezi ile bazı sancak merkezlerinde açılmış ilkokul öğretmen okullarından yetişecek ilkokul öğretmenlerinin sayısına, köylerin de nüfus ve konumları itibariyle önem derecesine göre gerekli görülen mahallerde peyder pey ihtiyaç duyulan okulların kurulması amaçlanmıştır. Tasarıda öğretmen ihtiyacı karşılanacak köy okullarının hemen öğretime başlaması da öngörülmüştür. Ayrıca İlköğrenim Kanunu ile belirlenecek ilköğrenim maaşları ve masrafları tespit edilene kadar adı geçen okulların inşaat ve maaşları için bütçenin bir sonraki yıla ait ilköğrenim faslına, üç yüz okulun inşası ve idaresi için kırk bin lira kadar yeni bir ödenek eklenmesi kararlaştırılmıştır. Bunun dışında önce Arabistan, Kürdistan ve Arnavutluk'un bazı kısımlarında yeniden açılacak ilkokullar için mevcut bütçeye konulmuş meblağdan harcama yapmadan, eldeki mevcut parayla aynı yıl içerisinde Arnavutluk vilâyetinde acilen açılması gereken okulların hemen kurulmasına yönelik işlemlerin başlanması amaçlanmıştır. Maarif Nezareti'ne göre böylece o ana kadar ihtiyacı oranında faaliyet göremeyen halk, hükümetin yeni düzenlemeler yapabileceğine inanmış olacak ve böylece halkın güveni sağlanacaktır. Bunun için de görevleri gereği uzun süre merkezden ayrılmaları mümkün olmayan maarif müdürlerinin bu iş için seçilmesi yerine maarif memurlarından bu işe vâkıf, yeterli ve dürüst iki kişinin belirlenerek bunların bölgeye gönderilmesi önerilmiştir. Bölgeye ulaşacak bu kişiler

birer birer bütün çevreyi dolaşacaklar ve gerekiyorsa bir mahalde uzun süre kalacaklardır. Maarif Nezareti'nce bu kişiler aracılığıyla mümkün olan yerlerde süratle çalışmalara başlanılması da görüşülmüş ve gereğinin yapılarak imkân dâhilinde faaliyete başlanılması tasarlanmıştır.

Maarif Nezareti tüm bu tasarı ve önerilerinin yanı sıra bölgeye gönderilmesi uygun görülecek memurlara ödenmesi zorunlu olan yevmiye ve harcırah miktarlarının da memurlara tebliğ edilecek talimatlarla birlikte Sadaret'in onayından geçirilmesini ve kendilerine tebliğ edilmesini talep etmiştir. Nitekim Maarif Nezareti'nin yukarıdaki önerileri bir talimat lâyihası biçiminde hazırlanarak Şûra-yı Devlet'te tetkik ve müzakere edilmiştir. Akabinde padişaha sunulmuş ve onayıyla buyruk olarak ilgili makamlara tebliğ edilmiştir. Söz konusu talimat aşağıdaki maddeleri ihtiva etmektedir:

Madde 1: Arnavutluk vilâyetinde ihtiyaç duyulan ilkokulların tesisine yönelik işlemlerin acilen yerine getirilebilmesi için yeterli ve donanımlı bilirkişilerden iki memurun geniş yetkilerle ve tesis-i mekâtib memuru unvanıyla adı geçen vilâyetlere gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu memurlardan birisi Manastır ve Yanya, diğeri ise Kosova ve İşkodra vilayetlerine gönderileceklerdir.

Erkek öğretmenlerin seçilmeleri ve atanmaları:

Madde 2: Söz konusu okullara yerleştirilecek öğretmenler, okullar kurucu memurları tarafından öğretmen okulu mezunlarından ya da o seviyede bilgiye sahibi olan kişiler arasından sınav yoluyla seçilerek atanacaklardır. [Bu öğretmenlerin] Arnavutçayı Arap veya Latin harflerinden hangisiyle öğreteceği seçim esnasında kayıt defterine işlenecektir. Bu şekilde seçilen öğretmenlerden görevlerini belirlenen şartlarda yerine getireceklerine dair birer belge alınacaktır. Bu öğretmenlerin başka bir öğretmenliğe ya da memuriyete atanmaları gerektiği takdirde ise okullar kurucu memurlarının onayı beklenecektir.

Madde 3: Seçilen öğretmenlerden Arnavutça konuşabildikleri halde bu dilin harflerine vâkıf olmayanlara bu harflerin öğretilmesi için iki ay içerisinde illerin öğretmen okullarında birer şube açılacaktır. Öğretmen okulu yatılı öğrencileri gibi muamele görecek olan bu öğretmenlerin kitap ve kırtasiye ihtiyaçları parasız olarak karşılanacaktır. Yatılı okulların olmadığı ya da okulların yatılıya dönüştürülmesinin

mümkün görülmediği hallerde, bu öğretmenlerin beslenme ve giyim giderleri okullar kurucu memurlarınca belirlenecektir.

Madde 4: Öğretmen okulu şubesinde istihdam edilecek öğretmenlerin seçiminde, atanmalarında ve gerektiğinde görevden alınmalarında yetki okullar kurucu memurlarındadır. Bu memurlar ayrıca öğretmen okullarında istihdam edilen öğretmenlerin maaşlarının belirlenmesinde yetkili kılınmışlardır. Bir diğer önemli ayrıntı ise bu memurların kaleme aldığı resmi yazıların gereği mahallince derhâl yerine getirilecektir.

Madde 5: Adı geçen şube öğretmen okulunun bir sınıfı konumunda olacağından maaş giderleri, masrafları ve kuruluş harcamaları bütçenin öğretmen okullarına ait kısmından ödenecektir.

İlkokulların kurulması ve açılmasıyla ilgili hususlar:

Madde 6: Okullar kurucu memurları öncelikli olarak vilâyeti, harita üzerinde mümkün olduğu kadar mıntıkalara ayıracaklardır. Daha sonra ise mevcut ödenek durumuna ve temin edilebilen öğretmen sayısına göre tesis edilmesi gereken okul ve bu okullara devam edecek öğrencilerin sayısı belirlenecektir. Okulların sayısı ve yerleri tespit edilirken ayrıca her mıntıkanın nüfusu, konumuna göre önemi ve köylerin genişliği de dikkate alınacaktır. Akabinde bizzat köylere gidilerek, ihtiyar heyeti ve köylerin ileri gelenleriyle görüşmeler yapılacaktır. Bu görüşmelerde köydeki mevcut okul durumu, var ise iyileştirme çareleri ile yokluğunda yeniden tesis edilmesi meselesi ve hangi harflerle öğretim yapacağı konuları ele alınacaktır. Yapılan istişareler neticesinde alınan kararlar toplantıya katılanların imzalayacakları metne dökülecektir. Eğer harflerin seçimi konusunda bir ihtilâf ortaya çıkarsa, yaşananlar yetkili memur tarafından bir raporla vilâyet yönetimine bildirilecek ve buradan gelecek karara göre hareket edilecektir. Fakat memurlar, ihtilâf vilâyetçe çözüme kavuşturulana kadar okulun açılışını erteleyebileceklerdir.

Madde 7: Okullar kurucu memurları, mahallin büyüklüğü ve öneminin yanı sıra ihtiyaç durumunu da göz önüne alarak gerektiğinde ya aynı harflerle ya da biri Arabî diğeri Latin harfleriyle olmak üzere öğretim yapacak iki okul açabilirler.

Madde 8: Okullar kurucu memuru, inşaat planlarına ve mahallince gerekli görülecek tadilata göre hareket edecektir. Ayrıca okulların sağlık kurallarına uygun olmasına

özen gösterecek ve her öğrenci için ziraatla meşgul olabilmesi için ayrı ayrı, ufak parçalar halinde bir bahçe hazırlanmasına çalışacaktır. Açılacak okulun gerek konumunun gerekse genişliğinin belirlenmesi, okullar kurucu memurlarının takdirine bırakılmıştır.

Madde 9: Okullar kurucu memuru inşaat ve tamiratın sonunu beklemeyerek, köylü tarafından gösterilecek bir yerde okulu kuracak ve açacaktır.

Madde 10: Kurulacak okulun öğretmen ödeneği üç yüz kuruştan aşağı ve altı yüz kuruştan yukarı olmayacaktır. İhtiyaç duyulması halinde bir öğretmene üç yüz kuruştan fazla ödenek verilmek gerektiği takdirde bu fazlalık, ödenek adına verilecektir. Fakat okullar kurucu memurunun bilgisi ve onayı olmaksızın bu maaşların mahallince değiştirilmesi uygun değildir.

Madde 11: Bir köyde kurulmuş ve açılmış olan bir okulda, okullar kurucu memurunun köyden ayrılmasından sonra herhangi bir sebepten dolayı eğer bir öğretmen görevinden ayrılırsa, vilayet maarif müdürü aynı şartları taşıyan uygun birisini gecikmeksizin adı geçen öğretmenliğe atayacaktır. Fakat bu konuda okullar kurucu görevlisine bilgi verecek ve atadığı öğretmenin maaş ödemesi konusunda altıncı maddeye göre hareket edecektir.

Madde 12: Köylere gönderilecek öğretmenin uzak mesafeleri de dikkate alınarak yol masrafları ödenecektir.

Havâle-nâmelerin Dağıtılması ve Harcanması:

Madde 13: Söz konusu okullarla ilgili bütün havalenameler vilâyet maarif müdürü adına düzenlenecek ve bunların sancak ve kazalara dağıtımında, okullar kurucu memurları tarafından gösterilen usule uygun olarak hareket edilecektir.

Madde 14: İnşaat, tamirat ve kuruluş giderlerinin miktarı her neye ulaşırsa ulaşsın emaneten icrasına okullar kurucu memurları yetkilidirler.

Madde 15: İnşaat ve tamirat ödenekleri her köyde ahalinin yardımlarıyla birlikte sarf edileceğinden, harcanması gerekli görülen paralar köy ihtiyar heyeti ya da inşaat komisyonunca seçilen ve okullar kurucu memurunca onaylanan mutemet mâl memurlarınca geciktirilmeksizin ödenecektir. Köy ihtiyar heyetince veya inşaat komisyonunca onaylanması gereken senetler, resmi evrak statüsünde

değerlendirilecektir. Ayrıca söz konusu paraların mutemede ödenmesinden sonraki takiplerden vilâyet maarif müdürlüğü sorumludur.

Madde 16: Ücretsiz olarak dağıtılacak kitaplar, kitapçıklar, dergiler ve ders araç gereçleri ise şu şekilde tespit edilmiştir:

Kur'an-ı Kerîm Cüzleri, Kur'an-ı Kerîm, İlmihâl, Tecvit, Alfabe, Hesap, Osmanlı Coğrafyası, Osmanlı ve İslâm Tarihi ile okuma kitapları, tarım ve evcil hayvanlar konusunun işlendiği bilimsel dokümanlar, kâğıt, kurşun kalem, yazı kalemi, taş kalem, taş tahta, defter, güzel yazı defteri, mürekkep ve benzeri araçlar.

Çeşitli Maddeler:

Madde 17: Söz konusu okullar için gerekli bütün kitap, kitapçık ve dergi ile kâğıt, kalem ve eğitim malzemeleri okulun açılmasıyla birlikte okullar kurucu memurları aracılığıyla dağıtılacaktır. Bu işlem gelecek yıllarda ise bu memurlar tarafından düzenlenen ve maarif müdürlüğünce sunulan ayrıntılı çizelgeye göre köy idare heyetince yapılacaktır.

Madde 18: Okullar kurucu memurunun yetkisinde bulunan ve daha sonra ihtiyaç duyulması halinde Maarif Nezareti'nce verilecek olan talimat ve emirlerin uygun bir şekilde süratle yerine getirilebilmesi için mülkî memurlarca daimi surette yardım ve destek sağlanacaktır. Bu görevliler bir mahalle gittiklerinde ihtiyaç duyulan jandarmalar gecikmeksizin derhal yanlarına verilecektir.

Madde 19: Okullar kurucu memurlarının görevlerini tamamlayarak İstanbul'a dönüşlerine kadar görevli bulundukları vilâyette ilkokulların kurulması, açılması ve idaresi yetkisi yalnızca kendilerine aittir. Bundan dolayı bu konularda kendilerinin bilgisi dışında mahallince doğrudan doğruya faaliyette bulunulmayacaktır. Ayrıca bu memurların dönüşleri sonrasında Maarif Nezareti tarafından mahalli maarif yönetimlerine verilecek emir ve talimatlara göre hareket edilecektir.

Madde 20: Okullar kurucu memurları tarafından vilâyet ortaokul ve liseleri hakkında da gerekli inceleme ve tahkikatlar yapılacak ve sonuçları bir rapor halinde Maarif Nezareti'ne sunulacaktır.[854] Görev süresinin bir yıl sürmesi öngörülen heyet

[854] "Arnavudluk Maârifi", **Tanin,** 17 Kanun-i evvel 1327 [30 Aralık 1911], 4. Maarif Nezaretinin bu tasarısı Yeni İkdam Gazetesi'nde üç gün süreyle art arda yayımlanmıştır. Bkz. "Arnavudluk Vilâyeti

üyeleri,[855] ayrıca uğradıkları yerlerde yapacakları telgraf haberleşmelerinde serbest olarak hareket edebileceklerdir.[856]

Arnavutluk'taki eğitim faaliyetlerini yürütmekle görevlendirilen Hamit ve Cevdet Beylerin Maarif Nezareti'nce hazırlanan bu talimatla çok geniş yetkilerle donatıldıkları görülmektedir. Okulların nerelerde ve nasıl açılacağı konusunda karar verici olmalarının yanı sıra kendilerinin bilgisi dışında hiçbir okul faaliyetine girişilemeyeceği konusunda da geniş yetkilerle teçhiz edilmişlerdir. Bu memurların görevleri yalnızca ilkokulların kuruluşuyla sınırlandırılmamış, gerektiğinde vilayetlerdeki ortaokul ve liseleri denetleme yetkisi de kendilerine verilmiştir. Maarif Nezareti'nin buradaki amacının bölgedeki okulları ve okullaşmayı kontrol altına alarak çalışmaları tekelden sürdürmek olduğu değerlendirilebilir.

4.1.4. 1912 Yılında Eğitim Alanında Arnavutluk'ta Yaşananlar

4.1.4.1. Arnavutluk Eğitim Koordinatörlerinin Bölgedeki Çalışmaları

1911 yılı sonlarına gelindiğinde hükümetin Arnavutluk'a gönderilecek memurların seçiminde çok daha hassas olunması ve buraya atanacak personelin yörenin dilini ve âdetlerini bilen kişilerden seçilmesi konusunda talimat verdiği görülmektedir.[857] Nitekim geniş yetkilerle donatılan Cevdet ve Hamit Beyler, Maarif Nazırı Emrullah Bey'den bazı talimatlar da alarak bölgelerine gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmışlardır.[858] Bunlardan Maarif Nezareti muhasebecisi Yanyalı Cevdet Bey'in sorumluluk alanları Kosova ve İşkodra vilayetleriyle sınırlandırılmıştır. Takvim-i Vakâyi ve Matbaa-i âmire Müdürü Hamit Bey ise Manastır ve Yanya vilâyetlerinde

---

Mekâtibi", **Yeni İkdam**, 16 Kanun-i evvel 1327 [29 Aralık 1911], 3-4. "Arnavudluk Vilâyeti Mekâtibi", **Yeni İkdam**, 17 Kanun-i evvel 1327 [30 Aralık 1911], 3. "Arnavudluk Vilâyeti Mekâtibi", **Yeni İkdam**, 18 Kanun-i evvel 1327 [31 Aralık 1911], 5.

[855] "Arnavudluğa Gidecek Heyet", **Tanin**, 25 Kanun-i evvel 1327 [7 Ocak 1912], 2.

[856] "Şuûn-ı Muhtelife", **Sabah**, 20 Kanun-ı evvel 1327 [2 Ocak 1912], 3. Cezmi Eraslan, bu dönemde Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bu bölgelere yapılacak imar ve eğitim faaliyetlerinin bürokratik yapı engeline takıldığına dikkat çekmektedir. Eraslan'a göre 1911 yılında başta Kosova vilâyeti olmak üzere şiddetle ihtiyaç duyulan eğitim ve imar hizmetleri için gereken tahsisatın hem bütçeden ayrılması, hem de zamanında vilâyete ulaştırılması süreci bürokratik yapının hantallığına kurban gitmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Eraslan, "**Osmanlı Devleti'nin Arnavutlara Yönelik**", 72-73.

[857] "İttihâd-ı Anâsır Hakkında", **Sabah**, 5 Teşrin-i sânî 1327 [18 Kasım 1911], 3.

[858] "Arnavudluk Mekâtib-i Müfettişleri", **Yeni Gazete**, 24 Kanun-i evvel 1327 [6 Ocak 1912], 3. Sabah heyetin ayrılış tarihini 21 Aralık 1911 olarak verirken, Tanin bu tarihi 7 Ocak 1912 olarak vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavudluk Mekâtibi**", Sabah**, 8 Kanun-i evvel 1327 [21 Aralık 1911], 2. "Arnavudluğa Gidecek Heyet", **Tanin**, 25 Kanun-i evvel 1327 [7 Ocak 1912], 2.

görev yapacaktır. 1912 yılının ilk günlerinde bölgeye ulaşan bu iki memurdan Hamit Bey Manastır'da, Cevdet Bey ise Üsküp'te çalışmalarına başlamıştır.[859] İlk olarak yeniden tesis edilecek okulların yerlerinin tespiti amacıyla bir heyet oluşturularak, köy ve kasabalar gezilmeye başlanmıştır. Mart ayından sonra ise bu iş için ayrılan paraların sarf edilmesiyle okulların inşaatlarına başlanılması kararlaştırılmıştır.[860]

Bölgedeki çalışmalarını sürdüren Cevdet Bey bir süre sonra Maarif Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Arnavutluk'un çeşitli bölgelerinde yaptırılacak okulların inşasına nezaret etmek üzere bir mimar gönderilmesini talep etmiştir.[861] Bu arada Manastır'daki faaliyetlerini sürdürmekte olan Hamit Bey'in planlarının ilk sırasında ise öğretmen okulunda bir lisan kısmının açılması düşüncesinin yer aldığı görülmektedir. İki sınıftan oluşması planlanan bu kısmın bir sınıfında Arnavutça Arap, diğerinde ise Latin harfleriyle okutulacaktı. Fakat öğretmen okulu binasında hem bu iki sınıf, hem de yatakhane için uygun yer olmadığından okul dışında yer bakılmaktaydı. Ayrıca bu çalışmalara paralel olarak öğretmen okulu üyelerince teşkil edilen bir komisyon tarafından da yatak ve diğer ihtiyaçların karşılanmasına çalışılmaktaydı.[862]

Diğer yandan faaliyetlerini Manastır'da sürdüren Hamit Bey'in çalışmalarını Manastır merkeziyle sınırlandırmayarak Debre'ye hareket ettiği ve buradaki okullaşma çalışmalarıyla ilgilenmeye başladığı görülmektedir. Hamit Bey, Debre'de Latin harfleriyle öğretim yapacak bir okulun açılması konusunda çalışmalarda bulunurken, Cevdet Bey de Kalkandelen'den ayrılarak Üsküp'e gelmiştir.[863] Hamit Bey'in Debre'deki çalışmalarının bir semeri olarak da Debre'de yapılması kararlaştırılan ilkokulun inşasında harcanılmak üzere Maarif Nezareti'nce iki bin beş

---

[859] "Arnavud Mekâtibi", **Tanin**, 14 Kânun-i sânî 327 [27 Ocak 1912], 4. Bu kişilerin bölgeye ulaştıklarına dair haberler için ayrıca bkz. "Şuûn-ı Muhtelife", **Sabah**, 31 Kanun-i evvel 1327 [13 Ocak 1912], 4.

[860] "Rumelide Mektebler", **Sabah**, 19 Kanun-i sânî 1327 [1 Şubat 1912], 1.

[861] "Arnavudluk Mektebleri İçin", **Yeni İkdam**, 5 Kanun-i sânî 1327 [18 Ocak 1912], 2.

[862] "Arnavud Mekâtibi", **Tanin**, 14 Kânun-i sânî 327 [27 Ocak 1912], 4. Oysa Tanin daha 1912 yılının ilk günlerinde bu konuyla ilgili olarak verdiği haberde yukarıdaki bilgilerin aksine Manastır ve Yanya vilayetlerinde Cevdet Bey'in; İşkodra ve Kosova Vilâyetlerinde ise Hamit Bey'in görev yapacaklarını duyurmuştu. Bilgi için bkz. "Arnavudlukda Mekâtib", **Tanin**, 22 Kanun-i evvel 1327 [4 Ocak 1912], 2. Matbaa-i âmire Müdürü Hamdi Bey'in görevlendirilmesiyle ilgili olarak ayrıca bkz. "Arnavudlukda Memur İ'zâmı", **Yeni İkdam**, 30 Teşrin-i sânî 1327 [13 Aralık 1911], 3. Arnavutluk'ta eğitimin ıslahı için yapılan görevlendirmelerle ilgili olarak bkz. "Arnavudlukda Maârif", **Yeni İkdam**, 1 Kanun-i sânî 1327 [14 Ocak 1912], 5.

[863] "Makedonya ve Arnavudluk", **Sabah**, 1 Şubat 1327 [14 Şubat 1912], 3.

yüz liralık bir havalename gönderilmiştir.[864] Eğitim alanında bu çalışmalar yapılırken Manastır'da gerek öğrenciler gerekse öğretmenler için yapılan çağrılara beklenilen ilgi gösterilmemiştir. Nitekim hem öğrenciler hem de öğretmenler için son başvuru tarihi olan 18 Ocak (1912) gününe kadar öğrencilerden hiçbir başvuru olmadığı gibi, öğretmenlerden yalnızca bir başvuru gelmiştir. Arnavutçanın okunması için o kadar ümit beslenirken ve hükümet de her türlü fedakârlığı yaparken bu konudaki müracaatların az olmasının *Tanin*'e göre iki nedeni vardır. Bunlardan ilki hava şartları, yani bölgede kışın hüküm sürmesidir. Bu şartlarda hiç kimse okumak için köyünden kasabasından ayrılmamaktadır. Ayrıca yolların kapalı olması da ihtimâl dâhilindedir. Fakat postalar düzenli olarak sefer yaptıklarından yollarda bir sıkıntı olmamalıdır. Başvuruların az olmasındaki ya da hiç olmamasındaki ikinci neden ise Arnavutçanın öğretilmesine yönelik olarak bir kısım Arnavut aydının ortaya koydukları çalışmaların avamın pek ilgisini çekmemiş olmasıdır. Ama *Tanin*, bu fikri benimsememektedir. Çünkü hükümet Arnavutluk için o kadar çok fedakârlık yapmaktadır ki -doğal olarak- halkın bunlara rağbet etmesi beklenmektedir. Eğer başvurular olmaz ve bu uzarsa hükümet bundan zararlı çıkacaktır.

Tanin'in haberine göre hükümetin ıslah programında köy okullarının kurulması ve açılması da vardır. Fakat bunun gerçekleşmesi öğretmenlerin teminiyle mümkün olabilecektir. Oysa dışarıdan Arnavutçayı öğretecek liyakatli adam bulmak mümkün değildir. *Tanin* muhabiri bu değerlendirmeleri yaparken Rumeli'de bulunduğu süre zarfında pek çok Arnavut dost edindiğini, fakat bunlardan çok azının Arnavutçayı okuyabildiğini dile getirmiştir. Hatta Arnavutça olarak yayımlanan gazetelerin Arnavutça kısmını okuyabilenlerin sayısı dahi sınırlıdır. Muhabir, bu durumda okulların ihtiyacı olan öğretmenlerin nereden temin edilebileceğini sorgulamaktadır. Manastır Vilâyeti'nde bulunan *Tanin* muhabiri, her öğretmenin Arnavutçayı öğrenmek için öğretmen okulunun dil kısmında iki ay kalmasını da eleştirmektedir. Çünkü ona göre buraya başvuracak kişiler, gerek Arap gerekse Latin harfleri için iki ayda her şeye vâkıf olamazlar. Belki bu süre sonunda hece ve bazı okumaları yapabilirler, fakat dilin gramerini öğrenemezler. Hatta bir öğretmene gerekli olan okuma pratiğini dahi kazanamazlar. İki aylık süre zarfında belki öğrenme için izlenecek bir yöntem öğrenilebilir ve sonrasında da o yol takip edilebilir.[865] *Tanin*

---

[864] "Rumelide Maârif", **Tanin**, 23 Nisan 1328 [6 Mayıs 1912], 4.
[865] "Arnavudluk Mekâtibi", **Tanin**, 14 Kânun-i sânî 327 [27 Ocak 1912], 4.

muhabiri, aslında Arnavutluk'taki eğitim seviyesini de gözler önüne sermektedir. Halkın Arnavutça gazeteyi okuyamayacak kadar câhil olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca bölgede Arnavutçayı öğretecek öğretmenlerin iki ay gibi kısa süreli bir eğitim almaları da yetersiz görülmüştür. Bu yöndeki tespitinin isabetli olduğu değerlendirilebilir.

4.1.4.2. Dâhiliye Nâzırı Hacı Adil Bey ve Islahat Heyetinin Rumeli'deki Faaliyetleri

Hükümet bu dönemde Arnavutluk'ta neler yapılabileceğini yerinde görmek üzere Dâhiliye Nazırı Adil Bey başkanlığında bir heyet oluşturdu. Heyette Arnavutların tanıdığı ve hürmet ettiği isimlere yer verilmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise heyetin İstanbul'dan ayrılışına çok büyük önem vermekteydi ve Arnavutların bütün dertlerine çözüm bulunduğu yönünde propagandalar yapmaktaydı. Heyet Selânik, Üsküp, Mitroviçe, İpek, Yakova, İşkodra, Elbasan ve Ohri güzergâhını takip ederek İstanbul'a dönmüştür. Heyetin çalışmaları esnasında eğitim ve imar işlerinde kullanılmak üzere önemli miktarda paralar tahsis edilmiş, Arnavutların yatıştırılması ve onların kazanılması amaçlanmıştır.[866] Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey bu seyahati esnasında Arnavutluk'un değişik yerlerinde hükümet konakları, karakollar, yollar ve okullar yapılması talimatını verecektir.[867] Islahat Heyeti'yle ilgili olarak basında çıkan haberlerde Kosova ve İşkodra vilayetlerinde idari ve iktisadi ıslahatın uygulanması ve ahalinin refahının temini maksadıyla hükümet tarafından Dâhiliye Nazırı'nın başkanlığında bir heyetin bölgeye gönderildiği duyurulmuştur.[868] Arnavutluk'ta yapılacak ıslahatlarla ilgili olarak basında yer alan bir başka haberde ise bölgede yeni yollar, hükümet konakları ve jandarma karakollarının yanı sıra yeni okulların inşasının da planlandığı aktarılmıştır. Haberde ayrıca biri İşkodra'da olmak üzere iki ziraat okulunun kurulmasının planlandığı, liselere ticaret derslerinin dâhil

---

[866] Külçe, **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, 404-406. Süleyman Külçe bir diğer eserinde ise Arnavutların Fevzi Paşa'yı [Mareşal Fevzi Çakmak] çok sevdiklerini; onun bir satır yazısıyla yolları tamir ettikleri gibi köprü, cami ve okul dahi inşa ettiklerini anlatmaktadır. Bilgi için bkz. Külçe, **Firzovik Toplantısı**, 69.

[867] Bayur, **age**, c. II, ks. I, 263.

[868] "Arnavudluk Ahvâli", **Sabah**, 10 Mayıs 1328 [23 Mayıs 1912], s. 2.

edilmesi ve yeni ziraat çiftliklerinin kurulmasının da programda yer aldığı bildirilmiştir.[869]

Bu konuyla ilgili olarak basında çıkan haberler yalnızca bununla sınırlı kalmamıştır. Nitekim bu konuda yayımlanan bir başka haberde Prizren'de bulunan Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey'in yetkili makamlara gönderdiği bir talimata yer verilmiştir. Haberde, İşkodra Vilâyeti'nde bulunan ilkokulların rüştiyelere öğrenci yetiştirecek mükemmellikte olabilmeleri için mevcut rüştiyelerden bazılarının büyük birer ilkokula dönüştürülmesi istendiği aktarılmıştır.[870]

Adil Bey'in dönüşüm istediği bir diğer merkez ise Kalkandelen olmuştur. Nazır Bey Kalkandelen ve Prepol Rüştiyelerinde öğrenci olmadığı ve bilâkis kız ilkokulu ile Bereketli Lozine Erkek Rüştiyelerine öğrenci yetiştirecek düzgün ilkokullar bulunmadığı gerekçesiyle, Kalkandelen Rüştiyesi'nin örnek teşkil edecek şekilde büyük bir ilkokula dönüştürülmesini istemiştir. Gönderdiği talimatta ayrıca Kosova Vilâyeti dâhilinde bulunan bazı ortaokullar için bir, iki ve üçüncü derece öğretmenlerin atanmalarını istemiştir.[871] Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey, Selanik'te bulunduğu esnada *Rumeli* gazetesine verdiği mülakatta Arnavutluk'taki ıslahat heyetinin faaliyetlerini de değerlendirmiştir. Rumeli'nin beş vilâyetine Maarif Nezareti'nce yalnızca ilkokullarda harcanmak üzere kırk bin liranın ayrıldığını dile getiren Adil Bey, bu miktarın yeterli gelmemesi üzerine yirmi bin liralık bir ödeneğin daha ayrıldığını bildirmiştir. Arnavutluk'taki ıslahat heyetinin eğitim konusundaki en önemli tasavvurunun yatılı ilkokullar olduğunu aktaran Nazır Bey, Arnavutluk'un bazı noktalarında pansiyon tarzında yatılı ilkokullara ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Kuzey Arnavutluk'un Malisya Bölgesi'nin yanı sıra İşkodra, Yanya ve Manastır'ın bazı köylerinin birbirine çok uzak mesafelerde kurulmuş olduklarına dikkat çeken Adil Bey, bundan dolayı buralarda açılacak gündüzlü okulların hiçbir fayda vermeyeceğini savunmuştur. Oysa yatılı olan ilkokullar, çocukların aileleri için büyük kolaylık sağlayacaktır. Eğitim ve öğrenimlerinin yanı sıra beslenme ihtiyaçları da teminat altına alınmış olacaktır.

---

[869] "Arnavudlukda Islahât", **İktihâm**, 29 Şubat 1327 [13 Mart 1912], 2.
[870] "İşkodradaki Mekâtib", **Tanin**, 12 Mart 1328 [25 Mart 1912], 2.
[871] "Mektebler", **Tanin**, 6 Mayıs 1328 [19 Mayıs 1912], 3.

Dâhiliye Nazırı Adil Bey'e göre yatılı olan ilkokulların sayısı ilk etapta on iki olarak kararlaştırılmıştır. Bunların üç tanesi İpek'te, dördü İşkodra'da, üçü Manastır'da ve ikisi de Prizren'de olacaktır. Bu okulların planları yapılmış, ödenekleri mahallerine gönderilmiş ve inşalarına da başlanılmıştır. Hatta bunların yeni eğitim döneminde açılması umulmaktadır. Adil Bey mülakatında ayrıca gerek Kuzey gerekse Güney Arnavutluk halkının eğitime son derece meyilli olduklarını, hükümet binalarıyla karakolları benimsemeyenlerin dahi okulları tam bir memnuniyetle kabul ettiklerini dile getirmiştir. Bu durumun gelecekte Arnavutluk'ta yapılacak ıslahatlar için hayırlı bir nişane olduğunu ifade eden Adil Bey, yalnızca ilkokullara önem vermekle yetinmediklerini bölgedeki ortaokul, lise ve öğretmen okullarını da kontrol ve ıslahat planlarına dâhil ettiklerini bildirmiştir. Nitekim bunlar hakkında kararlar alınarak ödenek talep edilmiştir. Bu miktarın bir kısmı karşılanırken diğer kısmının bütçeye dâhil edilmesi konusu Maarif Nezareti'nce teminat altına alınmıştır.[872] Adil Bey'in ifadelerine bakıldığında hükümetin Arnavutluk'ta eğitim konusunda, özellikle de okullaşma konusunda gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. Bölge halkının hükümet binalarının ve karakolların yapımına cephe alırken, okul yapımını memnuniyetle karşılaması dikkat çekicidir. Aslında bu önemli tespitten bölgede yapılması gereken ıslahatların hangi alanda olması gerektiği sonucu da çıkmaktadır: Eğitim, eğitim, eğitim!

Diğer yandan bu dönemde bölgede ıslahat programı çerçevesinde yapımına başlanan hükümet konağı, karakol, yol ve okullar asilerin engeliyle karşılaşmıştır. Nitekim bu dönemde İpek'te yol yapımı için taş kırmaya giden işçiler ve hükümet konağı inşaatında çalışan ustalar, isyancıların silahlı saldırısına uğramıştır. Ayrıca İpek-Mitroviçe telgraf hattı da isyancılar tarafından tahrip edilmiştir. Diğer yandan yapımı devam etmekte olan İpek İdadisi inşaatını kontrole giden heyet de 25 kişilik bir eşkıya grubunun silahlı saldırısına uğramış ve saldırıda bir asker şehit olmuştur. Ayrıca asiler İşkodra'da iki karakola saldırmışlarsa da jandarma eşkıyalara ateşle karşılık vermiştir.[873] Aslında geçmişte yaşanan tüm bu gelişmelerin bir asır sonra yeniden sahnelendiği görülmektedir. Başta yol, köprü, havaalanı ve karakol yapımında çalışan işçilerin kaçırılması ya da katledilmesi olmak üzere okulların ateşe

---

[872] "Dâhiliye Nazırı Adil Beyefendi ile Mülâkat", **Tanin**, 15 Mayıs 1328 [28 Mayıs 1912], 3.
[873] "Arnavudluk Ahvâli", **Sabah**, 10 Mayıs 1328 [23 Mayıs 1912], s. 2.

verilmesi, şantiyelerin basılarak iş makinalarının yakılması ve telgraf hatları yerine GSM (cep telefonu) ve televizyon vericilerinin tahrip edilmesi bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Bu arada Ahmet Tevfik Bey, Rumeli'deki Islahat Heyeti'nin neler yaptığına yönelik olarak 1912 yılı baharında *Tanin*'de uzun bir makale yayımladı. Makalesinde Arnavutluk'un acil ihtiyaçlarından birisinin de maarif ve ilim olduğuna dikkat çeken Tevfik Bey, dağlı cengâver Arnavut'un eğitim ve okuma ihtiyacının onun en zirve gayesi ve dileği olduğunu ifade etmiştir. Çünkü ona göre bir Arnavut çocuğunun iki saatlik yoldan kasabaya gidip gelmesi, ender görülen bir olay değildir. Zira kendisi ziyaret ettiği kasabalardaki ilkokulların her birinde köylerden gelen birkaç çocuğa rastlamıştır. Bu çocukların bir kısmı sadece ilim öğrenebilmek için kasabanın yoksul bir noktasında yer tutmuşlar ve küçük yaşta annelerinin koynundan uzak kalmaya razı olmuşlardır. Diğerleri ise kasabayla köyleri arasındaki bir iki saatlik yolu sabah akşam kat ederek eğitim ateşini yatıştırmak istemektedirler. Tevfik Bey'e göre câhil Arnavut için eğitim, içeriği ne olduğu bilinmediği halde şiddetle arzulanan bir şeydir. İşte bu duygu ve arzu Arnavutluk'u bulunduğu aşağı seviyedeki yoksulluktan kurtaracak, çok daha iyi seviyeye yükseltecek ve Arnavutluk'un toplumsal yönünde önemli değişimler yapacaktır. Ahmet Tevfik Bey bu iddiasına destek olarak Yakova Askeri Rüştiyesi'ni göstermiştir. Öğrenci mevcudu iki yüz yetmiş olan okulda yalnızca bir nahiyeden yüz elli öğrenci bulunmasını, bölgedeki eğitim ateşininin parlak bir göstergesi olarak addetmiştir.

Tevfik Bey, Islahat Heyeti'nin bölgeyi dikkate alarak Arnavutluk için geniş bir eğitim programı hazırladığını dile getirmiş ve program hakkında da bilgiler vermiştir. Buna göre Mitroviçe'nin Saray Mahallesi'nde tesis edilen ama bir türlü inşaatı tamamlanamayan okul binasının tamamlanması; bu güzergâh üzerinde bulunan köylerde ve kasabalarda okulların kurulması, onarılması, öğretmen maaşlarının temini gibi girişimler [programa] dâhil edilmemiştir. Diğer yandan İpek Sancağı merkez kazasına bağlı dört nahiye merkezinde, seksener öğrenci kapasiteli ve yatılı olmak üzere büyük ilkokullar tesis edilecektir. Bu okullara merkez nahiye halkı gündüzleri, bağlı köylerin halkı ise yatılı olarak devam edecektir. Okullarda ayrıca ücretsiz olarak yemek ve giyecek yardımı da yapılacaktır. Tevfik Bey'e göre bu yatılı okullar Arnavutluk köy hayatına düzen ve temizlik getirmenin yanı sıra güzel yeme

ve giyinme hissiyle davranmayı da kazandıracaktır. Bundan dolayı bu yatılı ilkokulların faydalarını tasavvur ve tefekkür edebilmek için bunun sebeplerine ve kaynağına kadar gitmek, oradaki toplum hayatından ilham almak gerekmektedir. Tevfik Bey düzenli bir yemeğin, düzgün elbiselerin ve muntazam bir konutun Arnavutluk toplum hayatında yapacağı değişimi anlayabilmek için Arnavutluk köylüsünün sefil hayatını bir kere görmenin kâfi olacağını da dile getirmiştir. Ayrıca yatılı okullara ek olarak yeniden inşa edilecek beş ve yenilenecek üç bölüm okulun da eklenmesiyle köylerdeki okul inşaatları ve binaları hakkında genel bir kanaatin edinilebileceğini savunmuştur. Programda, bu okulların dışında kalan mevcut okullardan öğretmen ihtiyacı olanların taleplerinin karşılanması da teminat altına alınmıştır.

Ahmet Tevfik Bey, İpek Sancağı merkezinde yapılacak beş bin liralık idadi ile yedi yüz elli liralık büyük ilkokul binasının bile İpek toplumsal hayatında değişime vesile olacak bir öneme sahip olduğunu ifade etmiştir. Çünkü İpek'in en zengininin hayatı dahi sağlam bir kale şeklindeki kulede geçmektedir. Bunun yanında sıradan bir Arnavut ise senelerce hanesinden dışarıya bir adım atmadan nemli, karanlık ve kalın taş duvarlar arkasında ve ışığı demir parmaklıklar içinde gizlenmiş ufak deliklerden alacak şekilde yaşamaktadır. Eğer siz bu tarz yerlerin kapısından içeriye girmek isterseniz vücudunuzu iki büklüm yapmalısınız, çünkü İpek toplum hayatı, böyle bir yerleşim ve mimari tarzı doğurmuştur.

Tevfik Bey'in verdiği bilgiye göre yine İpek Sancağı bünyesinde bulunan ve daha ziyade gayri Müslim vatandaşların ikamet ettiği iki köyde, iki bölüm okul inşa edilecek ve bu okulların öğretmen maaşları eğitim bütçesinden karşılanacaktır. Buna rağmen yeniden inşa olunan okulların sayısı, talep edilene kıyasla miktar olarak azdır ve eğitim ihtiyacını tamamıyla karşılamaktan da uzaktır. Diğer yandan bölgede bulunan ıslahat heyeti imkânsızlıklar içindedir. Bundan dolayı da faaliyetlerini imkânları ölçüsünde sınırlamak zorunda kalmıştır. Ahmet Tevfik Bey bir sonraki sene burada vücuda getirilecek yol, hükümet konağı ve okul inşaatları gibi faaliyetlerin yerine getirilmesinde kullanılacak sancak inşaat malzemelerinin, çok sayıda inşaatın yapımına imkân vermediğini de belirtmiştir.

Makalede dile getirilen bir diğer konu da öğretmen ihtiyacı meselesidir. Tevfik Bey makalesinde yatılı okullarda üçer, diğer ilkokullarda ise duruma göre bir veya iki

öğretmenin bulundurulması gerektiğine dikkat çekerek, çok fazla sayıdaki okullar için ihtiyaç duyulan öğretmenlerin bulunmasının mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Tevfik Bey'in kanaatine göre ıslahat heyeti, kâğıt üzerinde değil de fiilen okul tesis ve inşasında çok fazla maddi destek görmemiştir. O, anılan okullar arasına yeniden yapılacak ya da onarılacak ilmiye medreselerinin de ilave edilmesi gerektiğini savunmuştur. Bunlara, Firzovik Kazası'nın merkezi konumundaki Firzovik Kasabası'nda bin lira masrafla yeniden inşa edilecek medrese ile Priştine'ye bağlı Yanoda Köyü'ndeki medrese örnek olarak gösterilmiştir. Tevfik Bey'in ifadesine göre Islahat Heyeti'nin programı arasında bu medreselerin onarım ve inşasının yanı sıra İpek'teki eski ve yeni iki medrese ile Yakova'nın büyük medresesinin tamiri, harap olmuş camilerin onarımları ve yeniden inşaları da yer almıştır. Heyet programında ayrıca şu çalışmalar da yer almıştır: Priştine'deki Domaniçe Camii ile Priştine Sancağı merkezindeki Fatih Camii'nin eksiklerinin tamamlanması. Mitroviçe Saray Mahallesi'ndeki cami inşaatının tamamlanması, İpek'teki caminin tamiri ve Yakova'da bulunan Karadağ Mahallesi'ndeki caminin yeniden ihyası. Ayrıca İpek'te Merre Hüseyin Paşa vakıflarından olup da tamamen harap olmuş olan hamamın yeniden inşa edilmesi.

Ahmet Tevfik Bey makalesinde idari anlamda da değerlendirmelerde bulunmuştur. Fakat çalışmanın konusu gereği bu yöndeki düşünceler tamamıyla burada yer almamıştır. Eğitim konusuyla alakalı olarak ise İpek ve Priştine'de kurulacak birer ziraat uygulama okulunun buralara çok fayda sağlayacağını dile getirmiştir. Islahat Heyeti'nin çalışmalarını da öven Tevfik Bey, bu heyetin tembelliğe mahkûm olmadığını, kesinlikle gereksiz işlemlere fırsat vermediğini ve süratle karar alarak gerekli yazışmaları yaptığını aktarmıştır. Bu iddiasına örnek olarak ise Firzovik Medresesi'nin inşasını göstermiştir. Islahat Heyeti Üsküp'ten trene bindiği esnada cahil halkın kurtarılması için o bölgede bir medrese açılacağı hakkında bir hatıranın olduğu dillendirilir. Bunun Firzovik'te açılmasına karar verilir ve bir buçuk saatlik bir tren yolculuğu sonrasında bu karar istasyonda halka müjdelenir. Beşinci saatin sonunda ise gerekli evrak Evkaf Nezareti'nden telgrafla Islahat Heyeti'ne gönderilmiştir.

Ahmet Tevfik Bey, 8 Mart 1912 tarihinde Yakova'dan gönderdiği yazısının son kısmında ise Islahat Heyeti'nin o ana kadar dolaştığı üç sancaktaki çalışmaları

aktardığını ve bundan sonra da aktarmaya devam edeceğini bildirmiştir. Hatta bunu yaparken de gerektiğinde heyeti tenkitten ve yanlışlarını ortaya koymaktan asla çekinmeyeceğini ifade etmiştir.[874] Fakat kendisinin bu konuda kaleme aldığı bir başka makalesine rastlanamamıştır. Ahmet Tevfik Bey bu makalesinde dönemin Arnavutluk'unu resmeden çok önemli gözlemlerde ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Arnavutluk köylüsünün imkânsızlıklarını, eğitime susamışlığını ve eğitim için yapılan fedakârlıkları aktarmıştır. Ayrıca toplum hayatına dair önemli tespitlere de yer verilmiştir. İpek köylüsünün ve zenginlerinin yaşamları hakkında verilen bilgiler, bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Diğer yandan 1912 yılının Haziran ayına gelindiğinde dahi Rumeli'deki Islahat Heyeti'nin faaliyetlerine devam etmekte olduğu görülmektedir. Heyet yol, karakol, hapishane ve hükümet konakları yapımının yanı sıra bölgedeki okullaşma çalışmalarına da önem vermiştir. Nitekim bununla ilgili olarak Gevgili'de yedi, İpek'te dördü yatılı olmak üzere on üç, Priştine'de ise ikisi büyük olarak otuz bir ilkokulun açılması kararlaştırılmıştır. Alınan diğer kararlara göre ise Seniçe'de biri kız ve biri de büyük olmak üzere sekiz erkek okulu açılacaktır. Priştine'de ayrıca ziraat uygulama okulları, Prizren'de ise tecrübe tarlası ve ziraat aletleri deposu inşa edilecektir. Daha önce inşası hakkında bilgi verilen Firzovik'teki medrese de Islahat Heyeti'nin faaliyet planları arasındadır.[875]

Bu dönemde Islahat Heyeti'nin faaliyetlerinin Türk basının yanı sıra yabancı basının da gündemini meşgul ettiği görülmektedir. Nitekim *Sabah,* bu konuyla ilgili olarak *Times*'ta yayımlanan bir yazıyı okuyucularıyla paylaşmıştır. *Times*'ın değerlendirmesine göre Toska Arnavutları da tıpkı Gegalar gibi maarif istemektedirler. Hatta Tiran, Elbasan ve İşkodra'daki Toskalar ısrarla resmi okullarda Arnavutçanın Latin harfleriyle öğretilmesini talep etmektedirler. *Times*'a göre okulların kapatılması, lisan meselesine karışan öğretmenlerin ve diğer aydınların darp ve hapsedilmeleri 1911 sonbaharında ortaya çıkan isyan hareketinin de

[874] Ahmet Tevfik, "Rumelide Islahât Heyeti Ne Yaptı?", **Tanin**, 11 Mart 1328 [24 Mart 1912], 3-4.
[875] "Rumeli Islahâtı", **Sabah**, 12 Mayıs 1328 [3 Haziran 1912], 2. Ali Sacit Türker, bu seyahatin Arnavutluk'taki eğitim ve imar faaliyetlerinin geliştirilmesi amacıyla gerçekleştirildiğini ve Prizren, Manastır ve Yanya'yı da kapsadığını belirtmiştir. Fakat Türker'e göre İstanbul'da yaşanan iktidar mücadelelerinden dolayı bu seyahat tam olarak amacına ulaşamamış ve tasarlanan faaliyetler de uygulanamamıştır. Bilgi için bkz. Türker, **age**, LIV.

sebeplerini oluşturmuştur. *Times*, hükümetin son ana kadar eğitim konusundaki vaatlerini yerine getiremediğini iddia etmiş ve bundan dolayı da Toskalarla arasında bazı infialler yaşandığını ileri sürmüştür. Yazıda ayrıca kuzey ve güney Arnavutluk'un beklentisinin maarifin yayılması ve ıslahatlar olduğuna vurgu yapılarak, Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey tarafından benimsenen kararlı ama aynı zamanda barışsever ve hürriyet sever politikanın gelecekte de sürdürülebilmesi için zamanın zorluk çıkardığı ifade edilmiştir.[876]

Rumeli Islahat Heyeti Başkanı ve Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey, 29 Mayıs 1912 tarihinde İstanbul'a dönmüş ve burada resmi törenle karşılanmıştır. Akabinde ise padişahın huzuruna çıkarak, ıslahatlar ve seyahati hakkında bilgi vermiştir.[877] Dâhiliye Nazırı Adil Bey seyahati hakkında ayrıca Meclis-i Mebusan'da da değerlendirmelerde bulunmuştur. Meclis kürsüsünde Arnavutların bölgede okullar ve yollar yapılmasını istediklerini dile getiren Adil Bey, okul ve yol konusunda dile getirilen bu taleplerin aslında tartışma götürmeyecek istekler olduğunu ifade etmiştir.[878] Konuşmalarında Arnavutların vatana bağlılıklarına vurgu yapan Adil Bey, Arnavutluk'ta yaşanan olayların küçük bir iki çatışmadan ibaret olduğunu ve bundan dolayı da olayların büyütülmemesi gerektiğini dile getirmiştir. Adil Bey'in üç ay süren Arnavutluk seyahatinde amaç, her ne kadar olayların derinine inerek çözüme kavuşmasını sağlamak olsa da bunda başarılı olunamamıştır. Nitekim hükümet bu dönemde Arnavut isyanını sona erdirebilmek için bölgeye pek çok kez nasihat heyetleri göndermiştir. Fakat iyi niyetle teşkil edilen bu heyetler, istenilen neticeyi elde edememiştir.[879]

4.1.4.3. Hükümetin Arnavutluk'taki Okullar Konusundaki Çalışmaları

Daha 1912 yılının ilk ayıydı ki hükümetin eğitim alanında Arnavutluk'ta gerçekleştirdiği faaliyetler için ayırdığı ödenek, gazete sayfalarına yansıdı. Basında yer alan haberlere göre dönemin Maliye Bakanı Nail Bey, 1912 yılı bütçesiyle ilgili olarak kendisine yöneltilen bir soru üzerine bir önceki senenin bölüm ve kısımlarının mevcut bütçede muhafaza edildiğini bildirdi. Mülakatında yalnızca rakamlar

---

[876] "Arnavudluk Ahvâli – Timesın İkinci Makalesi", **Sabah**, 30 Haziran 1328 [13 Temmuz 1912], 2.
[877] "Hacı Adil Beyin Muvâsalatı", **Sabah**, 17 Mayıs 1328 [30 Mayıs 1912], 2.
[878] Bayur, **age**, 264.
[879] Görgülü, **age**, 67-68.

konusunda farklılıklar yaşandığına dikkat çeken Nail Bey, bunun da çeşitli dönemlerde memur maaşlarında yapılan indirimlerden kaynaklandığını ifade etti. Bu iddiasını Arnavutluk örneğiyle de destekleyen Nâzır Bey, Arnavutluk'ta açılacak okullar için 1911 yılı bütçesinde bir ödenek ayrıldığını oysa bu okulların açılmasıyla görevlendirilen kişilerin daha birkaç gün önce bölgeye hareket ettiklerini hatırlattı. Görevlilerin öncelikli olarak bazı keşif ve incelemelerde bulunacaklarını ve akabinde okulların mahallerinde açılmasına çalışacaklarını bildiren Nail Bey, ancak mahallin belirlenmesi ve arazinin satın alınmasına müteakip okul inşaatına başlanılabileceğini bildirdi. Tüm bunlar göz önüne alınarak 1911 yılı bütçesine bu işler için bir buçuk milyonluk ödenek konulduğunu ifade eden Maliye Nazırı Nail Bey, fakat bu ödeneğin sarf edilemediğini ve 1912 yılı bütçesinde tasarruf olarak yer aldığını aktardı. [880] Arnavutluk'ta okul yapımı için 1911 yılı bütçesindeki paranın harcanamamış olması dikkat çekicidir.

Bu konuyla ilgili olarak basında yer alan bir başka haberde de hükümetin Arnavutluk'ta yapılacak okullar için o zamana kadar ayırdığı tutardan başka, ayrıca bir miktar daha ödenek ayıracağı bildirilmişti. [881] Nitekim zamanla bu eğitim ödenekleri meyvesini vermeye başladı. Örneğin Kosova Vilayeti'ne bağlı Orhaniye Kasabası'nda 1910 yılında inşasına başlanılan ilkokul ve ortaokul binaları, başta eğitim ödeneğinden sağlanan yirmi beş bin kuruş olmak üzere halkın da yardımlarıyla tamamlanarak, 1911 yılının son günlerinde eğitime başladı. [882] Hükümet bu arada uzun süredir kapalı bulunan Elbasan Öğretmen Okulu'nun açılması kararını aldı. Hatta Maarif Nezareti, resmi bir törenle yeniden açılışı yapılacak olan okulun sürekli harcamaları için gerekli ödeneği vermeyi de taahhüt etti.[883] Ayrıca aynı yılın Mayıs ayı içerisinde öğrencilerin de hazır bulunduğu resmi bir törenle, Manastır Öğretmen Okulu binasının temeli atıldı.[884]

Diğer yandan Şeyhülislam'ın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, öncelikli olarak Islahat Heyeti tarafından gönderilen raporları değerlendirmiştir. Değerlendirme neticesinde Rumeli'de, özellikle de İşkodra'da yapılacak ıslahatlar

---

880 "Nâil Beyin Beyânâtı", **Tanin**, 18 Kanun-i sânî 1327 [31 Ocak 1912], 2.
881 "Maârif Havâdisi", **Sabah**, 18 Şubat 1327 [2 Mart 1912], 3.
882 "Resmi Güşâd", **Tanin**, 23 Kanun-i sânî 1327 [5 Şubat 1912], 5.
883 "Makedonya ve Arnavudluk", **Sabah**, 1 Şubat 1327 [14 Şubat 1912], 3.
884 "Vilâyât-Manastır Dârülmuallimîni Binâsı", **Tanin**, 7 Mayıs 1328 [20 Mayıs 1912], 3.

masaya yatırılmıştır. İşkodra-Prizren yolunun inşasının yanı sıra Rumeli'de inşa olunacak diğer yollar için de her vilâyete elli bin lira ayrılması kararlaştırılmıştır. Eğitim alanında yapılacak ıslahatlar ise İşkodra ve Arnavutluk'ta öğretmen ve ziraat okullarının inşa edilmesi olarak belirlenmiştir.[885] Ayrıca Debre-i Bâla'da [Yukarı Debre] imar edilecek İslâm Medresesi için bölgeye Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nden dört yüz elli lira gönderilmiştir. Buna karşılık bölge halkı da adı geçen bakanlığa bir teşekkür telgrafı çekerek, bakan beye jest yapmıştır.[886] 25 Mayıs 1912 tarihinde İpek'te düzenlenen törende ise burada yapılacak olan lisenin temeli atılmıştır. Bir bandonun da hazır bulunduğu temel atma törenine üst rütbeli askerler, üst düzey memurlar, ulema ve eşrafın yanı sıra halk da katılmıştır.[887]

Hükümet bir yandan Arnavutluk'ta yeni okulların temellerini atarken, diğer yandan da Arnavutluk'taki eğitim faaliyetlerinde kullanılmak üzere aynı yılın Eylül ayında ilave ödenek tahsis etmiştir. Buna göre Arnavutçanın öğretilmesi için iki bin kuruş ve eğitim yılı başında İşkodra, Yanya, Manastır İdadilerinde kullanılmak üzere de üç yüz otuz dört bin sekiz yüz kuruş ayrılmıştır. Bunlara ilave olarak ise iki yüz yetmiş bin iki yüz kuruşun eğitim bütçesine eklenmesine karar verilmiş ve padişahın onayına sunulmuştur.[888]

Maarif Nezareti bu dönemde Arnavutluk'a ayrıca güzel yazı defterleri, coğrafya haritaları ve okuma kitapları göndermiştir.[889] Nezaretin desteği yalnızca kitaplarla sınırlı kalmamıştır. Bakanlık, Arnavutluk'ta tesis edilen okullarda kullanılmak üzere gerekli olan eğitim ve kırtasiye malzemelerini daha 1912 yılının ilk günlerinde peyder pey Arnavutluk'a sevk etmiştir.[890] Maarif Nezareti ayrıca yeni açılan okullarda ve kütüphanelerde kullanılmak üzere yılın daha ilk aylarında Kosova, Manastır, İşkodra ve Yanya vilâyetlerine çeşitli kitaplar göndermiştir. Levazım Dairesi'nce gerçekleştirilen dağıtıma göre Kosova Vilayeti'ne 700 Kur'an-ı Kerim,

---

885 "Meclis-i Vükelâ", **Yeni Gazete**, 27 Şubat 1327 [11 Mart 1912], 1.
886 "Beyân-ı Teşekkür", **Yeni Gazete**, 27 Nisan 1328 [10 Mayıs 1912], 3.
887 "İpek İdâdisi", **Yeni Gazete**, 14 Mayıs 1328 [27 Mayıs 1912], 3. Bu dönemde devletin yanı sıra şahısların da okul açma yönünde girişimleri olmuştur. Nitekim bunlardan Tiranlı Hafız İbrahim Efendi Arnavutça öğretim yapmak üzere Tiran'da bir okul açmak için başvuruda bulunmuştur. Fakat İşkodra Vilâyeti Maarif Komisyonu'nca yapılan incelemede, Hafız İbrahim Efendi'nin gerekli evrakı ibraz edemediği görülmüş ve bundan dolayı da okul açmasına izin verilmemiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. "Tekzîb", **Tanin**, 2 Temmuz 1328 [15 Temmuz 1912], 3.
888 "Arnavudluk Ahvâli" **Sabah**, 12 Eylül 1328 [25 Eylül 1912], 2.
889 "Arnavudca Tedrîsât", **İktihâm**, 14 Haziran 1328 [27 Haziran 1912], 2.
890 **Tanin**, 13 Kanın-i sânî 1327 [26 Ocak 1912], 3.

18.000 Kur’an Cüzü, 30 Takım Buhari Hadis Kitabı, 2.000 Tecvit Kitabı, 4500 Elifba, 300 Takım Kıtaât- Hamse, 600 Osmanlı Memleketi Haritası ve 12.000 adet Latin harfli güzel yazı defteri gönderilmiştir. Manastır Vilayeti’ne ise 500 Kur’an-ı Kerim, 6.000 Kur’an Cüzü, 25 Takım Buhari Hadis Kitabı, 1.500 Tecvit Kitabı, 1.500 Elifba, 250 Takım Kıtaât- Hamse, 500 Osmanlı Memleketi Haritası ve 12.000 adet Latin harfli güzel yazı defteri gönderilmiştir. İşkodra ve Yanya vilâyetlerine yapılan dağıtım ise şöyle olmuştur: İşkodra Vilayeti’ne 300 Kur’an-ı Kerim, 4.000 Kur’an Cüzü, 15 Takım Buhari Hadis Kitabı, 1.000 Tecvit Kitabı, 1.000 Elifba, 200 Takım Kıtaât- Hamse, 400 Osmanlı Memleketi Haritası ve 8.000 adet Latin harfli güzel yazı defteri gönderilmiştir. Yanya Vilayeti’ne ise 400 Kur’an-ı Kerim, 6.000 Kur’an Cüzü, 1.500 Tecvit Kitabı, 1.500 Elifba, 300 Takım Kıtaât- Hamse, 400 Osmanlı Memleketi Haritası ve 8.000 adet Latin harfli güzel yazı defteri gönderilmiştir.[891]

Bu arada *Tanin*, 1912 yılı Ocak ayında Yanya Vilayeti’ne ait bir eğitim istatistiği yayımladı. Buna göre vilâyet sınırları içerisinde 13 bölüm erkek rüştiyesi, üç bölüm de kız rüştiyesi bulunmaktaydı. Bu okullardaki erkek öğrencilerin sayısı 270, kız öğrencilerin sayısı ise 146 idi. Vilâyet genelinde yapılan [üst sınıfa geçiş] sınavına 270 erkek öğrenciden 256’sı katılmış, bu öğrencilerden 232’si bir üst sınıfa geçmeyi başarmıştı. 61 öğrencinin rüştiye diploması almaya hak kazandığı sınavda, 11 öğrenci de bütünlemeye kalmıştı. Kızlarda ise sınava 138 öğrenci katılmış ve bunlardan 104 öğrenci bir üst sınıfa geçmeyi başarmıştı. 6 öğrencinin rüştiye diploması aldığı sınavda 19 öğrenci de bütünlemeye kalmıştı.

Tanin’in haberine göre Yanya Vilâyeti’ndeki erkek öğrencilere ait ilkokul sayısı 28, bu okullardaki öğrencilerin sayısı ise 1076 idi. Vilâyet genelinde yapılan sınava bu öğrencilerden 910’u katılmış, bunlardan 667’si bir üst sınıfa geçmeye hak kazanmıştı. 186 öğrencinin ilkokul diploması aldığı sınavda 65 öğrenci de bütünlemeye kalmıştı. Vilâyette kızlara ait ilkokul sayısı ise 5, bu okullardaki kız öğrencilerin sayısı ise 55 idi. 49 kız öğrencinin katıldığı sınav sonucunda 42 öğrenci bir üst sınıfa geçmeyi başarmış, bunlardan 7 öğrenci de ilkokul diploması almaya hak kazanmıştı. Son olarak ise Yanya Vilâyeti’ndeki idadilerin sayısı verilmekteydi.

---

[891] “Rumelide Tamîm-i Maârif”, **Tanin**, 16 Şubat 1327 [29 Şubat 1912], 4.

Buna göre vilâyette dört lise bulunmaktaydı. Buradaki öğrencilerin sayısı ise 447 idi. Vilâyet genelinde yapılan ve 429 öğrencinin katıldığı sınav sonucunda 272 öğrenci bir üst sınıfa geçmeyi başarmış, bunlardan 43 tanesi mezun olarak ortaöğretim diploması almaya hak kazanmıştı. *Tanin*'nin haberine göre bütünlemeye kalan öğrencilerin sayısı ise 98 idi.[892]

İkinci Meşrutiyet dönemi eğitim sistemi üzerine araştırmalar yapan Yasemin Tümer Erdem'e göre de 1911-1912 yıllarında Yanya'da bulunan kız rüştiyesi sayısı, *Tanin*'de ifade edildiği gibi, Yanya, Preveze ve Berat İnas Rüştiyeleri olmak üzere 3 idi. Bu sayı İşkodra Vilayeti'nde 1, Manastır Vilâyeti'nde 4, Kosova Vilayeti'nde ise 11 idi. Rüştiyelerin vilayetlerdeki dağılımına gelince İşkodra Vilâyeti'nde yalnızca İşkodra İnas Rüştiyesi, Manastır Vilâyeti'nde Merkez İnas Rüştiyesi, Serfiçe, Elbasan ve Florine İnas Rüştiyeleri bulunmaktaydı. Kosova Vilâyeti'nde ise Üsküp Merkez İnas Rüştiyesi'nin yanı sıra Priştine, Geylan, Preşova, Çatalca, Kalkandelen, Seniçe, Yenivaroş ve Prepol İnas Rüştiyeleri mevcuttu.[893]

4.1.4.4. Öğretmen İhtiyacının Karşılanmasına Yönelik Çalışmalar

Öğretmen ihtiyacı açılan okullara paralel olarak bu dönemde de devam etmekteydi ve hükümetin çözüm bulması gereken sorunların başında gelmekteydi. Nitekim Maarif Nezareti'nce daha 1912 yılının ilk ayında verilen ilanda Prizren İdadisi için Matematik Bilgileri, İpek ve Taşlıca İdadileri için ise Fransızca öğretmeni talep edilmekteydi. Aynı ilanda ayrıca Elbasan ve Debre İdadileri için Tarih ve Coğrafya, Manastır ve İpek İdadileri lise sınıfları için Aritmetik ve Usûl-i Defteri, rüştiye sınıfları için ise Aritmetik ve Geometri öğretmenlerine ihtiyaç duyulduğu bildirilmekteydi. Taliplilerin Maarif Nezareti Ortaöğretim Dairesi'ne başvurulması istenilen ilanda, öğretmen maaşlarının 600 ilâ 800 kuruş arasında olacağı duyuruldu.[894] Aynı dönemde *Tanin*'in başta vilâyet gazetesi olmak üzere *Neyyir-i Hakika*t ve *Drita* gazetelerinden aktardığı habere göre ise biri Arapçaya, diğeri de Latinceye vâkıf iki öğretmene ihtiyaç duyulduğu ilan edildi. Bu kişilerin öğretmen okulu veya lise mezunu olmaları, ya da farklı biçimde öğrenim görmüş olup

---

[892] "Maârif İstatistiği", **Tanin**, 12 Kanun-i sânî 1327 [25 Ocak 1912], 4.
[893] Yasemin Tümer Erdem, **II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Kızların Eğitimi** (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 175-177.
[894] "Maârif-i Umûmiyye Nezâretinden", **Tanin**, 9 Kânun-i sânî 1327 [22 Ocak 1912], 5.

öğretmen okulu mezunları kadar liyakat sahibi olmaları ve bunu ispat etmeleri gerekmekteydi. Bunun için el ilanları hazırlanarak duvarlara asıldı. Bununla da yetinilmeyip bu ilanlar elden ele dağıtıldı ve ihtiyaç durumu yazıyla vilâyetin bütün mıntıkalarına duyuruldu.[895]

Maarif Nezareti'nin bir sonraki ilanında ise Ergiri, Priştine, Debre ve Yanya İdadileri için Fransızca; İpek ve Prizren İdadileri için Tabiat Bilgileri, Berat ve Debre İdadileri için ise Tarih ve Coğrafya öğretmenleri talep edilmekteydi. Aynı ilanda ayrıca İpek İdadisi için Türkçe, Prizren İdadisi için Matematik Bilgileri; Manastır İdadisi Rüştiye Sınıfları için de Türkçe ve Medeni Bilgiler öğretmenleri istenmekteydi. Taliplilerin Maarif Nezareti Ortaöğretim Dairesi'ne başvurmaları gerektiği duyurulan ilanda, öğretmenlere verilecek maaşlar 600 ilâ 800 kuruş olarak belirlenmişti.[896]

Maarif Nezareti 1912 yılının Şubat ayında bu kez boş olan taşra rüştiyeleri için birinci derece öğretmen ilanına çıktı. Buna göre İşkodra Vilayeti'ne bağlı Şayak, Manastır Vilayeti'ne bağlı Debre-i Zîr (Aşağı Debre), Peklin ve Rakkalar; Yanya Vilayeti'ne bağlı Koniçe erkek rüştiyelerine 500 kuruş maaşla öğrenmen alınacaktı. Kız rüştiyeleri için açık olan birinci derece öğretmenlik kontenjanları ise şöyleydi: İşkodra Merkez, Yanya Vilayeti'ne bağlı Berat, Manastır Vilayeti'ne bağlı Resne, Serfiçe, Debre-i Bâla (Yukarı Debre); Kosova Vilayeti'ne bağlı Seniçe ve Prepol ile Yanya Vilayeti'ne bağlı Preveze Kız Rüştiyeleri. Bu okullarda görev yapacak öğretmenler için de 500 kuruş maaş öngörülmüştü. Fakat erkek rüştiyeler için başvuru yapacak adaylardan, öğretmen okullarının rüştiye şubelerinden ya da yedi senelik liselerden mezun olma şartı aranmaktaydı. Adayların ayrıca Dini İlimler ve Arapça bilgilerinin yüksek seviyede olması gerekmekteydi. Kız rüştiyelerinde görev yapmak isteyen öğretmen adaylarının ise kız öğretmen okulları mezunu olması gerekiyordu.[897]

Maarif Nezareti'nce Arnavutluk'taki okullar için Şubat ayı başında yapılan duyuruya beklenilen ilgi gösterilmemiş olmalı ki bakanlık, aynı ay içerisinde ve aynı okullar için bir kez daha ilana çıkmıştır. Buna göre Ergiri ve Priştine İdadileri için Fransızca;

---

895 "Arnavud Mekâtibi", **Tanin**, 14 Kânun-i sânî 327 [27 Ocak 1912], 4.

896 "Maârif Nezâretinden", **Tanin**, 20 Kanun-i sânî 1327 [2 Şubat 1912], 5.

897 "Maârif Nezâretinden", **Tanin**, 26 Kanun-i sânî 1327 [8 Şubat 1912], 5. Berat, İşkodra ve Debre-i Bâla [Yukarı Debre] Kız Rüştiyeleri birinci derece öğretmen ilânı için ayrıca bkz. "Maârif Nezâretinden", **Tanin**, 24 Şubat 1327 [8 Mart 1912], 6.

Berat İdadisi için Tarih, Coğrafya ve Fransızca, Prizren İdadisi için ise Doğa Bilimleri öğretmenleri talep edilmiştir. Bu öğretmenlere ödenecek aylık ise Prizren İdadisi için 800, diğer idadiler için ise 600 kuruş olarak belirlenmiştir.[898] Bakanlıkça Mart ayında yayımlanan bir diğer ilanda ise İşkodra ve Berat İdadileri için Tarih, Coğrafya; Debre ve Priştine İdadileri için ise Fransızca öğretmenleri talep edilmiştir. İlanda, öğretmenlere aylık 600 kuruş ödeneceği duyurulmuştur.[899]

1912 yılının son çeyreğine gelindiğinde dahi öğretmen ihtiyacı hala devam etmekteydi. Nitekim bununla ilgili olarak 1912 yılı Ekiminde basında yer alan haberde, Maarif Nezareti'nin Taiz ve Sana idadilerinin yanı sıra İşkodra Sultanisi için de öğretmen talebinde bulunduğu görülmektedir. İşkodra Sultanisi'nde Edebiyat ve Türkçe derslerini vermek üzere 1500 kuruş maaşla öğretmen arandığı duyurulmuş ve yüksekokul mezunlarından bu işe talip olanların sınav için Maarif Nezareti'ne başvurmaları istenmiştir.[900]

Hükümet bir yandan Arnavutluk'ta okulların yaygınlaştırılması konusunda çalışmalar yürütürken, diğer yandan bölgedeki bazı okulların asilerce yakıldığı görülmektedir. Bu konuda basında çıkan haberlere göre üç bin liraya mâl olan İpek İdadisi âsiler tarafından yakılmıştır. Ayrıca Üsküp'te bulunan isyancılar, ikamet ettikleri mekteb-i sultani binasının cam, çerçeve ve kısmen de merdivenlerini tahrip etmişlerdir.[901] Oysa 1912 yılında yeniden başlayan Arnavut isyanı esnasında asiler, dil ve alfabe konularının yanı sıra Arnavutluk'ta yeni okulların açılması ve mevcutlarının ıslah edilmesi gibi taleplerde bulunmuşlardı.[902] Bunun üzerine de hükümet, 1912 yılı ortalarında yaptığı toplantıda ayaklanmaların yaşandığı bölgelerde yollar ve okullar yapılmasını, isyan bölgelerindeki ileri gelen ailelerin 50 çocuğuna ücretsiz eğitim verilmesini kararlaştırmıştı.[903] Fakat hükümetin tüm bu çabaları, kopuşu geciktirmekten öteye gidememiştir.

---

[898] "Maârif Nezâretinden", **Tanin**, 9 Şubat 1327 [22 Şubat 1912], 6.
[899] "Maârif Nezâretinden", **Tanin**, 23 Şubat 1327 [7 Mart 1912], 6.
[900] "Maârif Nezâretinden", **Sabah**, 27 Eylül 1328 [10 Ekim 1912], 4.
[901] "Mekteb İsteyenler Mektebleri Yıkıyorlar", **Tanin**, 18 Ağustos 1328 [31 Ağustos 1912], 2-3.
[902] Kocabaş, **Avrupa Türkiyesi'nin Kaybı**, 187.
[903] Bayur, **age**, 270.

4.1.5. Meclis-i Mebusan'da Arnavutların Eğitim Konusu Görüşmeleri

4.1.5.1. 1909 Yılı Görüşmeleri

Arnavutların eğitim sorununun yalnızca gazete sayfalarında dile getirilmediği, ayrıca Meşrutiyet meclisinde yüksek sesle tartışıldığı görülmektedir. Nitekim 1909 yılı Ocak ayında Arnavut mebuslarca Meclis-i Mebusan'a verilen önergede Arnavutluk'ta bazı demiryolları ve karayollarının yapımının yanı sıra İşkodra merkez sancağında rüştiye ve idadinin ıslahı ile iki sanayi mektebinin açılması yer almıştır. Takrirde ayrıca yine aynı merkezde gündüzlü bir mektebi idadi mülki ile bir darülmuallimin talebi de dile getirilmiştir. Fakat bu takrir, Serfice mebusu Boşo Efendi'nin teklifiyle vilayet meclisinin konusu olduğu gerekçesiyle meclis tarafından gündeme dahi alınmamıştır.[904]

Bu dönemde ayrıca Arnavut isyanı esnasında Cavit Paşa'nın İpek ve Yakova'daki faaliyetleriyle ilgili olarak Üsküp mebusu Sait Bey ve arkadaşlarınca Meclis-i Mebusan'a bir gensoru önergesi verilmiştir. Bunun üzerine konuyla ilgili olarak söz alan Dâhiliye Nazırı Ferit Paşa, Arnavutluk'taki olaylarda Cavit Paşa'nın bazı uygulamalarda şiddete başvurduğunu kabul etmiştir. Diğer yandan Arnavutluk'un silah zoruyla ve şiddetle ıslah olmayacağını dile getirerek, bunun için başka yollara başvurulması gerektiğini belirtmiştir. Ferit Paşa'ya göre yapılması gereken şey ise medeniyet alanındaki ilerlemenin tam anlamıyla gerçekleştirilmesidir. Yani ülkenin her tarafında ihtiyaç duyulan ilim ve maarifin Arnavutluk'ta da yaygınlaştırılmasına çalışılmalıdır. Eğer böyle yapılırsa Arnavutluk'un ıslah olabileceğini savunmuştur.[905]

4.1.5.2. 1910 Yılı Görüşmeleri

1910 yılı ilkbaharında Arnavutluk'ta ortaya çıkan ve süratle yayılan isyanın Meclis-i Mebusan'da uzun tartışmalara neden olduğu görülmektedir. Nitekim Arnavutluk'ta yaşanmakta olan olaylarla ilgili olarak Gümülcine mebusu İsmail Hakkı Bey ile Priştine mebusu Hasan Bey ve arkadaşlarınca, Sadaret makamına iki soru önergesi verilmiştir. Bunun üzerine kürsüye çıkan Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Arnavutluk'un Osmanlı tacının en şerefli pırlantalarından olduğunu ve bunun üzerine

---

[904] MMZC, Devre I, İçtima Senesi 1, İçtima 18, c. I, 13 Kanun-i sânî 1324 [26 Ocak 1909]: 332.
[905] MMZC, Devre I, İçtima Senesi 1, İçtima 98, c. 4, 9 Haziran 1325 [22 Haziran 1909]: 546-547.

leke gelmemesini, varsa da üzerinde kalmamasını arzu ettiğini ifade etmiştir. Konuyla ilgili olarak çeşitli değerlendirmelerde bulunan İbrahim Paşa, sözü eğitim melesine getirmiş ve bunun ancak asayişle mümkün olabileceğine dikkat çekmiştir. Çünkü İbrahim Paşa'ya göre bir memlekette asayiş olursa halk okuyup yazabilir, yollar ve demiryolları yapılabilir ve halk zorbalardan yine asayiş sayesinde kurtulabilir.[906]

Sadrazam İbrahim Paşa Meclis-i Mebusan'da yaptığı bir başka konuşmasında ise Arnavutluk'ta okullar açılacağını dile getirerek, maarif bütçesinin elverdiği ölçüde Arnavutluk'a bunun için bir hayli para tahsis edildiğini bildirmiştir. Arnavutluk'ta birkaç tane yeni mektebi idadinin açıldığına veya yatılıya dönüştürüldüğüne dikkat çeken İbrahim Paşa, Arnavutluk'ta darülmuallimin-i ibtidailer açıldığını hatırlatarak ilkokullar açılması için de Arnavutluk'a bir hayli para ayrıldığını ifade etmiştir. Eğitime yapılan yatırım konusunda Manastır Vilayeti'nin ileri gittiğini dile getiren İbrahim Paşa, her şeye rağmen tüm bu yapılanların yeterli olmadığını hatta kendilerini bu konuda daha işin başında dahi addetmediklerini beyan etmiştir.[907]

Aynı yılın Aralık ayı içerisinde gerçekleştirilen meclis oturumunda söz alan Priştine mebusu Hasan Tahsin Bey ise Arnavutların doğuştan hürriyet ve Meşrutiyet sevdalısı olduklarını dile getirmiş ve Arnavutların Osmanlı doğup Osmanlı ölmek azmi kat'isinde olduklarının herkes tarafından takdir edileceğini ifade etmiştir. Sadrazam'ın Arnavutluk'ta okullar ve yollar yapıldığı yönünde beyanatta bulunduğuna dikkat çeken Hasan Bey, kendisinin yeni Kosova'dan geldiğini ve burada Sadrazam'ın ifade ettiği gibi okulların inşa edilmediğini savunmuştur. Kosova'da yalnızca vilâyet merkezindeki idadinin liseye dönüştürülmesinden ve bir öğretmen okulunun yapılmasından başka bir şey görmediğini ileri süren Hasan Bey, Priştine'de ise halkın yardımlarıyla iki okulun inşa edildiğini bildirmiştir. Diğer yandan Geylan'da kaymakamın yardımından ziyade şiddetinden dolayı bir okulun yapılmakta olduğunu dile getiren Hasan Bey, Firzovik'te ise sıhhi olmadıkları gerekçesiyle mevcut okulların kaymakam tarafından yıktırıldığını aktarmıştır. Konuşmasının devamında Maarif Nazırı'nın eğitim alanında iftihar edebileceği aşamalar kaydetmediğine dikkat çeken Hasan Bey, okul yapılan yerlerde ise eğitime

---

906 MMZC, Devre I, İçtima Senesi 2, İçtima 70, c. 4, 29 Mart 1326 [11 Nisan 1910]: 1, 5-6, 14, 17.
907 MMZC, Devre I, İçtima Senesi 3, İçtima 10, c. 1, 20 Teşrin-i sânî 1326 [3 Aralık 1910]: 275.

başlanılmadığını bildirmiştir. Hasan Bey ayrıca Arnavut okullarının ve matbaalarının kapattırılmasını da eleştirmiş ve bu durumun Kanun-i Esasi'ye aykırı olduğunu savunmuştur.[908]

4.1.5.3. 1911 Yılı Görüşmeleri

1911 yılı Mayısında maarif bütçesinin Meclis-i Mebusan'daki görüşmeleri esnasında okullar konusunun gündeme geldiği görülmektedir. Nitekim bu konuyla ilgili olarak söz alan Preveze mebusu Hamdi Bey, kendisinin bir önceki yıl Çamlık Sancağı'nda bir okul açılması konusunda teklifte bulunduğunu, fakat kabul edilmesine rağmen bu okulun halen açılmadığını belirtmiştir. Bağdat mebusu İsmail Hakkı Bey de öncelikle inşaatına başlanıp tamamlanamayan okulların bitirilmesi gerektiğine dikkat çekerek İşkodra, Prizren, Priştine, İpek, Debre, Yozgat, Edirne ve Ankara'daki okulların tamamlanmasını istemiştir. Hatta inşaatı başlanmış bir okulun yarım bırakılmasının vicdansızlık olduğunu ifade etmiştir. Diğer yandan Kastamonu mebusu Ahmet Mahir Efendi de bu konuda söz alarak, ülkede okula en çok ihtiyaç duyulan yerlerden ikisinin Arabistan ve Arnavutluk olduğunu dile getirmiştir. Bu görüşmeler esnasında ayrıca içerisinde Arnavutluk ve Arabistan'ın da yer aldığı birçok yerde açılması öngörülen dokuz adet okulun yetersiz olduğu ifade edilerek, bu okulların sayısının ve on sekiz bin dört yüz elli liralık bütçesinin iki katına çıkarılması konusunda teklifte bulunulmuştur.[909]

4.1.5.4. 1912 Yılı Görüşmeleri

Meclis-i Mebusan'ın 18 Ocak 1912'de Ayan Meclisi'nin de onayıyla feshedilmesiyle birlikte Meclis'in birinci yasama dönemi çalışmaları sona ermiştir.[910] Demokrasi tarihine "Sopalı Seçimler" olarak geçen sürecin ardından ikinci yasama dönemi 18 Nisan 1912 tarihinde başlamıştır.[911] Arnavut sorunu bu dönemin de önemli gündem maddelerinden birini teşkil etmiştir. Nitekim Meclis'in 29 Mayıs 1912 tarihli oturumunda, Prizren Müftüsü ile Belediye Başkan Vekili ve bazı Müslüman

---

[908] MMZC, Devre I, İçtima Senesi 3, İçtima 12, c. 1, 24 Teşrin-i sânî 1326 [7 Aralık 1910]: 403-405.
[909] MMZC, Devre I, İçtima Senesi 3, İçtima 104, c. 7, 9 Mayıs 1327 [22 Mayıs 1911]: 68-73.
[910] H. Aliyar Demirci, **Âyan Meclisi 1908-1912** (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 25.
[911] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]**, c. 1. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001), 23.

Arnavutlarca kaleme alınan ve Kosova ile İpek kazalarında oluşturulan ihtilal cemiyetini kınayan telgraf metni okunmuştur. Telgrafta Prizren ahalisinin 600 yıldır Osmanlı'ya bağlı olduğu ve ilelebet Osmanlı Hilafetinden ayrılmayı düşünmediği dile getirilerek, kendilerinin dini ve dünyevi zaruretlerden dolayı Arap harfleriyle eğitim görmek istedikleri bildirilmiştir. Ayrıca Arnavutların siyası sınırlarının İşkodra, Fizan ve Van arasında olduğu ifade edilerek, düşmanları olan İtalya'nın harfleriyle okumak ve İtalya ile irtibat kurmak istemedikleri dile getirilmiştir.[912]

Bu dönemde Arnavutluk'ta ortaya çıkan olaylar da Meclis gündemini meşgul etmiş ve Meclis'te uzun tartışmalara neden olmuştur. Nitekim Prizren mebusu Tevfik Bey, Kuzey Arnavutluk'ta yaşananlarla ilgili olarak Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey'in cevaplandırması için Meclis'e bir soru önergesi vermiştir. Bunun üzerine söz alan Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey, Islah Heyeti ile birlikte Arnavutluk'a yaptığı ziyaret hakkında Meclis'e ayrıntılı bilgi vermiştir.

Konuşmasına arkadaşlarıyla birlikte Kuzey Arnavutluk'a ve İpek Sancağı'na gittiğine değinerek başlayan Adil Bey, gittiği her sancakta yönetim ve bayındırlık işleri başta olmak üzere birçok konuda kararlar aldığını ve bunları uygulamaya koyduğunu aktarmıştır. İpek Sancağı için de girişimlerde bulunduğunu dile getiren Adil Bey, bunların bir tanesinin hükümetin varlığının ispatı olan hükümet konaklarının inşası olduğunu diğerinin ise halkı cehaletten kurtaracak kurumların yani okulların yapılması olduğunu belirtmiştir. Tüm bunlar için gerekli ödeneğin mahalline havale edildiğini de hatırlatarak, İpek ve Mitroviçe sancakları arasında kalan İstok Nahiyesi'ne de bir hükümet konağı ile okulun inşa edileceğini bildirmiştir. Fakat burada yapılacak binaların inşası için gönderilen memur, amele ve ustalar ile jandarmaya bazı cahillerce ateş edildiği ve hükümetin faaliyetlerinin bu şekilde engellenmeye çalışıldığını aktarmıştır.

Hacı Adil Bey konuşmasının devamında hükümetin jandarmayı, karakolları, yolları, hükümet konağını ve okulları istemeyen halka karşı da babacan olması gerektiğini dile getirmiş, ama diğer taraftan kuvvetini de göstererek görevini ifa etmesinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Kosova valisi ile bazı mutasarrıflıklara gönderdiği telgrafı da mebuslarla paylaşan Adil Bey söz konusu telgrafta, hükümetin İpek

[912] MMZC, Devre 2, İçtima Senesi 1, İçtima 8, c. 1, 16 Mayıs 1328 [29 Mayıs 1912]: 117-118.

Livası dâhilinde yapmak istediği bayındırlık işleri konusunda samimi, kararlı ve ciddi olduğunu dile getirmiştir. Fakat buna rağmen halktan aldatılan bazı kişilerin yol yapımında çalışan ameleye ateş açtıklarını, karakol binası ve okul istemediklerini ve hükümetin kararının aksine silahlı toplantılar düzenleyerek taleplerde bulunduklarını aktarmıştır. Telgrafın devamında Arnavutluk halkının öteden beri devlet ve vatana ne derece bağlı olduklarından bahsetmeye gerek dahi olmadığını ifade eden Adil Bey, yalnız kendilerini uyarmak ve kendilerine yaptırılmak istenilen hareketin hem kendilerine hem de bu vatanın çıkarlarına aykırı olduğunu anlatmak gerektiğini bildirmiştir.[913] Gerek komutanlara gerekse valilik ve mutasarrıflıklara bu yönde talimatlar verdiğini ve hükümetin bakışının birçok meselede halka babalık etmek olduğunun hatırlatıldığını ifade eden Adil Bey, hatta orduya verilen talimatta dahi bu durumun vurgulandığını dile getirmiştir.

Konuşmasında Kuzey Arnavutluk'un sancaklarında yeni nahiyeler kurulduğuna dikkat çeken Adil Bey, buralarda hükümet konaklarının inşa edilebilmesi için 100 bin lira ayrılığını bildirmiştir. Hapishanelerin durumunun da düzensiz olduğunu belirterek, 5 vilayetin hapishaneleri için de 100 bin lira ödenek ayrıldığını bildirmiştir. Eğitim için ise o yörede inşa edilecek ilkokulların yapımında kullanılmak üzere ek ödenek tahsis edildiğini dile getiren Adil Bey, her yerin ihtiyacına göre bu ödeneğin dağıtıldığını aktarmıştır. Ayrıca İpek merkezinde bir idadi mektebinin inşasına başlanıldığını ve bitirilmek üzere olduğunu, bu idadinin aynı zamanda ilkokul sınıflarını da ihtiva edeceğini ve küçük çocukların burada âdeta pansiyon tarzında öğretim göreceklerini bildirmiştir. İpek Sancağı dâhilinde 4 yatılı ilkokul ve 12 büyük köyde gündüzlü ilkokul yapılması için 3150 [kuruş] tahsis edildiğini, bunların dışında diğer 6 ilkokul için öğretmen ödeneği, Yakova mektebinin mükemmel bir hale getirilmesi için de tamirat ödeneğinin verildiğini ifade etmiştir.

Adil Bey ayrıca İpek ve Yakova arazilerinde ziraatın gelişmesi için bir Çiftlik Amele Okulu'nun kurulması ve hayvan depoları inşa edilerek aygır ve diğer hayvanların getirilmesi konularında projeler hazırladığını da dile getirmiştir. Konuşmasında Kuzey Arnavutluk'ta yapılacak ilk şeyin asayişin sağlanması olduğuna vurgu yapan

---

[913] MMZC, Devre 2, İçtima Senesi 1, İçtima 10, c. 1, 23 Mayıs 1328 [5 Haziran 1912]: 175-178.

Adil Bey, bunu bayındırlık alanında yapılacak faaliyetler ile işin manevi boyutunu oluşturan eğitim alanındaki çalışmaların takip etmesi gerektiğini savunmuştur. Eğitim işinin paraya dayandığını, fakat halkın bu parayı bir görev addederek vermeye alışık olmadığından bu durumun çeşitli sıkıntılara sebebiyet verdiğini dile getirmiştir. Hükümetin eğitime dair görevlerinin olduğunu ifade eden Adil Bey, Malisörlerin dahi kendilerinden okul yapılmasını ve öğretmen gönderilmesini istediklerini aktarmıştır. Hükümetin görevinin okul yaptırmak olduğuna dikkat çekmiş ve bunu engellemek isteyenlere de müsaade etmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu arada Prizren mebusu Tevfik Latif Bey, Dâhiliye Nazırı Adil Bey'in konuşmalarına tepki göstermiş ve Arnavutların hiçbir zaman yol ve okul yapılmasına karşı olmadıklarını, fakat gerçekten asayişe ihtiyaç duyduklarını dile getirmiştir.[914]

Arnavutluk'ta yaşanan ayaklanmalarla ilgili olarak Berat mebusu Süreyya Bey ve arkadaşlarınca da Dâhiliye Nazırı Adil Bey tarafından cevaplandırılmak üzere bir soru önergesi verilmiştir. Fakat Adil Bey rahatsızlığından dolayı o gün Meclis'e gelememiş ve kendisine yöneltilen soruları ancak iki gün sonra cevaplayabilmiştir.[915] Meclis-i Mebusan'ın 25 Haziran tarihli oturumunda söz alan ve Arnavutluk'ta yaşanmakta olan isyan hareketiyle ilgili olarak ayrıntılı bilgi veren Hacı Adil Bey, alınan askeri tedbirlerin bir neticesi olarak bölgede asayişin temin edilmeye başlandığını bildirmiştir. Konuşmasında bölgede alınması öngörülen önemli tedbirleri de sıralayan Adil Bey; bu tedbirlerden bazılarının ise camisi olmayan yerlerde camiler yapılması, Yakova Askeri Rüştiyesi'nin yeniden inşası, bazı Arnavut eşraf ve reis çocuklarının eğitim ve öğretim amacıyla İstanbul'a gönderilmesi, telsiz telgraf istasyonlarının tesis edilmesi ve gureba hastanelerinin kurulması olduğunu bildirmiştir. Tüm bunların bütçenin elverdiği ölçüde peyder pey hayata geçirileceğini dile getiren Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey, Arnavutların kalbinde yerleşmiş olan duygunun Saltanat ve Hilafet makamına sadakatten başka bir şey olmadığını ifade etmiştir. Arnavutluk'un kendileri için bir serhat olduğunu ifade eden Hacı Adil Bey, Arnavutluk'a bakılması ve kendilerinin Arnavutluk için çalışması gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca Arnavut kavmini, necip Arnavut milletini faydalı bir hale sokmanın gerekli olduğunu vurgulamış ve Arnavutluk'ta yapılacak

---

[914] **age**, 180-184.
[915] MMZC, Devre 2, İçtima Senesi 1, İçtima 27, c. 2, 23 Haziran 1328 [6 Temmuz 1912]: 78.

imar faaliyetleri ile eğitim yatırımları için bütçeden 500 bin lira ayrıldığını bildirmiştir.[916]

Görüşmeler esnasında Draç mebusu Esat Paşa da söz almış ve meselenin her yönüyle ortaya konulabilmesi, görüşmelerin bir aile havasında geçebilmesi için gizli yapılmasını teklif etmiştir. Fakat meclis başkanı bunun ancak 15 mebusun teklifi halinde mümkün olabileceğini belirterek bu teklifi reddetmiştir. Görüşmeler esnasında söz alan bir diğer mebus ise Süreyya Bey olmuştur. Konuşmasında Dâhiliye Nazırı Adil Bey'in Arnavutluk'u emniyetli ve huzurlu gösterdiğine dikkat çeken Süreyya Bey, oysa kendilerinin gördükleri ve bildiklerinin bunun aksini ispat ettiğini bildirmiştir. Hükümetin öncelikle silah, lisan ve harfler meselelerinde ortaya koyduğu tedbirlerin Arnavutluk'un siyasi ve içtimai hayatında derin gedikler açtığını ileri sürmüş ve hükümetin medeniyet çağında dini, bir vasıta ve engel olarak görmemesi gerekirken bir fetvayla harfleri dini bozan şeyler ilan ettiğini ve böylece büyük bir tefrikaya sebep olduğunu bildirmiştir. Arnavutlar arasında bu yeni harflerin lehinde ve aleyhinde kimselerin olmasına rağmen bunun kendi içlerinde halledecekleri bir içtihadı mesele olduğunu savunmuştur. Selanik mebusu Rahmi Bey'in fetvayı kimin verdiği sorusu üzerine ise Süreyya Bey, bu fetvanın milli harflerin kullanımının caiz olmadığına dair ve ona mani olmak üzere olduğunu hatta bu harfleri kullananları şer'i açıdan menfur ilan ettiğini belirtmiştir. Fakat bu esnada söz alan Bağdat mebusu İsmail Hakkı Bey, fetva makamınca verilen bir fetvanın tenkit yerinin Meclis-i Mebusan kürsüsü olmadığını savunarak, Süreyya Bey'e tepki göstermiştir. Aynı şekilde Prizren mebusu Aziz Efendi de fetvanın tenkit edilemeyeceğini dile getirerek tepkisini ortaya koymuştur. Denizli mebusu Mehmet Sadık Bey'in fetva hakkında kesinlikle söz söyleyemezsiniz çıkışı üzerine ise Süreyya Bey, itirazının medeniyet asrında böyle bir fetvaya başvurulmasına yönelik olduğunu ve bunun siyasetle bağdaşmadığını belirtmiştir.

Süreyya Bey konuşmasında Arnavutluk'taki okullar konusuna da değinmiş ve hükümetin bu konuda birçok vaatte bulunduğunu, bunların bir kısmının yerine getirilmediğini ve birçok okulun da gereksiz yere kapatıldığını dile getirmiştir. Bunun üzerine Prizren mebusu Aziz Efendi tepki göstermiş ve okulların

[916] MMZC, Devre 2, İçtima Senesi 1, İçtima 28, c. 2, 25 Haziran 1328 [8 Temmuz 1912]: 126-132.

kapanmadığını, Süreyya Bey'in de hükümete iftira attığını bildirmiştir. Arnavut mebuslar arasında yaşanan bu görüş ayrılıkları üzerine meclis başkanı araya girmiş ve Süreyya Bey'in konuya farklı bir yön vererek Kuzey ve Güney Arnavutluk'u çatıştırdığını ifade etmiştir. Tartışmalar esnasında Süreyya Bey okulların kapatıldığını ispat etmek için elinde her türlü delilin olduğunu ileri sürmüş, bunun üzerine Aziz Efendi zararlı olmaları halinde kapatılabileceklerini savunmuştur. Görüşmeler esnasında Çamlık mebusu Mehmet Şahin Bey de söz almış ve kendisinin Yemen'den, Sivas'tan gelmiş bir mebus gibi tarafsız olarak görüşlerini açıklayacağını bildirmiştir. İster küçük isterse büyük denilsin Arnavutluk'ta bir ayaklanmanın yaşanmakta olduğunu ve bunu kimsenin inkâr edemeyeceğini dile getiren Şahin Bey, bunun elbette bir sebebinin olduğunu savunmuştur. İsyanın üç dört sebebi olduğu yönünde Nazır Bey'in beyanı olduğunu hatırlatmış, ama kendisinin bunları gerçek nedenler olarak görmediğini belirtmiştir. Kendisinin gerçek sebepleri bir süre sonra söyleyeceğini dile getiren Mehmet Şahin Bey, Nazır'ın ifadesine göre isyanın birinci sebebi Arnavutların seçimler esnasında baskıya maruz kalmalarıdır. İkinci sebep ise İtalya'nın ya da bir başka yabancı gücün kışkırtmasıdır. Üçüncü sebebe göre ise Arnavutlar okullar gibi maarif eserlerine, yollar gibi bayındırlık eserlerine karşı isyan etmişlerdir. Oysa Şahin Bey'e göre bunlar isyanın gerçek nedenleri değildir. Mehmet Şahin Bey'e göre Arnavutlar okullardan ve yollardan dolayı değil, bilâkis yolsuzluktan isyan etmişlerdir ve ayaklanmanın asıl sebebi de budur. Fakat hükümet bu hastalığı henüz teşhis edememiştir ve edemeyecektir.

Konuşmasında lisan meselesine de değinen Mehmet Şahin Bey, hükümetin yönetimde bir gaflet eseri olarak lisan meselesini ortaya çıkardığını ileri sürmüştür. Hükümetin bu konuda kesinlikle hatalı olduğunu savunmuş ve birliğe en fazla ihtiyaç duyulan bir zamanda Arap harflerini destekleyerek Arnavutlar arasında ikiliğe sebep olduğunu bildirmiştir. Konuşmasında hükümetin bu kararından geri döndüğünü de dile getiren Şahin Bey, bunun fiiliyatta da tamamen uygulanması temennisinde bulunmuş ve bir kavmin cereyanına karşı durulamayacağını savunmuştur. Kendi taraflarında Rum harflerinin kullanılmakta olduğunu hatırlatan Mehmet Şahin Bey, bu konuda kavimlerin serbest bırakılması ve isteyenlerin Latin isteyenlerin de Arap harfleriyle okuyup yazabilmeleri gerektiğini beyan etmiştir. Isparta mebusu Mustafa

Hakkı Bey'in meselenin harfler ve diyanet meselesi olmadığını ileri sürmesi üzerine ise Mehmet Şahin Bey, yeniden ortaya çıkan ayaklanmanın resmi sebebinin bu olduğunu ileri sürmüştür. 20 köyde tek bir Müslüman Okulu dahi olmadığına dikkat çekmiş ve Dâhiliye Nazırı'nın bölgeye ulaştığında buralarda bazı okullar yapılması için ödenek verdiğini bildirmiştir.

Konuşmasının devamında mevcut üç dört okulda öğrenim gören öğrencilerin hiçbir şey öğrenmeden buradan mezun olduklarını dile getiren Mehmet Şahin Bey, bu durumun eğitim sistemindeki bir eksiklikten kaynaklanıp kaynaklanmadığını ise kendisinin bilmediğini ifade etmiştir. Rum okullarından mezun olanların bir şeyler öğrenmiş olarak çıktıklarına dikkat çekmiş ve hükümetin eğitimin yaygınlaştırılması konusunda bundan sonra alacağı tedbirlerin yeni usul üzerine öğretim yapmak şeklinde olması gerektiğini belirtmiştir. Çamlık mebusu Mehmet Şahin Bey konuşmasında ayrıca eğitim konusunda bölgede çeşitli zorlukların çıkarıldığını dile getirmiş ve örnek olarak da okul açmak isteyen bir Arnavut kulübünün talebinin orada başka okullar olduğu gerekçesiyle reddedildiğini aktarmıştır.[917]

Görüşmeler esnasında Draç mebusu Esat Paşa da söz almış ve Arnavutluk'ta yaşanmakta olan isyanın yeni olmadığına dikkat çekmiştir. İşkodra Malisyası'ndaki Arnavutlara verilen silah taşıma, silah bulundurma, evleri yananların kendi belirleyecekleri fiyat üzerinden evlerinin bedellerinin ödenmesi, okulların ve yolların yapılması, vb. imtiyazların diğer Arnavutların tepkisine yol açtığını dile getirmiştir. Hatta hükümetle birlikte yaşamaya ve hükümeti büyük görmeye alışmış olan Arnavutların içini ağlattığını ifade etmiştir. Prizren mebusu Hacı Saffet Destan Efendi de görüşmeler esnasında söz almış ve Dâhiliye Nazırı Adil Bey'den Arnavutluk'a ulema, mebus ve ileri gelenlerden oluşan bir heyet göndermesini ve oradaki insanların dinlenmesini istemiştir. Konuşmasında alfabe konusuna da değinen Destan Efendi, Kosova vilâyetinde hiç kimsenin Latin harflerini arzulamadığını ve hükümetin de bu konuda oralarda herhangi bir baskı yapmadığını dile getirmiştir. Kendisinin Kosova tarafları konusunda bilgi sahibi olduğunu ve başka yerleri bilmediğini ifade eden Destan Efendi, kendilerinin Arap harflerini terk etmeyeceklerini konusunda telgraflar çektiklerini ve Arap harflerinin de Kosova'da

[917] **age**, 133-140.

istendiğini bildirmiştir. Hatta hükümetin kimseye sen bu Arnavutçayı okuyacaksın diye baskı yapmadığını ve bu konuyu herkesin kendi tercihine bıraktığını belirtmiştir.

Tüm bu konuşmalar üzerine Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey bir kez daha kürsüye gelmiş ve mebuslarca dile getirilen iddialara cevap vermiştir. İlk olarak Süreyya Bey'in lisan, okullar ve askerin baskı yaptığı konularında şikâyetlerde bulunduğunu ve kendisinin bunları kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Konuşmasında hükümetin birinci görevinin memlekette emniyeti, asayişi ve inzibatı temin etmek olduğuna dikkat çeken Hacı Adil Bey, bunun vasıtasının da polis, jandarma ve asker olduğunu belirtmiştir. Lisan, alfabe ve okullar konusunda Arnavut mebusların dahi kendi aralarında fikir ayrılığı yaşadıklarına dikkat çeken Adil Bey, bunlardan bir kısmının hükümetin Kosova vilayetinde lisan, harfler ve okullar konusunda baskı yapmadığını beyan ettiğini; diğer bir kısmının ise bu konularda hükümeti kötü muamele yapmakla suçladığını dile getirmiştir. Fetva konusuna da değinen Hacı Adil Bey, bunun hükümetin isteği doğrultusunda yayınlanmış bir fetva olmadığını bilâkis yapılan bir müracaat üzerine hazırlandığını bildirmiştir. Fetva üzerine hükümetin Latin harfleriyle öğretim yapacak okullarda Kur'an-ı Kerim ve ilmihalin eskiden olduğu gibi Arap harfleriyle okunması konusunda karar aldığını, diğer taraftan bazı okulların kapanması ve ruhsat verilmemesi gibi yaşanan anlaşmazlıklarda farklı taraflara meylederek bir tutarsızlık gösterdiğini ifade etmiştir.

Debre'ye gittiğinde bu konuda orada yaşadığı bir olayı da paylaşan Adil Bey burada ilim, irfan ve marifete karşı bir arzunun olmasına rağmen Maarif Nezareti'nce verilen talimatın uygulanması esnasında okullarda Latin harflerinin kullanılacağı şüphesiyle çocukların okullardan alınma derecesine gelindiğini aktarmıştır. Bölge insanının hükümetten aralarına böyle bir bidat sokmaması konusunda talepte bulunduğunu dile getirmiş ve kendisinin de bu konuda onlara teminat verdiğini bildirmiştir. Gerek Debre Sancağı'nda gerekse Kuzey Arnavutluk'ta bu duygunun hâkim olduğunu dile getiren Adil Bey, hükümet olarak onlara karşı illâ Latin harflerini okuyacaksınız şeklinde bir baskı uygulayamayacaklarını ifade etmiştir. Diğer yandan Güney Arnavutluk'un bir kısmında ise Arnavutça harflerle öğretim yapılması konusunda taleplerin dile getirildiğini, hatta bu yöndeki taleplerin Gayri Müslim Arnavutlarca bizzat kendisine iletildiğini aktarmıştır. Debre'de bir öğretmen okulunun olduğuna ve Latin harfleriyle eğitim yaptığına dikkat çeken Adil Bey, 120-130 civarında öğrencisi olan bu okulun durumunun dikkatini çektiğini ve okulun

yeniden inşası için Maarif Nazırı'ndan ödenek ayrılmasını sağladığını dile getirmiştir. Fakat Berat mebusu Süreyya Bey bu konuda yalnızca Elbasan mektebi için 250 lira verildiğini söyleyerek kendisine tepki göstermiştir.

Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey konuşmasının devamında okul açılmak istendiği ve hükümetçe izin verildiği halde hiç kimsenin girişimde bulunmadığı ve okulların açılmadığı yerler olduğunu işittiğini aktarmıştır. Hükümetin Elbasan'da ya da Görice'de başarıyla uyguladığı bir kuralın diğer bir tarafta şu ya da bu suretle sekteye uğramasının hükümetin tarafsızlığına gölge düşürmemesi ve hükümet tarafsızlığını ihlal ediyor, taraf tutuyor gibi ithamları da neden olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca hükümetin bu konuda yanlış anlaşılmalara engel olacak şekilde bir tutum da sergileyeceğini ifade etmiştir. Konuşmasında Malisör meselesine de değinen Hacı Adil Bey, kendilerinden yol ve okul isteyenlerin taleplerinin elbette karşılanacağını çünkü hükümetin okul yapmak istediğini ifade etmiştir. Konuşmasının sonunda Arnavutları kuvvetlendirmek istediklerini dile getiren Adil Bey, bunun yalnızca Arnavutların ellerine silah vererek olamayacağını ayrıca ilim, irfan, ticaret ve iktisat alanlarında da yetişmekle mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bundan dolayı da Arnavutluk'ta yollar yapmak ve yatılı okullar açmak istediklerini ve tüm bunların ortaya koyacağı faydadan Arnavutların istifade edeceğini bildirmiştir.[918]

4.2. Arnavut Alfabesi Konusunda Yaşanan Gelişmeler

4.2.1. Alfabe Tartışmaları ve Şeyhülislamlık Makamı'nın Fetvası

1911 yılının henüz ilk günleriydi ki alfabe tartışmalarında önemli bir gelişme yaşandı. Şeyhülislâmlık makamı, Arnavut alfabesi konusunda bir fetva yayımladı. Fetvanın temelinde Mehmet imzasıyla hazırlanan ve Şeyhülislâmlık makamına sunulan bir dilekçe yatmaktaydı. Mehmet Bey dilekçesinde, Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılmasının dinen uygun olup olmadığını sormuştu. İşte fetvahane makamı da bu dilekçeye binaen cevap niteliğinde bir fetva yayımladı.

Şeyhülislamlık makamınca kaleme alınan fetvada ilk olarak, kendilerine sunulan dilekçenin görüşüldüğü ve konuyla ilgili olarak bir değerlendirme yapıldığı bildirilmiştir. Akabinde ise Kur'an-ı Kerim'in bütün Müslümanların gözünü diktiği güzel bir beyan ve yegâne kurtuluş vesilesi olduğu ifade edilmiştir. Fetvanın

[918] **age**, 142-158.

devamında Kur'an-ı Kerim'in Arapçanın birleşik harfleri dışındaki harflerle yazılmasının dinen uygun olmadığına net bir şekilde vurgu yapıldığı görülmektedir. Hatta Kur'an-ı Kerim'in Arapçanın kesilmiş harfleriyle yazılması halinde dahi o yüksek vasfını tam olarak kazanamayacağının itibarlı fıkıh kitaplarında dile getirildiği hatırlatılmıştır. Kur'an-ı Kerim'i öğrenmenin her Müslüman için farz-ı ayn olduğu ifade edilen fetvada, Müslüman çocukların Kur'an-ı Kerîm'i okumayı öğrenmesinin dinen gerekli olup olmadığı sorusuna da cevap verilmiştir. Şeyhülislâmlık makamının görüşüne göre böyle bir soruya "evet" dışında cevap verecek hiçbir inançlı Müslüman tasavvur dahi edilemez. Diğer yandan Arap harflerinin öğrenilmesinin gayet kolay olduğuna vurgu yapılarak, bu gerçeğin işin erbabı kişilerce de bilindiği savunulmuştur. Vatan çocuklarının Arap harflerinin şekillerini çok kısa sürede öğrendiklerinin memnuniyetle müşahede edildiği dile getirilen metinde, bu harflerin öğrenilmesinin zor olduğu şeklinde ortaya atılan iftiraların ise kendilerini yazı sınıfından addeden ve öğrenimin nasıl olabileceğini dahi henüz bilmeyen bazı kişilerin zanlarından kaynaklanan büyük suçlamalar olduğu vurgulanmıştır. Fetvada eğitimin geri kalmışlığını resmi ve dini harflerin öğrenilmesindeki zorlukta arayanlara da tepki gösterilmiş ve geri kalmışlığın nedenlerini köylerin okulsuzluğunda, kasaba ve şehir okullarının düzensizliğinde, öğretmenlerin güçsüzlük ve güvensizliklerinde aramaları tavsiye edilmiştir.

Şeyhülislâmlık makamının fetvasında ayrıca Arnavutça için Arap harflerinin yetersiz olduğu yönündeki görüş de eleştirilmiştir. Arnavutların saygın ulema ve kalem erbabı arasından erdemli bazı kişilerce hazırlanmış olan alfabenin Arap harfleri üzerine konulan özel işaretler aracılığıyla talep edilen sesleri karşıladığına ve dilin lehçesini tamamladığına dikkat çekilen fetvada, Arnavut okullarında bu usulde öğrenime özen gösterilmesi halinde maksadın hâsıl olacağı bildirilmiştir. Diğer yandan kabulünde asla dinen yasal bir zorunluluk bulunmayan ve kendileriyle hiçbir şekilde ilişkisi olmayan Latin harflerinin kabulünün, Müslüman çocukları için dinen öğrenmeye mecbur oldukları Arap harflerinden başka bir de Latin harflerini öğrenme mecburiyeti getireceği ifade edilmiştir. Böylece öğrenimi kolaylaştıracağı zannedilen şeyin, umulanın aksine ya eksik kalacağı ya da dinen öğrenilmesi zaruri olan Arap harflerinin bir köşede unutulmasına sebep olacağı vurgulanmıştır. Henüz öğrenimin başında olduğuna dikkat çekilen yazıda, bu harflerin kabulünün zaman kaybına sebep

olacağı uyarısında bulunulmuş ve Müslüman çocukları hem Kur'an-ı Kerim'i okumayı öğrenmekten hem de Arap harfleriyle yazılmış ve kendilerine miras olarak bırakılmış birçok İslami eseri öğrenmekten uzaklaştıracağı ifade edilmiştir. Bundan dolayı da dini bozgunculuğa ve çeşitli sakıncalara sebebiyet vermekten uzak olmayan bir şeyin uygulanmasında fesatlık ve zarar korkusu bulunduğu müddetçe, o şeyden fayda beklense dahi İslâmiyet'in kuralları gereği bunun terkedilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu gerekçeyle Latin harflerinin kabul edilerek Müslüman okullarında öğretilmesinin asla İslamiyet'e uygun olamayacağı bildirilmiştir.[919] Şeyhülislâmlık makamı her ne kadar kendisine yapılan bir başvuru üzerine böyle bir fetva yayımlasa da aslında alfabe tartışmalarının içerisine girmiş oluyordu. Şeyhülislâmlık makamından gelen bu fetva hiç şüphesiz Arap harfleri yanlılarının elini güçlendirmiştir. Diğer yandan bu mesajın hükümetin beklentilerine de cevap verdiği görülmektedir. Şeyhülislâmlık makamının bu fetvası Meclis-i Mebusan'da eleştiri konusu olmuş ve bu konuyla ilgili olarak mecliste yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Hatta bu tartışmaların içinde olan İpek mebusu Hafız İbrahim Efendi bir süre sonra mebusluktan dahi istifa etmiştir.[920]

4.2.2. Alfabe Tartışmalarında Hükümetin Tutumu

1911 yılının daha ilk çeyreğinde basında çıkan haberlerde, hükümetin bu konuda ılımlı politikalar izlemekte olduğunun savunulduğu ve bununla ilgili olarak da örnekler verildiği görülmektedir. Nitekim bu konunda basında yer alan haberlerde Dâhiliye Nezareti'nin Rumeli'nin çeşitli bölgelerinde açılacak özel okullarda Arnavutçanın Latin harfleriyle öğretilmesi ve daha önceden kapatılmış olan okulların da yeniden açılması konularında bir genelge yayımladığı duyurulmakta ve bu gelişmeler hükümetin bir yumuşama politikası olarak değerlendirilmekteydi.[921]

---

919 "Arnavud Lisânı Hakkında", **Sabah**, 22 Kanun-ı evvel 1326 [4 Ocak 1911], 1-2. Ayrıca bkz. "Şuûn-Arnavud Lisânı Hakkında", **Sırât-ı Müstakim Dergisi**, c.5, s. 125 (13 Kanun-i sânî 326/26 Ocak 1911): 350-351. "Arnavud Lisânı Hakkında", **Servet-i Fünun Dergisi**, c. 40, s. 1023 (1326/1911): 208-209. İkinci Meşrutiyet dönemi dergileri üzerine yapılmış çalışmalar mevcut olduğu için bu çalışmada dergilerden ziyade ağırlıklı olarak gazeteler üzerinde durulmuştur. Dönemin dergileri üzerine yapılmış çalışmalar için bkz. Mustafa Gündüz, **II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları, İçtihad, Sebilü'r-Reşad ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler**. (Ankara: Lotus Yayınevi, 2007).

920 "Mebuslukdan İstîfâ", **İktihâm**, 27 Haziran 1328 [10 Temmuz 1912], 3.

921 "İ'tidâle Doğru", **Yeni Gazete**, 12 Mart 327 [25 Mart 1911], 1.

Bu konuyla ilgili olarak paylaşımlarda bulunan *Sabah*, Arnavutça yayın yapan *Tomori* gazetesi müdürü Lofnos ve arkadaşlarınca kendilerine gönderilen bir telgraf metnini okuyucularıyla paylaştı. Metinde, Arnavutların ana dillerinin milli harflerle öğretiminde yaşanan dedikoduların kendilerini soğuttuğu dile getirilmekteydi. Ancak son günlerde Osmanlı basınında yer almaya başlayan, bakanlıkça öğretimde serbestliğin tanındığı yönündeki haberler ise bütün Osmanlı Arnavutlarını sevince boğmuştu. İşte Lofnos ve arkadaşları da gönderdikleri telgrafla Nazır Bey'i bu kararından dolayı tebrik etmekteydiler.[922]

1911 yılının Ağustos ayına gelindiğinde ise hükümetin Arnavut harfleri konusunda bazı kararlar aldığı görülmektedir. Arnavutların bir kısmının Latin, bir kısmının da Türkçe harfler taraftarı olduğunu dikkate alan Bakanlar Kurulu, yaptığı müzakereler neticesinde öncelikli olarak Kur'an-ı Kerim'in Arapça öğretilmesi konusunda mutabakata varmıştır. Aynı müzakerelerde ayrıca ilkokullarda herkesin dilediği harfleri kullanabileceği, yüksekokullarda ise resmi dil olan Türkçede kullanılmakta olan harflerden başka hiçbir harfin kullanılamayacağı yönünde kararlar alınmıştır.[923] Bakanlar Kurulu'nun bu kararları değerlendirildiğinde alfabe tartışmalarında hükümetin kısmen tarafsız olduğu görülmektedir. Ama bu kararın ne derece uygulanabileceğini ise zaman gösterecektir.

Diğer yandan Dâhiliye Nazırı Halil Bey, bakanlığa atanır atanmaz Arnavutluk'taki okullarda öğretimin hangi harflerle yapılacağı konusunda bir beyanname yayımlamıştır. Dâhiliye Nezareti'nin beyannamesinde okullardaki öğretimin Arap ya da Latin harfleriyle yapılıp yapılmaması konusundaki kararın, yerel halkın tercihine bırakıldığı ve icra kuvvetinin de bu işe müdahil olmayacağı bildirilmiştir. Fakat bu esnada Latin harflerini kullanarak eğitim verecek olan Görice ve Gosine'deki Arnavut okullarının açılmasının geciktirildiği yönünde Bakanlık'a şikâyetler gelmeye başlamıştır. Bunun üzerine Bakanlık'ça işlemlerin hızlandırılması konusunda talimat verilmiş ve Rumeli seyahatinde Sultan Reşat'a nezaret etmekte olan Halil Bey, İstanbul'a dönüşünde bu konuyla ilgili olarak yeniden bilgi talep etmiştir. Okulların açılmamasıyla ilgili olarak kendisine verilen bilgide Manastır Maarif Müfettişliği'nin bu okullarda okutulacak kitaplar konusunda bazı itirazlarının

---

[922] "Arnavud Lisânı Hakkında", **Sabah**, 10 Mart 1327 [23 Mart 1911], 2.
[923] "Arnavud Hurûfu", **Yeni İkdam**, 2 Ağustos 1327 [15 Ağustos 1911], 1.

olduğu ve gecikmenin bundan kaynaklandığı bildirilmiştir. Halil Bey ise verdiği talimatta kitap meselesinin okulların açılmasına bir engel teşkil etmediğini, etse dahi okullara başka kitapların tedarik edilmesi gerektiğinin hatırlatılmasının yeterli olacağını bildirmiş ve bu okulların açılması için işlemlerin süratle tamamlanmasını istemiştir. Nitekim Dâhiliye Nazırı Halil Bey'in bu talimatı üzerine Latin harfleriyle öğretim yapacak olan bu iki okulun açılmasıyla ilgili işlemler tamamlanmış ve okulların açılmasına izin verilmiştir.[924]

Bakanlar Kurulu anadilde eğitim ve alfabe konularında daha önce aldığı kararla, Arnavutluk'ta ilköğretimin mahalli dilde yani o yörede ikamet eden halkın anadiliyle yapılmasını kabul etmişti. Nitekim bunun gereği olarak da Arnavutluk'taki ilkokulların birçoğunda Arap harfleriyle ama Arnavut lisanıyla öğretime devam edilmekteydi. Bakanlar Kurulu, 1911 yılının ikinci yarısına gelindiğinde ise bu konuyla ilgili olarak yeni bir karar aldı. Buna göre Latin harfleriyle ya da Arnavutçaya mahsus başka harflerle öğretim yapmak isteyenler de artık serbest bırakılmışlardı. Fakat çocuklarına Kur'an-ı Kerim'i okutmak isteyenlerin, fetvanın da gereği olarak, bu öğretimi Arap harfleriyle yapması gerekmekteydi.[925] Hükümet bu kararıyla her ne kadar alfabe seçimini halkın tercihine bıraksa da aslında Müslüman Arnavutların Arap harflerini kullanması gerektiğine vurgu yapmaktaydı.

1912 yılına gelindiğinde ise Arnavut okullarında öğretilecek Latin harfli alfabeler ile okuma kitaplarının Osmanlı matbaasında basılmasına başlandığı görülmektedir. Diğer yandan Viyana'dan sipariş edilmiş harflerin gelmesiyle yeni kitapların basımına da devam edilecektir.[926] Nitekim Maarif Nezareti 1912 yılının ortalarında Arnavutluk'a yüz bin adet güzel yazı defteri ve Latin harfleriyle basılmış beş bin adet coğrafya haritası göndermiştir. Maarif Nezareti'nin Arnavutluk'a yönelik yardımları bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Ayrıca beş bin adet okuma, beş bin adet de tarih kitabı gönderilmiştir. *İktihâm*, *İndependence*'a dayandırdığı haberinde bu kitapların tamamının Latince olarak yani Latin harfleriyle basıldığını, bunun da hükümetin Arnavutçanın okutulmasına ve öğretilmesine engel olmak istemediğinin birer

---

[924] "Arnavud Mekâtibi", **Sabah**, 24 Haziran 1327 [7 Temmuz 1911], 2. Görice ve İlbasan'daki okulların açılmasıyla ilgili haberler için ayrıca bkz. "Görice ve İlbasan Mektebleri", **Renin**, 24 Haziran 1327 [7 Temmuz 1911], 3.
[925] "Meclis-i Vükelâ", **Sabah**, 2 Ağustos 1327 [15 Ağustos 1911], 1.
[926] "Makedonya ve Arnavudluk", **Sabah**, 1 Şubat 1327 [14 Şubat 1912], 3.

göstergesi olarak kabul edildiğini aktarmaktadır.[927] Tüm bu gelişmeler 1912 yılına gelindiğinde hükümetin geçmiş yıllara kıyasla Latin harfleri konusunda gerçekten ılımlı bir politika izlediğini ortaya koymaktadır. Nitekim bu harflerin kullanımına engel olmak şöyle dursun, Latin harfli alfabelerin basımına destek olması bunun en güzel örneklerinden birisidir.

Bu dönemde alfabe konusunda hükümetin aldığı kararlar, basının yanı sıra Arnavut aydın ve mebuslarınca da yakından takip edilmiştir. Nitekim daha 1911 yılında bu konuyla ilgili olarak bir mülakat veren İsmail Kemal Bey röportajında, alfabe meselenin kesinlikle çözüme kavuştuğunu ve Latin harflerinin Arnavut okullarında kullanılması konusunda Osmanlı Hükümeti'nin hiçbir itirazının olmadığını bildirmiştir. Hatta Arnavutlar tarafından bu konuyla ilgili olarak dile getirilen tüm taleplerin de tamamen karşılandığını ifade etmiştir.[928]

Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılıp yazılmaması konusunda Draç mebusu Esad Paşa'nın da bazı değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Nitekim kendisine Arnavut mebusların bu konuda ne gibi girişimlerde bulundukları ya da kararlar aldıkları şeklinde bir soru yöneltilen Esad Paşa [Toptani], Arnavut mebusların bu konuda bir toplantı düzenlemediklerini bildirmiştir. Özellikle de başta kendisi olmak üzere ne Elbasan ne de Berat mebuslarının böyle bir toplantıda hazır bulunmadıklarının altını çizmiştir. Esad Paşa'ya göre Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılıp yazılmamasının belirlenmesinde toplantılara yer yoktur. Ona göre bu mesele etrafında cereyan eden muhalif fikirlerin böyle özel kararlar neticesinde ortadan kaldırılması mümkün değildir. Bu tarz geçmiş kararlarla bir ihtimal farklı düşüncelerin şiddetlenmesinin ve sonuçta da güçlükler yaşanmasının görülebileceğini dile getiren Esad Paşa, Arnavutçanın Latin harfleri temel alınarak değişiklikler yapılmış ve milli şekil kazanmış harflerinin olduğuna dikkat çekmiştir. Milli harfler sayesinde Arnavutça eğitimin ve ilmi hayatın kolaylıkla ilerleyebileceğini savunmuş ve bu gibi sorunların milletin çoğunluğunun kabulü ve kullanımıyla halolduğunu ve bunun için başka bir ölçü aramaya da gerek olmadığını

---

[927] "Arnavudca Tedrîsât", **İktihâm**, 14 Haziran 1328 [27 Haziran 1912], 2. Bu konuyla ilgili olarak Sabah'ta çıkan haberde ise kitapların bastırıldığı ve Arnavutluk'a gönderileceği yazılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavudluk Ahvâli", **Sabah**, 14 Haziran 1328 [27 Haziran 1912], 2.
[928] "İsmail Kemâl Beyin Beyânâtı", **Yeni İkdam**, 17 Nisan 1327 [30 Nisan 1911], 2.

belirtmiştir. Esad Paşa, kendisinin bu konudaki kanaatini ortaya koyarken de bu meseleye kesinlikle siyasi bir şekil verilmemesini ve toplumun ihtiyaçlarına uygun bir hareket tarzının benimsenmesini istemiştir. Son olarak ise faydasız ve zoraki kararlar alarak düşünceleri çatallaştırmaya ve dağıtmaya hiç gerek olmadığını bildirmiştir.[929] Latin harfleri yanlısı Esad Paşa'nın alfabe tartışmalarında halkı adres ve ölçü olarak gösterdiği ve sorunun çözümünde halkın tercihini yeterli bulduğu görülmektedir. Konuya siyasi bir şekil verilmemesini istemesi ise dikkat çekicidir.

4.2.3. Eğitim ve Alfabe Alanında Yaşanan Gelişmelerin Basındaki Değerlendirmeleri

4.2.3.1. Ebuzziya Tevfik Bey ve Alfabe Tartışmaları

Ebuzziya Tevfik Bey'in 1910 yılı Kasım'ında kaleme aldığı ve *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayımladığı "Arnavud Elifbâsı Meselesi" başlıklı makalesine, Türkçe ve Arnavutça olarak yayımlanan *Doğrusöz* gazetesinden eleştiriler gelmiştir. Bunun üzerine Ebuzziya Tevfik Bey 1911 yılının Ocak ayında bu eleştirilere cevap niteliğinde yeni bir makale kaleme aldı. Tevfik Bey yazısında ilk olarak, bir önceki makalesinde dile getirdiği ve *Doğrusöz* gazetesinin eleştirdiği görüşlerini bir kez daha okuyucusuyla paylaşmıştır. Kendisi önceki makalesinde, Arnavutların iki bin yıldan beri dillerine ait bir alfabe oluşturamadıklarını dile getirerek, alfabe meselesinin dilbiliminin konusu olduğunu bildirmişti. Bundan dolayı da Arnavutların Arap ya da Latin alfabelerini kabul etmeleri yönünde bir hüküm vermenin kendilerine düşmediğini belirtmişti. Çünkü Ebuzziya Bey'e göre dil bilimiyle meşgul olan bir lenguist Arnavut, kendi lisanıyla karışan ve karıştırılan dillerin özelliklerini incelemiştir ve bundan dolayı da onun bu konuda ileri süreceği görüşlerin doğru olması gerekmektedir.

Ebuzziya Tevfik Bey yazısında, yukarıda dile getirdiği görüşlerin de yer aldığı bir önceki makalesini bu konudaki fikir ve düşüncelerini ortaya koyabilmek için kaleme aldığını ve yalnızca kendi düşüncelerinden ibaret olduğunu bildirmiştir. Çünkü ona göre böyle bir meselede kişilerin kendi hisleri dışında bir başka hisse ve cereyana kapılmaması gerekmektedir. Makalesini eleştiren *Doğrusöz* gazetesinin yazılarına

[929] "Latin Harfleriyle Arnavud Lisânı", **İktihâm**, 1 Haziran 1328 [14 Haziran 1912], 2.

dini ve siyasi bir takım görüşler kattığını ileri süren Ebuzziya Bey, oysa kendisinin bu tarz fikir ve düşüncelerden uzak bir şekilde yalnızca kendi fikirlerini aktardığını ifade etmiştir. Çünkü ona göre bilimsel yaklaşılması gereken böyle bir konuya şahsi görüşlerin karıştırılmaması gerekmektedir.

Ebuzziya Tevfik Bey makalesinde ayrıca alfabe meselesiyle ilgili olarak Şeyhülislâmlık makamınca yayımlanan fetvaya da değinmiştir. Türkçedeki, "Fetvayı anlatışa göre verirler" atasözüne atıfta bulunarak öncelikle Mehmet imzasıyla kaleme alınmış olan dilekçenin değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Aslında bu girişimiyle de dilekçede neyin talep edildiğinin, buna mukabil de Şeyhülislâmlık makamının ne cevap verdiğinin karşılaştırmalı olarak ortaya konulmasını amaçlamıştır. Nitekim Mehmet imzasıyla Şeyhülislâmlık makamına sunulan dilekçede, Arnavut kavminin ilerlemesi ve inancı konularında Latin harflerinin kullanımının dinen bir sakıncasının olup olmadığı sorulmuştu. Ebuzziya Bey'e göre, fetva makamınca bu soruya verilen cevap gayet isabetli olmuştur. Çünkü fetvada "Mehmet" Beyin dilekçesinde dile getirdiği soruya cevap verildiği gibi, Kur'an-ı Kerîm'in Arap harfleri dışında başka harflerle yazılmasının, hatta Arap harflerinin birbirinden bağımsız olarak kullanılmasıyla dahi yazılmasının câiz olmadığı açıkça bildirilmiştir. Böylece Şeyhülislâmlık makamınca verilen fetva, bu konudaki şüpheleri de tamamıyla gidermiştir.

Makalesinin devamında empati kuran ve kendisini Arnavutların yerine koyan Ebuzziya Tevfik Bey, eğer kendileri de alfabesiz kalmış olsalar ve dilleri için bir alfabe belirlemek isteselerdi aynı şekilde bunu bir dilekçeyle fetva makamına göndermeleri halinde verilecek cevabın da Arnavutlarınkine yakın olacağını ileri sürmüştür. Çünkü ona göre mesele dini kitaplara ve Kur'an-ı Kerîm'in surelerine intikal ettirilecek olursa, alınacak cevap da doğal olarak konuya ait bütün nitelikleri içermeli ve bunun dışında kalanları da hariçte bırakmalıydı. Yani Ebuzziya Bey'in deyimiyle, "efrâdını câmi, ağyârını mâni olmalıdır." [Gerekli olan her şeyi kapsamalı; gereksiz olanları da engellemeli, dışarıda bırakmalıdır.] Durum böyle olmasına rağmen yaşadıkları dönemde kendilerinin dâhi Osmanlıcada Arap imlâsını değiştirdiklerini dile getiren Tevfik Bey, buna örnek olarak da Kur'an-ı Kerîm'de İsmail, İbrahim, İsrail ve Cebrail olarak geçen isimlerin Osmanlıcada İsmâil, İbrâhim, İsrâil ve Cebrâil şeklinde yazıldığını ifade etmiştir. Ona göre bu değişim

zorunludur çünkü maksat okuyuş güzelliğidir. Güzel okuyuş ise karışıklığa sebep olmayacak şekilde hazırlanmış kitaplara ve yazıma bağlıdır.

Ebuzziya Tevfik Bey bu görüşlerini aktardıktan sonra bir kez daha Arnavut alfabesi konusuna değinmiş ve Arnavutça ile Arap alfabesi arasında kesinlikle bir ilişkinin düşünülemeyeceğini savunmuştur. Ayrıca bu alfabeyle Arapçadan başka hiçbir dilin imlâsını yazmanın mümkün olmadığını bildirmiştir. Ona göre, matbaalarda basılan ve özellikle de matbaalar aracılığıyla kalıba dökülerek hazırlanan işaretleri de ihtiva eden harfler dahi yazım ve okuma için yeterli değildir. Bundan dolayı da bunlarla Kur'an-ı Kerîm'in ve ayet-i kerimelerin yazılmasına izin verilmemesi gerekmektedir. Çünkü hâlen kullandıkları Arap alfabesi ile Arnavut çocuklarına öğretilecek yazı, kesik harfleri andırdığı ve bu şekilde Kur'an-ı Kerim'in sözlerini imlâsından ayırdığı için şüphesiz şeriatla zıt düşmektedir.

Makalesinin devamında sayıları birkaç yüz bini bulan Hıristiyan Arnavutlardan Gegaların Katolik, Toskaların ise Ortodoks mezheplerine bağlı olduklarını dile getiren Tevfik Bey bunların Katolik olanlarının Latin, Ortodoks olanların ise Rum papazların yönetimindeki okullara devam etmekte olduklarını hatırlatmıştır. Bu yönüyle de Arnavutluk'un iki ayrı yerde üç çeşit alfabeye tâbi olacağına dikkat çekmiştir. Çünkü Tevfik Bey'e göre Arap alfabesini Hıristiyan Arnavutlara öğretmeye hiçbir zaman hiçbir kuvvetin gücü yetmez. Bu durumda tek bir lisanla konuşan bir kavim, üç farklı alfabe ile okuyup yazacaktır. Sonuçta istenilen birlik hiçbir zaman sağlanamayacağı gibi Arnavutlar kendilerini üç farklı akıma kapılmaktan da kurtaramayacaklardır. Ebuzziya Bey'e göre bunun nedeni alfabeyi kullanan bir milletin, kullandığı alfabenin sahibi olan diğer milletin düşünce dünyasına yönelmeye meyilli olmasıdır. Nitekim bundan dolayı da Gegaların kuzeyindeki Hıristiyan Arnavutlar, Slav alfabesini öğrenmekle kalmayıp bir de Slav düşüncelerini öğreneceklerdir. Fetva makamının doğal olarak işin yalnızca siyasi boyutunu değil, şer-i boyutunu da düşünerek böyle bir karar verdiğini savunan Ebuzziya Tevfik Bey, dini boyutu itibariyle son derece doğru ve isabetli olan bu fetvanın siyasi açıdan da düşünmeye değer olduğunu vurgulamıştır.

Makalesinde Latin harflerinin kabul edilmesi halinde mevcut siyasi sakıncaların ortadan kalkıp kalmayacağı sorusunu da masaya yatıran Tevfik Bey, Latin harflerinin kabul edilmesi halinde ise bu sıkıntıların bertaraf edilebileceğini ileri sürmüştür.

Çünkü ona göre Latin harfleri aynen kabul edilse bile özellikle Arnavutçanın yazımına tahsis edileceğinden ve Latin alfabesinde olmayan sükût harfleri de ekleneceğinden başlı başına bir Arnavut alfabesi meydana getirilmiş olacaktır. Bununla da Arnavutluk'un her tarafında tam bir fikir birliği sağlanacaktır. Çünkü bu dilin tarihî rivayetlerini ve masallarını aktaran hikâyeler, destanlar, şiirler ve şarkılar Arnavutluk'un kuzey ve güneyinde eskiden olduğu gibi söylenecektir. Diğer yandan Müslüman Arnavutlar ise gerek Kur'an-ı Kerîm ve Osmanlıcayı gerekse dini meseleleri devletin bütün Müslüman çocuklarına açtığı ve zorunlu kıldığı okullarında zaten öğreneceklerdir.

Ebuzziya Bey makalesinde, bu durumun bir sıkıntı yaratacağını iddia edenlere de cevap vermiş ve Arap alfabesine ilave edilen işaretleri kapsayan harflerin de aynı şekilde sıkıntı vereceğini ileri sürmüştür. Bir Arnavut çocuğunun aynı zamanda hem kendi dilini hem de Türkçeyi öğrenmeye mecbur olduğuna dikkat çeken Tevfik Bey okuyucuya, Arnavutların Arap alfabesini kabul etmekle yalnızca Arapça ya da Türkçeyi öğrenmeye mecbur bırakılmış ve böylelikle de kendi dillerini okuyup yazmayı terk etmiş mi sayılacaklarını sormuştur. Bir çocuğun nasıl olsa hem kendi ırkının hem de dininin lisanını öğreneceğini hatırlatan Tevfik Bey, bu çocuğun -hiç olmazsa- kendi dilinde bir birliktelik sağlamasının alfabe sebebiyle uzaklaşmasından daha akıllıca olacağını savunmuştur. Bu konuda kendisinin hiçbir zaman taraf olmadığını da hatırlatan Ebuzziya Tevfik Bey, makalesinin sonunda bir kez daha alfabe meselesinin dini açıdan değil de dil bilimi açısından değerlendirilmesini tavsiye etmiştir.[930] Ebuzziya Tevfik Bey'in makalesinde Arnavutlar arasındaki birliğin ancak Latin alfabesinin kabulüyle sağlanabileceğine vurgu yaptığı görülmektedir. Bundan dolayı da alfabe meselesine dini boyutuyla değil de ilmi boyutuyla bakılması gerektiğini savunmuştur. Kendisi dile getirdiği bu görüşleriyle meseleye bilimsel açıdan yaklaşılmasını savunan, Hüseyin Cahit gibi, sayılı Türk aydınlarından birisi olmuştur.

[930] Ebuzziya, "Arnavud Elifbâsı Meselesi - 2", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 31 Kanun-ı evvel 1326 [13 Ocak 1911], 1.

4.2.3.2. Hüseyin Cahit ve Arnavut Harfleri Meselesi

Bir millet için “lisanın” ve “milli varlığın” en değerli haklar olduğunu savunan Hüseyin Cahit, Arnavutlar arasında yaşanan alfabe tartışmalarına sessiz kalmayarak 1910 yılı içerisinde konuyla ilgili iki makale kaleme almıştı.[931] Henüz 1911 yılının ilk çeyreğiydi ki Cahit bir kez daha en keskin silahını, kalemini, eline aldı ve bu konuda bir makale daha yayımladı.

Hüseyin Cahit makalesinde ilk olarak, Arnavut harfleri meselesinin Meşrutiyet yönetiminin başına gelen çeşitli sıkıntılardan bir tanesi olduğuna vurgu yapmaktaydı. Akabinde ise Meşrutiyet yönetimi öncesine atıfta bulunarak eski yönetim döneminde tıpkı okuyup yazmayla, milli duygularla, ilerleme ve uyanışa yönelik girişimlerle ilgili konularda olduğu gibi Arnavutçanın hangi harflerle yazılacağı konusunda da herhangi bir sorunun dillendirilmesinin mümkün olmadığını hatırlatmaktaydı. Cahit’e göre Meşrutiyet, bütün Osmanlı unsurlarına eşit olarak hürriyetlerini temin edince Arnavutlar da doğal olarak kendi milliyetlerini ve dillerini düşünmeye başlamışlardı. İşte bu düşüncenin bir sonucu olarak ister istemez de olsa Arnavut harfleri meselesi ortaya çıkmıştı. Hüseyin Cahit’e göre bu mesele Arnavutlarla hükümet arasında ortaya çıkmamıştı. Bilâkis Arnavutlar kendi dillerini hangi harfle yazacakları konusunda bir mutabakata, bir görüş birliğine varamamışlardı. Bir kısım Arnavut “dini dil” olan Arapçadan olmasa bile Arap harflerinden ayrılmak istemiyordu. Diğer bir kısmı ise daha uygun ve kolay bulduğu için Latin harflerini tercih ediyordu. Cahit, tüm bu görüş ayrılıklarına rağmen bu meselenin Arnavutlar arasında halledilmesi gerektiği görüşünü bir kez daha dile getirmekteydi. Çünkü ona göre Arnavut olmayan bir kişinin Arnavut dili konusuna müdahil olması ve iki düşünceden birini desteklemesi yanlış anlaşılmalara meydan verebilmekteydi. Nitekim yeni kabinenin daha ilk döneminde, hükümetin Arnavutların lisanına saldırma düşüncesi taşıdığına dair bir takım rivayetler ortaya atılmıştı.

Hüseyin Cahit makalesinde dilin bir kavmin en kıymetli ve saldırılmaz haklarından biri olduğuna vurgu yaparak, bunu ortadan kaldırma yönündeki bir girişimin kesinlikle meşruti yönetim tarafından gerçekleştirilemeyeceğini savunmuş ve bu yöndeki söylentilerin de kötü izler bıraktığına dikkat çekmiştir. Diğer yandan

[931] Hüseyin Cahid, “Tedrîsât Meselesi”, **Tanin**, 16 Mart 1327 [29 Mart 1911], 1.

zamanın hem bu söylentileri fiilen yalanladığını, hem de Osmanlı Hükümeti'nin hiçbir unsuruna karşı tercih etmediği bir iç siyaseti Arnavutlara karşı da tercih etmeyeceğini ispat ettiğini dile getirmiştir. Hüseyin Cahit'e göre tüm bunlara rağmen Arnavut harfleri konusunda son günlere gelene kadar bir yanlış anlaşılma mevcuttu. Fakat Dâhiliye Nazırı Halil Bey Manastır, Kosova, Yanya ve İşkodra vilayetlerine gönderdiği telgraflarla bu tarz yanlış anlaşılmalara kesin bir şekilde son vermiştir. Böylece Halil Bey genç Türkiye'nin çeşitli Osmanlı unsurlarının doğal ve meşru hukukuna her yönüyle riayet ettiğini bütün dünyaya göstermiş oluyordu. Cahit'e göre yalnızca Osmanlılığı ilgilendiren böyle bir konunun bütün dünyada bahsedilmesi hayret verici bir şey olmamalıydı. Çünkü yabancı gazeteler bir önceki sene Arnavutluk'ta yaşanan ayaklanmadan bahsederken, bunun sebeplerine dair çeşitli değerlendirmelerde bulunmuşlardı. Bu değerlendirmeler arasında dikkat çeken ve şaşırtan noktalardan biri de Osmanlı hükûmetinin Latin harflerine izin vermediği şeklindeki haberlerdi. Yabancı gazetelerde çıkan haberlere göre Osmanlı hükümeti, Arnavutların arzusuna aykırı olarak Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılmasına engel olmaktaydı. Arnavutlar da bundan alınıyor ve ayaklanıyorlardı. Yabancı gazetelerin en ciddilerinde bile böyle haberlere rastlamak mümkündü.

Hüseyin Cahit Bey Arnavutluk'ta ortaya çıkan olayların herkesi üzdüğünü ve içini kanattığını ifade ederek, bu olayların sebepleri arasında Latin harflerine izin verilmemesinin ve bu harflerle öğretim yapan bazı okulların kapatılmasının olduğunun zikredilmesine tepki göstermiştir. Bu yöndeki haberlerin mahalli duruma tam anlamıyla hâkim olamamaktan kaynaklandığını savunan Hüseyin Cahit, en büyük ve en şiddetli ayrılığın Arnavutlar arasında olduğuna dikkat çekmiştir. Nitekim Latin harfleri yanlıları Arnavutluk'un güney kısmında, Arap harfleri yanlıları ise Kuzey Arnavutluk'un tamamında bulunmaktaydılar. Oysa ayaklanma Güney Arnavutluk'ta değil, Kuzey Arnavutluk'ta yaşanmaktaydı. Bundan dolayı da Kuzey Arnavutluk'u Latin harfleri yanlısı göstermek büyük bir hataydı. Hüseyin Cahit'e göre Kuzey Arnavutluk'ta alfabe meselesinden dolayı bir ayaklanma yaşanırsa bu, Latin harflerine izin verildiğinden dolayı beklenmelidir. Hatta Latin harfleriyle tedrisat yapılan bazı okulların yerel yönetimler tarafından kapatılması, bu yöndeki bir endişenin sonucu olarak yorumlanmalıdır. Çünkü hükûmet, tarafsızlığını tamamıyla koruması gerektiğinin farkındadır.

Hüseyin Cahit Bey makalesinde hükümete yönelik uyarıda bulunmayı da ihmal etmemiştir. O, bu gibi meselede baskı yapmanın ve zorlamanın hiçbir yararı olmayacağına vurgu yaparak, bu tarz uygulamaların zararlı sonuçlar doğuracağını ve hükümetin de mutlaka bunu bilmesi gerektiğini savunmuştur. Diğer yandan hükümetin, daha doğrusu Arnavut olmayan bir kişinin bu işe karışarak baskı ve kışkırtmalarda bulunması halinde bunun çok az bir propaganda ile milliyet meselesi haline dönüşebileceği uyarısında bulunmuştur. Cahit'e göre eğer mesele bir kere bu şekli alırsa yani milliyetçiliğe dönerse, her iki taraf yani Arap ve Latin harfleri yanlıları birleşecek ve kendilerine yani hükümete ciddi sıkıntılar yaşatacaktır. Bundan dolayı en iyi yol, meseleyi doğal haline bırakmaktır ki hükümet de böyle yapmıştır.

Hüseyin Cahit, makalesinin son kısmında Halil Bey'in talimatına yönelik bir değerlendirmede de bulunmuştur. Cahit'e göre bu talimat Osmanlı hükûmetinin korunması hususunda hassas olunan konuları dikkate almakta, bunun dışında kendisiyle ilgisi olmayan yönlerde ise Arnavutları istedikleri gibi hareket etmekte serbest bırakmaktadır. Bu talimata göre Müslüman çocuklar Kur'an-ı Kerîm ve dinî inançlar derslerini Arap harfleriyle öğreneceklerdi. Bunların yanında Arnavut dilini Latin harfleriyle öğretmek isteyenlere bir şey denilemeyecek, Arap harfleriyle öğretenlere ise doğal olarak ses çıkarılmayacaktır.[932] Hüseyin Cahit bu kararın adalete ve hakikate uygun olduğunu ifade ederek, bunun iyi yöndeki etkisini tahmin edebildiğini ve bundan da memnuniyet duyduğunu dile getirmiştir. Hüseyin Bey'e göre ayrıca bu kararla bazı kindarların Osmanlı meşrutî hükûmetini lekelemek düşüncesiyle yabancı ülkelerde uydurdukları iftiraların da önü alınmış olmaktadır. Böylece Arnavutluk'ta zihinleri kurcalamak için araç olabilecek bir mesele de ortadan kalmıştır.[933]

[932] Halil Bey tarafından Manastır, Kosova, Yanya ve İşkodra vilayetlerine gönderilen tebliğ metninde Latin harfleriyle eğitim yapmak üzere açılan ve bir süre sonra kapatılan okullar ile bundan sonra açılacak okullarda Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi ile özel okular tebliğine uymak şartıyla bu okulların açılmasına izin verilmesi ya da yeni okulların açılmasının engellenmemesi istenmiştir. Yazıda ayrıca bu okullardaki Müslüman çocukların Kur'an-ı Kerim ve din derslerini Arap harfleriyle öğrenecekleri bildirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavud Mektebleri", **Tanin**, 7 Mart 327 [20 Mart 1911], 2.

[933] Hüseyin Cahid, "Arnavud Hurûfu Meselesi", **Tanin**, 8 Mart 327 [21 Mart 1911], 1.

4.2.3.3. İkdam Gazetesi ve Arnavut Alfabesi

1912 yılının ikinci dilimine girilmişti ki *İkdam*, "Cemiyet ve Fırka" başlığıyla İsviçre'de kaleme alınan ve yazarı belli olmayan bir makale yayımladı. Makaleyi kaleme alan meçhul kişi, İstanbul gazetelerinde İttihat ve Terakki'ye dair okumalar yaptığını ve İttihat ve Terakki'nin cemiyet olarak değilse de fırka olarak varlığını muhafaza etmesi yönünde yapılan tavsiyelerin dikkatini çektiğini ifade etmiştir. İttihat ve Terakki'nin düşüncelerinden, gizli örgütlenmelerinden ve örtülü gerçeklerden kurtulmasının mümkün olup olmadığını kendi kendine sorduğunu dile getiren meçhul yazar, şahsi kanaatine göre İttihat ve Terakki'nin huyundan vazgeçmeyeceğini bildirmiştir. Hatta İttihat ve Terakki'nin dört senelik uygulamalarının, cemiyetin belirli bir sisteminin ve politikasının olmadığını gösterdiğini ileri sürmüştür. Birinci Meclis-i Mebusan'ı Said Paşa'ya dağıttırdıklarında ileri sürdükleri görüşlerle o zamana kadar beslemiş göründükleri siyasi fikirler arasında büyük bir tezat ve ihtilaf olduğunu vurgulayan yazar, bu zıtlığın Arnavut alfabesi konusunda çok daha net bir şekilde ortaya çıktığını bildirmiştir. İttihat ve Terakki'nin şeriatçılık tabiriyle birçok kimseyi özellikle de eski şehirlileri, Langazalıları suçladıklarına dikkat çeken yazar, oysa Arnavut alfabesi meselesine gelince cemiyetin işe şeriatı karıştırdığını hatırlatmış ve onları eleştirmiştir. Ayrıca cemiyet üyelerinin politikada kendilerini "radikal" yani her şeyi temelden ıslah etme yanlısı gösterdiklerini, fakat hükümet konusunda ise esaslı bir sistem tayin edemediklerini belirtmiştir. Son olarak ise cemiyetin başlangıçta bütün unsurların birliğine çalışacağını defalarca tekrar etmesine rağmen, sonrasında bütün unsurlara yüz çevirdiğini ileri sürmüştür.[934] *İkdam*'ın İsviçre'den yazılan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştiren yazarı meçhul bir makaleyi sayfalarına taşıması, aslında dönemin basın özgürlüğünü ve *İkdam*'ın tarafsızlığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bunda şüphesiz cemiyetin o dönemde iktidarda olmayışının da çok büyük katkısı vardır.

---

[934] "Cemiyet ve Fırka", **İkdam**, 15 Ağustos 1328 [28 Ağustos 1912], 1.

4.2.3.4. Tanin'in Penceresinden Lisan ve Alfabe Meselesi

1912 yılının ikinci yarısına gelindiğinde dahi Arnavutların lisan meselesini konu alan yazıların ender de olsa basında yer almaya devam ettiği görülmektedir. Nitekim aynı yılın Ağustos ayı içerisinde *Tanin*'de yayımlanan isimsiz bir makalede, yine bu konu ele alınmıştır.[935]

Makalede ilk olarak, halkı çeşitli dillerde konuşan bir memlekette dil meselesinin hükümet politikası noktasında iki açıdan değerlendirilebileceğine vurgu yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki genel öğretim yönü, diğeri ise halk ile hükümet daireleri arasında yaşanan ilişkiler ve işlemler yönüdür. Mevcut kabinenin yönetimi tek merkezde toplama gibi bir eğiliminin olmadığı dile getirilen makalede, lisan meselesiyle ilgili olarak hükümetin ikinci şekil ve şıkka göre düşüncesinin ve izleyeceği yolun ne olduğunun ise bilinmediği ifade edilmiştir. Fakat Arnavutluk'ta istihdam edilecek memurların Arnavutçayı bilmeleri gerektiği şeklindeki bir görüşün hükümet ile âsiler arasında yapılan anlaşmada kabul edilen maddelerden biri olarak yer alması, hükümetin dil meselesinde ikinci şıkka daha yakın olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Makalede, Hüseyin Cahit Bey'in aynı gazetede yayımlanan yazısına da atıf yapılarak hükümetin, Kanun-i Esasi gereğince liyakatli kimseleri ve devletin resmi diline vâkıf kişileri hiç tereddüt etmeden Arnavutluk'a memur olarak atadığı hatırlatılmıştır. *Tanin*'e göre bu atamalar mevcut Meşrutiyet hükümeti ile geçmiş hükümet arasındaki farkındalıklardan birisini oluşturmaktadır. Devletin memur yetiştirecek okullarının olduğuna ve bu okullara din ve ırk farkı gözetilmeksizin her Osmanlının girebileceğine dikkat çekilen makalede, bu okullardan yetişecek meslek sahiplerinin mahalli dili ve âdetleri bilmelerinin kendi memleketlerine memur olarak atanmalarında tercih sebebi olacağı ifade edilmiştir. Yazıda bu görüşün temel olarak kabul edildiği dile getirilmiş, fakat bu usulün tamamen uygulanabilmesinin ancak âdem-i merkeziyetçiliğin ülkenin tamamında tesis edilmesiyle mümkün olabileceği belirtilmiştir. Bunun da memurların devletin adamları olmayıp, vilâyetin adamları olmasına ve hükûmet tarafından atanıp, halk tarafından seçilmesine bağlı olduğu savunulmuştur. Bu durumda hükümetin böyle bir şartı kabul etmesiyle iki büyük tehlikeyle karşı karşıya kalacağı uyarısında

935 "Mesâil-i Hâzıra: Arnavudluk-Lisân Meselesi", **Tanin**, 18 Ağustos 328 [31 Ağustos 1912], 1.

bulunulmuştur. Bunlardan ilki Avusturya'da ortaya çıkan dil meselelerine Osmanlı ülkesinin de rağbet göstermesidir. [Avusturya'daki bu uygulamayla] hükümet, kendisi ile fertler arasında cereyan eden işlemlerde ve resmi ilişkilerde mahalli dillerin kullanımını esas almakta ve bu tutumuyla âdem-i merkeziyete doğru gayet cesur bir adım atmaktadır. Oysa *Tanin*'e göre İttihad ve Terakki kabinesi doğal olarak böyle bir uygulamaya gidemezdi. Bundan dolayı mülki idareler alanında yapılan teklifler şeytanca aldatmalar olarak nitelendirilmiş ve buna rağmen mevcut hükümetin âdem-i merkeziyet siyasetine yeterince güvenmesi eleştirilmiştir. Hatta hükümetin bu tutumu Avusturya'nın taklit edilmesi olarak görülmüştür. Fakat bu taklide dâhi Avusturya'da olduğu gibi başlanamamıştır. Gazeteye göre ilk olarak âdem-i merkeziyetin tesis edilmesi ve akabinde resmi işlemlerde dil meselesinin çözümlenmesi birer tersine gidiş olarak değerlendirilmiştir.

Hükümetin asi Arnavutlarla vardığı anlaşmada yer alan bazı maddeler de *Tanin*'in eleştirilerinden nasibini almıştır. Bunlardan bir tanesi öğretimin hangi dille yapılacağı meselesidir. Makalede, bu değerlendirmelerin genel öğretim açısından yapıldığı dile getirilerek, hükümetin okullarda öğretimin Arnavutça yapılmasını kabul etmesi eleştirilmiş ve konunun ayrıntılı olarak incelenmesi ve yorumlanması gerektiği ifade edilmiştir. *Tanin*'e göre eğer şartnamedeki okullardan kastedilen ilkokullar seviyesindeki genel okullar ise buna söylenecek hiçbir söz yoktur, çünkü İttihad ve Terakki Fırkası da bu konuda hükümetle aynı düşüncededir. Nitekim İttihad ve Terakki Programı'nın 18. maddesinde, ilköğretim okullarının tamamında Türkçenin yalnızca dil olarak öğretilmesi zorunlu tutulmakla birlikte, öğretim dilinin her mahallin ana dili olduğu beyan edilmiştir. Hatta İttihad ve Terakki Kabinesi, Meclis-i Mebusan'a sunduğu 'İlköğretim Kanunu Tasarısı'nda okulların tamamında ilköğretimin ana dille yapılmasını kabul ve teklif etmiştir. *Tanin*'e göre eğer hükümet okullar tabiriyle her derecedeki okulu kastediyorsa işte bu durumda işin rengi tamamen değişecektir. Çünkü devletin kuracağı ilkokullar, sultani ve yüksekokullar bütün Osmanlı çocuklarının ortak olarak eğitim ve öğretim görecekleri yerlerdir. Bundan dolayı da bu okulların öğretim dili şüphesiz Türkçedir ve bu okullarda diğer dillerin lisan olarak okunmasında bir sakınca yoktur. *Tanin*, hükümetin Arnavutların teklifini kabul etmekle yeni bir şey yapmış olmadığını iddia etmiştir. Hatta hükümet Arnavutluk için ilköğretimde mahalli dil esasını kabul etmekle işi hallettiğine

inanıyorsa, hükümetin bu konuda çok yanıldığını ileri sürmüştür. Çünkü *Tanin*'e göre Arnavutluk'taki bütün ilkokullarda kabul edilen bu esasın uygulanması çok zor, hatta ilk anda imkânsızdır. *Tanin*, geçmiş hükümetin Arnavutluk'ta dil ve öğretim konusunda neler düşündüğünü okuyucusuna aktarabilmek için dönemin Maarif Nazırı'nca kaleme alınan ve Bâbıâli'ye sunulan tezkireyi de sayfalarına taşımıştır.

Tanin'in ifadesiyle dönemin Maarif Nazırı'nca yapılan değerlendirmede Osmanlı Meşrutiyet hükümetinin dil ve öğretim konularında özgürlükçü bir yöntem benimsediğine dikkat çekilmiş ve bunun gereği olarak da Osmanlı unsurlarının her birinin kendi dil ve edebiyatlarını ilerletmeleri için serbestlik kanununun muhafaza edilmesi gerektiği savunulmuştur. Hatta bütün okullarda ilköğretimin her milletin ana diliyle icra edilmesinin, memleketin eğitimi için siyasi bir düstur kabul edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Arnavutluk'taki dil ve öğretim meselelerinde dahi bu düstur dairesinde hareket edilmesinin gayet doğal olduğu ifade edilen değerlendirmede, Arnavutluk'ta yaşanmakta olan dil ve öğretim meselesinin aslında harfler meselesi olduğu aktarılmıştır. Bu meselenin ortaya çıkışında yatan asıl nedenin Arnavutçanın yazımında kullanılacak harflerin seçimi olduğuna dikkat çeken Maarif Nazırı, her lisanın onu söyleyen milletin malı olduğunu ve kelimelerin söyleniş ve yazılış biçiminin o dilin sahibi olan milletin kabulü ve kullanmasıyla belirleneceğini bildirmiştir.

Dönemin Maarif Nazırı'na göre eğer Arnavutlar dillerinin yazımı konusunda diğer kavimler gibi bir görüş birliğine varmış olsalardı, ortada böyle bir lisan meselesi yaşanmayacak ve hükümet de bu konuda karar almayı gerektirecek bir durumla karşı karşıya kalmayacaktı. Oysa alfabe konusunda Arnavutlar arasında böyle bir birliktelikten ve beraberlikten söz etmek mümkün değildi ve Arnavutların büyük çoğunluğu da Arap alfabesi yanlısı görünmekteydiler. Bundan dolayı da Arnavutluk'ta öğretim ve dil meselelerine yönelik olarak eğitimin geneli ve memleketin menfaati için hükûmetin bir karar alması gerekmekteydi. Diğer yandan hükümetin karar sürecinde çoğunluğun isteğini dikkate alarak ilköğretime ait okulların tamamında öğretimin Arap harfleriyle yapılması esasını kabul etmesi halinde, azınlığın haklarına riayet etmemiş sayılacaktı. Çünkü Arnavutçanın yazı harfleri eski olmayıp, yakın zamanda oluşturulmuştu. Bundan dolayı da alfabe seçiminde azınlığa da bir hak tanınmalıydı. Burada bir uyarıda bulunularak okulların

genelinde öğretimde Arap harfleri esasının bir tekel şeklinde kabul ve tatbik edilmesi durumunda, bir kavmin iki parçası arasındaki ihtilafın sürüp gideceği hatırlatılmıştır.

Maarif Nazırı'nın değerlendirmesinde ayrıca tek unsur olması itibariyle bu ihtilafın memleket ve hükûmet için ne kadar zararlı olacağının tahmin edilebileceğine de dikkat çekilmiştir. Bundan dolayı da bu konuda hem çoğunluğu hem de azınlığı memnun edebilmek için okulların genelinde öğretimin iki esasa, yani arzu ve isteğe göre Arap ya da Latin harfleriyle yapılmasının uygun olup olamayacağına değinilmiştir. Maarif Nazırı'na göre böyle bir şeyin uygulanması halinde, Arnavutlar arasında mevcut olan ve giderilmek istenilen ayrılıklar daha da keskinleşecektir. Çünkü öğretimin ayrı ayrı iki alfabe ile yapılması ilköğretim programlarında belirlenmiş olan derslerin Arnavutça olmak üzere bir taraftan Arap, diğer taraftan da Latin harfleriyle yazılmış kitaplardan işlenmesini zorunlu kılacaktır. Bunun zaruri bir neticesi olarak da sözde birlik olan Arnavutça, alfabe harflerindeki ikilik dolayısıyla büyük bir ayrılığa düşecektir. Böylece aynı kavmin fertleri yazışmada ve konuşmada birbirlerini anlayamayacak bir hale geleceklerdir. Çünkü Arap harfleriyle yazılmış kitaplardaki terimler ve kelimeler doğal olarak Arapçadan, Latin harfleriyle yazılmış ders kitaplarında ise Latin dilinin kollarından alınacaktır. Maarif Nazırı'na göre öğretimin Latin harfleriyle yazılacak kitaplar yoluyla yapılması durumunda Arnavutça, Latin dili ile bunun kollarından almaya mecbur olacağı kelimelerle âdeta kendini yok edecek seviyeye ulaşacaktır. Bunun da ne gibi sonuçlara sebebiyet verebileceğini kestirmek mümkündür ve bundan dolayı da okulların tamamında öğretimin iki çeşit alfabe ile yazılmış kitaplarla yapılmasının çok büyük sakıncaları bulunmaktadır.

Dönemin Maarif Nazırı, değerlendirmesinin son kısmında ise dil ve eğitim konusunda hükümetin Arnavutluk'ta yapacaklarını aktarmıştır. Buna göre hükümet öncelikli olarak alfabe seçiminde tam bir görüş birliği sağlanana kadar okulların tamamında öteden beri uygulanmakta olduğu gibi öğretimin Türkçe yazılmış kitaplarla yapılmasını sağlamalıdır. İkinci olarak ise çocukların velilerinin arzusu ve seçimine göre Arnavutçanın lisan olarak Arap ya da Latin harflerinden biriyle veya her ikisiyle adı geçen okullarda öğretilmesi sağlanmalıdır. Maarif Nazırı'nın bu konudaki son tavsiyesi ise özel okullardaki Müslüman çocuklarına yönelik olmuştur. Buna göre bu okullardaki Müslüman çocuklarına Arap harfleriyle Kur'an-ı Kerîm ve ilmihal okutturulmalıdır. Ayrıca Türkçe dil olarak öğretilmek şartıyla lisan

öğretiminin seçiminde ve belirlenmesinde, adı geçen özel okulların kurucu ve öğretmenleri serbest bırakılmalıdır.

Mevcut hükümetin 1912 yazında asi Arnavutlarla imzaladığı antlaşmadan rahatsız olan *Tanin*, geçmiş hükümetin Maarif Nazırı'nca hazırlanıp Sadaret'e bir öneri olarak sunulan bu tezkireyi okuyucusuyla paylaştıktan sonra hâlihazırdaki hükümetin aynı konudaki düşüncelerini merak ettiğini dile getirmiştir. Böylece geçmiş hükümet ile mevcut kabine arasındaki düşünce farklılıklarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Makale aslında Meşrutiyet dönemi hükümetlerinin Arnavutlara yönelik dil ve eğitim politikalarını aktarması bakımından önem arz etmektedir.

4.3. 1912 Arnavut İsyanı Hükümetin Tepkisi ve Basındaki Yankıları

4.3.1. Arnavut İsyanı ve Hükümetin Tepkisi

1912 yılının yeni bir Arnavut isyanına sahne olduğu görülmektedir. Nitekim 1912 yılı baharında başlayan isyan hareketiyle ilgili olarak dönemin Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey, Meclis-i Mebusan'da değerlendirmelerde bulunmuştur. Kuzey Arnavutluk'ta ortaya çıkan isyanın 24 Nisan'da başladığını bildiren Adil Bey, kendisinin Kuzey Arnavutluk'ta İpek Sancağı'na kadar süren seyahati esnasında uğradığı her sancakta hükümetin varlığının göstergesi olarak hükümet konakları, karakollar ve halkı cehaletten kurtaracak okullar yapılması talimatını verdiğini dile getirmiştir.[936]

Fakat hızla yayılmakta olan isyan hareketi, iktidardaki İttihat ve Terakki hükümetinin aldığı tüm sert önlemlere rağmen engellenememiştir. Nitekim 20 Mayıs 1912 tarihine gelindiğinde Bayram Curri, Rıza Bey ve İsa Bolatin liderliğindeki asiler ile eski mebuslardan Hasan Priştine ve Necip Draga Beylerin Junik Köyü'nde bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Toplantı sonucunda hükümete içinde Arnavut vilayetlerinde Arnavut dil ve yazısının serbest bırakılması, Arnavutluk'ta görev yapacak memurların Arnavutça bilmeleri ve Arnavut vilayetlerinde Arnavutçanın resmi dil olması gibi isteklerin de yer aldığı 12 maddelik bir talepler listesi gönderilmiştir.[937]

---

936 MMZC, Devre 2, İçtima Senesi 1, İçtima 10, c. 1, 23 Mayıs 1328 [5 Haziran 1912]: 175.

937 Bartl, **age**,307-308. Diğer maddeler için ayrıca bkz. Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar**, 450-451. Aram Andonyan, 1912 Mayıs'ında gerçekleştirilen bu toplantıda İsmail Kemal'in de olduğunu ileri

Haziran ayı sonuna gelindiğinde ise ayaklanma Mirdita Bölgesi başta olmak üzere Tiran ve İşkodra'yı da içine alacak şekilde Arnavutluk'un büyük bir kısmı ile Kosova'nın çoğunluğuna yayılmıştır. Hatta İpek, Yakova ve Priştine'de karışıkların sürdüğü esnada ayaklanmaları bastırmak üzere İstanbul'dan gönderilen 1. Tümen, ayaklanmaları bastırmak şöyle dursun isyancılara katılmıştır.[938]

Arnavutluk'ta yaşanan gelişmeler beraberinde istifaları da getirmiştir. Nitekim 9 Temmuz 1912 tarihinde Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa istifa etmiştir.[939] Onu, 17 Temmuz 1912 tarihinde Said Paşa kabinesinin istifası izlemiştir. Ama akabinde Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti kurulmuş ve böylece hükümet bunalımının önüne geçilmiştir. Fakat yeni hükümet 5 Ağustos 1912 tarihinde Meclis'i feshetmiştir. Bunun üzerine taleplerinin hükümet tarafından karşılanmasından cesaret alan Arnavutlar, isteklerini arttırma kararı almışlardır. Nitekim Skrapari'de toplanmış bulunan isyancılar, içerisinde Arnavutçanın resmi ve eğitim dili olarak kabulünün de yer aldığı birçok talebi ihtiva eden bir muhtırayı Sultan'a göndermişlerdir.[940] Ayrıca 4 vilayet adına hareket eden Kuzeyli Arnavut liderler, 14 maddeden oluşan taleplerini Hasan Priştine aracılığıyla 9 Ağustos 1912 tarihinde Priştine'de Müşir İbrahim Paşa'ya sunmuşlardır.[941] Talepler arasında eğitimle ilgili olarak Arnavutça eğitim yapan yeni okulların açılması, Arnavut eyaletlerinde Arnavutçanın resmi dil olarak okutulması, özel okullar açılması, vilayetlerde ve sancaklarda sultanilerin açılması, medreselerin kredilerle desteklenmesi, zirai ve teknik okullarının açılması ve Osmanlı memurlarının Arnavutça ile Arnavut gelenek ve göreneklerini bilmeleri gibi isteklere yer verilmiştir.[942] Dile getirilen taleplerin tamamı incelendiğinde İsa

---

sürmektedir. Bilgi için bkz. Aram Andonyan, **Balkan Savaşı**, çev. Zaven Biberyan, 2. bs. (İstanbul: Aras Yayıncılık, 1999), 174-175.

938 Görgülü, **age**, 46, 48.

939 **age,** 56.

940 Bartl, **age**, 309-310.

941 Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut**, 199. Ayten Görgülü, Ahmet Agayef'e dayanarak verdiği bilgide Arnavutların taleplerinin aslında 15 maddeden oluştuğunu ve 15. maddenin de İkinci Abdülhamit'in tahta geçirilmesini içerdiğini bildirmektedir. Bilgi için bkz. Görgülü, **age**, 72.

942 Bartl, **age**, 310-311. Ayrıca bkz. Çelik, **age**, 458-459. Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut**, 199. Yusuf Hikmet Bayur'a göre ise dile getirilen talepler arasında eğitimle ilgili olarak Kosova, Manastır ve Yanya vilâyetlerindeki idadilerin sultani olması, nüfusu üç yüz binden fazla olan yerlerde yeniden sultaniler açılması ve programlarına yerel dilin de dâhil edilmesi vardı. Ayrıca mevcut medreselerin varlığı korunurken yenilerinin açılması, özel okul açılmasına izin verilmesi ve ilk, orta ve liselerde yerel dilin de okutulması gibi istekler yer almaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayur, **age**, 319-320. Eğitim dışındaki diğer talepler arasında ise ülkenin gerekliliğiyle uyumlu özel bir yönetim ve adalet sisteminin kurulması, savaş zamanı dışında askerlik hizmetinin Arnavutluk'ta yapılması, İslam

Bolatin gibi muhafazakâr ve Abdülhamit yanlısı olanlar ile Necip Draga ve Hasan Priştine gibi otonomi yanlısı aydınlar arasında bir uzlaşı sağlamak, onları aynı paydada buluşturmak kaygısıyla hazırlanmış olduğu görülmektedir. Örneğin yerel geleneklerin tanınması, silah taşımaya izin verilmesi ve medreselerin açılması yönündeki taleplerin özellikle muhafazakâr kesimi memnun etmek için konulduğu anlaşılmaktadır. Talepler arasında alfabe meselesine değinilmediği görülmektedir. Bunda da aynı şekilde muhafazakâr kesime yaranmak kaygısı yatmaktadır.[943] Ayrıca hükümetin bir yıl önce alfabe seçimini Arnavutlara bırakmış olmasının da etkisi olduğu düşünülebilir.

Müşir İbrahim Paşa, Arnavutların 14 maddelik talepler listesini süratle hükümete sunmuştur. Talepleri değerlendiren hükümet, silahların iadesi ile önceki iki kabinenin yani Hakkı ve Said Paşa kabinelerinin yargılanması dışındaki bütün talepleri kabul ettiğini duyurmuştur. Bunun üzerine Hasan Priştine, hükümetin bu kararını kabul ederek taraftarlarına -15 Ağustos'ta çatışma olmaksızın girdikleri- Üsküp'ten ayrılmaları çağrısı yapmıştır. Nitekim isyancıların büyük çoğunluğu 20 Ağustos 1912 tarihinde Üsküp şehrini boşaltmıştır. Hasan Priştine ayrıca Orta ve Güney Arnavutluk'a çektiği telgraflarla hükümetin Arnavutların taleplerini yerine getirdiğini ve bundan dolayı da artık mücadeleyi sürdürmelerine gerek olmadığını bildirmiştir.[944]

Arnavut isyanı ve talepleri kabine değişikliklerine ve meclisin feshedilmesine sebep olmasına rağmen tamamen sona erdirilememiştir. Arnavutlar, kabul edilen şartlar altında Osmanlı Devleti'ne şimdilik bağlı kalmayı kabul etmiş olsalar da elde ettikleri önemli imtiyazlar bölgede heyecan yaratmıştır. Nitekim bölge Eylül ayında yeniden hareketlenmeye başlayacaktır.[945] Arnavutlar hükümetin tüm samimi çabalarına rağmen 28 Kasım 1912 tarihinde bağımsızlıklarını ilan edeceklerdir. Arnavutça olarak Latin harfleriyle ve Türkçe olarak da Arap harfleriyle kaleme alınan iki satırlık İstiklal Belgesi, Avlonya Arnavut Kongresi'nde tüm dünyaya ilan

---

geleneklerinin korunması, yolların yapılması ve nahiyelerin düzenlenmesi yer almaktaydı. Ayrıca genel affın ilan edilmesi, isyan sırasındaki zararlar için tazminat ödenmesi, el konulan silahların iade edilmesi, Hakkı ve Said Paşalar hakkında dava açılması da talep edilmişti. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut**, 199.

[943] Sönmez, **age**, 199.

[944] Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar**, 459.

[945] Görgülü, **age**, 72.

edilecektir.[946] Böylece İbrahim Hakkı Paşa'nın, "Osmanlı tacı üzerindeki bir pırlanta" olarak nitelediği Arnavutlar, imparatorluktan ayrılacaklardır.[947] Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan ederek Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması, başlangıçta İstanbul Hükümeti'nce tanınmayacaktır. Fakat bir süre sonra hükümet yetkilileriyle özellikle İttihat ve Terakki Partisi yöneticileri, Müslüman bir Türk prensi Arnavutluk'un başına geçirme fikrini ortaya atacaklardır.[948] Böylece Yunanistan ile Sırbistan arasındaki dengeyi koruyabilmek için güçlü ve müttefik bir Arnavutluk olacaktır.[949] Fakat rüzgâr hiç de hükümetin beklediği yönde esmeyecektir.

4.3.2. Arnavut İsyanının Basındaki Yankıları

Arnavutluk'ta yaşanan isyan hareketi dönemin gazetelerinde geniş yer tutmuştur. Nitekim bu konuyla ilgili olarak değerlendirmelerde bulunan *Sabah,* daha 1912 Haziranında yayımladığı "Arnavutluk Ahvali" başlıklı yazısında Arnavutların taleplerini küstahça olarak nitelemiştir. Hatta vatanın tehlikede bulunduğu bir zamanda Arnavutların taleplerinde ısrarcı olmaları halinde kendi mezarlarını kendilerinin kazmış olacakları uyarısında bulunarak, onları eleştirmiştir.[950] Fakat aynı gazetenin bir ay sonra Arnavutların 14 maddelik taleplerini sayfalarına taşıdığı görülmektedir.[951] Diğer yandan *İkdam* da konuya duyarsız kalmamış ve Müşir İbrahim Paşa'nın Arnavutların 14 maddelik taleplerini Babıali'ye gönderdiğini haber

---

[946] Ahmed Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler** (İstanbul: Tan Matbaası, 1945), 817. Arnavutlar, İsmail Kemal Bey liderliğinde Avlonya'da bağımsızlıklarını ilan ederlerken bunu farklı din ve mezheplere mensup 83 delegeden oluşan ve "Ulusal Meclis" adını verdikleri bir kurul aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir. Bilgi için bkz. Birecikli, "**Arnavutluk Meselesi Üzerine**", 1038.

[947] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi**, c. 1, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 568.

[948] Bu fikri ortaya atanlardan biri de İsmail Kemal Bey olmuştur. Bekir Grebeneya adlı bir şahıs aracılığıyla İstanbul'a haber göndererek bir Türk prensin Arnavut kralı olmasını istemiştir. Bilgi için bkz. Tufan, **age**, 253.

[949] Aleksandre Popovic, **Balkanlarda İslam**, çev. Komisyon, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 21. Bu dönemde yöneticilik yapmış isimlerden biri olan M. Tevfik Biren, uygulanan politikalara yönelik olarak bazı eleştirilerde bulunmuştur. Hükümetin Arnavutluk'ta kademe kademe ıslahatlar yaparak kan davalarını halletmesi ve imar işlerine önem vermiş olması durumunda sonucun farklı olacağını savunmuştur. Tevfik Biren'e göre hükümet eğitim ve öğretim kurumlarını açarak Arnavutların yaşadıkları bu bölgeleri ilerletmiş olsaydı, buradaki halk da yavaş yavaş medenileşecek ve silahlarını hükümete teslim ederek vergilerini ödeyecekti. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Eraslan, "**Osmanlı Devleti'nin Arnavutlara Yönelik**", 74.

[950] "Arnavudluk Ahvâli", **Sabah**, 1 Haziran 1912, 2'den aktaran Ayten Görgülü, "**Arnavut Bağımsızlığının Osmanlı Gazetelerinden İncelenmesi**", 60-61.

[951] "Arnavudluk Ahvâli", **Sabah**, 1 Ağustos 1912, 1'den aktaran Görgülü, **age**, 61-62.

yapmıştır. Gazete ayrıca bu maddelerin neler olduklarını da okuyucusuyla paylaşmıştır.[952] *Sabah* ayrıca aynı konuyla ilgili olarak *Neue Freie Presse* gazetesi muhabirinin Üsküp'ten gönderdiği bir mektuba yer vermiştir. Mektupta, Arnavut reisleriyle tahkikat heyeti arasında varılan anlaşma maddelerin gayet ölçülü olduğu savunulmuştur. Ayrıca bu anlaşmanın Müşir İbrahim Paşa'nın mahareti ve dirayeti, Arnavut reislerin de ölçülü davranışları neticesi sağlandığı dile getirilmiştir. *Neue Freie Presse*'nin Üsküp muhabirine göre, her ne kadar güneyli Arnavutların bazıları bu anlaşmaya razı olmasalar da artık mesele bu şekilde hal olunmuştur. Mektupta Arnavutların 14 maddelik talepleri sıralandıktan sonra bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Örneğin bütün okullarda lisan öğretiminin Arnavutça olmasından vazgeçildiği bildirilmiştir. Hatta Arnavut reislerin fevkalade vatanperver oldukları iddia edilmiştir. Bu arada İbrahim Paşa'nın arkadaşlarına da methiyeler düzülmüştür.[953]

Oysa *Sabah* gazetesi yazarı Ahmet Agayef'in bu konuya *Neue Freie Presse*'nin Üsküp muhabiri kadar olumlu yaklaşmadığı görülmektedir. Nitekim Agayef, Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesini uyguladığı ıslahat programı nedeniyle sert bir dille eleştirmiştir. Dış müdahaleler neticesinde ıslahat programını genişlettiği için de hükümete tepki göstermiş ve hiçbir milletin tarihinde böyle boğazlarcasına maddi ve manevi olarak intihar eden bir hükümetin görülmediğini iddia etmiştir.[954] *Sabah* gazetesi ayrıca Avusturya-Macaristan Hariciye Nazırı Kont Berthold'un Arnavutluk konusundaki düşüncelerini de sayfalarına taşımıştır. Osmanlı'nın durumu hakkında Avusturya-Macaristan ile Düvel-i Muazzama arasında cereyan edecek görüşmelerde Berthold tarafından dile getirilecek görüşler, Selanik'te yayımlanan *Neue Freie Presse*'de yer almıştır. *Sabah*'ın aktardığı habere göre Kont Berthold, Arnavutluk'un Anadolu gibi yönetilmesini eleştirmiş ve Arnavutluk'ta yaşanan isyanın temelinde bu yönetim biçiminden duyulan rahatsızlığın yattığını ileri sürmüştür. Kendilerinin bu duruma kayıtsız kalamayacaklarını dile getiren Berthold, daha da ileriye giderek Osmanlı'ya âdem-i merkeziyet tarzı yönetimi tavsiye etmiştir. Bâb-ı âli'nin

---

952 "İbrahim Paşanın Raporu Arnavudların Mutâlebâtı", İkdam, 12 Ağustos 1912, 1'den aktaran Görgülü, **age**, 68-69 Ayrıca bkz. "Arnavudların Mutâlebi", İkdam, 21 Ağustos 1912, 2'den aktaran Görgülü, **age**, 69-70.

953 "Arnavudların İ'tidâli", **Sabah**, 10 Ağustos 1328 [23 Ağustos 1912], 2.

954 Ahmet Agayef, "Zavallı Memleket", Sabah, 24 Eylül 1912, 1'den aktaran Görgülü, **age**, 70.

Arnavutların kullanacakları harfleri emretmeyişinin, öğretmenleri tutuklamayışının ve okulların açılmasına engel olmayışının özerklik ve bağımsızlık vermek anlamına gelmeyeceği vurgulanan yazıda, Avusturya-Macaristan'ın bu tarz izinleri âdem-i merkeziyet olarak tabir etmekle zaten abartılı hareket ettiği ifade edilmiştir. Haberin son kısmında ise Bâb-ı âli'nin, başkalarının fısıltılarına bakarak dostane ilişkilerden ümit kesmemesi tavsiye edilmiştir.[955]

Bu konuyla ilgili olarak Senin gazetesi de *Tan* gazetesinde yayımlanan bir başka makaleyi okuyucularıyla paylaşmıştır. Makalede, Kont Berthold'un büyük devletler nezdindeki elçilerine bu konuyla ilgili olarak talimat gönderdiği aktarılmıştır. Haberde Berthold'un Avrupa hükümetlerine başvurduğu esnada Arnavutların on dört maddelik isteklerinin henüz bilinmediği aktarılmıştır. Ayrıca Arnavutluk'a özerklik verilmesi, askerlik hizmetinin mahalli olması ve milli lisanın kullanımına izin verilmesi gibi taleplerin Viyana'nın Makedonya'daki diğer Osmanlı unsurları için de genişletilmesini istediği şartlar olduğu ifade edilmiştir. *Tan* gazetesi bu konuda bir öngörüde bulunarak Avrupa hükümetlerinin, İstanbul hükümetinin bahşettiği ayrıcalıkların yalnızca Arnavutlara mahsus olduğunu bildiklerini ve bundan dolayı da bu programın uygulanmasında daha az titiz davranacaklarını savunmuştur.[956]

Sabah, Neue Freie Presse'e dayandırdığı bir başka haberinde ise Rusya Kabinesi'nin Osmanlı Hükümetinin Balkan topraklarında bazı ıslahatlarda bulunması yönünde Düvel-i Muazzama nezdinde girişimlerde bulunduğunu aktarmıştır. Buna göre Rusya'nın Dersaadet Sefiri Babıali'ye, Avrupa'nın müdahalesine meydan verilmemesi için Osmanlı topraklarında can ve mal güvenliğini teminat altına alan bazı tedbirlerin alınmasını tavsiye etmiştir. *Neue Freie Presse*'e göre Arnavutluk ile Makedonya'da insani ve katlanılabilir bir yönetim kurulmaz, her unsur ve lisana eşit muamele edilmezse buralarda sükûnetin sağlanması mümkün olamayacaktır. Bundan dolayı da Avusturya, bu gibi ıslahatlar yapılması yönünde Osmanlı Hükümeti'ne tavsiyelerde bulunmaktadır.[957]

---

[955] "Müzâkerât-ı Düveliye", **Sabah**, 21 Ağustos 1328 [3 Eylül 1912], 2.
[956] "Berthold Teklifinin Tavzîhi", **Senin**, 26 Ağustos 1328 [8 Eylül 1912], 3.
[957] "Düvel-i Muazzama – Balkan", **Sabah**, 20 Eylül 1328 [3 Ekim 1912], 3.

4.3.3. Balkan Savaşları ve Arnavut Öğrencilerin Tepkisi

Bu dönemin şüphesiz en önemli gelişmelerinden birisi de Balkan Savaşlarının yaşanmasıdır. Osmanlı sınırında zaman zaman olaylar çıkaran Karadağ'ın 8 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş açması bardağı taşıran son damla olmuştur. Bu gelişmeyi 18 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan'ın, iki gün sonra da Yunanistan'ın Osmanlıya savaş ilan etmeleri izlemiştir.[958] Böylece Osmanlı bölgede Arnavut isyanlarından çok daha büyük bir felaketle karşı karşıya kalmıştır. Aynı felaket hiç şüphesiz Arnavutları da etkilemiştir. Çünkü bu esnada Karadağ, kuzey sınırını geçerek İşkodra'ya doğru ilerlemeye başlamıştır. Sırbistan ise iki koldan harekete geçerek kuzeyde Prizren-Yakova-Mirdita üzerinden Leş ve Draç'a ulaşmıştır. Güneyde ise Manastır, Resne, Ohri ve Elbasan hattını izlemiştir. Aynı anda Yunan Ordusu da güneyden ilerleyerek Preveze ve Yanya'yı işgal etmiştir.[959] Yaşanan gelişmeler Sırpların ve Yunanlıların Arnavutluk üzerindeki tarihi emellerini gerçekleştirmek için bekledikleri fırsatı sunmuştur ve onlar da bunun için yoğun bir çaba içerisine girmişlerdir. Fakat İtalya ve Avusturya, Yunan ve Sırpların Adriyatik sularında faaliyet göstermelerine sıcak bakmadıkları için bağımsız bir Arnavutluk devletinin kurulmasını destekleyeceklerdir.[960]

Bu dönemde Balkanlar'da yaşanmakta olan sıcak gelişmeler, hiç şüphesiz Arnavut öğrencileri de etkilemiştir. Nitekim bu esnada yükseköğrenimine devam etmekte olan Dârülfünûn-u Osmâni Arnavut Talebesi yaşananlara tepki göstermiştir. Basında yer alan haberlere göre Sırbistan Başbakanı Pasiç, Arnavutların kendilerine ait bir vatana sahip olmaları konusunda besledikleri arzuların temelsiz ve gereksiz olduğunu ileri sürmüştür. İşte Pasiç'in basına yansıyan bu görüşü, İstanbul'daki Arnavut öğrencilerce de protesto edilmiştir. Arnavut öğrencilerce kaleme alınan ve Mösyö Pasiç'in Sırbistan'ın menfaati için Arnavutluk'un parçalanmasını teklif ettiği belirtilen yazıda, kendisinin bu düşüncesinden duyulan derin üzüntü ve keder dile getirilmiştir.

Balkan Savaşları'nın devam ettiği bir süreçte Sırp askerlerinin Arnavutluk'a sevk edilmesinin gerekçesi olarak Arnavutların cahilliğinin, haddini bilmezliğinin ve

---

[958] Birecikli, "**Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu**", 358.
[959] Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut**, 219.
[960] Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar**, 487.

aralarındaki ayrılığın gösterilmesi Arnavut öğrenciler tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Arnavutların lisan ve harflerini muhafaza edebilmek için ne kadar gayret gösterdiğini en fazla takdir etmeleri gerekenlerin Balkan hükümetleri olduğu ifade edilen protesto metninde, Pasiç'in Arnavutların edebiyattan yoksun oldukları yönündeki görüşü de eleştirilmiştir. Metinde eğer Belgrat Sırbistan sınırının diğer tarafında ilim ve eğitim olmadığını zannediyorsa bu konuda çok yanılıyor denilerek, Arnavut edebiyatının eserlerine yer vermeyen önemli hiçbir kütüphanenin olamayacağı savunulmuştur. Bunun yanında Arnavutça gazetelerin Balkan sınırını dahi aştığı hatırlatılarak, Amerika'daki Arnavutların dahi dünyadaki durumu Arnavut harfleriyle yazılan belgelerden öğrendikleri ifade edilmiştir. Ayrıca Arnavut ırk ve milletinin birlik ve beraberliğine dini duyguların engel teşkil etmediği vurgulanarak, Arnavutlarda herkesin kendi inanç ve dininde serbest olduğu bildirilmiştir. Öğrenciler işte bu düşünce temelinden hareketle kendilerinin de medeni bir hükümet olma [kurma] hakkına sahip olduklarına inandıklarını beyan etmişlerdir. Protesto metninin devamında ilim ve maarifin yayılmasına izin verecek olan Osmanlı hürriyetinin temini mücadelesine Arnavutların da katılmış olduklarına atıf da yapılmıştır. Mutlakıyet yönetimine son veren bu harekette Arnavutların katılımının herkesten çok fazla olduğu vurgulanan yazıda, Arnavut milletinin ne gibi bir kuvvete sahip olduğunu daha o zaman tüm dünyaya ispat ettiği ifade edilmiştir. Metinde Pasiç'in, Arnavutluk'a muhtariyet verilmesi halinde bunun her zaman bir çekişme kaynağı olacağı şeklindeki sözleri de eleştirilmiş ve bu iddianın tamamen asılsız olduğu vurgulanmıştır. Devamında ise söylenenin aksine Arnavutların birinci derecede haklarından mahrum edilmelerinin esas Balkanlar için daimi bir kaynama noktası olacağı uyarısında bulunulmuştur.

Arnavut öğrencilerin eleştirisinden nasibini alan bir diğer konu da Pasiç'in, Arnavutların sıkıntılı ve karışık bir hayat sürdüğü yönündeki sözleri olmuştur. Arnavutların gayet sade bir hayat sürdüğünü ve geleceğe hazır olduğunu dile getiren öğrenciler, bu gibi durumlara önem vermediklerini ifade etmişlerdir. Hatta Sırbistan Başbakanı Pasiç'in beyanatının tarihi gerçeklerden mahrum ve mantıksız olduğunu belirtmişlerdir. Metnin devamında Pasiç'in politikasının zorlama ve şiddet olduğunu itiraf edip de bu tarz gafilâne beyanatta bulunmasının iyi bir hareket tarzı olmadığı dile getirilerek, kederli bir mazisi olan Arnavutların artık geleceğe gülümseyerek

baktıkları hatırlatılmıştır. Metinde Arnavut kavminin sahip olduğu üstün meziyetler ile medeniyet âleminin kendilerine olan teveccühlerinin, Arnavutların bir komşu hükümetin haksız emellerine kurban olmayacaklarının birer göstergesi olduğu vurgulanmıştır. Arnavut öğrenciler protesto meninin son kısmında adeta Pasiç'e gözdağı vermişler ve çok yakın zamanda Sırplarla yaşanan çarpışmaların birçok örneğinin aslında geçmişte mevcut olduğunu hatırlatmışlardır.[961]

Diğer yandan bu dönemde basında çıkan haberler, aslında hükümetin Arnavutluk'a ve Osmanlı unsurlarına bakışını da ortaya koymuştur. Nitekim *Sabah*, *Tan* gazetesine dayanarak verdiği haberinde Sadrazam Kamil Paşa'nın görüşlerine yer vermiştir. Kamil Paşa kendisine yöneltilen bir soru üzerine, Osmanlı Hükümeti'nin Sırbistan'ın denize ulaşabilmesi için Arnavutluk'un ikiye ayrılmasına izin vermeyeceğini ve Edirne'yi de terk etmeyeceğini bildirmiştir. İmparatorluk bünyesindeki Osmanlı unsurlarına karşı nasıl bir tutum sergileyecekleri yönündeki bir soruya ise Kamil Paşa, Osmanlı Kanunlarının Müslüman ve Hıristiyan arasında ayrım yapmadığını ve bundan dolayı da bütün unsurlara eşit davranacaklarını beyan etmiştir. Ayrıca Osmanlı unsurlarının dil ve geleneklerini gözeteceklerini de belirterek, vilâyetlerin hukuk ve salahiyetlerini genişleteceklerini ve hürriyetperver bir politika taraftarı olduklarını ifade etmiştir.[962]

---

[961] "Dârülfünûn-ı Osmânî Arnavud Talebesinin Protestosu", **Sabah**, 15 Teşrin-i sânî 1328 [28 Kasım 1912], 2. Sırpların, Arnavutlara karşı yaptıkları vahşete yönelik olarak Dârülfünûn-u Osmani Arnavut öğrencilerinin tepkisi için ayrıca bkz. "Sırbların Arnavudlara Karşı Zulm ve Vahşeti", **Tasvir-i Efkâr**, 5 Teşrin-i sânî 1328 [18 Kasım 1912], 2.

[962] "Kâmil Paşanın Beyânâtı", **Sabah**, 29 Teşrin-i sânî 1328 [12 Aralık 1912], 1.

5. SONUÇ

Bu tez çalışmasında, 1908-1912 yılları arasındaki dönemde Arnavutların eğitim alanındaki faaliyetleri, Arnavutça eğitim talepleri, bu eğitimin hangi alfabe ile yapılacağı konusunda Arnavutlar arasında ortaya çıkan alfabe tartışmaları ve bu süreçte Arnavutluk'ta eğitimin yaygınlaşmasına yönelik olarak hükümetlerinin attığı adımlar Türk basını üzerinden incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bunun için özellikle dönemin yüksek baskı sayısına sahip gazetelerinden *Tanin, İkdam, Sabah, Yeni Gazete* ve *Tasvir-i Efkâr* tercih edilmiştir.

Arnavut ulusal hareketinin gelişimi için ideal bir ortam sağlayacağı düşüncesiyle meşrutiyeti destekleyen Arnavutların, meşrutiyetin ilanıyla birlikte Arnavut okulları konusundaki taleplerinin karşılanması için artık hiçbir engelin kalmadığını düşündükleri ve bu düşüncelerinin gereği olarak da kurdukları Arnavut kulüpleri aracılığıyla kısa sürede Arnavutluk'un çeşitli şehirlerinde Arnavut okullarının açılmasını sağladıkları görülmüştür. Ayrıca açılan Arnavut başkim kulüpleri, maarif kulüpleri, maarif komisyonları ve maarif cemiyetleri vasıtasıyla eğitim alanındaki faaliyetlerine hız vermişler; düzenledikleri konferans ve seminerler aracılığıyla eğitim konusunda halkın bilinçlendirilmesine ve eğitimin yaygınlaştırılmasına çalışmışlardır. Bu bağlamda "Arnavud Lisânını Osmanlı Hurûfuyla Tahrîr ve Talim Cemiyeti" ve "İttihad-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili", Arnavutların bu dönemde açtıkları önemli cemiyetlerden bazıları olmuştur.

Arnavutların bu dönemde ilki 1908 yılı Kasım'ında Manastır'da olmak üzere Debre (1909), Elbasan (1909) ve Manastır'da (1910) kongreler düzenledikleri ve bu kongrelerde Arnavutça eğitimin hangi alfabe ile yapılacağı konusunun yanı sıra eğitim alanında atılacak adımları da masaya yatırdıkları görülmüştür. Meşrutiyet döneminin özgür ortamında düzenlenen bu kongreler, Arnavutların eğitim alanındaki faaliyetlerine şüphesiz yadsınamaz katkılar sağlamışlardır.

Bu çalışmada ayrıca dönemin önemli siyasi partilerinden İttihat ve Terakki Fırkası başta olmak üzere Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Arap Fırkası'nın eğitim konusundaki politikaları da ortaya konulmuştur. Her üç siyasi oluşumun ilköğrenimin ana dilde yapılması konusunda hemfikir oldukları tespit edilmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte gündeme gelen eğitimde "ulusal dil" kullanma sorunu yalnızca siyasi partilerin programlarıyla sınırlı kalmamış, dönemin hükümetlerinin de gündemini meşgul etmiştir. Bu konuda Dahiliye ve Maarif Nezaretlerinin yanı sıra Rumeli Vilâyeti Müfettişliği ile Şeyhülislamlık makamı da görüş ve önerilerini sunmuşlardır. Nitekim bu konuda Dâhiliye Nezaretince yapılan ve Sadrazamlık makamına sunulan değerlendirmede, öğretimin Kanun-i Esasi dairesinde serbest olduğu hatırlatılmış ve daha önce yasak edilmiş olan Arnavut diliyle öğretim yapılmasının engellenmesine gerek olmadığı bildirilmiştir. Rumeli Müfettişliğince yapılan değerlendirmede ise Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulması sonrasında Arnavutça öğretimin engellenmesinin asla akıllıca olmayacağı ifade edilmiş ve bu konuda hükümet tarafından uygulanacak zorlayıcı tedbirlerin faydadan ziyade zarar vereceği uyarısında bulunulmuştur. Arnavutların bu yöndeki taleplerinin desteklenmesi gerektiğine vurgu yapılan değerlendirmede, Arnavutça öğretimin ilkokullar ve özel okullarla sınırlandırılması tavsiye edilmiştir. Rüştiyeler, idadiler ve yüksekokullardaki öğretimin ise devletin resmi diliyle yapılması gerektiği savunulmuştur. Bu konuda değerlendirmelerde bulunan Maarif Nezareti Meclis-i Kebir-i Maarif İlmiye Dairesi de Arnavutçanın ilkokul ve ortaokullarda ders programlarına zarar vermeyecek şekilde öğrenilmesini ve öğretilmesini tavsiye etmiştir. İlmiye dairesi üyeleri ayrıca idadilerde öğretilen lisan dersleri arasına Arnavut dilinin dâhil edilmesini istemiştir. Nitekim İlmiye Dairesi'nin bu yöndeki kararları telgrafla Yanya, İşkodra, Kosova, Manastır ve Selanik vilayetleri maarif müdürlüklerine bildirilmiştir.

Bu çalışmada Meşrutiyet dönemi hükümetlerinin Arnavutların anadilde eğitim konusundaki taleplerine yönelik politikaları da ortaya konulmuştur. Maarif Nezareti'nin bu konuda daha meşrutiyetin ilk yıllarında Arnavutçanın okul müfredatına dâhil edilmesi şeklinde bir politika benimsediği anlaşılmıştır. Nitekim Nezaret Selanik, Manastır ve Yanya vilayetlerine gönderdiği talimatta Arnavutçanın ilkokul ve ortaokullarda öğretilmeye başlanılmasını istemiş, idadilerde ise seçmeli dil

dersi olarak verilmesini benimsemiştir. Fakat 1908-1912 yıllarını kapsayan dönemde hükümetin Arnavutlara yönelik eğitim politikasının dalgalı bir seyir izlediği görülmüştür. Çünkü 1910 yılına gelindiğinde hükümet bu konuda yeniden bir politika değişikliğine gitmiştir. Bu değişimin temelinde Arnavutçanın öğretilmesinde tercih edilen alfabe meselesi yatmaktadır. Bu konuda Arnavutçanın Latin harfleriyle okutulup öğretilmesinin yasaklandığı ve bu durumun Arnavut okullarını olumsuz yönde etkilediği yönündeki haberlerin gazete sütunlarında yer aldığı tespit edilmiştir. Alfabe konusunda yaşanan ihtilaf sebebiyle içlerinde Arnavutçayı Latin harfleriyle öğreten Elbasan'daki öğretmen okulu da dâhil olmak üzere bazı yerlerde Arnavut okullarının kapatıldığı yönündeki haberlerin basında yer alması, Maarif Nezareti'ni harekete geçirmiştir. Nezaret bu konuda yaptığı açıklamada Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte bazı devlet okullarında Arnavutçanın seçmeli ders olarak öğretilmesine hükümet tarafından izin verildiğini hatırlatmış ve o günden itibaren Arnavutçanın bu okullarda öğretile geldiğine dikkat çekmiştir. 1910 yılı sonlarına gelindiğinde ise gazetelerde yer alan haberlerde hükümetin yayımladığı talimatla Latin harfleriyle öğretim yapan Arnavut okullarının açılmasına engel olunmamasını istediği duyurulmuştur. Fakat bu konudaki şikâyetler 1911 yılında da devam etmiştir. Nitekim aynı yılın ortalarında basında çıkan haberlerde, Arnavutlara ait özel milli okulların açılması konusunda hükümetin müdahil olmayacağı ve okulların açılmasına izin vereceği beklentisi dile getirilmiştir. 1911 yılı sonlarına gelindiğinde ise içlerinde Elbasan Öğretmen Okulu da dâhil olmak üzere daha önceden kapatılmış olan Arnavut okullarının yeniden açılması yönünde hükümet tarafından talimat verildiği haberleri basında yer almaya başlamıştır.

İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Arnavutlar arasında yaşanmaya başlayan alfabe tartışmaları ve hükümetin bu konudaki tutumu, bu çalışmanın bir diğer konusunu oluşturmuştur. Nitekim bu konuda hükümetin politikalarına yönelik olarak dönemin gazetelerinde çeşitli haber ve yorumlara yer verildiği tespit edilmiştir. Özellikle 1910 yılında basında yer alan haberlerde Maarif Nezareti'nin Selanik, Kosova, Manastır, İşkodra ve Yanya vilayetlerine gönderdiği talimatta hükümetin bu konuda kesinlikle tarafsız kalacağını ve meselenin çözümünü Arnavutların bilir kişilerine bırakmaya karar verdiğini bildirdiği duyurulmuştur. Hatta lisanların öğretilmesini serbest bırakan Osmanlı hükümetinin, alfabe konusuna müdahil olmasının söz konusu

olamayacağı ifade edilmiştir. Fakat kısa bir süre sonra basında çıkan haberlerden hükümetin bu konuda bir politika değişikliğine gittiği anlaşılmaktadır. Nitekim basında yer alan haberlerde Maarif Nezareti'nin Kosova Vilayeti'nden gelen yoğun talepler doğrultusunda bu vilayet dâhilindeki okullarda Arnavutçanın sadece Arap harfleriyle öğretilmesini istediği duyurulmuştur. Basında yer alan haberlerde bu konuda Bakanlar Kurulu'nda alınan kararlara da yer verilmiş; Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in alınan karar gereği Arnavutçanın öğretilmesi konusunda resmi okullarda Arap harflerinin özel okullarda ise halkın tercihine uygun harflerin kullanılması talimatını verdiği bildirilmiştir.

1911 yılının ilk çeyreğine gelindiğinde bu konuyla ilgili olarak basında yer alan haberlerde, Dâhiliye Nezareti'nin Rumeli'nin çeşitli bölgelerinde açılacak özel okullarda Arnavutçanın Latin harfleriyle öğretilmesi ve daha önceden kapatılmış olan okulların yeniden açılması konularında bir genelge yayımladığı görülmüş ve bu gelişmeler hükümetin bir yumuşama politikası olarak değerlendirilmiştir. Hükümet, aynı yılın Ağustos ayında aldığı kararla Kur'an-ı Kerim'in Arapça öğretilmesi şartıyla ilkokullarda herkesin dilediği harfleri kullanabileceği, yüksekokullarda ise resmi dil olan Türkçede kullanılmakta olan harflerden başka hiçbir harfin kullanılamayacağını duyurmuştur. Oysa 1912 yılına gelindiğinde Arnavut okullarında öğretilecek Latin harfli alfabeler ile okuma kitaplarının Osmanlı matbaasında basılmasına başlanıldığı görülmüştür. Hatta aynı yılın ortalarında Maarif Nezareti'nin Arnavutluk'a yüz bin adet güzel yazı defteri ve Latin harfleriyle basılmış beş bin adet coğrafya haritası gönderdiği duyurulmuştur.

Şeyhülislamlık makamının yayımladığı fetvayla bu konuda tartışmalara müdahil olduğu ve Latin harflerinin kabul edilerek Müslüman okullarında öğretilmesinin asla İslamiyet'e uygun olmadığını bildirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca eğitimdeki geri kalmışlığın resmi ve dini harflerin öğrenilmesindeki zorlukta değil köylerin okulsuzluğunda, kasaba ve şehir okullarının düzensizliğinde, öğretmenlerin güçsüzlük ve güvensizliğinde aranması gerektiğine dikkat çekerek önemli tespitlerde bulunmuştur.

Bu çalışmada, Arnavutluk'ta eğitimin yaygınlaştırılması konusunda hükümetin yoğun bir çaba içerisine girdiği tespit edilmiştir. Nitekim bu konudaki çalışmalar İşkodra, Manastır, Kosova ve Yanya vilayetlerinde vilayet merkezleriyle bunlara

bağlı köy ve kasabalarda yoğunlaşmıştır. Hükümetin bu konuda bölgede attığı adımlara bakıldığında nakdi destek yardımında bulunduğu, bahçe ve konakların eğitim faaliyeti için kamulaştırıldığı, mevcut okulların onarımına, yeni okulların ise inşasına başlanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca kız öğretmen okulları ile kızlar ve erkekler için ayrı ayrı ilkokullar ve rüştiyeler yapılması çalışmalarına başlanılmıştır. Bunların dışında Arnavutçanın öğretilmesi için darülmualliminler açılması, idadilerin yanı sıra öğretmen okullarının, askeri rüştiyelerin, halıcılık-ziraat okullarının, yatılı ilkokullar-ortaokullar ve medreselerin yapımı planlanmıştır. Bunların bir kısmı tamamlanırken bir kısmının inşaat aşamasında kaldığı, diğer bir kısmının ise planlamadan öteye gidemediği tespit edilmiştir.

Tez çalışması esnasında ortaya konulan bir diğer konu da hükümetin -Arnavutluk'ta okul sayısının arttırılmasına yönelik girişimlerde bulunduğu esnada- basın aracılığıyla verdiği ilanlarla mevcut ve yeniden açılacak okulların özellikle de rüştiye ve idadilerin öğretmen ihtiyacını karşılamaya yönelik girişimleri olmuştur. Maarif Nezareti bu dönemde Kosova, Selanik, Manastır, Yanya ve İşkodra vilayetlerinde ilkokula devam etmekte olan fakir çocuklara dağıtılmak üzere ilkokullarda ve rüştiyelerde okutulan kitap, dergi ve Kur'an-ı Kerim cüzlerinin ihale yoluyla satın alınmasını da kararlaştırmıştır. 1912 yılınına gelindiğinde ise Arnavutluk'ta tesis edilen okullarda kullanılmak üzere gerekli olan eğitim ve kırtasiye malzemelerini peyder pey bölgeye sevk etmiştir. Ayrıca yeni açılan okullarda ve kütüphanelerde kullanılmak üzere 1912 yılının daha ilk aylarında Kosova, Manastır, İşkodra ve Yanya vilâyetlerine çeşitli kitaplar göndermiştir. Sayıları binlerle ifade edilen kitaplar arasında Kur'an-ı Kerimler, Kur'an Cüzleri, Buhari hadis kitapları, tecvit kitapları, alfabeler, Osmanlı memleketi haritaları, Latin harfli güzel yazı defterleri yer almıştır.

Diğer yandan hükümet 1912 yılının ilk günlerinde Kosova, İşkodra, Manastır ve Yanya vilayetleriyle bunlara bağlı köy ve kasabalarda eğitim alanındaki ihtiyaçların tespit ve teminini sağlamak, okullar açılması için gerekli çalışmaları yapmak üzere bölgeye görevliler göndermiştir. Nitekim bunlardan Hamit Bey Manastır ve Yanya vilayetlerinden, Cevdet Bey ise Kosova ve İşkodra vilayetlerinden sorumlu kılınmışlardır. Bu dönemde ayrıca Arnavutluk'ta neler yapılabileceğini yerinde görmek üzere Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey başkanlığında bir heyet oluşturulmuş ve

bölgeye gönderilmiştir. Adil Bey, Kosova ve İşkodra vilayetlerini kapsayan bu seyahati esnasında bölgede hükümet konakları, karakollar, yolların yanı sıra okulların yapılması talimatını da vermiştir. Tüm bunlar Arnavutluk'ta eğitimin yaygınlaştırılması konusunda hükümetin samimiyetini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada gerek eğitim alanında ama özellikle de alfabe konusunda yaşanan gelişmeler hakkında başta dönemin sadrazamları ve nazırları olmak üzere aydınların, mebusların, ulema ve eşrafın, belediye reislerinin, müftülerin ve halktan kişilerin basın aracılığıyla çeşitli değerlendirmelerde bulundukları tespit edilmiştir. Bu bağlamda İkinci Abdülhamit döneminin eski sadrazamlarından Avlonyalı Ferid Paşa ve İbrahim Hakkı Paşa, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Hariciye Nazırı Rifat Paşa, Maarif Nazırı Emrullah Efendi ve İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden Enver Bey, Doktor Nazım ve bir dönem Kosova Valisi olarak görev yapmış olan Mazhar Beyler düşüncelerini basın aracılığıyla ortaya koyan kişiler olmuşlardır. Bunların dışında ayrıca Priştine mebusları Hüseyin Fuad ve Vulçıtrinli Hasan Beyler, Draç mebusu Esad Paşa, İpek mebusu Bedri Bey, Üsküp mebusu Said Bey, Avlonyalı Süreyya Bey, Berat mebusu İsmail Kemal Bey, Beyrut eski defterdarı Melik Bey, Arnavut Maarif Kulüpleri Merkez Reisi Abdul Upi Bey ve bir dönem Arnavutluk prensi olma hayaline kapılan Albert Giga da görüşlerini basın aracılığıyla dile getirmeyi tercih etmişlerdir. Üsküplü Raşit Hilmi, Leskovikli Hayrettin, Yakova eşrafından Emin, Feroyalı A.C., Elbasanlı B.M., Prevezeli R.D., Kumanovalı Arif Hikmet, Göriceli Ali Zülfikar ve Debreli Vildan Faik Beyler ise bireysel olarak gazetelere mektuplar göndererek kanaatlerini paylaşmışlardır. Bunların dışında Üsküp, Priştine, Tiran, Preveze, Preşova, Mitroviçe, Taşlıca, Görice, Yakova, Debre, Ergiri ve Elbasan'dan gönderilen telgraflarla halkın alfabe meselesindeki düşünceleri aktarılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde ayrıca Manastır, Priştine, Elbasan, Görice ve Prepol'da düzenlenen mitinglerle halkın alfabe konusunda kitlesel tercihi ortaya konulmuştur. Bu mitinglerin bir kısmı Arap harflerine destek niteliğinde olurken, diğer bir kısmının ise Latin harfleri lehinde olduğu görülmüştür. Bu dönemde Arnavut aydın ve mebuslarının yanı sıra yükseköğrenimine devam eden Arnavut öğrencileri de meseleye duyarsız kalmamışlar ve basın aracılığıyla tartışmalara müdahil olmuşlardır.

Alfabe tartışmaları yalnızca Arnavut halkı arasında değil, Arnavut aydın ve mebusları arasında da ayrışmaya sebep olmuştur. Nitekim Debre mebusu Hasan Basri Bey ve Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi'nin başını çektiği on ilâ on beş kişilik bir mebus grubu tarafından hazırlanan ve Sadrazam'a sunulan niyet mektubunda, Latin harflerinin reddedilmesi ve okullara sokulmaması istenmiştir. Diğer yandan Üsküp mebusu Necip Draga, Ergiri mebusu Hasan, Denizli mebusu Fraşerli Gani Bey ve bazı Arnavut mebuslarca hazırlanan ve aynı şekilde Sadrazam'a sunulan bir başka mektupta ise Latin harfleri savunulmuş ve bunların öteden beri Arnavut okullarında okutula geldiği ifade edilmiştir. Alfabe konusundaki tartışmalar Arnavutlarla sınırlı kalmamış, Türk aydınlarına da sirayet etmiştir. Nitekim dönemin keskin kalemlerinden Hüseyin Cahit başta olmak üzere Süleyman Nazif, Ebuzziya Tevfik ve Rıza Nur kaleme aldıkları makalelerle bu konudaki düşüncelerini ve çözüm önerilerini dile getirmişlerdir.

Basında yaşanan tartışmalar esnasında Osmanlı için Arnavutlara, Arnavutların varlıklarını ve milliyetlerini muhafazası açısından ise Osmanlıya vurgu yapılması anlamlıdır. Arnavutların Osmanlı Avrupası'nın kalbine, devletin de beynine yakın bir hayat damarına benzetilmesi Arnavutlara verilen değeri göstermesi açısından önemlidir. Arnavutların eğitime olan susamışlıklarının her fırsatta dillendirilmesi, buna karşılık da dönemin hükümetlerinin bu susamışlığa yönelik çözüm arayışları dönemin gazetelerinde geniş yer almıştır. Diğer yandan bu dönemde zirveye ulaşan alfabe tartışmaları esnasında hükümetten kendilerine babalık yapması istenmiştir ki bu durum Arnavutların Osmanlı yönetimine olan bakış açısını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Sonuç olarak tüm bu veriler, meşrutiyet dönemi Türk basınının Arnavutların eğitim alanındaki faaliyetlerine ve yaşanan alfabe tartışmalarına duyarsız kalmadığını göstermektedir. Gazeteler halktan sıradan kişilerin yanı sıra ulema, eşraf, müftü, belediye reisi, aydın, mebus ve nazırların da görüşlerini dile getirebildikleri birer vasıta işlevi görmüştür. Gazete sayfalarında her kesimden farklı düşüncelere yer verilmiş, yaşanan tartışmalara yönelik çeşitli çözüm önerileri sunulmuştur. Bir anlamda gazeteler mevcut duygu ve düşüncelerin karşılıklı olarak paylaşıldığı birer sahneye dönüşmüşlerdir. Buna rağmen meşrutiyet dönemi basınında dile getirilen görüşler, dönemin şartlarından kaynaklanan çeşitli sebeplerden dolayı tam olarak

hayata geçirilememiştir. Fakat herşeye rağmen basın, “müsademe-i efkârdan barika-i hakikat doğar” düşüncesinden hareketle her görüşten düşünceye sayfalarında yer vermiş ve bu konuda üzerine düşeni de yapmıştır.

KAYNAKÇA

1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

[Avlonya Kaymakamlığından], 1324 [1908]. BOA. BEO. 3389/254155.

[Berat Mutasarrıflığından Yanya Valiliğine], 27 Eylül 1324 [10 Ekim 1908]. BOA. DH. MKT. 2732/47.

[Dâhiliye Nezareti Âliyesine], 1324 [1908]. BOA. DH. MKT. 1288/30.

[Dâhiliye Nezâreti Celîlesine], 24 Mart 1326 [6 Nisan 1910]. BOA. DH. MUİ. 88/23.

[Dâhiliye Nezâreti Celîlesine], 29 Mayıs 1326 [11 Haziran 1910]. BOA. DH. MUİ. 102-2/3.

[Dâhiliye Nezareti Celîlesine], 1324 [1908]. BOA. DH. ŞFR. 404/133.

[Dâhiliye Nezareti ve Yanya Vilâyetine], 1324 [1908]. BOA. DH. MKT. 2629/65.

[Dâhiliye Nezâretine], 13 Kanun-i sâni 1324 [26 Ocak 1909]. BOA. DH. MKT. 2732/47.

[Dâhiliye Nezâretine], 13 Kanun-i sâni 1324 [26 Ocak 1909]. BOA. MF. MKT. 1076/21.

[Dâhiliye Nezâretinden Maârif Nezâretine], 2 Eylül 1324 [15 Eylül 1908]. BOA. MF. MKT. 1076/21.

[Maârif Nezâreti Celîlesine], 1324 [1908]. BOA. MF. MKT. 1085/38.

[Maârif Nezâreti Celîlesine], 1324 [1908]. BOA. MF. MKT. 1076/21.

[Maârif Nezâreti İlmiyye Dâiresi], 27 Kanun-i evvel 1324 [9 Ocak 1909]. BOA. MF. MKT. 1076/21.

[Maârif Nezâreti Vekâlet-i Âliyesine], 1324 [1908]. BOA. DH. MKT. 1288/30.

[Maârif Nezâretinden Dâhiliye Nezâretine], 1 Kanun-i sâni 1324 [14 Ocak 1909]. BOA. MF. MKT. 1076/21.

[Maârif Nezâretinden Rumeli Vilâyeti Müfettişiliğine], 28 Ağustos 1324 [10 Eylül 1908]. BOA. TFR. İ. MKM. 32/3101.

[Maârif Nezâretine], 25 Teşrin-i evvel 1324 [7 Kasım 1908]. BOA. DH. MKT. 2650/20.

[Maârif Nezâretine], 25 Teşrin-i evvel 1324 [7 Kasım 1908]. BOA. DH. MKT. 1076/21.

[Maârif Nezâretine], 1324 [1908]. BOA. MF. MKT. 1089/65.

[Maârif Nezâretine], 16 Teşrin-i sâni 1324 [29 Kasım 1908]. BOA. MF. MKT. 1076/21.

[Maârif Nezâretine], 25 Teşrin-i evvel 1324 [7 Kasım 1908]. BOA. MF. MKT. 1076/21.

[Maârif Nezâretine], 9 Kanun-i evvel 1324 [22 Aralık 1908]. BOA. MF. MKT. 1076/21.

[Maârif Nezâretine], 17 Eylül 1324 [30 Eylül 1908]. BOA. MF. MKT. 1076/21.

[Maârif Nezâretine], 9 Eylül 1324 [22 Eylül 1908]. BOA. TFR. İ. MKM. 32/3101.

[Maârif Nezâretine], 21 Eylül 1324 [4 Ekim 1908]. BOA. MF. MKT. 1076/21.

[Maârif Nezâretine], 1 Teşrin-i evvel 1324 [14 Ekim 1908]. BOA. MF. MKT. 1076/21.

[Maârif Nezâretine], 1 Eylül 1324 [14 Eylül 1908]. BOA. DH. MKT. 1295/41.

[Manastır Valiliğinden Maârif Nezâretine], 10 Teşrin-i sâni 1324 [23 Kasım 1908]. BOA. MF. MKT. 1076/21.

[Manastır Arnavud Kulübü], 1324 [1908]. BOA. Y. PRK. AZJ. 54/46.

[Manastır Vilâyeti Âliyesine], 1324 [1908]. BOA. MF. MKT. 1085/38.

[Rumeli Vilâyeti Müfettişliğine], 28 Ağustos 1324 [10 Eylül 1908]. BOA. TFR. İ. MKM. 32/3101.

[Rumeli Vilâyeti Müfettişliğine], 28 Ağustos 1324 [10 Eylül 1908]. BOA, MF. MKT. 1076/21.

[Sadr-ı A'zamlık Makâmına], 1324 [1908]. BOA. DH. MKT. 1288/30.

[Yanya Maârif Müdürlüğüne], 1324 [1908]. BOA, MF. MKT. 1091/20.

[Yanya Valiliğinden Dâhiliye Nezâretine], 6 Teşrin-i evvel 1324 [19 Ekim 1908]. BOA. DH. MKT. 2732/47.

[Yanya Valiliğinden Maârif Nezâretine], 27 Ağustos 1324 [9 Eylül 1908]. BOA, MF. MKT. 1076/21.

[Yanya Vilâyeti Behiyyesine], 12 Nisan 1326 [25 Nisan 1910]. BOA. DH. MUİ. 88/23.

[Yanya Vilâyetinden], 30 Ağustos 1324 [12 Eylül 1908]. BOA. MF. MKT. 1076/21.

[Yanya Vilâyetinden Dâhiliye Nezâretine], 30 Ağustos 1324 [12 Eylül 1908], BOA. DH. ŞFR. 404/133.

[Yanya Vilâyetinden Dâhiliye Nezâretine], 1 Teşrin-i evvel 1324 [14 Ekim 1908]. BOA. DH. ŞFR. 405/96.

[Yanya Vilâyetine], 26 Kanun-i sâni 1324 [8 Şubat 1909]. BOA. DH. MKT. 2732/47.

26 Ağustos 1325 [8 Eylül 1909]. BOA. MF. MKT. 1141/13.

2. MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDELERİ

MMZC, Devre I, İçtima Senesi 1, İçtima 18, c. 1, 13 Kanun-i sani 1324 [26 Ocak 10]: 319-336.

MMZC, Devre I, İçtima Senesi 1, İçtima 98, c. 4, 9 Haziran 1325 [22 Haziran 1909]: 540-585.

MMZC, Devre I, İçtima Senesi 2, İçtima 70, c. 4, 29 Mart 1326 [11 Nisan 1910]: 1-46.

MMZC, Devre I, İçtima Senesi 3, İçtima 10, c. 1, 20 Teşrin-i sani 1326 [3 Aralık 1910]: 256-299.

MMZC, Devre I, İçtima Senesi 3, İçtima 12, c. 1, 24 Teşrin-i sani 1326 7 Aralık 1910]: 349-424.

MMZC, Devre I, İçtima Senesi 3, İçtima 104, c. 7, 9 Mayıs 1327 [22 Mayıs 1911]: 23-77.

MMZC, Devre 2, İçtima Senesi 1, İçtima 8, c. 1, 16 Mayıs 1328 [29 Mayıs 1912]: 114-137.

MMZC, Devre 2, İçtima Senesi 1, İçtima 10, c. 1, 23 Mayıs 1328 [5 Haziran 1912]: 169-208.

MMZC, Devre 2, İçtima Senesi 1, İçtima 27, c. 2, 23 Haziran 1328 [6 Temmuz 1912]: 69-111.

MMZC, Devre 2, İçtima Senesi 1, İçtima 28, c. 2, 25 Haziran 1328 [8 Temmuz 1912]: 113-160.

3. GAZETELER VE OSMANLICA DERGİLER

“Adana Dârüleytâmı”. **Sabah**. 9 Ağustos 1327 [22 Ağustos 1911].

Ahmet Agayef. “Zavallı Memleket”. Sabah. 24 Eylül 1912. 1 (Aktaran: Görgülü, Ayten. “Arnavut Bağımsızlığının Osmanlı Gazetelerinden İncelenmesi 1912–1913 [Tanin, Tercüman-ı Hakikat, İkdam ve Sabah]”. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2008).

Ahmet Tevfik, “Rumeli’de Islahat Heyeti Ne Yaptı”. **Tanin**. 11 Mart 1328 [24 Mart 1912].

“Alber Giganın Meclîs-i Mebûsan Riyâsetine Protestosu”. **Yeni Tasvir-i Efkâr.** 15 Mart 1910.

Ali Zülfikar, “Arnavudlarla Bir Hasbihâl”. **Yeni Tanin**. 25 Kanun-i sânî 1325 [7 Şubat 1910].

“Arabî Hurûfuyla Yeni Arnavudca Kitablar”. **Tanin**. 10 Mart 1328 [23 Mart 1912].

“Arab Fırkası”. **Sabah**. 31 Mart 1327 [13 Nisan 1911].

“Arab Hattının Arnavudlar Tarafından Kabulü”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 3 Şubat 1910.

“Arnavud Arabî Hurûfat Cemiyeti”. **Tanin**. 15 Şubat 1325 [28 Şubat 1910].

“Arnavud Arabi Hurûfât Cemiyeti”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 29 Şubat 1910.

“Arnavud Elifbâsı”. **Sabah**. 3 Şubat 1325 [16 Şubat 1910].

“Arnavud Elifbâ Meselesi”. **Sabah**. 1 Mart 1326 [14 Mart 1910].

“Arnavud Hurûfatı”. **İkdam**. 24 Kanun-i sânî 1325 [6 Şubat 1910].

“Arnavud Hurûfatı Hakkında”. **Sabah**. 5 Şubat 1325 [18 Şubat 1910].

“Arnavud Hurûfatı”. **İkdam**. 22 Kanun-i sânî 1325 [4 Şubat 1910].

“Arnavud Hurûfu”. **Yeni Tanin**. 11 Kanun-i sânî 1325 [24 Ocak 1910].

“Arnavud Hurûfu”. **Yeni Tanin**. 19 Kanun-i sânî 1325 [1 Şubat 1910].

“Arnavud Hurûfu”. **Yeni Tanin**. 24 Kanun-i sânî 1325 [6 Şubat 1910].

“Arnavud Hurûfu”. **Yeni Tanin**. 25 Kanun-i sânî 1325 [7 Şubat 1910].

“Arnavud Hurûfu”. **Yeni Tanin**. 26 Kanun-i sânî 1325 [8 Şubat 1910].

“Arnavud Hurûfu”. **Tanin**. 29 Kanun-i sânî 1325 [11 Şubat 1910].

“Arnavud Hurûfu”. **Tanin**. 30 Kanun-i sânî 1325 [12 Şubat 1910].

"Arnavud Hurûfu". **Tanin**. 5 Şubat 1325 [18 Şubat 1910].

"Arnavud Hurûfu". **Tanin**. 7 Şubat 1325 [20 Şubat 1910].

"Arnavud Hurûfu". **Sabah**. 18 Kanun-i sânî 1325 [31 Ocak 1910].

"Arnavud Hurûfu". **Sabah**. 19 Kanun-i sânî 1325 [1 Şubat 1910].

"Arnavud Hurûfu". **Sabah**. 20 Kanun-i sânî 1325 [2 Şubat 1910].

"Arnavud Hurûfu". **Sabah**. 25 Kanun-i sânî 1325 [7 Şubat 1910].

"Arnavud Hurûfu". **Sabah**. 28 Kanun-i sânî 1325 [10 Şubat 1910].

"Arnavud Hurûfu". **Sabah**. 29 Kanun-i sânî 1325 [11 Şubat 1910].

"Arnavud Hurûfu". **Sabah**. 16 Şubat 1325 [1 Mart 1910].

"Arnavud Hurûfu". **Tanin**. 5 Nisan 1326 [18 Nisan 1910].

"Arnavud Hurûfu". **Tanin**. 10 Nisan 1326 [23 Nisan 1910].

"Arnavud Hurûfu". **Tanin**. 3 Şubat 1325 [16 Şubat 1910].

"Arnavud Hurûfu". **Yeni Gazete**. 2 Mart 1326 [15 Mart 1910].

"Arnavud Hurûfu". **İkdam**. 22 Kanun-i sânî 1325 [4 Şubat 1910].

"Arnavud Hurûfu". **Yeni İkdam**. 2 Ağustos 1327 [15 Ağustos 1911].

"Arnavud Hurûfu". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 8 Şubat 1910.

"Arnavud Hurûfu Hakkında". **Sabah**. 7 Şubat 1325 [20 Şubat 1910].

"Arnavud Hurûfu Hakkında". **Sabah**. 9 Şubat 1325 [22 Şubat 1910].

"Arnavud Hurûfu Hakkında". **Sabah**. 10 Şubat 1325 [23 Şubat 1910].

"Arnavud Hurûfu Hakkında". **Sabah**. 13 Şubat 1325 [26 Şubat 1910].

"Arnavud Hurûfu Hakkında". **Yeni Gazete**. 18 Kanun-i sânî 1325 [31 Ocak 1910].

"Arnavud Hurûfu Hakkında Miting". **Sabah**. 21 Kanun-i sânî 1325 [3 Şubat 1910].

"Arnavud Hurûfu-Hükümet bî-taraf Kalıyor". **Yeni Tanin**. 22 Kanun-i sânî 1325 [4 Şubat 1910].

"Arnavud Hurûfu Meselesi". **İkdam**. 22 Kanun-i sânî 1325 [3 Şubat 1910].

"Arnavud Hurûfu ve Hurûf-u Arabiyye İsti'mâli Mahfili". **Sabah**. 20 Şubat 325 [5 Mart 1910].

“Arnavud Kongresi”. **İkdam**. 9 Teşrin-i sânî 1324 [22 Kasım 1908].

“Arnavud Kongresi”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 12 Eylül 1909.

“Arnavud Kongresi”. **Tanin**. 24 Mart 1326 [6 Nisan 1910].

“Arnavud Kongresi”. **Yeni Gazete**. 17 Haziran 1326 [30 Haziran 1910].

“Arnavud Kongresi”. **Sabah**. 17 Haziran 1326 [30 Haziran 1910].

“Arnavud Kongresi”. **Yeni İkdam**. 3 Kanun-i sânî 1326 [16 Ocak 1911].

“Arnavud Kongresi Mukarrerâtı”. **Sabah**. 4 Eylül 1325 [17 Eylül 1909].

“Arnavud Kongresi Mukarreratı”. **Yeni Gazete**. 4 Eylül 1325 [17 Eylül 1909].

“Arnavud Kulübünde Bir İctimâ”. **Yeni İkdam**. 27 Mart 1326 [9 Nisan 1910].

Arnavud Kulüpleri Merkez Reisi Abdül Upi. “Tahrirât-ı Umûmiyye”. **Senin**. 12 Haziran 1327 [25 Haziran 1911].

“Arnavud Kulüpleri ve Arnavud Lisânı”. **Yeni Gazete**. 20 Mart 1325 [2 Nisan 1909].

“Arnavud Lisânı”. **İkdam**. 17 Kanun-ı sânî 1324 [30 Ocak 1909].

“Arnavud Lisânı”. **İkdam**. 10 Kanun-i sânî 1325 [23 Ocak 1910].

“Arnavud Lisânı”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 2 Şubat 1910.

“Arnavud Lisânı”. **Sabah**. 11 Kanun-i sânî 1325 [24 Ocak 1910].

“Arnavud Lisânı ve Arabî Hurûfu”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 16 Mart 1910.

“Arnavud Lisânı Cemiyeti”. **Yeni Gazete**. 29 Kanun-i evvel 1324 [11 Ocak 1909].

“Arnavud Lisânı Cemiyeti”. **Sabah**. 30 Kanun-ı evvel 1324 [12 Ocak 1909].

“Arnavud Lisânı Hakkında”. **Yeni Gazete**. 14 Kanun-ı evvel 1325 [27 Aralık 1909].

“Arnavud Lisân Hakkında”. **Yeni Gazete**. 6 Kanun-i sânî 1325 [19 Ocak 1910].

“Arnavud Lisânı Hakkında”. **Yeni Gazete**. 11 Kanun-i sânî 1325 [24 Ocak 1910].

“Arnavud Lisânı Hakkında”. **Sabah**. 6 Şubat 1325 [19 Şubat 1910].

“Arnavud Lisânı Hakkında”. **Sabah**. 22 Kanun-ı evvel 1326 [4 Ocak 1911].

“Arnavud Lisânı Hakkında”. **Sabah**. 10 Mart 1327 [23 Mart 1911].

“Arnavud Lisânı Hakkında”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 8 Şubat 1910.

“Arnavud Lisânı Hakkında”, **Servet-i Fünûn Dergisi**, c. 40. s. 1023 (1326/1911): 208-209.

“Arnavud Lisânı Hurûfu Hakkında”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 20 Şubat 1910.

“Arnavud Lisânı Hurûfu için Büyük Bir Miting”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 13 Şubat 1910.

“Arnavud Lisânı için İsti’mâl Olunacak Hurûfa Dâir”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 11 Şubat 1910.

“Arnavud Lisânı-Hurûf Meselesi”. **Sabah**. 6 Kanun-i sânî 1325 [19 Ocak 1910].

[Arnavud Lisânının Hurûfâtı Osmaniye ile Tamîmi]. **Sabah**. 17 Kanun-ı evvel 1325 [30 Aralık 1909].

“Arnavud Lisânı Hurûfuna Dâir”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 8 Nisan 1910.

“Arnavud Maârif Kongresi”. **Yeni Gazete**. 1 Eylül 1325 [14 Eylül 1909].

“Arnavud Maârif Kulübünden”. **Yeni Gazete**. 2 Şubat 1325 [15 Şubat 1910].

“Arnavud Maârif Kulübünden”. **Tanin**. 4 Şubat 1325 [17 Şubat 1910].

“Arnavud Maârif Kulübünden”. **Tanin**. 26 Teşrin-i evvel 1327 [8 Kasım 1911].

“Arnavud Maârif Kulübünden”. **Sabah**. 15 Haziran 1327 [28 Haziran 1911].

Arnavud Maârif Kulüpleri Merkez Reisi Abdül Upi. “Tahrirât-ı Umûmiyye”. **Yeni Gazete**. 12 Haziran 1327 [25 Haziran 1911].

“Arnavud Maârif Kulüpleri Merkezinden”. **Sabah**. 16 Mayıs 1328 [29 Mayıs 1912].

“Arnavud Maârif Kulüpleri Merkezinden”. **Sabah**. 9 Haziran 1328 [22 Haziran 1912].

“Arnavud Maârif Kulüpleri Merkezinden”. **Tanin**. 16 Mayıs 1328 [29 Mayıs 1912].

“Arnavud Maârif Mahfili”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 2 Mart 1910.

“Arnavud Maârif Mahfili”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 4 Mart 1910.

“Arnavud Maârif Mahfili”. **İkdam**. 20 Şubat 1325 [5 Mart 1910].

“Arnavud Maârif Mahfili”. **İkdam**. 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910].

“Arnavud Maârif Mahfili”. **Tanin**. 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910].

“Arnavud Maârif Mahfili”. **Sabah**. 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910].

“Arnavud Maârif Mahfili”. **Tanin**. 22 Şubat 1325 [7 Mart 1910].

"Arnavud Maârif Mahfili". **Yeni İkdam**. 28 Mart 1326 [10 Nisan 1910].

"Arnavud Maârif Mahfili". **Yeni İkdam**. 28 Mayıs 1326 [10 Haziran 1910].

"Arnavud Maârif Mahfili Heyeti". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 6 Mart 1910.

"Arnavud Maârif Mahfilinden". **Sabah**. 17 Şubat 1325 [2 Mart 1910].

"Arnavud Maârif Mahfilinden". **Yeni İkdam**. 13 Teşrin-i sânî 1326 [26 Kasım 1910].

"Arnavud Maârif Mahfilinden". **Tanin**. 13 Kasım 1326 [26 Kasım 1910].

"Arnavud Maârif Mahfilinden". **Tanin**. 19 Eylül 1327 [2 Ekim 1911].

"Arnavud Maârif Mahfilinden". **Sabah**. 13 Kasım 1326 [26 Kasım 1910].

"Arnavud Mahfil-i Maârif ve Nutk-ı İftitâhî". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 5 Mart 1910.

"Arnavud Mahfilinde". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 10 Nisan 1910.

"Arnavud Mekâtibi". **Tanin**. 14 Kânun-i sânî 1327 [27 Ocak 1912].

"Arnavud Mekâtibi". **Sabah**. 24 Haziran 1327 [7 Temmuz 1911].

"Arnavud Mekâtibi". **İkdam**. 24 Kanun-i sânî 1325 [6 Şubat 1910].

"Arnavud Mektebleri". **Yeni İkdam**. 11 Teşrin-i sânî 1326 [24 Kasım 1910].

"Arnavud Mektebleri". **Tanin**. 7 Mart 1327 [20 Mart 1911].

"Arnavud Mitingi". **Sabah**. 11 Şubat 1325 [24 Şubat 1910].

"Arnavud Muallimi Aranıyor". **Yeni Gazete**. 24 Kanun-i sânî 1325 [6 Şubat 1910].

"Arnavud Tamîm-i Maârif Cemiyeti". **Yeni Gazete**. 25 Mayıs 1326 [7 Haziran 1910].

"Arnavud Tamîm-i Maârif Kulübü". **Yeni Gazete**. 28 Kanun-i sânî 1325 [10 Şubat 1910].

"Arnavud Tamîm-i Maârif Kulübünden". **Yeni Gazete**. 15 Haziran 1327 [28 Haziran 1911].

"Arnavud Tamîm-i Maârif Kulübünden". **Tanin**. 14 Nisan 1326 [27 Nisan 1910].

"Arnavud Tamîm-i Maârif Kulübünden". **Senin**. 16 Haziran 1327 [29 Haziran 1911].

"Arnavud Tamîm-i Maârif Kulübünden" **Sabah**. 15 Nisan 1326 [28 Nisan 1910].

"Arnavud Tamîm-i Maârif Kulübünden". **Sabah**. 22 Haziran 1326 [5 Temmuz 1910].

"Arnavud Tamîm-i Maârif Kulüpleri Merci-i Umûmîsinden". **Sabah**. 25 Mayıs 1326 [7 Haziran 1910].

"Arnavud ve Maârif Kulüpleri Merkezinden". **Tanin**. 10 Haziran 1328 [23 Haziran 1912].

"Arnavud Yazısı". **Yeni Gazete**. 22 Kanun-i sânî 1325 [4 Şubat 1910].

"Arnavudca Elifbâ Hakkında". **Yeni Tanin**. 5 Kanuni sânî 1325 [18 Ocak 1910].

"Arnavudca Elifbâ Meselesi". **Yeni İkdam**. 6 Mart 1326 [19 Mart 1910].

"Arnavudca Harfler Meselesi". **Yeni Gazete**. 10 Kanun-i sânî 1325 [23 Ocak 1910].

"Arnavudca Hurûfatı". **İkdam**. 12 Kanun-i sânî 1325 [25 Ocak 1910].

"Arnavudca Lisânı Hurûfuna Dâir". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 16 Şubat 1910.

"Arnavudca Lisânının Hurûfu Meselesi". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 18 Şubat 1910.

"Arnavudca Tedrîsât". **İktihâm**. 14 Haziran 1328 [27 Haziran 1912].

"Arnavudca Tedrisât". **Tasvir-i Efkâr**. 24 Şubat 1326 [9 Mart 1911].

"Arnavudca Vatan". **Tanin**. 2 Teşrin-i sânî 1325 [15 Kasım 1909].

"Arnavudca Vatan Piyesi". **Sabah**. 4 Teşrin-i sânî 1325 [17 Kasım 1909].

"Arnavudcanın Hurûfât-ı Arabîyye ile Tamîmine Hâdim İttihâd-i Osmânî Maârif Mahfilinden". **Sabah**. 28 Mayıs 1326 [10 Haziran 1910].

"Arnavudcanın Hurûfu Arabîyye ile Tahrîri". **İkdam**. 29 Kanun-i sânî 1325 [11 Şubat 1910].

"Arnavudcanın Tarz-ı Tahrîri". **İkdam**. 27 Kanun-i sânî 1325 [9 Şubat 1910].

"Arnavudcanın Tarz-ı Tahrîri". **İkdam**. 11 Şubat 1325 [24 Şubat 1910].

"Arnavudcanın Tarz-ı Tahrîri". **İkdam**. 19 Şubat 1325 [4 Mart 1910].

"Arnavudcanın Tarz-ı Tahrîri". **İkdam**. 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910].

"Arnavudcanın Tarz-ı Tahrîri". **Yeni İkdam**. 12 Mart 1326 [25 Mart 1910].

"Arnavudlar". **Tanin**. 19 Teşrin-i sânî 1324 [30 Kasım 1908].

"Arnavudlar", **Sabah**. 30 Kanun-ı sânî 1324 [12 Şubat 1909].

“Arnavudların Harekâtı”. **İkdam**. 31 Mart 1325 [13 Nisan 1909].

“Arnavudlarda Hurûf Meselesi”. **İkdam**. 6 Kanun-i sânî 1325 [19 Ocak 1910].

“Arnavudların Göricede Hükümete Karşı Kıyâmları”. **Sabah**. 24 Kanun-i sânî 1324 [6 Şubat 1909].

“Arnavudların İctimâi”. **Yeni İkdam**. 5 Temmuz 1327 [18 Temmuz 1911].

“Arnavudların İ’tidâli”. **Sabah**. 10 Ağustos 1328 [23 Ağustos 1912].

“Arnavudların Hayalperest Gigaya Cevabı”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 15 Mart 1910.

“Arnavudların Mitingi”. **Yeni Gazete**. 5 Temmuz 1327 [18 Temmuz 1911].

“Arnavudların Mutâlebi”. İkdam. 21 Ağustos 1912, 2 (Aktaran: Görgülü, Ayten. “Arnavut Bağımsızlığının Osmanlı Gazetelerinden İncelenmesi 1912–1913 [Tanin, Tercüman-ı Hakikat, İkdam ve Sabah]”. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2008).

“Arnavudluk Ahvâli”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 1 Eylül 1909.

“Arnavudluk Ahvâli”. **İkdam**. 26 Ağustos 1325 [8 Eylül 1909].

“Arnavudluk Ahvâli”. **İkdam**. 4 Eylül 1325 [17 Eylül 1909].

“Arnavudluk Ahvâli”. **Tanin**. 4 Eylül 1325 [17 Eylül 1909].

“Arnavudluk Ahvâli”. **İkdam**. 29 Eylül 1325 [12 Ekim 1909].

“Arnavudluk Ahvâli”. **Sabah**. 21 Teşrin-i sânî 1325 [4 Aralık 1909].

“Arnavudluk Ahvâli”. **Sabah**. 10 Mayıs 1328 [23 Mayıs 1912].

“Arnavudluk Ahvali”. **İkdam**. 6 Kanun-ı evvel 1325 [19 Aralık 1909].

“Arnavudluk Ahvâli”. **Yeni Tasviri Efkâr**. 28 Mart 1910.

“Arnavudluk Ahvâli”. **Yeni İkdam**. 11 Nisan 1326 [24 Nisan 1910].

“Arnavudluk Ahvâli”. **Sabah**. 14 Haziran 1328 [27 Haziran 1912].

“Arnavudluk Ahvâli”. **Sabah**. 12 Eylül 1328 [25 Eylül 1912].

“Arnavudluk Ahvâli”. **Sabah**. 1 Haziran 1912, 2 (Aktaran: Görgülü, Ayten. “Arnavut Bağımsızlığının Osmanlı Gazetelerinden İncelenmesi 1912–1913 [Tanin, Tercüman-ı Hakikat, İkdam ve Sabah]”. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2008).

“Arnavudluk Ahvâli”. **Sabah**. 1 Ağustos 1912, s. 1(Aktaran: Görgülü, Ayten. “Arnavut Bağımsızlığının Osmanlı Gazetelerinden İncelenmesi 1912–1913 [Tanin,

Tercüman-ı Hakikat, İkdam ve Sabah]”. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2008).

“Arnavudluk Ahvâli Tafsîlâtı”. **Yeni Gazete**. 21 Mayıs 1910.

“Arnavudluk Ahvâli–Timesin İkinci Makalesi”. **Sabah**. 30 Haziran 1328 [13 Temmuz 1912].

“Arnavudluk Amâli Perverde Edenler ile Avusturya Hükümeti”. **Sabah**. 23 Teşrin-i evvel 1324 [5 Kasım 1908].

“Arnavudluk Hurûfatı Hakkında”. **Sabah**. 5 Şubat 1325 [18 Şubat 1910].

“Arnavudluk Hurûfuna Dâir”. **Sabah**. 24 Teşrin-i sânî 1326 [7 Aralık 1910].

“Arnavudluk-İlbasan Kongresi”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. [17 Eylül 1909].

Arnavudluk Kongresi Mukarrerâtı”. **Tanin**. 5 Eylül 1325 [18 Eylül 1909].

“Arnavudluk Maârifi”. **Tanin**. 17 Kanun-i evvel 1327 [30 Aralık 1911].

“Arnavudluk Mekâtibi”. **Tanin**. 14 Kânun-i sânî 1327 [27 Ocak 1912].

“Arnavudluk Mekâtibi”. **Sabah**. 3 Kanun-i evvel 1327 [16 Aralık 1911].

“Arnavudluk Mekâtibi”. **Yeni İkdam**. 9 Kanun-i sânî 1327 [22 Ocak 1912].

“Arnavudluk Mekâtibi”. **Sabah**. 8 Kanun-i evvel 1327 [21 Aralık 1911].

“Arnavudluk Mekâtib-i İbtidâiye Talimnâmesi”. **Sabah**. 30 Teşrin-i sânî 1327 [13 Aralık 1911].

“Arnavudluk Mekâtibi İçin”. **Sabah**. 28 Teşrin-i sânî 1327 [11 Aralık 1911].

“Arnavudluk Mekâtib-i Müfettişleri”. **Yeni Gazete**. 24 Kanun-i evvel 1327 [6 Ocak 1912].

“Arnavudluk Mektebleri İçin”. **Yeni İkdam**. 5 Kanun-i sânî 1327 [18 Ocak 1912].

“Arnavudluk Mektebleri Talimnâmesi”. **Yeni İkdam**. 30 Teşrin-i sânî 1327 [13 Aralık 1911].

“Arnavudluk Tedrîsât Kânûnu”. **Yeni İkdam**. 28 Teşrin-i sânî 1327 [11 Aralık 1911].

“Arnavudluk ve Rum Kilisâsı”. **Sabah**. 12 Kanun-ı evvel 1325 [25 Aralık 1909].

“Arnavudluk Vilâyeti Mekâtibi”. **Yeni İkdam**. 16 Kanun-i evvel 1327 [29 Aralık 1911].

"Arnavudluk Vilâyeti Mekâtibi". **Yeni İkdam**. 17 Kanun-i evvel 1327 [30 Aralık 1911].

"Arnavudluk Vilâyeti Mekâtibi". **Yeni İkdam**. 18 Kanun-i evvel 1327 [31 Aralık 1911].

"Arnavudluka Gidecek Heyet". **Tanin**. 25 Kanun-i evvel 1327 [7 Ocak 1912].

"Arnavudluka Memur İ'zâmı". **Yeni İkdam**. 30 Teşrin-i sânî 1327 [13 Aralık 1911].

"Arnavudlukda Avusturya Entrikası". **Sabah**. 30 Teşrin-i sânî 1324 [13 Aralık 1908].

"Arnavudlukda Islahât". **İktihâm**. 29 Şubat 1327 [13 Mart 1912].

"Arnavudlukda İcrâât". **Yeni Gazete**. 6 Kanun-i evvel 1327 [19 Aralık 1911].

"Arnavudlukda İsyan Var mı?". **İkdam**. 29 Eylül 1325 [12 Ekim 1909].

"Arnavudlukda Maârif". **Sabah**. 19 Teşrin-i evvel 1327 [1 Kasım 1911].

"Arnavudlukda Maârif". **Yeni İkdam**. 1 Kanun-i sânî 1327 [14 Ocak 1912].

"Arnavudlukda Mekâtib". **Sabah**. 27 Teşrin-i sânî 1327 [10 Aralık 1911].

"Arnavudlukda Mekâtib". **Yeni Gazete**. 28 Teşrin-i sânî 1327 [11 Aralık 1911].

"Arnavudlukda Mekâtib". **Tanin**. 22 Kanun-i evvel 1327 [4 Ocak 1912].

"Arnavudlukda Mektebler". **Yeni İkdam**. 20 Teşrin-i evvel 1327 [2 Kasım 1911].

"Arnavudlukda Mektebler". **Yeni İkdam**. 9 Haziran 1327 [22 Haziran 1911].

"Arnavudlukdan Mektub". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 12 Şubat 1910.

"Asâr-ı Münteşire". **Sabah**. 31 Kanun-ı sânî 1324 [13 Şubat 1909].

Avlonyalı Süreyya. "Arnavud Lisânı Hurûfuna Dâir-Melik Efendi Hazretlerine". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 19 Şubat 1325 [4 Mart 1910].

Avlonyalı Süreyya. "Hurûf-u Arabîyye–Arnavud Lisânı". **Yeni Gazete**. 15 Kanun-i sânî 1325 [28 Ocak 1910].

"Aynen". **Sabah**. 4 Eylül 1324 [17 Eylül 1908].

"Aynen". **Yeni Gazete**. 14 Kanun-i sânî 1325 [27 Ocak 1910].

"Aynen Varaka". **Tanin**. 21 Mart 1324 [3 Nisan 1909].

"Berata Bağlı Fier Nahiyesinden Telgraf". **Sabah**. 21 Temmuz 1328) [3 Ağustos 1912].

"Berthold Teklifinin Tavzîhi". **Senin**. 26 Ağustos 1328 [8 Eylül 1912].

"Beyân-ı Teşekkür". **Yeni Gazete**. 27 Nisan 1328 [10 Mayıs 1912].

Beyrut Defterdârı Esbâkı Melik. "Süreyya Beyefendi Hazretlerine Cevab, Hurûf-u Arabîyye–Arnavud Lisânı". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 22 Şubat 1910.

Beyrut Defterdârı Esbâkı Melik Mahlas. "Arnavud Lisânı Hurûfu Hakkında-Süreyya Beyefendinin Makale-i Sâniyesine Mukâbele-1". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 21Nisan 1910.

Beyrut Defterdârı Esbâkı Melik Mahlas. "Arnavud Lisânı Hurûfu Hakkında-Süreyya Beyefendinin Makale-i Sâniyesine Mukâbele-2". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 23 Nisan 1910.

Beyrut Defterdârı Esbâkı Melik Mahlas. "Arnavud Lisânı Hurûfu Hakkında-Süreyya Beyefendinin Makale-i Sâniyesine Mukâbele-3". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 24 Nisan 1910.

"Bir Eser-i Hamiyyet Daha". **Sabah**. 6 Ağustos 1325 [19 Ağustos 1909].

"Bir Hakîkate Dâir". **Tanin**. 24 Kasım 1326 [7 Aralık 1910].

"Bir Mülâkat". **Tanin**. 24 Temmuz 1325 [6 Ağustos 1909].

"Cemiyet ve Fırka". **İkdam**. 15 Ağustos 1328 [28 Ağustos 1912].

"Cemiyet-i İlmiyye-i Arnavudiyye Nizamnâmesi", **Mecmuâ-i Ulûm**, c. 1. s. 3 (1297) [1879-1880]: 217-218.

D.K. [Diran Kelekyan]. "Bir Mübâhaseye Dair". **Sabah**. 14 Şubat 1325 [27 Şubat 1910].

"Dâhili Telgraflar". **Tanin**. 6 Temmuz 1325 [19 Temmuz 1909].

"Dâhiliye Nazırı Adil Beyefendi ile Mülâkat". **Tanin**. 15 Mayıs 1328 [28 Mayıs 1912].

"Dârülfünûn-ı Osmânî Arnavud Talebesinin Protestosu". **Sabah**. 15 Teşrin-i sânî 1328 [28 Kasım 1912].

"Davet". **Tanin**. 22 Haziran 1326 [5 Temmuz 1910].

"Davet". **Yeni Gazete**. 16 Mayıs 1328 [29 Mayıs 1912].

"Davet". **Yeni Gazete**. 9 Haziran 1328 [22 Haziran 1912].

"Debre Kongresi". **Tanin**. 10 Temmuz 1325 [23 Temmuz 1909].

"Debre Kongresi". **Tanin**. 18 Temmuz 1325 [31 Temmuz 1909].

“Debre Kongresi”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 17 Temmuz 1325 [30 Temmuz 1909].

“Debrede”. **Yeni Gazete**. 30 Temmuz 1909.

“Debrede Tamîm-i Maârif Hevesi”. **Sabah**. 26 Nisan 1326 [9 Mayıs 1910].

“Debreden”. **Yeni Gazete**. 17 Temmuz 1325 [30 Temmuz 1909].

Debreli Vildan Faik: “Arnavud Mebûsân-ı Kirâmına”. **Yeni Tanin**. 13 Kanun-i sânî 1325 [26 Ocak 1910].

“Debrelilerin Müessir Hamiyyeti”. **Tanin**. 5 Temmuz 1325 [18 Temmuz 1909].

Denizli Mebusu Fraşerli Gani. “Arnavud Lisânının Hurûfu”. **Yeni Tanin**. 31 Kanun-i evvel 325 [13 Ocak 1910].

Denizli Mebusu Fraşerli Gani. “Yeni Bir Nazariye-i Fütûhât yâhud Bedri Beyin Zurûf ve Hurûfu”. **Yeni Tanin**. 2 Kanun-i sânî 1325 [15 Ocak 1910].

“Der-saâdetde Müteşekkil Arnavud Maârif Komisyonu Tarafından”. **Sabah**. 5 Kanun-ı evvel 1325 [18 Aralık 1909].

“Doktor Nazım Bey ile Mülâkat”. **Sabah**. 1 Şubat 1325 [14 Şubat 1910].

“Draç İdâdîsi”. **Sabah**. 28 Kanun-i evvel 1325 [10 Ocak 1910].

“Draç Mebusluğuna Telgrafnâme”. **Yeni Gazete**. 22 Kanun-i sânî 1325 [4 Şubat 1910].

“Düvel-i Muazzama–Balkan”. **Sabah.** 20 Eylül 1328 **[**3 Ekim 1912].

Ebuzziya. “Arnavud Elifbâsı Meselesi”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 10 Teşrin-i sânî 1326 [23 Kasım 1910].

Ebuzziya. “Arnavud Elifbâsı Meselesi - 2”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 31 Kanun-ı evvel 1326 [13 Ocak 1911].

Elbasanlı B.M. “Priştine Mebusu Hasan Beye”. **Yeni Tanin**. 1 Kanun-i sânî 1325 [14 Ocak 1910].

“Ferid Paşanın Beyânâtı”. **Sabah**. 25 Şubat 1324 [10 Mart 1909].

Feroyalı A.C. “Süleyman Nazif Beyefendiye”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 11 Eylül 1909.

“Fuzûli Vekâlet”. **Tanin**. 13 Kanun-i evvel 1327 [26 Aralık 1911].

“Görice İdâdîsi”. **Sabah**. 23 Kanun-i sânî 1325 [5 Şubat 1910].

“Görice ve İlbasan Mektebleri”. **Renin**. 24 Haziran 1327 [7 Temmuz 1911].

Göriceli M. Hasan. “Neologos Gazetesini Tekzîb”. **Tanin**. 29 Kanun-i sânî 1324 [11 Şubat 1909].

“Hacı Adil Beyin Muvâsalatı”. **Sabah**. 17 Mayıs 1328 [30 Mayıs 1912].

“Haftalık Ahvâl-i Umûmiyye”. **Yeni Gazete**. 9 Kanun-i sânî 1325 [22 Ocak 1910].

“Hakkı Paşanın Beyânâtından”. **Tanin**. 27 Teşrin-i sânî 1326 [10 Aralık 1910].

“Hurûfât Meselesi”. **Yeni Gazete**. 6 Mart 1325 [19 Mart 1909].

“Hususi Telgraf”. **Sabah**. 2 Teşrin-i sânî 1324 [15 Kasım 1908].

“Hürriyet ve İtilâf Fırkası”. **Yeni Gazete**. 9 Teşrin-i sânî 1327 [22 Kasım 1911].

“Hürriyet ve İtilâf Fırkasının Beyânnâmesi”. **Yeni Gazete**. 30 Kanun-i sânî 1327 [12 Şubat 1912].

Hüseyin Cahid. “Beyânnâme”. **Tanin**. 13 Eylül 1324 [26 Eylül 1908].

Hüseyin Cahid. “Yanya Tarafları ve Yunanistan”. **Tanin**. 9 Teşrin-i sânî 1324 [22 Kasım 1908].

Hüseyin Cahid. “Arnavud Hurûfatı”. **Yeni Tanin**.7 Kanun-i sânî 1325 [20 Ocak 1910].

Hüseyin Cahid. “Arnavud Hurûfu”. **Yeni Tanin**. 18 Kanun-i sânî 1325 [31 Ocak 1910].

Hüseyin Cahid. “Arnavud Hurûfu Meselesi”. **Tanin**. 8 Mart 1327 [21 Mart 1911].

Hüseyin Cahid. “Tedrisât Meselesi”. **Tanin**. 16 Mart 1327 [29 Mart 1911].

“İbrahim Paşanın Raporu Arnavutların Mutâlebâtı”. **İkdam**. 12 Ağustos 1912, 1 (Aktaran: Görgülü, Ayten. “Arnavut Bağımsızlığının Osmanlı Gazetelerinden İncelenmesi 1912–1913 [Tanin, Tercüman-ı Hakikat, İkdam ve Sabah]”. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2008).

“İctimâ”. **Tanin**. 17 Kanun-ı evvel 1325 [30 Aralık 1909].

“İhbârat-ı Barika-Arnavud Lisânı Hakkında”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 30 Kanun-i sâni [Ocak] 1910.

“İkdam Cerîde-i Ferîdesine”. **İkdam**. 9 Kanun-i sânî 1325 [22 Ocak 1910].

“İttihâd mı – Şikak mı”. **İkdam**. 6 Teşrin-i evvel 1325 [19 Ekim 1909].

“İlbasan Kongresi”. **İkdam**. 31 Ağustos 1325 [13 Eylül 1909].

“İlbasan Kongresi”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 17 Eylül 1909.

“İlbasanda”. **Tanin**. 19 Nisan 1328 [2 Mayıs 1912].

“İlbasanda İttihad ve Terakki Mektebi”. **Tanin**. 25 Ağustos 1327 [7 Eylül 1911].

“İlbasanda Halıcılık Mektebi”. **Tanin**. 20 Mart 1327 [2 Nisan 1911].

“İpek İdâdîsi”. **Yeni Gazete**. 14 Mayıs 1328 [27 Mayıs 1912].

İpek Mebusu Mahmud Bedri. “Arnavudluk: Arnavudlara Açık Mektub”. **Yeni Tanin**. 29 Kanun-i evvel 1325 [11 Ocak 1910].

“İpekde Maârif”. **Yeni Gazete**. 18 Eylül 1327 [1 Ekim 1911].

“İpekden Telgraf”. **Tanin**. 29 Mart 1326 [11 Nisan 1910].

“İsmail Kemal Beyin Beyânâtı”. **Yeni İkdam**. 17 Nisan 1327 [30 Nisan 1911].

“İsmail Kemal Beyin Beyânâtı Hakkında”. **Sabah**. 24 Haziran 1327 [7 Temmuz 1911].

“İstanbul Arnavut Tamim-i Maarif Kulübü’nden”, **Sabah**, 2 Haziran 1910 (20 Mayıs 326), 4.

“İstanbul Arnavud Tamîm-i Maârif Kulübünden”. **Yeni Gazete**. 20 Mayıs 1326 [2 Haziran 1910].

“İşkodra Dârülmuallimîni”. **Tasvir-i Efkâr**. 14 Mart 1327 [27 Mart 1911].

“İşkodra İdâdîsi”. **Tanin**. 11 Eylül 1326 [24 Eylül 1910].

“İşkodra Mekteb-i İdâdîsi”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 11 Eylül 1326 [24 Eylül 1910].

“İşkodrada Leylî Mekteb Tesîsi”. **Yeni İkdam**.20 Ağustos 1327 [2 Eylül 1911].

“İşkodradaki Mekâtib”. **Tanin**. 12 Mart 1328 [25 Mart 1912].

İşkodradan Telgraf”. **İkdam**. 31 Kanun-i sâni 1325 [13 Şubat 1910].

“İ’tidâle Doğru”. **Yeni Gazete**. 12 Mart 1327 [25 Mart 1911].

“İttihâd-ı Anâsır Hakkında”. **Sabah**. 5 Teşrin-i sânî 1327 [18 Kasım 1911].

“İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili”. **Sabah**. 22 Şubat 1325 [7 Mart 1910].

“İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 7 Mart 1910].

“İttihâd-i Osmânî Arnavud Mahfil-i Maârif”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 8 Mart 1910.

“İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 16 Mart 1910.

“İttihâd-i Osmâni Arnavud Maârif Mahfilinden”. **Tanin**. 3 Mart 1326 [16 Mart 1910].

“İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”. **Renin**. 3 Temmuz 1327 [16 Temmuz 1911].

“İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”. **Tanin**. 16 Temmuz 1326 [29 Temmuz 1910].

“İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”. **Tanin**. 21 Temmuz 1326 [3 Ağustos 1910].

“İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”. **Tanin**. 2 Kanun-ı evvel 1327 [15 Aralık 1911].

“İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”. **Tanin**. 21 Şubat 1327 [5 Mart 1912].

“İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”. **Sabah**. 18 Haziran 1326 [1 Temmuz 1910].

“İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”. **Sabah**. 16 Temmuz 1326 [29 Temmuz 1910].

“İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”. **Sabah**. 21 Temmuz 1326 [3 Ağustos 1910].

“İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”. **Sabah**. 11 Haziran 1327 [24 Haziran 1911].

“İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”. **Sabah**. 3 Temmuz 1327 [16 Temmuz 1911].

“İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”. **Sabah**. 21 Şubat 1327 [5 Mart 1912].

“İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden Vârid Olmuşdur”. **Tanin**. 21 Mart 1326 [3 Nisan 1910].

“İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden Vârid Olmuşdur”. **Sabah**. 21 Mart 1326 [3 Nisan 1910].

“İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden Vârid Olmuşdur”. **Yeni İkdam**. 21 Mart 326 [3 Nisan 1910].

“İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfiline”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 16 Mart 1910.

“İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfiline”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 18 Mart 1910.

“İttihâd ve Terakki Programı”. **Tanin**. 11 Teşrin-i evvel 1327 [24 Ekim 1911].

“Kâmil Paşanın Beyânâtı”. **Sabah**. 29 Teşrin-i sânî 1328 [12 Aralık 1912].

Kemal. “Arnavud Hurûfu”. **Yeni Tanin**. 13 Kanun-i sânî 1325 [26 Ocak 1910].

“Kilisâda Gizli Dolablar”. **Tanin**. 14 Mart 1324 [27 Mart 1909].

“Konferans”. **Yeni Gazete**. 19 Kanun-i evvel 1325 [1 Ocak 1910].

“Konferans”. **Yeni Gazete**. 25 Şubat 1325 [10 Mart 1910].

“Kongre Mukarrerâtı”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 17 Nisan 1910.

“Kongre Mukarrerâtı”. **Yeni Gazete**. 4 Nisan 1326 [17 Nisan 1910].

“Kosova, Manastır ve İşkodra Mebusan-ı Muhteremesine”. **Sabah**. 19 Kanun-i sânî 1325 [1 Şubat 1910].

“Kudüsde Lisân Meselesi”. **Tanin**. 1 Temmuz 1328 [14 Temmuz 1912].

Kumanovalı Arif Hikmet. “Yeni Tanin Gazetesine”. **İkdam**. 9 Kanun-i sânî 1325 [22 Ocak 1910].

“Küçük Havâdisler”. **Yeni Tanin**. 27 Kanun-i sânî 1325 [9 Şubat 1910].

“Küçük Havâdisler”. **Tanin**. 8 Şubat 1325 [21 Şubat 1910].

“Latin Harfleriyle Arnavud Lisânı”. **İktihâm**. 1 Haziran 1328 [14 Haziran 1912].

“Latin Hurûfu Aleyhinde”. **Yeni Gazete**. 9 Kanun-i sânî 1325 [22 Ocak 1910].

Leskovikli Hayreddin. “Arnavudca ve Arnavud Hurûfu”. **Sabah**. 10 Eylül 1324 [23 Eylül 1908].

“Leylî Mekâtib-i İbtidâiye”. **Tanin**. 28 Mart 1327 [10 Nisan 1911].

M. Kâzım. “Arnavudların Mutâlebi–Arnavudluk İhtiyacâtı”. **İkdam**. 25 Teşrin-i evvel 1325 [5 Kasım 1909].

“Maârif Havâdisi”. **Yeni Gazete**. 30 Haziran 1326 [13 Temmuz 1910].

“Maârif Havâdisi”. **Sabah**. 18 Şubat 1327 [2 Mart 1912].

“Maârif İstatistiği”. **Tanin**. 12 Kanun-i sânî 1327 [25 Ocak 1912].

“Maârif Nezâreti Levâzım Müdîriyyetinden”. **Sabah**. 11 Mart 1327 [24 Mart 1911].

“Maârif Nezâreti Tedrisât-ı Tâliye İdâresinden”. **Tanin**. 27 Şubat 1326 [12 Mart 1911].

“Maârif Nezâretinden”. **Sabah**. 21 Kanun-i sânî 1325 [3 Şubat 1910].

"Maârif Nezâretinden". **Tanin**. 6 Ağustos 1326 [19 Ağustos 1910].

"Maârif Nezâretinden". **Tanin**. 8 Eylül 1326 [21 Eylül 1910].

"Maârif Nezâretinden". **Tanin**. 7 Teşrin-i sânî 1327 [20 Kasım 1911].

"Maârif Nezâretinden". **Tanin**. 13 Teşrin-i evvel 1327 [26 Ekim 1911].

"Maârif Nezâretinden". **Tanin**. 14 Teşrin-i sânî 1327 [27 Kasım 1911].

"Maârif Nezâretinden". **Tanin**. 20 Kanun-i sânî 1327 [2 Şubat 1912].

"Maârif Nezâretinden". **Tanin**. 26 Kanun-i sânî 1327 [8 Şubat 1912].

"Maârif Nezâretinden". **Tanin**. 9 Şubat 1327 [22 Şubat 1912].

"Maârif Nezâretinden". **Tanin**. 23 Şubat 1327 [7 Mart 1912].

"Maârif Nezâretinden". **Tanin**. 24 Şubat 1327 [8 Mart 1912].

"Maârif Nezâretinden". **Sabah**. 9 Eylül 1326 [22 Eylül 1910].

"Maârif Nezâretinden". **Sabah**. 4 Teşrin-i sânî 1327 [17 Kasım 1911].

"Maârif Nezâretinden". **Sabah**. 27 Eylül 1328 [10 Ekim 1912].

"Maârif-i Arnavud Başkim Kulübünden". **Sabah**. 10 Kanun-ı evvel 1325 [23 Aralık 1909].

"Maârif-i Umûmiyye Nezâretinden". **Tanin**. 30 Mayıs 1328 [12 Haziran 1912].

"Maârif-i Umûmiyye Nezâretinden". **Tanin**. 9 Kânun-i sânî 1327 [22 Ocak 1912].

"Maârifimiz Hakkında". **Sabah**. 9 Haziran 1327 [22 Haziran 1911].

"Maârifde Islahât". **Sabah**. 6 Ağustos 1325 [19 Ağustos 1909].

"Mahmud Şevket Paşa". **Tanin**. 26 Mayıs 326 [8 Haziran 1910].

"Mahmud Şevket Paşa ile Mülâkat". **Senin**. 11 Haziran 1327 [24 Haziran 1911].

"Makedonya ve Arnavudluk". **Sabah**. 1 Şubat 1327 [14 Şubat 1912].

"Makedonyada Sırb Mekâtibi". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 10 Kanun-i sânî 1326 [23 Ocak 1911].

"Makedonyada Sırb Mekâtibi". **Sabah**. 10 Kanun-i sânî 1326 [23 Ocak 1911].

"Manastır Arnavud Kongresi". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 9 Nisan 1910.

"Manastır Kongresi". **Yeni İkdam**. 20 Mart 1326 [2 Nisan 1910].

“Manastır Kongresi”. **Sabah**. 24 Mart 1326 [6 Nisan 1910].

“Manastır Kongresi”. **Sabah**. 27 Mart 1326 [9 Nisan 1910].

“Manastır Kongresi ve Mukarrerâtı”. **Sabah**. 28 Mart 1326 [10 Nisan 1910].

“Matbaamıza Vârid Olan Telgrafdır”. **Yeni Tanin**. 10 Kanun-i sânî 1325 [23 Ocak 1910].

“Matbûât-ı Mahalliye”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 23 Temmuz 1325 [5 Ağustos 1909].

“Mazhar Beyin Beyânâtı”. **Tanin**. 4 Kanun-i evvel 1326 [17 Aralık 1910].

“Mebuslukdan İstîfâ”. **İktihâm**. 27 Haziran 1328 [10 Temmuz 1912].

“Meclis-i Vükelâ”. **Yeni Gazete**. 27 Şubat 1327 [11 Mart 1912].

“Meclis-i Vükelâ”. **Sabah**. 2 Ağustos 1327 [15 Ağustos 1911].

“Mekâtib İnşâsı”. **Tanin**. 5 Ağustos 1326 [18 Ağustos 1910].

“Mekteb İsteyenler Mektebleri Yıkıyorlar”. **Tanin**. 18 Ağustos 1328 [31 Ağustos 1912].

“Mekâtib Tesîsi”. **Sabah**. 28 Temmuz 1327 [10 Ağustos 1911].

“Mekâtib-i İbtidâiye”. **Sabah**. 25 Temmuz 1327 [7 Ağustos 1911].

“Mekteb Güşâdı”. **Tanin**. 18 Eylül 1327 [1 Ekim 1911].

“Mekteb için İâne”. **Sabah**. 20 Kanun-ı evvel 1325 [2 Ocak 1910].

“Mekteb İnşâsı”. **Tanin**. 3 Kanun-i evvel 1326 [16 Aralık 1910].

“Mekteb Tesîsi”. **Sabah**. 10 Ağustos 1326 [23 Ağustos 1910].

“Mekteb-i İdâdi Güşâdı”. **Tanin**. 18 Ağustos 1327 [31 Ağustos 1911].

“Mekteb-i İdâdiye Tesîsi”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 16 Eylül 1909.

“Mekteb-i Mülkiyyede Arnavudca”. **Yeni Gazete**. 6 Kanun-i sânî 1325 [19 Ocak 1910].

“Mekteb-i Mülkiyyede Arnavudca Tedrîsi”. **İkdam**. 6 Kanun-i sânî 1325 [19 Ocak 1910].

“Mekteb-i Rüşdiyye Güşâdı”. **Tasvir-i Efkâr**. 3 Mart 1327 [16 Mart 1911].

“Mekteb-i Vaz’ı Esâs”. **Tanin**. 16 Ağustos 1327 [29 Ağustos 1911].

“Mektebler”. **Tanin**. 6 Mayıs 1328 [19 Mayıs 1912].

“Mesâil-i Hâzıra: Arnavudluk-Lisân Meselesi”. **Tanin**. 18 Ağustos 1328 [31 Ağustos 1912].

“Mevlid-i Nebevi Kırâati”. **Tanin**. 24 Temmuz 1326 [6 Ağustos 1910].

“Muhâberât-ı Aleniyye”. **Tanin**. 15 Eylül 1326 [28 Eylül 1910].

“Muharrerât–Aynen”. **Sabah**. 6 Eylül 1324 [19 Eylül 1908].

“Muhererât-ı İkdam”. **İkdam.** 22 Kanun-i sânî 1324 [4 Şubat 1909].

“Muzır Mekteblerin Seddi”. **Sabah**. 24 Ağustos 1326 [6 Eylül 1910].

“Mühim Bir Teblîgât”. **Tanin**. 11 Ağustos 1327 [24 Ağustos 1911].

“Müzâkerât-ı Düveliye”. **Sabah**. 21 Ağustos 1328 [3 Eylül 1912].

“Nâil Beyin Beyânâtı”. **Tanin**. 18 Kanun-i sânî 1327 [31 Ocak 1912].

“Ohri Mektebi İçin”. **Yeni Gazete**. 14 Kanun-i sânî 1325 [27 Ocak 1910].

“Ohri Mektebi İçin”. **Yeni Gazete**. 8 Şubat 1325 [21 Şubat 1910].

“Ohride İnşâ Olunacak Rüşdî ve İdâdî Mektebleri”. **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 15 Temmuz 1909.

“Ohride Mekteb ve Câmi-i Şerif İnşâsı”. **Tanin**. 13 Eylül 1325 [26 Eylül 1909].

“Ohrideki Mekteb İçin”. **Yeni Tanin**. 21 Kanun-i sânî 1325 [3 Şubat 1910].

“Ohrideki Mekteb İçin”. **Yeni Tanin**. 25 Kanun-i sânî 1325 [7 Şubat 1910].

“Ohrideki Mekteb İçin”. **Sabah**. 21 Kanun-i sânî 1325 [3 Şubat 1910].

“Ohrideki Mekteb İçin”. **Yeni Gazete**. 21 Kanun-i sânî 1325 [3 Şubat 1910].

“Ohrideki Mekteb İçin”. **Sabah**. 28 Kanun-i evvel 1325 [10 Ocak 1910].

“Ohrideki Mekteb İçin Konser ve Tiyatro”. **Sabah**. 23 Kanun-i sânî 1325 [5 Şubat 1910].

“Ohrideki Mekteb İçin Konser ve Tiyatro”. **Sabah**. 25 Kanun-i sânî 1325 [7 Şubat 1910].

“Ohrideki Mekteb İçin Konser ve Tiyatro”. **Yeni Gazete**. 23 Kanun-i sânî 1325 [5 Şubat 1910].

“Ohrideki Mekteb İçin Konser, Tiyatro”. **Yeni Gazete**. 25 Kanun-i sânî 1325 [7 Şubat 1910].

“Ortodoks Ayininin Arnavudca İcrâsı”. **Tanin**. 16 Mart 1324 [29 Mart 1909].

"Osmanlı Arnavud İttihâd Kulübü Tarafından Vârid Olmudur". **Sabah**. 24 Teşrin-i evvel 1324 [6 Kasım 1908].

"Osmanlı Arnavud İttihâd Kulübünden". **Sabah**. 25 Şubat 1325 [10 Mart 1910].

"Osmanlı Arnavud Maârif Kulübü". **Sabah**. 5 Mart 1326 [18 Mart 1910].

"Osmanlı Arnavud Maârif Kulübünden". **Sabah**. 16 Şubat 325 [1 Mart 1910].

Prevezeli R.D. "Süleyman Nazif Beyefendiye". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 13 Eylül 1909.

"Priştine İdâdîsi". **Yeni Gazete**. 28 Ağustos 1327 [10 Eylül 1911].

Priştine Mebusu Hasan. "Arnavud Muallimi Aranıyor". **Yeni Gazete**. 24 Kanun-i sânî 325 [6 Şubat 1910].

Priştine Mebusu Hasan. "Arnavud Muallimler". **Sabah**. 24 Kanun-i sânî 1325 [6 Şubat 1910].

Priştine Mebusu Hüseyin Fuad. "Arnavudlar". **Sabah**. 30 Kanun-ı sânî 1324 [12 Şubat 1909].

Priştine Mebusu Hasan. "Açık Mektub-Dâhiliye Nazırı Talat Beyefendiye". **Yeni Gazete**. 11 Kanun-i sânî 1325 , [24 Ocak 1910].

Priştine Mebusu Hasan. "Arnavud Hurûfu". **Yeni Tanin**. 9 Kanun-i sânî 1325 [22 Ocak 1910].

Priştine Mebusu Vulçıtrinli Hasan. "Aynen". **Sabah**. 18 Mart 1326 [31 Mart 1910].

"Prizren İdâdisi". **Yeni Gazete**. 18 Ağustos 1327 [31 Ağustos 1911].

"Proodos Gazatesinden". **Yeni Gazete**. 7 Teşrin- sânî 1324 [20 Kasım 1908].

"Resm-i Güşâd". **Tanin**. 20 Şubat 1325 [5 Mart 1910].

"Resm-i Güşâd". **Tanin**. 3 Mart 1327 [16 Mart 1911].

"Resm-i Güşâd". **Tanin**. 23 Kanun-i sânî 1327 [5 Şubat 1912].

"Resne Mektebi". **Sabah**. 7 Temmuz 1325 [20 Temmuz 1909].

"Resne Mektebi". **Sabah**. 12 Ağustos 1325 [25 Ağustos 1909].

"Resnede Mekteb". **Sabah**. 6 Temmuz 1325 [19 Temmuz 1909].

"Resnede Mekteb-i İnkılâb". **Sabah**. 3 Eylül 1325 [16 Eylül 1909].

"Resnede Mekteb-i İnkılâbın Resmi Güşâdı". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 25 Ağustos 1909.

"Resnede Mekteb-i İnkılâbın Resmi Güşâdı". **Tanin**. 17 Ağustos 1325 [30 Ağustos 1909].

"Resnede Mekteb-i İnkılâbın Resmi Güşâdı". **Sabah**. 23 Ağustos 1325 [5 Eylül 1909].

"Rıfad Paşanın Beyânâtı". **Sabah**. 25 Mayıs 1326 [7 Haziran 1910].

"Rumeli Ahvâli". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 3 Kanun-ı Evvel [Aralık] 1909.

"Rumeli Islahâtı". **Sabah**. 12 Mayıs 1328 [3 Haziran 1912].

"Rumeli Mektebleri İçin". **Sabah**. 14 Kanun-i evvel 1327 [27 Aralık 1911].

"Rumelide Maârif". **Tanin**. 23 Nisan 1328 [6 Mayıs 1912].

"Rumelide Mektebler". **Sabah**. 11 Kanun-i evvel 1327 [24 Aralık 1911].

"Rumelide Mektebler". **Sabah**. 19 Kanun-i sânî 1327 [1 Şubat 1912].

"Rumelide Sırb Mektebleri". **Sabah**. 15 Mayıs 1326 [28 Mayıs 1910].

"Rumelide Sırb ve Bulgar Mektebleri". **Yeni Gazete**. 1 Teşrin-i sânî 1326 [14 Kasım 1910].

"Rumelide Tamîm-i Maârif". **Tanin**. 16 Şubat 1327 [29 Şubat 1912].

Sabah. 26 Şubat 1324 [11 Mart 1909].

Sabah. 21 Mart 1325 [3 Nisan 1909].

Sabah. 24 Şubat 1326 [9 Mart 1911].

"Sadr-ı azamın Tebdîli". **Tanin**. 12 Şubat 1324 [25 Şubat 1909].

Selanik Belediye Reisi İsmail Hakkı. [Telgraf].**Sabah**. 23 Şubat 1325 [8 Mart 1910].

"Selanikde Sırb Mektebleri". **Sabah**. 11 Kanun-ı evvel 1325 [24 Aralık 1909].

"Sırb Mektebi". **Sabah**. 15 Haziran 1326 [28 Haziran 1910].

"Sırb Mektebleri". **Sabah**. 21 Haziran 1326 [4 Temmuz 1910].

"Sırbların Arnavudlara Karşı Zulm ve Vahşeti". **Tasvir-i Efkâr**. 5 Teşrin-i sânî 1328 [18 Kasım 1912].

Rıza Nur. "Arnavud Yazısı". **Yeni Gazete**. 16 Kanun-i sânî [Ocak] 1909.

Süleyman Nazif. "Osmanlılık-1-Arnavudlar". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 22 Ağustos 1325 [4 Eylül 1909].

“Şimâli Arnavudlukda İdâre-i Örfiyye İlânı–Arnavudlukda Mekâtib”. **Sabah**. 23 Nisan 1326 [6 Mayıs 1910].

“Şuûn-Arnavud Lisânı Hakkında”, **Sırât-ı Müstakim Dergisi**, c. 5. s. 125 (13 Kanun-i sâni 326 [26 Ocak 1911]: 350-351.

“Şuûn-ı Muhtelife”. **Sabah**. 8 Eylül 1324 [21 Eylül 1908].

“Şuûn-ı Muhtelife”. **Sabah**. 2 Haziran 1326 [15 Haziran 1910].

“Şuûn-ı Muhtelife”. **Sabah**. 28 Ağustos 1327 [10 Eylül 1911].

“Şuûn-ı Muhtelife”. **Sabah**. 20 Kanun-ı evvel 1327 [2 Ocak 1912].

“Şuûn-ı Muhtelife”, **Sabah**. 31 Kanun-i evvel 1327 [13 Ocak 1912].

Tanin. 14 Ağustos 1324 [27 Ağustos 1908].

Tanin. 19 Ağustos 1324 [1 Eylül 1908].

Tanin. 19 Ağustos 1325 [1 Eylül 1909].

Tanin. 28 Mart 1326 [10 Nisan 1910].

Tanin. 13 Kanın-i sânî 1327 [26 Ocak 1912].

“Taşlıcada İdâdî Mektebi ve Bayrovik Mehmed İzzed Paşanın Hamiyyeti”. **Tanin**. 2 Ağustos 1326 [15 Ağustos 1910].

“Tekzîb”. **Tanin**. 2 Temmuz 1328 [15 Temmuz 1912].

“Tekzîb-i Erâcîf ve Tekrâr-ı Hakîkat”. **Tanin**. 23 Mayıs 1328 [5 Haziran 1912].

“Tekzîb-i Resmi”. **Tanin**. 30 Mayıs 1326 [12 Haziran 1910].

[Telgraf]. **Tanin**. 15 Şubat 1325 [28 Şubat 1910].

[Telgrafname]. **Tanin**. 22 Temmuz 1325 [4 Ağustos 1909].

[Telgrafname]. **Sabah**. 24 Temmuz 1325 [6 Ağustos 1909].

“Tesîs-i Mekâtib Memurları”. **Yeni Gazete**. 6 Kanun-i evvel 1327 [19 Aralık 1911].

Teştiçalı Faik. “Arnavud Lisânı Hakkında İkdama Cevab”. **Yeni Gazete**. 9 Kanun-i sânî 1325 [22 Ocak 1910].

“Tevhîd-i Lisân Kongresi”. **Sabah**. 9 Teşrin-i sânî 1324 [22 Kasım 1908].

“Tiyatrolar-Ohrideki Mekteb İçin”. **Yeni Tanin**. 22 Kanun-i sânî 1325 [4 Şubat 1910]

"Türkçe için Latin Hurûfu". **Yeni Gazete**. 9 Kanun-i sânî 1325 [22 Ocak 1910].

"Umûm Priştinelilere ve Dolayısıyla Arnavud Kardeşlerimize". **İkdam**. 22 Kanun-ı sânî 1324 [4 Şubat 1909].

"Üsküb-1". **Yeni Tanin**. 21 Kanun-i sânî 1325 [3 Şubat 1910].

Üsküb Arnavud Maârif Kulübü Heyeti. "Arnavud Elifbâsı". **Sabah**. 3 Şubat 1325 [16 Şubat 1910].

"Üsküb Maârifi". **Yeni İkdam**. 8 Ağustos 1326 [21 Ağustos 1910].

Üsküb Mebûsu Said. "Mesele-i Hurûf Hakkında Bir Nebze-i Hakîkat ve Kat'i Söz". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 14 Mart 1910.

Üsküb Mebusu Said. "Mesele-i Hurûf Hakkında Bir Nebze-i Hakikat ve Kat'i Söz". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 15 Mart 1910.

"Üsküb Mekteb-i Sultânîsi". **Tanin**. 1 Nisan 1327 [14 Nisan 1911].

Üsküblü Raşid Hilmi. "Arnavud Kardeşlerime". **İkdam**. 23 Şubat 1324 [8 Mart 1909].

Üskübde Mebus Said. "Arnavud Elifbâsı". **Sabah**. 3 Şubat 1325 [16 Şubat 1910].

Üskübde Mebus Said. "İhbârât-ı Berkıyye". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 14 Şubat 1910.

[Üskübden–Telgrafnâme]. **Tanin**. 16 Ağustos 1325 [29 Ağustos 1909].

"Üsküb ve İşkodra Mekâtibi". **Yeni İkdam**. 24 Teşrin-i sânî 1327 [7 Aralık 1911].

"Varaka". **Yeni Tanin**. 7 Kanun-i sânî 1325 [20 Ocak 1910].

"Varaka". **Tanin**. 17 Şubat 1325 [2 Mart 1910].

"Varaka", **Tanin.** 25 Mayıs 1326 [7 Haziran 1910].

"Vilâyat". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 1 Nisan 1910.

"Vilâyât-Manastır Dârülmuallimîni Binâsı". **Tanin**. 7 Mayıs 1328 [20 Mayıs 1912].

"Vilâyat–Arnavud Kongresi". **Yeni Tasvir-i Efkâr**. 6 Nisan 1910.

"Vilâyât–Arnavudlukda Mektebler". **Tanin**. 4 Kanun-i evvel 1326 [17 Aralık 1910].

"Vilâyât: Manastırda Mekteb Açılacak". **Tanin**. 4 Ağustos 1327 [17 Ağustos 1911].

"Viyanada Arnavud Mektebi". **Yeni İkdam**. 23 Teşrin-i sânî 1326 [6 Aralık 1910].

"Yakova Eşrafından Emin. "Cevaba Cevab Sevab!". **Tanin**. 26 Mart 1324 [8 Nisan 1909].

"Yakovada Askeri Rüşdiyye". **Tasvir-i Efkâr**. 17 Mart 1327 [30 Mart 1911].

"Yanya Ahvâli". **Yeni Gazete**. 11 Ağustos 1327 [24 Ağustos 1911].

"Yanya Vilâyetinde: Yunan Kuruntusu". **Renin**. 10 Temmuz 1327 [23 Temmuz 1911].

"Yeni Asırdan: Arnavudlukda Efkâr-ı Milliye". **İkdam**. 17 Ağustos 1324 [30 Ağustos 1908]

Yeni Gazete. 15 Ağustos 1325 [28 Ağustos 1909].

"Yeni Mektebler Hakkında". **Sabah**. 20 Nisan 1327 [3 Mayıs 1911].

Yeni Tanin. 6 Kanun-i sânî 1325 [19 Ocak 1910].

Yeni Tasvir-i Efkâr.30 Temmuz 1909.

Yeni Tasvir-i Efkâr. 8 Eylül 1909.

Yeni Tasvir-i Efkâr. 2 Mart 1910.

4. KİTAP, MAKALE VE TEZLER/ARAŞTIRMA ESERLER

Aksoy, A. Şerif. **İttihat ve Terakki**. İstanbul: Nokta Kitap, 2008.

Aksun, Ziya Nur. **Osmanlı Tarihi**. c. 5.İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1994.

Akyüz,Yahya. "Balkan Savaşlarının Eğitimsel Nedenleri ve Sonuçları". **90. Yılında Balkan Savaşları ve Lüleburgaz Muharebeleri Ulusal Sempozyumu, 26 Ekim 2002**. Lüleburgaz: Lüleburgaz Belediyesi Kültür Yayınları, 2003: 88-110.

Alkan, Mehmet Ö. "Türkiye'de Siyasal Partiler Tarihine Katkı -I- Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın İlk Programı ve Nizamnamesi". **Toplumsal Tarih**. c. 1. s. 2 (1 Şubat 1994): 49-55.

_______. "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim". **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiyesi**. der. Kemal H. Karpat. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004: 73-242.

Alpan. Necip P. **Albanolojinin Işığında: Arnavut Alfabesi Nasıl Doğdu?** Ankara: yay. y. 1919.

_______. "Fener Patrikhanesi ve Ortodoks Arnavutlar". **Kemalizm**. c. 3. s. 34 (1965): 18-20.

_______. "Hayatları Savaş İçinde Geçen Bir Ulus". **Kemalizm**. c. 8. s. 86 (1969): 25-28.

_______. **Tarihin Işığında Arnavutluk**. Ankara: Kardeş Yayınları, 1975.

_______. **Prizren Birliği ve Arnavutlar**. Ankara: yay. y. 1978.

_______. **Arnavutluk'un Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal Bey**. Ankara: Ulucanlar Matbaası, 1982.

Altın, Hamza. **II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını**.Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.

Andıç, Kamil. "Osmanlı Devleti Döneminde Arnavutluk'un Durumu". Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

Andonyan, Aram. **Balkan Savaşı**. çev. Zaven Biberyan. 2. bs. İstanbul: Aras Yayıncılık, 1999.

Arabacı, Caner. "İttihat ve Terakki Basını". **İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset**.ed. Hakan Aydın. Konya: Palet Yayınları, 2010: 73-155.

Arai, Massami. **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**. çev. Tansel Demirel. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

"Arnavutluk". **Türk Ansiklopedisi**. c. 3. 2. bs. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971: 360-379.

Arslan, Ali. "Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Karşı Osmanlı Yönetiminin Tavrı". **Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Tiran, Arnavutluk, 4–7 Aralık 2003**. İstanbul: IRCICA, 2006: 55-68.

Atalay, Bülent. **Fener Rum Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)**. İstanbul: Tatav Yayınları, 2001.

Atalay, Necla. "XX. Yüzyıl Başlarında Balkanlar'da Fener Patrikhanesi ile Diğer Ortodokslar (Sırp, Ulah ve Arnavut) Arasındaki Kilise Mücadeleleri". **Yeni Türkiye**.c. 8. s. 44 (2002): 205-215.

Atıf Hüseyin Bey. **Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri**. yay. haz. M. Metin Hülagü. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Atmaca, Tayfun. **Krallıktan Cumhuriyete Tarihte İz Bırakan Dostluğun Mimarları Zogu ve Atatürk**. Ankara: Lazer Ofset Matbaacılık, 2007.

Aydemir, Şevket Süreyya. **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa 1908-1914**. c. 2. 10. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.

Aydın, Suavi. **Modernleşme ve Milliyetçilik**. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.

Ayni, Mehmet Ali. **Ulusçuluk (Milliyetçilik)**. İstanbul: Peva Yayınları, 1997.

Balcı, Mustafa - Özgen, Yüksel - Karaevli, Necip. "Arnavut Edebiyatı Tarihi". **Balkanlar El Kitabı, Dil ve Edebiyat Balkan Kaynakçası**. c. 3. der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ-Melahat Pars. Çorum: Karam Yayınları, 2007: 57-83.

Bartl, Peter. **Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878–1912)**. çev. Ali Taner. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1998.

Bayur, Yusuf Hikmet. **Türk İnkılâp Tarihi**. c. II. ks. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943.

Bello, Hasan. "Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı". Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Bilge, Mustafa L. "Arnavutluk". **İslam Ansiklopedisi**. c. 3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991: 383-390.

Bilmez, Bülent. "Ölümünün Yüzüncü Yılında Şemsettin Sami Frashëri, Paylaşılamayan Aydın". **Toplumsal Tarih**. c. 20. s. 126 (2004): 38-45.

_______. "Şemsettin Sami mi Yazdı Bu Sakıncalı Kitabı? Yazarı Tartışmalı Bir Kitap: Arnavutluk Neydi, Nedir ve Ne Olacak? (1899)". **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**. s. 241 (2005): 97-145.

_______. "Bir Kitabın Kopardığı Fırtına: Yazarı Tartışmalı Bir Kitap Hakkında Arnavutluk ve Türkiye'deki Tartışmalarda Milliyetçi Retorik". **Müteferrika**. s. 29 (2006): 45-88.

_______. "Arnavut Dil-Ulusçuluğu ve Alfabe Tartışmalarında İlk Zirve, 100. Yılında Manastır Kongresi (14-22 Kasım 1908)". **Toplumsal Tarih**. s. 179 (Kasım 2008): 22-31.

Birecikli, İhsan Burak. "Arnavutluk Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme". **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**. (Prof. Dr. Reşat Genç'e Armağan Özel Sayı-II) c. 29 (2009): 1023-1046.

_______. "Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)". **Gazi Akademik Bakış**. c. 3. s. 5 (2009): 95-122.

_______. "Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu (1908-1914)". Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Birinci, Ali. **Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar**. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990.

_______. "Hürriyet ve İtilaf Fırkası". **İslam Ansiklopedisi**. c. 18. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998: 507-511.

Bozbora, Nuray. "Osmanlı Yönetiminde Arnavutlar ve Arnavut Ulusçuluğu". Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

_______. **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi**. İstanbul: Boyut Yayınları, 1997.

_______. “Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi”. **Balkanlar El Kitabı, Tarih**. c**.** 1. der. Osman Karatay–Bilgehan A. Gökdağ. Çorum: KaraM & Vadi Yayınları, 2006: 568-588.

_______. “Arnavutların Kökeni”. **Balkanlar El Kitabı, Tarih**. c**.** 1. der. Osman Karatay–Bilgehan A. Gökdağ. Çorum: KaraM & Vadi Yayınları, 2006: 261-269.

_______. “Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu, Gelişimi ve Günümüze Etkileri”. **Avrasya Dosyası (Balkanlar Özel Sayısı)** c. 14. s. 1 (2008): 111-158.

Brummett, Palmira. **İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911**. çev. Ayşen Anadol. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Cebeci, Ahmet –Kırpık, Güray. “Tahrir Defterlerine Göre Osmanlı Fethinden Sonra Arnavutluk’ta Hıristiyan ve Müslüman Nüfus Değişimleri”. **Balkanlar’da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, 4–7 Aralık 2003**. İstanbul: IRCICA, 2006: 291-297.

Clayer, Nathalie. **Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, Avrupa’da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu**. çev. Ali Berktay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.

_______. “Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu”. çev. Orhan Koloğlu. **Toplumsal Tarih**. (1 Şubat 1994): (58-61).

Çavdar, Tevfik. **İttihat ve Terakki**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Çelik, Bilgin. “II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk”. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2003.

_______. İttihatçılar ve Arnavutlar, II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu. İstanbul: Büke Kitapları, 2004.

_______. “Avusturya’nın Arnavutluk Politikası: Viyana’da Bir Arnavut Komitesi: “Dia”. **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**. c. 3. s. 243 (2006): 55-89.

Çelik, Yüksel. “Prizren İttihad Cemiyeti ve Faaliyetleri (1877–1881)”. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları–Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1997.

Danişmend, İsmail Hami. **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**. c. IV. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1947.

Demir, Fevzi. **Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914**. Ankara: İmge Kitabevi, 2007.

Demir, Necati. “Başbakanlık Osmanlı Arşivlerine Göre 1877-1912 Yılları Arasında Kosova’da Eğitim ve Öğretim”. **Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks**. vol. 2. no. 3 (2010): 5-26.

Demirci, H. Aliyar. **Âyan Meclisi 1908-1912**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Derviş, Fetnan. "XVIII. - XIX. Yüzyıllarda Prizren: Siyasi ve Sosya-Ekonomik Tarihi". Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**. yay. haz. Aydın Sami Güneyçal. 17. bs. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2000.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. red. Hakkı Dursun Yıldız. c. 12 İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.

Duka, Ferit. "XV. – XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusun İslamlaşma Süreci Üzerine Gözlemler". **OTAM**. s. 2 (1991): 63-71.

Duman, Hasan. **İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Kataloğu 1828–1928**. İstanbul: IRCICA, 1986.

Egro, Genciana Abazi. "Arap Harfli Arnavut Edebiyatındaki Kültürel Arnavut Eliti". **Osmanlı İdari Yazışmalarında Hoşgörü Sempozyum Bildirileri", Tiran 2005**, çev. Nezir Bata. Ankara: Tika Yayınları, 2005: 399-402.

Egro, Dritan. "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları". **XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999**. c. 1 Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002: 347-399.

Elsie, Robert. **Albanian Literature: A Short History**. London: I.B. Tauris, 2005.

Emecen, Feridun M. **Osmanlı Klasik Çağında Siyaset**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.

Eraslan, Cezmi. **II. Abdülhamid ve İslam Birliği, Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti 1856-1908**. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992.

_______. "Osmanlı Devleti'nin Arnavutlara Yönelik Politikalarında Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinin Karşılaştırılması". **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**. s. 13 (2008): 59-75.

Erat, Muhammed. "Türk Basınında Alfabe Meselesi". Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.

Erdem, Yasemin Tümer. **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Ergün, Mustafa. **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908–1914)**. Ankara: Ocak Yayınları, 1996.

Fraşeri, Şemsettin Sami. **Kamûsü'l-a'lâm**. c. 1İstanbul: Mihran Matbaası, 1306/1889.

Fshazi, Falma. “2. Meşrutiyet ve Arnavutluk’taki Osmanlı Algısı: Arnavutlarla Osmanlının Düşman Olduğu O An”. **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. s. 38 (2008): 161–178.

Garnier, Jean-Paul. **Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu, II. Abdülhamit’ten Mustafa Kemal’e**. çev. Zeki Çelikkol. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.

Gawrych, George. **The Crescent and the Eagle, Ottoman Rule, Islam and the Albanians 1874-1913**. London: I.B. Tauris, 2006.

Georgeon, François. **Sultan Abdülhamid**. çev. Ali Berktay. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Görgülü, Ayten. “Arnavut Bağımsızlığının Osmanlı Gazetelerinden İncelenmesi 1912–1913 (Tanin, Tercüman-ı Hakikat, İkdam ve Sabah)”. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Gurulkan, Kemal. “Arnavut Ulusçuluğu Sürecinde Anadilde Eğitim Sorunu Osmanlı Devleti’nin Konuya Yaklaşımı”. **Uluslararası İslamın Arnavutlar Arasında Altı Yüz Yılı Sempozyumu = Gjashtë shekuj të Islamit ndër shqiptarë / Six centuries of Islam among Albanians, 16-17 Eylül 2006**. **Priştine–Kosova** [Tebliğ]: 1-17.

Gündüz, Mustafa. **II. Meşrutiyet’in Klasik Paradigmaları, İçtihad,Sebilü’r-Reşad ve Türk Yurdu’nda Toplumsal Tezler**. Ankara: Lotus Yayınevi, 2007.

Hacısalihoğlu, Mehmet. **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**. çev. İhsan Catay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.

Hanioğlu, M. Şükrü. **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981.

Ilıkan, Faruk. “Debre Kongresi”. **Simurg Dergisi**. s.1 (Ekim 1999): 200-248.

İbrahim Temo’nun İttihat ve Terakki Anıları. İstanbul: Arba Yayınları, 1987.

İleri, İlay. “Batı Gözüyle Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetlerinin Dil ve Eğitim Politikalarına Karşı Tepkiler”. **OTAM**. s. 18 (2005): 213-220.

İnalcık, Halil. “Arnavutluk’ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei”. **Fatih ve İstanbul**. c. 1. s. 2 (1953): 153-175.

______. Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü. ed. Robert Avery, Serap Bezmez ve diğ. 33. bs. İstanbul: Sev Matbaacılık ve Yayıncılık, 2002.

İnuğur, M. Nuri. **Basın ve Yayın Tarihi**. 2. bs. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1982.

_______. Türk Basın Tarihi (1919–1989). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1992.

İrtem, Süleyman Kani. **Meşrutiyetten Mütarekeye (Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Yılları 1908-1918)**. yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu. İstanbul: Temel Yayınları, 2004.

İsmail Kemal Bey'in Hatıraları. ed. Sommerville Story, çev. Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

Jazexhi,Olsi. "Düşmanı Tasvir: Arnavutluk Lise Ders Kitaplarındaki Türk ve Müslüman İmajı". çev. Ahmet Kaldırım. **Balkan Araştırmaları Dergisi**. c. 2, s. 2 (2011): 39-70.

Kabacalı, Alpay. "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür". **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**. c. 3. gen. yön. Murta Belge yay. yön. Fahri Oral. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 607-616.

_______. Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1990.

_______. Türk Basınında Demokrasi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

_______. Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın Ve Yayın. İstanbul: Literatür Yayınları, 2000.

Kabashi, Artemida. "İtalyan Arberişlerinde George Castriota Scanderbeg'in Hatıraları: Arnavutluk Ulusal Kimliğinin Oluşturulmasında Diasporanın Rolü Üzerine Bir Çalışma". çev. Dilaver Yıldırım. Yüksek Lisans Tezi. Texas Tech Universitesi, 2005.

Kaleshi, Hasan. "Türklerin Balkanlara Girişi ve İslamlaştırma, Arnavut Halkının Etnik ve Milli Varlığının Korunmasının Sebepleri". çev. Kemal Beydilli. **Tarih Enstitüsü Dergisi**. s. 10–11 (1979–1980): 177-194.

Kansu, Aykut. **1908 Devrimi**. 4. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi**. c. 8. 4. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

_______. Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918). c. 9. 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Karpat, Kemal H. **İslamın Siyasallaşması Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması**. çev. Şiar Yalçın. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

_______. Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma. çev. Dilek Özdemir. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.

_______. Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset. çev. Güneş Ayas. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Kayalı, Hasan. **Jön Türkler ve Araplar, Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)**. 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Kırmızı, Abdülhamit. **Avlonyalı Ferid Paşa (Bir Ömür Devlet)**. İstanbul: Klasik Yayınlar, 2014.

Kihtir, Tuğrul. **Balkanların Osmanlı Tarihi 1352-1913**. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2015.

Knight, Edward F. **1908 İhtilâlinin Hikâyesi, Jön Türkler ve II. Abdülhamid**. çev. Sabiha Deniz. İstanbul: Kariyer Yayınları, 2010.

Kocabaş, Süleyman. **Avrupa Türkiye'sinin Kaybı ve Balkanlarda Panislavizm**. İstanbul: Vatan Yayınları, 1986.

_______. Kendi İtirafları, Jön Türkler Nerede Yanıldı? 1890-1918, Hayaller, Komplolar, Kayıplar. Kayseri: Vatan Yayınları, 1991.

Koloğlu, Orhan. "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejim". **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**. c.1. gen. yön. Murta Belge yay. yön. Fahri Oral. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983: 68-93.

_______. Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

_______. Abdülhamit Gerçeği. İstanbul: Eylül Yayınları, 2002.

_______. Avrupa Kıskacında Abdülhamit. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

_______. Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2006.

Kuneralp, Sinan. **Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)**. 2. bs. İstanbul: İsis Yayınları, 2003.

Kuran, Ahmed Bedevi. **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**. İstanbul: Tan Matbaası, 1945.

_______. İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki. İstanbul: Tan Matbaası, 1948.

Kur'an-ı Kerim ve Meali. İstanbul: Nuh Yayınları, yay. ty.

Külçe, Süleyman. **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**. İzmir: Ticaret Basımevi, 1944.

_______. Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet. İzmir, yay. y. 1944.

Kürkçüoğlu, Ömer. **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. 1982.

Landau, Jacob M. **Pan-İslam Politikaları -İdeoloji ve Örgütlenme-** çev. Nigar Bulut. İstanbul: Anka Yayınları, 2001.

Malcolm, Noel. **Kosova Balkanları Anlamak İçin**. çev. Özden Arıkan. İstanbul: Sabah Kitapları, 1998.

_______. **Kosova, a Short History.** New York: Harper Perennial, 1999.

Mezani, Rezart. “İttihat ve Terakki, Arnavutlar ve Arnavutluk”. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Nafiz, Abdurrahman. **1912-1913 Balkan Savaşı’nda İşkodra Savunması**. c. I-II. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2007.

Olgun, Said. “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler”. Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Osmanlı Belgelerinde Ohri. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006.

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe’nin Anıları. yay. haz. Orhan Birgit ve diğ. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.

Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920). yay. haz. Abdülhamit Kırmızı. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.

Osmanlı’nın Son Dönemi ve Arnavutlar. der. Hakan Kazım Taşkıran. İzmir: Topkule Kitaplığı Yayınları, 2008.

Öztuna, Yılmaz. **93 ve Balkan Savaşları, Avrupa Türkiye’sini Kaybımız, Rumeli’nin Elden Çıkışı**. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2006.

Pamuk, Bilgehan. “Güney Arnavutluk’ta Osmanlı Hâkimiyeti”. **Türkler**. c. 9. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

_______. “Osmanlı Döneminde Arnavutluk”. **Balkanlar El Kitabı, Tarih**. c. 1. der. Osman Karatay– Bilgehan A. Gökdağ. Çorum: KaraM & Vadi Yayınları, 2006: 340-349.

Pollo, Stefenaq, Puto, Arben. **The History of Albania from its Origins to the Present Day**. translation by Carol Wiseman, Ginnie Hole London: Routledge & Kegan Paul, 1981.

Popovic, Aleksandre. **Balkanlarda İslam**. çev. Komisyon. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

Poulton, Hugh. **Balkanlar, Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler**. çev. Yavuz Alagon. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1993.

Prifti, Kristaq. **Historia E Popullit Shqiptar, Rilindja Kombëtare**. Vëllimi I Dytë, Vitet 30 të shek. XIX–1912. Tiran: Toena 2002.

Rizaj, Skender. Kosova. **Shqiptaret dhe Turqit Dje, Sot dhe Neser = Kosova, Albanians and Turks Yesterday, Today and Tomorrow = Kosova, Arnavutların**

ve Türklerin Dünü, Bugünü ve Yarını. Prishtine: Akademia e İntellektualëve Shqiptarë e Shkencave dhe e Arteve, 1993.

Saygılı, İlhan. "Balkanlardaki Milliyetçilik Hareketlerinin Osmanlı Devleti'nin Dağılması Üzerindeki Etkileri". Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Selahattin, Mehmet. **Bildiklerim, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Maksad-ı Teessüs ve Suret-i Teşekkülü ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Sebeb-i Felaket ve İnkısamı, Muhalif Hatıralar**. yay. haz. Ali Birinci, Cüneyd Okay. İstanbul: Vadi Yayınları, 2006.

Shehu, Kushtrim. "Prizren Birliği'nden Bağımsızlığa Arnavut Milli Kimliğinin Oluşumu (1878–1912)". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Shpuza, Gazmend. "Millet Sistemi Çerçevesinde Arnavutların Durumu". **Osmanlı. c. 4. Toplum.** Ankara: Yeni Türkiye Yayını, 1999: 294-311.

Skendi, Stavro. **The Albanian National Awakening 1878-1912**. New Jersey: Princeton University Press, 1967.

Sinno, Abdurrauf. **Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar-Kürtler-Arnavutlar 1877-1881**. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2011.

Somel, Selçuk Akşin. "Arnavut Milliyetçiliği, Bâbı ali ve İstanbul Ekümenik Patrikhanesi". **Tarih ve Milliyetçilik, 30 Nisan-2 Mayıs 1997**. Mersin: Mersin Üniversitesi, 2007: 327-340.

_______. Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Sönmez, Banu İşlet. "İttihat ve Terakki Dönemi Arnavut Muhalefeti ve Arnavut Ulusal Hareketi". Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

_______. II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti. İstanbul: YKY, 2007.

Söylemezoğlu, Galip Kemali. **Hariciye Hizmetinde Otuz Sene, Mutlakiyet-Meşrutiyet ve Milli Mücadele Yıllarında Gördüklerim ve Başıma Gelenler 1892-1922**. İstanbul: Şaka Matbaası, 1950.

Stavrianos, L. S. **The Balkans since 1453**. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1961.

Süssheim, K. "Arnavutluk". **İslam Ansiklopedisi**. c. 1. 5. bs. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978: 573-592.

Şam, Emine Altunay. "Arnavutluk Birliğinin Kurulması ve Derviş Paşa'nın Lâyîhası". **Türk Dünyası Araştırmaları**. s. 149 (2004): 201-210.

Şapolyo, Enver Behnan. **Türk Gazeteciliği Tarihi Her Yönüyle Basın**. Ankara: Güven Matbaası, 1971.

Topuz, Hıfzı. **100 Soruda Türk Basın Tarihi**. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973.

Şıvgın, Hale. "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar". **Türk Dünyası Araştırmaları**. s. 147 (Aralık 2003): 131-152.

_______. "İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifakını Hızlandırmadaki Rolü". **Gazi Akademik Bakış Dergisi**. c. 6. s. 11 (2012): 1-15.

Tanzimat'tan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1939-1924. c. 6. yay. haz. Mehmet Ö. Alkan. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, yay. ty.

Telci, Cahit. "İsmail Kemal Bey Hakkında Avusturya Devlet Arşivi'nde Bulunan Bir Mektup". **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**. s. 1 (1996): 185-192.

Tokay, Gül. **Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilâlinin Kökenleri (1903-1908)**. İstanbul: Afa Yayınları, 1995.

Tufan, Muzaffer. "Arnavutların Milli Kimliğini Koruyan Osmanlı Hoşgörüsü". **Osmanlı İdari Yazışmalarında Hoşgörü Sempozyum Bildirileri, Tiran 2005**. Tika Yayınları, 2005: 243-255.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]**. c. 1. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001.

_______. **Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi**. c. 1. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

_______. **Türkiye'de Siyasal Partiler**, **İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**. c. 3. 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Türkçe/Osmanlıca-İngilizce Redhouse Sözlüğü. tah. hey. V. Bahadır Alkım, Nazime Antel, Robert Avery ve diğ. 20. bs. İstanbul: Sev Yayıncılık, 2014.

Türkiye 1908, İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther'in 1908 yılı Türkiye Raporu. çev. Halil Ersin Avcı. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Basımı, 2003.

Türker, Ali Sacit. "2. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk Siyaseti". Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Ular, Alexander–Insabato, Enrico. **Sönen Hilal, Türk Sırlarının Perdeleri Aralanıyor**. çev. Ali Taner. İstanbul: Tarih Encümeni Yayınları, 2008.

Urfa, Adem. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Arnavut ve Arap Milliyetçilikleri (1908-1918)". Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2010.

Uyanık, Ercan. "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikaları (1908-1918)". **Amme İdaresi Dergisi**. c. 42. s. 2 (2009): 67-88.

Vasa Paşa. **Arnavutluk ve Arnavutlar**. İstanbul: Mihran Matbaası, 1297/1879-1880.

Vickers, Miranda. **The Albanians: A Modern History**. London: I. B. Tauris, 2006.

Yakut, Kemal. "Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları". **Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Tiran, Arnavutluk 4-7 Aralık 2003**. İstanbul: IRCICA, 2006: 29-53.

Yalçın, Hüseyin Cahit. **Siyasal Anılar**. yay. haz. Rauf Mutluay. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976.

Yerasimos, Stefanos. **Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu**. çev. Şirin Tekeli. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Zeine, Zeine N. **Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**. çev. Emrah Akbaş. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003.

Zürcher, Eric Jan. **Savaş, Devrim ve Uluslaşma, Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928**. çev. Ergün Aydınoğlu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

EKLER

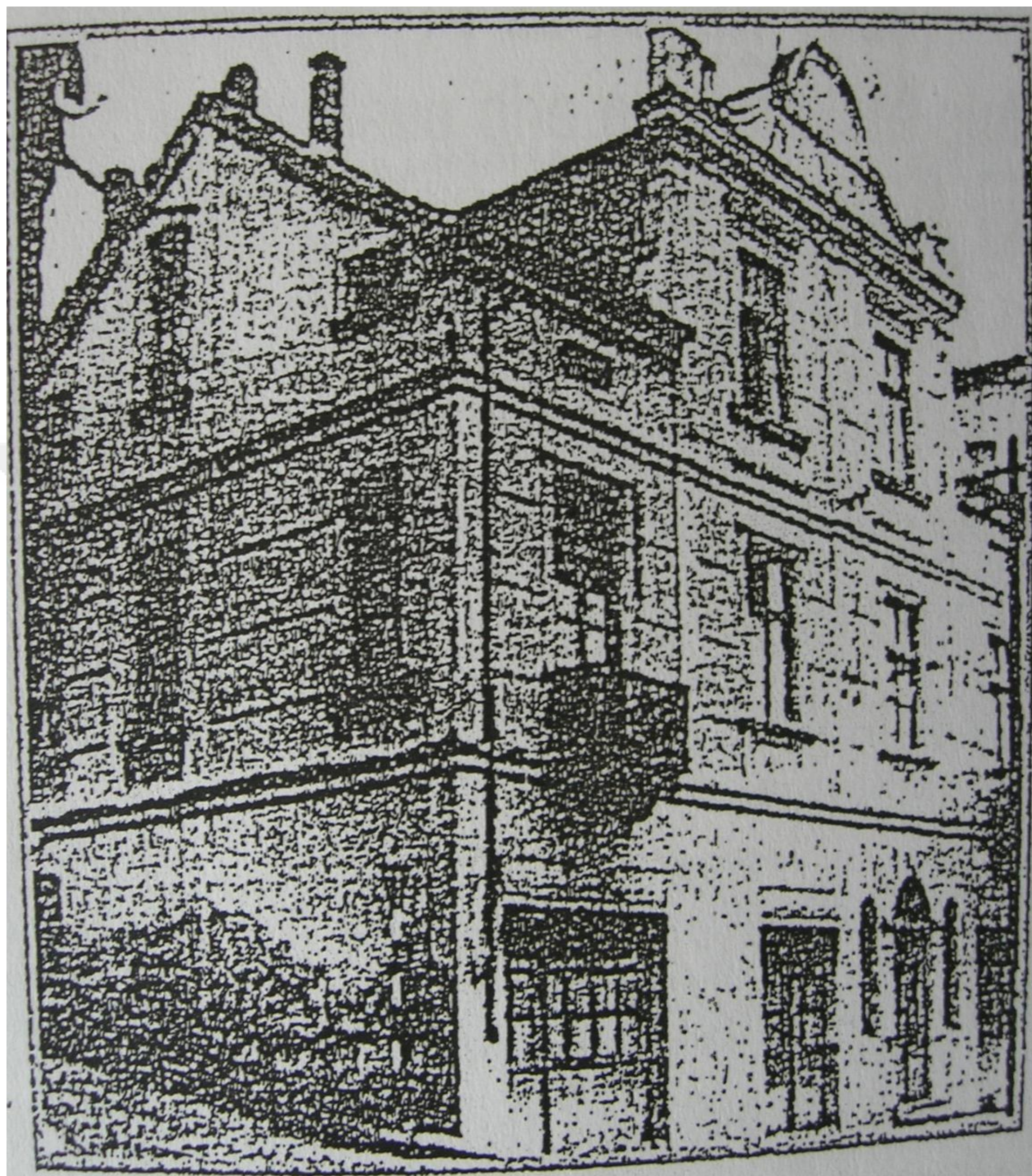
Ek 1.Osmanlının son döneminde Balkanlarda Osmanlı Vilayetleri (1881-1912). Noel Malcolm, Kosova, a Short History (New York: Harper Perennial, 1999), xxii.

Ek 2. 1900 yılı başlarında Balkanların Batısında Osmanlı Vilayetleri. Mehmet Hacısalihoğlu, Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918), çev. İhsan Catay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008), 443.

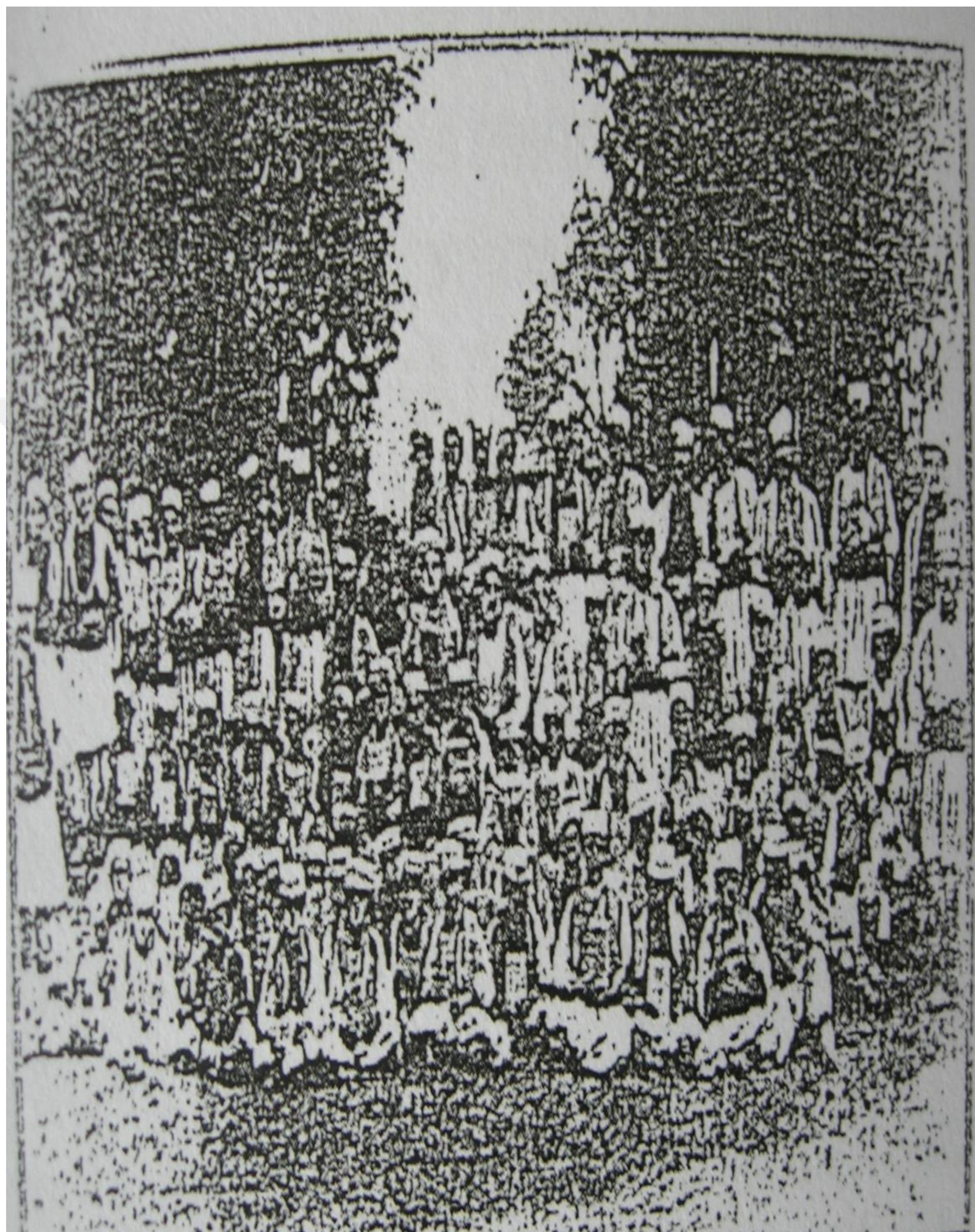
Ek 3. 14-22 Kasım 1908 tarihleri arasında Manastır Kongresi'nin düzenlendiği kongre binası. Kristaq Prifti, Historia E Popullit Shqiptar, Rilindja Kombëtare, Vëllimi I Dytë, Vitet 30 të shek. XIX–1912 (Tiran: Toena 2002), 392.

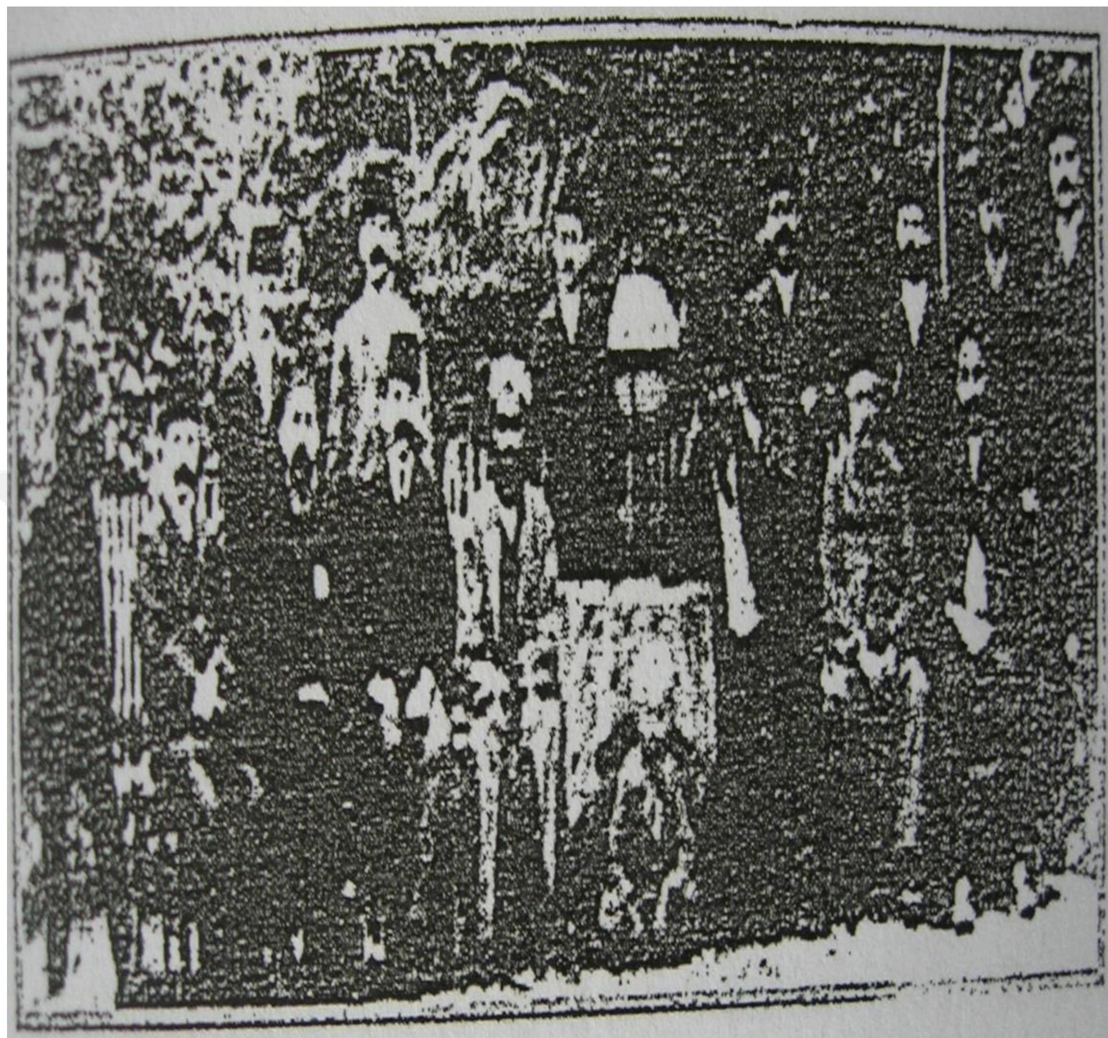
Ek 4. Korça [Görice] şehrinde açılan ilk Arnavut okulu, günümüzde Milli Eğitim Müzesi olarak kullanılmaktadır. Tuğrul Kihtir, Balkanların Osmanlı Tarihi 1352-1913 (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2015), 265.

Ek 5. Arnavut okullarında eğitim gören öğrenciler. Kristaq Prifti, Historia E Popullit Shqiptar, Rilindja Kombëtare, Vëllimi I Dytë, Vitet 30 të shek. XIX–1912 (Tiran: Toena 2002), 401.

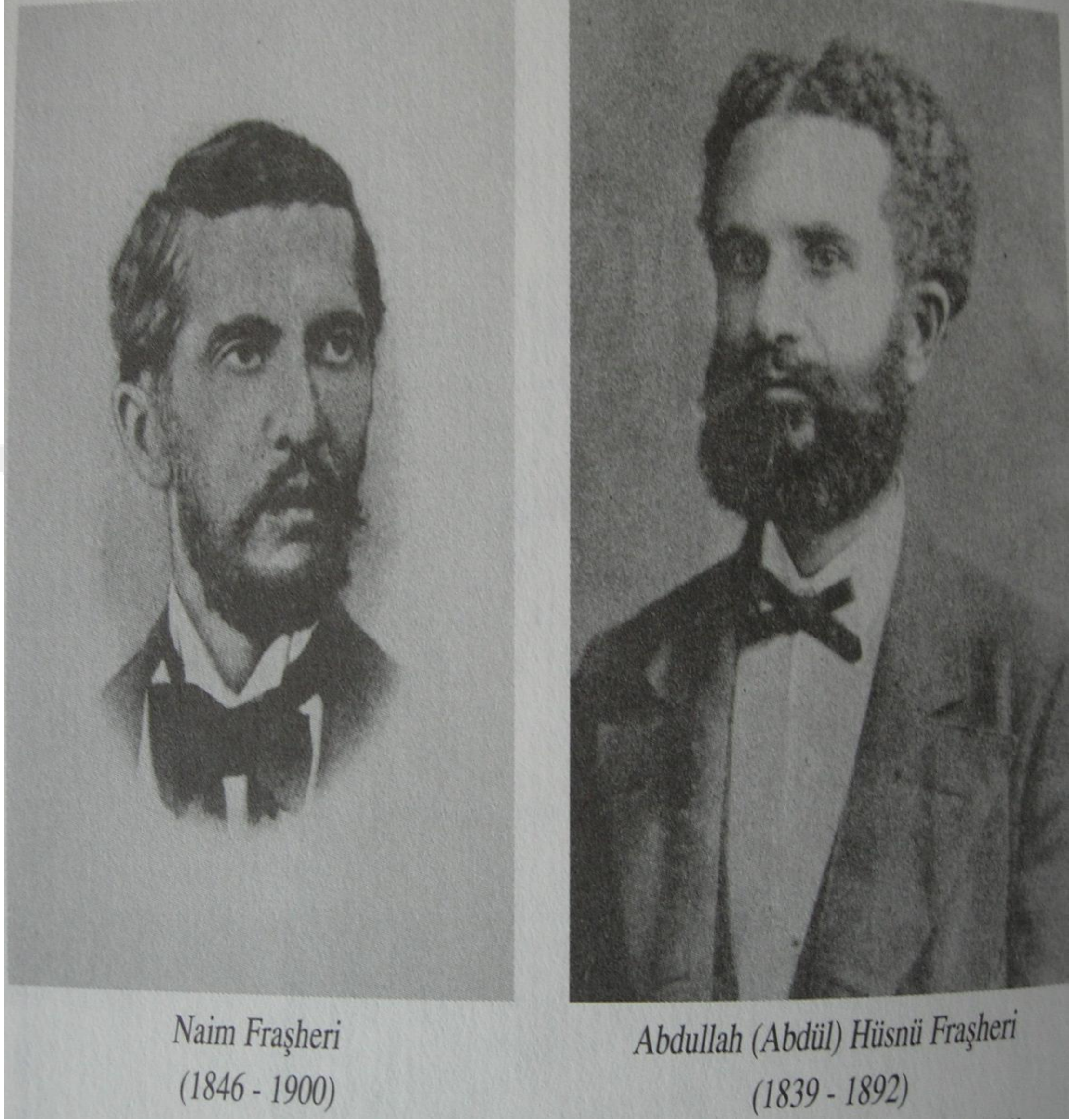
Ek 6. Elbasan Öğretmen Okulu'nda ilk deneme dersi. (1909) Kristaq Prifti, Historia E Popullit Shqiptar, Rilindja Kombëtare, Vëllimi I Dytë, Vitet 30 të shek. XIX–1912 (Tiran: Toena 2002), 418.

Ek 7. Elbasan'da 1909 Yılında Açılan ve Günümüzde Etnografya Müzesi Olarak Kullanılan Öğretmen Okulu Binası. Tuğrul Kihtir, Balkanların Osmanlı Tarihi 1352-1913 (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2015), 265.

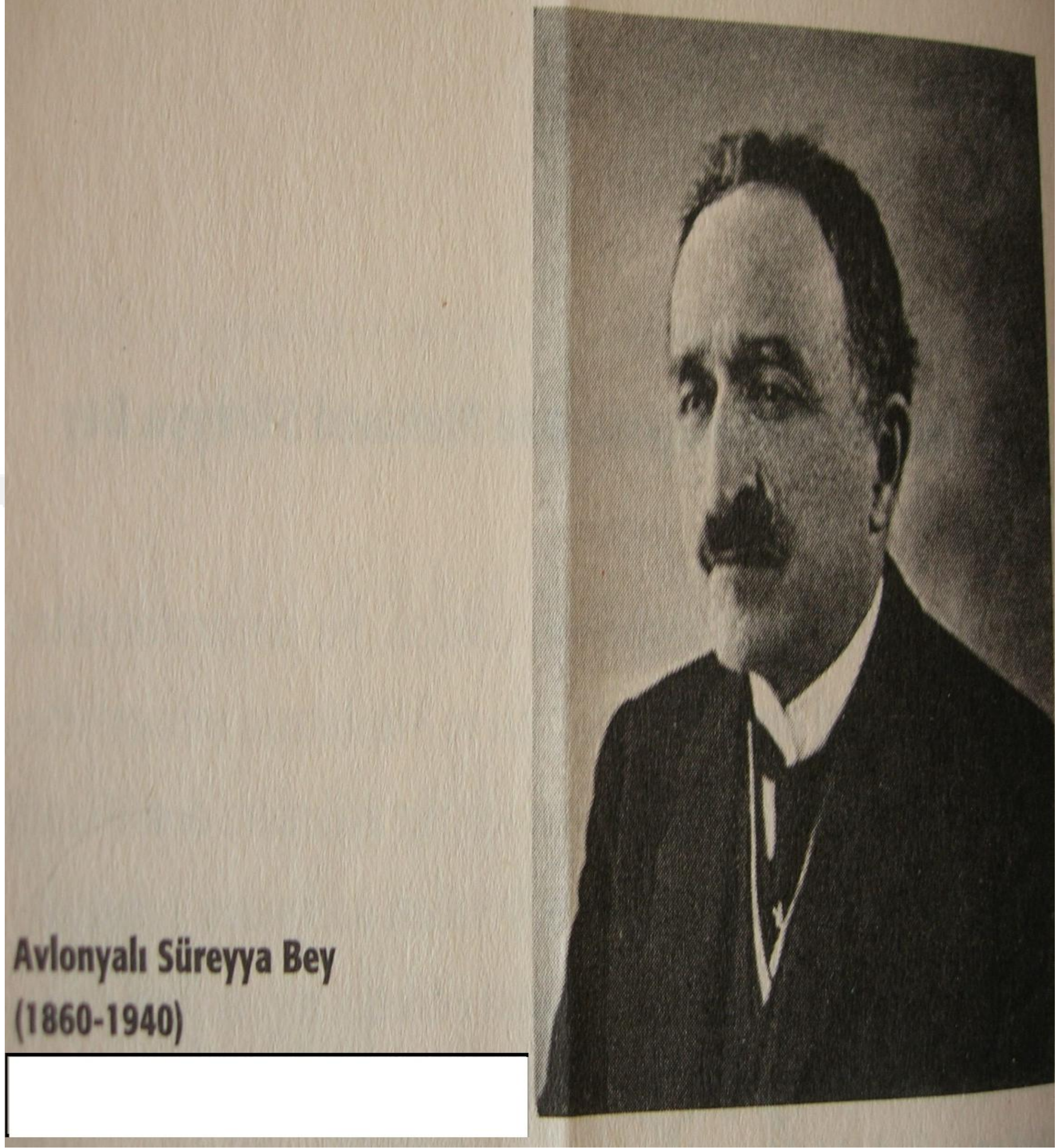
Ek 8. Fraşeri kardeşlerden Naim ve Abdül Fraşeri. Osmanlı'nın Son Dönemi ve Arnavutlar, der. Hakan Kazım Taşkıran (İzmir: Topkule Kitaplığı Yayınları, 2008), 124.

Ek 9. Fraşeri kardeşlerden Şemsettin Sami Fraşeri (1850-1904). Osmanlı'nın Son Dönemi ve Arnavutlar, der. Hakan Kazım Taşkıran (İzmir: Topkule Kitaplığı Yayınları, 2008), 123.

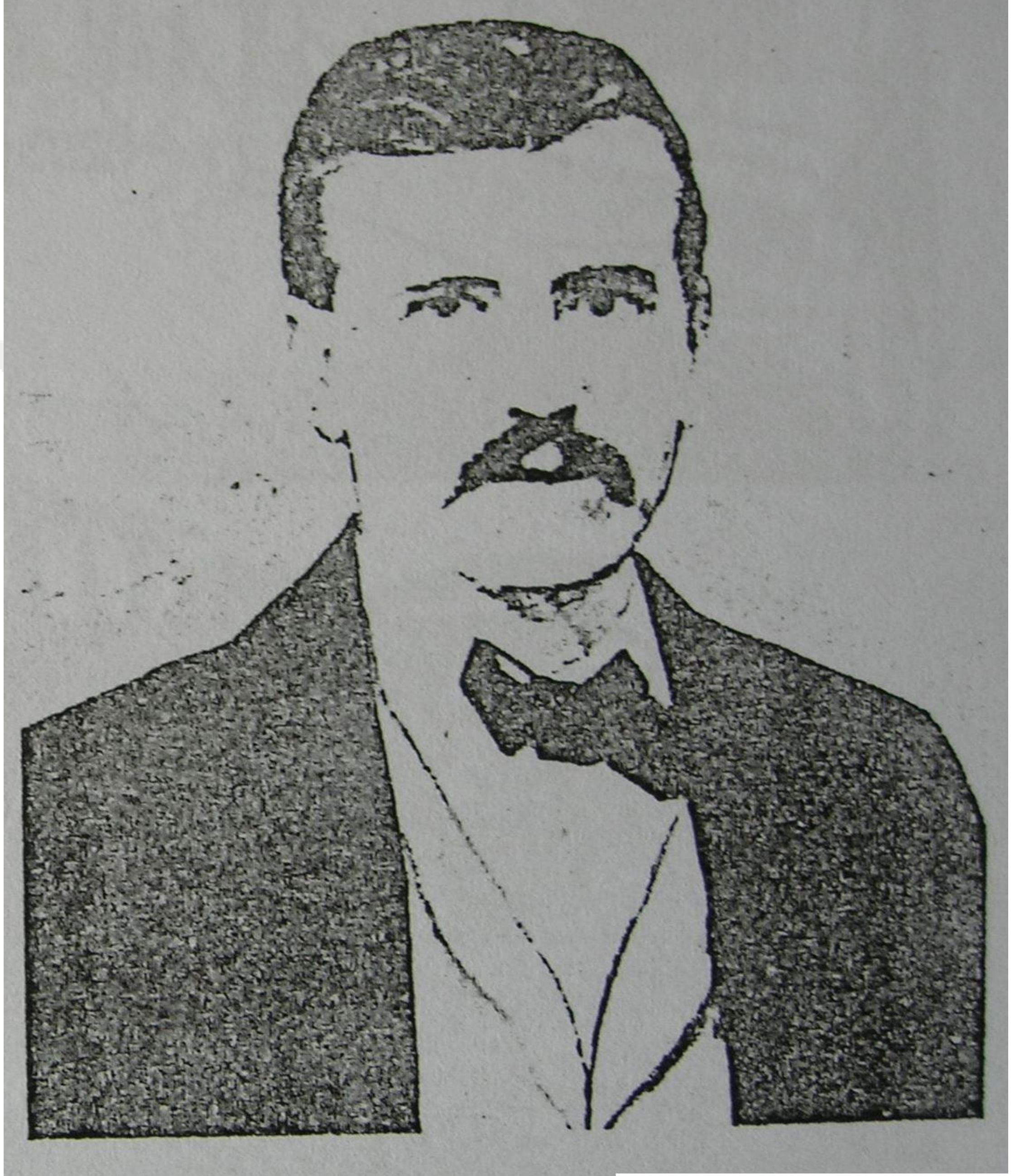
Ek 10. Avlonyalı Süreyya Bey (1860-1940). Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920), yay. haz. Abdülhamit Kırmızı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 20.

Ek 11. 1860'lı yıllara gelindiğinde Arnavutçanın eğitim ve öğretim dili olarak kullanılmasını talep eden hareketin önderliğini yapan Katolik Arnavutlardan Naum Vekilharcı. Resim: Stefenaq Pollo, Arben Puto, The History of Albania from its Origins to the Present Day, translation by Carol Wiseman, Ginnie Hole (London: Routledge & Kegan Paul, 1981), 199.

Ek 12. 1860'lı yıllara gelindiğinde Arnavutçanın eğitim ve öğretim dili olarak kullanılmasını talep eden hareketin önderliğini yapan Katolik Arnavutlardan Zey Jubani. Resim: Stefenaq Pollo, Arben Puto, The History of Albania from its Origins to the Present Day, translation by Carol Wiseman, Ginnie Hole (London: Routledge & Kegan Paul, 1981), 199.

53 Z. Jubani (1817–80)

Ek 13. İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Manastır Arnavut Kulübü tarafından Arnavutluk'ta eğitimin yaygınlaşmasına katkı sağlamak amacıyla padişahtan yardım talep edilmiş, bunun üzerine Sultan İkinci Abdülhamit eğitim alanındaki faaliyetlerde kullanılmak üzere Arnavutlara ihsanda bulunulmuştur. BOA. Y. PRK. AZJ. 54/46.

Ek. 14. 2-8 Eylül 1909 tarihleri arasında Elbasan'da toplanan ve Arnavutların eğitim alanındaki faaliyetlerine ivme kazandıran Arnavut Maarif Kongresi sonrasında aşağıdaki kararlar alınmıştır. BOA. MF. MKT. 1141/33.

ARAŞTIRMACI BELGE ISTE

Form No : (BDA-18-FR-04

Fon Kodu	MF.MKT.
Dosya No	1141
Gömlek No	33
[illegible]	21.09.2012 10:20

(2)

ماده ٩ ایکی سنه ایچون ده قونغره مرکز قلوبی اولمق اوزره مناستر باشقیم قلوبی انتخاب ایتمش و قلوبلرك بکدیگریله نه یولده مربوطیتی حقنده
بعض مواد اساسیه یی حاوی اروجه نشر اوله جق بر نظامنامه ترتیب ایتمشدر . یاپمشدر

١٠ ارناودلر ولایت مرکز عمومیه سی واسطه سیله ارناودلغك ایجاب ایدن محللرنده بر ... مکتبلر تأسیسی و کشادینی
حکومتدن طلب ایده جکلردر

١١ ایلبصانده شیوه تکلمی ارناودلغك هر طرفنده قولایجه تفاهم ایدیلور بر شیوه اولمسی حسبیله قونغره عموم ارناودلرینه
ایلبصانده شیوه تکلمی ایلبصانده شیوه تکلمك استعمالنی رجا ایدر .

١٢ تألیف ایده جکلری کتب و رساله ده ایلبصانده ... ، احمد افندی داخلی
کویجه مطالب جمعیتی هیئت اداره سنه انتخاب و تبیین ... بك ، درویش بك ، ... حقی
... ، ... ، عقائد بك و حاجی ... افندیلردن متشکل بر هیئت کویجه یه تعیین قرار ویریلدی
خریستو داقو ، سلمان بلوشمی ، کرباسی ، عقائد بك و حاجی ... ارناودلر ... تقلیمی مقصدینی تعقیب ایدن قلوب
ارناودلقده علم و معرفت و صنعت و حرفت مدارس نشر و تعمیمی اولان ارناودلرك تقلیمی ... اتحادده بولنان بر تعیین

١٣ جمعیت و مکتبلر دن هر ... ایستانبول ... هر قنقی طرفده هر نکی تقیبات ... ظهور ایده جك تقیبات ... واقع اولدیغی ... والیه جایلیه حقلر
قلوب و جمعیتلر بولونمدقلری ... قانونیه ... مراجعت ایده جك ... ١٠-٢٠ ... ٣٢٨ (١٩١٢)
ارناودلرك عموم احتیاجات علمیه سی حقنده مذاکرات و مطالعاتده بولنمق اوزره
... بر قونغره نك تشکیلی تحت قراره الینمشدر .

١٤ ایلبصانده ... سنه ... ایلبصانده ... بر قونغره نك ... اعلانه و اخبارینه
و ١٣٢٨ ... قونغره پروغرامنك تنظیمی و وقت مناسبده بو بابده
اوچ سنه صکره ایلبصانده انعقاد ایده جك قونغره ... ایلبصانده قلوب و جمعیتلره حواله و تودیع اولنور .

١٥ مقتضیه بولنمسی خصوصاتی قونغره جه ایلبصانده قلوب و جمعیتلره ... اولنور

«دروس»

ایلبصانده کشاد ایدیله جك دار المعلمینه مکتبنده تدریس اوله جق درسلر :

حساب . علم فلسفه . حکمت طبیعیه . علم حیوانات . ارناودجه نك قواعد لسانیه سی و صرف نحو ادبیاتی
هندسه . علم احوال روح . تاریخ طبیعی . معادن طبقات الارض . ترکجه ، فرانسزجه اجباری
انکلیزجه ، روسجه : اختیاری
منطق . علم تشریح . جغرافیای عمومی .
جبر . علم منافع الاعضا . تاریخ عثمانی . رسم
مثلثات . علم تربیة الاطفال . ارناودلق تاریخی . جمناستیق
علم هیئت . کیمیا . علم نباتات . عقائد

ارناودجه دن ترکجه یه ترجمه ایدیلن اصلنه مطابقدر .
فی ٢٦ ... ٣٢٦

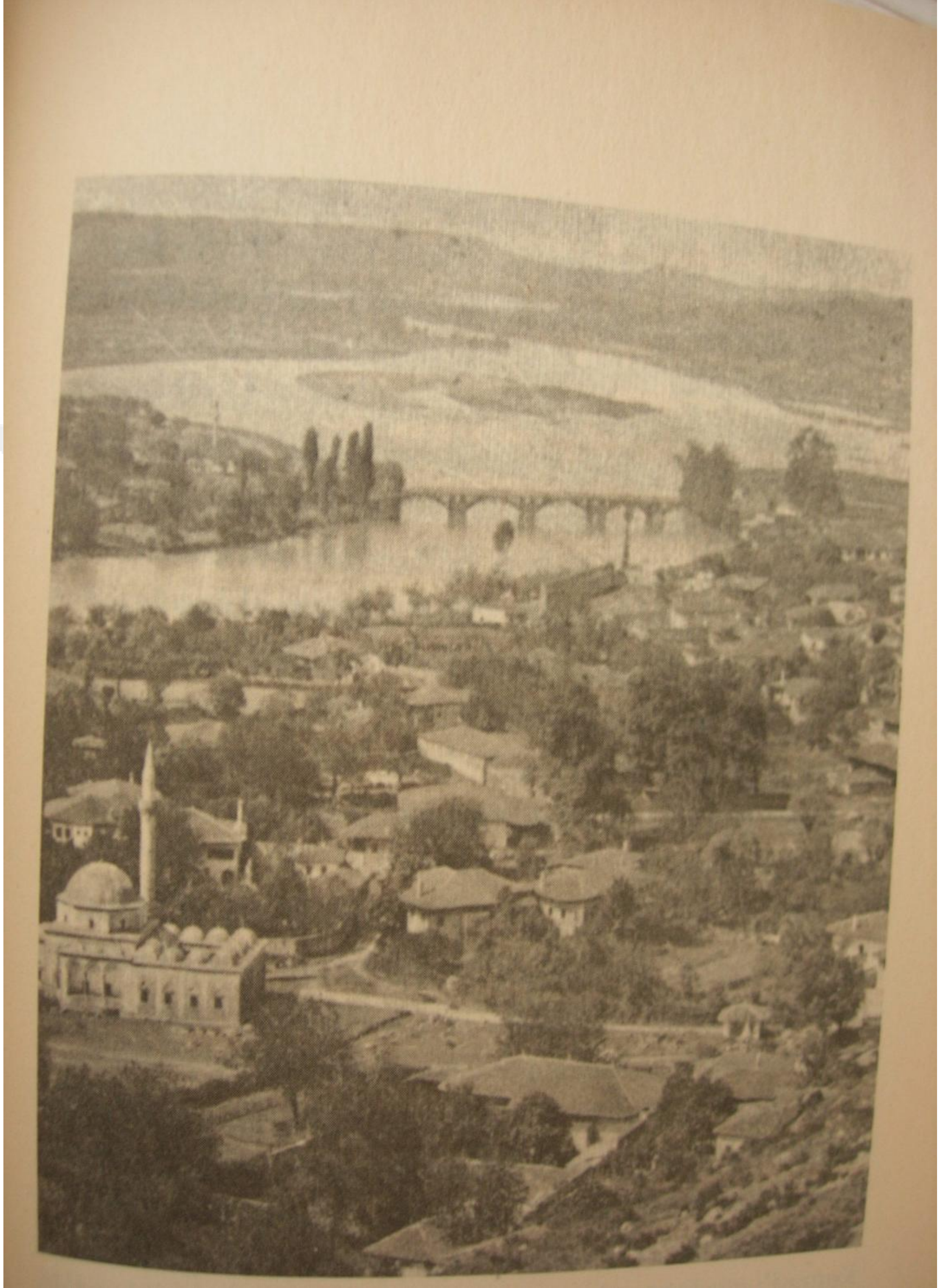
ایلبصانده ارناود معارف قونغره سی
رئیسی
ایلبصانلی
...
درویش

1141/33

ARAŞTIRMACI BELGE ISTE
Form No : (BDA-18-FR-04

Fon Kodu	MF.MKT.
Dosya No	1141
Gömlek No	33

Ek 15. İşkodra'dan genel bir görünüm. Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920), yay. haz. Abdülhamit Kırmızı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 147.

Ek 16. Bir Osmanlı askeri ile yerel kıyefetleri içindeki köylü bir Arnavut arasında geçen ve alfabe konusunu karikatürize eden çizim. Palmira Brummett, İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911, çev. Ayşen Anadol (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 317.

Resim 7.2 Hangi alfabe?
"- Sen hangi hurufatı istersin? Latin veyahut Arap?
- Mori ben bir şey istememm.. Silahımı isterim."

ÖZ GEÇMİŞ

Mesut Yavaş, 1973 yılında Balıkesir'de doğdu. İlk ve ortaöğretimini bu ilde tamamladı. 2000 yılında girdiği Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2003 yılında mezun oldu. Aynı yıl başladığı Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'ndeki eğitimini, 2006 yılında Prof. Dr. Esin Dayı danışmanlığında hazırladığı *Hacim Muhittin Çarıklı Bey ve Balıkesir Kongreleri* adlı teziyle tamamladı. 2007 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine başladı. Evli ve bir çocuk babasıdır.